

मुद्रितपूर्वग्रन्थाः ।

ऐन्द्रस्तुतयः	०-८-०
प्रकरणसमुच्चयः	१-४-०
अनुयोगद्वाराणां चूर्णिः वृत्तिश्च	२-०-०
ज्योतिष्करण्डकवृत्तिः	३-८-०
पंचाशकाद्यष्टशास्त्रीमूलं	४-०-०
प्रत्याख्यानादि	१-४-०

मुद्र्यमाणाः

आवश्यकचूर्णिः
वन्दारुवृत्तिः

मुद्रयिष्यमाणाः—

दशैकालिकचूर्णिः
उत्तराध्ययनचूर्णिः
आचारांगचूर्णिः
सूत्रकृतांगचूर्णिः

प्राप्तिस्थानं—

श्री ऋषभदेवजी केशरीमलजी,
पेढी रतलाम.

श्रीहरिभद्रसूरिसमयप्रकाशः

श्रीमता हरिभद्रसूरिणा पूर्वगतव्याख्याने पूर्वगतानां प्रायो व्यवच्छिन्नत्वमभिहितं, परिकर्मादीनां च समूल उच्छेदः

प्रतिपादितः, तथा च श्रीमतो हरिभद्रसूरैः पूर्वगतकतिचित्सूत्रार्थधारकता या श्रीमद्भिरभयदेवसूरिभिः पंचाशकवृत्तौ गदिता साऽवितथैव, एवं च तेषां पूर्वगतकालासन्नकालभावितया श्रीवीरहायनः पंचपंचाशदधिकवर्षसहस्रलक्षण एव सत्तासमयो योग्यः; एकादशशताब्द्यां भाविनो जिनभद्राध्यानशतकादिविधायिभ्योऽन्ये एवेति श्रीधर्मसागरैः स्वयमेव तत्रैव पट्टावल्यां ख्यातं तन्न दृष्टवरं कैश्चित्तदाश्रयं, नन्दीचूर्णिकालस्तु लेखकादिलिखित इति न विश्वासाहः, नस ग्रन्थमध्ये ग्रन्थ कृत्स्नितः इति न बाधः इति ज्ञापयत्यानन्दसागरः

श्रीनन्दीसूत्रस्य चूर्णः

ॐ नमो वीतरागाय । सव्वसुतखंघतादीणं मंगलाधिकारे णंदित्ति वत्तव्वा णंदणं णंदी, नंदंति वा अणायत्ति नंदी, नंदी पमोदो हरिसो कंदप्पो इत्यर्थः, तस्स य चतुन्विधो शिक्खेवो, गयाओ णामठवणाओ, दव्वणंदी जाणो अणुवत्तो, अहवा जाणग- भावियसरीरवत्तिस्सो बारसविहत्तूय्यसंघातो इमो-भंभा मुकुंद मद्दल कडंब झल्लरि हुडुक्क कंसाला । काहल तिलिया वंसो पणवो संखो य बारसमो ॥ १ ॥ भावणंदी, णंदिसहोवत्तभावो, अहवा इमं-पंचविहणणपरुवगं णंदित्ति अञ्जयणं, तं च सुवसेण सव्वसुतवभंतर- भूतं, तं च सव्वसुतारंभेसु विग्घोवसमणत्थमादीय मंगलहं पयुज्जति, तस्स य मंगलट्टणावसरपत्तस्स गुरोर्वा विणेयस्स अत्थसुयगोरुप्पा- यत्थं अविच्छेयसंताणागयसुयप्पदरिसणत्थं इमं थेरावळियं केहेत्ता ततो से अत्थं कथयंति, सव्वे सुतत्था य जतो तित्थकरप्पमवा अतो भत्तीए पण्णावगसावगपाढगवित्ता य पढमताए नमोक्कारं करेत्ता भणंति-‘जयति’ गाथा (*१ गाथा २ पत्रे) सोत्तिदियादिविसयकसायप- रीसहोवसग्गा व घातिकम्ममट्टप्पगारं वा परप्पवादिणो य जेतंसु वा जयत्ति भण्णति, जगति-खत्तभावो तंमि जे जीवे तेसि जाओ जोणीओ सच्चित्तअचित्तसीतसंबुडादियाओ चतुरासीइलक्खविहाणा वा विविहपकरोहिं जाणमाणो वियाणओ, अहवा नेहिं कम्महिं जाए जोणीए उववज्जइ तं जहा जाणत्ति विसिद्धो जाणो वियाणो, अहवा जगगहण्णातो धम्मधम्मागासपोगलगहणं, जीवत्ति सव्व-

जीवग्रहणं, जोषिति जीवअजीवुप्पत्तिट्ठणं, जहाय जं उप्पज्जति विगच्छति ध्रुवं वा तं तत्थ सब्बं जाणतिसि वियाणगो, अनेन वचनेन केवलणणसमस्थो तो सब्बभावे सब्बहा जाणतित्तिव्यापितं भवति । 'गुरु' ति जगति सब्बसणिलोगो तस्स भगवानेव तेण गुरु, कथं ?, उच्यते, गृणाति शास्त्रार्थमिति गुरुः ब्रवीतीत्यर्थः, तिरियमणुयेदेवासुरपीरसाए धम्ममक्खाइ, जो वा जं पुच्छइ तं सब्बं कथयति तेण गुरुरेव, अनेन वचनेन परोपकारित्वं प्रदर्शितं भवति, जगा-सत्ता ताण आणंदकारी जगाणंदो, कथं ?, उच्यते, सब्बेसि सत्ताणं अवावायणोवेदसकरणत्ता, जतो भणितं-सब्बे सत्ता ण हंतव्वा णप्परियावेयव्वा ण परिधेत्तव्वा ण अज्जावेयव्व'त्ति, विसेसतो सण्णीणं धम्मकथणत्ताओ आणंदकारी, ततो निसेसतो भव्वसत्ताणेति, अनेन वचनेन हितोपदेशकत्वं दर्शितं भवति, जगा-सत्ता ते अण्णेहि परिभविज्जमाणे रक्खइत्ति जगणाथो, कहं ?, उच्यते, मणोवयणकायेहिं कतकारिताणुमेतेहिं रक्खंतो जगणाहो भवति, अनेन वचनेन सब्बपाणीणं सणाहता दंसिता । 'जगबंधु' ति जगा-सत्ता तेसि बंधू, कहं ?, उच्यते, जो अप्पणो परस्स वा आवतीएवि ण परिच्चयति सो बंधू, भगवं च सुट्ठुवि परीसहोवसगादिसु विज्जमाणोवि सत्तेपु बंधुत्तं अपरिचयंतो ण विसंधेइत्ति अतो जगबंधू, अनेन वचनेन सब्बसत्तेसु सबंधुता दंसिता भवति । 'पितामहो' ति, जो पिउ पिया सो पितामहो, सो य भगवं चैव सब्बसत्ताणं पितामहो, कथं ?, उच्यते, सब्बसत्ताण अहिंसादिलक्खणो धम्मो पिता रक्खणतातो, सो य धम्मो भगवता पणीतो अतो भगवं धम्मापिता, एवं च सब्बसत्ताणं भगवं पितामहो भवति, अनेन वचनेन धम्मं पडुच्च आदिपुरिसत्तं (दर्शितं) भवति, एतीए गाहाए पच्छद्दस्स पाढंतरं इमं 'जिणवसभो सल्लियवसभीविक्रमगती महावीरो' जिण एव वसभो जिणवसभोति संजमभारुव्वहणो, चंक्रमतो सुभावसंचारेण क्रिया सल्लितं भणति, वामदाहिणाणं वा पुरिम-पच्छिमचलणाणं जं कमुक्खेवकरणं स विक्रमो भणति, दुपदस्स पुण एगचलणुक्खेवो चैव विक्रमो, सेसं चैव कंठयं ॥ किञ्च-जयइ सु-

ताणं' (*२-१५) गाहा, रागदोसादिअरी जिणंतो जित्तंसु वा जिन्वहत्ति, सव्वसुताणंति सुतणाणत्थाणं भगवंततो पभवोत्ति पसूती, अणिट्ठवयणपरिहारातो पच्छिमोवि अपच्छिमो भवति, अहवा पच्छाणुपुव्वीए अपच्छिमो वीरो उसभो पच्छिमो, अत्रिसिट्ठसण्णिजीवलोगस्स वा, अहवा सम्मादिट्ठिमादिसंजुत्तो संजतलोगस्स गुरु, महं आया जस्स सो महप्पा, सो य अकम्मवीरियसामत्थतो महात्मा, केवलादिविसि-
ट्ठुल्लिसामत्थतो वा महात्मा, किंच 'भदं सव्व' गाथा (*३-२३) भावतो भाविता भद्रं तं भगवतो भवउत्ति, लोगो-अट्ठिविधोवि लोग-
णिक्खेवो भणितव्वो, सेसं कंठ्यं ।

इमं संघस्स रथरूवंगं 'भदं सील' गाथा (*६-४३) रहो सामन्नतो पंचमहव्वयमइतो ओसितेति तस्सट्टारससीलंगसहस्सुसिवा जत-
पडाता वारसविधो तवो इंदियणोइंदियो य णियमो, एते अस्सा, सज्झायसहो णंदियोसो, सेसं कंठ्यं । संघस्सेव इमं-चक्करूवंगं 'संजम'
गाहा (*५-४३) विसुब्धभावचक्कस्स सत्तरसविधो संजमो तुंबं, तस्स वारसविधो तवो मता अरगा, पारियल्लंति-जो बाहिरुट्ठस्स बाहिर-
भूमी सा सो संमतं कतं, जम्हा अण्णोहं चरगाइएहिं जेतुं ण सक्कति तम्हा एयं जयति अप्पडिचक्कं च एयं, णमो एरिसस्स चक्कसेसि । इमं
संघस्सेव णगरूवंगं 'गुणभवणगहण' गाथा (*४-४२) तंमि पुरिससंघणयरे इमे गुणा पिंडविसुद्धिसमित्तिगुत्तिदव्वादिअभिग्गहमा-
सादिपडिमा गोयरे य एमादि उत्तरगुणा, तमि संघणगरे भवणा कथा, भवणत्ति घरा, तेहिं गहणत्ति णिरंतरं संठिया घणा, तं च संघपुरिस-
णगरं अंगांगादिविचित्तसुयरयणभरियं खयोवसमियादिसम्मत्तमइयत्थायायो मिच्छत्तादिकतवरवज्जियत्तणओ विसुद्धाओ, मूलगुण-
चरित्तं च से पागारो, सो य अल्लडोत्ति अविरोधितो णिरइचार इत्थर्थः, सेसं कंठ्यं । इमंपि संघस्सेव पउमरूवंगं 'कम्मरय' गाथा (*७-४४)
कम्म एव रयो कम्मरयो अथवा जं पुव्वं बध्धं तं कम्मं बज्जमाणं रयो तं सव्वंपि जलोहमिव कलत्थतेऽथवा पुव्ववध्धं कम्मं वद्धं वज्जमाणं च

जलेहो ततो विनिगतो संघपयुमो, तस्स णालो सुत एव रयणं सुतरयणं तं से णालो कतो, पंचम्महव्वया जमा, थिरत्ति दढा, ते कण्णियत्ति वाहिरा पत्ता कथा, गुणा-मूलुत्तरगुणा जस्स अणेगविधा तेहिं गुणेहिं अब्भहितस्सत्ति अधिकयोगयुक्तस्य गुणकेसरालस्स-मूलादिगुणकेसरायु-क्तस्य इत्यर्थः । 'सावय' गाथा (*८-४४) परिवुडत्ति परिकरियस्स, जिणसूरस्स धम्मकहणक्खाणतो जेण प्रबोधितं अणेगसमणसहस्सा य से अडिंभतरपत्ता कता, एरिसस्स संघपउमस्स भद्रं भवतु । इमं संघस्स चंदरूवगं 'तवसंजम' गाथा (*९-४५) संघचंदस्स मियो णाम तवसंजमा तेहिं लंछिओ, अकिरियत्ति-णत्थियवादी ते राहुमुहं तेहिं अधरिसोत्ति ण सक्को धेत्तुं णिच्चंति-सव्वकालं संकादिविसुद्धं सम्मत्तं से जोण्हा, सेसं कंठ्यं । संघस्स सूररूवगंतिमं 'परत्तिथय' गाथा (*१०-४५) हरिहरहिरणसक्कोल्लरगरगतावसादयो 'परत्तिथय' गाथा (*१०-४५) तेसिं णाणतेयपभं सुतादिणणप्पभा पणासेत्ति, तवतेयकरणातो य अतिवादत्तिमंति लेसत्ति रस्सीतो सुताईणाणुज्जो यसंपुण्णस्स य इमंभि जए संघसूरस्स भदं भवतु, सेसं कंठ्यं । इमं संघसमुदरूवगं 'भदं धिति' गाथा (*११-४५) जलवट्टियंतरा जं र-मणं सा वेला सा य मेरावि भणत्ति, एवं संघसमुदस्स धितिवेला ताए परिवुडोत्ति वेडितो, वायणासज्झायजोगकरणं मगरो परप्रवादोपस-गादिभिन्नं क्षुभ्यते, रंदो-महंतो, सेसं कंठ्यं । इमं संघस्स मेरूवगं, तस्स य पव्वयस्स इमे अवयवा-पेढं मेहला उस्सितो सिला मेहलासु कूडो मेहलाए वणं गुहा गुहासु य भिगिंदा मुवण्णादिधायवो णाणादिविधित्तोसिंहिपज्जलितो णिज्झरा य सलिलजुत्ता कुहरा य से मयूरादिपक्खि-उवसोहिता अणुवघातिविज्जुल्लतोवसोभितो य सो य कप्पादिरूक्खुवसोभितो य, अंतरंतरेसु य वेरुलियादिरयणसोभितो, एतेसिं पदाणं पडिरूवेण इसाहिं छहिं गाहाहि उवसंथारो 'सम्महंसण' गाथा (*१२-४५) 'णियमू' गाथा (*१३-४५) 'जीवदया' गाथा (*१४-४५) 'संवर' गाथा (*१५-४६) 'विणय' गाथा (*१६-४६) 'णाणवर' गाथा (*१७-४६) संघपव्वयस्स सम्महंसणं चेव वइरं, तं च

संकादिसत्त्वरहियत्तणयो दढति चिरवट्टियं, कढं ? , विसुञ्जमाणत्तणयो अतीव अवगाढंति वुत्तं भवति, एतं पेढं, धम्मो दुविहो मूलत्तरगुणेषु, सो य दुविधोऽवि वरोत्ति-पधाणो, तत्थुत्तरगुणधम्मो रयणा तोहिं मंडिता जे मूलगुणा ते चामीकरंति-तं सुवणं, तम्मयी मेहला तथा जुयस्स महेला-गस्स, 'णियमो'त्ति इंदिएसु क्षणेगविधो सो य नियमो सिलायलो, तेहि चैव उस्सितो असुभज्जवसाणविरहितत्तणओ कम्मविसुञ्जमाणत्तणतो वा उज्जलसुत्तथाणुसरणदो य उज्जलं-दिच्चिमं चित्तिज्जइ तेण दित्तं, तं चैव कूडंति-चित्तकूडं तस्स णंदेइ जेण वणयजोइसभवणवेमाणिया च तेण णंदणं, वणंति-वणसंडं, तं वल्लिविताणोणोसहिसतेहि य गहणं पत्तयपल्लवपुष्फलोच्चतेहिं मणहारित्तणतो मणहरं, गंधतो सुरभिगंधं, सीलवणसंडेवि जम्हा सदैव णंदंति प्रमोदंति रमंतीत्यर्थः विविहल्लद्विविभेतो य मणहरं सीलवणं विसुद्धभावत्तणता य सुगंधं, जहा दव्ववणसंडं गंधिण उद्धुमायंति व्याप्त तहा सीलगंधेण संघस्स गंधुद्धुमायस्स किया, जं पव्वयासणं सिलारुक्खगहणं तं कंदरंति भावो, जीविसु दयाकरणसुंदरं जं तस्स कंदरं, तत्थ य उप्पावत्ते य दरितोत्ति जीवदयाकरणदप्पितोत्ति वुत्तं भवति, को य सो?, सुणिगणो मइदो परएवदि-सासणसंघमयाण इंदो, कथं ? , सियवादओत्ति सभावत्तणतो हेइत्ति-पक्खवंति कारणं वा ते सयगसो सुत्ते भवंति, ते य हेयवो धातू, ते य पगळंति परूवणगुहाए, सा य परूवणगुहा णाणादिरयणादिएहिं वित्ता खेलेसहिमादितोसधीहि वा दिता, स हि गुरुस्स संघस्स, सवरोत्ति पच्छक्खणं तं चैव जलं-सलिलं, किंचि पव्वययातो ऊसरितं उज्जरं, इधावि खओवसमपभावातो खयोवसमियं उज्जरं, तातो पलंबिता खयो-वसमियंसंवरदगधारा तेण विरायए सोभयतित्ति । सावगजणा पडरोत्ति-चट्टुः प्रचुरः सो य गीयज्जुणीए परवतित्ति रळती ते चैव मोरा णाडगादीहि य णचर्चति, जे पव्वयस्स अहे समप्पेदंसं रुक्खा तुगं च तं कुहरं, एवं संघपव्वयस्स ण्हाणमंडवादी कुहरंति, विणयकरणतातो विणयणतो सुणी सो य विणयकरणतेण फुरयंतं चैव फुरितं विज्जुतंति-चकासियं तं च ओज्जलंति निम्मलं तेण उज्जलंतेण संघसिहरं जालियासिव लक्खिज्जइ,

संघसिद्धं च यणपुरिसा ददृन्वा, तत्थ य विविभकुलुप्पणसाद्वो कप्परुक्खलीरासवाविलिद्धिफलेदि य फलभरा लद्धिहेतुट्टिया साधवो कुसुमिता गुणा वणत्ति ददृन्वा, मत्तिसुतादिणाणा बरोत्ति-पहाणा तच्चेव पाणावेरुलियादिरयणादिव कंता, कंता इति कंतिजुत्ता. कंतादि- जुत्तत्तणयो चैव सविसएण जीवादिपयत्थसरुवोवलंभतो दिप्पंति, पाणस्स मलो पाणावरणं तन्विगमतो य विगतमळं चूलाभिरिव सिद्धरोवरि चूला, सो य पाणात्तिसयत्थसरुवोवलंभगुणोहजुया जुगप्पहाणपुरिसा चूला इति, एवं संघपब्बयस्स पेढाश्चूलपञ्जवसाणकाप्पियस्स वंशामि विणयप्पणतोत्ति ष्ण्हवि गाहाणं, एत्थ य पढंति-एवं चरमत्तित्थगरस्स संघस्स तत्पणामे कते इमा अबसरापणा आवली भण्णत्ति, सा तिविधान-त्तित्थगर० गणधर० धविरावली, तत्थ तित्थगर० दंसणत्थं इमं भण्णत्ति—

‘वंदे उसभं’ ‘विमल’ गाथाद्वयं (१८.१९।४७) कंठ्यं, चरमत्तित्थगरस्स इमा गणधरावली, ‘पढमेत्थ इंदभूती, बीए पुण होति अग्गि- भूत्तित्ति । तत्तिते य वाउभूती, ततो वित्ते सुधम्मं य (२०-४८) मंडिय मोरियणुत्ते अकंपिते चैव अयलभाता य । मेतज्जे य पहासे गणहरा होति वीरस्स (*२१-४८) एत्थं गणधरावलीतो सुधम्मातो थेरावली पव्वत्ता, जतो भण्णत्ति ‘सुधम्मं अग्गिवेसाणं’ सिलोगो (*२३-४८) समणस्स णं० महावीरस्स कामवगोत्तस्स सुधम्मं अंतवासी अग्गिवेसायणसगोत्ते, सुधम्मस्स अंतवासी जंबुनामे कास- वगोत्तेण, जंबूनामस्स अंतवासी पभवे कच्चायणसगोत्ते, पभवस्स अंतवासी सज्जंभवे वच्छसगोत्ते, जसभं गाथा (*२४-४९) सेज्जं- भवस्स अंतवासी जसभेदे तुंगियायणवग्घावच्चसगोत्ते, जसभस्स अंतवासी इमे दो थेरा-भद्दयाहू वाईणत्तिसगोत्ते संभूद्विजए य माढरस- गोत्ते, संभूतिविजयस्स अंतवासी थूलभद्दो गोतमसगोत्ते ‘एलावच्च’ गाथा (*२५-४९) थूलभद्दस्स अंतवासी इमे दो थेरा-महागिरि- एलावच्चसगोत्ते सुहत्थी य वासिद्धगोत्ते, सुहत्थिस्स सुद्धितसुप्पडिबद्धादयो आवलीते जहा दसासुते तहा भाणियन्वा, इह तेदिं अहिगारो णत्थि ॥

महागिरिस्स आवलीए अधिगारो, महागिरिस्स अंतवासी बहुलो बलिस्सहो य दो जमलभातरो कासवसगोत्ता, तत्थ बलिस्सहो पावबणी जातो, तस्स थुतिकरणे भणियं 'बहुलस्स सरिस्सवयं वंदे' सरिस्सवयो, वयो जुयलंभि कालं पडुच्च जा जा; सरीरपरिवट्टिअत्था सा सा पपत्तो भण्णति, 'हारियगाथा' (*२६-४९) बलिस्सहस्स अंतवासी साती हारियसगोत्ते, साइस्स अंतवासी सामज्जेहारियगोत्ते अह-वा सामज्जस्स अंतवासी संडिल्लो कोसितसगोत्ते 'अज्जजीयधरो'सि अज्जंति आर्थ आद्यं वा जीयंति सुत्तं धरंति सुत्तत्थस्स अहिवहं वरणा-वहंति उकोसं, पाठतरं वा 'जीवधरं'ति आर्थत्वात् जीवं नवरं रथंतीत्यर्थः, अण्णे पुण भणंति-संडिल्लस्स अंतवासी अविधरो अणगारो, सो य 'अज्जसगोत्तो'त्ति संडिल्लस्स सीसो, 'तिसमुद्द' गाथा (*२७-४९) पुव्वदक्खिणापरा ततो समुद्दा उत्तमो वेयडुो, एत्थंतरे स्वातकित्ती, सेसं कंठ्यं, तस्स सीसो इमो-'भणगं' गाथा (*२८-५०) कालियपुव्वसुत्तत्थं भणंतीति भणकः, चरणकरणक्रियां करोतीति कारकः, सुत्तत्थे य मणसा ज्जायंतो ज्जरको, परप्पवादिजेयणे पवयणाप्पभावको णाणदंमणचरणगुणाणं च पभावगो आधारो य, सेसं कंठ्यं, तस्स सीसो इमो 'णाणंमि दं०' गाथा (*२९-५०) कंठ्या, तस्स सीसो 'वडुत्तु' गाथा (*३०-५०) वडुत्तुत्ति वृद्धियंतो, को य सो? 'वायगवंसो' वायंति सिस्साणं कालियपुव्वसुत्तंति वायगा-आचार्या इत्यर्थः, गुरुसिण्णधे वा सीसभावेण वाइतं सुत्तं जेहिं ते वायगा, वंसोसि पुरिसपुव्वपरंपरेण ठितो वंसो भण्णति, सो चेव जम्मेवज्जणतो संजमावज्जणतो व जसवंसो भण्णति, सो त अणागतवंसो इत्यर्थः, कस्स सो एरिसो वंसो?, भण्णति, अज्जणागहत्थीणं, केरिसाणंति पुच्छा?, भण्णति-जीवादिपयत्थपुच्छासु वाकरणे सट्पाट्टे वा पहाणाणं, एवं चरणकरणे, कालकरणेसु वा सव्वभंगविकल्पणासु, तप्परूवणाय तथा कम्मपगट्ठिपरूवणाए पहाणाणं पुरिसाणं वडुओ वायगवंसो, तस्स सीसो 'जच्चंजण' गाथा (*३१-५१) जच्चंजणगाणं जहा कित्तिमबुदासत्थं सरीरवण्णेण वण्णितो तथा सरसपक्कमुदियसिण्णभो य

कृच्छित्तओ वलओ कुवलयो सो य कण्हकायो, कुवल्यं वा णीलुपलं, कुवल्यं वा रतणविससो, रेवतिवायगोत्ति, सेसं कंठ्यं, तस्स सीसो 'अयलपुर' गाथा (*३२-५१) बंभहीवगसाहीणं आयरियाण समीवे णिक्खंतो सीहवायको उत्तमवायकत्तणं च तंकालसुतसंभवं, सेसं कंठं । तस्स सीसो 'जेसिं इसो' गाथा (*३३-५१) कथं पुण तेसिं अणुयोगो ?, उच्च्यते, बारससंवच्छरीए महंते दुब्बिक्खकाले भत्तडा अण्ततो ठिताणं गहणगुणणुप्पेहाऽभावतो सुते विप्पण्ठे पुणो सुभिक्खकाले जाते मधुराए महंते साधुसमुदए खंदिलायरियप्पमुहसंघेण जो जं मंभरइत्ति एवं संघडितं कालितमुतं, जम्हा य एयं मधुराय कथं तम्हा माहुरा वायणा भण्णति, सा य खंदिलायरियसंमयत्ति काडं तस्स-तियो अणुयोगो भण्णइ, सेसं कंठ्यं, अण्णे भण्णति-जहा सुतं ण णट्ठं, तंमि दुब्बिक्खकाले जे अण्णे पहाणा अणुयोगधरा ते विण्णटा, एगे खंदिलायरिए संथरे, तेण मधुराए अणुयोगो पुण साधूणं पवत्तियोति सा मधुरावायणा भण्णति, ततो 'हिम' गाथा (*३४-५१) हिमवंत-पव्वतेण महत्तणं तुल्लं जस्स सो हिमवंतमहंतो, इयथा णाल्थि अण्णो तत्तुल्लोत्ति, एस सुतिवातो, उत्तरतो वा हिमवंतेणं सेसदिसासु त समुद्रेण णिवारितो जसो हिमवंतनिवारणो जसो हिमवंतोत्ति, अतो हिमवंते महंतविक्रमो, कथं ?, उच्चते, सामत्थतो महंतेवि कुलगणसंघपयोगे तरइत्ति, परप्पवादिजयेण वा विसेसल्लसिंप्पणत्तणतो वा महंतो विक्रमो, अथवा परीसहोवसगगे तवविसेसे वा धितिए ते परक्कमंतो अणंत-गमपज्जवत्तणयो अणंतं वा सुतं महंतं, हिमवंतणामं वंदे, सेसं कंठ्यं, किंच-'कालिय' गाथा (*३५-५२) हिमवंतो चैव हिमवंतखमास-मणो, तस्स सीसो णागज्जुणायारितो, तस्स इमा गुणकित्तणा 'मिउमद्दव' गाथा (*३६-५२) अणुपुब्बि-सामादियादिसुतरगहणाण काल-तो य पूरिमपरियायत्तणेण पुरिसाणुपुब्बितो य वायगत्तणं पत्तो, ओधसुतं वा उस्सगो तच्च आयरइ, सेसं कंठ्यं । एयस्स सीसो भूयदिन्नो आयरिओ तस्सिमा गुणकित्तणा तिण्णि गाथा 'वरक्कणय' गाथा (*३७-५२) गब्भस्सि पोमकेसरा, सेसं कंठ्यं, 'अड्डभरह' गाथा (*३८-

५२) बहुविधो सञ्ज्ञायोति अंगपविट्टो वारसविधो अंगपविट्टो य कालियओक्कालितो अणेगविधो सो यप्पहाणोत्ति सुगुणितत्तणेण णिस्सं-
कोत्तिकारुं, सेसं कंठ्यं, 'भूताहियत' गाथा (*३९-५२) भूयहिंतिंति अहिंसा पगज्झति धारेयव्वं अहिंसाभावे पगज्झता-अतीव अप्पमत्त-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-
ताए अहिंसाभावपरिणया इत्यर्थः, सेसं कंठ्यं, भूयदिन्नरस सीसो लोभिच्चो, तस्स इमा थुती-'सुमुणिय' गाहा (*४०-५३) सुट्ठ सुणि-

(*४४-५४) एत्थ अरिहो इमो कुडेसु अप्पसत्थवम्मसारिस्था भावितेसु अवम्मसारिस्था, तथा हंसमेसजल्लगजाहगसारिस्था अरिहा, गोभेरी-
 आभीरीसु त पसत्थोवणतोवणीता अरहा, सेसा अणरिहा, इमस्स य णाणपरूवणज्झयणस्स परूवणे परिसा जाणगादि तिविधा जाणियव्वा,
 तत्थ जाणिता गुणदोसविसेसणू अणभिग्गहिता य कुस्सुइमतेसु । सा खलु जाणिग परिसा गुणतत्तिष्ठा अगुणवज्जा ॥ १ ॥ इमा
 अजाणिया-पगतीसुद्धमजाणिय मियच्छावयसीहिकुकुरगभूता । रयणमिव असंठविता सुहसणप्या गुणसभिद्धा ॥२॥ इमा दुब्बियद्धा-
 'क्किच्चिम्मत्तगाही पल्लवग्गाही य तुरियगाही य । दुवियड्डिया तु एसा भणिया तिविहा भवे परिसा ॥३॥ एत्थ जाणिता अजाणिता
 य अरिहा ॥ एवं कयमंगलोवयारे थेरावलिकमे य दंसिए अरिहेसु त दंसितेसु दूसगणिसीसो देववायगो साधुजणहियडाए इणमाह—

‘णाणं पंचविधं’ इत्यादि (१सू.६५) अस्य व्याख्या-णाति ण्णाणं अवबोधमिच्चं, भावसाहणो, अथवा णज्जइ अणेण इइ णाणं खओवसम-
 खाइत्तभावेण, जीवादिपयत्था णज्जति इति नाणं, करणसाहणो, अथवा णज्जति एतंमिप्पि णाणं, णाणमवि जविोत्ति अहिंकरणसाधणो, पंच इति
 संखा, विधिरिति भेदो, पणत्तं-पण्णवितं प्ररूपितमित्यनर्थान्तरं, अत्थतो तित्थकरोहिं, सुत्तओ गणथेरोहिं, अथवा पण्णा बुद्धी पथाणपण्णेण अवात्तं
 पणत्तं, सतदिट्ठिणा लद्धमित्यर्थः, अथवा पहाणपणत्तो अवात्तं पणत्तं, तित्थगरस्समीवतोः गणहरेहिं लद्धंति वुत्तं भवति, अथवा पण्णा बुद्धी
 तीए आत्तं पणत्तं, नित्थगरगणधरायरियेहिं 'कथिज्जंतं बुद्धीए पणत्तमिति, नंदित्तेण अधिकर्यं णाणं संबज्झइ, जे पुब्बसुवणत्था पंच-
 नाणभेया तेषां प्रतिपदमभ्युपगमे जहासहो, अत्थाभिमुहो नियतो बोधः २ स एव स्वाधिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं, अथवा अतो तद-
 भिणिबुझए तेण वाऽभिणिबुझए तंमि वाऽऽभिणिबोधिकं, स एव चाभिणिबोधिकोपयोगतोऽनन्यत्वादाभिनिबोधिकं. तथा तं सुणेति
 तेण वा सुणेति तम्महा व सुणेति तम्मि वा सुणेतीति सुत्तं, आत्तैव वा श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वात् श्रुणोतीति श्रवणं, अवधीयत इत्यवधिः

तेषु वाऽवधीयते तस्मिन् वाऽवधीयते अवधानं वा अवधिः मर्यादेत्यर्थः तीए परोपनिबन्धनात् दृष्ट्वाद्यो अवधीयते इत्यवधीः, परि सव्वतो-
भवेण गमणं पञ्जवणं पञ्जवो मणसि मणसो वा पञ्जवोर, एस एव णाणं मणपञ्जवणाणं, तथा पञ्जयणं पञ्जयो मणसि मणसो वा पञ्जयः
मनःपर्यायः स एव णाणं मणपञ्जवणाणं, तथा आयो पावणं लाभो इत्यनर्थान्तरं, मन्वओ मणरि मणसो वा पञ्जायो
मणपञ्जायो स एव णाणं मणपञ्जवणाणं, मणसि मणसो वा पञ्जवा तेसु वा णाणं मणोपञ्जवणाणं, तथा मणसि मणसो वा पञ्जवा पञ्जाया
वा तेसि तेसु वा णाणं मणपञ्जवणाणं-गमणपरावत्तीगो लोगो भेदादयो बहुपरावत्ता । मणपञ्जवणि णाणे निरुत्तवण्णत्थमेवेति ॥ १ ॥
तथा केवलमेणं सुद्धं सकलमसाहारणमणंतं च इत्यर्थः, णाणसद्दो य सन्वत्थाभिणिवोधकादणि न्माणाधिकरणो दृष्टव्यो, तंजहा-आभिनिवोधिकं
च तं णाणं आभिणिवोधिकणाणं, एवं सव्वेसु वत्तव्वं, पुच्छा य-किमेस मतिणाणादियो क्रमो?, एत्थ उत्तरं भण्णति-एस मकारणो उवणासो, इमे
य ते कारणा-बुल्लसामिच्चणतो सव्वकालाविच्छेदठित्तिच्चणतो इंदियाणिदियणिभिच्चणत्थो बुल्लखओवसगकारणत्तणतो सव्वद्वयद्विसयसामण-
त्तणतो परोक्खसामणत्तणतो य, तन्भावे य सेसणाणसंभवतो, अतो आदीए मइसुत्ताइं कयाइं, तेसुवि य मतिपुव्वयं सुतंति पुव्वं मतिणाणं
कयं, तस्य य पिट्ठतो सुतंति. अथवा इंदियाणिदियणिमित्तत्तेण अबिदिट्ठेमि मति सुत्तेवि परोवदेसत्तणिमित्तभेदात्तो अरिहंतवचणकारणत्तणतो
य सुतस्स मतिअणंतरं सुतंति, मतिसुतसमाणकालत्तणतो मिच्छदंसणपरिगहत्तणतो तन्निवज्जयसाधम्मत्तणतो साभिसाहंमत्तणतो सम्मत्ता-
इकालेगलाभत्तणतो यं मतिसुताणंतरं अवधित्ति भणितो, ततो छउमत्थसामिसामन्नत्तणतो य पोग्गलविसयसमभावत्तणतो य अवधिसमणंतरं
मणपञ्जवणाणंति, सव्वणाणुत्तमत्तणतो सव्वविसुद्धत्तणतो य विरयसामिमासणत्तणतो य तदंतं केवलं भणितं ॥

सव्वं एतं समासतो दुविधं-पच्चक्खं च परोक्खं चेत्यादि (मू. २-७१) इह अप्पवत्तव्वत्तणतो पुव्वं पच्चक्खं पणविज्जइ, इह

जीवो अक्खो, कथं ? उच्यते, 'अशू न्याप्ता' चित्ति गाणप्पणताए अत्थे असइत्ति, इत्येवं जीवो अक्खो, गाणपभावेण बोधेश्चि भणितं भवति, अथवा 'अस भोजने' इच्चेतस्स वा सन्वे असइत्ति अक्खो, पालेत्ति भुंक्ते वेत्थर्थः, अक्खं पति वट्टइत्ति पच्चक्खं, अणिादियन्ति वुत्तं भवति, चसहातो य सो अविधामादिभेदो दट्ठवो, अक्खातो परेसु जं गाणं उप्पजइ तं परोक्खं, तं चेदं, चसहातो इंदियसणोणिमित्तं दट्ठवमिति ॥ 'से किं तं पच्चक्खं ?' (३-७५) पुच्छा, सेत्ति सः पच्चक्खणभायेया 'किन्तं' ति पारिपण्हे, कातिभेदंति वुत्तं भवति, तं च किंसरूवं?, आयरिओ ' तंजहेत्येवमादि, इंदियाणं सन्वातप्पएसोहं स्वावरणक्खतोवसमातो जा लद्धी तं ताविंदियपच्चक्खं, तं पंचविधं, (४-७६) पर आह-णणु दब्बिदियावत्थियपदेसनेत्तगहणतो सेसप्पदेसेसु पुण उवलद्धिखयोवसमा णिरत्थभावा भवंति, आयरिय आह-ण एवं, पदीवदिट्ठंतसामत्थतो, जथा चतुसालभवणेगदेसजालितो पदीवो सन्वं भवणमुज्जोवेत्ति तथा दब्बिदियमित्तपदेसविसयपडि- बोधितो सन्वातप्पदेसोपयोगपरिच्छेययो खओवसमसाफल्लथा य भवइत्ति ण दोसो, भाविंदिओ य चावारपच्चक्खत्तणतो, एतं पच्चक्खं, परमत्थतो पुण चित्तमाणं एयं परोक्खं, कम्हा ?, जम्हा परा-दब्बिदिया, भाविंदियस य तदधिणत्तणतो, 'णोइंदियपच्चक्खं' ति (सू ५-७६) इंदियाइत्तं, तं तिविहं, एवमादी अवहिच्चि मज्जाया, सा य रूविदव्वे, सुब्भिरूवोत्ति वयणातो, तेसु गाणं ओधिणाणं

भवपच्चइयंति (६-७६) (७-७६) भणिते, णणु ओंधी खयोवसमिते भावे णरगादिभवो सो उदइए भावे कथं भवपच्चइतो भणति ?, उच्यते, सोवि खयोवसमितो चैव, किन्तु सो चैव खयोवसमितो णरगेदवभवेसु अवस्सं भवइत्ति, दिट्ठतो पक्खीणं आगासगमणं व, एवं भवपच्चइतो भणति, (सु. ८-७६) खतोवसमितो पुण णरत्तिरियाणं, तेसु गावस्सं उपज्जइत्ति, खयोवसमभावे केई, खयोवसमसरूवं च सुते णेव भाणियं, 'को हेतु' चि इदि सो य खयोवसमो गुणमंतरेण जहा गगणम(हम)च्छादिते अधापावित्तो छिद्धेणं दिणकरकिरणव्व विणास्सित-

द्वमुज्जोवंति तथा अवधिआवरणखयोवसेमे त अवधिबंभो अथापवित्तितो विष्णातो, 'गुणपडिवन्न' इत्यादि, उत्तरुत्तरवरणगुणविसुझ-
माणवेकखातो अवधिणाणदंसणावरणाण खयोवसमो भवति, तक्खयोवसेमेण अवधि उपज्जइ, 'अणुगामियंति' अणुगमणसीलो अणुगामितो
तदावरणखयोवसमात्पदेसविसुद्धगमणत्तातो लोयणं वा, अंतगतंति जला जलंतं पव्वंतं पव्वता, अविंसिद्धो अंतसद्दो, एवं ओरालियस-
रीरंते ठितं गतंति एगडुं, तं च आतप्पदेसफड्डुगावहि एगदिसोवलंभातो य अंतगतमोहिणाणं भण्णति, अथवा सव्वातप्पदेसविसुद्धेसु ओरा-
लियसरीरगंतेणं एगदिसिपास्सणं गतंति अंतगतं भण्णति, अहवा फुडं परमत्थो भण्णति-एगदिसावधिउवल्लखेत्तातो सो अवधिपुरिसो अंत-
गतोत्ति जम्हा तम्हा अंतगतं भण्णति, मज्झगतं पुण ओरालियसरीरमज्झफड्डुगविसुद्धीतो सव्वदेसविसुद्धीतो वा सव्वदिसोवलंभत्तगतो मज्झ-
गतोत्ति भण्णति, अथवा उवल्लखेत्तस्स वा अवधिपुरिमो मज्झगतोत्ति, 'उक्क' 'त्ति दीविता ' चुडलि'त्ति तणापिंढी अगगे पज्जलिता
आलातं विदारयं जलंतं मणिं वा जलित्ति 'जोइ' 'त्ति मल्लगादिट्टियं अगणं जलंतं ' पदीवो'त्ति दीवतोत्ति पुरतोत्ति-अगतो ' पणोच्छणं '-
त्ति णुद प्रेरणे हत्थगहियस्स डंडगठितस्स वा परंपरेण नुदन्नित्थर्थः, 'मगतो'त्ति पिट्ठो 'अणुकट्टुणं'त्ति हत्थगहितस्स डंडगगहियस्स वा अणु
पच्छा वा कट्टुणंति, पासतोत्ति दाहिणे वा वामे वा पासे दोसु वा सयं जमलट्टितं 'परिकट्टियं'त्ति हत्थ०डंडगठितं वा परिपासओ ठितस्स कट्टुणं,
सीसो पुच्छति ' अंतगतस्स य ' इच्चादि, आयरिय आह-पुरतो, इच्चादि, सव्वतोत्ति-सव्वासुवि दिसिविदिसासु समंता इति सव्वातप्पदेसे-
सु वा विसुद्धफड्डुगेसु, वा, अहवा सव्वतोत्ति सव्वासु दिसिविदिसासु सव्वातप्पदेसफड्डुगेसु त, स इति णिदेसो अवधिपुरिसस्स, मंता इति
णाता, अहवा समं दव्वादयो तुल्ला अत्ता इति प्राप्ता इत्यर्थः, गच्छंतमणुगच्छइत्ति, अणाणुगामितं संकलापडिबद्धट्टियपदीवो-
व्व तस्स य खेत्तवेक्खखयोवसमलाभेण अणाणुगामितं, परंतंति समंतयो अगणीपासेणं तस्स य जोइस्सा सव्वदिसिविदिसासु

संमता परिचोलेति-पुणो२ इतो२ परिसकणं । वद्धंतं बुद्धी तं पुत्रवावत्थातो उवरुवरि वद्धमाणंति, तं च उरसणं चरणगुणविसुद्धमेवैकवृत्तगतो पसत्थज्जवलाणट्टाणतो जदि पसत्थलिस्सामणुगता भवंति, पसत्थद्वव्वलेसाहिं अणुरंजियं चित्तं पसत्थज्जवसाणं भण्णइ, पसत्थज्जवसाणातो य चरणातो य चरणाताधिसुद्धीतो य चरणपच्चतलद्धीणं वड्डी भवति, इमाओ य जहण्णमुक्कोसविमज्जमोहिंविद्धुंदंसणगाहाओ जहा पेडियाए, हाणिच्चि हस्समाणं पुत्रवावत्थातो अधोऽधो हस्समाणं, तं च वड्ढमाणविपक्खतो भणितव्वं, अप्पसत्थलेस्सोवरंजितं चित्तं अणेगा-सुमत्थचित्तणपरं चित्तं संकिलिहं भण्णति, उप्पणोहिणणस्स पुणो पातोच्चि परिवाती भाव इत्यर्थः, तं च खेत्तविसेसोवलंभेण भण्णति, ते य इमे-असंखयंगुलभागादीया, दुप्पभिति जाव णवत्ति अंगुलपुहुत्तं भण्णति, दो हत्था कुच्छी, पडिवातिणो जाव उक्कोसो लोगमेत्तए वा, अप-डिवादिच्चि सोवि खेत्तविसेसोवलंभतो चैव णज्जइ, अतो भण्णति-अलोगस्स एगमवित्ति, अविपददथो संभावणे, किमुत्त दुपेदसादिउवलंभे इत्यर्थः, वित्थरेण खयोवसमविसेसतो असंखेज्जविहमोहिणणं, ओहिमादिगतिपज्जवसाणं वा चउहसविधवित्थरो, ते पडुच्च इमं चउव्विहं समासतो भण्णति, 'दव्वादि' दव्वाओ ओधिणाणी जहण्णेणं तेयाभासंतरे अणंते दव्वे उवलभइ, उक्कोसतो सव्वरूविदव्वाइ, जाणइ-त्ति णाणं, तं च जं विसेसगाहगं तं णाणं, सागारमित्थर्थः, दंसेइत्ति दंसणं, तं च जं सामण्णगाहगं तं दंसणं, अणागारमित्थर्थः, खेत्त कालतो य सुत्तसिद्धं, भावतो ओधिणाणी जहण्णेण अणंते भावे उवलभइ, उक्कोसतोवि अणंते, जहण्णपदातो उक्कोसपदं अणंतगुणं, उक्कोसप-देवि जे मावा ते सव्वभावाणं अणंतभागे वट्ठंति, ओधी भव(५६-९८) गाहान्दव्वतो बहुविकप्पा परमाणुमादियविसेसतो, खेत्ततोवि अंगुल-असंखेयभागविकप्पादिया, कालतोवि आवलियअसंखेज्जभागादिता, भावतोवि वण्णपज्जवणाणमिदाणिं । मणपज्जवणाणमिदाणिं, तस्स सरूवं वण्णितमादीण, इदाणिं सामी विसेसिज्जइ पुत्रवसुत्तेहिं—

‘किं मणुस्स’ (१७-९९) इत्यादि, संसृष्टिममणुस्सा, गन्धर्वकृतियमणुस्साण चैव वन्तपित्तादिसु संभवन्ति, कम्मभूमगा पंचसु भरेहेसु पंचसु एरवएसु पंचसु महाविदेहेसु य, हेमवदादिसु मिट्टुणा ते अकम्मभूमगा, तिण्णि ज्ञेयणसता लवणजलमोगाहिच्चा तुल्लहिमवंतसिहरिपाद-पदिट्ठिता एगोरूगादिककृष्णणअतरदीविगा, किं पज्जत्ताणं अपज्जत्ताणंति-पज्जत्तीणाम सत्ती, सामत्थतो य पुग्गलदव्वोवचया उप्पज्जइ, ताओ य छुपज्जत्तीओ, ता आहार० सररी० इंदिय० आणपाण० भासा० मणपज्जत्ती चैति, तत्थ एगेन्दियाणं पंच, असंणीणं संबवहा-रतो पंच चैव, सणीणं च छ, तत्थ आहारपज्जत्ती णाम खलरसपरिणामसत्ति, आहारपज्जत्तीए सत्तधातुतया परिणामसत्ती सरीरपज्जत्ती, पंचहंसिदियाणं जोगगा पोगला विचिणिसु अणाभोगनिव्वत्तितवीरियकरणेण तच्भावापायणसत्ती इंदियपज्जत्ती, (उस्सास) पोगलजोगाणापाणूण, भासा जोग गहणणिसिरणसत्ती भासापज्जत्ती, मणजोगे पोगले धेत्तूण मणत्ताए परिणामणिसिरणसत्ती मणपज्जत्ति, एताओ पज्जत्तीओ पज्जत्ती-णामकमोदएणं निव्वत्तिज्जंति, ता जेसिं अत्थि ते पज्जत्तया, अपज्जत्तयणामकम्मोदएणं अणिट्ठिता ता जेसिं ते अपज्जत्तया, अप्पमत्तसंजमा जिणकप्पिता परिहारविसुद्धिया अधाल्लिदिया पडिमापाडिवणगा य, एते सत्तोवयोगोवउत्तणतो अप्पमत्ता, गच्छवासिणो पुण पमत्ता, कण्डुइ अनुवयोगसंभवतो, अथवा गच्छवासी णिगता य पमत्तावि अपमत्तावि भवन्ति, परिणामवसतो, इट्ठिपत्तसेति आभोसधिमदिअणयरइट्ठिपत्तस्स मणपज्जवणणं उप्पज्जइ, अथवा ओधिणाणिणो मणपज्जवणणं उप्पज्जत्ति, अण्णे णियसं भणंति, ऊजुमती-उज्जुमती, सामणग्गाहिणित्ति भणितं होति, एस मणोपज्जयविसेसोत्ति, उस्सणं विसेसइ-विसुद्धं उवलभति, णातीव बहुविसेसविसिद्धं अत्थं उवलभइत्ति भणितं होति, घटो-णेण चित्तिजत्ति जाणइ, विपुला मती विपुलमती, बहुविसेसग्गाहिणित्ति भणितं भवति, मणोपज्जायविसेसं जाणति, दिट्ठतो जधाऽणेण घटो चित्तितो, तं च देसकालादिअणेगपज्जायविसेसविसिद्धं जाणति, अहवा रिजुविउलमतीणं इमं दव्वादीहि विसेससरूवं भण्णति-सण्णिणा मणत्तेणं

माणिते मणोखंधे अणंते अणंतपदोसिए दव्वट्टताए तग्गए य वण्णादिए भावे मणपज्जबणाणेणं पक्खवं पेक्खमाणो जाणइति भाणितं, मणियत्थं पुण पक्खवं णो पेक्खइ, जेण मणणं मुत्तममुत्तं वा, सो य छउमत्थो तं अणुमाणतो पेक्खइत्ति, अतो पासणता भणिया, अहवा छउमत्थस्स एगविधखयो-
वसमलंभे विविधोवयोगसंभवां भवति, जाहत्थे ष रिज्जुविपुलमत्तांणं व ओवयोगो, अयो विसेससामण्णत्थेसु उवउज्जतो भण्णाति पासइत्ति
भाणितं ण दोसो, विपुलमती पुण दव्वट्टयाते वण्णादिएहि य अधिगतं जाणतीत्यर्थः, उवरिमहेट्टिच्छाई खुट्टागपतरांइति इमस्स भावणत्थं इमं
पण्णविज्जइ-तिरियलोगस्स उट्टुहो अट्टारसजोयणसतियस्स बहुमज्जे एत्थ असंखेज्जअंगुलभागमेत्ता लोगागासप्पयरा अलोणेण संवट्टिया
सव्वखुट्टुगयरा खुट्टुगपयरात्ति भणिता, ते य सव्वतो रज्जुपमाणा, तेसिं जे य चहुमज्जे दो खुट्टुगपयरा, तेसिं पि बहुमज्जे जंबुहीवे
रयणप्पभपुढाविवहुसमभूमिभागे मंदरस्स बहुमज्जेदेसे एत्थ अट्टप्पदेसो रुयगो, जतो दिसिविदिसिविभागो पवत्तो, एतं तिरियलोगमज्जं, तातो
तिरियलोगमज्जातो रज्जुप्पमाणखुट्टुगपत्तरेहितोवरि तिरियं असंखेयंगुलभागवुट्टी उवरिहुत्तोऽवि अंगुलसंखेयभागारोहो चेव, एवं तिरियसुवरि
च अंगुलसंखेयभागवुट्टीए ताव लोगवुट्टी णेतव्वा जाव उट्टुलोगमज्जं, तओ पुणो तेणेव कमेणं संवट्टो कायव्वो जाव उवरि लोगतो रज्जु-
प्पमाणो, ततो य उट्टुलोगमज्जायो उवरि हेट्टा य कमेण खुट्टुगपत्तरा भाणितव्वा जाव रज्जुप्पमाणा खुट्टुगपत्तरत्ति, तिरियलोगमज्जरज्जूप-
माणखुट्टुगपत्तरेहितोवि हेट्टा अंगुलसंखेयभागवुट्टी तिरियं अधोऽवगाहेणवि अंगुलस्स असंखभागो चेव, एवं अधोलोको वट्टुयव्वो
जाव अधोलोगतो सत्तरज्जुओ, सत्तरज्जुपयरेहितो उवरुवरिकमेण खुट्टुगपत्तरा भाणियव्वा जाव तिरियलोगमज्जरज्जुप्पमाणा खुट्टुगपत्तरत्ति ।
एवं खुट्टुगपरूवणे कते इमं भण्णति-उधरिमत्ति य लोगमज्जतो अधो जाव णव जोयणसते जाव इमीए रयण्णप्पाए पुढवीए उवरिमखुट्टुगप-
तरत्ति भण्णति, तदधो अधोलोके जाव अधोलोइयगामवत्तिणो ते हेट्टिमखुट्टुगपत्तरत्ति भण्णति, रिज्जुमती अधो ताव पासतीत्यर्थः, अथवा.

अधोलोगस्स उवरिमखुद्दुगपतरा तिरियलोगस्स हिट्ठिमा खुद्दुगपतरा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, अण्णे भणंति-उवरिमत्ति अधोलोगोवरि ठिता जे त उवरिमा, के य ते ?, उच्चते, सव्वतिरियलोकवत्तिणो तिरियलोगस्स वा अहो णवसयवत्तिणो ताण चेव जे हिट्ठिमा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, इमं णो घडइ, अहोलोइयगामणपज्जवणाणसंभववाहलत्तणतो, उक्तं च-इहाधोलाकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकाविवर्त्तिनः । मनोगतांस्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि ॥१॥ अट्ठुतिज्जंगुलगहणं उस्सेधअंगुलमाणेण उ, कहं णज्जइ ?, उच्चयते, 'उस्सेधपमाणतो मिणसु देहं' ति व्रयणातो अंगुलादिया य जेविप्पमाणा ते सव्वे देहनिष्फणा इति, णाणविसयत्तणतो य, दो सा० रिज्जुमतिखेत्तोवलंभप्पमाणातो विपुलमती अब्भहियतरागं उवलभइति, एगदिसिंपि अब्भहियसंभवो भवइत्ति संभंततो जम्हा अब्भहियंति तम्हा विपुलतरागं भण्णति, अथवा जथा जवडुो घडातो जलाधारत्तणतो अब्भहिअतो सो पुण नियमा घडागासखेत्तेण विपुलयरो भवति, एवं विपुलमती अब्भहिततरागमणोलिद्धिजीविहव्वाधारं खेत्तं जाणति, तं च णियमा विपुलयरं इत्यर्थः, अहवा आयामविक्खंभेण अब्भहियतरागं वाहल्लेण विपुलयरं खेत्तं उवलभत इत्यर्थः, अहवा दांवि पदा एगट्ठा, विशिष्टविविहविसेसदेसगो तरतहेत्ति यथा सुक्क सुक्कतर इति, किं च जहा पगासगदव्वविसेसतो खेत्तविसुद्धिवियेसो लक्खिज्जइ तथा मणपज्जवणाणावरणविसेसातो रिज्जुमणपज्जविणाणसभीवातो विपुलक्खमणपज्जवणाणी विसुद्धतरागं जाणति, मणपज्जवणाणावरणखयोवसमत्तलंभत्तणतो वा वितिमिरतरागंति भण्णति, अहवा पुव्ववद्धमणपज्जवणाणावरणखयोवसमलंभसुत्तलंभत्तणतो विसुद्धंति भणितं, तस्सेवावरणस्स पज्जमणस्सभावत्तणतो पुव्ववद्धस्स तु अणुदयत्तणतो वितिमिरतरागंति भणंति, अहवा दांवि एते एगट्ठिता पदा उ मणपज्जवणाणस्स, सेसं कंठयं ॥ इदानिं केवलणाणं भण्णति-मणपज्जवणाणाणंतरं सुत्तक्युदिट्ठत्तणतो विसुद्धिअमुत्तरसयो य केवलं भणति—

'से किं तं केवले' त्यादि सूत्रं, (१९-११७) केवलणाणअभेदेवि भेदो भवसिद्धावत्थादिएहि अणेगथा इमो कज्जइ, मणुस्सभवठि-

तस्स जं केवलणं तं भवत्थकेवलणं, चसद्दे उस्सण्णे, भेद ओसण्णे, सव्वकम्मविमुक्को सिद्धो तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलं, (जोगो-मणा-
दिवावारजुओ अजोगी रुद्धजोगो सब गवठितो तस्स जं णाणं तं अयोगिभवत्थकेवलणं, पढमसमयो केवलणणुप्पत्तिसमयो चेव, अप
ढमो वितियादिसमयो जाव सजोगि तस्स चरमसमयेत्थर्थः, अहवा एसेवत्थो समयविकप्पेण अण्णहा दंसेज्जइ, सजोगिकालचरमसमए
चरिमोत्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्थर्थः, चरिमो ण भवति, चरिमस्स आदिसमयतो आरब्भ ओमत्थगं गेज्जं । तत्थ सिद्धकेवल-
णाणं दुविधं-अणंतरं जाव पढमसमयो ताव अचरमो भण्णति, एत्तेसु जं णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलणं, सेसं कंठ्यं । 'से किं तं सिद्ध-
केवलणाणे' त्यादि सूत्रं (२०-११३) तत्थ सिद्धकेवलणं दुविधं-अणंतरं परंपरं, तत्थ अणंतरं णो समयंतरं पत्तो, सिद्धत्तप्रथमसमय
इत्थर्थः, ते पंचदसविधा तित्थसिद्धाइया. तित्थसिद्धा इति जे तित्थे सिद्धा ते तित्थसिद्धा, तित्थं चाउव्वणो समणसंघो पढमादिगणधरो वा,
भणितं च आरिसे-तित्थं भंते ! तित्थं अरहादि तित्थं?, गोयमा ! अरहा ताव तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउव्वणो समणसंघो" तंमि तित्थकाल-
भावे उप्पण्णे ततो वा तित्थकालभावतो जे सिद्धा ते तित्थसिद्धा, अतित्थं चातुवणसंघस्स अभावो तित्थकालभावस्स वा अभावो तंमि अतित्थ-
कालभावे अतित्थकालभावतो वा जे सिद्धा ते अतित्थसिद्धा, तं च अतित्थंकरे तित्थे वा अणुप्पण्णे जहा मरुदेविसामिणीप्पभितथो, रिसभादयो
तित्थकरा ते जम्हा तित्थगरणामकम्मदुदयभावे ठिता तित्थगरभावातो सिद्धा तम्हा ते तित्थगरसिद्धा, अतित्थकरा-सामण्णकेवलिणो ते गोयमादि
तंमि अतित्थकरभावे ठिता अतित्थकरभावतो वा सिद्धा अतित्थकरसिद्धा, स्वयमेव बुद्धा स्वयंबुद्धा, समयप्पणा, जे वा जाइसरणादिकारणं पडुच्च
बुद्धा, सुटतरसुच्यते बाह्यप्रययभंतरण ये प्रतिबुद्धास्ते स्वयंबुद्धा, ते य दुविधा-तित्थगर तित्थगरवतिरिता य, इह वइरित्तेहिं अधिकारो, किं च
स्वयंबुद्धस्स बारसविहोवि उवधी भवति पुन्वाधीतं से सुतं भवति व णवा, जति से णत्थि तो लिंगं णितमा गुरुसण्णिधे य पडिबज्जइ, एत्थेव

विहरइ, अथ पुव्वार्धतसुतसंभवो अत्थि तो से लिंगं देवथा पयच्छइ, गुरुसण्णिधे वा पडिवज्जइ, अइ य एगविधारपविचरणजोगो इच्छा वा सा ता एको चैव विहरइ, अण्णहा गच्छे विहरतीत्यर्थः, एयंमि भावे ठिता सिद्धा एतातो वा भावातो सिद्धा । पत्तेयबुद्धा पत्तेयं बाह्यं वृषभादि-कारणमभिसमीक्ष्य बुद्धा प्रत्येकबुद्धा, बहिःप्रत्ययं प्रतिबुद्धानां च पत्तेयं गियमा विहारो जम्हा तम्हा यते पत्तेयबुद्धा, जथा करकंडुमादतो, किं च पत्तेयबुद्धानां जहण्णेण दुविधो उक्कोसेणं णवविधो उवधी गियमा पाउरणवज्जो भवति, किं च-पत्तेयबुद्धानं पुव्वार्धतं सुत्तं गियमा भवति, जहण्णेणं एक्कारसंगा उक्कोसेणं भिण्णदसपुव्वा, लिंगं च से देवथा पयच्छति, लिंगवज्जितो वा भवति, जतो य भणितं-‘रुपं पत्तेयबुद्धा’ इति, एयंमि भावे एतातो वा सिद्धा पत्तेयबुद्धसिद्धाः । बुद्धबोधिता जे सत्तंबुद्धेहिं तित्थगरादिएहिं बोधिता पत्तेयबुद्धेहिं वा कविलादिएहिं बुद्ध-बोहिता, अहवा बुद्धबोदिएहिं बोहिता बुद्धबोधिता, एवं सुधम्ममादिएहिं जंबुणामादयो भवति, अहवा बुद्ध इति प्रतिबुद्धा तेहिं प्रतिबोधिता बुद्धबोधिता प्रभवादिभिराचार्यैः, एतवभावे ठिता एतातो वा सिद्धा बुद्धबोधितसिद्धा, दव्वलिंगं प्रति रजोहरणमुहपेत्तिपडिगहधारणं सालिंगं, एयंमि दव्वलिंगे ठिता सालिंगसिद्धाः, तावसपरिव्वायगादि कमायमादि दव्वलिंगाठिता सिद्धा अण्णलिंगसिद्धा, एवं गिहिलिंगेवि केसादिअलं-करणादिए दव्वलिंगे ठिता सिद्धा गिहिलिंगसिद्धा, इत्थीलिंगंत इत्थीए लिंगं, इत्थीए उवलक्खणंति वुत्तं भवति, तं तिविधं-वेदो सररी-णिव्विती णेवत्थं वा, इह सररीणिव्वितीए अधिकारो, ण वेदणेवत्थेहिं, तत्थ वेदे कारणं जम्हा खीणवेदो जहण्णेणं अंतोमुहुत्तातो उक्कोसेण देसूणपुव्वकोडितो, णेवत्थस्स त अणियतत्तणतो, तम्हा ण तेहिं अधिकारो, सररीकारणनिव्विती पुण गियमा चैव उदयतो णामकंसुदयाओ य भवति, तंमि सररीणिव्वत्तिलिंगे ठिता सिद्धा तातो वा सिद्धा इत्थिलिंगसिद्धा, एवं पुरिसणंपुंसगलिंगावि भाणियव्वा, एक्कसिद्धत्ति एक्कंमि समते एक्को चैव सिद्धो, अणेगसिद्धत्ति एक्कंमि समए अणेगे सिद्धा दुगादि जाव अट्टसंतति, भणितं च-चत्तीसा अडयाला, सट्ठी बावत्तरी य

बोद्धव्या । चुलसीती छण्णउती दुरहित अट्टुत्तरसयं च ॥१॥ चो० ण्णु एते पण्णरस भेदा विभेदठिता अण्णोण्णणिवेक्खा ण भवंति, कथं पंचदस भेदन्ति पण्णत्ता ? आचार्य आह—ण्णु तित्थपुरिसविभागुप्पण्णणुप्पणा कालभेदयोर्वा दो भेदा परोप्परविरुद्धा, एगाणेगादि एककाल-सहचरित्तासहचरित्तत्तणओ भिण्णा, सयंबुद्धादयोवि णाणावरणखयोरसमाविसेसा य पडिबोधविससत्तणओ, थीति विसिद्धा, एवं तित्थादिता-ण अण्णेण लक्खणसहावठितानं पंचदस भेदा पण्णत्ता, किं च जहा मतिण्णण०तथादियाण चरिमपज्जवसाणणं अण्णोण्णणुवेक्खन्ताण भेदो इक्षिपि जइ तथा तो को दोसो ? किं च-णाणाणयाभिप्पायत्तणत्तो सुत्तस य अणेगमपज्जायत्तणत्तो अभिधाणभेदत्तणत्तो य पंचदस-भेदकरणंति ण दोसो । इदाणि तं चैव सिद्धकेवलणणं समयभेदत्तो अणेगथा विसेसिज्जइ-पढमसमयसिद्धस्स जो वितियसमओ तंभि सिद्धो सो परो तस्सविय अण्णो एवं परोप्परसिद्धकेवलणणं भाणियव्वं, तच्च अपढमसमय इत्यादि, नास्य प्रथमः समयो विद्यत इत्यप्रथमः, द्वितीयसमयसिद्ध इत्यर्थः, स च परंपगसिद्धविसेसणस्स प्रथमतः स परत्तो वितियादिसमया भाणितव्वा । तं सर्वंपि चउब्बिहं दव्वादि, तं० सर्व्वदव्वा, दव्वत्ति धम्माधम्मागासादयो, तेहिंतो जीवदव्वा अणंतगुणा, तेहिंतोवि पुगलदव्वा अणंतगुणा, एते सर्व्वे सरूवत्तो जाणति, भावावि दुविहा-जीवाजीवा, खेत्तंपि लोगालोगभेदभिण्णमणंतरूवं जो जाणइ, कालंपि समयावालियादिगं तीयमणागतं सर्व्वद्धा सरूवयो सर्व्वं जाणति, भावावि दुविहा-जीवभावा अजीवभावा य, तत्थ जीवभावा कंसुदयसत्तपरिणामितलक्खणा गतिकसायादिया कंसुदयलक्खणा अणेगविधा, उवसमखयखयोरसमजीवसत्तलक्खणा अणेगविहा, परिणाभिया य जीवभव्वाभवत्तादिया, जविसु अमुसदव्वेसु धम्मा-धम्मागासा गतिठित्तिअवगाधलक्खणा अगरुलहुगा य अणंता, पुगलदव्वा य सुहुमवायरविससापरिणता अविभदधणुमादिता अणेगविधा, परमाणुदुअणुगदीणविडणाइपज्जवा एसादिता अणंता, एते दव्वादिया सर्व्वे सर्व्वद्धा सर्व्वत्थ सर्व्वकालं उवउत्तो सागाराणागारलक्खणोहं

गाणदंसणेहिं जाणति पासइ य, इत्थ केवलणाणदंसणेवयोगेहि बहुधा समयसभावं आयवुद्धीए पकपिता इमं भणंति—
 केई भणंति जुगवं जाणइ पासइ य केवली णियमा । अण्णे एंगतरियं इच्छंति सुतोवदेसणं ॥ १ ॥ अण्णे ण चेव वीसुं दंसणमिच्छंति
 जिणवरिदस्स । जं चिय केवलणाणं तं चिय से दंसणं नेति ॥ २ ॥ तत्थ जे ते भगंति जुगवं जाणइ पासइ य ते इमं उववत्ति उवदिसति-
 'जं केवलइ सादी अपल्लवसिताइं दोवि भणिताइं । ता नेति केइ जुगवं जाणइ पासइ य सन्वणू ॥ ३ ॥ इधराऽऽईणिहणत्ता मिच्छावरणक्खओ-
 त्ति व जिणस्स । इयरेतरावरणता अथवा णिक्कारणावरणं ॥ ४ ॥ तथ य असन्वणुत्तं असन्वदरिसत्तणप्पसंगो य । एगंतरोवयोगे
 जिणस्स दोसा बहुविधीता ॥ ५ ॥ एवं बहुधा भणिते आगमवादी उत्तरं इमं आह-'भणति भिण्णमुहत्तोवयोगकालेवि तो तिणाणि-
 स्स । मिच्छा छावट्ठीसागरोवमाइं खयोवसमो ॥ ६ ॥ जधा छउमत्थस्स मत्तिसुताविधिणाणिसु अंतमुहुत्तो कालेवयोगसंभवो उवये,गाणु-
 वयोगेण य (छा) वट्ठी सागरा से ठितिकालो दिट्ठो तथा जति जिणस्स गाणदंसणासादिअपज्जवसाणा उवयोगाणु-
 वयोगेण भवति तो को दोसो ?, जति एयं ते गाणुमयं तो इमं ते कथं अणुमतं भविस्सति ?, 'अथ णवि एवं तो सुण जहेव खीणंतराइओ
 अरहा । संतेऽवि अंतरायक्खयंमि पंचप्पगारम्मि ॥ ७ ॥ सततं ण देइ लभइ व भुंजइ उवभुंजइ व सन्वणू । कज्जंमि देइ लभइ व भुंजति
 व तथेव इहयंमि ॥ ८ ॥ देतस्स लभंतस्स व उवभुंजंतस्स व जिणस्स एस गुणो । खीणंतराइयत्ते जं से विग्वं ण संभवति ॥ ९ ॥
 उवउत्तस्सेमेव य णाणंमि व दंसणंमि व जिणस्स । खीणावरणगुणोऽयं जं कासिणं सुणइ पासइ वा ॥ १० ॥ पुणो पर आः—पासंतोऽवि ण
 जाणति जाणं व न पासती जति जिणिंदो । एवं न कयाइवि सो सन्वणू सन्वदरिस्सी य ॥ ११ ॥ अत्रोत्तरं आचार्य आह-'जुगवमजाणंतोविहु
 चतुहिवि गाणेहिं जह व चतुणाणी । भणइ तथेव अरहा सन्वणू सन्वदरिस्सी य ॥ १२ ॥ पर एवाह-'तुल्ले उभयावरणक्खयंमि पुन्वयर-

मुट्भवो कम्स? । दुविहुवयोगाभावे, जिणस्स जुगवंति चेदेति ॥ १३ ॥ उत्तरं आचार्याह—भण्णइ न एस णियमो जुगवुप्पण्णसु जुगवमेवेह । होयन्वं उवयोगे, एत्थ य सुण ताव दिट्ठं ॥१४॥ जह जुगवुप्पत्तीएवि सुत्ते सम्मत्तमत्तिसुतादीणं । णत्थि जुगवोवयोगो सव्वेसु तथेव केवल्लिणो ॥ १५ ॥ किंच-भणियंपिय पण्णत्तीपण्णवणादीसु जह जिणो समयं । जं जाणती ण पासइ तं अणुरयणप्पभादीणि ॥ १६ ॥ जे भणंति केवल्लणाणदंसणाण एगतं ते इमं हेतुजुत्तिं भणंति-जह किर खीणावरणे दंसणणाण संभवो ण जिणे । उभयावरणातीते तह केवलदंसणस्सावि ॥ १७ ॥ एस ते हेतुजुत्तिं तहा अत्थणं ण संसहइत्ति उत्तरे हेतुजुत्ती ण चेव भण्णति, देसण्णाणोवरमे केवल्लणाणस्स संभवो भणितो । दसदंसणविगमे तह केवलदंसणं हेतु ॥१८॥ आचा० संसहइ तहा उत्तर हेतुजुत्तीए चेव भणंति-‘देसणाणोवरमे जह केवल्लणाणसंभवो भणितो । दसदंसणविगमे तह केवलदंसणं होइ ॥ १९ ॥ अह देसनाणदंसणविगमे तव केवलं मयं नाणं । न मयं केवलदंसणमिच्छामेत्तं णणु तदेव ॥२०॥ किंच—भण्णइ जयोहिणाणी जाणति पासति य भासितं सुत्ते । न य नाम ओधिदंसणणेगत्तं तह इमंपि ॥२१ ॥ एवं पराभिप्पाए पडिसिद्धे एंगंतरोवयोगता सिद्धा, तहविमं भण्णति—जह पासउ तह पासउ पासइ सो जेणेह दंसणं तं से । जाणइ जेणं अरहा तं से णाणत्ति धेत्तन्वं ॥२२॥ किंच-सिद्धाधिकारे एंगंतरोवयोगदंसिगा इमा पाहुडा गाहा—णाणंमि दंसणंमि य एत्तो एगयरंमि उवउत्ता । सव्वस्स केवल्लिस्सा जुगवं दो नत्थि उवयोगा ॥ २३ ॥ किंच-भगवईए उवयोगो एगतरो पणुवीसइमे सते सिणायस्स । भणितो विगडत्थोच्चिय छट्टुहेसे विसेसंड ॥ २४ ॥ किञ्च ‘कस्स व णाणुमतमिणं जिणस्स जति होल्ल देवि उवयोगा । णणं ण होंति जुगवं जतो णिसिद्धा सुते बहुसो ॥ २५ ॥ ‘अथ सव्वदव्व’ गाथा (*५९-१३४) ‘केवल्लणाण’ गाथा (* ६०-१३९) एताओ जहा पेढियाए, सेसं कंठयं । इदाणि कमागतं बहुवत्तन्वं परोक्खं भण्णति—से किं तं, (* २४-१४०) अक्खा

इंद्रियमणा परा तेसु जं णाणं तं परोक्खं मतिश्रुते परोक्षमात्मनः, परनिमित्तत्वान् अनुमानवत्, णणु सुते इंद्रियपचक्खं भणितं, उच्यते, सच्चमिणं, एत्थं जं इंद्रियमणेहिं बहिलिं एव समुवजायइ तमेगंतेणेव इंद्रियाणं अत्तणो य परोक्खं, अणुमाणत्तणओ, धूमातो अग्निणाणं व, जं पुण सक्खा इंद्रियमणोनिमित्तं तं तेसिं चैव पचक्खं अलिंगतणतो, अत्तणो अत्तधस्मादिब्ब, अत्तणो तु तं एगंतेणेव परोक्खं, इंद्रियाणंपि तं संवहारतो पचक्खं, ण परमत्थतो, कम्हा !, जम्हा द्दब्बिदिया अचेयणा इति, तं दुविधं-मतिणाणं सुतणाणं च, इइ मतिसुतणाणसुवण्णासक्कमे कारणं पुब्बुत्तं द्दुब्बं, मतिसुताण य अभेयसाभिरूवणत्थं इमं सुत्तं ' जत्थ मतिणाणे' त्यादि जत्थत्ति -पुरिसे जत्थ वा इंद्रियखयोवसमे मतिणाणं तत्थेव सुतणाणं, अथवा जत्थाभिणिबोधिंयं सरूवं तत्थेव सुत्तंपि गियमा, अण्णोणाणु-गता भवंतेते, आह-मतिसुयाणं अण्णोणाणुगतत्तणतो सामिकालकारणखयोवसमुल्लत्तणतो य एगतं पावति णो दुगपरिकप्पणंति, अत्रोच्यते, मतिसुताणं अण्णोणाणुगताणवि आयरिया भेदमाह दिट्ठतसामत्थतो, जहा आगासपइट्ठिताणं धम्माधम्माणं अण्णोणाणुगयाणं लक्खणभेदा भेदो दिट्ठो तहा मतिसुताणवि समकालादिअभेदेवि भेदो भण्णइ 'अभिणिवुज्झती' त्यादि, एवं लक्खणाभिधाणभेदा भेदो तेसिं, अथवा इमे मतिसुतविसेसा 'मतिपुन्वयं सुत्तं, ण मती सुतपुन्विया' इति, जतो सुतस्स मतिरेव पुब्बं-कारणं, कथं?, उच्यते, मतीए सुत्तं पाविज्जति, ण मतिमंतरेण प्रापयित्तुं शक्यते, गहितं च मतिते पाविज्जइ, परिवत्तयतो णो पणस्सइत्ति, जतो मतिमेव सुत्तं पवणो भवति, णणु सुत्तंपि सोळं मती भवति, उच्यते, द्दुब्बसुत्तं, न भावश्रुतादित्थर्थः। अहवा मतिसुताण भेदकतो विसेसो, मतिणाणं अट्ठावीसइभेद-भिण्णं, सुतणाणं पुण अंगाणंगाइवीसइभेदभिण्णं अहवा मतिसुताण इंद्रियोवल्लिद्विभागतो भेदो इमो-सोइंद्रियोवल्लि' गाथा पूर्ववद्दया-खेया ! अहवा मतिसुतभेदं भणति-'बुद्धिदिट्ठे' गाथा, एतोते गाथाए अत्थो-मतिसुतविसेसो य जहा विसेसावस्सगे तहा भाणियब्बो, अण्णे-

वगसमं मतिगणं सुत्रसमं च सुतगणं भणति, तं च ण थडति, जम्हा वागसुत्र दिट्ठेण भइएण सो वा सुतस्स परिणामो दंसेज्जइ, तम्हा तं ण जुञ्जते इत्यर्थः, अह पुणो मतिसुतभेदो-अक्खराणुगतं सुतं, अनवखरं मतिगणमिति, अथवाऽऽत्तप्रत्यायकं मतिगणं स्वपरप्रत्यायकं सुतगणं, अहवा मतिसुताण आवरणभेदो िट्ठो, तक्खओवसमविसेसातो चैव मतिसुताण भेदो भवति, भणितो मतिसुतविसेसो, इद्वणिं जघा मतिसुतगणाण कज्जकारणभेदेहि भेदो दिट्ठो तथा मतीए सुतस्स त सम्मभिच्छविसेसदंसणपरिगहत्तो भेदो इति ॥ अतो सुतं भणइ 'अविसेसिता मती' त्यादि (२५-१४३) सामिणो अविसेसिता मती इमं वत्तन्वा आभिनिबोधिकेत्यादि, चसदो समुच्चते, विभेसिता मतीत्यादि. यदा पुण इमेण सामिणा विसेसिता मती भवति तदा इमं वत्तन्वा सम्मदिट्ठिस्स मतीत्यादि सूत्रसिद्धं, 'अविसेसितं सुतं' भित्यादि एतंपि उवर्जज्जलं एवं चैव वत्तन्वं, अथवा जाव विसेसेणेण अविसेसिता मती ताव मती चैव वत्तन्वा, सत्तचैव मती गणसद्वविसेसणतो इमं मत्तन्वा 'आभिणिबोधिके' त्यादि सूत्रसिद्धं, गाणाणसद्वविसेसणं कहं ?, भणति, सम्मत्तमिच्छसाभिगुणत्ततो, सम्मदिट्ठिस्स मतीत्यादि सूत्रसिद्धं, सुतेवि एवं चैव वत्तन्वं, पर आह--तुल्लक्खयोवसमत्तणया घडाइवत्थूण य सम्मपरिच्छेदत्तणतो सदादिविसेसाण य समुवलंभातो कहं मिच्छादिट्ठिस्स मतिसुता अण्णाणंति भणिता ?, उच्यते, सदसयविसेसणतो भवहेतुजहिच्छित्तोवलंभातो मिच्छादिट्ठिस्स अण्णाणं चैव पुवं भणामि ।

'से किं तं आभिणिबोधिके'त्यादि सुत्तं, (२६-१४४) तत्थ 'सुतणिसितं' ति सुतंति-सुत्तं तं च सामाइयादिबिंदुसारपज्जवसाणं, एत्तं दव्वसुत्तं गहितं, तं अणुसरणतो जं मतिगणमुपज्जइ तं सुतणिस्साए उप्पणंति वा णिस्सितं तं सुतणिस्सितं भणति, तं च उगहेहा-

वायधारणाठितं चतुर्भेयं, 'अस्सुतणिसितं व' ति जं पूण दब्बभावसुतणिरवेक्खं आभिणिवोधिकमुप्पज्जइ तं अस्सुतभावतो ससुप्पणंति असुतणिसितं भण्णति, तं च उप्पत्तियादियुद्धिचउक्कं, इमं-पुव्वं० (* ६२-१४४) गाहा भरह० (* ६३-१४४) मधु० (* ६४-१६५) गाहा, उप्पइया गता । इयाणि वेणइया 'भरणि०' (* ६६-१५९) 'णिमित्ते' (* ६७-१५९) गाहा 'सीता'० (* ६८-१५९) गाहा 'विणयसमुत्था०' गाहा, इमा कम्मइया । 'उवयोग०' (* ६९-१६९) गाहा 'हेरणि०' (* ७०-१६४) गाहा, कम्मइता गता । इमा परिणामिया 'अणु'० (* ७१-१६५) गाहा 'अभए'० (* ७२-१६५) गाथा 'खमण'० (* ७३-१६५) 'चलण' गाहा (* ७४-१६५) गाहा, एताओ सव्वाओ जधा णमोक्कारे (अभिप्पाए) तथा दट्ठव्वा,

इयाणि सुतणिसितं उगहाइयं सवित्थरं भण्णति, 'से किं तं०' (२७-१६८) इह सामणस्स रूवादिअसेसयिससणिरवेक्खस्स अणिइसु अवग्रहणमवग्रहः तस्सेवउत्थस्स विचारणविसेसेणेहणमीहा, तस्स विससणविसिट्टस्स अवसातोउवायः, तव्विसेसावगम इत्यर्थः, तव्विसेसावगमस्स धरणं अविच्चुती धारणा इत्यर्थः तत्थ 'से किं तं उ०' (२८-१६९) उगगहो दुविधो-अत्थोगहो वंजणउगगहो य, एत्थ वंजणोगगहस्स पच्छाणुपुव्वित्तो (अत्थोगगहाइया) अत्थोगगहातो वा पुव्वं वंजणुगहो भवइत्ति वंजणोगगहमेव पुव्वं भणाभि, 'से किं तं वंज०' (२९-१६९) वंजणानं अवगहो वंजणोवगहो वंजणोगहो, एत्थं वंजणगगहणेण सद्दादिपरिणता दब्बा धेत्तव्वा, एत्थ वंजणोगगहणेण दब्बिदियं धेत्तव्वं, एतेसि दोणहवि समासाणं इमो अत्थो-जेण करणभूतेण अत्था वंजिजंति तं वंजणं, जहा पदीवेण घडो, एवं सद्दाइपरिणतेहि दब्बेहि उवकरणे-दियपत्तेहि वित्तेहि संबद्धेहि संपसत्तेहि जम्हा अत्थो वंजिज्जइत्ति तरहा ते दब्बा वंजणं, वंजणावगहो सुत्तसिद्धो चउव्विहो, 'से किं तं अत्थोगगहे'

(३०-१७३) इत्यादि सूत्रं, अथस्स उग्गहो अथोग्गहो, सो त वंजणावग्गहातो चरमसमयाणंतरं एकसमयं, अवि सान्निवियविसययिण्हतो अथुवग्गहो भवति, चक्खिंदियस्स मणसो य वंजणाभावे पढमं चेव अविस्सिट्ठमथग्गहणकाले यो एगसमयं सो अथोग्गहो भोणयव्वो, सन्वोवि सो विभागेण छन्विहो दंसिज्जइ, ण पुण तस्सोग्गहस्स काले सद्दादिविसेसबुद्धी अत्थि, णोइदिओत्ति मणो, सो (डुविहो) दव्वमणो भावमणो य, तत्थ मणपज्जत्तिणामकम्मुदयातो जोगे मणोदव्वे घेत्तुं मणजोगपरिणामिता दव्वा दव्वमणो भणइ, जीवो पुण मणपरिणाम-
कक्रियावण्णे भावमणो, एस उभयरूवो मणदव्वालंबणो जविस्स णाणव्वावारो भावमणो भणति, तस्स जो उवकरणमिंदियदुवार-
निरवेक्खो षडाइअत्थसरूवचित्तणो बोधो उप्पज्जइ सो वा णोइंदियथोवग्गहो भवति ॥ तस्स (३१-१७४) घोसात्ति-उदत्तादिया सर-
विसेसा घोसा भणति, वंजणंति अभिलावक्खरा, तेसि इमे एगट्टिया चेव ओगेण्हता इत्थादि, एते उग्गहसामणतो पंचवि णियमा एगट्टिया,
उग्गहाविभागे पुण कज्जमाणे उग्गहविभागसिण भिण्हत्था भवति, सो य उग्गहो तिविहो-विसेसावग्गहो सामण्हत्थावग्गहो विसेससामण्हत्था-
वग्गहो य, एगट्टिताण इमो भिण्हत्थो, वंजणोग्गहस्स पढमसमयपविट्ठाण पोगलाण गहणता ओगिण्हता भणति, आएल्लोत्तिकाडं, वितियादि-
समयादिसु जाव वंजणोग्गहो ताव उवधारणता भणइ, एगसामइगसामण्हत्थावग्गहकालो वेक्खणता भणइ, विसेससामण्हत्थावग्गहकालो
अवेक्खणता भणइ, उत्तरुत्तरविसेससामण्हत्थावग्गहेसु जाव मेहया धावइ ताव मेघा भणइ, जत्थ वंजणावग्गहो णत्थि तत्थ सवणादिया
तिण्णि एगट्टिता भणन्ति, आह--णणु भिण्हत्थत्ताओ एगट्टितत्ति विरुद्धं, उच्यते, ण विरुद्धं, जतो विकप्पेसु उग्गहस्सेव सरूवं दंसिज्जइ,
इदाणं उग्गहसमणंतरं ईहा, (३२-१७५) सा छन्विहो सुत्तसिद्धा, इमे तस्सेगट्टिता, तेवि ईहासामणतो एगट्टिता चेव,
अत्थविकप्पणतो पुण भिण्हत्था इमेण विधिणा, आभोअणता इच्चादि, उग्गहसमयाणंतरं सब्भूयविसेसत्थाभिमुहमालोयणं

आलोयणा भणति, समेव धम्मणुगतत्थणयव्हेरगवससमालोयणा मग्गणा भण्णइ, तस्सेवत्थस्स वद्वेरेगधम्मपरिच्छातो अण्ण-
यधम्मसमालोगणं च गवेसणा भण्णति, तमेव धम्मणुगतत्थस्स पुणो पुणो समालोयणत्तेण चिंता भण्णइ, तमेव वत्थुं णिच्छाणिच्छाइएहिं
द्व्वभावोहिं विमारिसता वीमंसा भण्णइ, एवं बहुधा अत्थमालोगतं, तस्स उक्कोसतो अंतमुहुत्तकालं सन्वा ईहा भवइ, ईहाणंतरं अवाओ,
(३३-१७६) सो छव्विहो सुत्तसिद्धो, तस्सेगह्ठिता इमे पंच, ते अवायसामणत्तणतो णियमा एगह्ठिता चेव, अभिहाणभिणत्तणतो पुण
भिणत्था इमेण विधिणा आओज्जा, तेवि पुण तं जह्णणेणं अंतमुहुत्तातो परतो दिवसादिकालविभागसु, संभरंतो य धारणा भण्णइ (३४-
१७६) ठव्वणत्ति ठावणा, सो अपायधारियं अत्थं पुन्नावरमालोइतं हिययंमि ठावयंतस्स ठव्वणा इति भण्णइ पूर्णघटस्थापनावत्, पति-
ट्ठत्ति सेवि त अवधारियत्थो हितयंमि प्रभेदेन पइहाइतमाणो पइठ्ठा भण्णइ, जले उपलप्रक्षेपप्रतिष्ठावत्, कोट्ठेत्ति जथा कोट्ठो सल्लिमादि बीया
पक्खत्ता अविण्ठ्ठा धारिज्जंति तथा अवातोधारियमत्थं गुरुवदिट्ठसुत्तमत्थं वा अविण्ठं धारणा कोट्ठगसमत्तिक्काउं कोट्ठेत्ति वत्तव्वो, इच्छे-
त्तस्यादिसूत्रं, इति उपप्रदर्शने, एतस्सत्ति जं अतिकंतं अट्ठवीसत्तिभेदं, ते य के अट्ठवीसत्ति भेदा?, उच्यते, चउव्विहो वंजणावगहो छव्विहो
अत्थावगहो छव्विधा ईहा छव्विधो अवायो छव्विधा धारणा. एते सन्वे अट्ठवीसं, एयस्स अट्ठवीसद्विहस्स मआतो जो वंजणाभिगहो
चउव्विहो तस्स दिट्ठंतदुगेण परूवणा,

‘से जहा णामे’ (३६-१७७) इत्यादि, सत्ति पडिबोधकस्स णिदेसे, जहा णामयत्ति जहा णाम संभवतः, आत्माभिप्रायकृतादित्यर्थः,
सव्वणुपणीयमत्थं तदणुमारि सुत्तं वा अप्पबुद्धिविण्णत्तणयो अणवगच्छमाणो सीसो पुच्छाचोयणातो चोदको, अहवा तमेव सुत्तमत्थं

वा घडमाणं विभिण्णमाणो तद्दोसचोदगतो चोदओ भण्णति, पचयणमविरुद्धं णिदोसं सुत्तत्थं पण्णवंतो पण्णवगो, विरुद्धुरुत्तसुत्तं वा अत्थतो अविरुद्धं दरिसंतो पण्णवेइ जो सो वा पण्णवगो भण्णति, यथावत् समयं च्छेदीत्यर्थः, चोदको संसयमावणो पण्णवगं पुच्छइ--'किं एगसमयादिपविट्ठा' इत्यादि, कंठयं, एवं चोदकं पुच्छाभिप्पाएण वदंतं पण्णवगाह-णो एगसमयपविट्ठा इत्यादि, जो एस पडिसिद्धो सो ता एस सदाइकुडविण्णजणत्तेणंति णो गहणमागच्छति, इहरा पोगला गहणमागच्छंत्येवेत्यर्थः, एवं एगदिसमयपविट्ठपोगलप-डिसिद्धसु इमा अणुणा असंखेज्जसमयपविट्ठा पोगला गहणमागच्छति, इमस्स अणुयोगत्थो अणुयोगिणाड्वसेयो, तत्थ अणुयोगे इमो-जहा पवासी से गिहमन्तो अह्माणं पंचहेण वा वीतीवतिचा सगिहं पविट्ठत्ति, एवं असंखेजेहिं समयेहिं आगता पविट्ठा कण्णपेहेसु पोगला गेण्हइति, एवं अणुयोगो भवति, इमो अणुयोगत्थो-पहमसमयादारब्भं बितियाइसमयं पविसमाणेसु असंखेज्जइमे समए पविट्ठा ते गहणमागच्छंति, ते य सदादिविण्णजणत्तिकोडं, अतो तेसिं गहणसुवदिट्ठं, सो य असंखेज्जइमे समयो किपमाणे असंखेज्जए भण्णति ?, उच्यते, जहणेणं आवलियाअसंखेज्जभागमेत्तेसु समतेसु गतेसुत्ति, उक्कोसेणं संखेज्जासु आवलियासु आणापाण-कालपज्जन्ते वा, उभयथाधि अविरुद्धं, गतो पडिवोधकदिट्ठतो, जत्थ आवागसीसगंति-पागट्टाणस्स वा अहवा आपागट्टाणस्स आसणं संगता परिपेरंतं, अहवा आपागस्सुत्तरियाए जं ठाणं तं आपागसीसयं भण्णति, अणंतेहिं प्रथमसमयादारब्भ्य प्रतिसमयं अणंता प्रविशंतीत्यतो अनंता, जाहे तं वंजणं पूरियं भवइत्ति, एत्थं वंजणगहणेण सदाइपुगलदब्बादि दब्बिंदियं वा उभयसंबंधो वा धेत्तवं तिधावि ण विराघो, वंजणं पूरियंति कथं ?, उच्यते, जदा पुगलदब्बा वंजणं तथा पूरियंति पभूता ते पोगलदब्बा जाता अप्रमाणमागता स विनेयपडिवोध-समत्था जोत्तत्यर्थः, जथा पुण दब्बिंदियं वंजणं तथा पूरियंति कहं?, उच्यते, जाहे तेहिं पोगलेहिं तं दब्बिंदियं आफुअं भरितं वावितं तथा

पूरियंति भण्णइ, जया उ उभयसंबंधो वंजणं तथा पूरियंति कथं?, उच्यते, दंविदियस्स पुग्गला अंगीभावमागता पुग्गला य दंविदिए अनु-
 षक्का, एस उभयभावे, एतांमि उभयभावे पोगलेहिं इंदियं पूरियं, पूरितं इंदिएण विसयपडिबोधकपमाणा पोगला गहिया, एवं उभयसाम-
 त्यतो विण्णाणभावो भवतीत्यर्थः, हुन्ति करेइत्ति वंजणे पूरिते त अत्थं गेण्हइत्ति उत्तं भवइ, एस एकसमयितो अत्थावगहो, तं पुण किं-
 पतारं?, उच्यते, णो चेषणं जाणति केव एस सहाइवि, से ण सहाइत्तिजाणइत्ति उत्तं भवइ, किं च सरूव-
 णामजातिगुणकिरियाविमुहं तमवि नाख्येयं गृह्णातीत्यर्थः, एत्थ पडिबोहकालतो पुब्बं वंजणोगहस्स परूवणत्ति कया, वंजणोगहस्स
 परतो हुंति करेत्ति, तंमि पडिबोधकाले एगसमइओ अत्थावगहो संभवइ, ततो से कमेण ईहावायधारणांतोत्ति, इत्थ पडिबोधगमल्लग-
 दिट्ठेहिं वंजणोगहस्स भिण्णकालता फुडं दंसिता, पर आह-साधु चेष पडिबोधमल्लगदिट्ठेहिं वंजणत्थावगहाण भेदो दंसितो, जागरतो पुण
 सहाइअत्थे पडुप्पणे ण वंजणोगहो लक्खिज्जइ जतो पुब्बमेव सहाइअत्थविण्णाणमुप्पज्जते, भणितं च सुत्ते 'से जहा णामए केइ
 पुरिसे' इत्यादि, अथवा इमस्स सुत्तस्स इमो संबधो, पर आह-सरूवनामजातिद्रव्यगुणक्रियाविकल्पविमुखं अनाख्येयं गृह्णाति तं विरुध्यते,
 कुतः?, यतः सूत्रेऽभिहितं 'से जघा णामए' इत्यादि सूत्रं, वा इतो संबधो-सुप्रप्रतिबोधकमल्लगदिट्ठेहिं वंजणत्थावगहाण भेदे दंसिते
 इह पुण सुत्ते मल्लगदिट्ठेण वा वंजणत्थावगहाण भेदो दंसिज्जइ 'से जहा णामए' इत्यादि सुत्तुच्चारणसवणानंतरमेव पर आह-एत्थ
 सुत्ते वंजणत्थवगहेहा ण लक्खिज्जंति, जतो अब्वत्तं सरं सुणेइत्ति भणितं, सहमेत्तेऽवधारिते पढमतो अवाय एव लक्खिज्जति, आयरिय
 आह-ण तुमं सुत्ताभिप्पार्यं जाणसि, णणु अब्वत्तसहसवणा ते अत्थावगहणं कतं, जतो अब्वत्तमणिइसं सामणं विकप्परहियंति भण्णइ,
 तस्स यं पुब्बं वंजणावगहेणं भवितव्यं, जतो एतग्गाहिणो सोतादिइंदियस्स अत्थोवगहो वंजणावगहमंतरेण ण भवइत्ति णियमेण सो, सो य

कालसुदुमत्तणतो उप्पलसत्तपत्तल्लेज्जदिट्ठेण ण लक्खिज्जइत्ति, चोदक आह-जति एवं तो जं सुत्ते भणितं से त णं सदेति उगहिते तं कथं?, उच्चते, इह च तेणं सदेति उगहिपत्ति वक्का-सूत्रकारोऽभिधत्ते, इतिकरणणिरेसा, से सब्बविसेसविमुहं शब्दमात्रमुक्तं भवति, णो चैव णं जाणति के वेस सदेत्ति, ण तु शब्दोऽयमित्यर्थः, कम्हा ?, उच्चते, एकसमयतो अत्थावगगहस्स, किं च-पणवन्तो अ पणवगो संववहारभिप्रायतो तेण सदेत्ति उगहितेत्ति बूते ण दोसो, जति वा शब्दोऽयमिति बुद्धी भावतो अवातो चैव भवे तत्थ, कथं ?, उच्चते, णो जतो अत्थावगगहमेत्ते काले सइइति विसेसणणमत्थि, अवातमितिसमितो सरोऽयमिति बुद्धी हवेज्जा, तो फुडं अवातोऽयं एव हवेज्जा, णो य तक्काले अवातो इच्छिज्जइ, जतो अत्थपरिच्छेतो असंखेज्जसमयकालितो भवइत्ति, अण्णे पुण आयरिता एयं सुतं विसेसत्थावगगे भणंति, अब्वत्तं सरं सुणेज्जत्ति एस विसेसत्थावगगहो, तेण सदे उगहितेत्ति एतं सुत्तखंडं सामणस्सत्थावगगहस्स दंसतं, कथं ?, उच्चते, जतो भणइ-णो चैव णं जाणइ केव एस सदेति, संखसंगणादिकरयलादिकोऽस्ति, एसोवि अविरुद्धो सुत्तत्थो, ततो अत्थावगगहसमयाणंतरं पढम-समयादिसु ईहं पुण पविसइ, ईहत्ति केइ संसयं मण्णंति तं ण भवति, संसयंस्स अण्णाणभावत्तणतो, मइणाणंसो य ईहत्ति, आह-को पुण संसयेहाण विसेसो ?, उच्चते, इह जं थाणुपुरिसादिअत्थेषु पविट्ठं चित्तं तदत्थं पडिचोदतेण पडिहयं सुतइव चेतो संसतो भण्णत्ति, तं च अण्णाणं, जं पुण हेतूववत्तिभावेणहिं संबभूयमत्थस्स विसेसधम्मभिमुहालोयणंति सब्भावट्टस्स अवगमविमुहं असंमोहमविफल-मत्थपरिच्छेत्तकं चित्तं जं तं ईहा भण्णत्ति, अणुत्ति वग्गहातो पच्छाभावे असंखेज्जसमइयं परिणामतो ईहोवयोगं अविच्छेयत्तणतो अंतमुदुत्त-कालं ईहा इत्ति, ततो विसिट्ठमइणाणखयोवसमभावत्तणतो अंतमुदुत्तकालं ईहत्ति, ततो विसिट्ठमइणाणखयोवसमभावत्तणतो अंतमुदुत्त-कालभंतरं एव जाणत्ति अमुए एस सरो संखसंगादिपत्ति, दुरवबोधत्तणतो पुण अत्थस्स अविसिट्ठमइणाणखयोवसमत्तणतो वा ईहोवयोगे

अंतोमुहुषे बुधे अणवंगतत्थो पुणेवि अण्णं अंतमुहुत्तं ईहते, एवं ईहोवयोगऽविच्छेयसंताणतो बहुएवि अंतमुहुत्ते ईहेज्जा, ण दोसो, ततो ईहाणंतरं अवातो, सो य सहाइअत्थपडुप्पणरस जे परधम्मा तेसु विमुहरस सधम्मे य अवधारयतो ण एस संगजो णिद्धमभुरंगभीरत्तणतो संखसरोऽयमिति, एवमवगतत्थो असंखेज्जसमद्वो उक्कोसतो एगंतामुहुत्तित्ते यो एस अत्थपरिच्छेदो सो अवाओ भवति, ततो अवाताणंतरं धारणं परिस इति, सा य धारणा जहणतो असंखेज्जसमते अविचुतीए तमत्यं धरंति, उक्कोसतो अंतमुहुत्तो, अणुवयोगतो पुण तमत्यं विस्मृतं पुणोवि संभरे इति धारणा, एवं सा संखेज्जवासाउयाणं मुहुत्तदिवसादिकालसंखाए संखेज्जं कालं हवेज्ज, असंखेज्ज-वासाउयाणं पुण असंखेज्जं कालं हवेज्ज, एवं चार्खिखदिएवि रूवं भाणितव्वं वंजणावगहवज्जं, घाणरसफासिदिएसुवि जहा सोइविते तथा सव्वं भाणितव्वं, संवेदेज्जति, एते सहादि इंदियत्थे पडुप्पणे इंदियं स्वं स्वं इंदियत्थं आअखयोवसमणुरूवं सुभमसुभं वा वेदेज्जति, एते सहाई चक्खुईदियवज्जं सेसिदिएहि पत्तमिदियत्थं प्रायसो इट्टमणिट्ठं वा स्वं आत्मानमनुगतं वेदनं वेदते न सरीरेण अनुपलंभं वा वेक्य-तीत्यर्थः, फासिदियत्थं पुण स्वं अनुगतं सरीरानुगतं च दुधावि फुडं वेदेज्जइति संवेदेज्जति, अतो भणितं परं मणसो सुविणंमि सहातिविस-तेसु अवगगाहादयो णेयव्वा, इंदियवावाराभावे मणो माणसिते इह सुप्पेणं णियंसणं मणे, से जधा णामए इत्यादि सुत्तं कथ्यं, सुविणंमि दिट्ठं अब्वत्तं सुमरइ, प्रतिबोधप्रथमसमये सुविणमवि संभरतो अथावगहो, तस्य प्रथमावस्थायां व्यञ्जनावप्रहः, परतोऽन्य ईहादिसब्दः पूर्ववत्, जगतो अर्णिदियत्थवावारेवि मणसो युज्यते वंजणावगहो, उवयोगद्वाए य प्रतिसमयमणोरव्व-गाहणओ मणोदव्वाणं व वंजणववेसतो समए यं असंखेज्जइमे मनसो नियमार्थे ग्रहणं भवे, तस्य च प्रथमसमयप्रतिबोधकालोऽर्थोवप्रहः तस्य पूर्वमसंख्येयसमयसु व्यञ्जनावप्रहः, शेषमीहादि पूर्ववत्, सीसो पुच्छंइ-उगगाहादीणं उवकमो, एगयरअभावे वा किं सहादिवत्थुपरि-

च्छेतो ण भवति ? आचार्याह-आमं न भवति, अत एव च क्रमे नियमः, जम्हा णो अणहिगयं ईहइ, तम्हा पुवं उगहो, जम्हा अणीहितं णोऽवगच्छइ ईहाणंतरं तम्हा अवातो, जम्हा य अणावार्यं ण धारिज्जइ वत्थुं अवायाणंतरं तम्हा धारणा, जम्हा य एस कमणियमो तम्हा सव्वे आभिणिवोधियणणवगमा णियमा एव भवति, अत एव कारण सव्वे अवगहादयो मइणणाभेदा भवतीत्यर्थः

तं च मतिणणं समासतो चउन्विहेत्यादि (३७-१८४) सुत्तं, तं च मतिणणं खयोवसमरूवतो एगविंधंपि होंतं णेतभे-
वत्तणतो से णाणभेदा दव्वादिया से भवति, दव्वतो वत्तव्वो, णंदि वयणालंकारे, देसीवयणतो वा णं, अथवा अपादानत्ते पंचमी विभक्तिः,
'तत्थपायाणभावतो दव्वंतो णं, एवं आभिणिवोधितणाणी लभति 'आदेसेण' इत्यादि, इहोदसो नाम प्रकारोऽसौ त सामणतो विसेसतो य,
तत्थ दव्व० जातिसामण्णादेसेणं सव्वदव्ववाणि धम्मत्थिकायादियाणि जाणति, विसेसदव्वेवि, जधा धम्मत्थिकायो धम्मत्थिकायदेसे
धम्मत्थिकायस्स पदेसेत्यादिके य जाणति, भावे य जाणति जधा सुहुमपरिणता अवि सत्तथा उप्पणवण्णादिया, ण पस्सइत्ति सव्वे साम-
णविसेसा, दसविहे धम्मादिए, चक्खुदंसणेण रूवसहाइतो केसि पासइत्ति वत्तव्वं, अहवाऽऽदेसो सुत्तं, तेणदेसतो सव्वदव्वे जाणति इत्यादि,
चोदक आह-जति सुत्तं कथं मतिणणंति ? उच्यते, सुतोवलद्धत्थेसु अणुसरतो तन्भावणबुद्धिसामत्थओ सुतोवयोगनिखेक्खावि मतिपच्चत्तइ-
सि ण सुतादेसेवि ण (सु) ज्जइ, तो खेत्तंपि सामणविसेसादेसतो, तच्च सामणतो खेत्तमागासं, तं चेव सव्वगतममुत्तं अवगाहलक्खणं सव्वं
जाणति, विसेसतोवि लोगुद्धहतिरियाइविसेसे खेत्तं जाणति, ण जाणइ य, केवि क्षेत्रं न पश्यत्येव, कालेवि आदेसो सामणविसेसतो, तत्थ
सामणतो इमं भण्णइ, ण य इरिसणतो; णेव या सुतमणुसुत्तं वा कलासमूहं, सच सव्वणि वा केलेइत्ति कलणं वा कलितमेवंविधं सव्वकाले
जाणति, विसेसादेसे समयावल्लिगादि ओसप्पिणिमादि वा विसेसकालो, केय जाणति न जाणति केवि; कालं न पश्यत्येव, भावे इति भवनं

भूतिर्वा भावः एवं सन्वभावे, भावे जातिभित्तसामणतो जाणति, विससादेसतो जीवाजीवभावे, तत्थ णाणकसायादिया जीवे, अजीवे वण्णपञ्जवादि ए अणेगहा वीससयजोगपरिणता, एत्थ वित्राणविसयत्था जे ते जाणति पासति, सेसे ण याणइ, सन्वभावे ण पाववति मतिणाणस्स असन्वण्णेयविसयत्तणओ, 'उग्गह ईह' गाथा (*७५-१८४) 'अत्थाणं' गाथा (*७६-१८४) 'उग्गह एकं' (*७७-१८४) गाथा 'पुट्टं सुणार्इ' गाथा(*७८-१८४) 'भासा'(*७९-१८४) गाथा ईहा गाथा (*८०-१८४) एताओ गाथातो जहा पेठियाए तहा भणि-यन्वा इति सेतं मतिणाणंति, एस आदीए जा पुच्छा तस्स सन्वहा सरूवे वणिणते इमं एरिसंति दंसगं णिगमणवाक्यं से तं मतिणाणं-ति, अथवा सीसो पुच्छति-जो एस वणिणतसरूवेण ठितो णाणाविसेसो सो किं वत्तन्वो?, आचार्योह- 'से' इति णिदेसे तंति-पुव्वपण्णामरिसणे तं-एतत् मतिणाणंति स्वनामाख्यमित्यर्थः, अहवा सेत्ति अस्य व्यंजने लोपे कृते एतं मतिणाणंति भणति, एतावत् मतिज्ञानमित्यर्थः ॥ इयाणि

सन्वचरणकरणक्रियाधारं जडुद्विदं कमापणं सुतणणं भणइ—

'से-किं तं सुतणण' मित्यादि, (३८-१८७) तं च सुतावरणखयवसमतणतो एगविधंपि तं अक्खरादिभावे पडुच्च अंगबाहिराति-चोइसविहं भणइ, तत्थ अक्खरं तिविधं, तं-णाणक्खरं अभिलावक्खरं वण्णक्खरं च, तत्थ णाणक्खरं ' खर संचरणे ' न क्षरतीत्यक्षरं न प्रच्यवते अनुपयोगेऽपीत्यर्थः, अभिलावणतो तं च णाणं से सतो चेतनेत्यर्थः, आह-एवं सन्वमपि सेसं तो णाणमक्खरं, कम्हा सुतं अक्खरमिति भणइ ?, उच्यते, रुढिविसेसतो, अभिलावणा अक्खरं भणितो, पंक्जवत्, एवं ताव अभिलावेहेत्तणतो सुतविणाणस्स अक्खरया भाणिया, इयाणि वण्णक्खरं वणिणज्जइ-अणेणाभिधिता अत्था इति वाऽत्थस्स वा वाच्यं चित्रे वर्णकवत् अहवा द्रव्ये गुणाविशेषवर्णकवत् चर्ण्येतेऽभिल्यते तेन वर्णाक्षरं, एत्थ सुतं 'से किं तं अक्खरं' (३९-१८७) एत्थ सुतं, तच्चाक्षरं त्रिविधं-सण्णक्षेत्यादि, अक्खरसरं सुणतो

भासतो वा अक्खरसुतं, तत्थक्खरलभे अभिलवे वा दन्वसुतं, खयोवसमलद्धी भावसुतं, तच्चक्षरं त्रिविधं सणक्षरादि, तत्थ सणक्खरं अक्खरागारविसेसो, सो य ब्रह्मादिलिविविधानो अणेगविधो आगारो, तेसु आगारेसु जम्हा अकारे अकारस्सण्णा एव भवति, एवं सेसेसुवि, तम्हा ते सण्णक्खरा भणिता, जहा वट्टं धनागारं दन्वं वगारसण्णा उप्पज्जतीत्यर्थः, व्यक्तिकरणं वंजणं, व्यज्यते अनेनार्थे इति वा व्यजनं, यथा प्रदीपेन घटः, व्यंजनं च तदक्खरं च व्यंजनाक्षरं, सचेह सर्वमेव भाव्यमाणं अकारादि हकारंतमर्थाभिव्यंजकत्वात्, से-
त्ति सतमेव अक्षरं अर्थाभिव्यंजकं भवति जहा घट इत्यादि, लद्धक्खरंति-अक्खरलद्धी जस्सत्थि तस्स इंदियमणोभयविण्णगतो इह जो अक्खरलाभो उप्पज्जइ तं लद्धिअक्खरं, तं च पंचविधं-सोतेंदियादि, जधा सोइंदियलद्धितो सइं सोपुं संख इति अक्खरदुतलाभो भवति, एवं सन्वं लद्धिअक्खरं भाणियन्वं, इह सण्णावंजनक्खरे दोवि दन्वसुतं संगहितं, सुत्तविण्णकारणत्तातो, लद्धक्खरे तु भावसुतं, लद्धीए विण्णामयत्तणतो, भतणा वा । इयाणि अणक्खरसुतं, अणक्खरसइसवणतो कारणतो वा अणक्खरसुतं भवति, तं च अणेगविहं इमं-ऊस-
सितं' गाहा (*८१-१८७) पूर्ववत् कंथा ॥ इयाणि सण्णमसण्णस्स सुतं,

‘से किं तं सण्णीसुतं इत्यादि (४०-१८९) तत्र संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी, सो य सण्णी त्रिविधो कालितोवदेसेण इत्यादि, चोदक आह-
जइ सण्णासंबंधयो सण्णीतो, सन्वे जीवा सण्णी जतो एगिंदियाणवि दस आहारादिसण्णातो पटिज्जति, आचार्याह-इह ओहसण्णा थोव-
त्तणतो गाधिक्रियते, जहा णो करिसावणेण धणवं भवइत्ति, सेसाहारासण्णादितोवि भूयिष्ठतरावि गाधिक्रियते, अणिट्टत्तणतो, जह वा पुंठ-
संठिते ण सुत्तत्तणतो रुवं भणइ, एते अधिकतसण्णाण अणुवणयदिठंता, इमो उवणयदिठंतो, जधा बहुधणो धणवं पसत्थिणिव्वत्तियेदह-
मुत्तत्तणतो य रुवं भणति, तथेह महती सुभा य संज्ञाधिक्रियते, सा य संज्ञा मनोविज्ञानं, तत्संबंधात्सण्णीत्यर्थः, उक्तः प्रसंगः,

प्रकृतमुच्यते-कालितोवदेसेणंति, इहापि पदलोवो दृढुव्वो, तस्सुचरणा दीहकालितोवएसेणंति वत्तव्वं, दीहमायतं कालितोत्ति विस-
सणं, कस्स ? उव्वेदस्स, जहा जिणभवणमुहुत्तकालितो दीहकालितो वा पूयांढवो कयो, तहा दीहकालितोवदेसेणंति भणितव्वो,
उव्वेदसणमुव्वेसो, उव्वेदसत्ति वा पणवणत्ति वा परूवणत्ति वा एगुहा, दीहकालितोवदेसो तेण दीहकालितोवएसेणं जस्स सण्णा भवति सो
य आदिपदलोवातो कालितोवतेसेणं सणीत्यर्थः, अथवा कालियं आयारादिसुत्तं तदुव्वेदसेणं सणी भवति, सो य असरिसो जो अतीतकाले
सुदीहेवि इदं तदिति कृतमणुभूतं वा सुमरति, वट्टमाणे य इंदियणोइंदिएण य अण्णयरं सहाइअत्थमुवलद्धं अण्णयवइरेगधम्मोहिं इहेत्ति-
इहा तस्सेव परधम्मपरिओगो सधम्मणुगमभावधारणे य अवोहोत्ति, अवातो विसेसधम्मणेसणं, मगणं-जहा मधुरगंभीरत्तणतो एस संख-
सर इति, वीमंससुपयोगमवा णिच्चमणिच्चं इत्यादि, गवेसणा जो अणागते य चितयति, कदं वा तं तत्थ कायव्वमिति, अण्णोण्णालंब-
णाणुगतं चित्तं चित्ता, आतपरइइहत्था य हिताहियविमरिसो वीमंसा, अथवा किमेतंति इहा, णिच्चयावधरितो अत्थो अवोथो, अभिलसइ-
यत्थस्स मणोवयणकाएहिं जोगो मगणा, अभिलसियतत्थे चैव अपडुच्चमाणो गवेसणा, अणेगधा संकप्पकरणं चित्ता, दंढमर्थे तु वीमंसा,
जहा णिच्चमणिच्चं हितमहितं दूरं कुरं थोवं बहु इच्चादि, अथवा संकप्पतो चैव तिविधो-आमरिसणा वीमंसा अहवा अपोहोत्ति अवातो
सेसा इहा एगट्ठिया, जेणवं अण्णवरविकप्पेण मणोदव्वमणुगतं चित्तं वा वत्तति एस कालितोवदेसेणं सण्णित्ति, सो य अणंते मणोलोगे
खंधे धेत्तुं मणेति एस लद्धिसंपण्णो मणविण्णाणावरणखयोवसमेहेतुत्तणतो य जहा चक्खुमतो पदीवादिप्पगासेण फुट्टा रूवोवलद्धी भवइ तहा
मणखयोवसमलद्धिमतो मणोदव्वपगासेण मणोछट्ठेहिं इंदिएहिं फुडमत्थमुवलभतीत्यर्थः, कालितोवदेससणी, विवक्खे असणी, जह वेह
अविसुच्चक्खुमतो मंदंमदप्पगासा रूवोवलद्धी असुद्धा, एवं संमुच्चिमपंचिंदियस्स विसण्णस्स उक्कोसखयोवसमेवि अप्पमाणा, दव्वगगहण-

सामर्थ्यपरिणामतन्त्रो य असण्णिणो अविमुद्धमप्पा य अत्थोपलब्धीत्यर्थः, ततोऽविमुद्धा चतुर्दिश्याणं ततो तेइदियाणं ततो तेइदियाणं वेइदियाणं सुजुवल्लुद्धी, जस्स इंदिया स तथा, तेसु अ वगा(रसा)दिसु पवत्ततो विगालंदियाणवि, ओदेसंतरतो मणोदव्वगहणं असुद्धमपत्तणतो य भणियं, सो य मणो तेसिं चैव अमणो दट्टव्वो, असुद्धत्तणतो अशीलवत् अधनवद्धा, तथा वेइदिएहितोवि समीवातो अव्वत्तरं विण्णाणं जथा मत्तमुच्छियविसभावितस्स य तथा एगंदियाणं सव्वजहणं कालितोदेससण्णिणो, एते संमुच्छिमादयो सव्वे असण्णीणो भवंतीत्यर्थः, इदाणि हेतूवदेसेणंति-हेतुः कारणं निमित्तमित्यनर्थान्तरं, उवदेसेणंति पूर्ववत्, हेतुत्ततो सण्णी भवइत्ति, जेण हेतुओवदेसेणं सण्णी भवति, जस्सत्ति जीवस्स णं वा अलंकारे देसीवयणतो वा, आत्मस्वरूपप्रदर्शने वचनोपन्यासे वा, अव्यक्तेन विद्वानेन अभिसंधायं पूर्व ततः विद्वानस्यैव करणशक्तिः करणं क्रिया शक्तिः-सामर्थ्यं अथवा करणे शक्तिः करणशक्तिः अथवा करण एव शक्तिः करण-शक्तिः तच्च अभिसंधाकरणं संचित्य इहेसु विसयतव्वत्थुसु आहारादिसु प्रवत्ते, अणिदिसु तु णियत्ते, एवं सदेहपरिपालणहेतो पवत्तंति, ते य पायं पट्टप्पणकालमतीयाऽणागतकालावलिंभि नो भवति, उस्सण्णमेयं, केचित्तु तीताऽणागतकालावलिंभो वि तं भवति, तेसुवि-आगतो सुहुमो संताणचोदको अविस्सरणहेतू दट्टव्वो, एवं तेसिं विकलंदियाणं संमुच्छिमपंचंदियाणं हेतुवायसणा भणित्ता, ते पडुच्च असण्णी जे णिच्चिच्छा इहाणिद्विसयविणियट्टवावारा मत्तमुच्छियविसोपमुत्तादिसारित्थवेयणद्विया, पुढवादि एगंदिया इत्यर्थः, इथाणि दिद्विवानोवदेसेणंति, दृष्टिदर्शने वदनं वादः उपदेशनमुपदेशः इत्यनेन दृष्टिवादोपदेशेन संशील्यभिधीयते, सो य सम्मदिद्विसण्णी तस्स सम्मदिद्विणो सण्णस्स जं सुतं तेण सण्णिसुतखयोवसमभावेण जुत्तत्तणतो दिद्विवातसण्णी लब्भति, अह्वा दिद्विवायसण्णिसि मिच्छ-त्तस्स सुयावरणस्स य खयोवसमेणं कतेण सण्णिसुतस्स लंभो भवति, एवं सो दिद्विवातसण्णिसुतं इत्यर्थः,

तं खयोवसमितभावंतं सम्मदिष्टिं पंडुच्च मिच्छदिष्टि असणी भणितो, सो तं मिच्छत्तसुदयतो असणी भवति, तस्स सुत्तं च सुयअण्णा-
णावरणखयोवसमेणं लब्भंति, एवं दिष्टिवायअसणीत्यर्थः, तस्स सुत्तं दिष्टिवातअसणिणसुत्तं, एवं दिष्टिवाते सणिणअसणिणसु सुतखयोवसम-
भावसुत्तं खेत्तव्वं इति । पर आह-खयोवसमभावठितो सणिणत्तणतो लखिबल्लइ, खाइगभावठितो केवलं किण्ण सणिणत्तिं, उच्यते, अतीतभा-
वसरत्तणतो य पडुप्पण्णभावाण पंडुक्कणंतो अणागतंभावचित्तणतो य सणिणत्ति, जिणे अणुसरणं णत्थि, जिणसा सव्वदा सव्वथा सव्वत्थ
सव्वंभावे जाणंतीत्यर्थः, तंहां केवली णोसणीणेअसणी भवति, पुनरप्याह परः-इह मिच्छदिष्टिणोवि केवि हिताहियणाणवा वारसणासं-
जुत्तां दिसंति, किं ते असणिणो भणिया ?, उच्यते, तस्स जा सणा सा जतो कुत्सिता, जहिह कुत्सितं वयणमवयणं कुत्सितसीलमसीलं
वा, तथा तस्स सण्णो कुत्सितत्तणतो असंइव दट्टव्वा, अणं च तस्स मिच्छत्तपरिगहतो णाणमण्णाणमेव दट्टव्वं, भणितं च सदसदविसेसणां
गाथा कंठ्या, एवंपि ते असणी, आह-एगीदियाणं ओहसणा तदप्पत्तातो ते असणी चैव, तेहिंते वेदिया जाव समुच्छिमपंचेदी एतोसिं
दूरतरसणीए हेतुवायंसणी भणितो, कालितोवदेसं पुण पडुच्च तेवि असणी, विण्णाणाविसिट्ठत्तणतो, दिष्टिवातोवदेसं पुण पडुच्च कालितो-
वदेसावि असणी, अविसिट्ठत्तणतो चैव, अतो णल्लइ दिष्टिवायसणी सव्वुत्तमो, सुत्ते य उवरिट्ठवितो, जुत्तमेतं, कालियहेतुसण्णिणं पुण
उक्कमकरणं, कंम्हा ?, उच्यते, सव्वत्थ सुत्ते सणिणगहणं जं कतं तं कालितोवदेससणिणस्स, अतः सव्वं तत्संव्यवहारख्यापनार्थं आदौ कालि-
गागहणं कृतमित्यर्थः, किंच-सणिअसणीणं समनस्काऽमनस्का इति क्रमःदर्शितो भवति, अविकलेंद्रिया असक्का इति, अल्पमनोद्रव्यउहन-
सामर्थ्य इति, विद्यते पुनः मनस्तेषां, यस्मादुक्तं-‘कृमिकीटप तंगाद्याः, समनस्का जंगमाश्रितभेदाः । अमनस्काः पंचविधाः पृथिवीकायादयो
जीवां ॥१॥ इति, भणितं सणिअसणिणसुत्तं ॥ इयाणि सम्ममिच्छासुत्तं, तत्थ सम्मसुत्तं ‘से किं तं सम्मसुते’ त्यादि (४१-१९२) जं इति

अणिदिट्टस्स गह्वणं, इमंपि पच्चक्खभावे, वंदणा णंसंसाणा पूयणादि अरहंतीति अरहंता, अरिणो वा हंता अरिहंता, तेसिं गुणसंपदाए विसेसणं, भगवंतेहिं धम्मजसअत्थलच्छीपयत्तविभव एते छप्पयत्था भगसण्णा जेसिं अत्थि ते भगवंतो, केवलणाणदंसणा उप्पज्जंति, ते य जुगवं समुप्पणे सब्वमणागतद्धा पडुप्पणसरूवा णिरावरणा सब्वगुणपज्जवविसेससामणविसेसभावे जुगवं पवत्ते णाणदंसणधरा, तेहिं णाणदंसणेहिं तीयद्धाए सब्वदब्बगुणभावे जाणति, तथा पडुप्पणे अणागते य आणति, कालतो दब्बभावे य पडुप्पणकाले जाणतीत्यर्थः, हिशब्बो सर्ववचनेपु कारणार्थो बहुवचनप्रतिपादकः, 'तेल्लोक्कं' ति तिणिण लोगा तेल्लोक्कं ते य उद्धोडधस्तिर्यक्, अत्र तन्निवासिगह्वणं, भवनवासिनो अधोलोगणिवासी वणयरजोतिरितिरितचमणुस्सा तिरियलोकनिवासी ऊध्वं सर्ववैमानिका एवं प्रायोवृत्त्या अधोलोइयगामसंभवाद्वा, वंहितंति कहितं प्रोक्षितं निरीक्षितं दृष्टमित्यन थान्तरं, त्रैलोक्येन महिता मनोरथदृष्टिदृष्टा अथवा गोशीर्षचंदनादिचर्चिता, त्रैलोक्यस्य मनोहिता महिता, अथवा महिमाकरणेन महिया, सा च महिमा महाजनसमूहेन गितनृत्यनाटकाद्यनेकप्रेक्षणकरणविधाने अणलियमणवज्जसब्भूतत्थविसावयावयणेहिं शुती पूइया, अथवा अन्यान्यवि पयप्रसिद्धा ह्येते एकार्थवचनाः प्रतीतं, विसत्त तिसट्टपवादिसते अभूतत्थरूवे वज्जेऊण इमं जहत्थं दुवालसंगं पणीतं जं पज्जवणयदव्वियातो भूतत्थेण वा जुत्तं, प्रकरिसेण णीयं प्रणीयं, दुवालसंगं इत्यादि कंठयं, इहमंगगतं आयारादि अणंगगतं आवस्सगादि, एवं सब्वं दब्बद्विट्ठणयमतेण सामिणा असंबद्धं पंचत्थिकाया इव णिच्चं मम्मसुतं भण्णति, अथवा एतं चेव दुवालसंगदि संबद्धं भणियं सम्मसुतं, कहं तं चेव सम्मसुयं मिच्छसुतं वा?, उच्यते, सम्मदिट्टिस्स सम्मसुतं मिच्छादिट्टिस्स मिच्छसुतं, इमं चेव सुतपरिमाणतो नियमिज्जइ, जं चोइस्सपुब्बी तरस्स सामा इयादि विंदुसारपज्जवसाणं सब्वंपि णियमा सम्मं सुतं, ततो उम्मत्थगपरिहाणीए जाव अभिण्णवसपुब्बी पत्ताणवि सामादियादि सब्वं सम्मसुतं सम्मसुत्ततणतो चेव भवति, मिच्छणुभावत्तणतो अभिण्णवसपुब्बे णं पावइ, विहंतो जधा अभब्बा भाबाणुभाव-

त्तणतो ण सिञ्जतीत्यर्थः तेण परंति अभिन्नदसपुञ्जोहेतो हेट्ठा ओमत्थागपरिहाणीए जाव सामाइयं ताव सञ्जे सुयठाणा सामिसम्मगुणत्तणतो सम्मसुतं भवति, ते चेव सुतट्ठाणा सामिमिच्छत्तगुणत्तणतो मिच्छसुतं भवति ॥

इदानीं मिच्छसुतं-से किं तं मिच्छसुतं' इत्यादि (४२-१८४) अण्णित्तेहिं अण्णाणं-अबोधो तेण इतो अणुगतेत्यर्थः, मिच्छादिट्ठित्तेहिं मिच्छंति अचृतं दिट्ठित्ति दरिसणं मिच्छादिट्ठिणो अणुगतेहिति भणितं, स इत्यात्मनिर्देशः, छंदोऽभिप्रायः, तथा आतत्थेण वा अत्यस्स जो बोधो स बुद्धिः, अवग्रहमति उत्तरत्र ईहादिविकप्पा, सञ्जे मती, अह्वा णाणावरणखयोवसमभावो बुद्धी, सो चेव जतो मणोद्व्वणुसारतो पवत्तइ ततो मती भण्णइ, एवं आत्माभिप्रायः बुद्धिः मतिस्ति पत्थुतं, विविधकल्पनाविकल्पितं रचितं, तच्च भारधादि जाव चत्तारि य वेदा संगोवंगा, सञ्जे ते लोगसिद्धा, लोगतो चेव तेसिं सरूवं जाणितव्वं, एतेसिं सञ्जं मिच्छसुतं भणितव्वं, एतंसिं सम्ममिच्छसुतविकल्पे चतुरो विकप्पा भाणियव्वा इमेण विधिणा-सम्मसुतं चेव सम्मसुतं, मिच्छदिट्ठिणो चेव मिच्छसुतं, मिच्छसुतं सम्मदिट्ठिणो सम्मसुतं, सम्मसुयं मिच्छादिट्ठिणो मिच्छसुयं चेव, इच्चेताइं तं सम्मदिट्ठिस्स सम्मत्तपरिगाहिताइं सम्मसुतं, एत्थ सुते पढमतइयविकप्पा, इच्चेताइंति सम्ममिच्छसुताइं, अथवा मिच्छसुत्ताइं चेव, सेसं कंठयं । मिच्छदिट्ठिस्सेचवासुते विइयचउत्थादिविकप्पा दट्ठव्वा, तत्थ पढमविकल्पे सम्मसुतं सम्मतगुणेण सम्मं परिणामयतो सम्मसुतं चेव भवति, वितियविकल्पे जहा खंजसंजुयं खीरं पित्तजरोदयतो ण सम्मं भवति तथा मिच्छसुदयतो सम्मसुतो मिच्छा-ऽभिणिवेसतो मिच्छसुतं भवति, वितियविकल्पे तिप्फलादिमणिट्ठं पि उवउत्तं उवकारिककारत्तणतो सम्मं भवति, तथा मिच्छभावोवलंभातो सम्मसुते दढतरभावुप्पायकरणतो तं से सम्मसुतं भवति, चरिमविकल्पे मिच्छसुतं तं चेव मिच्छाभिणिवेसेन मिच्छसुयं चेव भवति, तस्स वा मिच्छदिट्ठिणो तं चेव मिच्छसुतं सम्मसुतं भवति, कम्हा एवं भणइ ?, उच्यते, परिणामविससतो, जम्हा ते मिच्छदिट्ठिणो तेहिं चेव

पुत्रावरविकर्त्तृहेहि मिच्छसुतभणितेहि चोदियां भणिया समाणा इति संतः, चोदणाऽणंतरं आत्मकलावस्थायाः संत इत्यर्थः, पुत्रं जं सासणं पडिवणो तं से संपक्खे तंमि जातविट्ठी तं वमेति परिचयंति छट्ठित्तित्तुत्तं भवति, जम्हा एवं तम्हा तं पुव्वमिच्छसुतं सम्मसुतं से भवति । पर आह-तत्तावगमसंभवावसमाणसम्मत्तसुताणं को पदिविसेसो जेण भणति सम्मत्तसुतपरिगगहिताइं सम्मसुतं, उच्यते, जहा णाणः पदसणाणं अबबोधसामणभेदा तथा सम्मसुताणपि भविस्सति, कथं?, उच्यते, जहा विसेसाणं अबबोधिअवातकरणे णाणं अवगगेह्हाओ चेव दंसणं तथा इमं, तत्ते वा जा रूती तं सम्मत्तं, तत्थेव जं रुधिकं तं सुतं, एवं मिच्छत्तपरिगगेह्हाइवि वत्तव्वं ॥ इदाणि सादिसपज्जवसाणो- 'से किं तं सादीयं' (४३-१९५) इत्यपि, इह पज्जायठितो वोच्छित्तिणितो तस्स मतेणं दुवालसंगपि सादिपज्जवसाणंति कंठयं, जहा णरगादिभवमवेक्खतो जीवो, दव्वठितो पुण अवोच्छित्तिणतो तं तस्स मयेणं दुवालसंगपि अणादिअपज्जवसाणं च, त्रिकालावस्थायां जहा पंच- स्थिकायव्व, एमेवडत्था दव्वादिचउक्कं पडुच्च चित्तिज्जइ, तत्थ दव्वतो सम्मसुतं एतंमि पुरिसे सादि, जं पढमताए पढइ; सपज्जवसाणं देवलोगमणतो गेलणतो वा गट्ठो पमादेणं वा मिच्छादंसणगमणतो वा सपज्जवसाणं, अहवा एगपुरिसस्सेया सादिपज्जवसाणत्तणतो, दव्वतो चेव बहवे पुरिसे पडुच्च अणादिअपज्जवसाणं, अणोणठितिमणाइविच्छेयत्तणतो मणुयत्तणं व जहा खेत्ततो मरहेरवत्तेसु तित्थंगरधम्मे संघादियाणं उपायवोच्छेयत्तणतो सादिपज्जवसाणं, महाविदेहेसु अविच्छेदत्तणतो, कालतो ओसप्पिणिए तिसु उस- प्पिणिए दोसु सो जं तं जोओसप्पिणोउसप्पिणि तइयं महाविदेहकालपलिभागं पडुच्च तिसुवि कालेसु अचट्ठित्तणतो अणादिअपज्जवसाणं । इदाणि भावतः, जे इति अणित्ठस्स णिरेसे जहां इति काले पुव्वणहे अपरणहे वा दिया वा रायो वा पुव्वि जिणेहि पणत्ता भावा पच्छा एण गोतमादिभिः आघविज्जति-आव्यन्ते सामणतो वा पणविज्जंति भेदप्पभेदाणि सरूवमक्खणं परूवणा, दंसिज्जंति उल्लमा

भेत्तुं, जहा गो तथा गवय इति, गिदंसणं हेउदिद्वंतेहि, उवदंसणा उवणतोवसंधोरोहिं, सव्वणेर्येहिं वा, अथवा एगट्टिता, एते इति पणव-
णिज्जाण गिदेसो, तहा इति पणवगं पणवणिज्जे वा पडुच्च सादि सपज्जवसाणं भवति, तच्च पणवगं पडुच्च उवयोगतो सरविससतो
पयत्तयं आसणविससतो य सादिपज्जवसाणं, पणवणिज्जे पडुच्च गतितो ठाणतो दुपदेसादिभेदतो तधेगपदेसादिमगवगाढतो एगसम-
यादिअव्वत्थाणातो वणाइपज्जे य आसज्ज सादिसपज्जवसाणं, पाठान्तरं वा 'ते तदा पडुच्च' तथा इति कालं, अनाद्यपर्यवसितं भावतः
श्रुतज्ञानं क्षयोवशमिके भोव नित्यं वर्तते स्वाभित्तसंबंध इति, अहवा सादिपज्जवसाणं सपडिपक्खं पदेसु भंगवचक्को, पढमभंगे संमस-
हितसुतभावो चित्तयव्वो, अणेगविधं वा खयोवसमभावं पडुच्च दव्वादिउवयोगं वा पडुच्च पढमभंगो, विइयो सुणो, अहवा अभव्वाणं
अणागतद्धसंबंधेण सुतभावो भणितव्वो, चरिमतइयभंगेसु अविस्सिट्तसुतभावो अभव्वमव्वे पडुच्च जोएयव्वा, अभविसिद्धियस्स इच्चादि
सुतसिद्धं, इह चरिमततियभंगेसु अणादिसुतभावो दिट्ठा सुताधिकारतो, इहरा सातिभावो दद्वव्वो, मत्तिसुताण अण्णुणाणुगतत्तणत्ते, सो य
अणादिभावो जहणो अजहणमणुक्कोसो वा हक्कजा, उक्कोसो ण भवति, कम्हा ? जम्हा उक्कोसणाणभावो केवल्लिणो भवति, तस्स य
सुते इमं पमाणं पडिज्जइ—

'सव्वागासपदेस' इत्यादि सूत्रं, सव्वमिति अपरिसेसं, सव्वगं अवि क्खिवं भवति?, सव्वं आकासं, सव्वागासयस्स पदेसा सव्वागास-
पदेसा जं परिमाणंति बुत्तं भवति, एवं सव्वागासपदेसियगं अणंतेणं रासिणा अण्णेण गुणितं, ताहे जं रासिपभाणं लब्भति तं सव्वपज्ज-
वाण अगं भवति, पज्जाताण त एक्कस्सागासपदेसस्म जावंतो अगुरुल्लुहादी पज्जवा एए पण्णाए सव्वे संपिडिता, तेहिं संपिडियाणं जं
अगं एतप्पमाणं अक्खरं लभति, अक्खरंति दुविहं णाणं, अकारादि दव्वसुतक्खरं, तत्थ णाणमक्खरंति अविसेसतो सव्वं णाणमक्खरं,

वगणाओ, सुहुमाणंपि अणंताओ वगणातो, थूरवगणट्टाणेहिंतो उवदिं भासादिवगणठाणेसु एकैके अणंताओ वगणातो, हेट्टातोवि थूर-
वगणट्टाणेणं एक्का वगणा, एवं जाव दसपदेसिताणं संखेज्जपदेसिताणं संखेज्जाओ वगणाओ असंखेज्जपदेसिताणं असंखेज्जाओ वग्ग-
णातो, एतेणं कारणेणं गुरुलहुदुद्वेहिंतो रूवी अगुरुलहुदुद्व्वाणि अणंतगुणाणि भवंति, आदेसंतरेण वा नादरठाणेसुवि सुहुमपरिणामो
अविरुद्धोत्ति भाणियव्वो, उक्कं च 'गुरुलहुदुद्वेहिंतो अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा । ओभयपडिसेहिया पुण अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥ १ ॥
गुरुलहुपज्जायजुता जे दव्वा तेसिं चैव पज्जाया । तेहिंतो रूविअगुरुलहुय दव्वाण जे अगुरुलहुपज्जाया ॥ २ ॥ ते अ थोरअणंत-
गुणत्तणतो अणंतगुणा एव भवंतीत्यर्थः, उभयपडिसेहिया णाम अगुरुयलहुआ, पुण विसेसणे, किं विसेसति ?, उच्यते, अरूविदव्वाधारा
इत्यर्थः, अहवा उभयपडिसेहिता णाम बायरसुहुमभाववज्जता जे दव्वा, अरूविण इत्यर्थः, तेसु अणंतकप्पा णाम एक्केक्का अणंतप्रकारा,
कथं?, उच्यते, आगासत्थिकाए देसपएसपरिकप्पणाए, एवं धम्ममादिसुवि, बहुविकप्पत्ति तेसिं अणंतकप्पाणं एक्केक्को अणंतप्रकारो, कथं पुण?,
उच्यते, जम्हा एक्केके आगासपदेसे अणंता अगुरुयलहुयपज्जाया भवंति तम्हा ते बहुविकप्पत्ति, ते य सव्वणुवयणयो सद्धेया इति,
रूविअरूविदव्वाण य पज्जायअप्पबहुयं इमं भण्णति-रूविदव्वाणं जे गुरुलहुपज्जाया ते पणोछेदण विडिता एतेहिंतो एकस्स चैव अमुत्त-
दव्वस्स जे अगुरुलहुपज्जाया ते अणंतगुणा भवंतीत्यर्थः, एत्थं सीसो भण्णति-केवतिएहिं पुण भागेहिं मुत्तदव्वाणं विडियपज्जाएहिंतो
अमुत्तदव्वाणं अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा भवंति?, उच्यते, नास्त्यत्र परिमाणं, बहुधावि अणंतएणं गुणिज्जमाणो अमुत्तदव्वपज्जाएसु णत्थि
परिमाणं, एवं गते परिमाणार्थे इमं भण्णति—'केण ठवेज्ज णिरोहो अगुरुलहुपज्जायाण उस्सुते । अंबंतमसंजोगो जाहितं पुण नं विवक्खस्स
॥ १ ॥' जतो अमुत्तदव्वाणं बहुधावि अणंतएण गुणिज्जमाणा पज्जायाण भवंति ततो केनेति-केनान्येन प्रकारेण भविष्यति?, भवे णिरोहो

तिकमनुष्यवान्तादिसमुद्भवाः, उक्तं च-कहि षं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छति ? गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते पणयाली-
 साए जायणसयसहस्सेसु अंडाइजेसु दीवसमुद्देसु पत्तरससु कम्मभूमिसु तीसाए अकम्मभूमिसु छप्पणाए अंतरदीवेसु गन्ध-
 वकंतिमणुस्साणं चैव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा सुक्केसु वा सोणिएसु वा
 सुक्केपाजालपरिसाडेसु वा विगयकलेवरेसु वा थीपुरिससंजाएसु वा गामानिधमणेसु वा णगरानिधमणेसु वा सन्वेसु चैव
 असुइइणेसु एत्थ षं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए असण्णी मिच्छदिट्ठी
 अण्णाणी सन्वाहि पज्जसीहि अपज्जत्तगा अंतोमुहुत्तध्धाजया चैव कालं करेति' । भरताद्याः पंचदश कर्मभूमयः हैमवताद्या-
 स्त्रिंशदकर्मभूमयः त्रीणि योजनशतानि लवणजलधिजलमध्यमाधिलंब्य हिमवच्छिखरिपादप्रतिष्ठिता एकोत्तकाद्याः षट्पंचाश-
 दन्तद्वीपा भवन्ति । कर्मभूमौ जाताः कर्मभूमिजा इत्येवमक्षरगमनिका कार्या । संख्येयवर्षाद्युषः पूर्वकोट्यादिजीविनः असंख्ये-
 यवर्षाद्युषः पत्योपमादिजीविन इति । इह पर्याप्तिर्नाम शास्त्रिकः, सा च पुरलद्रव्योपचयादुत्पद्यते, सा पुनः षट्प्रकारा, तद्यथा-
 आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिः इन्द्रियपर्याप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः मनःपर्याप्तिश्चेति । तत्र पर्याप्तिः- क्रियापरि-
 समाप्तिः आत्मनः शरीरेन्द्रियप्राणापानवाग्मनोयोग्यदालिकद्रव्याहरणक्रियापरिसमाप्तिराहारपर्याप्तिः, गृहीतस्य शरीरतया संस्था-
 पनाक्रियापरिसमाप्तिः शरीरपर्याप्तिः, संस्थानरचनाद्यदनमित्यर्थः, त्वगादीन्द्रियनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, प्राणा-
 पानाक्रियायोग्यद्रव्यग्रहणशक्तिनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः, भाषायोग्यद्रव्यग्रहणानिसर्गशक्तिनिर्वर्तन-
 क्रियापरिसमाप्तिः भाषापर्याप्तिः, मनस्त्वयोग्यद्रव्यग्रहणानिसर्गशक्तिनिर्वर्तनाक्रियापरिसमाप्तिर्मनःपर्याप्तिरित्येके । आसां युगपदा-

रन्धानामपि क्रमेण परिसमाप्तिः उत्तरोत्तरसहस्रतरत्वात् । अत्र चाथाश्वत्स एकेन्द्रियाणां पंच विकलेन्द्रियाणां षट् संज्ञिनाम्, उक्तं च-“आहारशरीरिदिय-पञ्जती आणुपाणभासमणे । चत्तारि पंच छल्पिय एगिदियविगलसञ्चर्णि ॥ १ ॥” तत्र पर्याप्त-कनामकर्मोदयानिष्पद्यमाननिष्पन्नपर्याप्तिसन्तः पर्याप्ताः “अर्थआदिभ्योऽच्” (पा० ५-२-१२७) इत्यत्र मत्वर्थार्थिः, त एव पर्याप्तकाः, एवमपर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्पन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति । सम्भयविपरीता दृष्टिर्षां ते तथा, मिथ्या-विपरीता दृष्टिर्षां ते तथा, सम्भयमिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखा अन्वमुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखाः, यत उक्तम्-“मिच्छता संकंती, अविरुध्या होइ सम्भमीसेसु । मीसाओ वा दोसु वि, सम्भामिच्छं न पुण मीसं ॥ १ ॥” संयताः- सकलचारिनिष्णः, असंयताः- अविरतसम्भयदृष्टयः, संयतासंयताः- देशाविरतिमन्तः श्रावकाः, प्रमत्तसंयताः- गच्छ-वासिनः क्वचिदनुपयोगसंभवात्, अप्रमत्तसंयतास्तु जिनकल्पिकादयः सततोपर्योगात्, अथवा गच्छवासिनः तन्निर्गताश्च परिणामविशेषतः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्चावगन्तव्या इति । आमर्षौषध्यादिलिखिलक्षणा ऋष्ययस्तासामन्यतरप्राप्तियोगात्प्राप्तध्वयः अवाधिक्रमिध्वभावाद्वा, अन्ये त्ववाधिक्रमध्वौ नियममाभिदधाति । इह च सर्वत्रैव मनुष्यादिषु विधाने सत्यर्थतो गम्यमानस्यापि विपक्षनिषेधस्याभिधानमव्युत्पन्नविनेयजनानुग्रहार्थमदृष्टमेवेति, तथाहि- सर्वपार्षदं हीदं शास्त्रं त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति, तद्यथा- उव्यादितज्ञाना मध्यमबुधयः प्रपंचधियश्चेत्यलं विस्तरेण । स्थितमेतत् प्राप्तध्व्यप्रमत्तसंयतानामुत्पद्यते ॥

तं च द्रुविहं उण्ज्जह । तंजहा- उज्जुमई य विउलमई या तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं, तं जहा- द्व्वओ खित्तओ कालओ भावओ । तत्थ द्व्वओ णं उज्जुमई णं अणंते अणंतपण्णसिए

खंधे जाणइ पासइ, ते चेव विउलमई अंभाहियतराए विउलतराए विसुद्धतराए वितिभिरतराए
 जाणइ पासइ । खेतओ णं उज्जुमई अ जहनेणं अंगुलस्स असंखेज्जयभाणं उकोसेणं अहे जाव
 इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहेडिल्ले खुड्ढाणपर उड्ढं जाव जोइसस्स उवरिमतले तिरियं
 जाव अंतोमणुस्सखित्ते अड्ढाड्ढजेसु दीवसमुद्दसु पन्नरससु कम्मभूमिसु तीसाए अकम्मभूमिसु
 छप्पनाए अंतरदीवगोसु सन्नपिंचेंदियाणं पज्जत्तयाणं मणोणए भावे जाणइ पासइ, तं चेव विउलमई
 अड्ढाड्ढजेहिमंगुलेहिं अब्भाहिअतरं विउलतरं विसुद्धतरं वितिभिरतराणं खेतं जाणइ पासइ ।
 कालओ णं उज्जुमई जहणणेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभाणं उकोसेणवि पलिओवमस्स असंखि-
 ज्जइभाणं अतीयमणागयं वा कालं जाणइ पासइ, तं चेव विउलमई अब्भाहियतराणं विउलतराणं
 विसुद्धतराणं वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । भावओ णं उज्जुमई अणंतं भावे जाणइ पासइ,
 सव्वभावाणं अणंतभाणं जाणइ पासइ, तं चेव विउलमइ अब्भाहियत्तराणं विउलतराणं विसुद्धतराणं
 वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । मणपज्जवनाणं पुण जणमणपरिचिंतिअत्थपागड्ढणं । माणुसखि-
 त्तिनिबद्धं गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ५७ ॥ से तं मणपज्जवनाणं (सू० १८)

रन्धानामपि क्रमेण परिसमाप्तिः उत्तरोत्तरसूक्ष्मतरत्वात् । अत्र चाद्याश्चतस्र एकेन्द्रियाणां पंच विकलेन्द्रियाणां षट् संज्ञिनाम्, उक्तं च-“आहारशरीरिन्दिय-पञ्जती आणुपाणभासमणे । चत्वारि पंच छापिय एभिन्दियविगलसन्धिणिं ॥ १ ॥” तत्र पर्याप्त-कनामकर्मोदयान्निष्पद्यमाननिष्पन्नपर्याप्तमन्तः पर्याप्ताः “अर्थआदिभ्योऽच्” (पा० ५-२-१२७) इत्यत्र मत्वर्थार्थः, त एव पर्याप्तकाः, एवमपर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्पन्नपर्याप्तयोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति । सम्यगविपरीता दृष्टिर्षेपां ते तथा, सिध्या-विपरीता दृष्टिर्षेपां ते तथा, सम्यगभिध्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्याभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखा; यत् उक्तम्-“मिच्छता संकंती, अविरुध्वा होइ सम्ममीसेसु । मीसाओ वा दोसु वि, सम्मामिच्छं न पुण मीसं ॥ १ ॥” संयताः- सकलचारित्रिणः, असंयताः- अविरतसम्यग्दृष्टयः, संयतासंयताः- देशविरतिमन्तः श्रावकाः, प्रमत्तसंयताः- गच्छ-वासिनः क्वचिदनुपयोगसंभवात्, अप्रमत्तसंयतास्तु जिनकल्पिकादयः सततोपयोगात्, अथवा गच्छवासिनः तान्निर्गताश्च परिणामविशेषतः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्चावगन्तव्या इति । आमर्षौषध्यादिलिधिलक्षणा ऋधयस्तासांमन्यतरग्राप्तियोगात्प्राप्तध्वयः अवाधिक्रमिधभावाद्वा, अन्ये त्वाधिक्रमध्वौ नियममाभिदधाति । इह च सर्वत्रैव मनुष्यादिषु विधाने सत्यश्रुतो गम्यमानस्यापि विपक्षानिषधस्याभिधानमव्युत्पन्नविनेयजानुग्रहार्थमदृष्टमेवेति, तथाहि- सर्वपार्षदं हीदं शाखं त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति, तथाथा- उद्वटितज्ञाना मध्यमबुध्धयः प्रपंचविधयश्चेत्यलं विस्तरेण । स्थितमेतत् प्राप्तध्व्यप्रमत्तसंयतानामुत्पद्यते ॥

तं च दुविहं उण्जजइ । तंजहा- उज्जुमई य विउलमई या तं समासओ चउव्विहं पन्नतं, तं जहा- द्व्वओ खितओ कालओ भावओ । तत्थ द्व्वओ णं उज्जुमई णं अणंते अणंतपण्णिण्ण

खंधे जाणइ पासइ, ते चैव विउलमई अन्भाहियतराए विउलतराए विसुद्धतराए वितिभिरतराए
 जाणइ पासइ । खेतओ णं उज्जुमई अ जहनेणं अंगुलस्स असंखेज्जयभागं उकोसेणं अहे जाव
 इमीसे रयणएभाए पुढवीए उवरिमहेद्विल्ले खुहुगपयरे उद्धं जाव जोइसस्स उवरिमतले तिरियं
 जाव अंतोमणुस्सखिते अद्धदाइज्जेसु दीवसमुद्दसु पन्नरससु कम्मभूमिसु तीसाए अकम्मभूमिसु
 छुण्णाए अंतरदीवणेसु सान्निपंचेदियाणं पज्जत्तयाणं मणोिगए भावे जाणइ पासइ, तं चैव विउलमई
 अद्धदाइज्जेहिमंगुलेहि अन्भाहिअतरं विउलतरं विसुद्धतरं वितिभिरतराणं खेतं जाणइ पासइ ।
 कालओ णं उज्जुमई जहणणेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभागं उकोसेणवि पलिओवमस्स असंखि-
 ज्जइभागं अतीयमणागयं वा कालं जाणइ पासइ, तं चैव विउलमई अन्भाहियतराणं विउलतराणं
 विसुद्धतराणं वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । भावओ णं उज्जुमई अणंते भावे जाणइ पासइ,
 सब्बभावाणं अणंतभागं जाणइ पासइ, तं चैव विउलमइ अन्भाहियतराणं विउलतराणं विसुद्धतराणं
 वितिभिरतराणं जाणइ पासइ । मणपज्जवनाणं पुणं जणमणपरिचिंतिअत्थपागड्ढणं । माणुसखि-
 तानिबद्धं गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ५७ ॥ से तं मणपज्जवनाणं (सू० ३८)

चूणिः—ऋजुमती उज्जुमई सामणगाहिणि चि भणितं होति । एस मणोपजायविसेसो चि । ओसणं विसेसाविमुहं उवलभति णातीव बहुविसेसाविसिद्धं अत्थं उवलभइ चि भणितं होति, धटोऽणेण चित्तिओ चि जाणति । विपुला मती विपुलमती बहुविसेसगाहिणि चि भणितं भवति, मणोपजायविसेसे जाणति, दिट्ठतो जहा--अणेण धटो चित्तितो तं च देसकालादि अणेगपजायविसेसविसिद्धं जाणति । अहवा रिजुविपुलमतीणं इमं द्वावादीहि विसेससरूवं भणति--साणिणा मणत्तेण मणोत्थे अणत्ते अणत्तपदेसिए द्वावट्ठताए तग्गते य वण्णादिए भावे मणपज्जवणणेणं पच्चकखं पेक्खमाणो जाणति चि भणितं, सुणितमत्थं पुण पच्चकखं ण पेक्खत्ता मणालंबणं मुत्तममुत्तं वा सो य छउमत्थो तं अणुमाणतो पेक्खति चि अतो पासणता भणिता । अहवा छउमत्थस्स एगाविहखयोवसमलंभेऽवि विविधोपयोगसंभवो भवति, जहेत्थेव रिजुविपुलमतीणं उवयोगो अतो विसेससामणत्थेसु उवउज्जतो जाणति पासइ चि भणितं ण दोसो । विपुलमती पुण दवट्ठताए वण्णादिएहि य आधिगतं जाणतीत्यर्थः; उवारिमहेट्टिल्लाई खुड्ढागपतराई ति । इमस्स भावणत्थं इयं पणविज्जाति तिरियलोगस्स उड्ढाहो अट्टारसजोयणसइयस्स बहुमज्झे एत्थ असंखेयं गुलभागमेत्ता लोगागासप्यरा अलोगेण संवट्टिता सवखड्ढातरा खुड्ढागपतर चि भणिता, ते य सव्वतो य रज्जुप्पमाणा तेसिं जे बहुमज्झे दो खुड्ढागपतरा तेसिं पि हु बहु-मज्झे जंबुदीवे रतणप्पमणुदविवहुसमभूमिभागो मंदरस्स बहुमज्झदेसे एत्थ अट्टुप्पदेसो रुयगो जत्तो दिसिविदिसिविभागो पधत्तो, एतं तिरियलोगमज्झं, एतातो तिरियलोगमज्झातो रज्जुप्पमाणखुड्ढागपत्तरेहिंतो उवारि तिरियं असंखेयं गुलभागवुड्ढी, उवारिहुत्तोऽपि अंगुलअसंखेयभागारोहो चेव, एवं तिरियमुवारिं च अंगुलअसंखेयभागवुड्ढीए ताव लोगवुड्ढी णेतव्वा जाव

उड्डलोगमज्झं, ततो पुणो तेणव कमेणं संवद्दो कायव्वो जाव उवरि लोमांतो रज्जुप्पमाणो, ततो य उड्डलोगमज्झातो उवरि
 हेट्ठा य कमेण खुड्डागप्पतरा माणियव्वा जाव रज्जुप्पमाणा खुड्डागप्पतरं चि, तिरियलोगमज्झरज्जुप्पमाणखुड्डागप्पतरेहिं-
 तोऽपि हेट्ठा अंगुलअसंखेयभागवुट्ठी तिरियं अहोवगाहेण वि अंगुलस्स असंखभागो वेव, एवं अहोलोगो वड्ढेतव्वो जाव
 अहोलोमांतो सत्तरज्जुओ, सत्तरज्जुपयरहितो उवलवरिं कमेण खुड्डागप्पतरा माणितव्वा जाव तिरियलोगमज्झरज्जुप्पमाणा
 खुड्डागप्पतरं चि । एवं खुड्डागपरूवणे कते इमं भण्णति--उवरिमं ति तिरियलोगमज्झतो अहो जाव णवजोयणसत्ताणि ताव
 इमीए रयणप्पभाएपुटवीए उवरिमखुड्डागपतरं चि भण्णंति, तदहो अहोलोगो जाव अहोलोइयगामवाचिणो
 ते हेट्ठिमखुड्डागप्पतरं चि भण्णंति, रिज्जुमती अथो ताव पश्यतीत्यर्थः । अहवा अहोलोगस्स उवरिमा खुड्डागप्पतरा तिरिय-
 लोमांसस य हेट्ठिमा खुड्डागप्पतरा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, अण्णे भण्णंति-उवरिमं ति अथोलोगोपरि ठिता जे ते उवरिमा, के य
 ते ? उच्च्यते-सव्वतिरियलोगवाचिणो तिरियलोगस्स वा अहो णवजोतणसत्तवाचिणो ताण वेव जे हेट्ठिमा ते जाव पश्यती-
 त्यर्थः, इमं ण वड्ढइ अहोलोइयगाममणपज्जवणाणसंभववाहलत्तणतो उक्तं च 'इहाथोलौकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकवि-
 वर्त्तिनः । मनोगतास्स्वसो भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि ॥ १ ॥' अड्ढातिर्यंगुलग्रहणं उस्सेहंगुलमाणतो कहं णज्जति ? उच्च्यते-
 'उस्सेहपमाणतो भिणसु देहंति वयणातो अंगुलादिद्या य जे पमाणा ते सव्वे देहनिष्कणा इति पाणविसयत्तणतो य ण दोसो,
 रिज्जुमातिखेचोवलंभप्पमाणातो विपुलमती अब्भाहियतराणं खेतं उवलभइ चि एगादिसिं पि अब्भाहियसंभवो भवति चि समं-
 ततो जम्हा अब्भाहियंति तम्हा विपुलतराणं भण्णति । अहवा जहा वड्ढो वड्ढातो जलाहारत्तणतो अब्भाहियो सो पुणं नियमा

धृत्वासाखेत्रेण विउलतरौ भवति, एवं विउलमती अन्माहियतरागं मणोलद्धिजीवदव्वाधारखेतं जाणति, तं च नियमा विपुलतरं इत्यर्थः । अहवा आयाभाविकखंभेण अन्माहियतरागं वाहल्लेण विउलतरं खेतं उपलभत इत्यर्थः । अहवा दोऽवि पदा एगद्धा विसिद्धविसुद्धिविसेसदंसगो तरसदो चि यथा शुक्लः शुक्लतर इति । किं च जहा पगासगदव्वविसेसातो खेतविसुद्धिविसेसो लक्खिज्जति तहा मणपज्जवणणावरणविसेसातो रिजुमणपज्जवणणिसमीवातो विपुलमणपज्जवणणी विसुद्धतरागं जाणति, मणपज्जवणणावरणखयोवसमुत्तमलंभत्तणतो वा वितिमिरतरागं ति भणति । अहवा पुव्ववद्धमण- पज्जवणणावरणखयोवसमुत्तमलंभत्तणतो विसुद्धं ति भाणितं, तस्सेवावरणवज्जमाणस्सऽभावत्तणतो पुव्ववद्धस्स य अणुद- यत्तणतो वितिमिरतरागं ति भणति । अहवा दोऽवि एते एगाद्धिया पदा मणपज्जवनाणस्स । सेसं कंठं । इद्दाणि केवलणाणं भणति मणपज्जवणणाणत्तरं सुत्तकमुद्धिद्धत्तणतो विसुद्धिल्लाशुत्तरमयो य केवलं भणति ॥

वृत्तिः— एतच्चोत्पद्यमानं द्विधोत्पद्यते, तद्यथा- ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च मननं मतिः सेवेदनामित्यर्थः, ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धनमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः ॥ एवं विपुला-विशेष- ग्राहिणी मातिर्विपुलमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूतमनोद्रव्य- विज्ञप्तिरिति भावार्थः, अस्यां व्युत्पत्तौ स्वतंत्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति । अथवा ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मातिरस्य सोऽप्यमृजु- मतिस्तद्वानेव गृह्यते, एवं विपुला- विशेषग्राहिणी मातिरस्येति विपुलमतिस्तद्वानेव, भावार्थः प्राग्बहुत्तरत्र वा वक्ष्यामः । 'तं समासतो' इत्यादि- तद् समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतः, तत्र द्रव्यतः 'णं' इति पूर्ववत्-

ऋजुमतिः अनन्तान्-अपरिसितान् अनन्तपर माएवात्मकानित्यर्थः, स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् संज्ञिभिः पञ्चे-
 न्द्रियैः पर्याप्तैः अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिभिर्मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः. जानीत इति मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयो-
 पशमस्य पटुत्वात्साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदाजानीत इत्युच्यते । तदालोचितं पुनरर्थं घटादिलक्षणमध्यक्षवो न
 जानाति, किंतु तत्परिणामान्यथानुपपत्त्याऽनुमानतः पश्यतीत्युच्यते उक्तं च भाष्यकारेण--“ जाणह बज्जेऽणुभाणाड ति ”
 इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, यतो मूर्त्तद्रव्यालम्बनमेवेदं, मन्तारस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन् न च तदनेन साक्षात्कर्तुं
 शक्यते । तथा चतुर्विधं चक्षुर्दर्शनादिदर्शनमुक्तमतो भिन्नालम्बनमेवेदमवसेयम्, तत्र च दर्शनसंभवात् पश्यतीत्यपि न दु-
 ष्टम्, एकप्रमात्रपेक्षया तदनन्तरभावित्वाच्चोपन्यस्तामिति । ओषतो वैकविधक्षयोपशमलब्धौ विविधोपयोगसंभवाद्द्विशेषसामा-
 न्यार्थपेक्षया जानाति पश्यति चेत्यदृष्टमित्यलं विस्तरेण । तानेव विपुलमातिरभ्याधिकतरान् स्कन्धान् द्रव्यार्थतया वर्णादि-
 भिश्च जानाति पश्यति च । क्षेत्रत ऋजुमतिरथो यावत्स्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्तयानि शुल्लकप्रतराणीति,
 शुल्लकप्रतरपरिज्ञानार्थमिमं पणविज्जांति-तिरयलोकस्स उड्डाहमट्टारसजोयणसयस्स बहुमज्जे एत्थ असंखेज्जंगुलभागमेत्ता
 लोणागासपतरा अलोणेण संवड्डिया सव्वखुड्डगतरा खुड्डाणपतर च्चि भण्णांति, ते य सव्वतो रज्जुप्पमाणा तेसि बहुमज्जे
 दो खुड्डाणपतरा, तेसि बहुमज्जे जवुद्दीवे रतणप्पभपुदवीबहुसमभूमिभागो मंदरस्स बहुमज्जे एत्थादुपएसो रुयगो जत्तो दि-
 सिविदिसिविभागो पवत्तो, एयं तिरियलोयमज्झं, एयातो तिरियलोयमज्झातो रज्जुप्पमाणखुड्डाणपतरंहितो उवरिं तिरियं
 असंखेयंगुलभागवुड्डी उवरि हुत्तोऽपि अंगुलअसंखेयभागारोहो चैव एवं तिरियमुवरिं च अंगुलासंखेयभागवुड्डीए ताव लोण-

तद्ध्वंसितुं शीलमस्येति सितध्वंसी सिद्धः तस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानम् । 'से किं तं' इत्यादि अथ किं तद्भवस्थकेवलज्ञानं? भवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, इह युज्यन्त इति योगाः कायादयः, उक्तं च, " कायाबद्धमनःकर्म योगः, " (तत्वा० ६-१) तत्रौदारिकादिशरीरशुक्लस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काषयोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाञ्चिव्याज्जीवव्यापारो वागयोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाञ्चिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः, तद्यथा संभवं योगोऽस्य विद्यते इति सयोगी, सयोगी चासौ भवस्थश्च सयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं । एवं न योगी अयोगी, स च भवस्थश्च अयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं अयोगिभवस्थकेवलज्ञानं शैलेश्यवस्थानतस्येत्यर्थः । अथ किं तत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं ? सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, तत्र प्रथमसमयस्तत्प्रथमतयोत्पत्तिसमय एव गृह्यते, न प्रथमोऽप्रथमः द्वितीयादयः सर्व एव शैलेश्यवस्थाप्राप्तेरप्रथमसमय इति । अथेत्यन्यथा प्रतिपाद्यते-चरमसमय इत्यादि, तत्र चरमः सयोगिकालान्त्यसमयः, न चरमोऽचरमः पश्चानुपूर्व्या चरमादारभ्य सर्व एव आकेवलप्राप्तेरचरमा इति । से तमित्यादि निगमनम् । 'से किं तं' इत्यादि, अत्रापि शैलेश्यवस्थाभाविकेवलज्ञानमवधीकृत्यैवमेव भावनीयम्, अलं विस्तरेण । 'से तं' इत्यादि निगमनं तदेतद्भवस्थकेवलज्ञानम् ॥

मु०—से किं तं सिद्धकेवलनाणं ? सिद्धकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा-अणंतरसिद्धके-

वलनाणं च परंपरसिद्धकेवलनाणं च (सू० २०)

वार्णिः—से किं तं सिद्धकेवलनाणं इत्यादिद्वयं, तत्थ सिद्धकेवलनाणं द्विविहं—अणंतरं, परंपरं तत्थ अणंतरं णो समयंतरं

पवं सिद्धत्वप्रथमसमयवार्तिन इत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘से, किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानं ? सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रकृतं, तद्यथा-अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च । तत्र शैलेश्यवस्थापर्यन्तवर्तिसमयसमासादितासिद्धत्वस्य तास्मिन्नेव समये यत्केवलज्ञानं

ज्ञानं च परंपरसिद्धकेवलज्ञानं, ततो द्वितीयादिसमयेष्वनन्तामप्यनागताद्वां परंपरसिद्धकेवलज्ञानामिति ॥

से किं तं अणंतरसिद्धकेवलनाणं ? अणंतरसिद्धकेवलनाणं पञ्जरसविहं पणत्तं, तं जहा-

तिथसिद्धा १ अतिथसिद्धा २ तिथयरसिद्धा ३ अतिथयरसिद्धा ४ सयंबुद्धसिद्धा ५ पत्तेयबुद्ध-

सिद्धा ६ बुद्धबोहियसिद्धा ७ इत्थिलिंगसिद्धा ८ पुरिसालिंगसिद्धा ९ नपुंसगसिद्धा १० सालिंगसिद्धा-

११ अत्रालिंगसिद्धा १२ गिहिलिंगसिद्धा १३ एणासिद्धा १४ अणेगसिद्धा १५ से तं अणंतरसिद्ध-

केवलनाणं (सू० २१)

वार्णिः—ते पंचदशविधाः तिथसिद्धा इत्या, तिथसिद्धा इति जे तिथ्ये सिद्धा ते तिथसिद्धा, तिथ्यं च चाडव्यर्णां समण-

संघो पटमगहधरो वा, भणितं च “आरिसे तिथ्यं भंते तिथ्यं अभिहादि तिथ्यं ? गोतमा! अरहा ताव तिथ्यंकरे, तिथ्यं पुण

संघो पटमगहधरो वा, भणितं च “आरिसे तिथ्यं भंते तिथ्यं अभिहादि तिथ्यं ? गोतमा! अरहा ताव तिथ्यंकरे, तिथ्यं पुण

संघो पटमगहधरो वा, भणितं च “आरिसे तिथ्यं भंते तिथ्यं अभिहादि तिथ्यं ? गोतमा! अरहा ताव तिथ्यंकरे, तिथ्यं पुण

सावर्थ्यश्चेति समासः, तं प्रकटयति- प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं मातृपक्षेत्रम्- अर्थवृत्तीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तन्नि-
बन्धनं, न तद्रहित्वैवस्थितप्राणिमनःपरिचिन्तितार्थविषयं प्रवर्तत इत्यर्थः, गुणाः- क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः कारणानि
यस्य तद्गुणप्रत्ययं, चारित्रप्रत्यास्ताति चारित्रवान् तस्य चारित्रवत् एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति- अप्रमत्तसंयतस्य
आमर्षापेध्यादिक्रिद्रिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः । 'से तं मणपञ्जवणाणं' तदेतत् मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

मू०-से किं तं केवलनाणं ? केवलनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा- भवत्थकेवलनाणं च सिद्धकेवल-
नाणं च । से किं तं भवत्थकेवलनाणं ? भवत्थकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा- सजोगिभवत्थ-
केवलनाणं च अयोगिभवत्थकेवलनाणं च । से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ? सयोगिभवत्थकेवल-
नाणं दुविहं पणत्तं तं जहा- पढमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवल-
नाणं च, अहवा चरमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।
से तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं । से किं तं अयोगिभवत्थकेवलनाणं ? अयोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं
पन्नतं, तं जहा- पढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च,
अहवा चरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं
अजोगिभवत्थकेवलनाणं (सू० ११) .

चूर्णः— 'से किं तं केवल' इत्यादि स्वप्न, केवलनाणअभेदेऽपि भेदो भवसिध्धावत्थादि एहि अणो गधा इमो क-
 ज्जाति, मणुस्सभवादितस्स जं केवलनाणं तं भवत्थकेवलनाणं, चसहो उत्सण्णे भेददंसणे, सव्वकम्मविप्पमुक्को सिद्धो,
 तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलनाणं । मणादितो जोगो, सो य जहा संभवतो तेण सह जोगेण सजोगी तस्स जं नाणं तं स-
 जोगिभवत्थकेवलनाणं । अजोगी सव्वजोगानिरुद्धो सन्भावठितो, तस्स जं णाणं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं । पढमसमयो
 केवलणाणुप्पत्तिसमयो चेव, अपढमो वित्तियादिसमयो जाव सजोगितस्स चरमसमयेत्यर्थः । अहवा एस्सेवत्थो समयविकप्पण
 अण्णहा दंसिज्जाति-सजोगिकालचारिमसमए चारिमो त्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्यर्थः, अचरिमो त्ति चरिमो
 न भवति चरिमस्स आदिसमयातो आरब्भ ओमत्थं गेज्झं जाव पढमसमयो ताव अचरमसमया भणत्ति, एत्तेसु जं
 णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलनाणं, सेसं कंठं ॥

वृत्तिः— 'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि, अथ किं तत् केवलज्ञानं? केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवत्थकेवलज्ञानं
 च सिद्धकेवलज्ञानं च भवत्थस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः; भवो गार्तिर्जन्मेति पर्यायाः; भवे तिष्ठतीति भवत्थः,
 तस्य केवलज्ञानं । भवत्थकेवलज्ञानं 'विधौ (धू) संराद्धौ' 'राध साध संसिद्धौ' 'धिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' सिध्धाति स्म सिद्धः;
 यो येन गुणेन निष्पन्नः--परिनिष्ठितो न पुनः साधनीयः सिद्धौदनवत् स सिद्धः; स च कर्मसिद्धादि भेदादनेकाविधः; उक्तं
 च— 'कस्मै सिष्ये य विज्जाए, मंतं जोगे अ आगमे । अत्थजत्ताअभिष्साए, तवे कम्मकवए इअ ॥ १ ॥' इह कर्मक्षयसि-
 द्धानाधिकारः; स चाशेषकर्माश्रयात् कर्मक्षयासिद्धः; सितध्वासित्वात् सिद्धः; 'सित वर्णवन्धनयोः' इति सितं-बद्धमष्टप्रकारं कर्म

जम्हा तं जीवातो उत्पणं अणणभावत्तणतो णो सरइत्ति, इह पुण सन्वपज्जायतुल्लत्तणतो केवलणणं घत्तन्वं, तम्हा केवलं सन्वदन्वपज्जाय-
विण्णत्तिसमस्यं भवति, तथा केवलं णेये पवत्तइत्ति तस्सवि परिमाणं इमेण चैव विहिणा भाणियन्वं, सन्वागासपदेसगं इत्यादि पूर्ववत्, ते
य सन्वपज्जाया समासतो तीसं इमेण चैव विहिणा-गुरु र लहु र एते चउरो पंच वण्णा दो गंधा पंच रसा अट्ट फासा अणित्थत्थसंठाणसंठिता
ह संठाणा, एते सन्वदन्वे संभवंति, अमुत्तदन्वेसु अगुरुलहु चैव एको पज्जायो संभवति, एत्थ य एकेके भेदे अणंता भेदा संभवति, किंच-
मुत्तदन्वेसु णयविसेसतो अणेगवरा अट्टविसं थूलपज्जाया भवंति, कथं ?, उच्यते, ते च वत्तीसं सन्वगुरुलहुपज्जायहिं विहणा, यतो
भणितं णिच्छययो सन्वगुरु सन्वलहुं वा ण विज्जते दन्वं । ववहारतो उ जुज्जाति बायरसंधेसु णणेसु ॥ १ ॥ णिच्छयमतेण सन्वहा लहुं
गुरुं वा णत्थि दन्वं, जदि ह्वेज्ज तो तस्स पल्लमाणस्स ण विरोहो केणइ ह्वेज्जा, सन्वलहुस्स वा उत्पदमाणस्स, जओ य निच्चपट्ठणं उत्पट्ठणं
वा ण विज्जते, सन्वहा लहुं गुरुं वा ण, तम्हा सन्वहा गुरुं लहुं वा दन्वं णत्थि, ववहारणतादेसेण पुण दोडवि अत्थि, जहा सन्वगुरु कोडिसिला
वज्जं वा, सन्वलहुं व धूमउल्लगपत्तादी, एवं ववहारणतादेसतो बायरपरिणामपरिणतेसु संधेसु गुरुभावो लहुभावो य भवति, णाणेसु तिण्णसु-
हुमपरिणामेसुत्ति, के पुण सुहुमपरिणामिता दन्वा के वा बायरपरिणया ?, उच्यते, परिणामतो आरद्धं एगुत्तरवट्ठितेसु ठाणेसु सुहुमपरिणता
दन्वा लन्भंति, एतेसि च अगुरुलहुपज्जवा भवंति, बायरो पुण परमाणुतो आरन्भ जाव असंखेज्जपदेसिओ संधो भवति परतो बायरपरिणामो
संधो लन्भति, सो य जहण्णोवि अणंतपदेसिओ णियमा भवति, तातो एगुत्तरवट्ठिता अणंतठाणावादिया बायरा संधा ते ओरालविचन्वा-
हारतो य वगणासु भवंति, णियमा य ते गुरुलहुपज्जया भवंति, सीसो पुच्छति-जे रुविगुरुलहुदन्वा अगुरुलहुया तेसि के थोवा लहुया ?,
उच्यते, थोवाणि लहुदन्वाणि, तेहितो रुवी अगुरुलहु दन्वा अणंतगुणा भवंति, उच्यते थूराणं अणंतपदेसिताणं संधाणं सट्ठाणे अणंताओ

वगणाओ, सुहुमाणांषि अणंताओ वगणातो, थूरवगणट्टाणेहिंतो उवरि भासदि वगणट्ठोणसु एक्के अणंताओ वगणातो, हेट्टातोवि थूर-
वगणट्टाणेणं एक्का वगणा, एवं जाव दसपदेसिताणं संखेज्जपदेसिताणं संखेज्जाओ वगणाओ असंखेज्जपदेसिताणं असंखेज्जाओ वग-
णातो, एतेणं कारणेणं गुरुलहुदन्वेहिंतो रूवी अगुरुलहुदन्वाणि अणंतगुणाणि भवंति, आदेसंतरेण वा वादरट्ठोणसुवि सुहुमपरिणामो
अविरुद्धोति भाणियन्वा, उक्कं व 'गुरुलहुदन्वेहिंतो अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा । ओभयपडिसेहिया पुण अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥ १ ॥
गुरुलहुपज्जायजुता जे दन्वा तेसिं नेव पज्जाया । तेहिंतो रूविअगुरुलहुय दन्वाण जे अगुरुलहुपज्जाया ॥ २ ॥ ते अ थोरअणंत-
गुणत्तणतो अणंतगुणा एव भवंतीत्यर्थः; उभयपडिसेहिया णाम अगुरुयलहुआ, पुण विसेसणे, किं विसेसति ?; उच्यते, अरूविदन्वाधारा
इत्यर्थः; अहवा उभयपडिसेहिता णाम वायरसुहुमभावज्जिता जे दन्वा, अरूविण इत्यर्थः; तेसु अणंतकप्पा णाम एक्केका अणंतप्रकारा,
कथं?, उच्यते, आगासत्थिकाए देसपएसपरिकप्पाए, एवं धम्मादिसुवि, बहुविकप्पति तेसिं अणंतकप्पाणं एक्को अणंतप्रकारो, कथं पुण?,
उच्यते, जम्हा एक्के आगासपदेसे अणंता अगुरुयलहुयपज्जाया भवंति तम्हा ते बहुविकप्पति, ते य सव्वणुवयणयो सद्धेया इति,
रूविअरूविदन्वाण य पज्जायअप्पबहुयं इमं भणति-रूविदन्वाणं जे गुरुलहुपज्जाया ते पण्णाछेदण पिडिता एतेहिंतो एकस्स चैव अमुत्त-
दन्वस्स जे अगुरुलहुपज्जाया ते अणंतगुणा भवंतीत्यर्थः, एत्थं सीसो भणति-केवतिएहिं पुण भगेहिं सुत्तदन्वाणं पिडियपज्जाएहिंतो
अमुत्तदन्वाणं अगुरुलहुपज्जाया अणंतगुणा भवंति?, उच्यते, नास्त्यत्र परिमाणं, बहुधावि अणंतएणं गुणिज्जमाणो अमुत्तदन्वपज्जाएसु णात्थि
परिमाणं, एवं गते परिमाणार्थे इमं भणति—'केण ठवेज्ज णिरोहो अगुरुलहुपज्जायाण उस्सुत्ते । अच्चंतमसंजोगो जहिंतं पुण नं विवकखस्स
॥ १ ॥' जतो अमुत्तदन्वाणं बहुधावि अणंतएण गुणिज्जमाणा पज्जाया ण भवंति ततो केनेति-केनान्त्थेन प्रकोरेण भविष्यति ?, भवे णिरोहो

णाम परिमाणपरिच्छेद इत्यर्थः, किं मुत्तदन्वाणं अगुरुलहुपज्जायपरिमाणं भविससति ?, नित्युच्यते- 'अन्वत्तमसंजोगो' अन्वत्तं-अतीव अपुञ्ज-
माणो जम्हा संजोगो जहितंति-यत्र, पुण विसेसणे, किं विसेसइ?-रुविदन्वे, तादित्यनेन अमुत्तदन्वपकखो तस्स विवकखो मुत्तदन्वपणारो
तेसु पज्जायथोवत्तणतो अमुत्तदन्वेसु पज्जायाण अतीव बहुयत्तणतो, अतो मुत्तदन्वहितो अमुत्तदन्वपज्जायाण परिमाणकरणसंजोगो एयांते णेव
शुञ्जते, ण षड्दत्तत्यर्थः, 'एवं तु अणंतेहि अगुरुलहुपज्जाएहि संजुत्तं । हेति अमुत्तं दन्वं अरुविकायाण उण चउण्हं॥१॥ति, चउण्हं-धम्ममाधम्मा-
गासजीवाणांति, एतेसि चतुण्हवि णियमा पत्तेयं अणंता अगुरुलहुपज्जाया भवांति, कथं?, उच्यते, जहा एतेसि एकेको पदेसो अणंतेहि अगु-
रुलहुपज्जाएहि संजुत्तो तम्हा धम्माधम्मगेजीवस्स य असंखेज्जपदेसत्तणतो असंखेज्जमणंता पत्तेयं भवांति, आगासपदेसपरिमाणत्तणतो
पुण तेसि अस्थि परिमाणं तहवि संववहारतो अणंता उक्ता इत्यर्थः, एवं ताव वक्खेयमनंतमुक्तं ॥ अथेदानीं तर्कवल्ज्ञानं यथाऽनंतं तथे-
दमुच्यते 'उवल्लो' गाहा, सन्वे रुविदन्वाण य जावइया गुरुलहुपज्जाया ते सन्वे अरुविदन्वाण य जे अगुरुलहुपज्जाया एते सन्वे जुगत्तं
जाणति पासइ य, जतो एवमणंतं केवल्लणामकत्वात्ति सप्रसंगमभिहितं । इदाणि अक्खकारादिदन्वसुत्तमकत्वरंति, जदि अविसेसतो पाणमकत्वरं
सुत्तं णेयन्वं तहवि रुद्विवसतो जहा पंकयं तहा सरकत्वरं वंजणकत्वरं वणणकत्वरं वा भणणति, तत्थ सरकत्वरं सरंति-गच्छंति सरंति वा इत्यतो
सरकत्वरं, अकारादि, वंजणस्स वा फुड्ढमाभिधाणं खरति, ण वा सरकत्वरमंतरेण अत्थो संभरेज्जति सरकत्वरं, ककारादि वंजणकत्वरं, व्यज्यतेऽने-
नार्थ इति प्रदीपेन घटादिवत् व्यञ्जनाक्षरं, तेहि चैव सरवंजणकत्वरं, वणणकत्वरं किं?, जदा अत्थो वणिज्जति अभिलपपते वा तदा ते वणणकत्वरं
भण्णति, इह एकेकस्स अकारादिहकारान्त सरकत्वरसपरपज्जाया भेदा इमे, अकारस्स पज्जाया जथा-दीहहस्सल्लुताखयः, तथा दीहो उदात्ता-
नुदात्तस्वरितभेदः, एवं हस्वल्लुतावपि, पुनरत्येकैको साऽनुनासिको निरनुनासिकश्च, इत्येवं अष्टादशभेदः, एवं सेसकत्वरानां वि जहासंभवं भेदा

भाणियन्वा, अह्वा सरविससतो एकैकमक्खरस्स अणंता पज्जाया, एत्थ य अकारजाती सामणतो सपज्जया अट्टारस्स, सेसा परपज्जाया, अथवा अकारदि वंजणा केवला अणसहिता वा जं अभिलजे लभते ते तस्स सपज्जाता, सेसा तस्स परपज्जाया, ते य सर्व्वेवि अणंता, जतो सुते भाणितं 'अणंता गमा अणंता पज्जाया' भाणितं 'पणवणिज्जा' गाथा, 'अक्खरलंभेण' गाथा, अणभिलप्पाण अभिलप्पा अणंतभातो, तेषिणि अणंतभातो सुताणिवद्धो इति, अह्वा अकारदिअक्खराण पज्जया सव्वदव्वपज्जाययासिप्पमाणमेत्ता भवंति, कइं ? उच्यते, जे अभिलजतो संजुत्तासंजुत्तोहिं अक्खरेहिं उदत्ताणुदात्तोहि य सरेहिं जावइए अभिलजे अभिलपे य लभति ते सर्व्वे सतमप्पपज्जा-इया, सेसा सर्व्वे परपज्जाया, आकासं मोत्तुं सयपज्जएहिंतो परपज्जाया अनंतगुणा, आगासस्स सपज्जएहिंतो परपज्जाया य, णु विबद्धं, उच्यते, सव्वक्खराण घट्टादिवत्थुणो वा दुहया पज्जया चित्तिज्जंति, संबद्धा असंबद्धा य, अकारस्स अकारपज्जया अकारसहावत्तणतो अस्थितेण संबद्धा, घटागारावस्थयां घटपर्यायवत्, ते चेव णस्थितेण असंबद्धा, णस्थितस्स अभावत्तणओ, जहा घटाकारावस्थयां मृत्पर्यायवत्, अकोरे इकारादिपर्याया णस्थि, ते असंबद्धा, अकोरेण छिन्नभावत्तणतो, जहा मृदवस्थयां पिंडाकारपर्यायवत्, ते चेव णस्थितेण संबद्धा, अस्थितभावत्तणतो घटाद्यावस्थयां घटपर्यायवत्, एवं अक्खरेण छिन्नभावत्तणतो परेसु घडेसु घड इव पज्जाया विचित्ताणिज्जा, घटादिसु य अकारपज्जाया, इच्चेवं एकैकमक्खरं सव्वपज्जायमयं, एवं सर्व्वत्रकाः सर्व्वपर्यायाः, अतो भणति सव्वागासपदेसेणं अणंतगुणितं पज्जवरां अक्खरं णिफज्जइ, एवं णाणक्खरं अकारदिअक्खरं णेयअक्खरं च तिणिवि अणंतभिहिता, एत्थ णाणक्खरं जीवस्स संसारत्थस्स ण कयाइ ण भवति, जतो भाणितं 'सव्वजीवाणं पि य णं' इत्यादि सुत्तं, सव्वजीवगहणेऽपि सति अविपदं-संभावणे, किं संभावयइ ?, इमं-

सिद्धे मोक्षुं, चसहतो य भवत्येकेवली मोक्षुं, णंकारो वाक्यालङ्कारे, अक्खरं-णाणं तस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडियतो, सो केवलस्स ण संभवति, केवलस्स अविभागासंपत्तणतो य, ओधीयवि ण संभवति, अणंतभागस्स अभावत्तणतो, अवधेरसंखेयप्रकृतिसंभवादित्यर्थः, मणपज्ज-वणाणेऽवि रिजुविपुलदुब्भेदसंभवतो अणंतभागे ण भवति, किं-अवधिमणपज्जवणाणि निच्चुग्घाडअभावत्तणतो इध अणधिकारो, परि-सुद्धे मतिसुत्तेत्ति, अक्खरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडियओ, अधिकतसुत्तस्स वा अक्खरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडियतो, जत्थ सुतं तत्थ मतिणाणं धेत्तन्वं, णिच्चंति सव्वकालं, वय्याडितोत्ति णावरिज्जइ, सो य अणंतभागो पुढवादिप्योदियाणवि पंचण्ह णिच्चुग्घाडो, अथवा सव्वजहण्णा अणंतभागो णिच्चुग्घाडो पुढविकाइए, वैतन्यमात्रमात्सन्, तं च उक्कोसत्थीणद्धिसहितणणदंसणावरणोद्धतेवि णो आवरेज्जति, जइ पुण सोवि आवरेज्जेज्ज तेण जीवो अजीवयं पावे, 'सुट्ठुवि मेहससुट्ठए हेति पभा चंदसूराणं' जन्हा सो णावरिज्जइ तन्हा जीवो जीवन्तं ण परिच्चयइ, सो य कन्हा णावरिज्जइ ?, उच्यते, दव्वसभावसरुवत्तणतो, इह दिट्ठतो जहा 'सुट्ठुवि मेहच्छादिए णभे चंदसूरप्पभा मेहपडलं भेतुं दव्वे ओभासइ तथा अणंतोहिं णाणदंसणावरणकम्मपोगालेहिं एकके आत्पेदेसे आवेदियपरिवेदियो ते कन्मावरणपडले भेतु-णाणत्तणंतभागो उव्वरइ, ततो अ से अन्वन्तं णाणमक्खरं सव्वजहण्णं भवति, ततो पुढविकाएहिंतो आत्काइयाण अणंतभागोणवि सुट्ठुयंरं णाणमक्खरं, एवं कमेणं तेउवाउवणस्सतिवेहंदिदियेतेहंदिदियचवरिदियअसणिणपंचोदियाणवि सुट्ठुयंरं भवतीत्यर्थः । भणितं सादिसपज्ज-वसितं अणादि अपज्जवसितं च, एत्थेव प्रसङ्गतो अक्खरपडलं भणितं, एत्थं बहुवचनं, अक्खरपडलं समासतोऽभिहितं, वित्थरतो से अत्थं जिणचोइसपुठिवया कहेइ । इदं णिं गामितागमिते--(४४-२०२) गमबहुलत्तणतो गमितं तस्स लक्खणं-आदिमज्जवसाणे वा किंचि

विसेसजुत्तं सुत्तं दुगादिसतगासो पडिज्जमाणं गमितं भण्णति, तं च एवंविहं उरसणं दिट्ठिवाए, अण्णोणसगभिधाणठितं जं पडिज्जइ तं अगमितं, तं च प्रायसो आयागदिकालियसुत्तं, उक्तं गमितगमितं ॥

इदाणं अंगाणंगपविट्टं- (४५-२०९) तं च गमितगमितं चैव समासतो अंगाणंगपविट्टं भण्णति, कहं ? उच्यते, सव्वसुत्तस्स तलभा-
वगतत्तणतो, अहवा अरहंतमगोवदिट्ठणुसारे ठितं जं तं समासतो दुविहं इत्यादि सुत्तं, 'पादयुगं जंयोरुगातदुवगं च दो य बाहू ता । गी-
वा सिरं च पुरिसो वारसअंगो सुत्तविसिट्ठो ॥१॥ इच्चैतस्स सुत्तपुरिसस्स जं सुत्तं अंगभागाठितं तं अंगपविट्टं भण्णइ. जं पुण एतस्सैव सुत्तपुरि-
सस्स वइरेगे ठितं तं अंगबाहिरंतिभण्णति, अहवा गणधरकयसंगगतं जं कत थेरहिं बाहिरं तं च णियतं अंगपविट्टं अणिययसुत्त-
बाहिरं भाणितं । ॥ १ ॥ से किं तं अंगबाहिरं इत्यादि, कंठ्यं । आवरसगावइरित्तं दुविहं—कालियं उक्कालियं च, तत्थ कालियं जं दिणरादीणं
पढमे (चरमे) पोरिसिसु पडिज्जइ, जं पुण कालवेत्तवज्जे पडिज्जइ तं उक्कालियं, तत्थ उक्कालियं अणेगविधं--दसवेयालियादि, कप्पमकप्पं
च जत्थ सुत्ते वणिज्जइइति कप्पियाकप्पियं, कप्पं जं सुत्ते वणितं तं कप्पसुत्तं, अणेगविहचरणकप्पणोक्कप्पयं तं कप्पसुत्तं, तं दुविहं चुल्लं म-
हंतं वा, चुल्लंति लहुतरं अवित्थरत्थं अप्पगंधं वा चुल्लकप्पसुत्तं, महत्थं महागन्धं वा महाकप्पसुत्तं, एसेव पण्णवणत्थो सवित्थरो, अण्णं य स-
वित्थरत्था जत्थ भाणिता सा महापण्णवणा णेज्जा, मज्जादितो पंचविधो पमातो तेसु चैव आभोगुण्विवाया उवरती अप्पमातो, एते जत्थ सुवित्थरा
दंसेज्जइ तमअक्खणं पमात्तप्पमादं, सूरचरितं एत्थ विद्यते जत्थ सा सूरपण्णत्ती, पुरिसोत्ति संकू पुरिससरीरं वा, ततो पुरिसातो णिक्कण्णा पोरि-
सी, एवं सव्वस्स वत्थुणो यदा स्वप्रमाणा छाया भवति पोरिसी हवइ, एत्थं पोरिसिप्रमाणं उत्तरायणस्स अन्ते दक्खिणायणस्स वा आदी एक्क-
दिणं भवति, अतो परं अट्टएक्कसट्ठिभागा अंगुलस्स दक्खिणाययणे वद्धेति उत्तराययणे व हरसंति, एवं मंडले मंडले अण्णण्णा पोरिसी जत्थ अज्झयणे

दंसेज्जइ तमज्ज्जयणं पोरिसिमंडलं, चन्दसूरस दाहिणुत्तरेसु मंडलेसु जहा मंडलाउ मंडलपवेसो तथा वणिणज्जइ जत्थ अज्ज्जयणे तमज्ज्जयणं मंडलप-
वेसो, विज्जत्ति-णाणं, चरणं- चारित्तं, विविधो विसिद्धो वा निच्छतो-सन्भावो स्वरूपमित्यर्थः फलं वा णिच्छतो तं जत्थज्ज्जयणे वणिणज्जइ
तमज्ज्जयणं विज्जान्चरणविणिच्छतो, सवालवुड्ढाउलो गच्छो गणो सो जस्स अस्थि सो गणी, विज्जात्ति णाणं, तं च जोइसाणिमित्तातं णाउं पसत्थे-
सु इमे कज्जे करेति, तंजहा-पव्वावणा सामाइयरोवणं उवट्टावणा सुतउइससमुद्देशाणुणातो गणीये वा णंदिस्साणुणा, खेतसु य णिग्गमप्यवे-
सो, एमादिया कज्जा जेसु तिहिकरणनक्खत्तमुहुत्तजोगेसु य जे जत्थ करणेज्जा ते जत्थज्ज्जयणे वणिणज्जंति तमज्ज्जयणं गणिविज्जा, थिरमज्ज्जवसाणं
क्षाणं, विभयणं विभात्ति, सभेदज्ज्जाणं जत्थ वणिणज्जइ अज्ज्जयणे तमज्ज्जयणं ज्जाणविभत्ती, मरणं-पाणञ्चातो विभयणं विभत्ती पसत्थमपसत्था-
णि सभेदाणि मरणाणि जत्थ वणिणज्जंति अज्ज्जयणे तमज्ज्जयणं मरणविभत्ती, आतात्ति आत्मा तस्स विसोधि तवेण चरणगुणेहि य आत्थेयणा-
विहाणेण य जहा भवति तहा जत्थ अज्ज्जयणे वणिणज्जइ तमज्ज्जयणं आतविसेधी, सरागो वयिरागो य एतोसिं जत्थ सरूक्कहणा विसेसतो वयिरा-
गस्स तमज्ज्जयणं वयिरायसुतं, वाधातो णिव्वाधातो वा भत्तसंलेहो कसायादिभावसंलेहो य जो जथा कायव्वो तथा वणिणज्जती जत्थ अज्ज्जयणे तम-
ज्ज्जयणं संलेहणासुतं, विधरणं विधरो तस्स कप्पो विधित्तं वुत्तं भवति सो जिणकप्पे थेरकप्पे वा, जिणकप्पे पड्डिमं अहालदं परिहारिया य दड्डुव्वा,
एतोसिं कित्थरा विधि जत्थ अज्ज्जयणे तमज्ज्जयणं विधारकप्पो, चरणं-चारित्तं तस्स विधी चरणविधी, सभेदो चरणविधी सज्जइ जत्थ अज्ज्जय-
णे तमज्ज्जयणं चरणविधी, आतुरो-गिलाणो तं किरियातीतं णातुं गीतत्था पञ्चकखावेंति दिणेर इव्वहासं करेता अंतै य सव्वहा तेण ता भत्ते वे-
रणगं जणोता भत्ते णित्ताहस्स भवच्चरिमपञ्चकखाणं करेति, एयं जत्थज्ज्जयणे सवित्थरं वणिणज्जइ तमज्ज्जयणं आउरपञ्चकखाणं, थेरकप्पेण वा
विहरेत्ता अंतै थिरकप्पिता पुण कित्थरेण संलीढा तहावि जथाजुत्तं संलेहा करेत्ता णिव्वाधातं सव्वधा चैव भवच्चरिमं पञ्चकखाति, एयं सवित्थरं

जत्ञ्जयणं वणिज्जते, ते अ दी अञ्जयणा, तत्थेककं सुत्थेहिं संखित्तयं सुत्तुंति, वित्थं सुत्तथेहिं विच्छिण्णवरं महलंति ।

अंगस्स चूलिता जथा आथारस्स पंच चूलातो, दिट्ठिवातस्स वा चूलियागत्ति, विवकत्तावसातो अञ्जयणादिसमूहो वग्गो, जथा अन्तगहदसाणं, अणुत्तरोववाइयदसाणं तिन्नि वग्गा, तेसिं चूला वग्गाचूडा, वियाहो-भगवती तीए चूला वियाहचूला, पुव्वभाणतो अभणितो य संमामतो (वित्थ-रथो) य चूलाए अत्थो भण्णतीत्यर्थ; अरुणो णाम देवो तस्समयाणिवद्धे अञ्जयणे जाव तं अञ्जयणं उवउत्ते समणे अणगारे परियट्ठेति ताव से अरुण-देवे समयणिविट्ठत्तणतो चलितासणो जेणव से समणे तेणव आगच्छति उववूहति, ताहे ताहे समणस्स पुरतो अंतठितो कतंजलीओवउत्ते सुणे-माणे २ चिट्ठइ, से समत्ते य भणत्ति-सुभासितं २ वरेह वरंति, इहलोकणिपिप्व्वासे समणे पडिभणत्ति-ण मे वरेण अट्टोत्ति, ताथे स पदाहिणं करेत्ता णमंसेत्ता य पडिगच्छति, एवं गरुलो वरुणो वेसमणो सकको देविदे वेलंधरे यत्ति, उट्टाणसुयंति अञ्जयणं सिंगणाइयकज्जे जस्स णं गामस्स वा जाव रायधाणीए वा एगकुलस्स वा समणे आसुरुत्ति रुट्टे उवउत्ते तं उट्टाणमुत्ति अञ्जयणं परियट्ठइ एककं दो तिन्नि वा वारे ताथे से गामे वा जाव रायधाणीउ वा उलं वा उट्टेति उव्वसइत्तिवुत्तं भवति, से चेव समणे तस्स गामस्स वा जाव रायधाणीए वा तुट्टे समणे पसण्णे पसण्णलेसे सु-हासणत्थे उवउत्ते समुट्टाणं तं परियट्ठइ एककं दो तिण्णि वा वारं ताहे ये गामे वा जाव रायहाणी वा आवासेति, समुवट्टाणसुयंति वत्तव्वे वग्गा रलोवातो समुट्टाणसुयत्तिभणितं, अप्पण्णा पुव्वयम्मि कयसंकप्पस्स आवासेति, णागपरियाणियात्ति अञ्जयणं, णागत्ति णागकुमारो तस्स संम-यवद्धं अञ्जयणं, तं जया समणे उवउत्ते परियट्ठेति तथा अकयसंकप्पस्सवि ते णागकुमारा तत्थत्था चेव परियायंति वंदंति णमंसेत्ति भत्तिबहुमाणं वा करेत्ति सिंगणाइयकज्जेसु य वरया भवंतीत्यर्थ; निरियावलिथासु आवलिथादेवीओ जा जेण तवोविसेसेण उववण्णा, आवलिपिविट्ठेत्तरे य णीरया तग्गामिणो य णरत्तिरिया य संगता वणिज्जंति, सोधम्मसाणकप्पेसु जे कप्पविग्गाणा ते कप्पवडसया तं वणिज्जता तेसु य देवीओ जा जेण तवोविसेसे-

ण उव्वण्णा ता वणिणता ताओ य कप्पव्हंसया भणिता, संजमभावविगासितो पुफ्फितो संजमभावच्चुतो अवपुफ्फितो, अगारभावं परिट्टवित्ता प-
 न्वज्जाभावेण विगासित्ता पच्छा सीयइ जो तस्स इह भवे परभवे य विलंबणा दंसिज्जइ जत्थ ता पुफ्फिया, एस विसेसो पुफ्फचूलाए दंसिज्जइ ।
 अंधगवण्हिणो जे कुले ते अंधगसइलोवातो वण्हिणो भणिया, ते मंथरियगती सिज्झणा य जत्थ भणिता ते वण्हिइसातो, दसत्ति अबत्था अज्झ-
 यणा वा, भगवतो उसभस्स चउरासीइसमणसाहस्सीतो हेत्था, पइण्णाज्झयणावि सव्वे कालियउल्कालिया चउरासीइसहस्सा, कथं?, जतो ते चउ-
 रासीइसमणसहस्सा आरिहतमगाउवदिट्ठे जं सुतमणुसरंता किंच णिज्जूहंति ते सव्वे पइण्णागा, अहवा सुतमणुसरंतो अप्पणो वयणकोसल्लेण जं
 धम्मदेसणादिसु भासंतो तं सव्वं पइण्णगं, जम्हा अणंतगमपज्जगं सुत्तं दिट्ठं, तं च वयणं णियमा अणयरामाणुपती भवति, तम्हा तं पइण्णगं,
 एवं चउरासीइ पइण्णगसहस्सा भवंतीत्यर्थः, एतेणेव विहिणा माज्झिमत्तिथगराणं संखेज्जा पइण्णगसहस्सा, समणस्सवि भगवतो जम्हा चौरस-
 समणसाहस्सीतो उक्कोसित्ता समणसंपया तम्हा चौरसपइन्नगज्झयणसहस्सा भवंति, अहवा 'जत्तिया सिस्सा' इत्यादिस्सुत्रं, इह सुत्ते अपरिमा-
 णा पइण्णागा, पइण्णगसाभिअपरिमाणत्तणतो, किंच-इह सुत्ते पत्तेयबुद्धपणीयपइण्णगं भणियव्वं, कम्हा?, जम्हा पतिण्णयपरिमाणेण चैव पत्तेय-
 बुद्धपरिमाणं केइत्ति भणितं, पत्तेयबुद्धा वेत्तिया चैवत्ति, चौरक आह--णणु पेत्तयबुद्धा सिस्सभावो य विरुज्फए, आचार्याह--तित्थगरपणीय-
 सासणपट्टिवण्णत्तणतो, तस्सीसो भवतीत्यर्थः, भणितं कालियसुत्तं, अंगवाहिरं च ॥ इदाणि अंगपविट्ठं—

(से किं तं अंगपविट्ठं (४५--२०९) इत्यादि (से किं तं आयारे ४५--२०९) सूत्रं, आयरणं आयारो गोयरो भिक्खागाहणविहाणं विण-
 ओ ताणाइओ विविधो बावण्णविधाणो वा वेणइया-सीसा तेसिं जहा आसेवणसिक्खा भासा सत्त्वा असत्त्वमोसा य एयं सव्वं आयारे अभासा-
 मोसा सत्त्वामोसा य, चरणं 'वयसंजम' गाधा करणं 'पिद्धस ना विसोधी' गाहा, जत्तत्ति य संजमजत्ता तरस साहणत्थं आहारो मत्तत्ति-

मात्रा, कुतो धेस्तन्वो? वर्ततं वृत्तिः, एयं सत्त्वं आयारे अर्थाविज्ञश्च ति अख्यायते, सुत्तमत्थरस य पदाणं वातणाओ परित्ता, अणंता ण भवंति, आ-
दिअंतोवलंभत्तणतो, अहवा उस्सपिणिकालं वा पडुच्च तीताणागतसत्त्वद्धं वा पडुच्च अणंता, उक्ककमादिणामादिणिकत्वेवकरणं च अणु-
योगद्वारा ते आयारे संखेज्जा, तेसिं पणणवगावयणओ गोत्तरत्तणतो, वेळो छंदजाती, पडिबत्तिओत्ति व्त्वादिपयत्थन्नुवगाओ, पडिमाभिगाह्विसेसा य
पडिबत्तितो ते समासतो सुत्तपडिबद्धा संखेज्जा, तिविहा जेण णिकत्वेवमादिणिज्जुत्ती तेण संखेज्जा, णव बंधचेरा पिंहेसणा सेज्ज हरिया भा-
सज्जाय वत्थेसणा पादेसणा जगाहपडिमा सत्त सत्तिककया भावणा विसुक्की, एवं ते पंचासी ह्वेज्जा, पणवीसं अज्जकयणा, पंचासीतिउदेसण-
काला, कथं?, उच्यते, अंगस्स सुत्तखंधरस अज्जकयणस्स उदेसगरस एते चउरोवि एकको उदेसणकालो, एवं सत्थपरिणगाए सत्त उदेसणका-
ला लोगाविजयस्स छ सीतोसणेज्जरस चउरो सस्मत्तस्स चउरो लोगासारस्स छ धुअस्स पंच महापरिणगाए सत्त विमोहज्जकयणरस अट्ट उवथाण-
सुत्तस्स चउरो, पिंहेसणाए एक्कारस, सेज्जाए तिणिण, भासजायाए दो, पादेसणाए दो जगाहपडिमाए दो, सत्तिककयाणं सत्त, भावणाए एक्को, विमो-
त्तिए एक्को एते सत्त्वं पंचासीति, चोदक आह-जति दो सुत्तखंधा पणुवीसअज्जकयणाण अट्टारससहस्सा पदगणेणं भवति, जतो भणितं'णवकंतचेरमयिखो
अट्टारसपदसहस्सितो वेओ' सि एतं विरुज्झति, आचार्य आह-णणु एत्थवि भणितं 'सपंचचूळो अट्टारसपदसहस्सितो वेदो' सि, इह सुत्ताला-
वगापदेहि सहितो बहु बहुतरो य वक्कन्वैत्यर्थः, अहवा दो सुत्तखंधा पणुवीसं अज्जकयणा य एते आयारगासाहितस्स आयारस्स पमाणं भणितं,
अट्टारसपदसहस्सा पुण पढमसुयकखंधरस णवबंधेरमहयस्स पमाणं, विचित्तत्थपदा य सुत्ता, गुरूवेदेसा तोसिं अत्थो भणितन्वो, अक्खररयणाए सं-
खेज्जा अक्खरा, अभिधाणाभिधेयवसतो गमा भवंति, ते अणंता इमेण विहिणा-सुत्तं मे आउसंतोणं भगवता, सुत्तं मेआ तदासु मे आउसंतहिं
सुत्तं मे आसुयं मे आतं, सुत्तं मया आतादा सुयमदा अहिं सुयं मया आ एवमादिगमेहिं भणणमाणं अणंतगमं, अक्खरपज्जएहिं अत्थपज्जएहिं य

अणंतं, परिता तसा अणंता ण भवति, अणंता थावरा वणफहसहित्ता, सासत्ति पंचस्थिकाइयाइया कडात्तिं कित्तिमा पयोगातो वीससापरिणा-
सतो वा जहा अन्धा अन्धस्सखादी, जहा एते सन्वे आयारे सुत्तेण णिवद्धा णिज्जुत्तिसंगहणीहेत्ताहरणादिपहि य निक्काइया, किंच-एते अण्णे य जि-
णपणत्ता-जिणप्पीया भावा आयविज्जंति जाव उवदंसेज्जंति, एतेसिं पदानं पूर्ववद् व्याख्या, एवंविधमायारं धिज्जिडं से पुंरिसे एवं जथा आ-
यारणिवद्धा परुवित्ता य तथा सन्वभावाणं णाता भवति, विविधेति अणेगथा जाणमाणो विण्णता भवति, अणवावाटुगेहिंतो वा विसि-
इतरे व विसिइयरं वा जाणमाणो विण्णता भवति, सेसं णिमणंतं सुतं कंठ्यं, सेतं आयारो ॥ 'से किं तं सुयगडे' त्यादिसूत्रं (४७-२१२)
सइज्जइत्ति जथा णट्ठा सूई तंतुणा सूइज्जइ, उवलभ्यतेत्यर्थः, अथ सूति पडं वुत्तेइ तथा सूयगडो जीवाइपदत्था सूइति, वूहं किच्चति प्रतिव्यूहं ते-
न प्रतिव्यूहेन तेन परप्पवादी णिप्पट्टपसिणं काडं ससमयस सन्धावे ठविज्जइ, उदसयपरिमाणो उदसणकाला जाणेज्जा, सेसं कंठ्यं, सेतं सुय-
गडे ॥ 'से किं तं ठाणे' त्यादिसुतं (४८-२२८) ठाविज्जंति स्वरूपतः स्थाप्यन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते इत्यर्थः, छिन्नतडं टंकं कूडात्ति जथा वेदडुस्सो-
वरि एव सिद्धायत्तणादिया कूडा, हिमवंतादिया सेळा, सिहरेण सिहरी, जथा वेदडुओ, जं कूडं उवरि अंबखुज्जयं तं पन्धारं, जं वा पव्वयस्स उव-
रिभागे हत्थिकुंभागीती कुडुहं णिगगतं तं पन्धारं, गंगाइया कुंडा तिसिसादिया गुहा रूपसुवण्णरयणादिया आगरा पुंढरीयादीया दधा, गंगासिं-
धमादियाओ णदीओ, सेसं कंठ्यं, से तं ठाणं । 'से किं तं समवाय' इत्यादि (४९--२२९) समवाए णिक्खेवो चजिव्वहो, दन्वे सच्चिस्सादिद-
व्वसमवायो, भावसमवातो इमं चेव अंगं, अहवा जत्थ वा पसत्था उदयार्हं चहु भावा संणिवादियजोगा वा भावसमवातो, भावसमवाए वा इमं
णिरुत्तं जीवा समासासिज्जति समं असिज्जति समंति ण विसमं जधावस्थितं अन्नतातिरिक्तं इत्यर्थः आश्रीयते बुध्यते ज्ञानेन गृह्यतेत्यर्थः, अहवा
समासात्ति इह मग्गेऽभिहितं सव्वपदत्थाण समासतो विसरिसोत्ति, सेसं कंठ्यं, उक्तं समवायं । 'से किं तं वियाये' त्यादी (५०--२२९)

विद्याहिति व्याख्या इह जीवादयो व्याख्यायन्ते, इह सतं चैव अज्ञायणसत्रं, गोयमादिपृष्टिं पृष्ठे अपुष्टे वा जो पणहंतवागरणं, सेसं कंठ्यं से तं विद्याहि ॥ ' से किं तं पाताधम्मकहे ' त्यादि सूत्रं (५१-२३०) एगुणवीसं पातज्झयणा, पातात्ति आहरणा, दिट्ठितियो वा णज्झइ ते पाता, एते पढमसुयखंधे, अहिंसादिलकखणस्स धम्मस्स कहा धम्मकहा, धम्मियाओ वा कहाओ धम्मकहाओ, अक्खवाणगत्तिं वुत्तं भवति, एते वितियसुतखंधे, दस धम्मकहाणं वग्गा, वग्गोत्तिं समूहो, तविसेसणविसिठ्ठा दस अज्झयणा वेते द्ढुन्वा, एगुणवीसं पाता दस य धम्म- कहातो, तत्थ पातेसु आदिया दस पाता चैव, णेतेसु अक्खाइयादिसंभवो, सेसा णव पाता, तेसु एक्के पाते चत्तालीसं अक्खादियाओ भवति, तत्थवि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइयसयाइं भवति, तेसुवि एक्केकाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइयउवक्खाइयसयाइं भवति, एवं एते णव कोडीओ, ताओ धम्मकहासुं सावेतव्वत्तिकावं एक्कणवीसाए पाताणं दसण्ह य धम्मकथाणं विसेसो कज्झइ, दस पाता दसणव धम्मकथाओ, दसहिं परोप्परा सुद्धा, एवं विसेसे कते सेसा णव पाता, ते णाया चत्तालीसाए गुणिता, जाता तिणिण सया सट्ठा अक्खाइताणं, एते अक्खाइया पंचसतेहितो सोभिता, तत्थ सेसं चत्तालं सतं, तं उवक्खाइयपंचसतेहिं गुणितं, जाता उवक्खाइयाणं सत्तरि- सहस्सा, ते इहिं अक्खाइतेवक्खाइयसतेहिं गुणिता, एवं जाया अद्दुट्ठातो अक्खाइयकोडीओ, पदग्गेणंति उवसग्गापदं निवातपदं णामित- पदं अक्खातपदं मिससपदं च, एते पदे अधिकिच्च पंच लक्खा छावत्तरि च सहस्सा पदग्गेणं भवति, अथवा सुत्तालावयपदग्गेणं संखेज्जाइं पदसहस्साइं भवति, अहवा छेहत्तरावि त सहस्स पंचलक्खावि संखेज्जपदसहस्सेहिं ण विरुद्धंति, सेसं कंठ्यं, ' से तं पाताधम्मकहाओ ॥ ' से किं तं उवासाग्दासाओ' इत्यादि सुत्तं (५२-२३१) ' उवासाय' ति सावता तेसिं अणुव्वयगुणसीलवतेवदेसणा दससु अज्झयणेसु अक्खा- तिज्जति उवासाग्दासा भणिता, तासु य पदग्गां एक्कारस लक्खा बावणं च सहस्सा पदग्गेणं, सुत्तालावयपदेहिं संखेज्जाणि वा पदसहस्साइं पद-

भोगं, सेसं कंठ्यं, 'से तं उवासाग्दमाओ' ॥ 'से किं तं अंतकडदसाओ' इत्यादि सुतं (५३-२३२) 'अंतकडदस'ति कम्मणो संसारस्स वा अंतो कडो जेहिं, ते य तिथगरादी, ते पढमवगो दसञ्जयणंति तस्संखतो अंतकडदसति, अहवा दसाति अवत्था, तेसिं जा अवत्था सा वणिज्जतिसि अतो अंतकडदसा, सरीरा युञ्जणे वा दसण्हं अंतकगोति अंतकडदसा, णवरं अंतकडकिरियाओति अस्य न्याख्या-अंतकडाणं किरिया अंतकडकिरिया, बहूणं ता अंतो कहे किरियाओति भणिता, किरियाति क्रिया कडावत्था इत्यर्थः, अहवा किरियाति कर्मक्षपणक्रिया ससेलसादिअवत्थाए, अहवा किरियाति सुहुमकिरियं क्षाणं, अहवा धातिकम्मेषु अंतकडेसु किरियाति कम्मबंधो, सो य इरियावाहितोति भणितं भवति, आधाविज्जइ, वगोति समूहो, सो य अंतकडाणं अञ्जयणाणं वा, सन्वे अञ्जयणा जुगवं उदिसंति, तासु सुत्तपदग्गा तेवीसं लक्खा चउरो य सहस्सा पदग्गेणं, संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि सुतालावगा अ पदग्गेणं, सेसं कंठ्यं, से तं अंतकडदसा ॥ 'से किं तं अणुत्तरोववाइयदसा' इत्यादि सुतं (५४-२३३) णत्थि जस्सुत्तरं सो अणुत्तरो, उववज्जणमुववातो उप्पत्तीत्यर्थः, अणुत्तरो उववाओ जस्स सो अणुत्तरोववाइतो तेसिं, बहुवयणाओ अणुत्तरोववाइयति वगो वगो दसञ्जयणाति अतो अणुत्तरोववाइयदसा भणिता, संसारे सुहभावं पडुच्च अणुत्तरं, अहवा गतिचउकंपडुच्च अणुत्तरं, अहवा देवगतीए वेव अणुत्तरं, अणुत्तरदेवेषु जेसिं उववातो तेसिं णगरादिया कहिज्जाति, इह वगोत्ति समूहो, सो य अञ्जयणाणं, वगो वगो दस अद्ययणा इत्यर्थः, तेसिं पदसंखा छायालीसं लक्खा अट्ट य सहस्सा, संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि, सेसं कंठ्यं 'से तं अणुववाइयदसा' (अणुत्तरोववाइयदसा) ॥ 'से किं तं णहावाणरण्हा' इत्यादि सुत्रं (५५-२३४) णहोत्ति पुच्छा, पडिवयणं वागरणं प्रत्युत्तरमित्यर्थः, तस्मिं णहावागरणे अंगे ण्वासवदारिका न्याब्येया परएववादिणो य अंगुट्ठाहूपसिणादियाणं च पसिणाणं अट्टुत्तरं सतं, किंच-त्ते विज्जमंता विवाए जविज्जमाणा अपुच्छिता वेव सुभासुभं कहयंति तारिसाणं अपासिणाणं अट्टुत्तरं सयं

अंगुष्ठाहपसिणभावं चैव करोति तं तारिसाणं पसिणापासिणवज्जाणं अट्टुत्तरं सयं, अह्वा अणंतरा जे कहिता ते पसिणा परंपरे पसिणापसिणा तं पुण विज्जाकहितस्स परंपरे भवति, अण्णे य विविधातिसया कहेज्जाति, किं वा णागा सुवण्णा अण्णे य भवणवासिणो ते विज्जमंतान-रिसिता आगता साधुणा सह संबदाति-जरूपं करोति, पाठान्तरं वा दिव्वा संघाया संबयंति त दुमुक्खा संभवंति, वरदाधावगतादि वा कुर्वति, दसमसंगस्स पदमं दौणजतिलक्खा सोलस य सहस्सा, पदगोणं संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि, सेसं कंठ्यं, 'से तं पण्हावानारणं ॥ 'से किं तं विवागसुतं' इत्यादि (५६-२३४) विविधो पाकः विपचनं विपाकः कर्मणां सुभमसुभो जंभि वा सुते विपाको कहिज्जइ तं विपाकसुतं, विपाकसुतस्स सुतपदमं एगा पदकोडी चुलसीती च लक्खा बत्तीसं च सहस्सा पदगोणं, संखेज्जाणि वा पदसहस्साइं पदगोणं, सेसं कंठ्यं, 'से किं तं दिट्ठियाति'ति (५७-२३५) दट्टिदर्शनं वदनं वादः दट्टीनां वादः दट्टिवादः तत्र वा दट्टीनां पातो दट्टिपातः, सभेद-भिण्णातो सव्वणतद्विहीतो तत्थ वयंति पतंति वत्ति अतो दिट्ठिवातो, सो य पंचभेदो परिकम्मादि, तत्थ परिकंमत्ति जोगकरणं, जथा णणि-तस्स सोलस परिकम्मा तग्गाहितसुतत्थो सेसगणितस्स जोगो भवते, एवं गहिदपरिकम्मसुत्तत्थो सेससुत्ताइदिट्ठिवादसुतस्स जोगो भवति, तं च परिकम्मं सिद्धसेणितपरिकम्मादिशूलभेदयो सत्तविधं उत्तरभेदयो तेसीतिविधं मातुअपदादी, तं च सव्वं मूलुत्तरभेदं सुत्तत्थओ बोच्छिण्णं जथागतसंपदातं वा वच्चं, किं च-एतोसं सत्तण्हं परिकम्माणं जे आदिमा परिकंमा ससमायिका, स्वसिद्धान्त-प्रज्ञापना एवेत्यर्थः, आजीविया पासंडत्था गोसालयवत्तिता, तोसं सिद्धन्तमतेण चुताचुतसेणिता सत्त परिकम्मा पण्णविज्जाति । इयाणं परि-कम्मं पयचित्ता-णोगमो दुविहो-संगहितो असंगहितो य, संगहितो संगहं पविट्ठो, असंगहितो ववहारं, तस्सा संगहो ववहारो रिजुसुतो सदा-इया य एक्को, एवं चउरो पया, एतेहिं छ ससमइकाइ परिकम्माइं चित्तज्जातिंति, अतो भाणितं 'चउक्कणइयाणं' ति, ते चैव जीवकाए

तेरासिता भणिता, कम्हा ? , उच्यते, जम्हा ते सव्वं जगं ज्यात्मकं इच्छंति, जस्स जीवो अजीओ जीवाजीवा, लोए अलोए लोयालोया, संते असंते सन्तासंतो, एवमादितथधित्ताए चिन्तेन्ति, तिविहं णयमिच्छंति, तंजहा-दन्वाठितो पज्जवठितो उभयठितो य, अतो भणितं 'सत्त तेरासियाइं' ति सत्त परिकम्मा तेरासिया पाखंडत्था तिविधाए णयचित्ताए चितयंतीत्यर्थः 'सुत्ताइं'ति उज्जुसुत्ताइयाइं बावीसं सुत्ताइं, सव्वदव्वाण सव्वपज्जवाण सव्वणयाण सव्वभंगविकप्पणोवदंसगाणि, सव्वस्स णयागतस्स यड्थस्स सूयगत्ति सूयणतो सुत्ता भणिता जधाभिधाणत्थातो, ते य इदाणि सुत्तत्थतो वोच्छिण्णा, जहागतसंप्रदायतो बोद्धव्वा, ते चैव बावीसं सुत्तावि भगवतो अट्ठासीति सुत्ता भवति इमेण विधिणा-बावीसं सुत्ता विच्छिन्नच्छेयणयाभिप्पायया, कहं छेदछेदणतो छेदणतोवि भणति ?, उच्यते, जो ततो सुतं छिण्णं छेदण इच्छइ जधा 'धम्मो मंगलमुक्किटुं' ति सिलोगो, एस सिलोगो सुत्तत्थतो पत्तेयभेदण ठितो, णो वितियाइसिलोगे अवेक्खइत्ति वुत्तं भवति, छिण्णो छेदो जस्स स भवति छिण्णछेदः, प्रत्येकं कपिपतपयतेत्यर्थः । एते एवं बावीसं तस्समयसुत्तपरिवाडीए सुत्तादि, ता एते चैव बावीसं अछिण्णछेदत्तणताऽभिप्पायतो आजीवियसुत्तपरिवाडीए ठिया अच्छिण्णछेदणतो, जधा एसेव दुमपुफियापढमसिलोगो अत्थतो वितियाइसिलोगे अविक्खलमाणो वितिए य पढमं, अच्छिण्णच्छेदणयाभिप्पायतो भवति, एवंपि बावीसं सुत्ता अक्खररयणठितावि अत्थयो अण्णोणमवेक्खलमाणा अछिण्णछेयत्तणयत्थित्ति भणन्ति, णयचित्ताए बावीसं चैव सुत्ता 'तेरासितेणं तिकणइयाइ'न्ति त्रिकनयाभिप्रा-यतो चिन्त्यतेत्यर्थः, तथा ससमएवि णयचित्ताए बावीसं चैव सुत्ता चउक्कणइया, एवं चउरो बावीसातो अट्ठासीइं सुत्ता भवति, से तं सुत्ताइं ॥ से किं तं पुव्वगतं?, कम्हा पुव्वगतंति ?, उच्यते, जम्हा तित्थकरो तित्थपवत्तणकाले गणहरा सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुव्वं पुव्वगतसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुव्वंति भणिता, गणधरा सुत्तरयणं करेन्ता आयाराइरणं करेति ठवेति य, अण्णायरियमत्तेणं पुण पुव्वगतसुत्तत्थो पुव्वं

श्री
नन्दीचूर्णौ

॥ ५७ ॥

अरहता भासिथा गणहरेदिवि पुत्रगतं चैव पुत्रं रइयं पच्छा आयाराइ, एवमुत्तो चोदक आह-णु पुत्रावरिवरुद्धं, कम्हा ? , आयारणि-
ज्जुसीए भणितं-‘सर्वोसि आचारो०’ गाहा, आचार्याह-सत्यमुक्तं, किंतु ठावणा, इमं पुण अकखररयणं पडुच्च भणितं, पुत्रं पुत्रा कता इत्यर्थः ;
ते य उप्पायपुत्रादय चोइस पुत्रा पणत्ता, पढमं उप्पायपुत्रंति-तत्थ सन्वदन्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाइं पणवणा कया,
तस्स पदपरिमाणं एका पदकोडी, वितियं अगोणीयं, तत्थवि सन्वदन्वाण पज्जवाण य सन्वजीवविसेसाण त अगं-परिमाणं णडतिपदसह-
स्सा, तइयं वीरियपवायं, तत्थवि अजीवाण जीवाण य सकामेतराण वीरियं प्रवदंतीति वीरियपत्रादं तस्सवि चत्तारि पदसहस्सा, चउ-
त्थं णत्थिअत्थिपवायं, जं लोरो जथा अत्थि णत्थि वा अहवा सितवायाभिप्पादो तदेवास्ति नास्तीत्येवं प्रवाद इति अत्थिणत्थिपत्रादं भणितं,
तंमि पदपरिमाणतो सट्ठि पदसहस्साणि, पंचमं णाणपत्रादंति, तम्मि मइणाणाइपंचकस्य सप्रभेदं प्ररूपणा जम्हा कता तम्हा णाणपत्रादं,
तंमि पदपरिमाणं एगा पदकोडी एगपट्टणा, छट्ठं सत्त्वपत्रादं, सत्त्व-संजमो तं सत्त्ववयणं वा, तं सत्त्वं जत्थ सभेइं सपडिवकखं च वणिण-
ज्जइ तं सत्त्वपत्रादं, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी छप्पदधिया, सत्तमं आयपत्रादं, आयसि-आत्सा सोऽणेगथा जत्थ णत्तरिसणेहि
वणिणज्जइ तं आयपत्रादं, तस्सवि पदपरिमाणं छवीसं पदकोडीओ, अट्ठमं कम्मपत्रादं, णाणावरणाइयं अट्ठविहं कम्मं पगतिठितिअणु-
भाणपट्टेसादिपहि भेदेहि अणोहि उत्तरत्तरभेदेहि जत्थ वणिणज्जइ तं कम्मपत्रादं, तस्सवि पदपरिमाणं एगा पदकोडी असीति च पदसह-
स्साणि भवंति, णवमं पञ्चकवाणं, तंमि सन्वपञ्चकवाणसखुवं वणिणज्जइति अतो पत्त्वकवाणपत्रादं, तस्स पदपरिमाणं चउरासीति पदसह-
स्साणि भवंति, दसमं विज्जणुपत्रादं, तत्थ य अणेगे विज्जाइसया वणिणता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी दस य पदसहस्साणि, एगा-
दसमं अवंक्षंति, वंक्षं णाम णिकळं ण वंक्षमवंक्षं सफलेत्थर्थः, सन्वे णाणत्तवसंजमजोगा सफला वणिणज्जंति अप्पसत्था य पमादादिया

सन्वे अयुभफला वणिगता अतो अवक्षं, तस्सवि पदपरिमाणं एकवीसं पदकोडी, बारसमं पाणाडं, तत्थ आयुप्रमाणं सविहाणं सन्वं सतिपदं अण्णे य प्राणा वणिता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी छप्पणं च पदसयसहरसा, तेरसमं किरियाविसालं, तत्थ कायकिरियाद्ओवि सासति सभेदा संजस- किरियाओ य बंधकिरियाविधाणा, तस्सवि पदपरिमाणं णव कोडीओ, चोद्दसमं लोगाबिंदुसारं, तं च हंससि लोए सुयलोए वा बिंदुसारं भणितं, तस्स पदपरिमाणं अद्धतेरस पदकोडीओ ॥ इदाणं अणुयोगोत्ति अनुयोगो इत्येतत्, अनुरूपो योग अनुयोग इत्येवं सर्व एव सूत्रार्थो वाच्यः, इह जन्मभेदपर्यार्याशिक्षादि योगः, विवक्षितोऽनुयोगो वाच्यः, स च द्विविधो-मूलपदमाणुयोगो गंडिकाविशिष्टश्च, तत्थ मूल- पदमाणुयोगेत्ति, इह मूलभावस्तु तीर्थकरः, तस्स प्रथमं पूर्वभावादि अथवा मूलस्स पदमा भवाणुयोगो एत्थ तित्थगरस्स अतीवभव- भावा वट्टमाणवयजन्मादिया भावा कहेज्जंति, अहवा जे मूलस्स पदमा भावा ते मूलपदमाणुयोगो, एत्थ तित्थकरस्स जे भावा प्रसूतस्ते परियायपुरिसत्ताइ भाणियन्वा, 'गंडियाणुयोगो'त्ति-इक्खुमादिपर्वकंडिकावत् एकाधिकारत्तणतो गंडियाणुयोगो भण्णति, ते च कुलकरादि- यातो विमलवाहणादिकुलकरणं पुन्वभव्वजन्मणामप्पमाणं गाहा, एवमादि जं किंचि कुलकरस्स वत्तन्वं तं सन्वं कुलकरगण्डियाए भणितं, एवं तित्थगरादिगंडियासुवि, 'चित्तंतरगंडियं' ति, चित्ता इति अनेकार्थाः अंतरे इति उसमअजियंतरे वा दिट्ठा, गंडिका इति खंडं, अतो चित्तंतरे गंडिका दिट्ठा, तो तेसं परूवणा पुन्वायारियाहिं इमा निदिट्ठा—

आदिक्वजसादीणं उसभस्स पथोप्पए णरवतीणं । सगारसुयाण सुबुद्धी इणमो संखं परिकथेइ ॥ १ ॥ चोद्दस लक्खवा सिद्धा नि-
वईणोको य होति सन्वदे । एवेक्केके ठाणे पुरिसजुगा हींतउसंखेज्जा ॥ २ ॥ पुणरवि चोद्दस लक्खवा सिद्धा णिवदीण द्दोणि सन्वदे । जुगठाणे-

वि असंखा पुरिसजुगा होति णायन्वा ॥ ३ ॥ जाव य लक्खा चोइस सिद्धा पण्णास होंति सव्वट्टे । पण्णासट्टणोवि य पुरिसजुगा होंति ५-
 संखेज्जा ॥ ४ ॥ एणुत्तरा दुलक्खा सव्वट्टाणे य जाव पण्णासा । एक्केक्कुत्तराठणे पुरिसजुगा होंति ५संखेज्जा ॥ ५ ॥ विपरियं सव्वट्टे
 चोइसंलक्खा य तिव्वुओ एणो । सत्थेव य परिवाडी पण्णासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥ तेण परं लक्खादि दो दो ठाणा य समग वत्त्वांति ।
 सिवंगतिसव्वट्टेहिं इणमो तासिं विधी होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए दो लक्खा णरवदीण सव्वट्टे । एवं तिलक्खच्चड पंच जाव लक्खा
 असंखेज्जा ॥ ८ ॥ सिवगतिसव्वट्टेहिं चित्ततरागंडिता ततो चउरो । एगा एणुत्तरिया एगादि विविउत्तरा तइया ॥ ९ ॥ ततिएगादि तिओ-
 त्तर तिगमादि ओत्तरा चउत्थे य । पढमाए सिद्धेक्को दोणिण य सव्वट्टसिद्धंभि ॥ १० ॥ ततो तिणिण णरिंदा सिद्धा चत्तारि होंति सव्वट्टे । इय
 जाव असंखेज्जा सिवंगतिसव्वट्ट सिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ताए विउत्तराए सिद्धेक्को तिणिण होंति सव्वट्टे । एवं पंच य सत्त य जाव
 असंखेज्जा दो तिन्नि ॥ १२ ॥ एग चउ सत्त दसगं जाव असंखेज्जा होंति दो तिणिण । सिवगतिसव्वट्टेहिं तिउत्तरा एत्थ णेयन्वा ॥ १३ ॥
 ताहे तियगादिविउत्तराए अऊणतीसं तु तियग ठावेडं । पढमे ड णत्थि खेवो सेसेसु इमे भवे खेवा ॥ १४ ॥ 'दुग पण नवगं तेरस सत्तर-
 स दुवीस ऊत्तव अट्टेव । बारस चोइस अथ अट्टुवीस छव्वीस पुणुवीसा ॥ १५ ॥ एक्कारस तेवीसा सियाला सतरि सतइत्तरी तइय ।
 इग दुग सत्तासीती एगत्तरिमेव छावट्टी ॥ १६ ॥ अउणत्तरि चउवीसा वायालसयं तहेव छव्वीसा । एए रासीक्खेवा तिगाअंतता जइक्क-
 मसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वट्टेहिं दो दो ठाण विसमुत्तरा णेया ॥ जावूणतीसठाणे उणतीसं पुण छवीसाए ॥ १८ ॥ विसमुत्तरा य पढमे
 एवमसंखविसमुत्तरा णेया । सव्वट्टुवि अंतिल्लं अण्णाए आदिसंठाणं ॥ १९ ॥ अउणतीसं वारा ठावेडं णत्थि पढम पक्खेवो । सेस सगवीसाए
 सव्वत्थ दुगादिउत्थेवो ॥ २० ॥ सिवगतिपढमादीए वितियाए तह य होति सव्वट्टे । इय एगंतरियाइं सिवगतिसव्वट्टठाणाइं ॥ २१ ॥

एकप्रसंखेज्जाओ चिंतंतरसंखियाओ येयव्वा । जाव जियसत्तु राया अजियजिणापिया समुत्पण्णो ॥ ३२ ॥ एवं गाहाहिं चिंतंतरसंखिया सम्भत्ता । इमा एतासि ठवणा —

एत्तिया लक्खा सिद्धा—

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०										

एवं जाव असंखेज्जा पुसिसजुणा सिद्धा,
एसा पढमा, अतो परं सिद्धा लक्खा

सिद्धा एत्तिया लक्खा—

१	२	३	४	५	६	७	८	९											
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सव्वट्टे लक्खा जाव असंखेज्जा पुरिसजुणा
सिद्धा, एसा वीया, अओ परं एत्ति-

अलक्खा सिद्धा सव्वट्टेअवि एत्तिया
एणादि एयुत्तरं दोवि गच्छंति

२	३	४	५	६	७	८	९												
२	३	४	५	६	७	८	९												

एवं जाव असंखेज्जा आवलिया । आवलिया
दूरगमणाओ पंचासीइमे ठाणे चिट्ठंति,
एसा तइया गंडिया, अतः परं चतस्रो
गंडिया एकोत्तरा भद्ररथे ।

एणाह एणुत्तरा पढमा पेया एणादि सिद्ध एणादि सिवगाति विउत्तरिया सव्वहुं लक्खा. तिउत्तरा तइया चिंततरगाडिया.
एवं जाव असंखेज्जा.

१	३	५	७	९	११	१३	१	५	९	१३	१७	२१	१	७	१३	१९	२५	३१
२	४	६	८	१०	१२	१४	३	७	११	१५	१९	२३	४	१०	१६	२२	२८	३४

२९	३४	४२	५१	६०	६३	६५	३	८	१५	२५	३१	३७	४१	४४	५०
३१	३८	४६	५५	६७	७४	७८	५	१२	२०	३०	३६	४३	५०	५६	६३

एवं गाहाणुत्तराण पायवं जाव असंज्जा । चूलत्ति सिहरं विट्ठिवाते जं परिकम्मसुत्तपुव्वपुव्वपाणुओगे य भाणितं तच्चूलासु भाणितं, ता य चूलाओ आदिल्लपुव्वपाण चउण्हं, चूलवत्थु भाणितातो चेव सव्वुवारि ठविस्सा पडिज्जंति य, अतो ते सुतपव्वयचूला इव चूला, तेसिं जहक्कमेणं संखा, चतु बारस अट्टु वस य भवंति चूडा चउण्ह पुव्वपाणं । एए य चूलवत्थु सव्वुवारिं किल पडिज्जंति ॥ १ ॥ संखेज्जा वन्थु, पणुवीसुत्तरा वो सता, संखेज्जा चूलवत्थुत्ति चउतीसं, (*८५--२४६)अणंता भावात्ति भवनं भूतिर्वा भावः; ते य जविवाजीवात्सका अणंता प्रति-

बद्धा, अणंताः अभावावति अभवन् अभावः अभूर्तिर्वा, जन्महा जीवा अजीवत्तेण अभवः अजीवो य जीवत्तेण, षडो पडत्तेण पडो य षडत्तेण, एमादि अणंता अभावा प्रतिबद्धा, अहवा जे जहा जावइया भावा तेसिं पडिपक्खतो तावइया खेव अणंता अभावा भवंति, 'अणंता हेउ' सि पंचदसावयववयणे सपक्खधम्मसपक्खत्तअभिलसितसञ्जसाधकं वयणं हेतू भवति, अहवा सन्वजुत्तिजुत्तं वदणं हेतू भण्णति, अहवा सन्वे जिणवयणपहा हेतू प्रतिपादकत्तणतो, णिहोसहेतुवयणं वा, सुत्तसस य अणंतगमत्तणतो, एवं अणंता अहेतू, भाणितपडिपक्खो, ते य अणंता खेवाहेतू, अणंता कारणत्ति कज्जसाहयं कारणंति, ते य पयोगवीससातो अणंता भाणियन्वा, जं च जस्स असाधकं तं तस्स अकारणं, जहा चक्कदंहादयो पडस्स, एवं अणंता अकारणा, अणंता जीवा इत्यादि कंठ्यं, 'इच्चियं दुवालसंगं गाणिपिडगं तीते काले अणंता जीवा आणाय विराधेत्ता इत्यादि, (५८-२४७) दुवालसंगं गाणिपिडगं तिविहं पणत्तं-सुत्तता अत्यतो तदुभयओ, एस्सेव आणा तिविहा सुत्ताणा अत्याणा तदुभयाणा य, एगट्ठिता तहवि अभिहाणतो विसेसो कज्जह, यथा आझाप्यते एभिः तदा आझा भवति, तंतुभिः पटं न्यय, देवदत्तवत् आझाप्यते यथा हितोपदेशः तदा आझा इति । इदाणिं एतेसिं विराहणा चित्तिज्जइ, जं सुत्ततो दुवालसंगं गाणिपिडगं तं अत्यतो भाणितं अभिणिवेसेण अणहा पणवैतो ताए अत्याणाए सुत्तं विराहिता तीते कालेऽणंता जीवा संसारं भमियपुन्वा गोट्टामाहिलवत्, अहवा जं अत्यतो जं दुवालसंगं गाणिपिडगं सुत्ततो अभिनिवेसेण अणहा पठिता ताए सुत्ताणाए अत्थं विराहेत्ताऽतीते कालेऽणंता जीवा संसारं भमियपुन्वा जहा जमाली, अहवा आणंति पंचविहायाराधणसीलता गुरुणो हितोवदेसवदणं आणाए अणहा आयरंतेण गाणिपिडगं विराधितं भवति, एवं तीए काले अणंता जीवा संसारं भमियपुन्वा, एसो अक्खरसमो अत्थो, इमो यऽणक्खरसमो-आणाए विराधेत्ता इति, जहा छायाए भुंजित्ता गतो, णो छायाए करणभूयाए भुंजेत्ता, किं तु छायायां भुत्त्वा गतोत्ति, एवं आझायां विराधनं कृत्वा, सा य आणा इमा-

इन्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं आणाए विरोहत्ता' सेसं पूर्ववत्, पडुप्पणअणागतेसु एवं चेव वत्तब्धं, णवरं पडुप्पण्णे काले परिस्ता जीवा इति, अणंता असंखेज्जा य ण भवतित्ति, मणुयाणं संखेज्जत्तणतो, आराहणसुत्तेसु एवं चेव वत्तब्धं, ण कयाती णासी अतीतकाले नास्तित्व- भावप्रतिषेधकं सूत्रं, 'शुर्विं च' इत्यादि त्रिकाले अस्तित्वसाधकं सूत्रं, त्रिकालभावणता चेव अबलता, ठिच्चा शुवा मेर्वादिवत्, शुवत्तणतो चेव जीवादिणवपदत्थेसु नियुक्तं नियतं जथा लोकवचनं पंचास्तिकायोजिव, णियत्तणतो चेव सासयं शश्वद् भवतीति समयावालिकामुहूर्त्तदिनादि- ध्वाकालं, सासयत्तणतो चेव वायणादिंसु अक्खयं, नास्ति चयो अत्तयं गंगासिंधुपवाहिष्वपि पोंडरीयादिहरवत्, अक्खयत्तणतो चेव अव्ययं नास्य व्ययो अव्ययं, मानुषोत्तरा बहियसमुद्रवत्, अन्वयत्तणतो चेव स्वप्माणे अवहितं जंबूद्वीपादिवत्, अक्खयत्तणतो चेव सन्वहा ष्वितिज्ज- माणं णिच्चं आकाशवत्, अविनाशीत्यर्थः, अहवा एते शुवादिद्या एगट्टिया, चोदक आह-इन्चेयं दुवालसंगं शुवादिपदपरुवितं किमाणा- गेष्सां?, आत्तार्थाह-जम्हा जिणा णणहावादिणो तम्हा तेसिं वयणं सन्वं आणाते चेव गेष्सां, काहिंवि दिट्टंतावि गेष्सां, इह दुवालसंगरसस शुवादि- परुवितत्थस्स साधको इमो दिट्टंतो से जथा णामएइत्यादि, कथ्यं, तच्च दुवालसंगं सुत्तं चवन्विहं दन्वादिद्याण जाव सुयणाणकेवळंते पडुष् भणितं-दन्वतो णं सुयणाणी सुयणाणेणोवडत्तो सुत्तविणत्तीए सन्वदन्वादि जाणति, पासइत्ति विरोधो?, उच्यते, जम्हा अदिट्टाणावि मेरुमा- दिद्याण पासण्याए आगारया लिहइ णो वाऽदिट्टं लेक्खइ, पण्णवणाए य भणित्ता सुयणाणपासणत्तत्ति ण विरोहो, आरतो पुण जे सुत्तणाणी ते सन्वदन्वाण पासणतासु भइया, सा य भयणा मतिविसेसतो जाणियन्वा, एवं खेत्तकालभावेषुवि भाणितन्वा, सुत्तणाणदंसणत्थं भण्णाति 'अक्खुर' गाहा (*८६-२४९) (५१-२४९) इमा चोदसविहसुतभावपरुवणा कता, एत्थं आयारादि गणधरपणीयं तस्स पत्तेयबुद्धसासि- तस्स वा तथाकालणुभावतो बलबुद्धिमेधाविहाणि जाणीऊण जे य सुयभावा आयरिएहि णिज्जूढा तेसु गहणविही दंसिज्जइ--'आराम०' गाहा

श्री
नन्दीचूर्णी

॥ ६४ ॥

(*८७-२४९) इमेते अट्ट बुद्धिगुणा 'सुरस्रसह०' गाथा (*८८-२४९) विणेरस अत्थसवणे इमा विही 'भूयं हुंकारं०' गाथा(*८९-२४९) गरुणो अणुयोगकहणे इमा विही 'सुत्तथो खलु०' गाथा (*९०-२४९) 'जं तु भणियमूणं वा अतिरिसं वावि अहव विवरीयं । तं सम्मणुयोगा- धरा कहेइ काडं समक्खति ॥ १ ॥ णिरेणगामेत्तमहासहा जिता, पसूयती संख जगट्टिताकुला । कमाट्टिता वीमत चित्तितक्खया पुढं कहेयं- तभिधाणकंसुणा ॥ १ ॥ सकराजतो पंचसु वर्षशतेषु नंवाध्ययनचूर्णी समाप्ता इति ॥ ग्रन्थाप्रं ॥ १५०० ॥

इति श्रीनन्द्यध्ययनचूर्णीः

समाप्ता ।

ब्राह्मशांता-
राधना
विराधना-
फलं

॥ ६४ ॥

॥ नमः सर्वज्ञाय ॥

श्रीमद्हरिभद्रसुरिसुत्रिता नन्दीवृत्तिः

जयति शुवनैकभानुः सर्वत्राविहृतकेवलालोकः । नित्योदितः स्थिरस्तापवर्जितो वर्द्धमानजिनः ॥ १ ॥

इह सर्वेणैव संसारिणा सत्त्वेन नारकतिर्यङ्न्नरामरगतिनिबन्धनानेकशारीरमानसातितीव्रतरदुःखौघसङ्घातपीडितेन जातिजरा-
मरणयोःकरोणाद्युपद्रवत्रातरहितनिरतिशयालोकसुखस्वभावापवर्गगतिसम्भवे सति पीडानिर्वेदाद् तत्परित्यागाय निरतिशयालोक-
सुखाभिलाषाच्च तद्वाप्तये आत्मपरतुल्यचित्तेन सर्वथा स्वपरोपकाराय प्रार्त्तितव्यमिति, तत्रान्यपरिरक्षणादिना परोपकारपूर्वक-
एवात्मोपकार इति विशेषतस्तत्र, स पुनः परोपकारो द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो भोजनादिविचित्रविभवप्रदानजनितः,
अयं चानैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्च, भावतस्तु सद्धर्मप्रदानजनितः, अयं चैकान्तिकस्तथा आत्यन्तिकश्च, सद्धर्मश्च श्रुतधर्मचारित्र-
धर्मभेदाद् द्विभेदः, तत्र श्रुतधर्मो जिनवचनस्वाध्यायः, चारित्रधर्मस्तु तदुक्तः श्रमणधर्म इति, उक्तञ्च-“सुयधम्मो सज्जाओ चरि-
त्तधम्मो सम्णधम्मो ।” तत्र श्रुतधर्मसम्पत्समन्विता एव प्रायश्चारित्रधर्मग्रहणपरिपालनसमर्था भवन्तीति तत्प्रदानमेवादा न्याय्य-
मिति, तत्रापि श्रुतप्रदाने सत्यपि नाविज्ञाताथादेव तस्माद्भिरुपिताथार्वाप्तिः प्राणिनामित्यतः प्रारभ्यते अहं च नानुयोगः, अयं च

परमपदग्राहिहेतुत्वाच्छ्रेयोभूतो वर्तते, श्रेयांसि बहुविधानि भवन्ति, यथोक्तम्-‘श्रेयांसि बहुविधानि, भवन्ति महात्मापि । अश्रेयांसि प्रवृत्तानां, कापि यान्ति विनायका ॥१॥’ इति, अतोऽस्य प्रारम्भ एव विघ्नविनायकोपशान्तये मङ्गलाधिकारे नन्दिर्वक्तव्यः । अथ नन्दिरिति कः शब्दार्थः?, उच्यते, ‘दृ णादि समुद्रा’ वित्यस्य धातोः ‘इदितो जुम् धातो’ रिति (७-१-५८) जुमि विहितेऽनुबन्धलोपे च कृते उणादिकः इन् प्रत्ययो विधीयते, ‘इन् सर्वधातुभ्य’ इति वचनाद्, अनुबन्धलोपे च कृते सति नदि, सो रुत्वं विसर्जनीयश्चेति नदिः, नन्दनं नदिः नन्दन्त्यनेनेति वा नन्दन्त्यस्मिन्निति वा नन्दयतीति वा तदभेदोपचारान्नादिः हर्षः प्रभोद् इत्यनर्थान्तरं, ‘ताभ्यामन्यत्रोणादय’ इति वचनाद् ताभ्यामिति सम्प्रदानापादानाभ्यां अन्यत्र उणादयः प्रत्यया भवन्ति, अन्ये तु नन्दीत्याभिदधति, तत्रापि नन्दिस्थिते ‘इक् कृष्यादिभ्य’ इति (उणा.) इक् प्रत्ययः, स च ‘कृत्यलुटो बहुल’ (३-३-११३) मिति वचनान्नावे करणे वा अवगन्तव्य इति, ततः ‘कृदिकारादत्किनः, (वार्तिकं) ‘सर्वतोऽत्किन्नार्थादित्येक’ इति स्त्रीप्रत्ययः, अस्य भावार्थः कृदिकारान्तो यः शब्दः क्तिन्वर्जितस्तस्मात् स्त्रीप्रत्ययो भवति, अपरे तु सर्वतः आत्किन्नार्थादिकारान्त्वात् स्त्रीप्रत्ययो भवतीति मन्यन्ते, अनुबन्धलोपे च कृते ‘यस्ये’ (६-४-१४८) तीकारलोपे च नन्दीति रूपं भवति, नन्दनं नन्दी नन्दन्त्यनेनेति वा भव्याः प्राणिन इति नन्दी, इत्यलमप्रस्तुतातिप्रसङ्गेनेति ।

अयं च नन्दिश्चतुर्विधः, तद्यथा- नामनन्दिः स्थापनानान्दिः द्रव्यनन्दिः भावनान्दिश्चेति, तत्र नामस्थापने प्रकटार्थे, द्रव्यनन्दिद्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो नन्दिपदार्थज्ञः तत्र च अनुपयुक्तः ‘अनुपयोगो द्रव्य’ मिति वचनात्, नोआगमतस्तु ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः भव्यशरीरद्रव्यनन्दिः ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यनन्दिः, तत्र ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः नन्दिपदार्थज्ञस्य

शरीरं जीवविप्रमुक्तं अनुभूतनांदिभावत्वात्, पश्चात्कृतभावस्य द्रव्यत्वात्, यथोक्तम्—“भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं कथितम् ॥ १ ॥ ’ भव्यशरीरद्रव्यनांदिश्च नन्दिपदार्थपरिज्ञानभावं योग्यं बालादिशरीरं, पुरस्कृतभावत्वादस्य, व्यतिरिक्तः पुनः क्रियाविष्टो द्वादशविधस्तूर्याङ्गसङ्घातोऽयम्-तद्यथा-‘भंभा । १ . मउदं २ महल ३ कडंब ४ झल्लरि ५ हुडुकक ६ कंसाला ७ । काहल ८ तालिमा ९ वंसो १० संखो ११ पणवो १२ य बारसमो ॥ १ ॥’ भावनन्दिरापि द्विविधैव-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो भावनन्दिः नन्दिपदार्थज्ञस्त्व चोपयुक्तः, ‘उपयोगो भाव’ इतिकृत्वा, नोआगमतस्तु भावनन्दिः पञ्चप्रकारज्ञानसमुदायः, नोशब्दो देशवचनः, अथवा पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपप्रतिपादकोऽध्ययनविशेषः, नोशब्दो देशवचन एव ॥ अयं चाध्ययनविशेषः श्रुतांशेन सर्वश्रुताभ्यन्तरभूतो वर्तते, अत एव सर्वश्रुतारम्भेवैव विघ्नविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थमभिधीयत इति, अस्य च मंगलस्थानावसरग्रामस्य सत आचार्याः विनेयानां स्रत्रार्थगौरवोत्पादनार्थमविच्छेदेन सन्तानागतस्रत्रार्थपददर्शनार्थं चादावोवावलिकामभिधाय व्याख्यानाय यतन्ते, सर्वे श्रुतार्थाश्च यतस्तीर्थकरप्रभवा अतः प्रज्ञापकश्चावकपाठकाः अभिलषितार्थसिद्धये प्रवर्त्तमानाः प्रधानोपायत्वाद्भगवत एव नमस्कारपूर्वकं प्रवर्त्तन्त इत्यत आह प्रथकारः

जयति०गाथा॥(*१-२ पत्रे)॥ इन्द्रियविषयकषायघातिकर्मभवोपग्राहिकर्मशत्रुगणजयाजयतीत्युच्यते, किंविशिष्टो जयति?—जगज्जीवर्योनिविज्ञायकः, इह जगच्छब्देन सकलधर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायपरिश्रहः, जीवशब्देन तु सकलजीवास्तिकायपरिश्रहः, उक्तं च-“जगन्ति जंगमान्याहुः जगद् द्वेषं चराचरम्” योनयः-सच्चिदाद्याः, उक्तञ्च-‘सच्चिदाशीतसंघृतेतरामिश्रास्तधानयः’(तत्त्व०२-३३

जीवोत्पत्तिस्थानानीत्यर्थः, 'सु मिश्रणे' श्रुवन्ति-तैजसकर्मणशरीरवन्तः सन्तः ओदारिकादिशरीरेण मिश्रीभवन्त्यस्यामिति योनिः, उक्तञ्च-जोएण कम्मएणं आहारइ अणतरं जीवो । तेण परं मसिणं जाव सरीरस्स निष्फची ॥ १ ॥' ततश्च जगच्च जीवाश्च योन-
यश्च जगज्जीवयो नयः विविधम्-अनेकथोत्पादाद्यनन्तधर्मात्मकं जानातीति विज्ञायकः जगज्जीवयोनीनां विज्ञायक २ इति समासः, अनेन केवलज्ञानश्रुतिपादनात् स्वार्थसम्पदमाह । तथा जगद् गृणातीति जगद्गुरुः, यथोपलब्धजगद्वक्तोति भावना, अनेनापि स्वा-
र्थसम्पदमेवाह । तथा जगदानन्दः इह जगच्छब्देन संज्ञिजङ्गमपरिश्रहः, तेषां सङ्गर्भदेशनाद्वारेणानन्दहेतुत्वादहिकाशुभिक्कम्मो-
दकारणत्वात् जगदानन्द इत्यनेन परार्थसम्पदमाह, तथा 'जगन्नाथ' इह जगच्छब्देन सकलचराचरपरिश्रहः तस्य यथावास्थित-
स्वरूपप्ररूपणद्वारेण वितथप्ररूपणपात्रेभ्यः पालनात् नाथवत्ताथ इति, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा जगद्गन्धुः इह जगच्छ-
ब्देन सकलप्राणिपरिश्रहस्तद्व्यापादनोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वाद् बन्धुवत् बन्धुः, तथा चोक्तम्-'सर्वे पाणा सर्वे भूया सर्वे
जीवा सर्वे सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परितावेयव्वा ण उव्हवेयव्वा, एस धम्मो भुवे णितीए सासते समेच्च लोयं खेद-
ण्हि पवेदिते' इत्यादि, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा 'जयति जगत्पितामह' इति, इह जगच्छब्देन सकलसत्त्वपरिश्रह-
एव, तेषां च कुभातिगमनभयापायरक्षणात् पिता धर्मो वर्तते, अतो जगत्पितामहः, तथोक्तम्-'दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्भ्रा-
रयत ततः । धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥' तस्यापि चार्थश्रणेत्वेन भगवान् पिता वर्तते, अतो जगत्-
पितामह इति, स्तवाधिकाराच्च पुनः क्रियाभिधानमदुष्टं, उक्तञ्च-'सञ्ज्ञायश्चाणतवओसहेसु उवएसशुइपयाणेसु । सन्तशुणकिन्त-
णेसु य न होंति पुणरुत्तदोसा ओ ॥ १ ॥' अनेनापि परार्थसम्पदमाह । भगवानिति भगः-समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, तथा चोक्तम्-

‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीगता ॥१॥’ भगोऽस्यास्तीति भगवानिति, अनेन चोभयसम्पदमाह, स्वपरोपकारित्वाद्देश्वर्यादेरित्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥ ‘व्याख्यानयान्ति केचित् स्तुतिर्मेनामन्यथापि विद्वांसः । तत्राप्यपौनक्त्यं स्रक्षमधिया चिन्तनीयमिति ॥१॥ एवं तावदनादिमन्तो मतास्तीर्थकरा इति ज्ञापनार्थं सामान्येन नमस्कारमाभिधाय साभ्यतमासन्नोपकारित्वात् सकलदुःखपरमौषधभूतप्रवचनप्रणेतृत्वाद्दर्शनार्थीर्थाधिपतेः नमस्कारं प्रतिपादयन्नाह-

जयति सु० गाहा ॥ (* २-१५) ॥ जयतीति पूर्ववत्, श्रुतानां-आचारादिभेदाभिन्नानां प्रभवः प्रभवन्त्यस्मादिति प्रभवः, तदर्थभिधायकत्वात्, कारणमित्यर्थः, ऋषभादयोऽप्येवंभूता एव अत आह-तीर्थकराणामपश्चिमो जयति, तत्र तीर्थकरणशाला-स्तीर्थकरास्तेषां तीर्थकराणां भरते अधिकृतत्वसर्पिण्यां पश्चिम एवानिष्टशब्दपरिहारार्थमपश्चिम इत्युच्यते, पश्चानुपूर्व्या वा पश्चिम इति, जयति गुरुलोकानां गुणाति शान्तार्थमिति गुरुः, लोकानां इति-सत्त्वानां, जयति महात्मा अनन्तज्ञानवीर्ययुक्तत्वान्महाना-त्मा यस्य स महात्मा, महावीर इति ‘स्र वीर विक्रान्ता’ विति कथयादिशत्रुजयान्महाविक्रान्तो महावीरः, ‘ईर गतिप्ररणयो’ रित्यस्य वा विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वैह शिवमिति वीरः, महाँश्चासौ वीरश्च महावीर इति गाथार्थः ॥ पुनरस्यैवातिशयप्रदर्शनद्वारेण स्तुतिमभिधत्सुराह—

भदं०गाहा(*३-२३)‘भद्रं कल्याणं भवतु, कस्य ?-सर्वजगदुद्योतकस्येत्यनेन ज्ञानातिशयमाह, इह च ‘चतुर्थी चाशिव्यायु-व्यमद्रभद्रशुशुलसुखार्थाहितै’ रिति(२-३-७३)वचनत् पष्ठथपि भवत्येव, यथा आयुष्यं देवदत्तायायुष्यं देवदत्तस्येति, एवं भद्रादिव्यपि-

जीवोत्पत्तिस्थानानीत्यर्थः, 'यु मिश्रणे' युवन्ति-तैजसकर्मणशरीरवन्तः सन्तः ओदारिकादिशरीरेण मिश्रीभवन्त्यस्यामिति योनिः, उक्तञ्च-'जोएण कम्मएणं आहारिइ अणंतरं जीवो । तेण परं मसिणं जाव सरीरस्स निष्कत्ती ॥ १ ॥' ततश्च जगच्च जीवाश्च योन-
यश्च जगज्जीवयोनेयः विविधस्-अनेकशोत्पादाद्यनन्तधर्मोत्सकं जानातीति विज्ञायकः जगज्जीवयोनीनां विज्ञायक २ इति समासः,
अनेन केवलज्ञानप्रतिपादनात् स्वार्थसम्पदमाह । तथा जगद् गुणातीति जगद्गुरुः, यथोपलब्धजगद्धक्तेति भावना, अनेनापि स्वा-
र्थसम्पदमेवाह । तथा जगदानन्दः इह जगच्छब्देन संज्ञिजङ्गमपरिग्रहः, तेषां सद्गर्भदेशनाद्वारेणानन्दहृतत्वाद्दहिकाशुष्मिकप्रभो-
दकारणत्वात् जगदानन्द इत्यनेन परार्थसम्पदमाह, तथा 'जगन्नाथ' इह जगच्छब्देन सकलचराचरपरिग्रहः तस्य यथावस्थित-
स्वरूपप्ररूपणद्वारेण वितथप्ररूपणापायेभ्यः पालनात् नाथवन्नाथ इति, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा जगद्गन्धुः इह जगच्छ-
ब्देन सकलप्राणिपरिग्रहस्तद्व्यापादनोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वाद् बन्धुवत् बन्धुः, तथा चोक्तम्-'सर्व्वे पाणा सर्व्वे भूया सर्व्वे
जीवा सर्व्वे सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परित्तवेयव्वा ण उवद्देयव्वा, एस धम्मो धुवे णितीए सासते समेच्च लोपं खेद-
ण्हि पवेदित्ते' इत्यादि, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा 'जयति जगत्पितामह' इति, इह जगच्छब्देन सकलसत्त्वपरिग्रह
एव, तेषां च कुगतिगमनाभयापायरक्षणात् पिता धर्मो वर्तते, अतो जगत्पितामहः, तथोक्तम्-'दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद्वा-
रयत ततः । धत्ते चैताव् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्पृतः ॥ १ ॥' तस्यापि चार्थप्रणेतृत्वेन भगवान् पिता वर्तते, अतो जगत्-
पितामह इति, स्ववाधिकाराच्च पुनः क्रियाभिधानमदुष्टं, उक्तञ्च-'सञ्ज्ञायध्वाणतवओसहेसु उवएसशुइपयाणेसु । सन्तगुणकिर-
णेसु य न हौति पुणरुत्तदासा ओ ॥ १ ॥' अनेनापि परार्थसम्पदमाह । भगवानिति भगः-समग्रैहवयादिलक्षणः, तथा चोक्तम्-

‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीगता ॥१॥’ भगोऽस्यास्तीति भगवानिति, अनेन चोभयसम्पदमाह, स्वपरोपकारित्वादैश्वर्यादेरित्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥ ‘व्याख्यानयन्ति केचित् स्तुतिर्मेनामन्वथापि विद्वांसः । तत्राप्यपौरुष्यं ब्रह्मधिया चिन्तनीयमिति ॥१॥ एवं तावदनादिमन्तो मतास्तीर्थकरा इति ज्ञापनार्थं सामान्येन नमस्कारमभिधाय साभ्यतमासन्नोपकारित्वात् सकलदुःखपरमौषधभूतश्रवचनप्रणेतृत्वाद्देवमानतीर्थीधिपतेः नमस्कारं प्रतिपादयन्माह-

जयति सु० गाहा ॥ (* २-१५) ॥ जयतीति पूर्ववत्, श्रुतानां-आचारादिभेदाभिन्नानां प्रभवः प्रभवन्त्यस्मादिति प्रभवः, तदर्थाभिधायकत्वात्, कारणमित्यर्थः, ऋषभादयोऽप्येवंभूता एव अत आह-तीर्थकराणामपश्चिमो जयति, तत्र तीर्थकरणशीला-स्तीर्थकरास्तेषां तीर्थकराणां भस्ते अधिकृतवसर्पिण्यां पश्चिम एवानिदृशब्दपरिहारार्थमपश्चिम इत्युच्यते, पश्चानुपूर्व्या वा पश्चिम इति, जयति गुरुलोकानां गुणाति शान्तार्थमिति गुरुः, लोकानां इति-सत्त्वानां, जयति महत्तमा अनन्तज्ञानवीर्ययुक्तत्वान्महाना-त्मा यस्य स महात्मा, महावीर इति ‘वर वीर विक्रान्तो’ विति कपयादिशत्रुजयान्महाविक्रान्तो महावीरः, ‘ईर गतिप्रेरणयो’ रित्यस्य वा विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह शिवमिति वीरः, महौंश्चासौ वीरश्च महावीर इति गाथार्थः ॥ पुनरस्यैवातिशयप्रदर्शनद्वारेण स्तुतिमभिधित्सुराह—

भहं०गाहा(*३-२३)‘भद्रं’ कल्याणं भवतु, कस्य ?-सर्वजगदुद्योतकस्येत्यनेन ज्ञानातिशयमाह, इह च ‘चतुर्थी चाशिव्यायु-ष्यमद्रभद्रद्वयसुखार्थहितै’ रिति(२-३-७३)वचनात् षष्ठ्यपि भवत्येव, यथा आयुष्यं देवदत्तायुष्यं देवदत्तस्येति, एवं भद्रादिष्वपि

वक्तव्यमिति, भद्रं जिनस्य 'जिं जये' अस्य औणादिकनक्षत्रत्यायान्तस्य जिन इति भवति, रागादिजयजिजन इति, अनेनापाया-
तिशयमाह, अपायो-विकलेषः रागादिभिः सार्द्धमात्यन्तिकविशेषेण इत्यर्थः, आह-अपायातिशये सति ज्ञानातिशयभावाद् व्यतिक्रमः
किमर्थः?, फलप्रधानाः समाग्न्भा इति ज्ञापनार्थं, भद्रं सुरासुरनमस्कृतस्येत्यनेन पूजातिशयमाह, नहि विभवानुरूपां पूजामकु-
त्वैव सुरासुरा नमस्कारक्रियायां प्रवर्तन्त इति, उक्तं च-"अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिर्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । भामण्डलं दुन्दु-
भिरातपत्रं, सत्प्रतिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥१॥" इति, पूजातिशयान्यथाऽनुपपत्त्यैव वागतिशयो गम्यते, भद्रं शुत्तरजस इत्यनेन
सकलसंसारिह्लेशविनिर्मुक्तां सिद्धावस्थामेवाह, यतो बध्यमानं कर्म रजो भण्यते, तदभावस्त्वयोगिसिद्धानामेव, न पुनरन्येषां, यत
आह-"जीवे णं एस जीवे एयद् वेदति चलद् फंदद् ताव णं अट्टविहबंधए वा सत्तविहबंधए वा छ्विवहबंधए वा एगविहबंधए वा"
इत्यादि, तस्य "सत्तविहबंधगा इति पाणिणा आउवज्जगाणं तु । तह सुहुमसम्पराया छ्विवहबंधा विणिहिद्दा ॥१॥ मोहाउगवज्जाणं
पणाडीणं ते उ बंधगा भणिया । उवसन्तखीणमोहा केवल्लिणो एगविहबंधा ॥२॥ ते उण दुसमयट्ठितस्स बंधगा ण उण संपरायस्स ।
सेल्लिं पडिवन्ना अबंधगा इति विनेया ॥३॥" आह-भगवतः संसारातीतत्वात् परमकल्याणरूपत्वात् किमेवमुच्यते-भद्रं भवतु,
न च स्तोत्रा भणितं सर्वमेव भवतीति, अत्रोच्यते, सत्यमेतत्, तथापि कुशलमनोवाकायप्रवृत्तिकारणत्वान्न दोष इत्यलं प्रसङ्गेनेति
माथार्थः ॥२॥ एवं तावत्तीर्थकरनमस्काराः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं तीर्थकरानन्तरः सङ्घ इतिकृत्वा तीर्थान्तरग्रामव्युदासेन नगररू-
पकेण तत्संस्तवं कुर्वन्नाह--

गुण० गाहा (* ४-४२) 'गुणभवनगहन' इह गुणाः-पिण्डविशुद्ध्यादयः उत्तरगुणा अभियुहन्ते, यथोक्तम्--"पिण्डस्स

‘जा विसोही समितीओ भावणा तवो दुविहो । पडिमा अभिगहाविष उत्तरगुणमो वियाणाहि ॥१॥’ एत एव भवनानि एभिर्निह-
नं-प्रचुरत्वादुत्तरगुणानामोभिः संकुलं, सङ्घननगरमभिगृह्यते, तस्यामन्त्रणं हे गुणभवनगहन !, तथा श्रुतरत्नभृत् श्रुतान्येव अ-
निरुपमसुखहेतुत्वाद्विज्ञानि तैर्भूतं-पुरितमित्यर्थः तस्यामन्त्रणं, तथा दर्शनविशुद्धरथ्याक, इह दर्शनं-प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पा-
स्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं सम्यग्दर्शनं गृह्यते, तच्चौपशमिकादिभेदात् पञ्चविधं, तथा चोक्तम्--‘तं च पंचधा सममं-उवसमं सासा-
यणं खयोवसमियं वेदयं खइयं’ ति, दर्शनमेवासारमिथ्यात्वादिकचवररहिता शुद्धा रथ्या यस्य तत्तथाविधं, तस्यामन्त्रणं, ‘संघ-
नगर’ सङ्घः-चातुर्वर्णः श्रमणादिसंघातः स नगरमिव संघनगरं तस्यामन्त्रणं, यथा पुरुषोऽयं व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः, उक्तञ्च-‘उपमितं
व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे’ (२-१-५६) भद्रं कल्याणं तव भवतु, अत्रण्डचारित्र्यप्राकार! चारित्रं-मूलगुणा अखण्डम्-अविराधितं
चारित्र्यमेव प्राकारो यस्य तत्तथाविधं तस्यामन्त्रणमिति गार्थार्थः ॥१॥ संसारोच्छेदित्वात् संघस्यैव चक्ररूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह—

संयम० गाहा (* ५-४३) संयमतपस्तुम्भारकाय नमः संयमश्च तपांसि च संयमतपांसि, तुम्भं च अरकाश्च तुम्भारकाः,
तत्र यथासंबन्धं संयमतपांस्येव तुम्भारका यस्य तत् तथाविधं तस्मै नमः, तत्र संयमः ‘पञ्चाश्रवाद्भिरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषाय-
जयः । दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः ॥१॥ तपो द्वादशप्रकारं बालमभ्यन्तरं च, तत्र बालं षड्विधं, यथोक्तम्--‘अनश-
नसूनोदरता वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागाः । कायक्लेशः संलीनतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥१॥ अभ्यन्तरमापि षड्विधम्, उक्तञ्च-‘प्रायश्चित्तं
विनयो वैयाहस्यं स्वाध्यायो ध्यानं व्युत्सर्गश्च’ ति, सम्मतपारियह्यस्सत्ति पारियह्यं-बाल्यपुष्टकस्य बाल्या अभिरुच्यते, ततश्च सम्य-

तत्रवाह्यभिषेणे नमः, व्याख्यातं गाथार्थं, चरकादिभिरतुल्यत्वान्नास्य प्रतिचक्रं विद्यते इत्यप्रतिचक्रं तस्य जयो भवतु इति, सुप्राणि-
धानमेतत्, सदा सर्वकालं, संघश्चक्रमिव संघचक्रं तस्येति गाथार्थः ॥५॥ इदानीं संघस्यैव मार्गणामित्वतो रथरूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह-
भद्रं० गाहा (* ६-४३) भद्रं कल्याणं भवतु, कस्य ?-संघरथस्य, भगवत इति योगः, किंविशिष्टस्य ?-शीलोच्छ्रितप-
ताकस्य, प्राकृतशैल्याऽन्यथोपन्यासः, शीलग्रहणात् अष्टादशशीलाङ्गसहस्रपरिग्रहः, तथा तपोनियमतुरगयुक्तस्य तपः-
संयमाश्वयुक्तस्येत्यर्थः स्वाध्यायो-वाचनादिः, यथोक्तम्-‘वाचना प्रच्छन्ना परावर्तना अबुप्रेक्षा धर्मकथा चे’ति, तत्र स्वाध्याय एव
शोभनो नन्दिदोषदूर्यरवो ‘सुनेभिद्योस्मस्स’ति नेमिनिर्घोषो वा यस्य स तथाविधो यस्य, इह च शीलान्गनिरूपणे सत्यापि
तपोनियमनिरूपणं प्रधानपरलोकान्गतवख्यापनार्थम्, अस्ति चायं न्यायो यदुत सामान्योक्तावपि प्राधान्यख्यापनार्थं विशेषा-
भिधानमिति, यथा ब्राह्मणा आयाता वाशिष्टोऽप्यायात इति, एवमन्यत्रापि योजनीयमित्यलं प्रसंगेनेति गाथार्थः ॥ संघस्यैव
लोकासंश्लिष्टत्वतः पद्मरूपकेण स्तवं प्रतिपादयन्नाह-

कम्मरय० गाहा ॥ (* ७-४४ ॥) सावय० गाहा ॥ * (८-४४ ॥) संघपद्मस्य भद्रं-मङ्गलं भवत्विति क्रिया, किम्भूतस्य ?-
कर्मरजोजलौघाविनिर्गतस्य इह ज्ञानावरणादिलक्षणं कर्म तदेव अनेकधा जिविगुण्डनाद्रजो भण्यते तदेव भवकारणत्वाज्जलौघः तस्मा-
द्विनिर्गत इव विनिर्गतः, तथा चाविरतसम्यग्दृष्टेरप्यार्द्धगुण्डलपरवर्तः परः संसार उक्त इत्यवो विनिर्गतस्तस्य, श्रुतरत्नमेव दीर्घ-
नालं यस्य सः, तद्गलादेव निर्गत इति भावनीयं, पंच महात्रयानि-प्राणातिपातादिविनिवृत्तिलक्षणानि तान्येव स्थिरा-दृढा कर्णिका-

मध्यगण्डिका यस्य, गुणा-उत्तरगुणाः त एव तत्परिकरत्वात् केसराणि यस्य विद्यन्ते इति गुणकेसरवत्, आ-
वकजनमधुकरीपरिवृत्तरस्येति प्रकटार्थं, नवरमभ्युपेत्य सम्यक्त्वं प्रतिपन्नाणुव्रतोऽपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः सकाशात् साधूनाम-
गारिणां च समाचारीं शृणोतीति श्रावकः, उक्तं च—‘योऽह्यभ्युपेतसम्यक्त्वो, यतिभ्यः प्रत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसम्बद्धाम-
सौ श्रावक उच्यते ॥ १ ॥ ’ जिनसूर्येनैजोबुद्धस्य-केवलज्ञानभास्करविशिष्टसंवेदनप्रभवधर्मदेशनाबुद्धस्येति भावार्थः, श्रमण-
गणसहस्रपञ्चस्येति प्रकटार्थमेव, नवरं श्राम्यतीति श्रमणः ‘कृत्यलुटो बहुल’ मितिवचनात् कर्त्तरि ल्युट्, श्राम्यतीति तपस्यति, एत-
दुक्तं भवति-प्रवज्यादिवसादारभ्य सकलसावधयोगविरतो गुरुपदेशाननादि यथाशक्त्याऽऽप्राणोपरमात्तपश्चरतीति श्रमणः, उक्तं च-
‘यः समः सर्वभूतेषु, स्थावरेषु व्रतेषु च । तपश्चरति शुद्धात्मा, श्रमणोऽसौ प्रकीर्तितः॥१॥ इति गाथाद्वयार्थः ॥ इदानीं सङ्घस्यैव
सौम्यतया चन्द्ररूपकेण स्तवमाह—

तवसंयमो गाहा ॥(*१-४५)॥ तपःसंयममृगालाञ्छन! तपःसंयममृगचिन्ह!-अक्रियाराहुमुखवदुष्पधुर्य! इह अक्रिया-
शब्देन नास्तिका गृह्यन्ते, अतभ्युपगमाद्, अविद्यमानपरलोकक्रियाः अक्रियाः त एव राहुमुखं तेन दुष्प्रधुर्यः-अनभिभवनीयस्त-
स्यामन्त्रणं, नित्यमिति सदा जय सङ्घचन्द्र!, निर्मलसम्यक्तवविशुद्धज्योत्स्नाक इह मिथ्यात्वभावतमोरहितं निर्मलं सम्य-
क्तवमुच्यते तदेव विशुद्धा-निर्मला ज्योत्स्ना-चन्द्रिका यस्य स तथाविधः तस्यामन्त्रणमिति गाथार्थः ॥ अधुना सङ्घस्यैव प्रकाशकत-
या सूर्यरूपकेण स्तवमाह—

परतित्थियो गाहा ॥(*१०-४५) ॥ परतीर्थिकग्रहप्रभानाशकस्य इह परतीर्थिकाः-कपिलकणभक्षाक्षपादादिमतावल-

त्रिनः त एथ ग्रहास्तेषां प्रभा—एकदुर्णयज्ञानलक्षणा तां नाशयति अनन्तनयसंकुलप्रवचनसमुत्थज्ञानालोकेन अपनयतीति समास-
स्तस्य, तपस्तेजोदीप्तिलेश्यस्य तपस्तेज एव दीप्ता-उज्ज्वला लेश्या दीधितयो यस्य, ज्ञानोद्योतस्येति तार्थ, जगति लोके
भद्रं-मङ्गलं भवतु, कस्य?—दमसङ्घसूर्यस्य दमः-उपशमो भण्यते तत्प्रधानः सङ्घसूर्यः दमसङ्घसूर्यस्तस्येति गार्थार्थः॥साम्प्रतं
सङ्घसूर्यैव महत्तया समुद्ररूपकेण स्तवमाह—

भद्रं गाहा ॥(*११-४५)॥ सङ्घसमुद्रस्य भद्रं भवत्विति क्रिया, किम्भूतस्य?—धृतिवेलापरिगतस्य धृतिः-आत्मपरि-
णामः सैव वेला-वेदिका जलान्तररमणलक्षणा मर्यादा वा तथा परिगतस्तस्य, स्वाध्याययोगमकरस्य कर्मविदारणमहाशक्ति-
शुक्तत्वात् स्वाध्याय एव मकरो यस्मिस्तस्य, अक्षोभ्यस्य परीषहोपसर्गसम्भवे निष्प्रकम्पस्य भगवतः समग्रैश्वर्यादियुक्तस्य,
रुन्दस्येति विस्तीर्णस्येति गार्थार्थः॥ इदानीं सङ्घसूर्यैव स्थिरतयाऽचलेन्द्ररूपकेण स्तुतिं कुर्वन्नाह—

सम्महंसण गाहा ॥(ॐ१२-४५)॥सम्यग् अविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं तदेव प्रथमं मोक्षाङ्गत्वात् सारत्वाद्भ्रं सम्यग्दर्श-
नव्रं तदेव हृदं रूढं गाढं अवगाढं पीठं यस्य सङ्घमहामन्दरगिरेः स सम्यग्दर्शनवज्रहृदरूढगाढावाढपीठस्तस्य, 'वंदे' चि द्वितीयार्थे
पृष्ठी प्राकृतशैल्या आर्पत्वाच्च, तं वन्दे इत्यर्थः, तत् सम्यग्दर्शनवज्रपीठं, हृदमिति निष्प्रकम्पं शङ्कादिशल्यरहितत्वात्, रूढमिति
वृद्धिसुपगतं, प्रतिसमयं विशुध्यमानत्वात्, प्रशस्ताध्यवसायस्थानेषु वर्तनात्, गाढमिति निविडं तीव्रतत्वरुचिरूपत्वात्, 'सुष्ठुश्रद्धा-
नरूपत्वादित्यर्थः, अवगाढमिति निमग्नं, जीवादिपदार्थेषु सम्यगवबोधरूपतया प्रविष्टमित्यर्थः, धर्मवरेत्यादि धारयतीति धर्मः

धर्म एव धररत्नमण्डिता प्रधानरत्नमण्डिता चामीकरमेखला यस्य स धर्मधररत्नमण्डितचामीकरमेखलाकः, क्रियायोजना पूर्ववदे-
व अवसेया, इह धर्मो द्विविधः, मूलगुणोत्तरगुणरूपः, तत्रोत्तरगुणधर्मो रत्नानि मूलगुणधर्मस्तु चामीकरमेखलेति, तथा च न राजते
मूलगुणधर्मचामीकरमेखलोत्तरगुणधर्मरत्नभूषणविकलेति गाथार्थः ॥

नियमसुसियं गाहा ॥ (*१३-४६) ॥ इहोत्सुतशब्दस्य व्यवाहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः, ततश्चैवं भवति-नियम एव कनकशिलातलानि-
नियमकनकशिलातलानि तेषूच्छ्रितानि उज्ज्वलानि ज्वलन्ति चिन्तान्येव प्राकृतशैल्या कूटानि यस्मिन् स तथाविधः, इह च
नियमः इन्द्रियनोइन्द्रियनियमः परिगृह्यते, उत्सुतानि अशुभाध्यवसायपरित्यागात्, उज्ज्वलानि प्रतिसमयं कर्ममलविगमात्,
ज्वलन्ति सदा स्वार्थानुस्मरणरूपत्वात्, चिन्त्यते यैस्तानि चिन्तानि, उक्तं च-“चित्तरत्नमसंक्लिष्टमान्तरं धनमुच्यते । यस्य तन्मुषितं
दौषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १ ॥” इति, वनं वृक्षसमुदायः, नन्दनं च तद्वनं च नन्दनवनं, तत्र नन्दन्ति यत्र सुरसिद्धद्वैत्य-
विद्याधरादयस्तचन्दनं वनमित्यशोकसहकारादिजालं, मनो हरतीति मनोहरं, लतावितानविविधपुष्पफलप्रवालाद्युपेतत्वात्, नन्दनवनं च
तन्मनोहरं चेति विशेषणं विशेष्येण बहुलमिति समासः, तस्य, सुरभिश्चासौ शीलगन्धश्च सुरभिशीलगन्धः तेनाध्मातः-व्याप्तो यः स
तथाविधस्तस्य, क्रिया पूर्ववत्, इह च संघमंदरगिरः सन्तोष एव नन्दनवनं, तथाहि-नन्दन्ति तत्र साधव इति, तदेव विविधामर्षौषध्या-
दिलब्ध्युपेतत्वान्मनोहरं तस्य सुरभिशीलगन्ध एवेति, अथवा मनोहरत्वं सुरभिशीलगन्धाविशेषणमिति गाथार्थः ॥

जीवद्रयं गाहा ॥ (*१४-४६) ॥ जीवद्रयेव सुन्दराणि स्वपरनिर्वाचिहेतुत्वात् कन्दराणि वस्तुतस्तपस्विनिलयत्वात्,

तथाहि-अहिसान्ध्यास्थितः तपस्वीति, मुनिवरा एव शाक्यादिमृगपरजयान्मृगेन्द्राः मुनिवरमृगेन्द्राः, उत्प्राबल्येन दर्पिताः, कर्मशुभ्रजयं प्रति उदर्पिताश्च मुनिवरमृगेन्द्राश्चेति विशेषणसमासः, जीवदयामुन्दरकन्दरेषु उदर्पितमुनिवरमृगेन्द्रास्तैः आकीर्णो-व्याप्तौ यस्तस्येति, हेतुशत इत्यादि, प्रगलन्ति च तानि रत्नानि च प्रगलद्रत्नानि निस्स्यन्दवन्ति चन्द्रकान्तादीनि परिगृह्यन्ते, धातवः कनकादिधातवो गृह्यन्ते, धातवश्च प्रगलद्रत्नानि च धातुप्रगलद्रत्नानि, दीप्ताश्च ता औषधयश्च दीप्तौषधयः, धातुप्रगलद्रत्नानि च दीप्तौषधयश्च, ताः गुहासु यस्य स तथोच्यते, इह च संघमंदरगिरौ हेतुशतान्येव धातवः, अन्ययव्यतिरेकलक्षणा हेतवो गृह्यन्ते, प्रगलद्रत्नानि तु क्षयोपशमिकभावनिष्यन्दवन्ति श्रुतरत्नानि गृह्यन्ते, दीप्तौषधयस्तु विशुद्धा आमर्षौषध्यादयो गृह्यन्ते, गुहास्तु समवायाः प्ररूपणगुहा वा गृह्यन्ते, इति गाथार्थः ॥

संवर० गाहा ॥(*१५-४६)॥ संवरश्चासौ वरश्च संवरवरः, संवरः-प्रत्याख्यानरूपः सर्वप्राणातिपातादिविनिवृत्तिरूपत्वाद्गरः असावेव कर्ममलक्षालनाज्जलमिव जलं संवरवरजलं तस्मात् प्रगलितं च तदुज्झरं च संवरवरजलप्रगलितोज्झरं, तथा च संवरवर-जलादुपचारतः प्रगलति श्रुतज्ञानाहुज्झरमिति, तदेव प्रविराजमानः हारो यस्य स तथाविधः, 'सावगजर्षो'त्यादि, रवन्तश्च ते मयूराश्च रवन्मयूराः प्रचुराश्च ते रवन्मयूराश्च २ श्रावका एव जनास्त एव प्रचुररवन्मयूरास्तर्तुत्यन्तीव कुहराणि यस्येति समासः, इह च स्तुतिस्तोत्रगन्धर्वादि रवणं कुहराणि शास्त्रमण्डपादीनि गाथार्थः ॥

विणय० गाहा ॥(*१६-४६)॥स्फुरन्तश्च ता विद्युतश्च स्फुरद्विद्युतः, विनयेन नताः विनयनताः विनयनताश्च ते प्रवरमुनिवराश्चेति,

त एव स्फुरद्विभ्रुज्ज्वलन्ति शिखराणि यस्येति समासः, इह च विनयस्थान्तरतपोभेदत्वात्तपांस्त्येव स्फुरन्ति प्रावचनिकाश्च विशिष्टाचार्यादयः शिखराणि, 'विविधगुणे'त्यादि, विविधा गुणा येषां ते विविधगुणाः, विशेषणान्यथाऽनुपपत्त्या साधवो गृह्यन्ते, त एव विशिष्टकुलोत्पन्नत्वात् सत्त्वसुखहेतुधर्मफलप्रदानाच्च कल्पवृक्षकाः विविधगुणकल्पवृक्षकाः, फलभरश्च कुसुमानि च २ विविधगुणकल्पवृक्षकाणां फलभरकुसुमानि २ तैराकुलानि वनानि यस्येति समासः, इह च फलभरो धर्मफलभरो गृह्यते, कुसुमानि ऋद्धयो, वनानि गच्छा इति गाथार्थः ॥

पाण०गाहा ॥(*१७-४६)॥ ज्ञानं च तद्वरं च २ परमनिर्वृत्तिहेतुत्वात् तदेव रत्नं दीप्यमानत्वात् कान्ता विमला वैद्ध्यवृद्धा यस्य स तथाविधः, दीप्यते यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपोपलभ्यात् , कान्ता भव्यजनमनोहारित्वाद् , विमला तदावरणाभावाद्, वन्देति विनयप्रणतसंघमहात्मन्दरनिरेयन्माहात्म्यामिति, कर्मणि वा षष्ठीति गाथार्थः ॥ एवं संघनमस्कारा अपि प्रतिपादिताः, साम्प्रतमावलिका प्रतिपाद्यते, सा च त्रिविधा- तीर्थकरावलिका गणधरावलिका स्थविरावलिका च, तत्र तीर्थकरावलिकां प्रतिपादयन्नाह—

वंदे० गाहा, विमल० गाहा ॥(*१८।१९-४७)॥ गाथाद्वयमपि निगदसिद्धं । गणधरावलिका तु या यस्य तीर्थकृतः सा प्रथमानुयोगानुसारेण द्रष्टव्येति, महावीरवर्द्धमानस्य पुनरियम्-पढमेत्थ इदंभूई बीओ पुण होइ अणिभूइहति । तइए य वाडभूई तओ विपत्ते सुहम्ममे य ॥ १ ॥ मंडिय मोरियपुत्ते अंकपिए चेव अयलभाया य । मेयज्जे य पभासे गण-

हरा हुंति वीरसस ॥ २ ॥' साभ्रतं वर्त्मानतीर्थाधिपतेः स्थविरवालिकां प्रतिपादयन्नतिशयभक्त्या सामान्यतस्तच्छासनस्तवं प्रतिपादयन्नाह—

निच्वइपह० रूपकं ॥(*२२-४८)॥ निर्वृत्तिपथशासनकमित्यत्र यद्यपि सम्यग्दर्शनज्ञानचारिजाणि निर्वाणमार्गस्तथाप्यनेन दर्शनचरणपरिश्रहः, यत आह—जयति सदा सर्वभावदेशानकं, सर्वभावप्ररूपकमित्यर्थः, अनेन तु ज्ञानपरिश्रहः, अथवा निर्वृत्तिपथशासनकमित्यनेन सम्पूर्णनिर्वाणमार्गकथनमेवेति गृह्यते, जयति सदा सर्वभावदेशानकमित्यनेन तु विधिप्रतिषेधद्वारेण न निर्वृत्तिमार्गव्यतिरेकेण किञ्चिदस्तीति ख्याप्यते, यत एवंभूतमत एव कुसम्यमदनाशनकं कुसिद्धान्तावलेपनाशनकमित्यर्थः, जिनेन्द्रवीरशासनकं चरमतीर्थकरप्रवचनमिति हृदयं, अयं रूपकार्थः ॥ अधुना धैरविच्छेदेन स्थविरैः क्रमेणैदंयुगीनानामानीतं तदावलिकां प्रतिपादयन्नाह—

सुधम्मं० गाथा ॥(*२३-४८)॥ इह स्थविरावलिका सुधर्मस्वामिनः प्रवृत्ता, उक्तं च—'तित्थं च सुधम्माओ णिरवच्चा गणहरा सेस' ति, अतस्तमेव पुरस्कृत्येयं प्रतिपाद्यते सुधम्मं भगवद्गणधरं अग्निवैशायनामित्यग्निवैशायनसगोत्रं, तथा तच्छिष्यं जम्बुनामानं च काश्यपं काश्यपगोत्रं, तस्मात् प्रभवं तच्छिष्यं प्रभवनामानं कात्यायनमिति कात्यायनसगोत्रं, वंदे इति क्रिया प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तथा तच्छिष्यं 'वच्छ' मिति वत्ससगोत्रं सच्यम्भवं तथेति गाथार्थः ॥

जसभइ० गाथा ॥(*२४-४९)॥ शय्यंभवशिष्यं यद्योभद्रं 'तुङ्गिक' मिति तुङ्गिकगणं व्याघ्रापत्यसगोत्रं वन्दे, अस्य च

द्वौ प्रधानशिष्यौ बभूवतुः, तद्यथा-सम्भृतविजयो मादरसगोत्रः, भद्रबाहुश्च प्राचीनसगोत्र इति, तथा चाह-सम्भृतं चैव मादरं
भद्रबाहुं प्राचीनमिति, तत्र सम्भृतस्य विनेयः स्थूलभद्रो गौतमसगोत्र आसीद्, आह च-स्थूलभद्रं च गौतममिति गाथार्थः ॥
एलावच्च० गाहा ॥(*२५-४९)॥ स्थूलभद्रस्यापि द्रवेव प्रधानशिष्यौ, तद्यथा-एलापत्यसगोत्रो मह्यागिरिः व-
शिष्टसगोत्रः सुहस्ती च, यत आह-एलापत्यसगोत्रं वन्दे महागिरिं, सुहस्तिनं च, तत्र सुहस्तिनः सुस्थितसुप्रातिबुद्धादिक्रमे-
णावलिका यथा दसासु तथैव द्रष्टव्या, न तयोर्हाधिकारः, महागिर्यर्वालिकयोर्हाधिकारः, तत्र महागिरिर्वहुलवालिससहौ कौशिकसगो-
त्रौ जमलभातरौ द्वौ प्रधानशिष्यौ बभूवतुः, तयोरपि बलिस्सहः प्रावचनीय आसीदत आह-ततः कौशिकगोत्रं बहुलस्य सदृशव-
यसं, यमलत्वात्, वन्द इति गाथार्थः ।

हारिय० गाहा ॥(*२६-४९)॥ बलिस्सहशिष्यं हारीतसगोत्रं स्वातिं च वन्दे, तथा स्वातिशिष्यं हारतिं च हारीतसगो-
त्रमेव श्यामार्यं, शिष्यं च वन्दे कौशिकसगोत्रं साण्डिल्यं, किम्भृतं?-आर्यजीतधरं आराद्यातं सर्वहेयधर्मभ्य इत्यार्यं, जीत-
मिति खत्रं, जीतं मर्यादा व्यवस्था स्थितिः कल्प इति पर्यायाः, मर्यादादिकारणं च खत्रमिति भावनीयं, धारयतीति धरः, आ-
र्यजीतस्य धरः २ तं, अन्ये तु व्याचक्षते-किल साण्डिल्यस्य शिष्यः आर्यसगोत्रो जीतधरनामा खरिरासीदिति गाथार्थः ॥

तिसमुद्ग० गाहा ॥ (*२७-४९) ॥ साण्डिल्यशिष्यं वन्दे, आर्यसमुद्रमिति क्रिया, किम्भृतं?-त्रिसमुद्रख्यातकीर्तिं पू-
र्वदक्षिणाप्रारत्रयः समुद्राः उत्तरतस्तु हिमवान् वैताढयो वेति, अत्रान्तरे प्रथितकीर्तिमित्यर्थः, द्वीपसमुद्रेषु गृहीतप्रमाणं अति-

शयेन द्वीपभागरप्रज्ञासिविज्ञायकमिति भावः, अशुभितसमुद्रवद् गम्भीरो २ अतस्तमिति गाथार्थः ॥

भणन० गाहा ॥ (*२८-६०) ॥ आर्यसमुद्रशिष्यं वन्दे आर्यमङ्गुमिति योगः, किम्भूतं?-भणकं कालिकादिसन्नार्थं भण-
तीति भणः स एव प्राकृतशैल्या भणकस्तं, कारकं कालिकादिसन्नोक्तमवोपधिप्रत्युपेक्षणादिक्रियाकलापं करोतीति कारकस्तं, ध्यातारं
धर्मध्यानं ध्यायतीति ध्याता तं, इहौघतः कारकमित्युक्ते प्रधानपरलोकान्ताख्यापनार्थं ध्यानस्य ध्यातारमिति विशेषाभिधानं,
यत इत्थंभूतः अत आह-प्रभावकं ज्ञानदर्शनगुणानां यथावस्थितपदार्थावबोधादीनाम्, एकग्रहणात्तज्जातीयग्रहणाच्चरणपरिश्रहः,
श्रुतसागरपारगं धीरमिति गाथार्थः ।

पाणस्मिन्म० गाहा (* २९-६०) आर्यमंगुशिष्यं आर्यनन्दिलक्षणं शिरसा वन्दे, प्रसन्नमनसं, किम्भूतं ?-ज्ञाने दर्शने
च तपसि विनये च, अनेन चरणमाह, नित्यकालं उद्युक्तम्-अप्रमादिनामिति गाथार्थः ॥

वड्डुड गाहा (* ३०-६०) वर्द्धतां-वृद्धिसुपयातु, कोऽसौ ?-वाचकवंशः, तत्र विनेयेभ्यः पूर्वगतं सन्नमन्यच्च वाचय-
न्तीति वाचकाः तेषां वंशः भाविपुरुषपर्वप्रवाहः, किम्भूतः ?-यशोवंशः, अनेन विपक्षव्यवच्छेदमाह, तथा ह्यलमयशःप्रधानस्य
संसारहेतोः परममुनिविधुत्तलिगविडम्बकस्य वृध्ध्योति, केषां सम्बन्धिसम्भूतः?-आर्यनन्दिलक्षणशिष्याणां आर्यनागहस्तिनां,
किम्भूतानां ?-व्याकरणभंगिककर्मप्रकृतिप्रधानानां तत्र व्याकरण-प्रश्नव्याकरणं शब्दप्राभृतं वा करणं-पिण्डविशुद्ध्यादि, उक्तं
च-‘पिण्डविसेही समिती भावण पडिमा य इंदियणरोहो । पडिलेहण गुत्तीओ अभिगहा चैव करणं तु ॥१॥’ भंगिकाः-चतुर्भ-

गिकाद्यास्तच्छ्रुतं वा कर्मप्रकृतिः प्रतीता एतेषु प्ररूपणामधिकृत्य प्रधानानामिति गाथार्थः ॥

जञ्चंधणधाउस्समप्पहाण० गाहा (* ३१-५१) जात्यश्वासावंजनधातुञ्चेति समासः तत्समा प्रभा-देहच्छाया येषां ते तथाविधास्तेषां, मा भूदत्यन्तकृष्णसम्प्रत्ययस्तत आह--सुद्रिकाकुचलयनिभानां पक्षरसद्राक्षानीलोत्पलनिभानामित्यर्थः, रत्नविशेषः कुवलयमित्यन्ये, तथाऽप्यविरोधः, वर्द्धतां वाचकवंशः, केषां ?-आर्यनागहस्तिशिष्याणां रेवतिनक्षत्रनाम्नां रेवतिवाचकानामिति गाथार्थः ॥

अचलपुरा० गाहा (* ३२-५१) अचलपुरात् निष्क्रान्तान् कालिकश्रुतानुयोगेन निचुक्ताः कालिकश्रुतानुयोगिकास्तान् यद्वा कालिकश्रुतानुयोग एषां विद्यत इति समासस्तान् कालिकश्रुतानुयोगिनः, धीरान् स्थिरान्, ब्रह्मर्षीपिकान् सिंघान् ब्रह्मर्षीपिकशाखोपलक्षितान् सिंघाचार्यान् रेवतिवाचकशिष्यान्, वाचकपदं तत्कालोपेक्षया उत्तमं प्रधानं प्राप्नानिति गाथार्थः ॥

जोसिं० गाथा (* ३३-५१) येषामयमनुयोगः प्रचरति अद्याप्यर्द्धभरते वैताड्यादारतः, बहुनगरेषु निर्गतं प्रसिद्धं यथो येषां ते बहुनगरनिर्गतयशसः तान् वन्दे, सिंघवाचकशिष्यान् स्कान्दिलाचार्यान्, कहं पुण तेसिं अणुओगो ?, उच्यते, वारस-संवच्छरिए महन्ते दुलिभक्खे काले भत्तद्धा फिडियाणं गहणयुणणणुप्येहाऽभावतो सुत्तं विप्पणद्धं, पुणो सुभिक्खे काले जाते महुराए महन्ते समुदए खंदिलायरियप्पमुहसंघेण जो जं संभरइत्ति एवं संघाडितं कालियं सुयं, जम्हा एयं महुराते कयं तम्हा माहुरा वायणा भवति, सा य खंदिलायरियसम्मतात्तिकाउं तस्संतिओ अणुओगो भणति, अन्ने भणंति-जहा सुयं णो णद्धं, तम्मि दुलिभ-

कवकाले जे अन्ने पहाणा अणुओगधरा ते विणट्टा, एणे खंदिलायरिए संधरे, तेण महुराए पुणो अणुओगो पवत्तिओत्ति महुरा वायणा भन्नइ, तस्संतिओ अणुओगो भणइत्ति गाथार्थः ॥

तत्तो० गाहा (* ३४-५१) ततः स्कन्दिलाचार्यशिष्यं हिमवन्तं वन्दे शिरसेति क्रिया, किम्भूतं?-हिमवन्महाविक्रमं हिमवत इव महाविक्रमो-विहारव्याप्त्यादिलक्षणो यस्य स तथाविधस्तं 'धीपरक्कममणंत' न्तिं अनन्तवृतिपराक्रमं, प्राकृतशैल्या तु अन्यथोपन्यासः; अनन्तः वृत्तिप्रधानः पराक्रमः कर्मक्रियता वा (शशुजये) यस्य स तथाविधस्तं 'सज्झायमणंतधरं' ति अनन्तस्वाध्यायधरं, धरतीति धरः अनन्तगमपर्यायत्वादनन्तं-वृत्रं तद्विषयः स्वाध्यायस्तस्य धर इति समासः तामिति गाथार्थः ॥

कालिय० गाहा (* ३५-५२) मिउ० गाहा (३६-५२) कालिकश्रुतानुयोगस्य धारकान्, धारकांश्च पूर्वार्णा-उत्पादादीनां, हिमवत्क्षमाश्रमणान् वन्दे, तथैतच्छिष्यानेव वन्दे नागार्जुनाचार्यानिनि गाथार्थः ॥ किम्भूतान् ?-सुदुमार्द-वसम्पन्नान् उपलक्षणत्वान्मुदुत्वस्य, कान् ?-क्षमामार्दवार्जवसन्तोषसम्पन्नानित्यर्थः; आनुपूर्व्या वयःपर्यायकालगोचरया वाचकत्वं प्राप्तान्, ऐदंयुगिनानामपि सामाचारीप्रदर्शनपरमेवत्, न चाशुक्तं द्वितीयपदमाश्रित्यैदंयुगिनानामपि शुज्यते कालोचितानुपूर्वीं विहाय क्वचिदप्याचार्यत्वाधारोपणं, महापुरुषाणां गौतमादीनामाशातनाप्रसंगात्, कृतं प्रसंजेन, संसार एव दण्डो भगवदाज्ञावितथकारिणां इति, ओषश्रुतसमाचरकान् ओषश्रुतम्-उत्सर्गश्रुतं तत् समाचरन्ति ये ते तथाविधास्तान् नागार्जुनवाचकान् वन्दे इति गाथार्थः ॥

वरकणग० अङ्क० भूआहियय० ॥ (* ३७ । ३८ । ३९-५२) ॥ इदं गाथात्रयमपि प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं भव्यजनहृदयदायितान् भव्यजनहृदयवह्नुमान्, तथा सुविज्ञातबहुविधस्वाध्यायप्रधानान् बहुविध आचारादिभेदात् स्वाध्यायः, अनुयोजिता यथोचिते वैयावृत्यादा वरवृषभाः-सुसाधवो येस्तान्, नागेन्द्रकुलवंशानन्दिकरानिति प्रमोदकरानित्यर्थः, भूताहितप्रगल्भान्, भूतादिवाचार्यान् इत्यत्रानुस्वारोज्लाक्षणिकः, भवभयव्यवच्छेदकरानिति सदुपदेशादिना संसारभयव्यवच्छेदकरणशीलान् ।

‘सुसुणिय० ॥ गाहा (* ४०) ॥, अनेकधा सत्त्वहितनिपुणानिति भावः, वन्देऽहं भूतादिवाचार्यशिशिष्यं, वन्दे-ऽहं लोहिच्चामिति क्रिया, किम्भूतं ?-सुष्टु विज्ञातं नित्यानित्यं येन स तथाविधस्तं, किं ज्ञातं ?, विशेषणान्यथाऽनुपपत्तेः वस्तु इति गम्यते, यथा ‘सवच्छा धेनु’ रित्युक्तं गोवडवाया विशेषणार्थोपादादिति, तच्च वस्तु सचेतनाचेतनं, तत्र सचेतनभात्मा चेतनत्वाद्यपेक्षया नित्यः नारकर्तार्यङ्गरामरपर्यायापेक्षया चानित्यः, एवमचेतनमप्यण्वादि विज्ञातव्यं, तथाहि-परमाणुरजीवत्वमूर्त्तित्वादिभिर्नित्यः, वर्णादिभिर्धर्मुकादिभिस्त्वानित्य इति, उक्तञ्च-‘सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः । सत्योश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थाना ॥ १ ॥ दित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्च नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयाद्, गमनिकामात्रप्रधानोऽयमारंभ इति, अनेन न्यायवेदित्वमाह, सुविज्ञातस्रत्रार्थधारकमित्यनेन त्र्योषत एव स्वभ्यस्तस्रत्रार्थधारकामिति सद्भावाद्भावात्, तथ्यामित्यनेन सम्यक्प्ररूपकत्वमाहेति गाथार्थः ॥

अत्थमहत्थकृत्वाणि० गाहा॥(*४१-५२)॥ लोहित्यशिश्वं प्रयतःसन् अनुत्सृष्टप्रयत्नपरः सन्नित्यर्थः, प्रणमामि दुष्य-

गणिनमिति क्रिया, किम्भूतं ?--अर्थमहार्थवानि खानिरिव खानिः अर्थमहार्थानां खानिः २ तं, तत्र भाषाऽभिधेयाः अर्थाः विभाषणवार्तिकगोचरा महार्था इति, सुश्रमणव्याख्यानकथने निवृत्तिर्यस्य स तथाविधस्तं, तत्र व्याख्यानं प्रतीतं कथनं-संशये सति विनेयप्रश्नोत्तरकालभावि व्याकरणं, अथवा व्याख्यानम्-अनुयोगः कथनमोषतो धर्मस्य, धर्मकथेत्यर्थः, प्रकृत्या स्वभावेन मधुरवाचं मधुरगिरमिति गाथार्थः ॥

सुकुमालकोमलं गाहा ॥(*४२-५४)॥ निगदसिद्धा, एवं आवालिकाक्रमेण महापुराणां स्तवमभिधाय साम्प्रतं सामान्येनैव श्रुतधरनमस्कारं प्रतिपिपादयिषुराह-

जे अन्ने भगवंते० ॥(*४३-५४)॥ ये चान्येऽतीता भाविनश्च भगवन्तः, श्रुतरत्नोपपेतत्वात् समग्रैश्वर्यादिमन्त इत्यर्थः, कालिकश्रुतानुयोगिनो धीराः सत्त्ववन्तस्तान् प्रणम्य शिरसा उत्तमाङ्गेन ज्ञानस्य-आभिनिबोधिकादेः प्ररूपणं वक्ष्ये, क एव माह-दृष्यगणिशिष्यो देववाचक इति गाथार्थः ॥ इदं च पञ्चप्रकारं ज्ञानम्, एतत्प्रतिपादकं चाध्ययनं योग्येभ्य एव विनेयेभ्यो दीयते, नायोग्येभ्य इत्यतो योग्यायोग्यविभागोपदर्शनार्थमेव तावदिदमाह—

सेलघण० गाहा ॥(*४४-५४)॥ आह-शुभाध्ययनप्रदानाधिकारे समभावव्यवस्थितानां सर्वसत्त्वहितायोद्यतानां महापुराणां अलं योग्यायोग्यविभागानिरीक्षणेन, न हि परहितार्थमिह महादानोद्यता महीयांसोऽर्थिगुणमपेक्ष्य प्रदानक्रियायां प्रवर्तन्ते दयालव इति, अत्रोच्यते, ननु यत एव शुभाध्ययनप्रदानाधिकारे समभावव्यवस्थिताः सर्वसत्त्वहितायोद्यता महापुराणाश्च सुरवः अत एव

योग्यायोग्यविभागोपदर्शनं न्याय्यं, मा भूद्योग्यप्रदाने तत्सम्यग्नियोगाक्षमार्थजनानर्थ इति, न खलु तत्त्वतोऽनुचितप्रदानेनाया-
सहेतुनाऽविवेकिनमार्थजनमनुयोजयन्तोऽप्यनवगतपरार्थसम्पादनोपाया भवन्ति दयालव इत्यवधूय मिथ्याभिमानमालोच्यतामे-
तदिति । आह-क इवायोग्यप्रदाने दोष इति, उच्यते, स ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पमनेकभवशतसहस्रोपात्तानिष्टदुष्टाष्टकर्मराशिजनित-
दौर्गत्यविच्छेदकमपीदमयोग्यत्वाद्वाप्य न विधिवदासेवते, लाघवं चास्य समापादयति, ततो विभिसमासेवकः कल्याणमिव मह-
दकल्याणमासादयति, उक्तं च-‘आमे घडे निहचं जहा जलं तं घडं विणासेह । इय सिद्धं तरहस्सं अप्पाहारं विणासेह ॥१॥’ इत्यादि,
अतोऽयोग्यदाने दातुकृतमेव वस्तुतस्तस्य तदकल्याणामिति, अलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, तत्राधिकृतगाथां प्रपञ्चतः आवदय-
कान्तुर्योगे व्याख्यास्यामः, इह पुनः स्थानाथून्यार्थं भाष्यगाथाभिर्व्याख्यायत इति ॥

उल्लेख्य न सक्को गज्जइ इय मुण्णसेलओ रत्ते । तं संवट्टगमेहो सोउं तस्सेवारे पडइ ॥ १ ॥ रविओत्ति ठिओ मेहो उल्लो
मि णवात्ति गज्जइ य सेलो । सेलसमं गाहेस्सं निव्विज्जइ गाहणो एवं ॥ २ ॥ आयरिए सुत्तंमि य परिवारो सुत्तअत्थपालिमंथो ।
अत्तेस्सिए य हाणी पुट्ठावि न दुद्धया वंझा ॥ ३ ॥ बुट्टेऽवि दोणमेहे ण कण्हभोमाउ लोइए उदरां । महणधरणास्समत्थे इय देयम-
ल्लित्तिकारिमि ॥ ४ ॥ भाविय इयरे य कुडा अपसत्थ पसत्थ भाविया दुविहा । पुप्फाईहि पसत्था सुरतेल्लोईहि अपसत्था ॥ ५ ॥
वग्ग्मा य अवग्ग्मावि य पसत्थवग्ग्मा य हीति अग्गेज्झा । अपसत्थअवग्ग्मावि य तप्पडिवक्खा भवे वेज्झा ॥ ६ ॥ कुप्पवयणओस-
वेहिं भाविया एवमेव भावकुडा । संविग्गेहिं पसत्था वग्ग्माऽवग्ग्मा य तह चेव ॥ ७ ॥ जे पुण अमाविया खलु ते चतुथा अथविमो
ग्गमो अत्तो । छिद्ध कुड भिन्न खंडे सगले य परूवणा तेस्सि ॥ ८ ॥ सेले य छिद्ध चालिणि मिहो कहा सोउमुट्टियाणं तु । छिड्ढाऽऽह

तथ विद्धो सुमरिसु सरामि षोदाणि ॥ ९ ॥ एगेण विसइ वीएण णीइ कण्णेण चालणी आह । धनउत्थ आह सेलो जं पविसति
नीति वा तुज्झं ॥ १० ॥ तावसखतरकिट्ठियं चालणिपडिवाक्खि ण संदइ दवंपि । पारिपूणगाम्मि य गुणा गलंति दोसा य चिद्धंति
॥ ११ ॥ सव्वन्नुपपामना दोसा हु न संति जिणमते केइ । जं अणुवउत्तकहणं अपत्तमासज्ज व हविज्ज ॥ १२ ॥ अंबत्तणण
जीहाए क्वचिया होइ खीरमुदगाम्मि । हंसो मोत्तण जलं आवियइ पयं तह सुसीसो ॥ १३ ॥ सयमवि न पियइ महिसो ण य जूहं
पियइ लोलियं उदरं । विग्गहाविकहाहि तहा अथकपुच्छाहि य कुसीसो ॥ १४ ॥ अवि गोपयंमिवि पिए सुट्ठिओ तणुयत्तणेण
तौडस्स । न करेइ कळुसतोयं मेसो एवं सुसीसोवि ॥ १५ ॥ मसउव्व तुदं जच्चादिएहि निच्छुब्भए कुसीसो उ । जलुगा व अद्-
मितो पियइ सुसीसोवि सुयणाणं ॥ १६ ॥ छड्डुं भूमीए खीरं जह पियइ दुद्धमज्जारी । परिसुट्ठियाण पासे सिक्खइ एवं विणय-
भंसी ॥ १७ ॥ पाउं थोवं थोवं खीरं पासाइं जाहओ लिहइ । एमेव जियं काउं पुच्छइ मइसं न खिज्जेइ ॥ १८ ॥ अणो दोज्झाहि
कळं णिरत्थयं किं वहामि से चारिं ? । चउचरणगवी उ मता अवन्न हाणी य बड्डुगाणं ॥ १९ ॥ मा मे होज्ज अवणो गोवज्झा
मा पुणो व न दलिज्जा । वयमवि दोज्झामो पुणो अणुग्गहो अन्नदूडेउवि ॥ २० ॥ सीसा पाडिच्छगाणं भरोत्ति तेउवि हु सीस
गभरोत्ति । ण करेत्ति सुत्तहाणी अन्नत्थवि दुल्लभं तेसिं ॥ २१ ॥ कोमुदिया तह संगामिया य उब्भूतिगा उ तिन्नि भेरीओ ।
कण्हस्सारी उ (ण्डु) तथा असिवोवसमी चउत्थी उ ॥ २२ ॥ सक्कपसंसा गुणगाहि केसवा णेमिवंद सुणदन्ता । आसरयणस्स
हरणं कुमार भंगे य पुयजुज्झं ॥ २३ ॥ णेहि जिओमिति अहं असिवोवसमीइ संपयाणं च । छम्मासिय धोसणया पसमइ ण य
जायए अणो ॥ २४ ॥ आगंतु वाधिखोभे महिड्ढि मोल्लेण कंथ दंडणता । अट्टमआराहण अन्नभेरि अन्नस्स ठवणं च ॥ २५ ॥

मुकं तथा अगाहिते दुपरिगाहियं कयं तथा कलहो । पिड्डण अइचिर विक्रय गतेसु चोरा य ऊणमंधं ॥ २६ ॥ मा णिणहव इय दाहुं
उवजुंजिय देहि किं विचित्तोसि ? । विच्चाभोलियदाणे किलिस्ससी तं चउहं चेव ॥ २७ ॥ भणिया जोग्गा २ सीसा सुरवो य तरथ
दोणहंपि । वेयालियगुणदोसो जोगो जोगस्स भासेज्जा ॥ २८ ॥

एवं तावाद्भिभागतो योग्यायोग्यविनेयविभागोपदर्शनं कृत्वा साम्प्रतं सामान्येन पर्यदं प्ररूपयन्नाह—

सा समासओ तिविहा पन्नत्तंत्यादि, सा पर्यत् समासतः संक्षेपेण त्रिविधा त्रियकारा प्रज्ञप्ता प्ररूपिता,
कैः ?—तीर्थकरणधरैरिति गम्यते, 'तद्यथे' त्युदाहरणोपन्यासार्थः, 'ज्ञिके'त्यत्र 'ज्ञा अवबोधन' इत्यस्य 'इगुपधज्ञादकिरः
क'इति (३-१-१३५) कप्रत्ययः, 'आतो लोप इटि च किङ्ती'त्या (६-४-६४) कारलोपः परगमनं टाप् जानातीति ज्ञा कप्रत्ययः
'अत्ययस्थात् कात् पूर्वस्यात् इदाप्यसुप' इति (७-३-४४) इत्वं, ज्ञिका-परिज्ञानवती, न ज्ञिका आज्ञिका- तद्विलक्षणा, दुर्विदग्धा
मिथ्यावलेपनार्था । तत्थिमा जाणिया- 'गुणदोसविसेसणू अणाभिगगाहिया य कुस्सुतिमएसु । एसा जाणगपरिसा गुणताचिह्छा अगुण-
वज्जा ॥ १ ॥' इमा तु अयाणिया- 'पगतीसुद्ध अयाणिय मिगालावयसीहकुक्कुडयभूया । रयणमिब असंठविया सुहसन्नाप्पा
गुणससिद्धा ॥ २ ॥ इमा गुण दुव्वियाड्डिया- किंचिन्मत्तगगाही पल्लवगाही य तुरियगाही य । दुव्वियाड्डिया उ एसा भणिया तिविहा
भवे परिसा ॥ ३ ॥ साम्प्रतमिष्टदेवतास्तवादिसम्पादितसकलसाहित्यो देववाचकोऽधिकताध्ययनीवैषयभूतस्य ज्ञानस्य
प्ररूपणां कुर्वन्निदमाह—

'णाणं पंचविहं पण्णात्तं इत्यादि, (सूत्रम् १-६५) ज्ञातिः ज्ञानं 'कृत्यत्युदो बहुलं' इति वचनाद्भावासाधनः, संविदि-

त्यर्थः, ज्ञायते वाऽनेनेति (अस्मादिति वा) ज्ञानं तदावरणक्षयोपशमादेव, ज्ञायतेऽस्मिन्निति क्षयोपशमे सति, ज्ञानमात्मैव विशिष्ट-
क्षयोपशमशुक्तो जानातीति वा ज्ञानं तदेव स्वविषयसंबेदनरूपत्वात् तस्य, पंचाविधमित्यत्र पञ्चेति संख्यावाचकः विधानं विधेत्यत्र
'हुधाब् धारणपोषणयो' रित्यस्यानुबन्धलोपे कृते विपूर्वस्य स्त्रियां वर्तमानायां 'षिद्धिदादिभ्योऽङि' ति (३-३-१०४)
वर्तमाने 'आतश्चोपसर्गे' (३-१-१३६) इत्यनेन अङ्प्रत्ययः अनुबंधलोपे कृते आतो लोप इति च किङ्क्षी (६-४-६४) त्यनेन
चाकारलोपे कृते परगमने च 'अजाद्यतष्टाविति (४-१-४) टाप्प्रत्ययोऽनुबन्धलोपः परगमनं विधा, पंच विधा अस्येति समासो
'इस्यो नपुंसके प्रातिपदिकस्ये'ति (१-२-४७) वर्तमाने 'गोस्त्रियोरुपसर्जनस्ये' (१-२-४८) त्यनेन इस्वत्वं, सुअम्भावः पंचविधं-
पंचप्रकारमित्येतदेवमनवधं, कुव्याख्याव्यपोहार्यं चैतदेवं निदर्शितमित्यलं प्रसंगेन, प्रज्ञप्तं-प्ररूपितं, कैः? अर्थतस्तीर्थकरैः स्र ततो
गणधरैरिति, उक्तं च—'अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा णिउणं । सासणस्स हिइइएए तओ सुत्तं पवत्तइ ॥ १ ॥'
इत्यनेन स्वमनीषिकाव्यपोहमाह, अथवा प्राज्ञादाप्तं प्राज्ञाप्तं, तीर्थकरादाप्तमिति प्राप्तं गौतमादिभिः, अथवा प्राज्ञैराप्तं प्राज्ञाप्तं
गौतमादिभिः, प्रज्ञया वाऽऽप्तं प्रज्ञाद्वाऽऽप्तं प्रज्ञाप्तं, सर्वैरेव संसारिभिरिति, तथाहि-न प्रज्ञाविकलैरिदमवाप्यते इति भावनीयं,
तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं अवाधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं चेति, तत्रार्थाभिमुखो नियतो
बोधोऽभिनिबोधः स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं, अभिनिबोधे वा भवं तेन वा निर्वृत्तं तन्मयं तत्प्रयोजनं वेत्याभि-
निबोधिकं, अभिनिबुध्यते वा तदित्याभिनिबोधिकं-अवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसंविदितरूपत्वाद्भेदोपचारादित्यर्थः;
अभिनिबुध्यतेऽनेनेत्याभिनिबोधिकं-तदावरणक्षयोपशम इति भावार्थः; अभिनिबुध्यतेऽस्मादिति वा आभिनिबोधिकं-तदावरणकर्म-

क्षयोपशम एव, अभिनिबुद्धयतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सत्याभिनिबोधिकं, आत्मैव वा अभिनिबोधोपयोगपरिणामानन्यत्वादिभिनि-
बुध्यत इति, आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानं १ तथा श्रूयते इति श्रुतं-शब्द एव, भावश्रुतकारणत्वात्, कारण-
कार्योपचारादिति भावार्थः, श्रूयते वा अनेनेति श्रुतं-तदावरणक्षयोपशम इति हृदयं, श्रूयतेऽस्मादिति वा श्रुतं-तदावरणक्षयोपशम
एव, श्रूयतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सति श्रुतं, आत्मैव श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वाच्छृणोतीति, श्रुतं च तत् ज्ञानं च श्रुतज्ञानं
तथाऽवधीयतेऽनेनेत्यवधिः, अवधीयत इत्यर्थाऽर्थो विस्तृतं परिच्छिद्यते मर्यादया वेति अवधिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशम एव, तदुपयोग-
हेतुत्वादित्यर्थः, अवधीयतेऽस्मादित्यवधिस्तदावरणकर्मक्षयोपशम एव, अवधीयते तस्मिन्निति वेत्यवधिर्भावार्थः पूर्ववदेव, अवधानं
वा अवधिः, विषयपरिच्छेदानमित्यर्थः, अवधिश्चासौ ज्ञानं च अवधिज्ञानं ३, तथा मनःपर्यायज्ञानमित्यत्र परिः सर्वतो भावे अयनं
अयः नमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अयः पर्यायः, पर्यायनं पर्याय इत्यर्थः, मनसि मनसो वा पर्यायो मनःपर्यायः, सर्वतस्तत्परि-
च्छेद इत्यर्थः, स एव ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, अथवा मनसः पर्याया मनःपर्याया धर्मा बाह्यवस्त्वालोचनादिप्रकारा इत्यनर्था-
न्तरं तेषु ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, इदं चार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्ब-
नमेवेति भावार्थः ४, तथा केवलम्-असहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षं, शुद्धं वा केवलमावरणमलकलंकांकरहितं, सकलं वा केवलं तत्-
प्रथमतयबाशेषतदावरणभावतः सम्पूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलं अनन्यसदृशमिति हृदयं, ज्ञेयानन्तत्वादनन्तं वा केवलं
यथावस्थिताशेषभूतभवद्भावविभाषस्वभावाविर्भासीति भावना, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानं ५ ॥ आह-एषां ज्ञानानामित्थ-
मुपन्यासे किं प्रयोजनमिति, उच्यते, इह स्वाभिकालकारणविषयपरोक्षत्वसाधन्यात् तद्भावे च शेषज्ञानभावादादावेव मतिश्रुत-

ज्ञानयोरुपन्यास इति, तथाहि-य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य, 'जन्थ मतिणाणं तन्थ सुयणाणं' ति वचनान्त, तथा यावान् मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेवेतरस्य, प्रवाहापेक्षया अतीतानानागतवर्तमानः सर्व एव, अप्रतिपतितैकजीवापेक्षया च षट्पष्टिसागरोपमाप्यधिकानीति, उक्तं च भाष्यकारेण—“दो वारे विजयाहसुं गयस्स तिन्नञ्चुते अहव ताइं । अइरेणं नरभविं णाणाजीवाण सच्चद्धं ॥ १ ॥” यथा मतिज्ञानं क्षयोपशमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि, यथा च मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि, यथा मतिज्ञानं परोक्षं एवं श्रुतज्ञानमपीति, तथा मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोरैव अबध्यादिज्ञान-भावादिति । आह-एवमपि मतिज्ञानमादौ किमर्थमिति?, उच्यते, मतिपूर्वकत्वाद्विशिष्टमन्थंशरूपत्वाद्वा श्रुतस्यादौ मतिज्ञानमिति, उक्तं च-“ मतिपुञ्चं जेण सुयं तेणादीए मती विसिद्धो वा । मतिथेओ चैव सुयं तो मतिसमणंतरं भणियं ॥ १ ॥” इति, पर्याप्तं विस्तरेण । तथा कालविपर्ययस्वामिलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवधिज्ञानस्योपन्यासः, तथाहि-यावानेव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्थितिकालः प्रवाहापेक्षयाऽप्रतिपतितैकसत्त्वाधारापेक्षया च तावानेवावधिज्ञानस्यापि अतः स्थितिसाधर्म्यं, तथा यथैव मतिज्ञानश्रुतज्ञाने विपर्ययज्ञाने भवत एवमिदं मिथ्यादृष्टेर्विभंगज्ञानं भवतीति विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि (इति) भवति स्वामिसाधर्म्यं, तथा विभंगज्ञानिनस्त्रिदशादेः सम्यग्दर्शनावाप्तौ युगपदेव ज्ञानत्रयलाभसम्भवाह्लाभसाधर्म्यं । तथा ह्यवस्थविषयभावाध्यक्षसाधर्म्यादेवधिज्ञानानन्तरं मनःपर्यायज्ञानस्योपन्यासः, तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं ह्यवस्थस्य भवत्येवं मनःपर्यायज्ञानमपि ह्यवस्थस्यैवेति ह्यवस्थसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयमेवं मनःपर्यायज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं क्षयोपशमिके भावे तथा मनः-

पर्यायज्ञानमपि इति भावसाधर्म्यं, तथा यथा अवधिज्ञानं प्रत्यक्षमेवं मनःपर्यायज्ञानमपीत्यध्यक्षसाधर्म्यं । तथा मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः, तस्य सकलज्ञानोत्तमत्वात्, तथा अप्रमत्तयतिस्वामिसाधर्म्यात्, तथा हि—यथा मनःपर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेव भवति एवं केवलज्ञानमपि अप्रमत्तभावयतेरेवेति साधर्म्यं, तथाऽवसानलाभाच्च, यो हि सर्वज्ञानानि समासादयति स खल्वन्त एवद्भाप्रोतीति भावना, विपर्ययाभावसाधर्म्याच्च, तथा हि—यथा मनःपर्यायज्ञानं विपरीतं न भवत्येवं केवलमपि इति साधर्म्यं, अलं विस्तरेणेति सूत्रार्थः,

‘तं समासतो दुविहं पन्नत्तमित्यादि (२-७१) तत् पंचप्रकारं ज्ञानं समासतः संक्षेपेण द्विविधमिति द्वे विधे अस्म्येति द्विविधं-द्विप्रकारं प्रज्ञप्तं प्ररूपितं तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासाधर्म्यं, प्रत्यक्षं च परोक्षं च, तत्र प्रत्यक्षमित्यत्र जीवोऽक्षः, कथं?, ‘अद्-व्याप्ता’ वित्यस्य ज्ञानात्मनाऽञ्जुतेऽर्थानित्यक्षः, व्याप्नोतीत्यर्थः, ‘अथ भोजन’ इत्यस्य वाऽञ्जुति सर्वाऽथानित्यक्षः, पालयति भुंक्ते चेत्यर्थः, तमक्षं प्रति वर्तते इति प्रत्यक्षं, आत्मनः अपरनिमित्तमवध्याद्यतीन्द्रियमिति भावार्थः, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनपरः, विचित्रतां चास्योत्तरत्र वक्ष्यामः, परोक्षं चेत्यत्राक्षस्य-आत्मनः द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्च पुरूलमयत्वात् पराणि वर्तन्ते, पृथगित्यर्थः, तेभ्योऽक्षस्य यत् ज्ञानमुत्पद्यते तत् परोक्षं, परनिमित्तत्वाद्धूमाद्गिज्ञानवद्, अथवा परैरुक्षा-संबंधनं विषयविषयीभावलक्षणमस्म्येति परोक्षं, चशब्दः पूर्ववद्, एवमन्यत्राप्युत्प्रेक्ष्य चशब्दार्थो वक्तव्य इति सूत्रार्थः ॥ एवं भेदद्वये उपन्यस्ते सत्यनयोः सम्यक्-स्वरूपमनवगच्छन्नाह चादकः—

‘से किं तं पञ्चकवं ?०’ (३-७५) सेशब्दो मागधदेशीप्रसिद्धो निपातोऽथशब्दार्थो वर्तते, स च प्रक्रियादिवाचकः, यथोक्तं

‘अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमंगलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु’ इहोपन्यासार्थः, किमिति परिप्रश्ने, तत् प्रागुपदिष्टं प्रत्यक्षमिति स्वार्थः ॥ एवं चोदकेन प्रश्ने कृते सति न्यायप्रदर्शनार्थमाचार्यः चोदकोक्तानुवादद्वारेण निर्वचनमभिधातुकाम आह—

‘पञ्चकखं दुविहं पञ्चत्’मित्यादि, एवमन्यत्रापि यथायोगं प्रश्ननिर्वचनस्वत्राणां पातनिका कार्यति, प्रत्यक्षं द्विविधं पञ्चसं, तद्यथा-इन्द्रियप्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च, इन्द्रियाणां प्रत्यक्षं इन्द्रियप्रत्यक्षं, इहेन्द्रः स्वरूपतो ज्ञानाद्यैश्वर्ययुक्तत्वादात्मा तस्येदमिन्द्रियं, तच्च द्विधा-द्रव्येन्द्रियं च भावेन्द्रियं च, तत्र पुद्गलैर्बाह्यसंस्थाननिवृत्तिः कद्भवपुण्याद्याकतिविशिष्टोपकरणं च द्रव्येन्द्रियं, ‘निर्दृश्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं’ मिति(तत्त्वा.२-१७) वचनात्, श्रोत्रेन्द्रियादिविषया सर्वात्मप्रदेशानां तदावरणक्षयोपशमलब्धिरुपयोगश्च भावेन्द्रियं, ‘लब्धुपयोगौ भावेन्द्रियं’ मिति(तत्त्वा.२-१८) वचनात्, इन्द्रियप्रत्यक्षं न भवतीति नोइन्द्रियप्रत्यक्षं, नोशब्दः सर्वप्रतिषेधे ॥

‘से किं त’मित्यादि (४-७६) अथ किं तदिन्द्रियप्रत्यक्षं ?, तत् इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं पञ्चसं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्षमित्यादि, श्रोत्रेन्द्रियस्य श्रोत्रेन्द्रियप्रधानं वा प्रत्यक्षं २, श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तमित्यर्थः, एवं शेषेष्वपि वक्तव्यम्, एतच्चोपचारतः प्रत्यक्षं, न परमार्थतः, कथं ज्ञायत इति चेत् स्वत्रप्रामाण्यात्, वक्ष्यति च—“परोक्खं दुविहं पञ्चत्, तंजहा-आभिणिबोहियणाण-परोक्खं च सुयणाणपरोक्खं च” न च मतिश्रुताभ्यामिन्द्रियमनोनिमित्तमन्यदस्ति यत् प्रत्यक्षमञ्जसा भवेत्, भावे च षष्ठज्ञान-प्रसंगाद् विरोध इति, तस्मात् परोक्षमेवेदं तत्त्वत इति, आह-इह लोके लिगजं परोक्षमिति प्रतीतमिति, उच्यते, इह यदिन्द्रियमनो-भिर्वाह्यलिगप्रत्ययमुत्पद्यते तदेकान्तैर्नैवन्द्रियाणामात्मनश्च परोक्षं, परनिमित्तत्वाद्भूमाद्विज्ञानवदित्यतः परोक्षमिति प्रतीतिः,

यत्पुनः साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्तेषामेव तत्प्रत्यक्षम्, अलिङ्गत्वाद्, आत्मनोऽवध्यादिवत्, न ज्वात्मनः, आत्मनस्तु तत् परोक्षमेव, परनिमित्तत्वाह्यैगिकवत्, इन्द्रियाणामपि तदुपचारतः प्रत्यक्षं, न परमार्थतः, कथम्?, अचेतनत्वादित्यत्र बहु वक्तव्यं तच्चान्यत्र वक्ष्यामो, मा भूत् प्रथमग्रन्थ एव प्रतिपत्तिगौरवमित्यलं विस्तरेण, आह-‘स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणी’ ति क्रमः, अयमेव च ज्यायान्, पूर्वपूर्वलाभ एवोत्तरोत्तरलाभाद्, अतः किमर्थमुत्क्रमः?, उच्यते, पश्चानुपूर्व्यादिन्यायज्ञापनार्थं, स्पष्टसेवेदनद्वारेण सुखप्रतिपत्त्यर्थं चेति, इह मनोज्ञानयपीन्द्रियज्ञानतुल्ययोगक्षममेव द्रष्टव्यं, तथा चाभिनिबोधिकज्ञानप्ररूपणार्थां प्रत्यक्षत इति सेतं इदियपच्चकत्वं तदेतदिन्द्रियप्रत्यक्षम् ॥

‘से किं तं षोडशदियपच्चकत्वं’ (५-७६) अथ किं तन्नोइन्द्रियप्रत्यक्षं? नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अवधिज्ञान-प्रत्यक्षं इत्यादि ॥

‘से किं तं’ इत्यादि (६-७६) अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्यक्षं?, २ द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवप्रत्ययं च क्षयोपशामिकं च, तत्र भवन्त्यास्मिन् कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिन इति भवः-नरकादिजन्मेति भावः, भव एव प्रत्ययः-कारणं यस्य तद्भवप्रत्ययं, च पूर्ववत्, तथा क्षयश्चोपशामश्च क्षयोपशमौ ताभ्यां निर्वृत्तं क्षयोपशामिकं ॥ तत्र यद्येषां भवति तत्तेषामुपदर्शनाह—

‘दोण्डमित्यादि (७-७६) द्वयोर्जीवसमूहयोः भवप्रत्ययं, तद्यथा-देवानां नारकाणां च, तत्र दीव्यन्तीति देवाः, निर-रुपमक्रीडामनुभवन्तीत्यर्थः, तेषां, तथा नरान् कायन्तीति नरकाः, योग्यतया शब्दयन्तीत्यर्थः, तेषु भवा नारकास्तेषां ॥ अत्राह-न-

त्ववाधिज्ञानं क्षयोपशमिके भावे वर्तते देवनारकभवश्चोदयिकस्तत् कथं तद् भवप्रत्ययमिति, उच्यते, क्षयोपशमिकमेव तत्, किंतु स एव देवनारकभवे अवश्यंभावि, पक्षिणां गगनगमनलब्धिनिमित्तवदित्येता भवप्रत्यय इति, उक्तं च—“उदयकृत्स्वयस्वयोवसमोवसमा जं च कस्मुणो भणिथा । द्रवं खेतं कालं भावं च भावं च संपप्य ॥ ९ ॥ (पंचसं० ७६) तथा द्वयोः क्षयोपशमिकं, तद्यथा—मनुष्याणां पंचेन्द्रियतिर्यग्योनीनां च, न त्रैषामवश्यंतया भवतीत्यतः सत्यपि क्षयोपशमिकत्वे भवप्रत्ययाद् भिन्नमिति, तन्वतस्तु सर्वमेव क्षयोपशमिकमिति ॥ अधुना क्षयोपशमस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—‘को हेऊ’ इत्यादि, को हेतुः? किंनिमित्तं किंविषयं क्षयोपशमिकं यद्वा किं कारणं क्षयोपशमिकमुच्यते इत्यध्याहारः, अत्र निर्वचनमभिधातुकाम आह—क्षयोपशमिकं तदावरणीयानाम्-अवाधिज्ञाना-वरणीयानां कर्मणां उदीर्णानां उदयावलिकाप्राप्तानां क्षयेण प्रलयेन अनुदीर्णानां चात्मनि व्यवस्थितानामुपशमेन उदयनिरोधेन अवधिज्ञानमुत्पद्यत इति सम्वन्धः, यत एवमतः कर्मोदयानुदयविषयं, अथवा येन तदावरणीयानां कर्मणां उदीर्णानां क्षयेणानुदी-र्णानामुपशमेनावधिज्ञानमुत्पद्यते तेन क्षयोपशमिकमित्युच्यते इति, स च क्षयोपशमो विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण तथा गुणप्रतिप-त्तितश्च भगवत्, तत्रान्तरेण यथाऽऽकाशे धनधनपटलाच्छादितमूर्तोर्विसकरमण्डलस्य कथंचिदुपजातरन्ध्रेण विनिर्गतास्तिमिरनि-च्यप्रलयहेतवः किरणाः स्वावपातदेशास्पदं द्रव्यसुद्योतयन्ति तथा प्रकृतिभास्वरस्यात्मनो मिथ्यात्वादिजनिज्ञानावरणीयादिकर्म-मलपटलतिमिरतिरस्कृतस्वभावस्यानादौ संसारे परिभ्रमतो यथाप्रवृत्त्योपजातावाधिज्ञानावरणक्षयोपशमविवरस्यावाधिज्ञानालोकः प्रसाधयति स्वकार्यमिति, गुणप्रतिपत्तितस्तु मूलगुणादिप्रतिपत्तेर्भवति, यत आह—

‘अथवा’ इत्यादि ॥ (९-८१) ॥ अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थं, अन्तरेण प्रतिपत्तिमित्यस्मादिदं प्रकारान्तरमेव, गुणाः-

मूलगुणादयस्तैः प्रतिपन्नो-गृहीतो गुणप्रतिपन्न इत्यनेन आतिशयपात्रतामाह, यतः पात्राश्रयिणो गुणाः, उक्तञ्च—“नोद-
नवानर्थतामेति, न चान्भोभिर्न पुर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ १ ॥” अथवा प्राकृतशैल्या पूर्वपरनि-
पातकरणात् प्रतिपन्नगुणस्य अनगारस्य न गच्छन्तीत्यगाः-वृक्षास्तैः कृतमगारं-गुहं नास्थगारं विद्यते इत्यनगारः परित्यक्तद्र-
व्यभावगृह इत्यर्थः, तस्य प्रशस्ताध्यवसायस्य तदावरणकर्मक्षयोपशमे सत्यवधिज्ञानं समुत्पद्यते, तं समासतो इत्यादि, नद् अ-
वधिज्ञानं समासतः संक्षेपेण षड्विधं षट्प्रकारं प्रज्ञप्तं प्ररूपितं, तद्यथा-अनुगामिकं अनुगमनशीलं, अनुगामिकं अवाधि-
ज्ञानं लोचनवद्गच्छन्तमनुगच्छतीतिभावार्थः, अननुगामिकं नार्वाधिज्ञानिनं गच्छन्तमनुगच्छति संकलाप्रतिबद्धप्रदीपवत् इति ह-
दयं, वधते वर्द्धमानं तदेव वर्द्धमानकं, संज्ञायां कन्, उत्पात्तिकालादारभ्य प्रवर्द्धमानं, महेन्धननिबन्धनोत्पद्यमानानलज्वालाक-
लापवादिति भावना, हीयमानकं हीयते हीयमानं तदेव हीयमानकं, कुत्सायां कन्, उदयसमयसमनन्तरमेव हीयमानं दर्शयेन्ध-
नप्रायधूमध्वजाच्चिर्वातवदित्यर्थः, प्रतिपाति प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति कथञ्चिदापादिताजात्यभाषिप्रभालावादिति गर्भार्थः, अप्रति-
पाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति क्षारमृत्पुटपाकाधापाद्यमानजात्यमणिकरणनिकरवादित्याभिप्रायः, आह-अनुगामिकानानुगामिकभे-
दद्वय एव शेषभेदानां वर्द्धमानकादीनामन्तर्भावात् किमर्थमुपन्यास इति, उच्यते, सत्पथ्यन्तर्भावे तद्विकल्पद्वयादेव तेषामपरिच्छिन्नेः,
तथाहि-नानुगामिकमनानुगामिकं चेत्युक्ते वर्द्धमानकादयो गम्यन्त इति, अज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रप्रवृत्तिरित्यलं प्रसंगेन ।
‘सै किं तमाणुगामिकमित्यादि ॥ (१०-८२) ॥ अथ किं तदानुगामिकं अवाधिज्ञानं?, २ द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—अन्त-
गतं च मध्यगतं च, इहान्तः पर्यन्तो भण्यते, नान्तवत्, गतं स्थितामित्यनर्थान्तरं, अन्ते गतमन्तगतं अन्ते स्थितं, तच्च फड्ड-

कावाधित्वादात्मप्रदेशान्ते, सर्वात्मप्रदेशक्षयोपशमभावतो वा औदारिकशरीरान्ते, एकीद्विगुणलम्भाद्वा तदुद्योतितक्षेत्रांते गतमंत-
गतं, इह चात्मप्रदेशान्तगतमुच्यते, सकलजीवोपयोगे सत्यपि साक्षादेकदेशेनैव दर्शनात्, औदारिकशरीरान्तगतमपि, औदारिकश-
रीरेकदेशेनैव दर्शनाच्च, यथोक्तक्षेत्रान्तगतं त्ववाधिमत्सतदन्तवृत्तेरिति भावना, चशब्दः पूर्ववत्, मध्यगतं इह मध्यः प्रसिद्ध ए-
व दण्डादिमध्यवत्, मध्ये गतं मध्यगतं मध्ये स्थितं, तच्च सर्वत्र फडकविशुद्धेरात्ममध्ये सर्वात्ममध्ये सर्वात्मनो वा क्षयोपशमयो-
गाविशेषेऽपि औदारिकशरीरमध्येऽपलब्धेः तन्मध्ये सर्वदिगुणलम्भाद्वा तत्प्रकाशितक्षेत्रमध्ये गतं मध्यगतं, अत्र चात्ममध्येगतमभिधी-
यते, सर्वात्मोपयोगे सत्यपि मध्य एव फडकसद्भावात्, साक्षान्मध्येभागेनोपलब्धेः, औदारिकशरीरमध्येगतमप्यादैरिकशरीरमध्ये
भागेनोपलब्धेः, प्रस्तुतक्षेत्रमध्येगतं पुनरवाधिज्ञानिनस्त्र मध्ये भावादिति भावार्थः, चशब्दः पूर्ववत् ।

‘से किं त’मित्यादि, प्रायः सुगमम्, नवरं उल्का-दीपिका चुडली-पर्यन्तज्वालिता तृणपुलिका अलातम्-उल्मुकं माणिः-पद्मरा-
गादिः प्रदीपशिखादि ज्योतिः माह्लिकाद्याधारोऽग्निः प्रदीपः प्रतीतः पुरतः-अप्रतो हस्तदण्डादौ गृहीत्वा ‘पर्णोऽस्तिमाणे पर्णो-
ऽस्तिमाणे’ति प्रेरयन् २ गच्छेद् यायात् सेतं तदेतत् पुरतोऽन्तगतम्, अयमत्र भावार्थः-स हि गच्छन् उल्कादिभ्यः सकाशात्
पुरत एव पश्यति, नान्यत्र, एवं यतोऽवाधिज्ञानाद्विधक्षयोपशमनिमित्तत्वाद्देशपुरत एव पश्यति, नान्यत्र, तत् पुरतोऽन्तगतमभि-
धीयते इत्येतावताऽशेन दृष्टान्त इत्येवं सर्वत्र योज्यम् । से किं तमित्यादि, निगदसिद्धं, नवरं अणुकुण्डेमाणे २’त्ति अनुकर्षन् २,
एवं ‘परियद्रेमाणे २’ परिकर्षन् २, अथ किं तन्मध्येगतमित्यादि निगदसिद्धमेव, नवरं मस्तके शिरसि कृत्वा गच्छेत् तदेतन्म-
ध्यगतमिति, एतदुक्तं भवति-स तेन मस्तकस्थेन सर्वत्र तत्प्रकाशितमर्थं पश्यति, परमेवं यतोऽवाधिज्ञानात् तदुद्योतितार्थावगमस्त-

न्मध्यगतमित्येतावताञ्छेन दृष्टान्त इति, इह व्याख्यातार्थं सम्यगनवगच्छन्नाह चोदकः- अंतगतस्स य इत्यादि खत्रसिद्धं यावत्
'मज्झगतेण'मित्यादि, मध्यगतेनावाधिज्ञानेन सर्वतः सर्वासु दिग्बिदिक्षु समन्तात् सर्वैरात्मप्रदेशैर्विशुद्धफडुकैर्वा संख्येयानि वा
असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, अथवा स मन्ता अवाधिज्ञान्येव च गृह्यते, संख्येयानि चेत्यत्र संख्यायन्त इति संख्ये-
यानि- एकादीनि शीर्षप्रहलिकापर्यन्तानि गृह्यन्ते, तत्र ऊर्ध्वमसंख्येयानि, तदेतदानुगामुकमवाधिज्ञानं इति ।

'से किं त' मित्यादि ॥११-८९॥ प्रकटार्थमेव, नवरं ज्योतिःस्थानं-अग्निस्थानं कृत्वा तस्यैव ज्योतिःस्थानस्य पर्यन्तेषु,
किमेकदिग्गतेषु ?, नेत्याह- परिः सर्वतो भावे, ततश्च परिपर्यन्तेषु २ परिधूर्णन्, परिभ्रमन् इत्यर्थः, तदेव ज्योतिःस्थानं, ज्योतिः-
प्रकाशितं क्षेत्रमित्यर्थः, पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति, तदुपलम्भाभावात्, तदावरणक्षयोपशमस्य तत्क्षेत्रसम्बन्धसापेक्षत्वात्,
एवमेव अनानुगामुकमवाधिज्ञानं यत्रैव क्षेत्रे व्यवस्थितस्य सतः समुत्पद्यते तत्रैव व्यवस्थितः सन् संख्येयानि वा असंख्येयानि वा
योजनानि सम्बद्धानि वा असम्बद्धानि वा जानाति पश्यति, नान्यत्र, क्षेत्रसम्बन्धसापेक्षत्वाद्वाधिज्ञानावरणक्षयोपशमस्य, तदेतद-
नानुगामुकम् ॥

'से किं त' मित्यादि॥(१२-९०)॥ अथ किं तद्वर्द्धमानकं?, २ वर्द्धमानमेव वर्द्धमानकं प्रशस्तेष्वभ्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य
वर्तमानचारित्रस्य, इहोद्यतो द्रव्यलेख्योपरंजितं चित्तमभ्यवसायस्थानमुच्यते, अस्य चानवस्थितत्वात्तद्द्रव्यसाच्चिव्ये साति विशे-
षभावाद्भ्रुत्वमिति, तत्र प्रशस्तेष्वित्यनेनाप्रशस्तकृष्णलेख्यादिद्रव्योपरंजितव्यवच्छेदमाह, अभ्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य, प्रश-

स्ताध्यवसायस्येत्यर्थः; सर्वतः समन्तादवधिः परिवर्द्धत इति योगः; अनेनाविरतसम्यग्दृष्टेरपि वर्द्धमानक उक्तो वेदितव्यः; वर्त्तमानचारित्रस्येत्यनेन तु देशविरतसर्वविरतयोरिति, विशुध्यमानस्य-तदावरणकर्ममलविगमादुचरोत्तरं शुद्धिमनुभवतः अवि-
रतसम्यग्दृष्टेरव, अनेनावधेः शुद्धिजन्यत्वमाह, विशुध्यमानचारित्रस्य देशसर्वविरतस्य सर्वतः समन्तादवधिः परिवर्द्धत इति, तत्र
परिवर्द्धत इत्युक्तम्, अथ सर्वजघन्योऽयं कियत्प्रमाणो भवतीति प्रवृत्तसम्भवे क्षेत्रतः प्रतिपादयन्नाह—

जावह्यांभाहा॥(*४८.९०)॥यावन्ती यावत्प्रमाणा, आहारयतीत्याहारकः त्रिसमयं आहारकः त्रिसमयाहारकः त्रीन् वा सम-
यानिति, तस्य, स्रक्ष्मनामकर्मोद्यात् स्रक्ष्मस्तस्य, पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवः; वनस्पतिविशेषः इत्यर्थः; तस्य, अवगाहन्ते
यस्यां प्राणिनः सा अवगाहना, तन्नुरित्यर्थः; जघन्या- सर्वस्तोका, अवधेः क्षेत्रं अवाधिक्षेत्रं, जघन्यं- सर्वस्तोकं, तुशब्द एवका-
कारार्थः; स चावधारणे, तस्य चैवं प्रयोगः-अवाधिक्षेत्रं जघन्यमेतावदेवेति ॥ अत्र च सम्प्रदायसमाधिगम्योऽयमर्थः—

योजनसहस्रमानो मत्स्यो मृत्वा स्वकार्यदेशे यः । उत्पद्यते हि स्रक्ष्मः पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥ १ ॥ संहृत्य चाद्यसमये स
क्षायामं करोति च प्रतरम् । संख्यातीतारव्यांगुलविभागवाहल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्वतन्मृशुत्वमात्रं दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।
तमपि द्वितीयसमये संहृत्य करोत्यसौ स्रचिम् ॥ ३ ॥ संख्यातीतारव्यांगुलविभागविक्रमभमाननिर्दिष्टाम् । निजतन्मृशुत्वदैर्घ्यां
तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४ ॥ उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स स्रक्ष्मपरिणामः । समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
तावज्जघन्यमवधरालम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् । इदमित्यमेव मुनिगणसुसम्प्रदायात् समवसेत्तम् ॥ ६ ॥

अत्र कश्चिदाह- किमिति महान् मत्स्यः ? किं वा तस्य तृतीयसमये निजदेशे समुत्पादः ? त्रिसमयाहारकत्वं वा कल्प्यते ? इति, अत्रोच्यते, स एव हि महामत्स्यस्त्रिभिः समथैरात्मानं संक्षिपन् प्रयत्नविशेषात् स्रक्ष्मावगाहनो भवति, नान्यः, प्रथमाद्वितीयसमययो-
श्चातिस्रक्ष्मः, चतुर्थादिषु चातिस्थूरः, त्रिसमयाहारक एव च योग्य इत्यतस्तद्ग्रहणं इति, अन्ये तु व्याचक्षते-त्रिसमयाहारक इति
आयामविक्रमसंहारसमयद्वयं स्रक्षिसंहरणोत्पादसमयश्चैते त्रयः समयाः, विग्रहाभावाच्चाहारक एतेष्वित्यतः उत्पादसमय एव
त्रिसमयाहारकः स्रक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनश्चातस्तत्प्रमाणं जघन्यमवधिक्षेत्रमिति, एतच्चायुक्तं, त्रिसमयाहारकत्वस्य पन-
कजीवविशेषणत्वात्, मत्स्यायामविक्रमसंहरणसमयद्वयस्य च पनकसमयायोगात्, त्रिसमयाहारकत्वाख्याविशेषणानुपपत्तिप्रसंगात्,
अलं प्रसंगेनेति गाथार्थः ॥ एवं तावज्जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्तमिदानीमुत्कृष्टविभागमभिधातुकाम आह—

सन्ववहुअगणिजीवा० ॥ (*४९-९०) ॥ सर्वेभ्यो-विवाक्षितकालावस्थायिभ्योऽनलजीवेभ्य एव वहवः सर्ववहवो, न भूत-
भविष्यद्भ्यो नापि शेषजीवेभ्यः, कुतः ? असम्भवात्, अग्रयश्च ते जीवाश्च अग्निजीवाः सर्ववहवश्च ते अग्निजीवाश्च सर्ववह्वग्निजी-
वाः, निरन्तरमिति क्रियाविशेषणं, यावद् यावत्परिमाणं भूतवन्तो व्याप्तवन्तः क्षेत्रम्-आकाशम्, एतदुक्तं भवति-नैरन्तर्येण
विशिष्टस्रक्ष्मचिचनया यावद् भूतवन्त इति, भूतकालनिर्देशश्चाजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्ववहवोऽनलजीवा भवन्त्यस्यामवसर्पि-
ण्यामित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थम्, इदमनन्तरोदितविशेषणं क्षेत्रमेकदिकमपि भवति अत आह-सर्वदिक्म्, अनेन स्रक्ष्मापरिश्रमणप्रमि-
तमेवाह, परमश्चासाववाधिश्व परमावाधिः क्षेत्रमनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानलजीवमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः क्षेत्रनिर्दिष्टः प्रतिपा-
दितो गणधरादिभिरिति, ततश्च पर्यायेण परमावधेरेतावत् क्षेत्रमित्युक्तं भवति, अथवा सर्ववह्वग्निजीवा निरतरं यावद् भूतवन्तः क्षेत्रं

सर्वादिकं एतावति क्षेत्रे यानि अवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमंगिकल्प निर्दिष्टो, भावार्थस्तु पूर्वदेव, अयमक्षरार्थः, इदानीं साम्प्रदायिकः प्रतिपाद्यते-तत्र सर्वबह्वग्निजीवा वादराः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकरकाले भवन्ति, तदारम्भकपुरुषबाहुल्यात्, सक्षमाश्चोत्कृष्टपदिनस्तत्रैवावरुध्यन्ते, ततश्च सर्वबहवो भवन्ति, तेषां च बुद्ध्या षोढाऽवस्थानं कल्प्यते, एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवाववागहनया सर्वतश्चतुरस्रो वनः प्रथमं, स एव जीवः स्वावगाहनया द्वितीयं, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेण्यापि द्विभेदा, तत्राद्याः पञ्च प्रकारा अनादेशाः, क्षेत्रस्याल्पत्वात् क्वचित् समयविरोधाच्च, षष्ठः प्रकारस्तु स्रजादेश इति, तत्रासाौ श्रेणी अवाधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्यन्तेन आभ्यते, सा चासङ्ख्येयानलोके लोकमानान् क्षेत्रविभागान् व्याप्नोति, एतावद्वाधिक्षेत्रमुत्कृष्टमिति, सामर्थ्यमङ्गीकृत्यैवं प्ररूप्यते, एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति पश्यति, न त्वलोके द्रष्टव्यमस्तीति गार्थार्थः ॥ एतत्तावज्जघन्यमुत्कृष्टं चावाधिक्षेत्रमभिहितम्, इदानीं विमध्यमप्रतिपिपादयिषया एतावत्क्षेत्रोपलम्भे चैतावत्कालोपलम्भः तथा एतावत्कालोपलम्भे चैतावत्क्षेत्रोपलम्भ इत्यथस्य प्रदर्शनाय चेदं गाथाचतुष्टयं जगाद् शास्त्रकारः—

अंगुलमावलियाणं०॥(*५०)॥ हत्थग्निम० गाहा ॥(*५१)॥ भ्ररहग्निम० गाहा ॥(*५२)॥ संखेज्जग्निम उ० गाहा ॥ (*५३-९०) ॥ अंगुलं क्षेत्राधिकारात् प्रमाणाङ्गुलं गृह्यते, अवध्यधिकारात्चोच्छ्रयाङ्गुलमित्येकं, आवालिका असङ्ख्येयसम-यसङ्ख्यातोपलक्षितः कालः, उक्तश्च-असंखेयाणं समयाणं समुदयसमितिसमागमणं एगा आवालिति वुच्चइ' अङ्गुलं च आव-लिका च अङ्गुलावालिके तयोरङ्गुलावालिकयोर्भागसङ्ख्येयं पश्यति अवाधिज्ञानी, एतदुक्तं भवति-क्षेत्रमङ्गुलासंख्येयभागानं पश्यन् कालतः आवालिकायाः असंख्येयमेव भागं पश्यति, अतीतमनागतं चेति, क्षेत्रकालदर्शनं उपचारेणोच्यते, अन्यथा हि क्षेत्र-

व्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायाँश्च विवक्षितकालान्तर्वर्तिनः पश्यति, न तु क्षेत्रकालौ, मूर्तद्रव्यालम्बनत्वात्, एवं सर्वत्र भावना द्रष्टव्या, क्रिया च गाथाचतुष्टयेऽप्यध्याहार्या, तथा दूर्योः-अङ्गुलावालिकयोः सङ्घेयौ भागौ पश्यति, अङ्गुलसंख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्नावालिकायाः सङ्घेयभागमेव पश्यतीत्यर्थः, तथा अंगुलं पश्यन् क्षेत्रत आवालिकान्तः पश्यति, भिन्ना-मावलिकामित्यर्थः, तथा कालत आवालिकां पश्यन् क्षेत्रतः अङ्गुलपृथक्त्वं पश्यति, पृथक्त्वं हि द्विप्रभृतिरानवभ्यः, इति प्रथम-गाथार्थः ॥ द्वितीयगाथाव्याख्या- हस्त इति हस्ताविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो मुहूर्तान्तः पश्यति, भिन्नमुहूर्तमित्यर्थः, अवध्य-वधिमतोरभेदोपचारदवाधिः पश्यतीत्युच्यते, तथा कालतो दिवसान्तो भिन्नदिवसं पश्यन् क्षेत्रतो गव्यूत इति गव्यूतविषयो धोद्धव्यः, तथा योजनाविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा पक्षान्तः-भिन्नं पक्षं पश्यन् कालतः पञ्चविंशतिं योजनानि पश्यतीति द्वितीयगाथार्थः ॥ तृतीयगाथाव्याख्या--भरत इति क्षेत्रतो भरतविषयेऽवधौ कालतः अर्द्धमास उक्तः, एवं जम्बूद्वीपविषये चावधौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकाविषयेऽवधाविति मनुष्यलोकः खल्वर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणः, वर्षपृथक्त्वं च रुचकारव्यबाह्यद्वीपविषयेऽवधावगन्तव्यामिति तृतीयगाथार्थः ॥ चतुर्थगाथाव्याख्या--सङ्ख्येययोः सङ्ख्येययोः, स च संवत्सरलक्षणोऽपि भवति, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनाष्टि ? सङ्ख्येयो वर्षसहस्रात् परतोऽपि गृह्यते इति, तस्मिन् संख्येये कलनं कालः तस्मिन् काले अवधेर्गोचरे सति क्षेत्रतस्तस्यैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च समुद्राश्च द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति संख्येयाः, अपिशब्दात् महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपीति, तथा कालेऽसंख्येये पत्योपमादिलक्षणेऽवधेर्विषये सति तस्यैवासंख्येयकाल-परिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः-कदाचिदसंख्येया एव, यदा इह कस्यचिन्मनुष्यस्यासंख्येयद्वीप-

समुद्रविषयोऽधिभूतपद्यत इति, कदाचिन्महान्तः संख्येयाः, कदाचिदेकदेशः स्वयम्भूरमणतिरश्चोऽधिर्विज्ञेयः, स्वयम्भूरमणविषय-
मनुष्ययात्यावधेयं, योजनार्पेक्षया च सर्वपक्षेऽसंख्येयमेव क्षेत्रमिति गाथार्थः ॥ एवं तावत् परिस्वरन्यायमंगीकृत्य क्षेत्रबुद्ध्या
कालबुद्धिरानेतया कालबुद्ध्या च क्षेत्रबुद्धिः प्रतिपादिता, साम्प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यस्य बुद्धौ यस्य बुद्धिर्भवति यस्य वा
न भवत्यसुमर्थमभिधित्सुराह—

कालेऽंगाहा ॥(*५४-९०)॥ कालेऽधिज्ञानगोचरे वर्द्धमाने चतुर्णां द्रव्यादीनां बुद्धिर्भवति, कालस्तु भाज्यो विकल्पयितव्यः,
क्षेत्रस्य बुद्धिः क्षेत्रबुद्धिः तस्यां क्षेत्रबुद्धौ सत्यां कदाचिद्बुद्धेरे कदाचिन्नोति, कुतः?, क्षेत्रस्य स्रक्ष्मत्वात्, कालस्य च स्थूलत्वाद्,
द्रव्यपर्याया तु वर्द्धते, सप्तम्यन्वता चास्य-‘ए’होइ अयारंते पयमि वियाए बहुसु पुंल्लिगे । तइयाइसु छट्टीसत्तमीण एकमिम महि-
लत्थे॥१॥’ अस्माद्धक्षणात् सिद्धेति, एवमन्यत्रापि प्राकृतशैल्या इष्टविभक्त्यन्तता पदानामवगन्तव्येति, तथा बुद्धौ च-द्रव्यं च पर्यायश्च
द्रव्यपर्यायो तयोर्बुद्धौ सत्यां भाज्यो- विकल्पनीयो क्षेत्रकालावेव, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, कदाचिदनयोर्बुद्धिर्भवति कदाचिन्नोति,
द्रव्यपराययोः सकाशात् परिस्वरत्वात् क्षेत्रकालयोरिति भावार्थः, द्रव्यबुद्धौ तु पर्याया वर्द्धन्त एव, पर्यायबुद्धौ च द्रव्यं भाज्यं,
द्रव्यात् पर्यायाणां स्रक्ष्मत्वाद् एकस्मिन् भावे (अ)क्रमवर्तिनामपि च बुद्धिसम्भवात् कालवृद्धयभावो भावनीय इति गाथार्थः ॥ अत्र
कश्चिदाह- जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदाभिन्नयोरवधिज्ञानसम्बन्धिनोः क्षेत्रकालयोरंशुलावालिकाऽसंख्येयभागोपलक्षितयोः परस्परतः
प्रदेशसम्पत्संख्यया परिस्वरस्रक्ष्मत्त्वे सति कियता भागेन शीनाधिकत्वमिति, अत्रोच्यते, सर्वत्र प्रतियोगिनः खल्वावालिकाऽसंख्ये-
यभागादः कालादसंख्येयशुणं क्षेत्रं, कुत एतदत आह—

सुहुमो य० गाहा ॥ (*५५-९०) ॥ सूक्ष्मश्च-श्लक्ष्णश्च भवति कालः, यस्मादुत्पलपत्रशतभेदे समयाः प्रतिपत्रमसंख्येयाः प्रतिपादिताः, तथापि ततः कालात् सूक्ष्मतरं भवति क्षेत्रं, कुतः-?, यस्मादंशुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे, प्रदेशपरिमाणं प्रतिप्रदेशं समय-गणनया अवसर्पिण्यः असंख्येयास्तीर्थकुड्भिः प्रतिपादिताः, एतदुक्तं भवति-अंशुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रं असंख्येयावसर्पिणीसमयरा-शिपरिमाणमिति गाथार्थः ॥ सेतं इत्यादि, तदेतद्वर्द्धमानकं अवाधिज्ञानमिति ।

‘से किं त’मित्यादि ॥(१३-९६)॥ अथ किं तद्धीयमानकं?, २ कथंचिद्वासं सत् अप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य सतः अविरतसम्पत्तद्वर्धमानचारित्रस्य देशविरतादेः संक्लिश्यमानस्य बध्यमानकर्मसर्गाटुचरोत्तरं संक्लेशमासादयतः अविर-तसम्पत्तद्वर्धरेव, संकिलश्यमानचारित्रस्य देशविरतादेः, सर्वतः समन्तादवधिः परिधीयते, तदेतद्धीयमानकमवाधिज्ञानमिति ॥

‘से किं त’मित्यादि ॥(१४-९६)॥ अथ किं तत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानं?, २ ‘जन्न’ मिति, यदवाधिज्ञानं जघन्येन सर्वस्तोकतयाऽ-शुलस्यासंख्येयभागमात्रं वा, उत्कर्षेण सर्वप्रचुरतया यावच्छोकं दृष्ट्वा लोकमुपलभ्य तथाविधक्षयोपशमजन्यत्वात् प्रतिपत्तेत्, न भवेदित्यर्थः, तदेतत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानं इति, क्रियाशेषं प्रायो निगदसिद्धं, नवरं पृथक्त्वमिति द्विप्रभृतिरानवभ्य इति सिद्धान्त-परिभाषा, तथा हस्तद्वयं कुक्षिरुच्यते, चत्वारो हस्ता धनुरिति, ‘से त’ मित्यादि, तदेतत्प्रतिपात्यवाधिज्ञानम् ॥

‘से किं त’मित्यादि ॥(१५-९७)॥ अथ किं तदप्रतिपात्यवाधिज्ञानं?, ‘जेषं’ ति येनावधिज्ञानेनालोकस्य सम्बन्धिनं एकम-व्याकाशप्रदेशं, अपिशब्दाद्बहून् वा, पश्येत् शक्त्यपेक्षयोपलभेत, एतावत्क्षयोपशमप्रभवं यत् ‘तत ऊर्ध्व’मिति तत आरभ्याप्रति-

पाति आकेवलप्राप्तेरवाधिज्ञानमिति, अयमत्र भावार्थः-एतावत्क्षयोपशमसम्प्राप्तात्मा विनिहतप्रधानप्रतिपक्षयोद्धसंधात इव नरपतिर्न पुनः कर्मशत्रुणा परिभूयते, किं तर्हि ? , समासादितैतावदालोक एवाप्रतिनिवृत्तः शेषमपि कर्मशत्रुं विनिर्जित्याप्नोति केवलराज्य-श्रियमिति, लोकालोकविभागस्त्वयं-जीवादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्त्वद्विपरीतं हलोकस्त्वयम् ॥ १ ॥ 'सेत' मित्यादि, तदेतदप्रतिपात्यवाधिज्ञानमिति ॥ व्याख्याताः षड्भेदाः, साम्प्रतं द्रव्यादिविषयापेक्षया भेदतोऽ-वाधिज्ञानमेव निरूपयन्नाह—

‘तं समासार्थो’ इत्यादि ॥ (१६-१७) ॥ तदवाधिज्ञानं समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं ब्रह्मं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावत इति, तत्र द्रव्यतः णमिति वाक्यालंकारे अवाधिज्ञानी जघन्येनानन्तानि द्रव्याणि तैजसभाषाद्रव्याणामपान्तरालवर्तीनि, यत् उक्तम्-‘तेयाभासादव्याण अंतरा एत्थ लभइ पट्टवओ’ चि, उत्कृष्टतः सर्वरूपिद्रव्याणि वादरहस्यभेदाभिन्नानि जानाति विशेषाका-रेण, पश्यति सामान्याकारेण, आह-आदौ दर्शनं ततो ज्ञानमिति क्रमः तत् किमर्थमेतं परित्यज्य प्रथमं जानातीत्युक्तम् ? , अत्रो-च्यते, इहावाधिज्ञानाधिकारात् प्राधान्यख्यापनार्थमादौ जानातीत्युक्तं, अवाधिदर्शनस्य त्ववधिर्विभंगासाधारणत्वात् पश्चात् पश्य-तीति, अथवा सर्वा एव लब्धयस्साकारोपयोगोपयुक्तस्योत्पद्यन्त इति, अवधेश्च लब्धित्वादित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थमादौ जाना-तीत्याह, ततः क्रमेणोपयोगप्रवृत्तः पश्यतीति, क्षेत्रतः अवाधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्यासंख्येयभागं, उत्कृष्टतोऽसंख्येयानि अलोक-केवलाकाशास्तिकाये शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति, कालतोऽवाधिज्ञानी जघन्येनावलिकासंख्येयभागं उत्कृ-ष्टतोऽसंख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरतीतं चानागतं च कालं जानाति पश्यतीति, भावार्थः प्राक् प्रतिपादित एव, भावतोऽवाधिज्ञानी

जघन्येन अनन्तानन्तात् भावान्-पर्यायान्, आधारद्रव्यानन्तत्वात्, न तु प्रतिद्रव्यमिति, उक्तृष्टतोऽनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, तेऽपि चोक्तृष्टपदिनः सर्वभावानां सर्वपर्यायाणामनन्तभाग इति ॥ इत्थमवधिज्ञानं भेदतोऽप्यभिधाय साम्प्रतं संग्रहगाथामाह—

ओही भव० इत्यादि (* ५६-१८) अवाधिर्भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च वर्णितो व्याख्यातः एषः अनन्तरं, पाठान्तरं वा वर्णितो द्विविधः, तस्य द्विविधस्यापि बहवो विकल्पा द्रव्यत इति द्रव्यविषयाः परमाणुकादिद्रव्यभेदात् क्षेत्रत इति क्षेत्रविषया अंगुलासङ्ख्येयभागादिविशिष्टक्षेत्रभेदात्, कालत इति कालविषयाः आवालिकाऽसङ्ख्येयभागाद्युपलक्षितकालभेदात्, चशब्दान्नाविषयाश्च, वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद्भावानामिति गार्थः ॥ एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साम्प्रतं ये बाह्यावधयो ये चाभ्यन्तरावधयो भवन्ति तानुपदर्शयन्नाह—

पेरइय० गाहा (* ५७-१८) नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति समासः, चशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः प्रयोग इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयः अवधेः अवाधिज्ञानस्य न बाह्या अवाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवधुपलब्धक्षेत्र-स्यान्तर्वर्तन्ते, सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवत् अवाह्यावधय एव भवन्ति, नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः, तथा पश्यति सर्वतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चावधारणे, सर्वास्वेव दिक्ष्विति, आह-अवधेरवाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत इत्यस्य सिद्धत्वात् सर्वतो ग्रहणमतिरिच्यत इति, अत्रोच्यते, नन्चभ्यन्तरत्वे सत्यपि न सर्वे सर्वतः पश्यन्ति, दिगन्तरालादर्शनाद्, अवधेर्विचित्रत्वात्, अतो नातिरिच्यते इति, शेषास्तिर्यगराः देशेनेत्येकदेशेन पश्यन्ति, अत्रेष्टतोऽवधारणविधेः शेषा एव देशतः

पश्यन्ति, न तु देशत एवेति गाथार्थः ॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-एवं तावदवाधिज्ञानमभ्यधाधि, साम्प्रतं ये नियतावधयो ये चानियतावधयो भवन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह—‘नेरह्य’ गाहा, नारका देवास्तीर्थकरा एव अवधेरवाह्या भवन्ति, किमुक्तं भवति ?-नियतावधयो भवन्ति, नियमैर्नैशामशधिर्भवतीत्यर्थः, तेन चावाधिना पश्यन्ति सर्वत एव, न पुनर्देशतोऽपि, अत्राह-पश्यन्ति सर्वत एवेत्येतावदेवास्तु, अवधेरवाह्या भवन्तीत्येतत्स्वनर्थकं, नियतावधित्वस्यार्थसिद्धत्वात्, तथा चोक्तम्-‘द्वयोर्भवप्रत्ययः, तद्यथा-देवानां च नारकाणां च’ त्यतोऽर्थगम्यमैषां नियतावधित्वं, तीर्थकृतामपि प्रासिद्धतरपारमविकावधिसमन्वागमादेव नियतावधित्वसिद्धिरिति, अत्रोच्यते, नियतावधित्वे सिद्धेऽपि न सर्वकालावस्थायित्वसिद्धिरित्यतस्तत्प्रदर्शनार्थं अवधेरवाह्या भवन्तीति सदाऽवधिज्ञानवन्तो भवन्तीति ज्ञापनार्थत्वाददृष्टं, यद्येवं तीर्थकृतां सर्वकालावस्थायित्वं विरुध्यत इति, न, छन्नस्थ-कालस्यैव विवक्षितत्वात्, अलं विस्तरेण, शेषं पूर्ववादिति गाथार्थः । ‘सेतं ओहिणाणंति, नदेतद्ववाधिज्ञानम् ॥

‘से किं तं मणपञ्जवणाण’ मित्यादि ॥ १७-१९ ॥ अथ किं तन्मनःपर्यायज्ञानं?, इदं प्राचिरूपितशब्दार्थ-मेव, साम्प्रतमुत्पत्तिस्थामिमार्गणाद्वारेण चिन्त्यते, तथा चाह—‘मणपञ्जवणाणं भंते’ इत्यादि, मनःपर्यायज्ञानं णामिति वा-क्यालङ्कारे, भदन्त! इति गुर्वामन्त्रणं, किमिति परिप्रश्ने, मनुष्याणामुत्पद्यत इति प्रकटार्थम्, अमनुष्याणामुत्पद्यत इत्यमनुष्या-देवादयः, अत्रेदं निर्वचनं-गौतम! माणुससाणमित्यादि । आह-किमिदं अकाण्ड एव गौतमामन्त्रणं, ननु देववाचकरचितो-ऽयं ग्रन्थ इति, उच्यते, सत्यं, किन्त्वेते पूर्वस्रजालापका एवार्थवशाद्विरचिताः, ‘जावहया तिस्रमयाहारगस्से’ त्यादिनिर्युक्ति-गाथास्रजवादित्यतो न दोषः, तत्र च गौतमप्रश्नमगवाधिर्वचनरूप एव ग्रन्थ इति, पुनरव्याह-ननु गौतमोऽपि स्रजतः प्रवचन-

प्रणेतृत्वाच्चतुर्दशपूर्वधरत्वात् सकलप्रज्ञापनीयभावपरिज्ञानयुक्तत्वात् सर्वज्ञकल्प एव, उक्तञ्च—“संखातीतिऽपि भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छेज्जा । ण य णं अणाइसेसी वियाणई एस हउमत्थो ॥ १ ॥ ततः किमर्थं पुच्छति?, अबोच्यते, कुताश्चिदभिप्रायात्, जानत एव स्वशिष्येभ्यो वा प्ररूप्य तत्सम्प्रत्ययनिमित्तं, स्रजरचनाकल्पतो वेति न दोषः, कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, गौतमेन पृष्टो भगवानाह—गौतम! मनुष्याणामुत्पद्यते, नान्येषां, विशिष्टचारित्रप्रतिपत्त्यभावाद्, एवमन्यत्रापि भावना कार्येति, सम्मुच्छिममनुष्या गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यवान्तादिसमुद्भवाः, उक्तञ्च—‘कहि णं भंते! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति?, गोयमा ! अंतो मणुस्सखत्ते पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु अङ्गाइज्जेसु दीविसमुद्देसु पन्नरससु कम्मभूमिसुं छुप्पजाते अंतरदीवणसु गल्भ-वक्कंतियमणुस्साणं चैव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तसु वा सुक्केसु वा सोणिणसु वा सुक्कपोणलेसु वा सुक्कपोणालपरिसाडेसु वा विगयकलवरेसु वा णगरणिद्धमणेसु वा सव्वेसु चैव असुद्दणसु असुद्दणसु वा, एत्थ णं संमुच्छिममणुरसा संमुच्छन्ति अंगुलस्स असंखेज्जइभागपत्तीए ओगाहणाए असन्नो मिच्छहिट्ठी अन्नाणा सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अन्तोमुद्दुत्तद्धाउया चैव कालं करंति” ॥ भरताद्याः पंचदश कर्मभूमयः, हेमवताद्यास्त्रिंशद्कर्मभूमयः, त्रीणि योजनशतानि लवणजलधिजलमध्यमाधिलङ्घ्य हिमवतशिखरिपादप्रतिष्ठा एकोत्सकाद्याः पद्पंचाशदन्तर्हीणा भवन्ति, कर्मभूमौ जाताः कर्मभूमिजा इत्येवमक्षरगमनिका कार्या, संख्येयवर्षायुषः पूर्वकोट्यादिजीविनः असंख्येयवर्षायुषः पत्योपमादिजीविन इति, इह पर्याप्तिर्नाम शक्तिः, सा च पुरलद्रव्योपचयादुत्पद्यते, सा पुनः पद्भ्रकारा, तद्यथा—आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिः इन्द्रियपर्याप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः भाषापर्याप्तिः मनःपर्याप्तिश्चेति, तत्र पर्याप्तिः क्रियापरिसमाप्तिः, आत्मनः शरीरेन्द्रियप्राणापानवाङ्मनोयो-

ग्यदलिकद्रव्याहरणक्रियापरिसमाप्तिराहारपर्याप्तिः, गृहीतस्य शरीरतया संस्थापनक्रियापरिसमाप्तिः शरीरपर्याप्तिः, संस्थानरचना-
वदनमित्यर्थः, त्वगादीन्द्रियनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, प्राणापानाक्रियाभ्यद्रव्यग्रहणशक्तिनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिः
प्राणापानपर्याप्तिः, भाषायोग्यद्रव्यग्रहणनिसर्गशक्तिनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिः भाषापर्याप्तिः, मनस्त्वयोभ्यद्रव्यग्रहणनिसर्गशक्तिनि-
र्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिर्भनःपर्याप्तिरित्येके, आसां शुषणदारब्धानामपि क्रमेण परिसमाप्तिः, उत्तरोत्तररक्ष्मतरत्वाद्, अत्र चाद्याश्च-
तस एकेन्द्रियाणां, पंच विकलेन्द्रियाणां, पद् संज्ञिनां, उक्तंच—‘आहारसरीरिन्द्रियपञ्जरी आणुपाणभासमणे । चत्वारि पंच छधिपय
एतिन्द्रियविगलसन्धिणिं ॥१॥ ’ तत्र पर्याप्तकनामकर्मोदयात् निष्यद्यमाननिष्यन्नपर्याप्तिमन्तः पर्याप्ताः, अर्यादित्वात् मत्वर्थीयः,
त एव पर्याप्तकाः, एवमपर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्यन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति, सम्भ्यग्-अविपरीता दृष्टि-
र्थेषां ते तथा, मिथ्या-विपरीता दृष्टिर्थेषां ते तथा, सम्भ्यग्मिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्या-
भिमुखाः, यत उक्तम्— ‘मिच्छता संकंती अविरुद्धा होह सम्भमीसेसु । मीसाओ वा दोसुवि सम्मा मिच्छं-न पुण मीसं
॥ १ ॥ ’ संयताः सकलचारित्रिणः असंयता अविरतसम्भ्यग्दृष्टयः संयतासंयताः देशविरतिमन्तः श्रावकाः प्रमत्तसंयता
गच्छवासिनः क्वचिदनुपयोगसम्भवात् अप्रमत्तसंयतास्तु जिनकल्पिकदयः सततोपयोगात्, अथवा गच्छवासिनः तच्चिर्गताश्च
परिणामविशेषतः प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्चान्तव्या इति, आमर्षोपध्यादिलब्धिलक्षणा ऋद्धयस्तासामन्यतरप्राप्तियोगात् प्राप्त्यर्थः,
अवधिक्रद्धिसावादा, अन्ये त्ववाधिक्रद्धौ नियममभिदधति, इह च सर्वत्रैव मनुष्यादिषु विधाने सत्यर्थतो गम्यमानस्यापि विपक्ष-
निषेधस्याभिधानमव्युत्पन्नाविनेयजनानुग्रहार्थमदृष्टमेवेति, तथाहि-सर्वपार्षदं हीदं शास्त्रं, त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति, तद्यथा-

उद्घटितज्ञा मध्यमबुद्धयः प्रपञ्चधियश्चेत्यलं विस्तरेण, स्थितमेतत्-प्राप्तार्थिअग्रमत्तसंयतानामुत्पद्यते, एतच्चोत्पद्यमानं द्विधोत्पद्यते, तद्यथा-ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च, मननं मतिः, संवेदनमित्यर्थः, ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः इत्यध्यवसायनिबन्धनमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः, एवं विपुला-विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनोः महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूतमनोद्रव्यविज्ञप्तिरिति भावार्थः, अस्या व्युत्पत्तौ स्वतन्त्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति, अथवा ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिरस्य सोऽयं ऋजुमतिस्तद्धानेव गृह्यते, एवं विपुला-विशेषग्राहिणी मतिरस्येति विपुलमतिस्तद्धानेव, भावार्थः प्राग्बद्, उत्तरत्र वा वक्ष्यामः ।

“नं समासतो” इत्यादि (१८-१०७) तत् समासतश्चतुर्विधं ब्रह्मं, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः, तत्र द्रव्यतः णामिति पूर्ववत् ऋजुमतिः अनन्तान्-अपरिमितान् अनन्तपरमाण्वात्मकानित्यर्थः, स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् संज्ञिभिः पञ्चोन्द्रियैः पर्याप्तैकरद्धवृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्त्तिभिर्मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः, जानीत इति मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयोपशमस्य पटुत्वात् साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदाज्जानीत इत्युच्यते, तदालोचितं पुनरर्थं घटादिलक्षणसंध्यक्षतो न जानाति, किन्तु तत्परिणामान्यथाऽऽजुपपत्त्याऽऽजुमानतः पश्यतीत्युच्यते, उक्तं च भाष्यकारेण—“जाणति ब्रह्मेऽजुमाणाओ” चि, इत्थं चैतद्ब्रह्मी-कर्तव्यं, यतो मूर्तद्रव्यालम्बनमेवेदं, संतारस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन्, नच तदनेन साक्षात्कर्तुं शक्यते, तथा चतुर्विधं च चक्षुर्दर्शनादि दर्शनमुक्तम्, अतो भिन्नालम्बनमेवेदमवसेयं, तत्र च दर्शनसम्भवात् पश्यतीत्यपि न दुष्टं, एकप्रमात्रपक्षया तदनन्तरभाविद्वान्चोपन्यस्तामिति, ओघतो- वैकविधक्षयोपशमलब्धौ विविधोपयोगसम्भवाद्दिशेषसामान्यार्थोपेक्षया जानाति पश्यति

चेत्यदृष्टमित्यलं विस्तरेण, तन्नेव विपुलमतिः अभ्यधिकतरान् स्फुटधान् द्रव्यार्थतया वर्णादिभिश्च जानाति पश्यति च, क्षेत्रतः क्रजुमतिः अधो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्त्यानि क्षुल्लकप्रतराणीति ॥ क्षुल्लकप्रतरपरिज्ञानार्थमिमं पणविज्जाति-
तिरियलोकस्स उड्डुहमट्टारसजोयणसतियस्स बहुमज्झे एत्थ असंखेज्जंगुलभागमेत्ता लोणागासपतरा अलोगेण संवेदिथा सन्वखुड्ड-
गतरा खुड्डाणपतरत्ति भवन्ति, ते य सन्वतो रज्जुप्पमाणा, तेसिं बहुमज्झे दो खुड्डाणपतरा, तेसिं बहुमज्झे जंबुदीवे रयणप्पभपुढ-
वीवहुसमभूमिभागेऽत्थ मंदरस्स बहुमज्झे, एत्थऽड्डुएएसो रुयणो, जत्तो दिसिंविदिसाविभागो पवत्तो, एयं तिरियलोकमज्झं,
एयातो तिरियलोकमज्झातो रज्जुप्पमाणखुड्डाणपतरोहितो उवरिं तिरियं असंखेयंगुलभागवुड्डी, उवरिहुत्तोवि अंगुलअसंखेयभागा-
रोहो चेव, एयं तिरियसुवरिं च अंगुलासंखेयभागवुड्डीए ताव लोगवुड्डी णेयन्वा जाव उड्डुलोकमज्झं, ततो पुणो तेणेव कमेणं संवट्ठो
कायव्वो जाव उवरिमलोगंतो रज्जुप्पमाणो, तत्तो उड्डुलोगमज्झातो उवरिं हेट्ठा य कमेण खुड्डाणपतरा भाणियन्वा, जाव रज्जुप्प-
भाणा खुड्डाणपयरत्ति, तिरियलोकमज्झरज्जुप्पमाणखुड्डाणपतरोहितोवि हेट्ठा अंगुलस्स असंखेयभागवुड्डी तिरियं, अहोअवगाहेणवि
अंगुलस्स असंखेयभागो चेव, एवमहोलोगो वट्ठेयन्वो जाव अहोलोगंतो सत्तरज्जूओ, सत्तरज्जुपतरोहितोऽवि उवरिकमेण
खुड्डाणपयरा भाणियन्वा, जाव तिरियलोकमज्झा रज्जुप्पमाणा खुड्डाणपयरत्ति, एवं खुड्डाणपरूपणे कते इमं भन्नइ 'उवरिन्न'त्ति
तिरियलोकमज्झाओ अहो जाव णव जोयणसयाणि ताव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीते उवरिमखुड्डाणपतरत्ति भवति, तदथो अधो-
लोणे जाव अहोलोगिया गामत्ति, एए हेट्ठिमखुड्डाणपयरत्ति भवन्ति, रिजुमती अहो ताव पस्सत्तित्ति भणियं होइ, अहवा अहो-
लोगस्स उवरिमा खुड्डाणपयरा तिरियलोकस्स य हेट्ठिमा खुड्डाणपयरत्ति ते जाव पश्यतीत्यर्थः; अन्ने भणन्ति-उवरिमात्ति अधो-

लोगोवरि जे ते उवरिमा, केय ते?, उच्यते, सव्वतिरियलोगवत्तिणो, तिरियलोगस्स वा अहो नव जौयणसतवत्तिणो, ताण चैव जे हेट्टिमा ते जाव पश्यतीत्यर्थः, इमं च ण वडति, अहोलोहयगाममणपज्जवणाणसंभववाहल्लत्तणओ, उक्तञ्च—‘हहाथोलौकिकान् ग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्त्तिनः । मनोगतंस्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि ॥१॥’ अलं प्रसंगेन, एवमूर्ध्वं यावज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितलं, तिर्यग्भावदन्तो मनुष्यक्षेत्रे, मनुष्यलोकान्त इत्यर्थः, शेषं सुगमं यावत् ‘सण्णीणं पञ्चेन्द्रियाणां’मित्यादि, तत्र संज्ञिनोऽपान्तरालजातावपि तदाशुक्रसंवेदनादभिधीयन्त एव, न तैरिहाधिकार इत्यतः पञ्चेन्द्रियग्रहणं, तेऽपि चोपपातक्षेत्रप्राप्ता अपि मनःपर्याप्त्या अपर्याप्तका अपि भण्यन्ते, न च तैरपीहाधिकार इत्यतः पर्याप्तकग्रहणं इति, स्वरूपकथनं चा संज्ञिनां पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तकानामिति, अथवा संज्ञिनो हेतुवादापदेशेन विकलेन्द्रिया अपि भण्यन्ते, तद्व्यवच्छेदार्थं पञ्चेन्द्रियग्रहणं, तेऽप्यपर्याप्तका अपि भवन्ति अतः पर्याप्तग्रहणमिति, इह क्षेत्राधिकारस्यैव प्राधान्यात्तदेव मनोलब्धिसमन्वितजीवाधारक्षेत्रमभिगृह्यते, विपुलमतिः अर्द्धं हृतीयस्य षेषु तान्यर्द्धवृत्तीयानि तैरभ्याधिकतरं, प्रभूततरमित्यर्थः, तदेव प्राकृतशैल्या अभ्याधिकतरकं, एवं शेषेष्वपि द्रष्टव्यं, तत्रैकदिशमप्यधिकतरं भवत्यतः सर्वतोऽधिकतरमिति प्रतिपादनार्थमाह—विपुलतरं-विस्तीर्णतरम्, अथवा आयामविक्रमभावाश्रित्यामभ्याधिकतरं, बाह्यल्यमाश्रित्य विपुलतरं तथा विमुद्धतरं निर्मलतरमित्यर्थः, यथा चन्द्रकान्तादिप्रकाशकद्रव्यविमलरतरविशेषाद्विमलप्रकाशितद्रष्टुः सकाशाद्विमलतरप्रकाशितद्रष्टा विशुद्धतरं पश्यति, एवं विक्रमभितोदयमनःपर्यायज्ञानावरणस्य कारणभेदतो मन्दरतरविशेषभावात् क्रज्जुभतेः सकाशात् विपुलमतिर्विशुद्धतरमिति, उपशान्तावरणविशेषादपि ज्ञानस्य विशेष इत्येतावताऽज्ञेन दृष्टान्तः, तथा तदावरणक्षयोपशमविशेषाच्च चित्तिभिरतरं-निर्मलतरं, अथवा प्राग्वद्धतदावरणकर्मक्षयोपशमस्य प्रधान-

त्वादिशुद्धतरं, बध्यमानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषाच्च वितिभिरतरं, बध्यमानाभावाच्च वितिभिरतरमित्यन्ये, अथर्वकार्थिका एवैते शब्दाः नानादेशजानां विनयानां कस्यचित् कश्चित् प्रासिद्धो भवतीत्युपन्यस्ताः, क्षेत्रं तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश इति जानाति पश्यति, शेषं निगदसिद्धं यावत्—

मणपज्जव० गाहा (❀ ५८-१०८) मनःपर्यायज्ञानं प्रागनिरूपितशब्दार्थं, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, इदं हि रूपिनिबन्धनक्षयोपशमिकप्रत्यक्षादिसाम्प्येऽपि सत्यबधिज्ञानात् स्वाभ्यादिभेदेन विशिष्टमिति स्वरूपतः प्रतिपादयन्नाह—जायन्त इति जनाः तेषां मनांसि २ जनमनोभिः परिचिन्तितः जनमनःपरिचिन्तितः जनमनःपरिचिन्तितश्चासावर्थश्चेति समासः, तं, प्रकटयति-प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, मानुषक्षेत्रम्-अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तच्चिबन्धनं, तद्वबहिर्व्यवास्थितप्राणिमनः-परिचिन्तितार्थविषयं प्रवर्त्तत इत्यर्थः, गुणाः—क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः-कारणानि यस्य तद् गुणप्रत्ययं, चारित्रवान् तस्य चारित्रवत् एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति-अग्रमत्तसंयतस्य आत्मर्षौपध्यादिक्रद्धिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः ॥ ५८ तं मणपज्जवणाणं, तदेतन्मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

‘सै किं तं केवलज्ञानमित्यादि ॥(१९-१११)॥ अथ किं तत् केवलज्ञानं?, केवलज्ञानं द्विविधं-प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवस्थकेवलज्ञानं च सिद्धकेवलज्ञानं च, भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवाचिनः प्राणिन इति भवः, भवो गतिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवस्थः तस्य केवलज्ञानं २, ‘षिथौ संसार्द्धौ’ ‘साध साध संसिद्धौ’ ‘षिधुं शान्ते मांगल्ये च’ सिध्यति स्म सिद्धः-यो येन गुणेन निष्पन्नः-परिनि-

ष्ठितो, न पुनः साधनीयः, सिद्धादनवत् स सिद्धः, स च कर्मसिद्धादिभेदादनेकविधः, उक्तं च-‘कर्मसिद्धिर्पे य विज्जा य, मते
जोगे य आगमे । अत्थ जत्ता अभिष्पाए, तवे कम्मक्खए इय ॥ १ ॥’ इह कर्मक्षयसिद्धेनाधिकारः, स चाशेषकर्माश्रयत्वात् कर्म-
क्षयसिद्धः, सितध्वंसित्वात् सिद्धः, ‘सि वर्णान्धनयो’रिति सितं-बद्धमष्टप्रकारं कर्म तद् ध्वंसितुं शीलमस्येति सितध्वंसी सिद्धः,
तस्य केवलज्ञानं २ ॥

‘से किं त’मित्यादि, अथ किं तद् भवस्थकेवलज्ञानं?, २ द्विविधं ब्रह्मं, तद्यथा-सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अयोगिभवस्थके-
वलज्ञानं च, इह शुज्यन्त इति योगाः-कायादयः, उक्तं च-‘कायवाङ्मनःकर्म योगः’ तत्रौदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणति-
विशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्यात् जीवव्यापारो वागयोगः, तथौदारिकवैक्रिया-
हारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः, तद्यथासम्भवं योगोऽस्य विद्यत इति सयोगी सयोगी चासौ
भवस्थश्च २, तस्य केवलज्ञानं, एवं न योगी २ स च भवस्थश्च तस्य केवलज्ञानं २, शैलेश्यवस्थागतस्येत्यर्थः, अथ किं तत् सयोगि-
भवस्थकेवलज्ञानं?, २ द्विविधं ब्रह्मं, तद्यथा-प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च,
तत्र प्रथमसमयस्वत्प्रथमतयोत्पत्तिसमय एव गृह्यते, न प्रथमोऽप्रथमः-द्वितीयादयः सर्व एव शैलेश्यवस्थाप्राप्तेरप्रथमसमया इति,
अथचेत्यन्यथा प्रतिपाद्यते, ‘चरमसमये’त्यादि, तत्र चरमः-सयोगिकालान्त्यसमयः, न चरमोऽचरमः पश्चात्तुपूर्व्या चरमादारभ्य
सर्व एवाकेवलप्राप्तेरचरमा इति । ‘सेत’ मित्यादि, निगमनम्, ‘से किं त’मित्यादि, अत्रापि शैलेश्यवस्थाभावि केवलज्ञानम-
धिकृत्येवमेव भावनीयमलं विस्तरेण । ‘सेत’ मित्यादि, निगमनम्, तदेतद्भवस्थकेवलज्ञानम् ॥

‘सि किं तस्मिन्त्यादि ॥ (२०-११३) ॥ अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानं ? सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं ब्रह्मसं, तद्यथा-अनन्तरासिद्धकेवलज्ञानं च परम्परसिद्धकेवलज्ञानं च, तत्र शैलेश्यवस्थापर्यन्तवर्तिसमयसमासादितसिद्धत्वस्य तस्मिन्नेव समये यत् केवलज्ञानं तदनन्तरासिद्धकेवलज्ञानं, ततो द्वितीयादिसमयेष्वनन्तामप्यनागताह्नां परम्परसिद्धकेवलज्ञानमिति ॥

‘सि किं तस्मिन्त्यादि ॥ (२१-१३०) ॥ ब्रह्मसूत्रस्य निर्वचनम्-अनन्तरासिद्धकेवलज्ञानं पंचदशविधं ब्रह्मसं, सिद्धानामेवानन्तरसं-वगतोपाधिभेदेन पंचदशभेदाभिन्नत्वात्, पंचदशभेदाभिन्नतामेव दर्शयन्नाह-तद्यथा-तीर्थसिद्धा इत्यादि, तत्र येनेह जीवा जन्म-जरामरणसालिलं मिथ्यादर्शनाविरतिगंभीरं विचित्रदुःखगणकरिमकरं राणद्वेषवनप्रक्षोभितमनन्तसंसारसागरं तरन्ति तर्तीर्थमिति, तच्च यथाऽवस्थितसकलजीवाजीवादिपदार्थप्ररूपकं अत्यन्तानवधान्याविज्ञातचरणकरणाक्रियाधारं अचिन्त्यशक्तिसमन्वितविस्वा-हृदुपकल्पं चतुस्त्रिंशदातिशयसमन्वितपरमशुक्लप्रणीतं प्रवचनम्, एतच्च संघः प्रथमगणधरो वा, तथा चोक्तम्- “तित्थं भंते तित्थं, तित्थकरे तित्थं ?, गोयमा ! अरिहा नियमा ताव तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउव्वण्णो ससणसंघो पढमणहरो वा” इत्यादि, ततश्च तस्मिन्नुपपन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः, अतीर्थसिद्धास्तीर्थान्तरसिद्धा इत्यर्थः, श्रूयते च ‘जिणान्तरे साहुवोच्छेओत्ति, तत्रापि ज्ञातिस्मरणादिनाऽवासापवर्षमार्गाः सिध्यन्ति एव, मरुदेविप्रभृतयो वाऽतीर्थसिद्धास्तदा तीर्थस्यानुत्पन्नत्वात्, तीर्थकरसिद्धास्तीर्थकरा एव, अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः, स्वयम्बुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्धसिद्धाः, प्रत्येकबुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धा इति । अथ स्वयंबुद्धप्रत्येकबुद्धयोः कः प्रतिविशेष इति, उच्यते, बोध्युपाधिश्रुतलिङ्गाकृतो विशेषः, तथाहि-स्वयंबुद्धा बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु न ताद्विरहेण, श्रूयते च बाह्यवृषभादिप्रत्ययसापेक्षा करकंड्वादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधि-

रिति, उपधिस्तु स्वयंबुद्धानां द्वादशविधः पात्रादिः, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवर्जः, स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतश्रुते अनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिगप्रातिपत्तिः स्वयम्बुद्धानां आचार्यसन्निधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रथञ्छ-
तीत्यलं विस्तरेण । 'बुद्धयोधितासिद्धाः' बुद्धाः-आचार्यास्त्वर्गोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते इह गृह्यन्ते, एते च सर्वेऽपि केचित् स्त्रीलिङ्ग-
सिद्धाः केचित् पुष्टिगासिद्धाः केचिन्पुंसकलिगासिद्धा इति, आह- तीर्थकरा अपि स्त्रीलिङ्गसिद्धा भवन्ति ? भवन्तीत्याह, यत उक्तं
सिद्धप्राप्तौ- 'स्ववत्थोवा तित्थगारीसिद्धा, तित्थगारितित्थे णोतित्थसिद्धा संखेज्जगुणा, तित्थगारितित्थे णोतित्थगारिसिद्धाओ
संखेज्जगुणाओ, तित्थगारितित्थे णोतित्थगारसिद्धा संखेज्जगुणा' इति, न तु नपुंसकलिङ्गः, प्रत्येकबुद्धास्तु पुष्टिगा एव, स्वलिङ्ग-
सिद्धा इव्यलिङ्गं प्राति रजोहरणगोच्छकधारिणः, अन्यलिङ्गसिद्धाः परित्राजकादिलिङ्गे सिद्धाः, गृहिलिङ्गसिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः,
एकसिद्धा इति एकस्मिन् समये एक एव सिद्धः, 'अणेगासिद्धा' इति एकस्मिन् यावद् अष्टशतं सिद्धं, यत उक्तम्-वत्तीसा अडयाला
सड्ढी वावत्तरी य बोद्धव्वा । तुलसीती छन्नउई दुरहिय अट्ठत्तरसयं च ॥१॥ अत्राह चोदकः-ननु सर्व एवैते भेदास्तीर्थासिद्धाती-
र्थासिद्धभेदद्वयान्तभावितः, तथाहि-तीर्थासिद्धा एव तीर्थकरसिद्धाः, अतीर्थकरसिद्धा अपि तीर्था[कर]सिद्धा वा स्युः अतीर्थासिद्धा वेत्येवं
शेषेष्वपि भावनीयमिति, अतः किमभिरिति, अत्रोच्यते, अन्तर्भावे सत्यपि पूर्वभेदद्वयादेवोत्तरोत्तरभेदाप्रतिपत्तेः, अज्ञातज्ञापनार्थं च
भेदाभिधानमिति । 'सेत्त'मित्यादि, निगमनम् ॥

'से किं तं परम्पर' इत्यादि ॥ २२-१३३ ॥ न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः- परम्परसिद्धविशेषणप्रथम-
समयवर्तिनः, सिद्धत्वद्वितीयसमयवर्तिनः इत्यर्थः, न्यादिषु तु द्विसमयसिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा सामान्येनाप्रथमसमयसिद्धा आभि-

थानविशेषतो द्विसमयादिसिद्धाभिधानमिति, शेषं प्रकटार्थं, यावत् तं समासतो इत्यादि, तदिति सामान्येन केवलज्ञानमभिपु-
ह्यते, द्रव्यतः केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि साक्षाज्जानाति पश्यति, क्षेत्रतः केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं लोकालो-
कभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, (श्र० १०००) इह च धर्मास्तिकायादिसर्वद्रव्यग्रहणे सत्यप्याकाशास्तिकायस्य क्षेत्रत्वेन रू-
ढत्वाद् भेदेनोपन्यासः, कालतः केवलज्ञानी सर्वं कालमतीतानागतवर्तमानभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, भावतः केवलज्ञानी
सर्वान् जीवाजीवगतान् भावान् गतिकषयाद्यगुरुलक्षणादीन् साक्षाज्जानाति पश्यति ।

इह च केवलज्ञानदर्शनोपयोगाचिन्तायां क्रमोपयोगादौ स्मृणामनेकविधा विप्रतिपत्तिः अतः संक्षेपतो विनेयजनाजुग्रहाय तत्प्रद-
र्शनं क्रियत इति, तत्र-केई भणंति जुगचं जाणइ पासइ य केवली णियमा । अन्ने एगंतरियं इच्छंति सुओवदेसेणं॥१॥
अन्ने ण चेव वीसुं दंसणमिच्छंति जिणवरिंदस्स । जं चिय केवलनाणं तंचिय से दंसणं विंति ॥२॥ गाथाद्वयम्, अस्य
व्याख्या-केचन सिद्धसेनाचार्यादयः भणंति, किं?, युगपद्-एकस्मिन्नेव काले जानाति पश्यति च, कः?, केवली, न त्वन्यः, नियमात्-
नियमेन ॥ अन्ये जिनभद्रगणिक्षमाश्रमप्रभृतयः एकान्तरितं जानाति पश्यति चेत्येवमिच्छन्ति, श्रुतोपदेशेन यथाश्रुतागमा-
नुसारेणेत्यर्थः, अन्ये तु वृद्धाचार्याः न नैव विष्वक् पृथक् तद्दर्शनामिच्छन्ति जिनचरेन्द्रस्य, केवलिन इत्यर्थः, किं तर्हि?, य-
देव केवलज्ञानं तदेव 'से' तस्य केवलिनो दर्शनं भुवते, क्षीणावरणस्य देशज्ञानाभाववत् केवलदर्शनाभावादिति भावना, अयं गा-
थाद्वयार्थः । साम्प्रतं युगपदुपयोगवादिमतप्रदर्शनायाह—जं केवलइं सादी अपडजवासियाइं दौवि भणियाइं । ता विंति
केइ जुगचं जाणइ पासइ य सव्वन्दू ॥ ३ ॥ यस्मात् केवलज्ञानदर्शने साध्यपर्यवसिते द्वे अपि भणिते ततः भुवते केचन सि-

इसेनाचार्यादयः, किं?, युगपद्-एकस्मिन् काले जानाति पश्यति च, कः?, सर्वज्ञ इति गाथार्थः ॥ इहराऽऽदीणिधनत्तं मिच्छा-
वरणक्वयोति व जिणस्स । इयरेतरावरणता अहवा निक्कारणावरणं ॥ ४ ॥ इतरथा अन्यथा आदिनिधनत्वं सा-
दिपर्यवसानत्वं केवलज्ञानदर्शनयोरुत्पत्त्यनन्तरमेव केवलज्ञानोपयोगकाले केवलदर्शनाभावात्, एवं केवलदर्शनोपयोगकालेऽपि
केवलज्ञानाभावात्, तथा मिथ्याऽऽवरणक्षय इति वा जिनस्य, न ह्यपनीतावरणौ द्वौ प्रदीपौ क्रमेण प्रकाश्यं प्रकाशयत इत्य-
भिप्रायः, तथा इतरेतरावरणता स्वावरणे क्षीणेऽप्यन्यतमभावे अन्यतमाभावादिति भावना, अथवा निक्कारणावरणमित्य-
कारणमेव अन्यतरोपयोगकालेऽन्यतरस्यावरणं, तथा च सति सर्वदैव भावाभावप्रसङ्गः, तथा चोक्तम्—“नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहै-
रोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षतो हि भावानां, कादाचित्कत्वसम्भवः ॥ १ ॥” इति गाथार्थः ॥ तद्वय असञ्चन्नुत्तं असञ्चद-
रिस्सणत्पसंगो य । एगंतरोवओगे जिणस्स दोसा बहुविहीया ॥ ५ ॥ तथा च सति असर्वज्ञत्वासर्वदर्शित्वप्रसंगश्च,
पाक्षिकं वा असर्वज्ञत्वं, यदा सर्वज्ञो न तदा सर्वदर्शी, दर्शनोपयोगाभावाद्, एवं यदा सर्वदर्शी न तदा सर्वज्ञः, ज्ञानोपयोगाभावात्,
एवमेकान्तरोपयोगोऽभ्युपगम्यमाने सति जिनस्य-केवलिनो दोषा बहुविधा इति गाथार्थः ॥ एवं परेणोक्ते सत्यागमवाद्याह—
भणणति भिन्नमुहुत्तोवयोगकालेवि तो तिणाणिस्स । मिच्छा छावट्टी सागराहं तस्स य खओवसमो ॥ ६ ॥ यदुक्त-
मितरथाऽऽदिनिधनत्वमिति तद्वसदिति दर्शयति, उपयोगानुपयोगकालापेक्षयैव साद्यपर्यवसितत्वात् केवलज्ञानदर्शनयोरित्याभिप्रा-
यो, न चानार्थमिदं, कथं?, भण्यते-अन्यथा हि भिन्नमुहुत्तोपयोगकालेऽपि मत्यादीनां ततस्त्रिज्ञानिनः मिथ्या षट्षष्टिः सागरो-
पमाणि क्षयोपशमः, प्रातिपादितश्च सूत्रे, न च युगपदेव मत्याद्युपयोगः, एवं क्षायिकोपयोगोऽपि भविष्यति जीवस्वाभाव्यादिति गा-

शाऽभिप्रायः । न च क्षयकार्येण अवश्यमनवरतमेव भवितव्यमिति दर्शयन्नाह—अहं णवि एवं तां शुण जह्वेव स्वीणंतराहओ
अरहा । संतोवि अंतरायक्त्वयमिमि पंचप्पगारमिमि ॥ ७ ॥ सततं न देति लहति च भुंजति उवभुंजई व स-
व्वन्नु । कज्जमिमि देति लभति च भुंजंति तहेव इहइंपि ॥ ८ ॥ किंच-दित्तसस लभंतसस य भुंजंतसस व जिणमस
एस गुणो । स्वीणंतराहयत्ते जं से विणधं न संभवइ ॥ ९ ॥ उवउत्तससेमेव य णाणमिमि व दंसणमिमि व जिण-
सस । स्वीणावरणगुणोऽयं जं कसिणं सुणइ पासइ वा ॥ १० ॥ चो-पासंतोऽवि न जाणइ जाणं व ण पासती
जइ जिणंदो । एवं न कदाहवि सो सव्वन्नु सव्वदरिसी य ॥ ११ ॥ पश्यन्नपि न जानाति जानन्वा न पश्यति यदि
जिनेद्रः एवं न कदाचिदप्यसो सर्वज्ञः सर्वदर्शी वा, युगपदन्यतरोपयोगकालेऽन्यतरोपयोगाभावादिति गाथार्थः ॥ सिद्धान्तवा-
द्याह—जुगवमजाणंतोऽवि हुं चउद्विचि पाणेहिं जहेव चउणाणि । भणणइ तहेव अरहा सव्वन्नु सव्वदरिसी य ॥ १२ ॥
इयं तु निगदासिद्धेव, नवरं क्षायिकभावमाश्रित्येति गाथार्थः ॥ पुनरप्याह—तुल्ले उभयावरणक्त्वयमिमि पुव्वतरमुव्वभवो
कस्स! इविहुवयोणाभावे जिणसस जुगवंति चोदेति ॥ १३ ॥ तुल्ये उभयावरणक्षये केवलज्ञानदर्शनावरणक्षये पूर्व-
तरं प्रथमतस्तुद्भवः—उत्पादः कस्स?, यदि ज्ञानस्य स किनिबन्धन इति वाच्यं, तदावरणक्षयानिबन्धन इति चेत् दर्शनेऽपि
तुल्य इति तस्याप्युद्भवप्रसंगः, एवं दर्शनेऽपि वाच्यं, अतः स्वावरणक्षयेऽपि दर्शनाभाववत् ज्ञानस्याप्यभावप्रसंगः विपर्ययो वा,
एवं-द्विविधोपयोगाभावे जिनस्य युगपदिति चोदयति, अयं गाथार्थः ॥ अत्र सिद्धान्तवाद्याह—भणणति ण एस नियमो जु-
गवुप्पक्षेण जुगवमेवेह । होयव्व उवओणेण एत्थ सुण ताव दिट्ठंतं ॥ १४ ॥ जहं जुगवुप्पत्तियवि सुत्ते सस्सत्त-

मत्सिस्तुतादीणिं । णत्थि जुगवोवयोगो सव्वेसु तहेव केवलिणो ॥ १५ ॥ भणियंपि य पक्षत्तीपक्षवणादीसु जह जि-
णो समयं । जं जाणत्ती न पासइ तमणुरयणत्पभादीणिं ॥ १६ ॥ इदं गाथात्रयमपि प्रकटार्थम् । अधुना ये केवलज्ञा-
नदर्शनाभेदवादिनस्तन्मतशुपन्यस्यबाह—जह किर खणिणावरणे देसन्नाणाण संभवो न जिणे । उभयावरणादीतिं त-
ह केवलदंसणस्सावि ॥ १७ ॥ निगदसिद्धा । सिद्धान्तवाधाह—देसन्नाणोवरमे जह केवलणाणसंभवो भणिओ । देस-
इंसणविगमे तह केवलदंसणं होउ ॥ १८ ॥ अह देसणाणदंसणविगमे तुह केवलं समयं णाणं । ण मतं केवलदंस-
णमंछामेतं णणु तवेयं ॥ १९ ॥ भणणइ जहोहिणाणी जाणइ व पासइ व भासितं सुत्ते । न य णाम ओहिदंसणणाणे-
गतं तह इमंपि ॥ २० ॥ जह पासइ तह पासतु पासति सो जेण दंसणं तं से । जाणति य जेण अरहा तं से
णाणंति वत्तव्वं ॥ २१ ॥ स्वपक्षसमर्थनार्थेव सिद्धान्तवाधाह—णाणम्मि दंसणम्मि य एत्तो एगततरयम्मि उवउत्तो ।
सव्वस्स केवललिरसा जुगवं दो णत्थि उवओगा ॥ २२ ॥ उवओगो एणयरो पणुवीसत्तिमे सते सिणायस्स ।
भणिओ वियडत्थो च्चिय छट्टुहेसे विसेसेउं ॥ २३ ॥ गाथाद्वयमपि निगदसिद्धं, नवरं भगवत्यां पंचविंशतितमे शतेऽधि-
कारोपलक्षिते 'सिणायस्स' चि स्नातकस्य केवलिनः । सिद्धान्तवाधनुद्धतत्वमागमभक्तिं च परां ख्यापयन्नाह—कस्स व
णाणमतमिणं जिणस्स जदि होज्ज दोवि उवओगा ? । णुणं ण होति जुगवं जेण णिसिद्धं सुत्ते बहुसो ॥ २४ ॥
निगदसिद्धैवेत्यलं प्रसंगेन, प्रकृतं प्रस्तुतमः ।

'अह'० गाहा ॥ (५९--१३४) ॥ इह मनःपर्यायज्ञानानन्तरं सूत्रक्रमोद्देशतः शुद्धिभातश्च प्राक्केवलज्ञानशुक्तं, तदुपन्यस्तय-

इत्यतस्तदर्थोऽयमथशब्दः, उक्तं च-“अथशब्दः प्रकियाप्रश्नानन्तर्यमंगलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु’ सर्वाणि च तानि द्रव्याणि सर्वद्रव्याणि जीवाजीवलक्षणाणि तेषां परिणामाः-प्रयोगविश्रसोभयाख्या उत्पादादयः सर्वद्रव्यपरिणामास्तेषां भावः-सत्ता स्वलक्षणमित्यनर्थान्तरं तस्य विशेषण ज्ञापनं विज्ञप्तिः विज्ञानं वा विज्ञप्तिः, तत्र भेदोपचारात्तस्या विज्ञप्तेः-परिच्छिन्नेः कारणं सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणं, अथवा विज्ञप्तिरेव कारणं विज्ञप्तिकारणं, अत एव सर्वक्षेत्रकालविषयं तत्, क्षेत्रादीनामपि द्रव्यत्वात्, तच्च ज्ञेयानन्तत्वादनन्तं, शश्वद्भावाच्छाश्वतं, सद्योपयोगादिति भावार्थः, प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति न प्रतिपाति अप्रतिपाति, सदाऽवस्थितमित्यर्थः, आह-यच्छाश्वतं तदप्रतिपात्येवातः किं विशेषणेनेति?, उच्यते, मा भूद् यावद्भवति तावच्छाश्वतं मनवरतमेव भवतीति प्रतिपत्तिः, न पुनरवध्यादिवदन्यथेत्यतो विशेषणमित्यनवरतं भवति सर्वकालं चेति, अथैकपदव्यभिचारोऽपि विशेषणविशेष्यभावो भवतीति ज्ञापनार्थं, तथाहि-शाश्वतमप्रतिपात्येव, अप्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं वा, अप्रतिपात्यवधेरप्यशाश्वतत्वादिति, एकविधम्-एकप्रकारं आवरणाभावात् क्षयस्यैकरूपत्वात्, केवलं-मत्यादिनिरपेक्षं, केवलं च तज्ज्ञानं चेति गार्थार्थः ॥ इह तीर्थकृतं समुपजातकेवलः सत्त्वानुग्रहार्थं देशनां करोति, तीर्थकरनामकर्मोदयात्, ततश्च ध्वनेर्द्रव्यश्रुतरूपत्वात्स्य च भावश्रुतपूर्वत्वात् श्रुतज्ञानसम्भवादनिष्टापत्तिरिति मा भून्मतिमोहोऽव्युत्पन्नबुद्धीनामित्यतस्तद्विनियत्यर्थमाह-

‘केवलं’ गाहा ॥ (* ६०-२३सू० १३९) ॥ इह तीर्थकरः केवलज्ञानेनार्थान्-धर्मास्तिक्कायादीन् सूर्त्तासूर्त्तान् आभिला-

प्यानभिलाप्यान् ज्ञात्वा विनिश्चित्य केवलज्ञानेनैव ज्ञात्वा, नतु श्रुतज्ञानेन, तस्य क्षायोपशामिकत्वात्, केवलिनश्च तद्भावात्, सर्वशुद्धौ देशशुद्ध्यभावादित्यर्थः ‘तत्र’ तेषामर्थानां मध्ये प्रज्ञापनं प्रज्ञापना तस्या योग्याः प्रज्ञापनायोग्याः तान् भाषते-तानेव वाक्ति,

नेतरानिति, प्रज्ञापनीयानिति न सर्वानेव भाषतेऽनन्तत्वाद् आयुषः परिमितत्वात्, किं तर्हि?, योग्यानेव, गृहीतृशक्त्यपेक्षया, यो हि यावतां योग्य इति, तत्र केवलज्ञानोपलब्धार्थाभिधायकः शब्दराशिः शोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न श्रुतं नामकर्माद्यनिबन्धनत्वात्, श्रुतस्य च क्षायोपशमिकत्वात्, स च श्रुतं भवति 'शेषं' शेषमित्यप्रधानं, एतदुक्तं भवति-श्रावृणां श्रुतग्रन्थानुसारि भावश्रुतनिबन्धनत्वाच्छेषम्-अप्रधानं द्रव्यश्रुतमित्यर्थः, अन्ये त्वेवं पठन्ति- 'वहजोग सुयं हवह तेसिं' स वाग्यागः श्रुतं भवति तेषां श्रोतृणां, भावश्रुतकारणत्वादित्यभिप्रायः, अथवा वाग्योगः श्रुतं द्रव्यश्रुतमेवेति गार्थार्थः। 'से तं' इत्यादिनिगमनम् । तदेतत् केवलज्ञानं, तदेतत्प्रत्यक्षम् । एवं प्रत्यक्षे प्रातिपादिते सति परोक्षस्वरूपमनवगच्छन्नाह चोदकः—
'से किं त' मित्यादि ॥(२४-१४०)॥ अथ किं तत् परोक्षं?, परोक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—आभिनिवोधिकज्ञानपरोक्षं च श्रुतज्ञानपरोक्षं च, चो पूर्ववत्, अनयोश्चेत्थं क्रमोपन्यासे प्रयोजनमुक्तमेव ॥ साम्प्रतं स्वाम्यभेदप्रातिपादनायाह—'जन्थ आभिनिवोहियणाणं मित्यादि, यत्र पुरुषे इन्द्रियनोइन्द्रियक्षयोपशमे वा आभिनिवोधिकज्ञानं तत्रैव पुरुषादौ श्रुतज्ञानं, तथा यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिवोधिकज्ञानम् । आह—यत्राभिनिवोधिकं ज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानमित्युक्ते यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिवोधिक-ज्ञानमिति गम्यत एवेत्यतः किमनेनोक्तेनेति?, अत्रोच्यते, नियमतो न गम्यत इत्यतो नियमार्थं, तथा चाह-'दोवि एयाई' इत्यादि, द्वे अध्येते-आभिनिवोधिकश्रुते अन्योऽन्यानुगते-परस्परं प्रातिबद्धे, स्यादेतद्-एवं सत्यभेद एवास्त्वनयोरित्याशङ्क्याह-'तह्विचि पुणां' इत्यादि, तथापि पुनराचार्याः नानात्वं-भेदं प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति, कथं?, लक्षणभेदाद्, दृष्टश्चान्योऽन्यानुगतयोरप्येकाकाशस्थयोर्धर्माधमास्ति काययोर्लक्षणभेदाद्धेद इति, तत्र यो हि गतिपरिणामपरिणतयोर्जीवपुद्गलरुपागत्युपष्टम्भेहेतुर्जलमिव क्षपस्य स

खल्वसंख्यप्रदेशात्मकोऽमूर्त्तिर्धर्मास्तिकाय इति, तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जावैवपुद्गलयोरैव स्थित्युपष्टम्भहेतुर्विवक्षया क्षितिरिव क्षपस्य स खल्वसंख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्त्त एवाधर्मास्तिकाय इति, एवमाभिनवोधिकश्रुतयोरपि लक्षणभेदाद्भेदः, तथा चाह—‘आभिनिवृज्झइ’ इत्यादि, आभिनिवृध्यत इत्याभिनिवोधिकं—आत्मनः परिणामविशेषः, एवं शृणोतीति श्रुतं—आत्मन एव परिणामविशेष इति, एतदुक्तं भवति—यादिन्द्रियमनोनिमित्तमात्मनो विज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारेणोपजायते तत् श्रुतं, शेषमिन्द्रियमनोनिमित्तमाभिनवोधिकमिति । इत्थं लक्षणभेदाद्भेदमभिधायानुना प्रकारान्तरेण भेदमभिधित्सुराह—‘मतिपुञ्चं सुतं, ण मती सुयपुञ्चिया’ ‘पू पालनपूरणयो’रित्येतस्य पूर्यते प्राप्यते प्राप्यते वाऽनेन कार्यमिति पूर्य-कारणं, मतिः पूर्वमस्येति मतिपूर्वं, श्रुतं श्रुतज्ञानं, तथा चेदं मत्या पूर्यते प्राप्यते पाल्यते वा, अन्यथा प्रणश्यतीत्यर्थः, न मतिः श्रुतपूर्वेत्ययं महात् भेद इति ॥ अत्राह—मतिश्रुतयोर्द्वयपदेव सम्भ्यत्तवावासा भाव उक्तः, अज्ञानयोरपि विनामः, तत् कथं मतिपूर्वं श्रुतमिति ?, किंच—मतिपूर्वकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सति मतिज्ञानभावेऽपि तत्काले श्रुतमज्ञानं प्राप्तोति, अनापि चेदमिति, अत्रोच्यते, ननु लब्धिं प्रति मतिश्रुते समकाले भवतः, न तूपयोगोऽनयोः समकाले इति मतिपूर्वं श्रुतं, इह पुनः को भावार्थः ?—श्रुतोपयोगो मतिप्रभवः, यतो नासंचिन्त्य मत्या श्रुतग्रन्थानुसारि विज्ञानमुत्पद्यते । आह—एवं मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव, तथाहि—शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते सा श्रुतपूर्वेति प्रतीतं, अतो न विशेषो, यथा मतिपूर्वं श्रुतं तथा मतिरपि श्रुतपूर्वेति, अत्रोच्यते, ननु सा द्रव्यश्रुतोद्भवा वर्त्तते, इह तु न मतिः श्रुतपूर्वेति, का भावना?, भावश्रुतात् सक्थात् मतिर्नास्तीति, यद्वा कार्यतया निषिध्यते, न पुनः क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगात् च्युतस्य मत्त्ववस्थानमिष्यत एवत्यलं प्रसङ्गं, न चैतत् स्वमनीषिकयोच्यते, यतोऽभ्यधापि भाष्यकृता—‘णाणाणऽण्णाणाणि य समकालाहं यतो

महसुयाहं । तो न सुयं मतिपुव्वं मतिणाणे वा सुयऽण्णाणं ॥ १ ॥ इह लद्धिमहसुयाहं समकालाहं न त्वययोगो सिं । मतिपुव्वं सुय-
मिह पुण सुतोपयोगो मतिप्पभवो ॥ २ ॥ सोऽण जा मती ते सुयपुव्वच्चि तेण ण विसेसो । सा दव्वसुयप्पभवा भावसुयाओ मती
नत्थि ॥ ३ ॥ कज्जतया ण तु कमसो कमेण को वा मतिं निवारइ ? । जं तत्थावत्थाणं चुतस्स सुत्तोवयोगाओ ॥ ४ ॥ ” इतश्च
मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात्, तथाहि-अवग्रहादिभेदाद्ष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानं, अङ्गप्रविष्टाद्यनेकभेदाभिन्नं च श्रुतज्ञानं, इन्द्रियोप-
योगलाभतो उक्तो (० लब्धिधविभागतो) वा, उक्तञ्च-“सोऽंदिओवल्लही होइ सुतं सेसयं तु मतिणाणं । मोत्तूणं दव्वसुयं अक्खरलंभो
य सेसेसु ॥ १ ॥ ” इतश्च भेदः, अनक्षरमपि मतिज्ञानं, अक्षरानुगतं च श्रुतज्ञानमिति, अथवाऽऽत्मप्रत्यायकं मतिज्ञानं स्वपरप्रत्यायकं
श्रुतज्ञानम्, आवरणभेदाच्च भेद इत्यलं अतिप्रसङ्गेन, इह च यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभेदान्मिथो भेदस्तथा सम्यग्मिथ्यादर्श-
नपरिग्रहविशेषात् स्वरूपतोऽपि भेद इति दर्शयन्नाह--

‘अविसेसित्ता’ इत्यादि ॥ (२५-१४२) ॥ अविशेषिता मतिः सामान्येनैव मतिज्ञानं मत्तज्ञानं च, सामान्येनोभयत्रापि
मतिशब्दप्रवृत्तेः, विशेषिता मतिः स्वामिविशेषेण सम्यग्ग्रह्येर्भतिर्मातिज्ञानं, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वात्, मिथ्यादृष्टेर्भतिः
मत्तज्ञानं, तत्त्वतः स्वफलरहितत्वादित्यर्थः, एवं श्रुतस्त्वत्रमपि व्याख्येयम् । आह--क्षयोपशमादिकारणाभेदे घटादिपरिच्छेदकार्याभेदे
च कथं मिथ्यादृष्टेरज्ञाने इति, तथा च मिथ्यादृष्टेरपि क्षयोपशमादेव मतिश्रुतप्रवृत्तिः, तथोर्ध्वादिलक्षणाकारमेव घटादिसंवेदनामिति,
अत्रोच्यते, मिथ्यादृष्टेरज्ञाने मतिश्रुते, सदसतोरविशेषादुन्मत्तकवद्, उक्तं च भाष्यकारेण—सदसदविसेसणाओ भवहेउ-
जहिच्छिओवलंभाओ । पाणफलाभावातो मिच्छादिट्टिस्स अन्नाणं ॥ १ ॥ विनेयजानानुग्रहार्थमियं लेशतो व्याख्यायत

इति, मिथ्यादृष्टिः कथंचित् सन्तमपि पुरुषे देवादिधर्मं न प्रतिपद्यते, पुरुष एवेत्यभ्युपगमात्, तथा असन्तमपि षटादिधर्मं प्रतिपद्यते, अस्त्येवेत्यभ्युपगमात्, अतः सदसतोरविशेष इति, अतश्च मिथ्यादृष्टेर्भ्रमतिश्रुते अज्ञाने, भवहेतुत्वाच्च मिथ्यादर्शनवत्, इतश्चाज्ञानं यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत्, इतश्चाज्ञानं फलाभावादन्वयप्रदीपवत्, ज्ञानस्य हि फलं विरतिः, सा च मिथ्यादृष्टेर्न विद्यते इत्यलं प्रसंगेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, इह मतिपूर्वं श्रुतमितिकृत्वा मतिज्ञानमेवाधिकृत्य प्रश्नस्रजमाह-

‘से किं तंमित्यादि ॥(२६-१४४)॥ अत्र निर्वचनं-द्विविधं प्रज्ञसं, तद्यथा-श्रुतनिश्चितं चाश्रुतनिश्चितं च, चो पूर्ववत्, श्रुतमिह सामाधिक्यादि लोकविन्दुसारान्तं द्रव्यश्रुतं गृह्यते, तदनुसारेण श्रुतपरिकर्मितमतेस्तदपेक्षमेव च उत्पादकाले यत्तु तन्निरपेक्षमेवोत्पद्यते तत् श्रुतनिश्चितं अवग्रहादि, यत्तु तन्निरपेक्षं तथाविधक्षयोपशमभवमेव वर्तते तदश्रुतनिश्चितं-औत्पत्तिक्यादि ॥ आह-इदमप्यवग्रहादिरूपमेव, सत्यं, किन्तु श्रुतानुसारमन्तरेणोत्पत्तर्भेदेनोक्तं । तत्राल्पतरवक्तव्यत्वाद्श्रुतनिश्चितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह-‘से किं तं’मित्यादि, अत्र

उत्पत्तिषांगाहा॥(*६१-१४४)॥उत्पत्तिरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, आह-क्षयोपशमः प्रयोजनमस्याः, सत्यं, किन्तु स खल्वन्तरंगत्वात् सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रस्वकर्माभ्यासादिकर्मपेक्षत इति, विनयो-शुरुश्रुषा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैनायिकी, अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पं नित्यव्यापारः कर्म कादाचित्कं शिल्पं कर्मजाति कर्मणा वा जाता कर्मजा, परि समन्तात् नमनं परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थालोकनादिजन्य आत्मधर्म इत्यर्थः स कारणमस्यास्तत्प्रधाना

पारिणामिकी । बुध्यते अनयेति बुद्धिर्मतिरित्यर्थः, सा चतुर्विधोक्ता तीर्थकरणधरैः, किमिति?, यस्मात् पंचमी नोपलभ्यते केवलानाऽ-
पि, असत्त्वादिति गाथार्थः॥ औत्पत्तिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह-पुञ्च० गाहा॥ (*६२-१४४)॥ पूर्वमिति बुद्ध्युत्पादात् प्राक् स्वयमदृष्टः
अन्यतश्चाश्रुतः अवेदितो मनसाऽप्यनालोचितः तस्मिन्नेव क्षणे विशुद्धो यथावस्थितः गृहीतोऽवधारितः अर्थोऽभिप्रेतपदार्थो यथा
सा तथा, इहैकान्तिकमिहपरलोकविरुद्धं फलान्तरावाधितं चाव्याहृतमुच्यते, फलं-प्रयोजनं, अव्याहृतं च तत्फलं च २ योगोऽ-
स्यास्तीति योगिनी अव्याहृतफलेन योगिनी २, अन्ये पठन्ति-अव्याहृतफलयोगा अव्याहृतफलेन योगोऽस्याः सा अव्याहृतफल-
योगा बुद्धिः औत्पत्तिकी नामेति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं विनेयजनानुग्रहायास्या एव स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणानि प्रतिपादयन्नाह-
भरहसिल पणिय० ॥ *६३ ॥ भरह० ॥ *६४ ॥ महुसित्य ॥ *६५ ॥ (१४४) गाहार्था, आसामर्थः कथानकेभ्य
एवावसेयः, तानि चावसरप्राप्तान्यपि गुरुनियोगान्न ब्रूमः, किन्त्वावश्यके वक्ष्यामः, अधुना वैनायिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह-
भरणिणत्थ० गाहा ॥(*६६-१५९)॥ इहातिगुरु कार्यं दुर्निर्वहत्वाद्भर इव भरः तन्निस्तरणे समर्था भरनिस्तरणसमर्था, त्रयो-
वर्गास्त्रिवर्गमिति लोकसुद्धेर्मार्थकामाः तदर्जनपरोपायप्रतिपादननिबन्धनं सुत्रं, तदन्वारव्यानं त्वर्थः पेयात्वं प्रमाणं सारो वा त्रिवर्ग-
सुत्रार्थयोर्गुहीतं प्रमाणं सारो वा यथा सा तथाविधा, अथवा त्रिवर्गः-त्रैलोक्यं, आह-त्रिवर्गसुत्रार्थगुहीतसारत्वे सत्यश्रुतनिश्चितत्वं
विरुध्यत इति, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गसुत्रार्थगुहीतसारत्वं सम्भवति, अनोच्यते, इह प्रायोद्वात्तिमंगीकृत्याश्रुतनिश्चितभावेऽपि
न कश्चिदोष इति, उभयलोकफलवती ऐहिकामुष्मिकफलवती विनयसमुत्था विनयोद्भवा भवति बुद्धिरिति गाथार्थः ॥ अस्या
एव विनेयजनानुग्रहार्थं उदाहरणैः स्वरूपमुपदर्शयन्नाह-

णिभित्तिंगाहा ॥*६७॥ सीतांगाहा ॥(*६८-१५९)॥गाथाद्वयार्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चोत्तरत्र वक्ष्यामः ।
साम्प्रतं कर्मजाया बुद्धलक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

उच्येणंगाहा ॥(*६९-१५९)॥ उपयोजनमुपयोगो-विवाक्षिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः सारः-तस्यैव कर्मणः परमार्थः, उपयो-
गेन दृष्टः सारो यथेति समासः, अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्यर्थः, कर्मणि प्रसंगः २, प्रसंगः-अभ्यासः, परिचालनं-विचारः,
कर्मप्रसंगपरिचालनार्थां विशाला, अभ्यासविचारवस्तिर्णिति भावार्थः, साधु कृतामिति सुदु कृतामिति विद्वद्भ्यः प्रशंसा-साधुकारः,
तेन फलवतीति समासः, साधुकारेण वा शेषमापि फलं यस्याः सा तथा, कर्मसमुत्था कर्मोद्भवा भवति बुद्धिरिति गाथार्थः ॥
अस्या अपि विनेयवर्गानुकम्पयोदाहरणैः स्वरूपमुपदर्शयन्नाह—

हेरणिणए गाहा ॥(*७०-१६४)॥ अस्या अप्यर्थं वक्ष्यामः ॥ साम्प्रतं पारिणामिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—
अणुमाण० गाहा ॥(*७१-१६५)॥ ‘अनुमानहेतुदृष्टान्तैः’ साध्यमर्थं साधयतीति अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका, इह लिङ्ग-

ज्ञानमनुमानं, स्वार्थमित्यर्थः, तत्प्रतिपादकं वचो हेतुः, परार्थमित्यर्थः, अथवा ज्ञापकमनुमानं, कारको हेतुः, दृष्टमर्थमन्तं नय-
तीति दृष्टान्तः, आह-अनुमानग्रहणादेव दृष्टान्तस्य गतत्वाद्दलमुपन्यासेन, न, अनुमानस्य तत्त्वत एकलक्षणत्वाद्, उक्तं च-“अन्यथा-
ऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किं”मित्यादि । साध्योपमाभूतश्च दृष्टान्तः, उक्तञ्च-“यः साध्यस्योपमाभूतस्स दृष्टान्तः” इति, कालकृतो
देहावस्थाविशेषो वय इत्युच्यते, तद्विपकेन परिणामः-पुष्टता यस्याः सा तथाविधा, हितम्-अभ्युदयस्त्वत्कारणं वा निःश्रेयसं-

मोक्षस्तन्निबन्धनं वा हितानिश्रेयसाभ्यां फलवती बुद्धिः परिणामिकीति गाथार्थः ॥ अस्या अपि शिष्यगणहितायोदाहरणैः स्वरूपं दर्शयन्नाह—

अल्प० गाहा ॥ (*७२-१६५) ॥ स्वमए० गाहा ॥ (*७३-१६५) ॥ चल्पा० गाहा ॥ (*७४-१६५) ॥ आसामर्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चान्यत्र वक्ष्यामः 'से तं' इत्यादि, तदेतदश्चुतनिश्चितम्

'से किं तं'मित्यादि, (२७-१६८) चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अवग्रह ईहा अपायो धारणा, अवग्रहणमवग्रहः-सामान्यमात्रा-निर्दिश्यार्थग्रहणमित्यर्थः, तथा ईहनमीहा, सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, एतदुक्तं भवति-अवग्रहादुत्तीर्णः अपायात् पूर्वः सद्भूतार्थ-विशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषत्यागाभिमुखश्च प्रायो मधुरत्वादयः शब्धादिशब्दधर्मा अब्र घटन्ते, न खरककेशनिष्ठुरता-दयः शाब्गादिशब्दधर्मा इति मतिविशेष ईहेति, तथा तदर्थाध्यवसायोऽपायः, निर्णयो निश्चयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं, एतदुक्तं भवति-शांख एवायं शाब्ग एव वेत्याद्यवधारणात्मकः प्रत्ययोऽपाय इति, तथा तदर्थाविशेषधरणं धारणा, अविच्युतिस्मृतिवासनारूपा ॥

'से किं तं'मित्यादि ॥ (२८-१६८) ॥ अथ कोऽयमवग्रहो?, २ द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—अर्थावग्रहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च, अर्थत इत्यर्थः, अर्थस्यावग्रहोऽर्थावग्रहः, सकलविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यार्थग्रहणमेकसामायिकमिति भावार्थः, व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपनेन घट इति व्यञ्जनं, तत्रोपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतद्रव्यसङ्घातो वा, ततश्च व्यञ्जनेन-उपकरणेन्द्रियेण व्यञ्जनानां-शब्दादिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, अथाथावग्रहस्य तु लक्ष्यत्वात् सकलेन्द्रियार्थव्यापकत्वाच्चेतरस्य ।

‘से किं तंमित्यादि (२९-१६२) अथ कोऽयं व्यञ्जनावग्रहः इत्यत्र पुनरुत्पत्तिक्रम एवाश्रितो यथासम्भवमिति सुखिलष्टमेतदिति, प्रकृतमुच्यते—व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रह इत्यादि स्रजसिद्धं । आह-पञ्चेन्द्रिय-मनःसद्भावे सति किमित्ययं चतुर्विध इति ?, अत्रोच्यते, नयनमनसोरप्राप्तकारित्वाद्, अप्राप्तकारित्वं च विषयकृतानुग्रहोपघातशून्य-त्वात्, प्राप्तकारित्वे पुनरनलजलशूलाद्यालोकने दहनक्लेदनपाटनादयः स्युः, अत्र च विषयदेशं भत्वा न पश्यति, प्राप्तं चार्थं नालम्बत इत्येतावन्नियम्यते, मूर्तिमता पुनः प्राप्तेन भवत एवानुग्रहोपघातौ भास्करकिरणादिनेति, अन्यस्त्वाह-व्यवाहितार्थानुपलब्धेरनुमानात् प्राप्तकारित्वं लोचनस्येति, एतदयुक्तं, नैकान्तिकत्वाद्, रुचोऽभ्रपटलस्फटिकान्तरितोपलब्धेः, स्यादेतत्-नायना रश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णतीति दर्शने रश्मीनां तैजसत्वात्, तेजोद्रव्यैरप्रातिस्खलनाद्दोष इति, एतदप्ययुक्तं, महाज्वालादौ प्रातिस्खलनोपलब्धे-रित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्र नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयाद्गमनिकामात्रमेतदिति ।

‘से किं तंमित्यादि ॥ * ३०-१७३ ॥ अथ कोऽयमर्थविग्रहः?, अर्थावग्रहः षड्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रह इत्यादि स्रजसिद्धं यावत् ।

‘तस्स षं इमे’ इत्यादि ॥ * ३१-१७४ ॥ तस्यावग्रहस्यामूनि, षं पूर्ववत्, अवग्रहसामान्यापेक्ष्यैकार्थिकानि नानार्थो-पाणि-नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति, योषा उदात्तादयः कादीनि व्यञ्जनाति, नामैव नामधेयं, अवग्रहविशेषापेक्षया तु कश्चिद् भिन्नार्थानि, त्रिविधश्चावग्रहः—सामान्यावग्रहो विशेषावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्चेति, तत्र भिन्नार्थता निदर्शयते—

‘तंजहा—ओगिणहणते’ त्यादि, अवगृह्यतेऽनेनेति अवग्रहणं, करणे ल्युट्, व्यञ्जनावग्रहप्रथमसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यादानपरिणाम इत्यर्थस्तद्भावः अवग्रहणता, धार्यतेऽनेनेति धारणं उप सामीप्येन धारणं उपधारणं व्यञ्जनावग्रहाद्भूत्या आ(च्वा)दिसमये-व्यवसानानन्तं प्रतिसमयमेव शब्दादिद्रव्यादानधारणपरिणाम इति भावना, तद्भाव उपधारणता, श्रूयतेऽनेनेति श्रवणं एकसामान्यिकसामान्यार्थावग्रहावबोधपरिणाम इत्युक्तं भवति तद्भावः श्रवणता, अवलम्बत इत्यवलम्बनं, ‘कृत्यल्युटो बहुल’ मिति वचनात् कर्मणि ल्युट्. तद्भावः अवलम्बनता-विशेषसामान्यार्थावग्रह इति भावार्थः, तथा हि उत्तरोत्तरधर्माजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्यहादयः प्रवर्तन्ते—किमयं शांखः किं वा शाङ्ग इत्यतस्तदनन्तरमेवेहादिग्रहत्तौविशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति, एवमुत्तरोत्तरधर्माजिज्ञासायां सत्यां विशेषसामान्यार्थावग्रहेषु मर्यादया धावतो मेधोच्यते, यावदधिगच्छति, यथा-शांखः स किं सन्द्रः किं वा तार इत्यादि, यत्र व्यञ्जनावग्रहो नास्ति तत्राद्यभेदद्वयाभाव इति । ‘सि तं उग्राहे’ सोऽयमवग्रहः ।

‘सि किं तं’ मित्यादि, सूत्रम् ॥ ३२-१७५ ॥ निगदसिद्धं यावत् आमोचनता ईहा, अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमालोचनमाभोगनमुच्यते तद्भाव आमोचनता, मृग्यतेऽनेन परिणामकरणेति मार्गणं, सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणमिति हृदयं, तद्भावो मार्गणता, एवमन्वियतेऽनेनेति गवेषणं. तत ऊर्ध्वं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्माध्यासेनालोचनमिति गर्भः, तद्भावो गवेषणता, ततो मुहुर्मुहुः क्षयोपशमविशेषतः स्वधर्मानुगतसद्भूतार्थविशेषाचिन्तनं चिन्ता, विमर्षणं विमर्षः-क्षयोपशमविशेषादेवोर्ध्वं स्पष्टतरावबोधतः सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्मालोचनं विमर्षः, नित्यानित्यादिद्रव्यभावालोचनमित्यन्धे । ‘सि तं ईहा’ ।

‘सै किं तं’ मित्यादि ॥ (३३-१७६) ॥ सूत्रसिद्धं यावदावर्तनता, वर्त्यते अनेनेति वर्तनं-क्षयोपशमकरणमेव ईहाभाविनवृत्त्य-
भिमुखस्यापायभाग्रप्रतिपत्त्यभिमुखस्य चार्थविशेषावबोधविशेषस्या-मर्यादया वर्तनमावर्तनं तद्भावः आवर्तनता, ततः प्रतिपत्त्या (अती-
पमा-) वर्तनं प्रत्यावर्तनं, अर्थविशेष एव विवक्षितापायप्रत्यासन्नतरबोधविशेषाणां मुहुर्मुहुर्पत्तिमित्यर्थः, तद्भावः प्रत्यावर्तनता, अप-
अयः अपायः विशेषतः सङ्कलनेन निश्चयो निर्णयोऽनगम इत्यनर्थान्तरं, सर्वथेहाभावाच्चिदृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतोऽ-
पाय इति भावार्थः, ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमेव बुध्यमानस्य बुद्धिः, विशिष्टं ज्ञानं
विज्ञानं क्षयोपशमविशेषादवधारितार्थविषयमेव तीव्रतरधारणाकरणमित्यर्थः, ‘सै तं अवायो’ सोऽयमपायः ।

‘सै किं तं’ मित्यादि ॥ (३४-१७६) ॥ निगदसिद्धं यावद्धारणेत्यादि, अपायानन्तरमवगतार्थमविच्युत्या जघन्योत्कृष्टम-
न्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं धारयतो धारणोति भण्यते, ततस्तमेवार्थं उपयोगाच्च्युतं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तादुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयकालात् परतः
स्मरतो धरणं धारणोच्यते, स्थापनं स्थापना, ततोऽपायावधारितमर्थं पूर्वापरालोचितं हृदि स्थापयतः स्थापना, मूर्त्तघटस्थापना-
वत्, वासनेत्यर्थः, अन्ये तु धारणास्थापनयोर्व्यत्ययेन स्वरूपमाचक्षते, प्रतिष्ठापनं प्रतिष्ठा अपयावधारितमेवार्थं हृदि प्रभेदेन
प्रतिष्ठापयतः प्रतिष्ठा भण्यते, जले उपलक्ष्येप्रप्रतिष्ठावत्, कोष्ठक इति अविनष्टसूत्रार्थबीजधारणात् कोष्ठकवद् धारणा कोष्ठक इति ।
इहात्मनो ज्ञानस्वभावत्वाज्ज्ञानावरणीयादिकर्ममलपटलाच्छादितस्वभावत्वात् गुरुवदनसमुत्थशब्दाद्यनेकविधकारणापाद्यमानक्ष-
योपशमसामर्थ्यादवबोधः, ज्ञेयस्य चानन्तधर्मात्मकत्वात् कालक्षयोपशमविशेषतोऽवग्रहेहापायावबोधविशेषो भावनीयः, कथां चि-

देकाधिकरणत्वाद्, अन्यथा परिच्छेदप्रवृत्तिलक्षणसकलोकप्रसिद्धसंख्यवहारोच्छेदप्रसङ्ग इत्यलं प्रसङ्गेन, गामनिकाभात्रमेतत् ॥ अव-
ग्रहादिकालप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

‘ओगवाहे०’ इत्यादि॥ (*७४।३५-१७७)॥ अर्थावग्रहः एकसामाधिकः, आन्तर्भौहृत्तिकी ईहा, आन्तर्भौहृत्तिकोऽप्यायः, धारणा
संख्येयं वाऽसङ्ख्येयं वा कालं स्मृतिवासनारूपा, सङ्ख्येयवर्षार्थुषां संख्येयमसंख्येयवर्षार्थुषामसंख्येयम् । ‘एवं अट्टावीसविधस्से’-
त्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधं ?, चतुर्विधो व्यञ्जनावग्रहः षड्विधोऽर्थावग्रहः षड्विधा ईहा
षड्विधोऽप्यायः षड्विधा धारणा, एवमष्टाविंशतिविधस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य समन्धी यो व्यञ्जनावग्रहः तस्य प्ररूपणं-प्रतिपादनं
करिष्यामि, कथं ?, प्रतिबोधकदृष्टान्तेन मल्लकदृष्टान्तेन च, ‘से किं तंमित्यादि ॥ (३६-१७७)॥ प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स
एव दृष्टान्तस्तेन, तद्यथा नाम कश्चिदनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः कंचिदन्यतममनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सुप्तं सन्तं पतिबोधयज्जाति
प्रतिबोधयेत्, कथं ?. अमुकामुकेति, तत्र चोदकेत्यादि, इह ज्ञानावरणकर्मोदयतः कथितमपि स्वत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नचोदनाच्चो-
दकः, अविशिष्टक्षयोपशमभावतो वा अगृहीतशास्त्रगर्भार्थः पूर्वपरविरोधचोदनात् चोदकः, यथाऽवस्थितं स्वत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञा-
पकः, श्रौतार्थापेक्षया विरुद्धं पुनरुक्तस्त्रं वा अर्थतोऽविरुद्धं अपुनरुक्तं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः, तत्र चोदकः प्रज्ञापकं एवमुक्तवा-
निति, भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः, किमेकसमयप्रविष्टेत्यादि सुगमं यावत् एवं वदन्तं चोदकं प्रज्ञापक एव-
मुक्तवान्-ना एकसमयप्रविष्टेत्यादि प्रकटार्थं यावत् न सङ्ख्येयसमयप्रविष्टाः पुरुला ग्रहणभागच्छन्ति, नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटश-
ब्दविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यः, शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः, अन्यथा समन्वयमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य ग्रहणमा-

गच्छन्त्येव, 'असंख्येज्ज' इत्यादि, प्रतिसमयप्रवेशेनादित आरभ्य असंख्येयसमयैः प्रविष्टैरसंख्येयसमयप्रविष्टाः, न पुनर्विशत्या-
ज्ज्ञोभिः पथिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमयापेक्षयाऽसंख्येयसमयप्रविष्टा इति, पुर्रलाः-शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति, अर्था-
वग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः, इह च चरमसमयप्रविष्टा एव ग्रहणमागच्छन्ति, तदन्ये त्विन्द्रियक्षर्योपशमकारिण इत्योघतो
ग्रहणमुक्तमिति, असंख्येयमानं चात्र जघन्यमावलिकासंख्येयभागासमयतुल्यं, उक्तुष्टं तु संख्येयावलिकासमयतुल्यं, तच्च प्राणापा-
नपृथक्त्वकालसमयमिति, उक्तं च-“वंजणवग्गहकालो आवालियाऽसंख्यभागमेत्तो उ । थोवो उक्कोसो पुण आणापाणुहुत्तंति ॥ १ ॥”
'से तं' इत्यादि निगमनम् ॥ सेयं प्रतियोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणेति वाक्यशेषः ॥

'से किं तं'मित्यादि, अथ कोऽयं मल्लकदृष्टान्तो?, २ नाम तद्यथा नाम कश्चित् पुरुष आपाकशिरसः, आपाकः प्रतीतः तच्छिर-
सश्च मल्लकं-शरावं गृहीत्वा, इदं रूक्षं भवति इत्यतोऽस्य ग्रहणमिति, तत्र मल्लके एकं उदकविन्दुं प्राक्षिपत् स नष्टः, तत्रैव तद्भावापरि-
णतिमापन्न इत्यर्थः, शषं सुगमं यावत् जण्णं तं मल्लकं रावेदिति आद्रतां नेष्यति, शेषं सुगमं यावत् एवमेवेत्यादि, अतिबहुत्वात्
प्रतिसमयमनन्तैः पुर्रलैः-शब्दपुर्रलैः यदा तद् व्यंजनं पूरितं भवति तदा हुमिति करोति, तमर्थं गृह्णातीत्युक्तं भवति, अत्र व्यंजनशब्देन
त्रयमाभिगृह्यते-द्रव्यमिन्द्रियं सम्बन्धो वा, यदा द्रव्यं व्यंजनमधिक्रियते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं, स्वप्रमाणमानीतं, स्वविषय-
व्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा व्यंजनमिन्द्रियं तदा पूरितमित्याभूतं, भूतं व्याप्तमित्यर्थः, यदा तु द्वयोरपि सम्बन्धोऽधिक्रियते तदा
पूरितमित्यंगीभावमानीतमनुपक्तमित्यर्थः, एवं यदा पूरितं भवति तदानीं तमर्थं गृह्णाति, किंविशिष्टं ?-आमजात्यादिकल्पना-
रहितं, तथा चाह-णो चैव णं जाणइ के वेस सइदित्ति, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति, एकसामधिकत्वादर्था-

वग्रहस्य, अत्रार्थावग्रहांत् पूर्वः सर्वो व्यंजनावग्रह इति, ततो ईहं पविसन्तीत्यादि सुगमं यावत् संवेज्जं वा असंवेज्जं वा कालंति । अत्राह-सुसमंगीकृत्य युज्यते अयं न्यायः, जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनन्तरमेव अवग्रहेहाव्यतिरेकेणपायज्ञानमुत्पद्यते, तथो-पलम्भात्, न चैतदनार्थं, यत आह स्रजकारः—‘से जहा णाम्प’ इत्यादि, अथवा यदुक्तं न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादि, किं तर्हि ?, नामजात्यादिकल्पनारहितं गृह्णातीत्येतदयुक्तं, यत एवमागमः ‘से’ इत्यादि, अथवा सुसमप्रतिबोधकमल्लुकदृष्टान्ताभ्यां व्यंजनाार्थावग्रहयोः सामान्येन स्वरूपमभिधाय अधुना मल्लुकदृष्टान्तेनैव प्रतिपादयन्नाह—‘से जहा’ इत्यादि, तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः अव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, अव्यक्तमित्यनिर्देश्यस्वरूपं नामादिकल्पनारहितमित्यनेनार्थावग्रहमाह, तस्य च श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धिनो व्यंजनावग्रहपूर्वकत्वात् व्यंजनावग्रहं च, आह-न ह्यत्रैवं क्रम उपलभ्यते, किंत्वक्षेपेण शब्दापायज्ञानमेव वेद्यते, स्रजेऽव्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतमतोऽव्यक्तं सन्दिग्धं पुरुषादिशब्दभेदेन शब्दं शृणुयादिति न्याय्यं, तथा चोत्तरस्रजमप्येतद्वाह-‘तेषां सदेत्ति उज्गाहिते’ तेन-श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतं ‘णो चैव णं जाणति के वेस सदादि’ न पुनरेवं जानाति-क एष पुरुषादि-समुत्थानामन्यतमः शब्द इति, आदिशब्दाद्रसादिष्वप्ययमेव न्याय इति ज्ञापयति, ‘ततो ईहं पविसन्ती’ त्याद्यापि संबद्धमिति, नैतदेवम्, उत्पलपत्रशतव्यतिभेददृष्टान्तेन कालभेदस्य दुर्लक्षत्वाद् अक्षेपेण शब्दापायज्ञानानुपपत्तेः, यच्च तेन शब्द इत्यवगृहीतमित्युक्तम् अत्र शब्द इति भणति वक्ता-स्रजकार, इतिकरणनिर्देशात्, शब्दमात्र वा शर्षविशेषाविमुखं, न तु शब्दबुद्ध्या, तस्यैवा-पायप्रसंगाद्, अवग्रहादिश्रुतव्यतिरेकेण च मातिज्ञानानुत्पत्तेः, तथा चाह-‘णो चैव ण’ मित्यादि, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः, सामान्यमात्रप्रतिभासनाद्, आह च भाष्यकारः—‘अव्यक्तमणिर्देसं सरुवणामादिकप्यणारहितं । जदि एवं जं तेषां

गहियं सद्देशि तं कइ णु ॥१॥ सद्देशि भणति वत्ता तम्मत्तं वा ण सइसुत्ती(बुद्धी)ए । जदि होज्ज सइसुत्ती तोज्जाओ चैव सो होज्जा
॥ २ ॥ जति सइसुत्तिमेत्तयमवगणहे तव्विसेसणमवाओ । णणु सइो णासइो ण य रूवादी विसेसोऽयं ॥३॥ शोवम्मि य णावायो
तब्भेयाविकल्पणं अवाओत्ति । तब्भेयाविकल्पाए णणु शोवम्मिणपि णावाओ ॥ ४ ॥” इत्यादि, अन्ये त्वाचार्या इदं सूत्रं विशेषसा-
मान्यार्थवग्रहविषयं व्याचक्षते, अव्यक्तं-अनिर्द्धारितविशेषस्वरूपं अशब्दव्यवच्छेदेन शब्दं शृणुयात् , तेन शब्द इति शब्दमात्र-
मवगृहीतं, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दः, शोखशार्द्धादीनिमन्यतमः, आदिशब्दाद्रसादिपरिग्रहः, तत्रापीयमेव वर्त्तति, युक्ति-
युक्ता चैयं व्याख्येयति, तत ईहां प्रविशति-सदर्शपर्यालोचनां करोति, इह च दुरवबोधत्वाद्बस्तुन अपटुत्वाच्च मतिज्ञानावरण-
क्षयोपशमस्यासंजातापाय एवेहोपयोगान्वयुतः पुनरप्यन्यमन्तर्मुहूर्त्तमीहिते, एवमीहोपयोगाविच्छेदत एव प्रभूतानप्यन्तर्मुहूर्त्तानीहित
इति सम्भवः, ततो जानातीत्यादि, वस्तुतः गतार्थं यावत् स्पशेनन्द्रियवक्तव्यता, उक्तं च भाष्यकोरण-“सेससुवि रूवादिषु विसए-
सुवि होइ रूवलक्खाइं । पायं पच्चवासन्नत्तणमीहादिवत्थुणि ॥ १ ॥ थाणुपुरिसादिक्कुट्टुपलादिसंभिन्नकरिळमंसादी । सप्पो-
पलणालादियसमाणरूवादिविसयाइं ॥ २ ॥ एवं चिय सुमिणादिषु मणसो सदादिएसु विसएसु । हांतिदियवावाराभावेऽवि
अवगहादीया ॥३॥” इत्यादि, ‘से जइहा णामए’ इत्यादि, इह प्रतिबोधप्रथमसमयेऽव्यक्तम्-अनिर्द्धारितस्वरूपं स्वप्नं प्रतिसं-
वेदयेत्, तस्य तदाऽर्थावग्रहः, तत ऊर्ध्वमीहादय इति, अन्ये तु मनसोऽव्यर्थवग्रहात् पूर्वं व्यंजनावग्रहं मनोद्रव्यव्यंजनग्रहणलक्षणं
व्याचक्षते, तत् पुनरयुक्तं, अनापत्त्वाद्, व्यंजनावग्रहस्य श्रोत्रादिभेदेन चतुर्विधत्वात्, शेषं प्रकटार्थं यावत् सेतं मल्लगादिद्वन्द्वेण ।
इह च सुखप्रतिपत्त्यर्थं-स्वप्नमाधिकृत्य नोइन्द्रियार्थावग्रहादयः प्रतिपादिताः, अन्यथाऽन्यत्रापीन्द्रियव्यापाराभावे सति मनसा

पर्यालोचयतो अगगन्त्वया इति ॥ अत्राह-किमुक्तलक्षणमवग्रहादिक्रमं विहाय क्वचिदपि मतिज्ञानं नोत्पद्यते येनैवं क्रम इति, अत्रो-
च्यते, नोत्पद्यते, तथाहि- नानवगृहीतमीहते, न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यते इत्यलं प्रसंगेन ॥ सर्वमेवेदं द्रव्या-
दिभिर्निरूपयन्नाह—

‘तं समासतो०’ इत्यादि॥(३७-१८४)॥ द्रव्यत आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन, आदेशः-प्रकारः, स च सामान्यतो विशेष-
तश्च, तत्र द्रव्यजातिसामान्यादेशेन, द्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि जानाति, विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देश
इत्यादि, न पश्यति सर्वस्मिन्ना धर्मास्तिकायादीन्, शब्दादीस्तु योऽप्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि, श्रुतादेशतो वा जानाति, एवं
क्षेत्रादिवपि भावनीयं, नवरं तान्न पश्यत्येव, तथा चोक्तं भाष्यकारेण-“आदेसोचि पगारो ओहादेसेण सव्वद्व्याहं । धम्मस्थि-
काइयाहं जाणइ न उ सव्वभावेण ॥ १ ॥ खेतं लोणालेणं कालं सव्वद्धमहव तिविधोऽवि । पंचोदइयादीए भावे जं नेयमेवतिथं
॥ २ ॥ आदेसोचि व सुत्तं सुतोवलद्धेसु तस्स मतिणाणं । पसरइ तन्भावणभाविणोवि सुत्ताणुसारेणं ॥ ३ ॥” साम्प्रतं संग्रहगाथा
उच्यते, तत्र—

उग्राह० गाहा ॥ (*७५-१८४) ॥ अवग्रहः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तथा ईहाऽपायश्च, चशब्दः पृथगवग्रहादिस्वरूप-
स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, अवग्रहादीनामीहादयः पर्याया न भवन्तीत्युक्तं भवति, समुच्चयार्थो वा, यदा समुच्चयार्थस्तदा व्यवहितो
द्रष्टव्यः, धारणा च, एवकारः क्रमपरिदर्शनार्थः, एवमनेनैव क्रमेण भवन्ति चत्वार्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदा-विकल्पाः

अंशा इत्यनर्थान्तरं त एव वस्तुनि भेदवस्तुनि, कथं ? यतो नानवगृहीतमीह्यते, न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यते इति, अथवा काका नीयते, एवं भवति चत्वार्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदवस्तुनि ?, समाम्सेन संक्षेपण, विशिष्टावग्रहादिस्वरूपापेक्षया, न तु विस्तरत इति, विस्तरतोऽष्टाविंशतिभेदाभिन्नत्वात्तस्येति गाथार्थः ॥ इदानीमनन्तरोपन्यस्तानामवग्रहादीनां स्वरूपं प्रतिपिपादयिषयाऽऽह—

अत्थाणं० गाहा ॥ (*७६-१८४) ॥ तत्रार्थन्त इत्यर्थाः, अर्थन्ते गम्यन्ते परिच्छिद्यन्त इतियावत्, ते च रूपादयः, तेषामर्थानां प्रथमदर्शनानन्तरं च ग्रहणं अवग्रहं, भ्रुवत इति योगः, आह-वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् किमिति प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञानमिति, उच्यते, तस्य प्रबलावरणत्वात्, दर्शनस्य चालयावरणत्वादिति, 'तथे' त्यानन्तर्ये, विचारणं पर्यालोचनं, अर्थानामिति वर्तते, ईहनमीहा तां, भ्रुवत इति सम्बन्धः, विविधोऽवसायो व्यवसायः-निर्णयस्तं व्यवसायं च, अर्थानामिति वर्तते, अपायं भ्रुवत इति संसर्गो, धृतिर्धरणं, अर्थानामिति वर्तते, परिच्छिन्नस्य वस्तुनः आविच्युतिस्मृतिवासनारूपं, तद्धरणं पुनर्धारणां, भ्रुवत इत्यनेन शास्त्रपारतन्व्यमाह, इत्थं तीर्थकरणधरा भ्रुवते, अन्ये त्वेवं पठन्ति 'अत्थाणं उजगाहणाम्मि उजगाहो' इत्यादि, अत्राप्यर्थानामवग्रहणे सत्यवग्रहो नाम मातिविशेष इत्येवं भ्रुवते, एवमीहादिष्वपि योज्यं, भावार्थस्तु पूर्ववदिति गाथार्थः॥ इदानीमभिहितस्वरूपाणामवग्रहादीनां कालप्रमाणमभिधत्सुराह—

उजगाहो० गाहा ॥(*७७-१८४)॥ इहाभिहितलक्षणोऽर्थवग्रहो यो जयन्यो-नैश्वयिकः स खल्वेकं समयं, भवतीति 'सम्बन्धः',

तत्र कालः परमनिकृष्टः समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणाज्जीर्णपट्टशाटिकापाटनदृष्टान्ता-
न्चावसेय इति, तथा सांव्यवहारिकार्थाग्रहव्यञ्जनावग्रहौ तु पृथक् पृथगन्तमुहूर्त्तकालं भवत इति ज्ञातव्यौ, ईहा चापायश्चेहापाया,
प्राकृतशैल्या बहुवचनं, उक्तं च-“बहुवचनेण दुवचनं छान्दिविभर्त्सिइ भण्णइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽत्थु देवाहिदेवाणं
॥ १ ॥” तावीहापाया मुहूर्त्तार्द्धं ज्ञातव्यौ भवतः, तत्र मुहूर्त्तशब्देन घटिकाद्वयपरिमाणः कालोऽभिधीयते, तस्यार्द्धं मुहूर्त्तार्द्धं, तु-
शब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ?, व्यवहारारेष्येतन्मुहूर्त्तार्द्धमुक्तं, तत्रैतस्त्वन्तमुहूर्त्तमवसेयामिति, अन्ये त्वेवं पठन्ति-
“मुहुत्तमंतं तु” मुहूर्त्तान्तस्तु, द्वे पदे, अयमर्थः—अन्तमध्यकरणं, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति-ईहापाया
मुहूर्त्तान्तः, भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ भवतः, अन्तमुहूर्त्तमेवेत्यर्थः, कलनं कालः तं कालं, न विद्यते संख्ययन्ते इयन्तः पक्षमासत्वयन-
संवत्सराद्य इत्येवंभूता संख्या यस्यासावसंख्येयः, पत्योपमादिलक्षण इत्यर्थः, तं कालमसंख्यं, तथा संख्यायत इति संख्यः-
इयन्तः पक्षमासत्वयनाद्य इत्येवं, संख्येय प्रमित इत्यर्थः, तं संख्यं, चशब्दादन्तमुहूर्त्तं च, धारणाऽभिहितलक्षणा भवति ज्ञातव्या,
अयमत्र भावार्थः-अपायोत्तरकालमिच्युतिरूपाऽन्तमुहूर्त्तं भवत्येव, स्मृतिरूपाऽपि, वासनारूपा तु तदावरणक्षयोपशमाख्या स्मृति-
धारणायाः बीजभूता संख्येयवर्षायुषां सत्त्वानां संख्येयकालं असंख्येयवर्षायुषां पत्योपमादिजीविनां चासंख्येयमिति गाथार्थः ॥
इत्थमवग्रहादीनां स्वरूपमाभिधयेदानीं श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपिपादायिपुराह—
पुट्टं सुणेइंगाहा ॥ (*७८--१८४) ॥ तत्र स्पष्टमित्यालिङ्गितं, तनौ रेणुवत्, शृणोति-गुह्णाति, किं?, शब्दं-शब्दद्रव्यसंघातं,
कृतः ?, तस्य सूक्ष्मत्वाद्भाबुकत्वात् प्रचुरद्रव्याकुलत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियस्यान्येन्द्रियग्रहणात् प्रायः पटुतरत्वात् ?, रूपयत इति रूपं तद्द्रव्यं

पुनः पश्यति-गुक्नाति, अस्पृष्टम्-अनालिनितमसंबद्धमित्यर्थः; पुनःशब्दो विशेषणार्थः; तुशब्दस्त्वेवकारार्थः; ततश्चायमर्थः-अस्पृष्टमेव पश्यति, पुनःशब्दादस्पृष्टमपि योग्यदेशावास्थितं, नायोग्यदेशावास्थितमधोलोकादि, कृतः?, अप्राप्तकारित्वात् परिमितदेशस्थिविषय-ग्राहित्वाच्चक्षुष इति २, प्रायत इति गन्धस्तं ३, रस्यत इति रसस्तं च, स्पृश्यत इति स्पृशस्तं, चशब्दो पूरणसमुच्चयार्थो, 'बद्ध-स्पृष्टमिति' बद्धम्-आधिल्यं तोयवदात्मप्रदेशैरात्मिकतमित्यर्थः; स्पृष्टं पूर्ववत्, प्राकृतशैल्या चेत्यमुपन्यासो 'बद्धपुष्टं' ति, अर्थात्सु स्पृष्टं च बद्धं च स्पृष्टवद्धमिति विज्ञेयं, आलिनितानन्तरमात्मप्रदेशैरागृहीतमित्यर्थः; गन्धादिः, स्तोक्रद्रव्यत्वादभावुकत्वाद्-प्राणादीनां चापदुत्वाद्दिनिश्चिनोतीत्येव व्यागुणीयादिति गाथार्थः ॥ इह स्पृष्टं श्रुणोति शब्दमित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगात्सु-ष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि गुक्नात्युतान्यानि तद्भावितानि आहोस्वित् मिश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशङ्क्य न तावत् केवलानि, तेषां वासकत्वात्तद्योग्यद्रव्याकुलत्वाच्च लोकस्य, किन्तु मिश्राणि तद्भासितानि वा गुक्नातीति, अमुमर्थमभिधीत्सुराह—

भासांगाहा ॥(*७९-१८४)॥ भाष्यत इति भाषा, वक्त्रा शब्दतयोत्सुज्यमाना द्रव्यसंहतिरित्यर्थः; तस्याः समश्रेणयो भाषा-समश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणीव्यवच्छेदार्थं, इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशश्रेणयोऽभिधीयन्ते, ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य पदसु दिक्षु विद्यन्ते, शास्त्रसृष्टा सति भाषाऽऽद्यसमय एव लोकान्तमनुधावतीति, ता इतो- भाषासमश्रेणीतः; इतो गतः प्राप्तः स्थित इत्यन-र्थान्तरं, एतदुक्तं भवति- भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इति, शब्दयतेऽनेनेति शब्दः-भाषात्वेन परिणतः पुद्गलराशिः तं शब्दं, यं पुरुषा-श्वादिसम्बन्धिनं श्रुणोति-गुक्नाति उपलभत इति पर्यायाः; यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात्तं मिश्रं श्रुणोति, एतदुक्तं भवति- उत्सृष्टद्रव्य-भावितापान्तरालस्थशब्दद्रव्यमिश्रमिति, विश्रेणि पुनरित इति वर्तेते, ततश्चायमर्थो भवति- विश्रेणिव्यवास्थितः पुनः श्रोता शब्दं

श्रुणोति नियमेन पराघाते सति, यानि शब्दद्रव्याण्युत्सृष्टद्रव्याभिघाते वासितानि तान्येव, न पुनरुत्सृष्टानिति भावार्थः, कृतः, तेषां अतुश्रेणिगमनात् प्रातिघाताभावाच्च, अथवा विश्रेणिस्थित एव विश्रेणिरभिधीयते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनाद्भीमसेनः—

सेनः सत्यभामा भामेति यथेति गार्थार्थः ॥ साम्प्रतं विनेयगणसुखप्रातिपत्तये मतिज्ञानपर्यायशब्दानभिधित्सुराह—
ईहांगाहा ॥(*८०-१८४)॥ ईहनमीहा, सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, अपोहनमपोहो, निश्चय इत्यर्थः, विमर्षणं विमर्षः, ईहा-
पायमभ्यवर्त्ती प्रत्ययः, तथाऽन्वयधर्मोन्वेषणा मार्गणा, चः समुच्चयार्थः, व्यतिरेकधर्मोल्चना गवेपणा, तथा संज्ञानं संज्ञा-
व्यजनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः, स्मरणं स्मृतिः, पूर्वानुभूतार्थालम्बनप्रत्ययः, मननं मतिः-कथञ्चिदर्शपरिच्छिन्ना-
वपि दृक्षमधर्मोल्चनरूपा बुद्धिरित्यर्थः, तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथाऽवस्थितधर्मोल्चनरूपा
संविदिति भावना, सर्वमिदमाभिविबोधिकं मतिज्ञानमित्यर्थः, एवं किञ्चिद्भेदाद्भेदः प्रदर्शितः, तन्न्यतस्तु मतिवाचकाः सर्व एते
पर्यायशब्दा इति गार्थार्थः ॥ 'सेन'मित्यादि, तदेतदाभिनिबोधिकज्ञानामिति ॥ साम्प्रतं प्रागुपन्यस्तसकलचरणकरणक्रियाधारश्रुत-

ज्ञानस्वरूपजिज्ञासयाह—

'से किं त'मित्यादि ॥(३८-१८०)॥ अथ किं तत् श्रुतज्ञानं १, श्रुतज्ञानमुपधिभेदाच्चतुर्दशविधं प्रक्षरं, तद्यथा-अक्षरश्रुतं १
अनक्षरश्रुतं २ संज्ञिश्रुतं ३ असंज्ञिश्रुतं ४ सम्यक्श्रुतं ५ मिथ्याश्रुतं ६ सादि ७ अनादि ८ सपर्यवसितं ९ अपर्यवसितं १० गामिकं
११ अगामिकं १२ अंगप्राविष्टं १३ अनंगप्राविष्टं १४, एतेषां च भेदानां स्वरूपं यथावसरं वक्ष्यामः । अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्रव्यान्त-

र्थावेऽपि शेषभेदानामुपन्यासोऽज्ञातज्ञापनार्थः, न च भेदद्वयादेवाव्युत्पन्नमतीनां शेषभेदावगम इति प्रतीतमेतद्, अलं विस्तरेण ॥
साम्प्रतमुपन्यस्तश्रुतभेदानां स्वरूपमनवगच्छन्नाद्यं भेदमधिकृत्य प्ररुनसन्नमाह—

‘से किं त’ मित्यादि ॥ (३९-१८७) ॥ अथ किं तदक्षरश्रुतं, ‘क्षर संचलने’ न क्षरतीत्यक्षरं, तच्च ज्ञानं चेतनेत्यर्थः, जीवस्वाभाव्यादनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवत इत्यर्थः, इत्थंभूतभावाक्षरकार्यकारणत्वाद्काराद्यप्यक्षरमुच्यते, तत्राक्षरात्मकं श्रुतमक्षरश्रुतं-द्रव्याक्षराण्यधिकृत्य, अथवाऽक्षरं च तत् श्रुतं चाक्षरश्रुतं, भावाक्षरमधिकृत्य, इदमक्षरश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तं, अक्षरस्यैव त्रिभेदत्वाद्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह- संज्ञाक्षरं १ व्यंजनाक्षरं २ लब्धक्षरं ३, ‘से किं त’ मित्यादि अथ किं तत् संज्ञाक्षरं ?, संज्ञानं संज्ञा, संज्ञायते वा अनयेति संज्ञा, तन्नियन्धनमक्षरं संज्ञाक्षरं, इदं च अक्षरस्य अकाराद्: संस्थानस्याकृतिः संस्थानाकारो, यतस्तन्नियन्धनैवेतैवकारादिसंज्ञा प्रवर्तते इति, एतच्च ब्राह्म्यादिलिपीविधानादनेकविधं, ‘सेतं सन्नकत्वरं’ तदेतत् संज्ञाक्षरं ॥

‘से किं त’ मित्यादि, अथ किं तद् व्यञ्जनाक्षरं ?, व्यञ्जतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं तच्च तदक्षरं च व्यञ्जनाक्षरं, तच्चेह सर्वमेव भाष्यमाणमकारादि हकारान्तं, अर्थाभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दस्य, तथा चाह सन्नकारः-अक्षरस्याकाराद्: व्यञ्जनाभिलाषः शब्दाच्चारणं, ‘से त’ मित्यादि, तदेतद्व्यञ्जनाक्षरम् ॥

‘से किं त’ मित्यादि, अथ किं तल्लब्धक्षरं ?, लब्धिः-क्षयोपशमः उपयोग इत्यर्थः, ‘अकत्वरलक्ष्मीयस्स’ इत्यादि, इहाक्षरलब्धिर्भस्य सोऽक्षरलब्धिकस्तस्य, इन्द्रियमनउभयविज्ञानसमुत्पद्यटाद्यक्षरलब्धिसमन्वितस्येत्यर्थः, अनेन विकलेन्द्रियादिव्यवच्छेद-

माह, लब्धक्षरं समुत्पद्यते, कुतश्चिच्छब्दादेर्निमित्तात् सञ्जाततदावरणकर्मक्षयोपशमस्य लब्धक्षरं समुत्पद्यते-अक्षरोपलभः सञ्जायते, एतदुक्तं भवति-शब्दादिग्रहणसमनन्तरमिन्द्रियमनोनिमित्तं श्रुतग्रन्थानुसारि शाह्व इत्याद्यक्षरानुषक्तं विज्ञानमुत्पद्यते, तच्चानेकप्रकारं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षरमित्यादि, इह श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शाह्वोऽयमित्याद्यक्षरद्वयलाभः श्रोत्रेन्द्रिय-निमित्तत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षरामिति, एवं शेषेष्वपि भावनीयं, 'से त' मित्यादि, तदेतच्छब्धक्षरं, 'से त' मित्यादि, तदेतदक्षरा-त्मकं अक्षरं च तदिति वा श्रुतं चाक्षरश्रुतं, तत्र संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं, लब्धक्षरं पुनर्भावश्रुतं, लब्धेर्विज्ञानरूपत्वात् ॥ 'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? २ अनक्षरः शब्दः कारणं कार्यमनक्षरश्रुतं अनेकविधम्-अनेकप्रकारं प्रहसम्, तद्यथा-

ऊरससियंंगाहा ॥ (* ८१-१८७) ॥ उच्छ्वसनमुच्छ्वसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वसितं, निष्ठीवनं निष्कृतं, कासनं कासितं, चशब्दः समुच्चयार्थः, क्षवणं क्षुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य व्यवहितः सम्बन्धः, कथं?, सेंटितं चानक्षरं श्रुतमिति वक्ष्यामः, निःसङ्घनं निःसङ्घितं, अनुस्वारवदनुस्वारं, अक्षरमपि यदनुस्वारवदुच्चार्यते, 'अनक्षर' मित्येतदुच्छ्व-सिताद्यनक्षरश्रुतमिति, सेण्टनं सेटितं तत् सेटितं चानक्षरश्रुतमिति, इदं चोच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुतविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः सर्व एव व्यापारः श्रुतं, तस्य तद्भावेन परिणतत्वात्, आह-यद्येवं किमित्युपयुक्तस्य चेष्टाऽपि श्रुतं नाच्यते, येनोच्छ्वसिताद्येवोच्यते इति, अत्रोच्यते, रूढ्या, अथवा श्रूयत इति श्रुतं, अन्यर्थसंज्ञामाधिकृत्योच्छ्वसिताद्येव श्रुतमुच्यते न चेष्टा, तद्भावादिति, अनुस्वारादयस्त्वर्थगमकत्वादेव श्रुतमिति, 'से त' मित्यादि, तदेतदनक्षरश्रुतम् ।

‘से किं त’मित्यादि, ॥ (४०-१८९) ॥ अथ किं तत् संज्ञिश्रुतं?, संज्ञानं संज्ञा, संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी तस्य श्रुतं २ त्रिविधं प्रज्ञप्तं, संज्ञिन एव त्रिभेदत्वात्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह-तद्यथा-कालिक्युपदेशेन हेतूपदेशेन दृष्टिवादापदेशेन. ‘से किं त’मित्यादि, अथ कोऽयं कालिक्युपदेशेन, इहादिपदलोपादीर्घकालिकी कालिक्युच्यते, संज्ञेति प्रकरणाद्गम्यते, उपदेशनमुपदेशः, कथनमित्यर्थः; दीर्घकालिक्याः सम्बन्धी दीर्घकालिक्या वा मतेनोपदेशो दीर्घकालिक्युपदेशस्तेन यस्य प्राणिनः आस्ति-विवर्ते ईहा-शब्दाद्यवग्रह-णोत्तरकालमन्वयव्यतिरेकधर्मालोचनचेष्टेत्यर्थः, तथा अपोहो-व्यतिरेकधर्मपरित्यागेनान्वयधर्माभ्यासेनावधारणात्मकः प्रत्यय इति भावना, यथा शब्द इति, तथा मार्गणा विशेषधर्मान्वेषणारूपा संविदित्यर्थः, यथा शब्दः सन् किं शब्दः किं वा शब्द इति, तथा गवेषणा व्यतिरेकधर्मस्वरूपालोचना, यथा खरादय एवंभूता इति, तथा चिन्ता अन्यधर्मपरिज्ञानाभिमुखा चेष्टा, यथा मधुरत्वादयस्त्वेवंभूता इति, तथा विमर्षः त्याज्यधर्मपरित्यागेनोपादेयधर्मग्रहणाभिमुख्यं, यथा न शार्ङ्गः, प्रायोऽयं मधुरत्वादिद्योगाच्छब्द इति, ‘से णं स्वप्निति लब्धमिति’सि स प्राणी णमिति वाक्यालङ्कारे संज्ञीति लभ्यते, मनःपर्याप्त्या पर्याप्तोऽवग्रहादिमतिज्ञानसम्पत्समान्वित इत्यर्थः, अथवा यस्यास्ति ईहा-किमेतदिति चेष्टा इदमित्यवगमोऽप्येहः अवगतार्थाभिलाषे तत्प्रार्थना मार्गणा तद्प्राप्तौ च निपुणोपाय तोऽन्वेषणं गवेषणा प्रयुक्तप्रतिहतोपायस्योपायान्तरचिन्तनं चिन्ता तद्विषय एवोपायालोचनात्मकः प्रत्ययो विमर्षः स संज्ञीति-लभ्यते, अयं च गर्भव्युत्क्रान्तिकः पुरुषादिरौपयातिकश्च देवादिरेव मनःपर्यासिप्रयुक्तो विज्ञेयः, यथोक्तविशेषणकलापसमन्वितत्वात्, न पुनरन्यस्तद्विशेषणविकल इति, आह च-‘जस्से’ त्यादि, यस्य नास्ति ईहाऽप्येहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्षः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं च सम्भूर्च्छमपंचेन्द्रियविकलेन्द्रियादिज्ञेयः, अल्पमनोलब्धित्वाद्भावाच्च, ‘सेत’मित्यादि, सोऽयं कालिक्युपदेशेन ।

‘सै किं त’मित्यादि, अथ कोऽयं हेतूपदेशेन?, हेतुः कारणं स एव उपदेशः हेतोरुपदेशः हेतूपदेशस्तेन, कारणोपदेशेनेत्यर्थः, यस्य प्राणिनोऽस्ति-विद्यतेऽभिसन्धारणम्--अव्यक्तेन विज्ञानेनालोचनं तत्पूर्विका- तत्कारणिका करणशक्तिः- क्रियाशक्तिः, करणं-क्रिया शक्तिः- सामर्थ्यं, अव्यक्तविज्ञानालोचननिबन्धनचेष्टासामर्थ्यमिति भावना, स प्राणी णमिति वाक्यालंकारे संज्ञीति लभ्यते, अयं च द्वीन्द्रियादिः सम्मूर्च्छिमपंचेन्द्रियावसानो विज्ञेयः, तथाहि- कृम्यादयोऽपीष्टेव्याहारादिषु प्रवर्तन्ते अनिष्टेभ्यश्च निवर्तन्ते स्वदेहपरिपालनार्थं, प्रायो वर्तमान एव, न चासंचिन्त्येष्टानिष्टविषयः प्रवृत्तिनिवृत्तिसम्भव इति संज्ञी, उक्तलक्षणाविकल-स्त्वसंज्ञी, तथा चाह-‘यस्येत्यादि, यस्य नास्ति अभिसन्धारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं चैकेन्द्रियपृथिव्यादिरव-सेयो, मनोलब्धिरहितत्वाद, आह-यदि स्वल्पसंज्ञायोगाद्विकलेन्द्रियादयः संज्ञिन इष्यन्ते पृथिव्यादयः किं नेष्यन्ते ? यतस्तेषामपि दशविधाः संज्ञा विद्यन्त एव, तथा चोक्तं परमशुक्रभिः-‘कति णं भंते! एभिंदियाणं सन्नाओ पन्नत्ताओ?, गोयमा! दस, तंजहा-आहार-संना भयसन्ना मेहुण० परिणगहसन्ना कोह० माण० माया० लोभ० ओहसन्ना लोणसन्ना य”त्ति उपयोगमात्रमोघसंज्ञा लोकसंज्ञा स्वच्छ-न्दविकल्पिता विज्ञयामा लौकिकैराचरिता, तथाथा-अनपत्यस्य न सन्ति लोका इत्यादि, अन्ये तु व्याचक्षते- ओघसंज्ञा दर्शनाप-योगो लोकसंज्ञा ज्ञानोपयोग इति, अत्रोच्यते, इहौघसंज्ञा स्तोक्तवाद् आहारादिसंज्ञाश्चानिष्टत्वान्नाधिक्रियंते, यथा न कार्षापण-मात्रेण धनवानभिधीयते, मूर्त्तिमात्रेण वा रूपवानिति, किन्तु यथा प्रभूतरत्नादिसमन्वितो धनवान् प्रशस्तमूर्त्तियुक्तश्च रूपवानभि-धीयते, एवं महती शोभना च संज्ञा यस्यास्त्यसौ संज्ञीति, विशिष्टतरा च विकलेन्द्रियसंज्ञेत्यलं विस्तरेण, ‘सैत’मित्यादि, सोऽयं हेतूपदेशेन। ‘सै किं त’मित्यादि, अथ कोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन?, दृष्टिः-दर्शनं वदनं वादः दृष्टीनां वादः दृष्टिवादः तदुपदेशेन तन्मतापेक्षया

संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञीति लभ्यते, अयमत्र भावार्थः-संज्ञानं संज्ञा तद्योगात् संज्ञी तस्य श्रुतं संज्ञिश्रुतं, इदं सम्यक् श्रुतमेव, अन्यथा संज्ञानाभावात्, न हि मिथ्यादृष्टेः संज्ञानमस्ति, हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावाद्, रागादिप्रवृत्तेः, उक्तं च-‘तज्ज्ञानमेव न भवति यास्मिन्नुदिते विभाति रागगणः। तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्दैनकरिकरणप्रतः स्यादुम् १ ॥१॥’ सम्यग्दृष्टिस्तु तानिप्रहपरत्वाद्धीतराग-सम एव, उक्तं च-‘कलुमफलेण ण जुज्जइ किं चित्तं तत्थ जं विगतराओ । संतेवि जो कसाए णिणिण्हती सोऽवि तजुल्लो ॥१॥-’ सीत्यादि, अलं प्रसंगेन, तदित्थंभूतस्य संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन सता संज्ञीति लभ्यते, अयं च सम्यग्दृष्टिरेव क्षयोपशमिकज्ञान-शुक्तो रागादिनिग्रहपरः, तदन्यस्त्वसंज्ञी, यत आह ग्रन्थकारः--असंज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेनासंज्ञीति लभ्यते, ‘सेतमित्यादि, सोऽयं दृष्टिवादीपदेशेन, एवं संज्ञिनास्त्रिभेदभिन्नत्वात् श्रुतमपि तदुपाधिभेदात् त्रिविधमेवेति । अत्राह-कालिक्युपदेशेनत्यादि क्रमःकिमर्थः, उच्यते, इह प्रायः क्षेत्रे यत्र क्वचिद् संज्ञिग्रहणं तत्र दीर्घकालिक्युपदेशेन समनस्कसंज्ञिपरिग्रह इति प्रथमं तदुपन्यासः, अप्रधान-त्वाच्चेतरयोः अन्ते च प्रधानाभिधानमिति न्याय्यं, ‘सेतमित्यादि, तदेतद् संज्ञिश्रुतं, असंज्ञिश्रुतं तु प्रतिपक्षाभिधानादेव प्रतिपादितं, तदेतदसंज्ञिश्रुतम् ॥

‘से किं त’मित्यादि ॥(४१-१२१)॥ अथ किं तत् सम्यक्श्रुतं?, र यदिदं प्रणीतामिति समबन्धः, तत्राशोकाद्यष्टमहाप्रतिहार-रूपं पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः, तथा चोक्तं-‘अशोकवृक्षः सुरपुण्यदृष्टिर्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । यामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्राति-हार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥’ तैरर्हन्निः, तत्र शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिःअनादिशुद्धा एव मुक्तात्मानोऽभ्युपगम्यन्ते, यथो-क्तम्-‘ज्ञानमप्रतिषं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयं॥१॥’ इत्यादि, बहवश्च कौश्लिदिष्यन्ते, तेऽपि

च स्थापनाद्वारेण पूर्जाऽर्हत्वादर्हन्तो भवन्त्येव, अतो- भगवद्भिः, भगः खलु समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, यथोक्तं-“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीगना ॥१॥” भगो विद्यते येषां ते भगवन्तः तैर्भगवद्भिः, न चानादि-शुद्धानां समग्रं रूपमुपपद्यते, अशरीरित्वात्, शरीरस्य च रागादिकार्यत्वात् तेषां च तद्भावादिति, स्वच्छानिर्माणतः समग्रशरीरसम्भवा-ल्यतामेवाशंक्याह-उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः, न च तेऽनादिशुद्धाः उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः ज्ञानमप्रतिषं यस्येत्यादिवचनाविरोधात्, एवं शुद्धव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थोऽयं ग्रन्थः, अधुना पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थमाह-‘त्रैलोक्यनिरीक्षितमाहितपूजितैः’ निरीक्षिताश्च माहिताश्च पूजिताश्चेति समासः, त्रैलोक्येन निरीक्षितमाहितपूजिता इति विश्रहः, विशेषणसाफल्यं पुनरिच्छमवसेयं-त्रैलोक्यग्रहणाद् भवनव्यन्तरनरविद्याधरज्योतिष्कवैमानिकपरिश्रहः, निरीक्षिता भक्तिनम्रैर्मनो-रथदृष्टिमिर्दृष्टाः, माहिता यथाऽवास्थितान्यासाधारणगुणोत्कीर्तनलक्षणेन भावस्त्वेन, पूजिताः सुगान्धपुष्पप्रकरप्रक्षेपादिना द्रव्य-स्त्वनेति, तत्र सुगतादयोऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिस्त्रैलोक्यनिरीक्षितमाहितपूजिता इत्यन्त एव, आह च स्तुतिकारः-
‘देवागमनभोयानचामरादिविभूतयः । मायाविष्वापि दृश्यन्ते, नातस्त्वमासि नो महान् ॥१॥’ इत्यादि, अत आह-‘अतीतप्रत्यु-त्पन्नानागतज्ञैः’ न चैकान्तक्षणिकवादिनां यथोक्तविशेषणसम्भवः, अतीतानागताभावात्, तथा चागमः, ‘ण णिहाणगया भग्ना पुंजो णत्थि अणागते । णिव्वुया णेव चिद्धंति आरण्णे सरिसोवमा ॥१॥’ असतां च ग्रहणार्थेणादित्याद्यत्र बहु वक्तव्यं, न च तदुच्यते, गमनिकाभात्रत्वादस्य प्रारम्भस्य, व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु कैश्चिदतीतानागतार्थग्राहिण इत्यन्त एव ऋषयः, यथाऽऽ-हुरेके- ‘ऋषयः संयतात्मानः, फलमूलानिलाशनाः । तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥ अतीतानागतान् भावान्,

वर्तमानांश्च भारत ! ज्ञानालोकैः पश्यन्ति, त्यक्तसंगा जितेन्द्रिया ॥२॥” इत्यादि, अत आह-‘सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः’ ते तु सर्वज्ञान भवन्तीत्यभिप्रायः, एवं प्रधानोभयनयमतानुसारिपरिकल्पितशुक्तव्यवच्छेदेनन्द नीयते, अन्यथा वाऽविरोधेन नेतव्यामिति, प्रणितम्-अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितं, किं तद्-‘द्वादशार्गं, श्रुतपरमपुरुषोत्तमस्यांगानीर्वांगानि द्वादश अंगानि- आचारादीनि यस्मिं- स्तद् द्वादशार्गं, गुणगणोऽस्यास्तीति गणी-आचार्यस्तस्य पिटकं- सर्वस्यं गणिपिटकम् , अथवा गणिशब्दः परिच्छेदवचनः, तथा चोक्तम्-“आयारमि अहीए जं णातो होइ समणधम्मो उ । तम्हा आयारधरो भञ्जति पढमं गणिट्ठाणं ॥१॥” परिच्छेदस्थानमित्यर्थः, ततश्च परिच्छेदसमूहो गणिपिटकं, तद्यथा-आचार इत्यादि, पाठसिद्धं यावद् दृष्टिवादः । अनंगप्राविष्टमावश्यकानि, ततोऽहत्प्र- णीतत्वात् वस्तुत उत्कत्वादनुक्तमपि गृह्यते, इदं सर्वमेव द्रव्यास्तिकनयमतेन तदाभिधेयपंचास्तिकायभाववन्निरयं सत् स्वाम्यस- न्यन्धचिन्तायां ह्यत्रार्थोभयरूपं सम्यक्श्रुतमेव भवति, स्वामिसम्यन्धचिन्तायां तु भाज्यं, स्वामिपरिणामविशेषात् , कदाचित् सम्यक्श्रुतं कदाचिद्विपर्ययः, तत्र सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिसम्यक्परिणामोपेतत्वात् स्वरूपेण प्रतिभासनात् सम्यक्श्रुतं, पितोदयान- भिभूतस्य शर्करादिरिवेति, मिथ्यादृष्टेः पुनरप्रशमादिमिथ्यापरिणामोपेतत्वाद्दस्तुनः स्वरूपेणाप्रतिभासनानिमथ्याश्रुतं, पितोदया- भिभूतस्याशर्करादिवदिति, देशतो दृष्टान्तः, अशर्करादित्वं च तं प्राति तत्कार्यकारणात्, तथाऽप्यभ्युपगमे चातिप्रसंगादित्यलं प्रसंगेन ॥ श्रुतप्रमाणत एव सम्यक्परिणामानियमनायाह—

‘इच्छेद् भित्थादि, इत्येतद् द्वादशार्गं गणिपिटकं चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतमेव, तथा अभिन्नदशपूर्विणोऽपि सम्यक्श्रुतमेव, तेषां परं भिन्नेसु(दससु)भयणं’ त्ति पश्चानुपूर्व्या ततः परं भिन्नेषु दशसु भजना-कदाचित् सम्यक्श्रुतं कदाचिन्मिथ्याश्रुतं,

परिणामविशेषाद्, एतदुक्तं भवति-आसन्नभव्योऽपि मिथ्यादृष्टिः सम्पूर्णदशपूर्वरत्ननिधानं न प्राप्नोति, मिथ्यात्वपरिणामकलं-
कितत्वाद्दृशनिबन्धनपापकलंकांकितपुरुषवच्चितामाणिमिति, 'सेत्'मित्यादि तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ॥

'से किं त'मित्यादि ॥(४२-१०४)॥ अथ किं तन्मिथ्याश्रुतं?, २ यदिदमज्ञानिकैः, तत्राल्पज्ञानभावादधनवदशीलवद्वा सम्य-
दृष्टयोऽप्यज्ञानिकाः प्रोच्यन्ते अत आह-मिथ्यादृष्टिभिः, किं?स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं, इहावग्रहेहे बुद्धिः, अपायधारण
मतिः, स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रार्येण स्वतः, सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारमन्तरेण बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं, स्वबु-
द्धिकल्पनाशिल्पनिमित्तमित्यर्थः, तद्यथा 'भारत'मित्यादि सूत्रसिद्धं, यावच्चत्वारश्च वेदास्सांगोपांगाः, एतानि स्वरूपतोऽन्यथाव-
स्त्वभिधानान्मिथ्याश्रुतमेव, स्वामित्सम्बन्धचिन्तायां तु भाज्यानि, तथा चाह-मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि विपरीताभिनिवे-
शहेतुत्वान्मिथ्याश्रुतं, एतान्येव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि असारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामहेतुत्वात् सम्यक्-
श्रुतं, अथवा मिच्छद्विद्विस्सवि सम्यक्श्रुतमित्यादि, अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि सम्यक्श्रुतं, कस्मात्?, सम्यक्त्वहेतुत्वात्, तथा चाह-
'जम्हा ते मिच्छद्विद्विया' इत्यादि, यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयः 'नेहिं' केव समयेहिं चादिता समाण' त्ति तैरेव समयेः-सिद्धान्तः
पूर्वापरविरोधद्वारेण यद्यतीन्द्रियार्थदर्शनं स्यात् कथंचिदर्थप्रतिपत्तिरित्यादिना चोदिताः सन्तः केचन विवेकिनः सत्यकयादय इव,
किं?, 'सपक्वदिट्टीओ वमंमि' स्वपक्षदृष्टीसत्यजन्तीत्यर्थः 'सेत्'मित्यादि, तदेतत् मिथ्याश्रुतं । 'से किं त'मित्यादि, सादि सपर्य-
वासितं अनाद्यपयवासितं चाधिकारवशाद्गुणपदुच्यते, अथ किं तत् सादि?, सह आदिना वर्तत इति सादि इत्येतद् द्वादश्यां गणि-
पिटकं व्यवच्छिन्तिप्रतिपादनपरो नयः व्यवच्छिन्तिनयः, पर्यायास्तिक इत्यर्थः, तस्यार्थो व्यवच्छिन्तिनयार्थः, तद्भावावो व्यवच्छिन्ति-

नयार्थता तथा व्यवच्छिन्ननयार्थभावेन, पर्यायापेक्षेत्यर्थः; किं ?, सादि सपर्यसितं, पर्यवसानं पर्यसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः; सह पर्यवसानेन सपर्यवसितं, नारकादिभावापेक्षया एव जीव इति, तथा अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरो नयः अव्यवच्छिन्निनयः; द्रव्यास्तिकनय इत्यर्थः, तस्यार्थोऽव्यवच्छिन्निनयार्थस्तद्भावः अव्यवच्छिन्निनयार्थता तथा अव्यवच्छिन्निनयार्थभावेन, द्रव्यापेक्षेत्यर्थः; किं?, अनादि अपर्यसितं, त्रिकालावस्थायित्वात् जीववत् ॥ अधिकृतमेवार्थं द्रव्यादिचतुष्टयमाधिकृत्य प्रतिपादयन्नाह- 'तं समासतो' इत्यादि, तच्छु- ज्ञानं समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः; तत्र द्रव्यतः णमिति वाक्यालंकारे सभ्यक्श्रुतं एकं पुरुषं प्रतीत्य सादिसपर्यसितं, कथं ?, सभ्यत्तवावासौ तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ साति वा सभ्यक्त्वे प्रमादिग्लानिसुरलोकगमनकेवलत्पत्तिभावात् सपर्यवसितं, बहून् पुरुषान् प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितं, सन्तानेन प्रवत्त्वात् पुरुषत्ववत्, तथा क्षेत्रतः पंच भरतानि पंच एरवतानि प्रतीत्य सादि सपर्यसितं, कथं ?, तेषु सुषमद्रव्यमादिकाले तीर्थकरधर्मसवानां तत्प्रथमतयो- त्यन्तेः सादि, एकान्तद्रव्यमादिकाले च तदभावे सपर्यवसितं, तथा महाविदेहादि प्रतीत्य प्रवाहरूपेण तीर्थकरादीनामव्यवच्छित्ते- रनाद्यपर्यवसितं, कालतः णमिति वाक्यालंकारे अवसर्पिण्यां उत्सर्पिण्यां च प्रतीत्य सादि सपर्यसितं, कथं ?, यतोऽवसर्पिण्यां तिस्र- ष्वेव सुषमद्रव्यमाद्रव्यमसुषमद्रव्यमास्विति, उत्सर्पिण्यां द्वयोः द्रव्यमासुषमद्रव्यमयोरिति, न परतः; इत्यतः सादि सपर्यवसितं, अत्र कालचक्रं विश्रितसागरोपमकोटीकोटिपरिमाणं विनेयजनानुग्रहार्थं प्ररूप्यते—

चत्वारि सागरोवमकोडाकोडीउ संततीए उ । एरांत स्रसमा खलु जिणेहिं सव्नेहिं णिइइहा ॥१॥ तीए पुरिसाणमायुं तिणिण उ पलियाइं तह पमाणं च । तिनेव गाउयाइं आदीए भणंति समयण्णु ॥ २ ॥ उवभोगपरीभोगा जमंतरसुकथवीयजातातो ।

कल्पतरुसमूहाओ होंति किलेसं विणा तेसिं ॥ ३ ॥ ते पुण दसप्यगारा कल्पतरु समणसमयकेतुहिं । धीरेहि विणिहिट्टा मणोरहापू-
रणा एए ॥ ४ ॥ मत्तंगथा १ य भिंगा २ तुडियंगा ३ दीव ४ जोति ५ चित्तंगा ६ । चित्तरसा ७ मणियंगा ८ गेहागारा ९
अणियणा १० य ॥ ५ ॥ मत्तंगएसु मज्जं सुहपेज्जं भायणाणि भिंगेसु । तुडियंगेसु य संगयतुडियाणि बहुप्यगाराणि ॥ ६ ॥
दीवसिहा जोतिसणाभया य णिच्चं करिति उज्जोयं । चित्तंगेसु य मल्लं चित्तरसा भोग्यण्डाए ॥ ७ ॥ मणियंगेसु य भूसणवरणि
भवणाणि भवणरुक्खेसुं । आयन्नेसु य इच्छियवरथाणि बहुप्यगाराणि ॥ ८ ॥ एएसु य अन्नेसु य नरनारिणणाण ताणमुवभोगो ।
भवियपुणब्भवरहिया इय सव्वन्नु जिणा विति ॥ ९ ॥ तो तित्ति सगरोवमकोडाकोडी उ वीयरगेहिं । सुसमत्ति समक्खया
पवाहरुवेण धीरेहिं ॥ १० ॥ तीए पुरिसाणमायुं दोणिण य पलियाइं तह पमाणं च । दो चैव गाउयाइं आईए भणंति समयन्नु
॥ ११ ॥ उवभोगपरीभोगा तेसिंपि य कप्पपादवेहितो । होंति किलेसेण विणा नवरं उणाऽणुभावेहिं ॥ १२ ॥ तो सुसमदूसमाए
पवाहरुवेण कोडिकोडीओ । अयराण दोणिण सिट्टा जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥ १३ ॥ तीए पुरिसाणमाउं एयं पलियं तहा पमाणं
च । एयं च गाउयं तीइ आदीए भणंति समयणू ॥ १४ ॥ उवभोगपरीभोगा तेसिंपि य कप्पपादवेहितो । होंति किलेसेण विणा
पायं उणाऽणुभावेहिं ॥ १५ ॥ सुसमदूसमावसेसं पढमजिणो धम्मणाययो भयवं । उप्पन्नो कयपुन्नो सिप्यकलादंसगो उत्तहो
॥ १६ ॥ तो दुसमसुस्समूणा वायालीसाए वरिसमहसेहिं । सागरकोडाकोडी एगेव जिणेहिं पणत्ता ॥ १७ ॥ तीए पुरिसाणमायुं
पुव्वपमाणण तह पमाणं च । धणुसंखानिहिट्टं विसेससुत्ताओ णायव्वं ॥ १८ ॥ उवभोगा परीभोगा पवरसेहिमाइएहिं विण्णयेया ।
जिणचक्किवासुदेवा सव्वे य इमीए वोलीणा ॥ १९ ॥ इगवीससहस्साइं वासाणं दूसमा इमीए य । जेविय माणुवभोगादीया व

दीसंति हायंता ॥ २० ॥ एत्तो उ किलिङ्गतरा जीतपमाणादिपहि निदिङ्गा । अतिदूसमत्ति धोरा वाससहस्साइं इगवसिं ॥ २१ ॥
 ओसत्पिणीए एसो कालविभागो जिणेहि निदिङ्गो । एसोञ्चिय पडिलेमं विनेयुस्सपिणीएवि ॥ २२ ॥ एतं तु कालचक्रं सिस्स-
 जणाणुणहट्टया भणियं । संखेवेण महत्थो विस्सेससुत्ताओ णायव्वो ॥ २३ ॥ 'णोउस्सत्पिणी' मित्यादि, नोउत्सपिणीमवस-
 पिणी च प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितं, महाविदेहेष्वेव कालस्यावास्थितत्वादिति भावः, भावतः णमिति पूर्ववत् 'ध' इत्यनिर्दिष्ट-
 निर्देशे धे केचन यदा पूर्वोक्तादौ जिनैः प्रज्ञप्ता २ भावाः पदार्थाः 'आद्यविज्जंति' ति प्राकृतशैल्या आख्यायन्ते, सामान्यविशे-
 षाभ्यां कथ्यन्त इत्यर्थः, प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदाभिधानेन, प्ररूप्यन्ते नामादिस्वरूपकथनेन, यथा 'पर्यायानाभिधेय' मित्यादि,
 दर्शयन्ते उपमानमात्रतः यथा गौस्तथा गवय इत्यादि, निदर्शयन्ते हेतुदृष्टान्तोपन्यासेन, उपदर्शयन्ते उपनयनिगमनाभ्यामिति,
 सकलनयाभिप्रायतो वा तान् भावान् नदा तत्कालपेक्षया प्रतीत्य सादि सपर्यवसितं, एतदुक्तं भवति-प्रज्ञापकोपरयोगस्वरप्रयत्ना-
 सनाविशेषतः प्रतिक्षणमन्यथा चान्यथा चावास्थितेः सादि सपर्यवसितं, तथा चोक्तम्- "उचयोगासरपयत्ताआसणभेदादिया य पत्ति-
 समयं । भिन्ना पन्नवणस्सा सादिसपज्जन्तयं तम्हा ॥ १ ॥" अथवा प्रज्ञापनीयभावापेक्षया गतिस्थितिव्यणुकाद्येकप्रदेशाद्यवगाह-
 कादिसमयस्थित्येकवर्णादिप्रतिपादनात् सादिसपर्यवसितं, क्षायोपशामिकभावापेक्षया पुनरनाद्यपर्यवसितं, प्रवाहरूपेण तस्यानाद्य-
 पर्यवसितत्वात्, अथवाऽत्र चतुर्भागा सादि पर्यवसितं १ सादि अपर्यवसितं २ अनादिसपर्यवसितं ३ अनादिअपर्यवसितं ४,
 तत्र प्रथमभंगकप्रदर्शनापाह- 'भवसिद्धियस्स' इत्यादि, भवसिद्धिको-भव्यस्तस्य श्रुतं सम्यक्श्रुतं सादि सपर्यवसितं, उपयोगाद्य-
 पेक्षया भावितमेव, द्वितीयभंगस्तु शून्यः, प्ररूपणामात्रतो वा अभव्यस्य, वर्तमानकालापेक्षया अनागतताद्धामाधिकृत्य मिथ्याश्रुत-

मिति, तृतीयभंगस्तु सम्यक्त्वार्थौ भव्यस्य मिथ्याश्रुतं, चतुर्थं भंगं पुनरुपदर्शयन्नाह--'अभव' इत्यादि, अभवसिद्धिकः-अभव्यस्तस्य श्रुतं मिथ्याश्रुतं अनाद्यपर्यवसितं, तस्य सदैव संसारवचित्वात् । इह च श्रुतस्योपक्रान्तत्वात् तृतीयचतुर्थभंगकद्वये अनादिश्रुतभाव उत्को-
 ड्यथा मतेरप्ययमेव द्रष्टव्यः; मतिश्रुतयोरन्योऽन्यानुगतत्वात्, अत्राह-सोऽनादिज्ञानभावः किं जघन्य उत विमध्यम आहोत्रिवदु-
 त्कष्ट इति, अत्रोच्यते, जघन्यो विमध्यमो वा, न तुत्कष्टः; कथं?, यतस्तस्येदं प्रमाणं 'सञ्वाणासपदेसज्वा'मित्यादि, सर्वं च तदाकाशं च
 सर्वाकाशं, लोकालोकाकाशमित्यर्थः, तस्य प्रदेशाः, प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निर्विभागा भागा इत्यर्थः, तेषामग्रं-परिमाणं सर्वाकाशप्रद-
 शग्रं, सर्वाकाशप्रदेशैः, किं ?, अनन्तगुणितं अनन्तशो गुणितं अनन्तगुणितं, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे अनन्तगुरुलघुपर्यायभावात्,
 पर्यायाक्षरं-पर्यायपरिमाणक्षरं निष्यद्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमिति भावार्थः; एतौकत्वाच्चैह धर्मास्तिकाद्ययो नोक्ताः; अर्थ-
 तस्तु गृहीता एव, इह च ज्ञानमक्षरं गृह्यते, तथा तज्ज्ञेयं, तथा अकारादि च, सर्वथाऽप्यविरोध इति, अस्य च सर्वजीवानामपि
 चाक्षरस्यानन्तभागो नित्योद्घाटितः; सदाऽप्राहत इत्यर्थः; स पुनरनन्तभागोऽप्यनेकविधः; तत्र सर्वजघन्यश्चैतन्यमात्रं, तत्पुनर्न
 कदाचिदुत्कृष्टावरणस्याप्याव्रियते, जीवस्वभाव्याद्, आह-च ग्रन्थकारः 'जइ पुण' इत्यादि, यदि पुनः सोऽपि आव्रियेत, ततः
 किं ?, तेन जीवः अजीवतां प्राप्नुयात्, तेनाहुतेन जीवः-चैतन्यलक्षणः स्वलक्षणपरित्यागाद्जीवतां प्राप्नुयात्, नचैतद् दृष्टमिष्टं
 वा, सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्काराद्, अत्रैव दृष्टान्तमाह-'सुद्दुर्वा' त्यादि, मेघसमुदये चन्द्रसूर्यप्रभाजालतिरस्कारिणं सति
 भवति प्रभा चन्द्रसूर्ययोः; सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्कारादिति । अत्राह-'सव्वाणासपएसर्वां सव्वाणासपदेसहिं अणंतगुणियं पञ्जव-
 नाकखरं निष्फज्जती' त्यत्राविशेषितमेवाक्षरमुक्तम्, अविशेषामिधानाच्चेदं केवलमिति गम्यते, इह तु श्रुताधिकाराद्कारादि प्रकृतं यतस्तत्

कथं केवलपर्यायपरिमाणतुल्यं भवेद् ? , उच्यते, नन्वत्राप्यपर्यवसितश्रुताधिकारादकाराद्येव गम्यते, अथ मतिः- 'सर्वजीवाणंपिपय णं
अन्वत्वरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडिओ'ति सर्वजीवग्रहणाच्च तच्छ्रुतं, यतः समस्तद्वादशांगविदां तत् समस्तमिति, यद्येवं
केवलस्यापि न सर्वजीवानामेवानन्तभागोऽवतिष्ठते, सर्वज्ञसद्भावात्, अतो न तत् केवलाक्षरमपि, कस्यासावनन्तभागोऽस्तु ? , तथा
अविशेषण सर्वजीवग्रहणे सत्यापि प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायान्येषां अनन्तभागो गम्यते, अत एव किं न श्रुतात्मकम-
क्षरसंगीकृत्य समस्तद्वादशांगविदो विहायान्येषां अनन्तभागो गम्यते, तस्मात् स्वपरपर्यायभेदाद्बुभयमप्यविरुद्धमिति, तथाऽप्यनान-
पर्यवसितश्रुताधिकारादकाराद्येव न्यायाजुपाति, तत् पुनरनन्तपर्यायम्, इह अ अ इत्यकार उदाचोऽजुदात्तः स्वरितः, स सानुना-
सिको निरजुनासिकश्च, एवं दीर्घः प्लुतः, एवं तावदष्टादशप्रभेदं अवर्णं ब्रवते, एवं यावतः केवल एवाकारो लभते सानुनासिकादीन्
तथाऽन्यवर्णसहितो वा तेऽप्यस्य स्वपर्यायाः, ते चानन्ताः, कथम् ? , अभिलाष्यबाह्यनिमित्तभेदात्, तस्य च परमाणुव्यणुकादिभेदानानन्त-
त्वात्, ध्वनेश्च तथा तथाभिधायकत्वपरिणामे सति तत्तदर्थप्रतिपादकत्वादिति, सांकेतिकशब्दार्थसम्बन्धवादिमतमप्यावश्यक-
नयाधिकारे विचारयिष्यामः, ततश्चैते स्वपर्यायाः, शेषास्तु सर्व एव घटादिपर्यायाः परपर्याया इति, ते पुनः स्वपर्यायेभ्योऽनन्तशुणाः,
आह-स्वपर्यायाणां तावत्पर्यायता युक्ता, घटादिपर्यायास्तु विभिन्नत्ववाश्रितत्वात् कथं तस्येति व्यपदिश्यन्ते ? , उच्यते, स्वपर्याय-
विशेषणोपयोगात्, इह ये यस्य स्वपर्यायविशेषणतयोपयुज्यन्ते ते तस्य पर्यायतया व्यपदिश्यन्ते, यथा घटस्य रूपादयः, उपयुज्यन्ते
चाकारस्वपर्यायाणां विशेषणतया घटादिपर्यायाः, तानन्तरेण स्वपर्यायव्यपदेशाभावात्, तथा वस्तुस्थित्याऽपि च घटादिपर्याया
अभावरूपणाकारस्य व्यपस्थितत्वाद् घटादिपर्यायाणां अकारपर्यायतायामविरोध इति, इयमत्र भावना--घटादिपर्यायाणामनन्तत्वा-

सेभ्यश्चाकारस्य स्वभावभेदेन व्यावृत्तत्वात्, स्वभावभेदेन व्यावृत्त्यनभ्युपगमे च घटादिपर्यायाणामेकत्वप्रसंगात्, अतः स्वभावभेदनि-
बन्धनत्वाद्कारपर्यायता तेषामिति, तस्मात् स्वपरपर्यायापेक्षया खल्वकारस्य सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मताऽविरोध इति, न चेदमु-
त्सन्नं, यत आगमेऽप्युक्तम्- 'जे एगं जाणति से सव्वं जाणति, जे सव्वं जाणति से एगं जाणति' चि, अस्यायमर्थः-य एकं वस्तूपलभते
सर्वपर्यायैः स सर्वमुपलभते, कश्चैकं सर्वपर्यायरूपलभते य, एव सर्वं सर्वथोपलभत इत्यतः-सर्वमजानानो नाकारं सर्वथोपलभत इति,
ततश्चास्मात् सत्रात् सर्वमेव वस्तु सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मकं, इह त्वक्षराधिकारादक्षरमुक्तमिति, इतश्चैतद्काराद्येव प्रतिपत्तव्यं,
अस्मिन्नवाधकारेऽक्षरस्यानन्तभागो नित्योद्घाटित इत्युपन्यस्तत्वात्, केवलस्य चाविभागसम्पूर्णत्वेन निकृष्टानन्तभागसम्भवाद्
अवधेरप्यसंख्येयप्रकृतिभेदभिन्नत्वान्मनःपर्यायज्ञानस्याप्येवत ऋजुविपुलभेदाभिन्नत्वात् पारिशेष्यादकारादिश्रुताक्षर[स्य] निबन्ध-
नज्ञानस्यवासावित्यलं प्रसंगेन, 'सेतं' इत्यादि निगमनद्वयमापि निगदासिद्धम् ॥

'से किं तं' मित्यादि ॥ (४४-२०२) ॥ अथ किं तद्रामिकम् ?, इहादिमध्यावसानेषु किञ्चिद्विशेषतः पुनस्तत्सर्वत्रोच्चा-
रणलक्षणां गमः, यथाऽऽदिविशेषे तावत् 'इह हज्जविचणिके' त्यादि, गमा अस्य विद्यन्ते इति 'अत इनिठना' विति (५-२-१२५)
गामिकं, इदं च प्रायोवृत्त्या दृष्टिवादे, तस्यैव गमबहुलत्वात्, अगामिकं तु प्रायो गाथाद्यसमानग्रन्थत्वात् कालिकश्रुतमाचारादि,
'से तं' मित्यादि निगमनद्वयं कण्ठ्यं । 'तं समासतो दुविहं पचत्तं' तद्रामिकागामिकं अथवा तदोषश्रुतमर्हदुपदेशानुसारि
समासततः संक्षेपेण द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अङ्गप्रविष्टं अङ्गबाह्यं च, अत्राह-पूर्वमेव चतुर्दशभेदोद्देशाधिकारे अङ्गप्रविष्टं च अंगबाह्यं
चेत्युपन्यस्तं, किमर्थं पुनस्तत् समासत इत्याहुपन्यासेन तदेवोद्दिश्यत इति ?, अत्रोच्यते, सर्वभेदानामेवाज्ञानज्ञप्रविष्टभेद्वयान्त-

भवेत्तर्हत्प्रणीतत्वे च प्राधान्यव्यापनार्थमिति, तत्र 'पाददुर्गं २ जङ्घो २ रुर गातदुर्गं च २ दो य बाहूओ २ । गीवा १ सिरं च १ पुरिसो वारसअंगो सुयविसिद्धो ॥१॥' श्रुतगुरुप्रस्थाङ्गेषु प्रविष्टं, अंगभावव्यवस्थितमित्यर्थः, अथवा 'गणधरकर्मगणयं जं कत थेरैहि बाहिरं तं तु । नियतं अंगपविद्धं अणिययसुय बाहिरं यणियं ॥१॥' तत्राल्पतरक्तव्यत्वाद्गवाह्यमधिकृत्य प्ररुनस्र-
त्रमाह—'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदंगबाह्यं ?, श्रुतगुरुपात् व्यतिरिक्तं अंगबाह्यं द्विविधं परोक्षं, तद्यथा-आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्तं च, 'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदावश्यकम् ?, अवश्यक्रियानुष्ठानादावश्यकं, गुणानां वा आभिविधिना वश्यकमात्मानं करोतीत्यावश्यकम्, पञ्चविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-सामाधिक्यमित्यादि, "सावज्जजोगाविरती १ उक्किचण २ गुणवओ य पडिवत्ती ३ । खालियस्स णिंदणा ४ वणतिगिच्छ ५ गुणधारणा ६ चेव ॥ १ ॥" आधिकारगाथा, एतदनुसारेण आवश्यकपि-
ण्डार्थो वक्तव्यः, 'से त' मित्यादि, तदेतदावश्यकम् ॥ 'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तं?, २ द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-कालिकं चोत्कालिकं च, तत्राल्पतरक्तव्यत्वादुत्कालिकमाधिकृत्य प्ररुनस्रत्रमाह—'से किं त' मित्यादि, अथ किं तदुत्कालिकम् ?, उत्कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-दृशवैकालिकं प्रतीतं, कल्पाकल्पप्रतिपादकं कल्पाकल्पं, तथा कल्पनं कल्पः—
स्थविरकल्पादिः तत्प्रतिपादकं श्रुतं २, तत् पुनः द्विभेदं—चुल्लकपसुयं महाकपसुयं, एकमल्पग्रन्थमल्पार्थं च, द्वितीयं महाग्रन्थं महाश्रं च, शेषभेदाः प्रायो निगदसिद्धास्तथापि लेशतोऽप्रसिद्धतरान् व्याख्यास्यामः, जीवादीनां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना बृहत्तरा महा-
प्रज्ञापना, प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलविपाकप्रतिपादकमध्ययनं प्रमादाप्रमादं, प्रमादस्वरूपं महाकर्मन्धनप्रभवाविध्यात्तदुःखान-
लज्वालाकलापपरीतमशेषमेव संसारवासगृहं पश्यंस्तन्मध्यवर्त्यपि सति तन्निर्गमनोपाये वीतरागप्रणीतधर्मचिन्तामणौ यतो विचि-

श्रकर्मोदयसाचिव्यजनितात् परिणामविशेषात्पश्यन्नैव तद्भयमविगणय्य विशिष्टपरलोकाक्रियाविशुख एवास्ते सत्त्वः स खलु प्रमाद इति, तद्भेदाः मद्यादयस्तत्कारणत्वाद्, उक्तञ्च-“मज्जं विसय कसाया णिदा विगहा य पंचमी भणिथा ।” फलविपाको दारुणः, उक्तं च—‘श्रेयो विषमुपभोक्तुं क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन । संसारबन्धनगतैर्न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥ अस्यामेव हि जातौ नरमुपहन्याद्विषं हुताशो वा । आसेवितः प्रमादो हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥ यन्न प्रयान्ति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् । तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥ संसारबन्धनगतो जातिजराव्याधिभरणदुःखार्तः । यन्नोद्विजते सत्त्वः स ह्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥ आज्ञाप्यते यद्वयशः तुल्योदरपाणिपादवदनेन । कर्म च करोति बहुविधमेतदपि फलं प्रमादस्य ॥ ५ ॥ इह हि प्रमत्तमनसः सोन्मादवदानिभृतेन्द्रियाक्षपलाः । यत् कृत्यं तदकृत्या सततमकार्षेयभिपतन्ति ॥ ६ ॥ तेषामभिपतितानामुद्भ्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् । वर्द्धन्त एव दोषाः वनतरव इवान्बुसेकेन ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाऽप्यालोकं नैव विश्वम्भितव्यं, तीरं नीताऽपि भ्राम्यते वायुना नौः । लब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादाच्चित्रं व्याधुतो ब्रह्मदत्तो नरेशः ॥ ८ ॥ इत्यादि, एवं प्रतिपक्षद्वारेणाप्रमादस्वरूपादयो वाच्या इति, ‘नन्दी’ त्यादि सुगमं, सूर्यप्रज्ञप्तिः सूर्यचरितप्रज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्तिः, पौरुषीमण्डलं पुरुषः शंकुः शरीरं वा तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी द्वयम्, अत्र भावना—यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा छायोपजायते तदा पौरुषीति, एतच्च पौरुषीमानं उत्तरायणान्ते दाक्षिणायनादौ चैकं दिनं भवति, तत ऊर्ध्वमंगुलस्याष्टावेकषष्टिभागा दाक्षिणायने वर्द्धन्ते उत्तरायणे च ह्रसतीति, एवं यत्र पौरुषी मण्डले मण्डलेऽन्याऽन्या प्रतिपाद्यते तदध्ययनं पौरुषीमण्डलं । मण्डलप्रवेशाः, यत्र हि चन्द्रसूर्ययोर्दाक्षिणात्तरेषु मण्डलेषु मण्डलान्मण्डलप्रवेशो व्यावर्ष्यते

तदध्ययनं मण्डलप्रवेश इति । विद्याचरणविनिश्चयः विद्येति ज्ञानं तच्च दर्शनसहचारितम्, अन्यथाऽभावात्, चरणं चारित्रं एतेषां फलविनिश्चयप्रतिपादको ग्रन्थः विद्याचरणविनिश्चय इति । गणिविद्या गुणगणोऽस्यास्तीति गणी, स चाचार्यः, तस्य विद्या—ज्ञानं गणिविद्या, तत्राविशेषेऽप्ययं विशेषः—‘जोतिसिणिमित्तणणं गणिणो पव्वावणादिकज्जेसु । उवयुज्जह तिहिकरणादिजाणप-त्थऽब्रहा दोसो ॥ १ ॥’ ध्यानविभक्तिः—ध्यानानि—आर्तध्यानदीनि तेषां विभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा ध्यानविभक्तिः, मरणानि प्राणत्यागलक्षणानि अनुसमयादीनि वर्तन्ते, यथोक्तम्—‘अणुसमयं संतरं चे’त्यादि, एतेषां विभजनं यस्यां सा मर-णविभक्तिः । आत्मनो-जीवस्थालोचनाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविगमलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं आत्म-विशुद्धिः । वीतरागश्रुतं सरागव्यपरोहेन वीतरागस्वरूपं प्रतिपाद्यते यत्राध्ययनं तद्वीतरागश्रुतं, संलेखनाश्रुतं द्रव्यभावसंले-खना प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं संलेखनाश्रुतं, तत्र द्रव्यसंलेखनोत्सर्गतः—‘चत्तारि विचिच्चाहं विगतीणिज्जूहियाहं चत्तारि । संवच्छरे य दोन्नि उ एणंतरियं च आयामं ॥ १ ॥ णातिविग्घिं य तवो छम्मासे परिमियं च आयामं । अन्नेऽवि य छम्मासे होति विग्घिं तवोक्कमं ॥ २ ॥ वासं कोडीसहिअं आयामं काउमाणुपुव्वीए । गिरिकंदरं तु गंतुं पादवगमणं अह करेति ॥ ३ ॥’ भावसंलेखना तु क्रोधादिकषायप्रतिपक्षाभ्यास इति । विहारकल्पः विहारं विहारः तस्य कल्पो—व्यवस्था स्थविरकल्पादीना-मुच्यते यत्र ग्रन्थेऽसौ विहारकल्पः । चरणविधिः चरणं ब्रतादि, तथा चोक्तम्—वयसमणधम्मं भाहा, एतत्प्रतिपादकमध्ययनं चरणाविधिः । आतुरप्रत्याख्यानं आतुरः—क्रियाऽतीतो गलानस्सस्य प्रत्याख्यानं, एत्थ विधी—गिलाणं किरियातीतं णाउं गीय-त्था पच्चक्खलवैति दिणे २ दव्वहासं करेन्ता सन्तः अंते य सव्वदव्वदायणाए भत्ते वेरणं जणेत्ता भत्ते णित्तण्हस्स भवचारिसप-

ष्वक्खाणं कारंति, एयं जत्थ अज्झयणे सवित्थरं वाणिज्जाति तदज्झयणं आउरपच्चक्खाणं, महाप्रत्याख्यानं महच्च तत् प्रत्या-
ख्यानं चेति समासः, एसित्थ भावत्थो-शेरकप्पेण जिणकप्पेण वा विहरेत्ता अंते शेरकप्पिया वारसवासे संलेहं करेत्ता जिणकप्पिया
पुण विहारोणव संलीढा तहावि जहाजुत्तं संलेहं करेत्ता निव्वाधातं सचेद्धा चेव भवचरिसं पच्चक्खंति, एयं सवित्थरं जत्थज्झयणे
वाणिज्जह तमज्झयणं महापच्चक्खाणं । एयाणि अज्झयणाणि जहा अभिधाणत्थाणि तहा वाणियाणि, 'सेत्त' मित्थादि निग-
मनं, तदेतदुत्कालिकं, उपलक्षणं चैतदित्युक्तमुत्कालिकं ॥ 'से किं त' मित्थादि, अथ किं तत् कालिकं?, कालिकमनेकविधं ब्रह्मसं,
तवथा-उत्तराध्ययनानि उत्तराणि-प्रधानानि रूढ्या चोत्तराध्ययनानि, 'देशे' त्यादि प्रायो निगदसिद्धं, निशीथवन्निशीथं इदं
प्रतीतमेव, अस्मादेव ग्रन्थार्थाभ्यां महत्तरं महानिशीथं, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः, इहावालिकाप्रविष्टेतरविमानप्रविभजनं यत्राध्ययने
तद्धिमानप्रविभक्तिः, तच्चैकमल्पग्रन्थार्थं तथाऽन्यन्महाग्रन्थार्थं, अतः क्षुल्लिका विमानप्रविभक्तिर्महती विमानप्रविभक्तिरि-
ति । अह्लचूलिका अंगस्य-आचाराद् चूलिका अंगचूलिका, यथाऽऽचारस्यानेकविधा इहोक्तानुक्तार्थसंग्राहात्मिका चूलिका वर्ण-
चूलिका, इह वर्णोऽध्ययनादिसमूहः, यथाऽन्तकूदशास्वष्ट वर्णा इत्यादि, तेषां चूलिका २, व्याख्या-भगवतीत्यस्याश्चूलिका
२, अरुणोपपातः, इहारुणो नाम देवस्तत्समयनिबद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुः अरुणोपपातः, जाहे तमज्झयणं उवउत्ते समाणे समणे
परियद्देति ताहे से अरुणे देवे ससमयनिबद्धत्तणाओ चालियासणे संभमुब्भन्तलोयणे पउत्तावही वियाणिय हट्टपहट्टे चलचवलकुंडल-
धरे दिव्वाए जुचीए दिव्वाए विभूर्हए दिव्वाए गतीए जेणामेव से भगवं समणे तेषामेव उवागच्छति, उवागच्छिता भक्तिमरोण-
यवयणे विमुक्कवरकुसुमवासे ओवयति, ओवतिचा ताहे से समणस्स पुरतो ढिच्चा अंतधिण्ण कयंजलिण उवउत्ते संवेगविसुज्झमा-

णञ्जवसाणे सुणेमाणे चिद्ग्रह, समत्ते य भणइ-सुसञ्जाइयं २, वरं वरेहिति, ततो से इहलोणणिपिवासे समतिणमणिमुत्तलेद्दुक्कंचणे
 सिद्धिवधुणिन्भरणुरायचित्ते समणे पडिभणइ-ण मे वरेण अट्टोत्ति, ततो से अरणदेवं अधिगततरजातसंवेगे पयाहिणं करेत्ता वंदि-
 चा णमांसिता पडिगच्छइ, एवं वरुणोववायादिस्सुवि भाणियव्वं, उत्थानश्रुतं अध्ययनं तं पुण सिंणणाइयकज्जेसु जस्संगकु-
 लस्स वा गामस्स वा जाव रायहाणीए वा सच्चवेव समणे कयसंकप्पे आसुरुत्ते अप्पसन्ने अप्पसन्नल्लेसे विसमासणत्थे उवउत्ते समा-
 णे उट्टाणसुअञ्जयणं परियट्टेति एकं दो तिन्न वा वारे, ताहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणी वा ओहयमणसंकप्पे विलवंते
 दुयं २ पहावंते उट्टेति, उव्वसतित्ति बुत्तं भवति, तथा समुत्थानश्रुतं अध्ययनं तं पुण समत्तकज्जे-त्तस्सेव कुलस्स वा गामस्स
 वा जाव रायहाणीए वा सच्चवेव समणे कयसंकप्पे तुट्टे पसण्णे पसण्णल्लेसे समसुहासणत्थे उवउत्ते समाणे समुट्टाणसुत्तञ्जयणं
 परियट्टेति एकं दो तिन्न वा वारे, ताहे से कुले वा जाव रायहाणीए वा पहाड्डचित्ते पसन्नमणे कलयलं कुणमाणे मंदाए गतीए सललियं
 आगच्छइ २ चा समुट्टेति, आवाप्सोत्तित्ति बुत्तं भवतीत्यर्थः, एवं कयसंकप्पस्स परियट्टिन्तस्स पुव्वुट्टितं समुट्टेति । णाणापरिया-
 वणिथाओ नागपरिज्ञा, नागात्ति-नागकुमाराः तस्समयणिबद्धमञ्जयणं, से जया समणे उवउत्ते परियट्टेति तदाऽकयसंकप्पस्सवि-
 ते णागकुमारा तत्थत्था चैव तं समणं परियाणांति वंदंति नमंसंति बहुमाणं च करेति, सिंणणादियकज्जेसु य वरदा भवन्तीत्यर्थः,
 णिरयावलिया जासु आवलियपविट्टेत्तेरे य णिरया तज्जासिणो य णरतिरिया पसंगओ वानिज्जंति । कट्पियाउत्ति सौधर्मादिक-
 ल्पगतवकव्यवागोचरा श्रन्थपद्धतयः कल्पिका उच्यन्ते । एवं कल्पावत्तंसिकाः सोधर्मासाणकप्पेसु जाणि कप्पविमाणणि ताणि
 कप्पवडिसयाणि, तेसु य देवीओ जा जेण तन्नोविसेसेण उव्ववन्ना इड्ढि च पत्ता एवं वक्खिज्जंति जासु ताओ कप्पवडिसियाओ बु-

ञ्चति । तथा सुक्त्रियाञ्चति इह यासु ग्रन्थपद्धतिषु गृह्णासमुत्कलनपरित्यागेन प्राणिनः संयमभावपुष्पिताः सुखिताः पुनः संय-
मभावपरित्यागतो दुःखावासिमुकलितः पुनस्त्वपरित्यागादेव पुष्पिताः प्रातिपाद्यन्ते ताः पुष्पिता उच्यन्ते । अधिकतार्थविशेषो-
पप्रातिप्रादक्रास्तु पुरुषचूला इति । तथा अन्धकदृष्टिणनराधिपवक्तव्यताविषया अन्धकदृष्टिणदद्या उच्यन्ते । 'एव-
माइयाइं इञ्चादि' एवमादीनि सर्वथा कियन्त्याख्यास्यन्ते ? चतुरशीतिप्रकीर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हतः श्रिक्त्रयभस्यादिती-
र्थकस्य, तथा संख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमानां—अजितादीनां पार्श्वपर्यन्तानां जिनवराणां, तीर्थकराणामित्यर्थः, एतानि-
च यावन्ति तानि प्रथमानुयोगतोऽवसेयानि, तथा चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राणि अर्हतः, कस्य ?, वद्धमानस्वामिनः, अथमत्र-
भावार्थः—भगवतोः उग्रहस्तः चउरासीति समणसाहसितो होत्था, पयन्नगजक्षयणाणि य सव्वाणि कालियउकालियाणं चउरासीति-
सहस्राणि, कथं ?, यतोः ताणि चउरासीतिसमणसहस्राणि अरहतमगोवदिद्वे जं सुयमणुसरित्ता किञ्च णिज्जूहते ताणि सव्वाणि
पतिन्नगाणि, अहवा सुयमणुसारतो अप्पणा वयणकोसलत्तेण जं धम्मदेसणादिसु भासते तं सव्वं पइन्नगं, जम्हा अणन्तगमपज्जवं
सुत्तं दिद्वं, तं च वयणं णिग्रमा अन्नन्नरगमाणुचाती तम्हा तं पइन्नगं, एवं चउरासीतिपइन्नगसहस्राणि भवंतीत्यर्थः, एएण
विहिणा, माञ्जिमातित्यगराणं संखेज्जाइं पइन्नगसहस्राणि, समणस्सवि भगवओ महावीरस्स जम्हा चोइस्स समणसाहससीओ उक्को-
सिया, समणसम्पया तम्हा चोइस्सपइन्नगज्जयणसहस्राणि भवंति, एत्थ पुण एओ आयरिया एवं पज्जविति-किल एतं चुलसीइसह-
स्सादिनं उस्समादिजिणवरणं सम्मणपरिमाणं पहाणसुत्ताणिज्जूहणसमत्थं समणे पडुच्च भणियं, सामन्नसमणा पुण बहुतरा तत्काले,
अन्नं भणति—उस्समादिणिं भवत्थाणं संचराणं एत्तं चुलसीदिसहस्सादिनं पमाणं पवाहेण पुणो एणातित्थेसु चहुगा दडुच्चा, तत्थ जे-

पमाणभूयस्तुताणिज्जूहणसमत्था अन्नकालिगावि ते एत्थ अहिगया, एए ते सुप्पसिद्धप्पइत्तगणिज्जूहणा चैव दट्टव्वा, यत आह—
‘अथवेत्यादि, अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनं, यस्य ऋषभादेस्तीर्थकृतः यावन्तः शिष्या औत्पत्तिकया वैनयिकया कर्मजया पारि-
णामिकया च चतुर्विधया बुद्ध्या उपपेताः—समान्विताः तस्य तावन्त्येव प्रकीर्णकसहस्राणि, प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्त एव, अत्र-
के व्याचक्षते—किल प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वान्येव तान्यवगन्तव्यानि, प्रकीर्णकप्रमाणेन प्रत्येकबुद्धप्रमाणप्रतिपादनात्, स्यादेतत्-प्रत्येकबु-
द्धानां शिष्यभावो विरुध्यत इति, एतदप्यसत्, तेषां प्रत्येकबुद्धत्वादाचार्यमेवाधिकृत्य शिष्यभावस्य निषिद्धत्वात्, तीर्थकरप्रणीतशास्-
नप्रतिपन्नत्वेन तु तच्छिष्यभावो न विरुध्यत इति, अन्ये पुनरित्यमाभिदधाति—सामान्येनेह प्रकीर्णकस्तुल्यत्वात् प्रत्येकबुद्धानामत्रा-
भिधानं, न तु नियोगतः प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वानि प्रकीर्णकाणीत्यलं विस्तरेण । ‘सेत्त’ मित्यादि, तदेतत् कालिकं, तदेतदावश्यकव्य-
तिरिक्तं, तदेतदनंगप्रविष्टमिति ॥

‘से किं त’ मित्यादि ॥ (४५-२०९) ॥ अथ किं तदंगप्रविष्टम्?, अंगप्रविष्टं द्वादशविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-आचारः क्लृप्तकृतमित्यादि ।
‘से किं त’ मित्यादि ॥ (४६-२०९) ॥ अथ किं तदाचारवस्तु?, यद्वा अथ कोऽयमाचारः?, आचरणमाचारः आचर्यत इति वा
आचारः शिष्टाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति भावार्थः; तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्याचार एवोच्यते, अनेन चाचारेण करणभूतेन
श्रमणानामाचारदि आख्यायत इति योगः, अथवा आचारे णमिति वाक्यालंकारे श्रमणानां प्रागुनिरूपितशब्दार्थानां निर्ग्र-
न्थानां बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां, आह-श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्ति, विशेषणं किमर्थ?, उच्यते, शाक्यादिव्यवच्छेदार्थं, उक्तं च-
“निगंथ सक तावस गेरुय आजीव पंचहा समणा” तत्राचारो ज्ञानाद्यनेकभेदाभिन्नो गोचरो-भिक्षाग्रहणाविधिलक्षणः विनयो ज्ञानादि

दैन्यधिकं फलं कर्मक्षयादि शिक्षा ग्रहणासंभवाभेदभिन्ना, विनेयशिक्षेत्यन्ये; विनेयः- शिष्यः; भाषा सत्या १ असत्याभृषा २
च अभाषा असत्या १ सत्याभृषा २ वा स्वरपं-व्रतादि करणं-पिण्डविशुद्ध्यादि 'जानामातवित्तीओ'त्ति यात्रा- संयमयात्रा
मात्रा- तदर्थमेवाहारमात्रा वर्त्तनं वृत्तिः, विविधैरभिग्रहविशेषैरिति, आचारश्च गोचरश्चेत्यादिद्वन्द्वः क्रियते, ततश्चाचारगोचरविनय-
वैनायकशिक्षाभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते, इह च यत्र क्वचिदन्यतरोपादाने अन्यतरगतार्थीभिधानं तत् सर्वं
तत्प्राधान्यरूपापनार्थमेवावसेयं, सो य समाससतो इत्यादि, स आचारः समाससतः संक्षेपतः पंचविधः भ्रज्जसः, तद्यथा- ज्ञाना-
चारः-काले विणए बहुमाणे उवहाणे तह अतिण्हवणे । वंजण अरथ तदुभए अट्टविहो णाणमायारो ॥ १ ॥ दर्शनाचारः- 'णिस्सं-
क्रिय णिकांसिय णिव्वित्तिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह थिरीकरणे वच्छल्ल पभावणे अट्ट ॥ २ ॥ अतिसेस इड्डि आयरिय वादि
धम्मकाधि खभग णेमिच्ची । विज्जा राया गणसम्मया य तिरथं पभावति ॥ ३ ॥ चारिजाचारः-पणिहाणजोगजुत्तो पंचहिं समितिहिं
तिहि य गुत्तीहिं । एस चरित्तयारो अट्टविहो होत्ति नायव्वो ॥ ४ ॥ तथाचारः-वारसविहम्मिभवि तवे सडिभतरवाहिरे जिणुवादिट्टे ।
अगिलाए अणाजीवी णायव्वो सो तवायारो ॥ ५ ॥ वीर्याचारः-अणिगूहियवलविरिओ परक्कमइ जो जहुत्तमाउत्तो । जुंजति य
जहाशामं णायव्वो वीरियायारो ॥ ४ ॥ 'आयारे णं परित्ता वायणा' आचारि णमिति वाक्यालंकारे परित्ता-संख्येयाः, आद्य-
न्तोपलब्धेरनन्ता न भवतीत्यर्थः, काः', वाचनाः-सन्नार्थप्रदानलक्षणाः, अवसर्पिणीकालं वा प्रतीत्य, परित्त्तित्ति संख्येयान्यनुयोगा-
द्वाराणां उपक्रमदीनि, अध्ययनानामेव संख्येयत्वात् प्रज्ञापकवचनगोचरत्वात्, संखेज्जा वेदा, वेदा छन्दोविशेषा, संखेज्जा
सिलोणा भ्लोकाः प्रतीता अनुदुष्यलब्दा, संखेज्जाओ णिज्जुत्तीओ निर्युक्तानां युक्तिनिर्युक्तयुक्तिरिति वाच्ये युक्तशब्दलो-

पान्निर्भुक्तिरिति, एताश्च निक्षेपनिर्भुक्त्याधाः संख्येया इति, संख्येज्जाओ पाडिबन्तीओ द्रव्यादिपदार्थाभ्युपगमाः प्रतिपत्तय^१, प्रति-
वाधाभिग्रहविशेषा वा 'स्त्रे ण' मित्यादि, स आचारः णामिति वाक्यालंकारे अंगार्थन्तया अंगार्थत्वेन, अर्थग्रहणं परलोकचिन्ता
प्रति स्रजादर्शस्य गरीयस्त्वख्यापनार्थं, स्रजार्थोभयरूपो वाऽयमिति ख्यापनार्थ, प्रथमसंज्ञं स्थापनामाधिकृत्याद्यसंगमित्यर्थः, द्वा
श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायलक्षणा, पंचविंशतिरध्ययनानि, तद्यथा- सत्थपरिज्ञा १ लोगविजयो २ सीतोसाणिज्ज ३ सम्मत्तं ४।
आवांति ५ धुअ ६ विमोहो ७ महापरिज्जो ८ वहाणसुखं ९ ॥ १० ॥ पढमो सुयसंधो । पिडेसण १ सेज्जि २ रिया ३ भासज्जाया
य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ । उग्गाहपडिमा ७ सत्त य सत्तिकया ७ भावण १५ विमुत्तो १६ ॥ २ ॥ एवमेतानि निशीथ्वजानि
पंचविंशतिरध्ययनानि, तथा पंचाशीत्सुद्देशनकालाः, कथं १, उच्यते, अंगस्य श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य च एतेषां चतुर्णा-
मप्येक एव, एवं सत्थपरिज्ञाए सत्त उद्देशणकाला, लोगविजयस्स छ सीओसाणिज्जस्स चउरो संमत्तस्स चउरो लोगसारस्स छ धुतस्स
पंच एवं विमोहज्झयणस्स अट्ट, महापरिज्ञाए सत्त ७ उवहाणसुत्तस्स चउरो, पिडेसणाए एकारस १ १ सेज्जाए तिब्बि ३ इरियाए
तिब्बि ३ भासज्जाए दोब्बि २ वत्थेसणाए दो २ पाएसणाए दो २ उग्गाहपडिमाए दोब्बि २ सत्तिकयाए सत्त ७ भावणाए एको १
विमुत्तीए एको १, एवमेए संपिण्डिया पंचासीई भवन्ति, एत्थ संगहगाहा-सत्त य छच्चउ चउरो छ पंच अद्देव सत्त चउरो य ।
एकार ति तिय दो दो दो सत्तेक्क एको य ॥ १ ॥ एवं समुद्देशनकालानि भाणियन्वा । अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण, इह
यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदं, चोदक आह- यदि दो सुतवखंधा पणुवीसं अज्झयणाणि अट्टारस पदसहस्राणि पदगणेणं भवन्ति तो जं
भाणियं 'णववंभेचरमइओ अट्टारसपदसहसिसओ वेउ'त्ति एयं विरुज्झइ, आचार्य आह-णणु एत्थवि भाणियं 'हवइ य सपंचचूळो

बहुबहुअपरो पयगोणंति, इह सुतालावयपदेहिं साहितो बहु बहुपरो य वक्तव्य इत्यर्थः, अथवा दो सुयसंधा पणुवीसं अञ्जय-
णाणि एयं आयारगसहितस्स आयारसस पमाणं भाणियं, अट्टारसपयसहस्साणि पुण पढमसुयकसंधस्स णववंभेचेरमतिपस्स पमाणं,
विचित्तथ्वद्धाणि य सुत्ताणि गुरुवदेसतो तेसिं अत्थो जाणियव्वो, संखेज्जा अक्खरा संखेयान्थुक्खराणि, वेदादीनां संखेयत्वात्,
अणन्ता गमाः इह गमा अर्थगमा गृह्यन्ते, अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते चानन्ताः, एकस्मादेव स्रजात्तच्चद्र्मविशिष्टानन्तधर्मात्मक-
वस्तुप्रतिपत्तेः, अन्ये तु व्याचक्षते-अभिधानाभिधेयव्यतो गमा इति, ते चानन्ताः, ते पुनरनेन विधिना अवसेयास्त्वथथा-सुयं मे
आउसं ! तेषं भगवथा आउसंतेणं भगवथा सुयं मे आउसंवेदा, सुयं मे आउसं तदिह, सुयं मे आउसं, आउसं सुयं मे, आसुयं
मथा तं सुयं मथा, आ तथा सुयं मथा, आ तदिह सुयं मथा आ, एवमादिभिर्भण्यमानं किलानन्तगममिति, अणन्ता पज्जवा
स्वपरभेदभिन्ना, अक्षरार्थपर्याया इत्यर्थः, परित्ता तसा ज्यरयन्तीति तसा-द्वीद्रियादयस्ते च परित्ता, अणन्ता थायरा वनस्पतिकं-
यसाहिताः परिगृह्यन्ते सासयकडाणिवद्धाणि काइयस्ति शाश्वता द्रव्यार्थतया उविच्छेदेन प्रवृत्तेः कृताः पर्यायाऽर्थतया प्रतिसमयम-
न्यथात्वावापता निवद्धाः स्रज एव निकोचिता निर्युक्तसंग्रहणहेतूदाहरणादिभिः जिणपन्नत्ता जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः पदार्थाः,
आद्यविज्जन्तित्यादि धुवणाण्डिका पूर्ववत् । साम्प्रतमाचारंगग्रहणफलप्रतिपादनायाह-‘से एव’ मित्यादि, स इत्याचारंगग्राहकोऽ-
भिसम्यध्यतेः, एवं आयस्ति अस्मिन् भावतः सम्यगधीते सति एवमात्मा भवति, तदुक्तक्रियापरिणामात्माव्यतिरेकात् स एव
भवतीत्यर्थः, एवं क्रियासारमेव ज्ञानमिति ख्यापनार्थं क्रियापरिणाममाभिधापायुना ज्ञानमाधिकृत्याह-‘एवं णाय’त्ति इदमधीत्य
एवं ज्ञाता भवति यथैवेहोक्तामिति, एवं विज्ञायस्ति एवं विविधो विशिष्टो वा ज्ञाता विज्ञाता एवं विज्ञाता भवति, तन्त्रान्तरीय-

ज्ञातृभ्यः प्रधानतर इत्यर्थः, एवं चरणकरणपस्त्वणया आधविज्जतीत्यादि, निगमनवाक्यं भाषिताश्रमेव ॥

‘सै किं तं सूयगड्हे’ ॥ (४७-२१२) ॥ ‘सूच सूचायां’ सूचनात् सूत्रं सूत्रेण कृतं सूत्रकृतं, तत्र लोक्यते अनेन वाऽस्मिन् वा लोकः सूच्यत इत्यादि निगदसिद्धं यावत् ‘आसीतस्स क्रियावादिःसतस्स’ अशीत्याधिकस्य क्रियावादिशतस्य, व्युहं कृत्वा स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषपदेऽपि क्रिया योजनीयेति, तत्र न कर्तारं विना क्रियासम्भव इति तामात्मसमवायिनीं वदन्ति तच्छीलश्वये ते क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्ति त्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अमुनोपायेनाशीत्यधिकशतसङ्ख्या विज्ञेयाः, जीवाजीवाश्वबन्धसंचरनिर्जरापुण्यपापमोक्षार्यान् नव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याप्यः स्वपरभेदावुपन्यसनीयाः, तयोरेधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरेष्यधः कालेश्वरात्मनियतित्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चैवं विकल्पाः कर्तव्याः-अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं-विद्यते खल्वत्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च कालवादिनः, उक्तेनैवाभिलाषेन द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणितः, तृतीयो विकल्पः आत्मवादिनः ‘पुरुष एवेदं सर्व’ मित्यादि, नियतिवादिनश्चतुर्थविकल्पः, पञ्च-सविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पञ्च विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एते विज्ञातिर्जाविपदार्थेन लब्धाः, अजीवादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विज्ञातिर्विकल्पानाम्, अतो विज्ञातिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । ‘चउरासीति आक्रिययावादीणिं’ चतुरशीतेरक्रियावादिनां, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिदव्यवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, तद्भावे चावस्थितेरभावादित्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः, तथा चाद्दुरेके-‘क्षणिकाः सर्वसंस्काराः, आस्थितानां कुतः क्रियाः? । भूतार्थेषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यत ॥ १ ॥’ इत्यादि, एते चात्मादिनास्ति त्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्दृष्ट-

व्याः, एतेषां हि पुण्यापुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्रयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्या-
 नित्यभेदौ न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां षष्ठी षट्छान्यस्यते, पञ्चाद्विकल्पाभिलापः-नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्यादयः षडेव
 विकल्पाः, एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः, एवं द्वादश सप्तगुणाश्चतुरशीतिविकल्पा नास्ति का-
 नामिति । 'सत्तद्गीए अत्राणियवादीणं' ति सप्तषष्टिरज्ञानिकवादीनां, क्रिया प्राग्वत्, तत्र कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेषामस्तित्य-
 ज्ञानिकाः, नचैवं लघुत्वात् प्रक्रमस्य प्राग् बहुव्रीहिणा भवितव्यं, ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं, मिथ्या-
 दर्शनसहचरित्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वात् गौरखरवदरण्यमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवा अज्ञानेन चरन्ति तदप्रयोजना वा
 अज्ञानिकाः, असत्चित्यकृत्वबन्धवैकल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः, ते च अमुनोपायेन सप्तषष्टिर्ज्ञातव्याः, तत्र जीवादीन् नव पदार्थान् पूर्ववद्
 व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदादयः उपन्यसनीयाः, सत्वमसत्त्वं सदवाच्यत्वं असदवाच्य-
 त्वं सदसदवाच्यत्वमिति च, एकैकस्य जीवादेः सप्त सप्त विकल्पाः, त एते नव सप्तकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः,
 तद्यथा-सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वं अवाच्यत्वं चेति, त्रिषष्टिष्वध्वे प्रक्षिप्ताः सप्तषष्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः सन्नित्येको विकल्पः,
 ज्ञातेन वा किं ?, एवं असदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरापि किं सतोऽसतो सदसतोऽवाच्यस्येति वा को जानातीत्येतद् ?, न कश्चि-
 दपीत्याभिप्रायः । 'वत्तीसाए वेणइयवादीणं' द्वात्रिंशतो वैनायिकवादिनां, क्रिया पूर्ववत्, तत्र विनयेन चरन्ति विनयो वा प्रयो-
 जनमेवामिति वैनायिकाः, एते चानववृत्तलिङ्गाचारशास्त्रा विनयप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन द्वात्रिंशद्वगन्तव्याः-सुरनृपतिज्ञा-
 तियतिस्वचिराभममादृपितृणां श्लेष्कं कायेन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नैः विनयः कार्यः इत्येते चत्वारो भेदाः सुरा-

दिव्यसु स्थानेषु, एकत्र भेलिता द्वात्रिंशदिति । सर्वसङ्ख्यां प्रतिपादयन्नाह- 'तिष्ठं तेसद्गुण' मित्यादि, त्रयाणां त्रिष्वध्याधि-
कानां प्रावादुकशतानां, विचित्रैकैकनयमतावलम्बिनां प्रवादिशतानामित्यर्थः, व्यूहं-प्रतिक्षेपं कृत्वा स्वस्मयः स्वसिद्धान्तः
स्थाप्यते, शेषं किंचिद् व्याख्यातं किंचित् सुगममिति यावत् 'सेतं सस्यगडे' चि कण्ठम् ॥

'से किं त' मित्यादि ॥ (४८-२३८) ॥ अथ किं तत् स्थानं ?, तिष्ठन्त्यस्मिन् प्रतिपाद्यतया जीवादय इति स्थानं, तथा चाह-
'दार्णे ण' मित्यादि, स्थानेन स्थाने वा जीवाः स्थाप्यन्ते, व्यवस्थितस्वरूपप्रातिपादनायेति हृदयं, शेषं प्रायो निगदसिद्धमेव,
नवरं 'दंका' चि छिन्नतडं टड्कं 'कूडं' चि पञ्चतोवरिं, जहा वेयडुस्सोवरिं नव सिद्धाययणादिया कूडा, 'सेल' चि हिमवंतादिया
सेला, 'सिहरिणो' चि सिहरेण सिहरिणोचि, ते य वेयडुहया 'पञ्भार' चि जं कूडं उवरिं अत्रलज्जुयं तं पञ्भारं, जं वा पञ्चयस्स
उवरिभागे हरिथकुंभागिती कुडहं णिगयं तं पञ्भारं भन्नह 'कुंड' चि गंगादीणि कुंडानि 'गुह' चि तिभिसादिया गुहा 'आगरा'
रुपसुवन्नरयणादिउप्यचिद्गुणा आगरा 'दह' चि पोंडरीयादीया दहा 'णदीउ' चि गंगासिंधुमादीओ, शेषं क्षुण्णार्थं यावन्निगमनमिति ।
'से किं त' मित्यादि ॥ (४९-२२९) ॥ अथ कोऽय समवायः?, सम् अव अयः समवायः, सम्यगाधिकपरिच्छेद इत्यर्थः, तद्धे-
तुकश्च ग्रन्थोऽपि समवायः, तथा चाह-समवायेन समवाये वा जीवाः समाश्रीयन्ते, अविपरीतस्वरूपगुणभूषिता बुद्ध्या अंगीक्रियन्त-
इत्यर्थः, अथवा जीवाः समस्यन्ते- कुप्ररूपणाभ्यः सम्यक्प्ररूपणायां शिष्यन्ते, शेषं निगदसिद्धमानिगमनम् । नवरं 'पूनादि' याण'
मित्यादि, अत्रैकाद्यैकोत्तरं स्थानशतं भवति, यथा 'एने आया' इत्यादि, शेषं स्रत्रसिद्धं यावन्निगमनमिति ।

‘से किं तं भित्त्यादि ॥ (५०-२२९) ॥ अथ केयं व्याख्या? व्याख्यानं व्याख्या, तथा चाह-व्याख्यायां जीवादयो व्याख्यायन्ते, इह सयं चैव अङ्गयणसंबन्धे, शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘सेतं विवाहे’ति निगमनम् ॥

‘से किं तं भित्त्यादि ॥ (५१-२३०) ॥ अथ कास्ताः ज्ञाताधर्मकथाः?, ज्ञातानि-उदाहरणानि तत्प्रधाना धर्मकथाः ज्ञाताधर्म कथाः, आह च-‘णाया धम्मकहास्तु षं इत्यादि, ज्ञातानां-उदाहरणभूतानां नगरादीनि व्याख्यायन्ते, ‘दस धम्मकहाणं वग्गा’ इत्यादि, एत्थ भावणा-एगूणयीसं णायज्झयणाणि, णायत्ति आहरणा, दिट्ठित्थो उवणिज्जति जेहिं वा ताणि णाताणि-अङ्गयणा, एए पढमसुयखंधे, अहिंसादिलक्खणस्स धम्मस्स कहाओ धम्मियाओ वा कहाओ धम्मकथाओ, अक्खाणगात्ति जुत्तं भवति, एयाणि वितियसुयखंधे, पढमवितियसुयखंधभाणियाणं णायाधम्मकहाणं नगरादिया भवन्ति, वितियसुयखंधे दस धम्मकहाणं वग्गा, वग्गात्ति समूहो, तद्विसेसणविसिट्ठा दस अङ्गयणा चैव ते दट्ठव्वा, एगूणवीसं णाया दस धम्मकहाओ, तत्थ णात्तेसु आदिमा दस णाता णाया चैव, ण तेसु अक्खादियादिसंभवो, सेसा णव णाया, तेसु पुण एक्के णाते पंच २ चत्तालाइ अक्खाइयासयाइं, एत्थवि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच २ उवक्खाइयसयाइं, तत्थवि एक्केकाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइयो-वक्खाइयसयाइं, एवमेयाइं संपिडियाइं, किं संजायं?, एगवीसं कोडिसयं लक्खा पञ्चासमेव बोद्धव्वा । एवं ठित्ते समाणे अधिगत-सुत्तस्स पत्थावो ॥ १ ॥ तंजहा-दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ षं एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खाइयसयाइं, एगमेगाए अक्खाइयाए पंच २ उवक्खाइयसयाइं, एगमेगाए उवक्खाइयाए पंच २ अक्खाइयोवक्खाइयसयाइं, एवमेयाइं संपिडियाइं, किं संजातं-‘पणुवीसं कोडिसयं एत्थ य समलक्खणाइया जम्हा । णवणायागसंबद्धा अक्खाइयमाइया तेणं ॥ १ ॥ ते सोहिज्जन्ति

फुडं इमाओ रासीओ वेगलाणं तु । गुणरुतवज्जियाणं पमाणाभित्थं विणिगिद्धं ॥ २ ॥ सोधिए य समाणे अहुद्धाओ कहाणगको-
 डीओ चैव हवंति, अत एवाह-एवमेव सपुव्वावरेणं भणियपगारेंणं, गुणणसोहणे कतेचि वुत्तं भवति, अधुद्धाओ कहाणयकोडीओ
 भवंतीतिमक्खायं, प्रकटार्थमित्थवं शुरवो व्याचक्षते, अन्ये पुनरन्यथा, तदभिप्रायं पुनर्वयमतिगभीरत्वात्तावगच्छामः, परमार्थ
 त्वत्र विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीत्यलं प्रसंगेन, शेषं सुगमं यावत् 'संखेज्जा पदसयसहस्सा पदगोणं, ते य किल पंच लक्खा छाव-
 त्तिरे च सहस्सा पदगोणं, अहवा सुत्तालावयपयगोणं संखेज्जा पदसहस्सा भवंति, एवं सव्वत्थ भावेयव्वं, शेषं खत्रसिद्धं यावाक्कि-
 गमनमिति ॥

'से किं तंमित्थयादि॥(५२-३१)॥उपासकाः-श्रावकाः तद्रतक्रियाकलापनिबद्धा दयाः दशाध्ययनोपलक्षिताः उपासकदशाः,
 तथा चाह-'उवासगदसासु' णं इत्यादि खत्रसिद्धं यावत् 'संखेज्जा पदस(यस)हस्सा पदगोणं, ते च किल एकारस लक्खा चावक्रं
 पयगोणं' ति, शेषं कण्ठ्यमानिगमनमिति ।

'से किं तं' मित्थयादि (५३-२३२) अन्तो विनाशः स च कर्मणस्त्वत्फलभूतस्य वा संसारस्य कृतो शैस्तेज्ज्वत्कृतस्ते च
 तीर्थकरादयस्तेषां दशाः प्रथमवर्गे दशाध्ययनानीति तत्संबन्धया अन्तकृद्दशा इति, तथा चाह—'अंतकडदसासु णं' मित्थयादि,
 पाठसिद्धं यावत् 'अंतकिरियाओ' चि भवापेक्षया अन्त्याश्च ताः क्रियाश्चेति समासः, ताश्च शैलेश्यवस्थाया गृह्यन्ते, शेषं प्रक-
 टार्थं यावत् 'अड्ढ वग्गा' एत्थ 'वग्गो' चि समूहो, सो य अंतगड्ढाणं अज्झयणाणं वा, सव्वाणि अज्झयणाणि जुगवं उहिसींति,

अतो भणियं—अद् उद्देशणकाला, इच्चादि, संखेज्जा पदसहस्सां पयग्गेणं, ते य किल एवतिया-तेयीसं लक्खा चउरो य सहस्सा पदग्गेणंति, शेपं स्र्नासिद्धं यावच्चिगमनमिति ।

‘से किं तंमित्यादि ॥ (५४-२३३) ॥ उत्तरः—प्रधानः, नास्योसरो विद्यत इति अनुत्तरः उपपतनमुपपातः जन्मेत्यर्थः, अनुत्तरः प्रधानः संसारेज्यस्य तथाविधस्याभावात् उपपातो येषामिति सभासः, तद्भव्यताप्रतिबद्धा दशाः दशाध्ययनोप-लक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशाः, तथा चाह- ‘अणुत्तरोववाइयदसासु णमित्यादि स्र्नासिद्धं यावत् तिसिन्नि ‘वग्गंति इहाध्य-नसमूहो वर्गः, वर्गे २ दशाध्ययनानि, वर्गश्च युगपदेवोद्दिश्यत इत्यत आह-‘तिसिन्नि उद्देशणकाला इत्यादि, ‘संखेज्जा पदसहस्सा पदग्गेणं, ते य किल छायालीसं लक्खा अद् य सहस्सत्ति, शेपं प्रकटार्थं यावच्चिगमनमिति ।

‘से किं तंमित्यादि ॥ (५५-२३४) ॥ प्रश्नः प्रतीतस्तत्तिर्वचनं व्याकरणं, बहुत्वाद्भवचनं, प्रश्नव्याकरणेषु ‘अट्टोत्तरं पसिणसस्यं इत्यादि, अंगुठबाहुपसिणादियाओ पसिणाओ, जे पुण विज्जामंता विधीए जविज्जमाणा अणुच्छिया चैव सुभासुभं कहंति एता अपासिणातो, तथा अंगुठपसिणभावं च पडुच्च सार्थेति जा विज्जाओ ताओ पसिणापसिणाओत्ति, अथवा अणत्तरं जा कहंति ता पसिणा परंपरं पसिणापसिणात्ति, तं पुण विज्जाकहितं तस्स परंपरं भवति, अन्ने य दिव्वा विचिता विज्जातिसया, शेपं निगदसिद्धं यावत् ‘संखेज्जा पदसयसहस्सा पदग्गेणं, ते य किल वाणउतिलक्खा सोलस य सहस्सत्ति, शेपं गतार्थं यावदन्त इति । ‘से किं तंमित्यादि ॥ (५६-२३४) ॥ विपचनं विपाकः, शुभाशुभकर्मपरिणाम इत्यर्थः, तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतं, शेषमानिगमनं स्र्नासिद्धमेव, नवरं ‘संखेज्जा पदसहस्सा पदग्गेणं, एते य एगा पदकोडी चुलसीईं च लक्खा वतीसं च सहस्सत्ति ।

‘से किं त’ मित्यादि ॥ (५७-२३५) ॥ दृश्यो दर्शनानि, वदनं वादः, दृष्टिवादः, दृष्टीनां वा पातो यत्रासौ दृष्टिपातः, सर्वनयदृश्य एवेहाख्यायन्त इत्यर्थः, तथा चाह—दृष्टिवादेन दृष्टिपातेन दृष्टिवादे दृष्टिपाते वा सर्वभावप्ररूपणा आख्यायते, ‘से य समासश्चो पंचाविहे पञ्चत्ते’ इत्यादि, सर्वमिदं प्रायो व्यवच्छिन्नं तथापि लेशतो यथाऽऽगतसम्प्रदायं किंचिद् व्याख्यायते इति, तत्र स्रजादिग्रहणयोग्यतासम्पादनसमर्थानि परिकर्माणि, गणितपरिकर्मवत्, तं च परिकर्मसुयं सिद्धसेणियादिपरिकम्ममूलभेदतो सत्तविहं, उत्तरभेदतो तेरासीतिविहं, माउगपदानि, एयं च सत्त्वं मूलत्तरभेदं सुत्तरथतो वोच्छिन्नं यथागतसम्प्रदायं वा वाच्यं, एयसि परिकम्माणं छ आदिमा य परिकम्मा ससमइया चैव, गोसाल्यपवत्तिया आजीवगपासंडिसिद्धंतमएणं पुण चुयअचुयसेणियापरिकम्मसाहिया सत्त पक्कविज्जंति, इयाणि परिकम्मे णयचिंता, तत्थ णेगसो दुविहो—संगहितो असंगहितो य, संगहितो संगहं पविट्ठो, असंगहितो नवहारं, तम्हा संगहो नवहारो ऋजुसुत्तो सहादिया य एको एवं चउरो णया, एतेहि चउहिं णएहिं छ ससमइयाइं परिकम्माइं चित्तज्जंति, अतो भणियंछ चउक्कणया भवंति, ते चैव आजीविया तेरासिया भणिया, कम्हा?, उच्यते, जम्हा ते सत्त्वं जगत् ज्यात्मकमिच्छन्ति, यथा जीवोज्जीवो जीवाजीवा, लोए अलोए लोपालोए, संते असंते संतासंते, एवमादि, णयचिंताए ते तिविहं णयमिच्छंति, तंजहा—द्ववड्डितो पज्जवड्डितो उभयवड्डितो, अओ भणियं—सत्त तेरासियात्ति, सत्त परिकम्माइं तेरासियपासंडत्था, तिविहाए णयचिंताए चित्तयन्तीत्यर्थः, से तं परिकम्मंति निगमनं । ‘से किं तं सुत्ताइं’, र उज्जुसुयादियाइं वावीसं भवंति’ इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थस्रचनात् स्रजाणि, असून्यपि च स्रजार्थतो व्यवच्छिन्नान्येव, यथाऽऽगतसम्प्रदायतो वा वाचयानि, एतानि चैव वावीसं सुत्ताइं विगगतो अट्टासीति हवंति, कथं?, उच्यते, इच्चेयाइं वावीसं सुत्ताइं

छिन्नछेदणइयाइं, 'ससमयसुत्तपरिवाडीए' ति सुत्तं, एत्थं जो णओ सुत्तं छिन्नं छेदणं इच्छइ सो छिन्नछेदणओ, जहा--'धम्मो मंगलमुक्किट्टं' ति सिलोगो सुत्तत्थओ पत्तेयं छेदनयाठिओ ण वितियादिसिलोए अवेकइइ, प्रत्येककल्पितपर्यन्त इत्यर्थः, एयाणि एवं वावीसं ससमया सुत्तपारवाडीए सुत्ताणि ठियाणि, तथा इच्चेइयाइं वावीसं सुत्ताइं अच्छिन्नछेदणइयाइं आजीवियसुत्तपरिवा-
 डीएत्ति सुत्तमेव इति णओ सुत्तं अच्छिन्नं छेदण इच्छइ सो अछिन्नछेदणयो, जहा धम्मो मंगलमुक्किट्टं ति सिलोगो, एस चैव अत्थओ वितियादिसिलोगमवेकखमाणोत्ति वितियादिया य पढमंति अन्योऽन्यसापेक्षा इत्यर्थः, एयाणि वावीसं आजीवियगोसालपवात्तिय-
 पासंडपरिवाडीए, अकखररणविभागाडियाणिवि अत्थतो अन्नोन्नमवेकखमाणेणि हवंति, इच्चेयाइं इत्यादि सुत्तं, तत्थ 'ति-
 काणियाइं' ति नयत्रिकाभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः, त्रैराशिकाश्वाजीविका एवोच्यन्ते, तथा 'इच्चेताइं' इत्यादि ख्वं, एत्थ
 'व्वउणइयाइं' ति नयत्तुक्काभिप्रायतश्चिन्त्यत इति भावना, 'एवमेवे' त्यादि ख्वम्, एवं चउरो वावीसाओ अट्टासीतिसुत्ताइं भ-
 वंति 'से तं सुत्ताइं' निगमनवाक्यम् । 'से किं तं पुब्बगते ?' इत्यादि, कम्हा पुब्बगतं?, उच्यते, जम्हा तित्थगरो तित्थपवत्त-
 णकाले गणधराणं सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुब्बं पुब्बगयसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुब्बत्ति भाणिया, गणधरा पुण सुत्तरयणं करेन्ता आया-
 रादिकमेण रएंति ठवंति य, अन्नायरियमतेणं पुण पुब्बगयसुत्तत्थो पुब्बं अरहया भासिओ गणधरोहिवि पुब्बगयं सुयं चैव पुब्बं
 रइयं, पच्छा आयारादि, चोदक आह-णणु पुब्बावरविरुद्धं, कम्हा?, जम्हा आयाराणिज्जुत्तीए भाणियं-सच्चेसिं आयारो० गाहा,
 सत्यसुत्तं, किंतु सा ठवणा, इमं पुण अकखररणं पड्डच्च भाणियं, पूर्वं पूर्वाणि कृतानीत्यर्थः, ताणि य उप्पायपुब्बादीणि चोदस-
 पुब्बाणि पन्नत्ताणि, पढमं उप्पायपुब्बं, तत्थ सव्वदब्बाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाडं पन्नवणा कया, तस्स य पयपरिभाणं

एणा पयकोडीओ । वितियं अगोणियं, तत्थवि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवांजीवाविसेसाण य अणमं-परिमाणं वन्नज्जातिंति अगोणियं, तस्स पयपरिमाणं हन्नज्जतिं पयसयसहस्साणि । ततियं वीरियपवायं, तत्थवि अजीवाणं जीवाणं सकम्मतेतरं वीरियं पव- यइ चि वीरियप्पवायं, तस्स विसत्तरिय पयसमसहस्साणि । चउत्थं अत्थिणत्थिपवायं, जं लोए जहा वा अत्थि जहा वा णत्थि अथवा सियवादाभिप्पाततो जहेवास्ति नास्तीत्येवं प्रवदति इति अत्थिणत्थिपवायं भाणियं, तंणि पदपरिमाणतो सडि पदसयसहस्साणि । पंचमं णाणपवादांति, तम्मि मात्तिणाणादिपंचकस्स गाहेण परूवणा जम्हा कया तम्हा णाणप्पवायं, तम्मि पदपरिमाणं एणा कोडी एणपदूणा । हडुं सच्चप्पवायं, सच्चं—संजमो सच्चवयणं वा, तं सच्चं जत्थ सभेयं सपडिवक्खं च वन्नज्जइ तं सच्चप्पवायं, तस्स पदपरिमाणं एणा पयकोडी हप्पयाहिया । सत्तमं आयप्पवायं, आयत्ति आत्सा, सोऽणेगहा जत्थ णयदरिसणोहि वन्नज्ज- इ तं आयप्पवायं, तस्सवि पदपरिमाणं हव्वीसं पदकोडीओ । अडुमं कम्मप्पवायं, णाणापरणादियं अडुविहं कम्मं पयातिठिअ णुभागपदेसादिएहि भेदेहि अन्नोहि य उत्तररुत्तरभेदेहि जत्थ वन्नज्जइ तं कम्मप्पवायं, तस्सवि पयपरिमाणं एणा पयकोडी असीतिं च पयसहस्सा भवंति । णवमं पच्चक्खाणप्पवायं, तस्स य पदपरिमाणं चरासीतिं पयसहस्सा भवंति । दसमं विज्जाणुप्पवायं, तत्थ अणेणे विज्जातिसया वणिण्या, तस्स य पदपरिमाणं एणा पयकोडी दस पयसहस्सा । एकारसमं अवंझत्ति, वंझं णाम णिप्फलं ण वंझमवंझं, सफलमित्थर्थं, सव्वे णाणतवसंजमजोणा सफला वन्नज्जंति, अप्पसत्था य पमादादिवा सव्वे असुहफला वन्निया, अंतो अवंझं, तस्सवि पयपरिमाणं हव्वीसं पदकोडीओ । बारसमं पाणाठं, तत्थ आठं-प्राणविधानं सव्वं सभेयं अन्ने य प्राणा वन्नता, तस्स पयपरिमाणं एणा पयकोडी हप्पन्नं च पदसयसहस्साणि । तेरसमं किरियाविशालं, तत्थ कायकिरियाहिसादओ

विसंख्यति सभेयां संजमकिरियाथो बंधकिरियाविहाणा य, तस्सवि पयपरिमाणं णव कोडीथो । चोइसमं लोगबिंदुसारं, तं च इमंमि लोए सुअलोए वा बिंदुमिव अकखरस्स सव्वुत्तमं सव्वकखरसन्निवायपरितत्तणओ लोगविन्दुसारं भणिंयं, तस्स य पयपरिमाणं अद्धत्तेरसपयकोडीथो । से तं पुब्बगतते ॥

‘से किं तं’मित्यादि, अनुरूपः अनुकूलो वा योगोऽनुयोगः, स्रजस्य निजेनाभिधेयेन सार्द्धमनुरूपः संबंध इत्यर्थः, स च द्विविधः प्रज्ञसस्तद्यथा-मूलप्रथमानुयोगश्च गण्डिकानुयोगश्च, ‘से किं तं’मित्यादि, इहैकवक्तव्यताप्रणयनान्मूलं तावतीर्थकरास्तेषां प्रथमः-सम्यक्त्यासिलक्षणपूर्वभवादिदोगोचरोऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः, तथा चाह-‘मूलपदमाणुयोगे णं’मित्यादि, स्रजसिद्धं यावत् ‘से तं मूलपदमाणुयोगे ’ । ‘से किं तं’मित्यादि, इहैकवक्तव्यताथार्थिकारानुगता गण्डिका उच्यन्ते तासामनुयोगः-अर्थकथनविधिः गण्डिकानुयोगः, तथा चाह-‘गंडियाणुयोगे णं’मित्यादि, तस्य कुंलगरगंडियासु कुलगराणं विमलचारुणादीणि पुव्वज-रमणामादि कहिज्जइ, एवं सेसासुवि अभिधाणवसतो भावेयव्वं जाव चित्तंतरगंडियाओ, चित्राः-अनेकार्था अन्तरे-ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे गण्डिका-एकवक्तव्यताधिकारानुगताः, एतदुक्तं भवति-ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे तदंशजभूषणीनां शेषगतियमनव्युदासेन शिवगतियमनानुचरोपपातप्राप्तिस्रितियादिकाश्चित्रान्तरगण्डिका इति । एयासिं परूवणे पुव्व्यायरिएहिं इमो विही दिट्ठो—

आदिच्चजसाईणं उसभस्सं पउप्पए णरवतीणं । सगरसुताण सुबुद्धी इणमो संखं परिकहेइ ॥१॥ चोइस लकखा सिद्धा णिव-
तीणिको य होति सव्वंइ । एकिकट्ठणे पुण पुरिसंजुगा होतउसंखेज्जा ॥२॥ पुणरवि चोइसलकखा सिद्धा णिवतीण दोभि सव्वंइ ।

दुगठाणेवि असंखा पुरिसजुगा होंति णायव्या ॥ ३ ॥ जाव य लक्खा चोइस सिद्धा पनास होंति सव्वडे । पनासइणोऽपि तु पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एगुत्तरा उ टाणा सव्वट्टाणे य जाव पनासा । एवेकेकगठाणे पुरिसजुगा होंतऽसंखेज्जा ॥ ५ ॥ विवरीयं सव्वडे चोइसलक्खा उ णिव्वुतो एगो । सन्चेव य परिवाडी पनासं जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥ तेण परं तु लक्खा दो दो टाणा य समग वच्चंति । सिवगतिसव्वट्टेहिं इणसो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए दो लक्खा नरवतीण सव्वडे । एवं तिलक्ख चउपंच जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ सिवगतिसव्वट्टेहिं चितंतरणाडिया ततो चउरो । एगा एगुत्तरिया एगादिविउत्तरा वितिया ॥ ९ ॥ ततिएगादितिउत्तरा तिगमादिविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धिको दोनि य सव्वट्टासिद्धिमि ॥ १० ॥ ततो तिनि नरिदा सिद्धा चत्तारि होंति सव्वडे । इय जाव असंखेज्जा सिवगतिसव्वट्टसिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ताहे विउत्तराए सिद्धिको तिनि होंति सव्वडे । एवं पंच य सत्त य जाव असंखेज्ज दोन्नित्ति ॥ १२ ॥ एग चउ सत्त दसगं जाव असंखेज्ज होंति दोन्नित्ति । सिवगतिसव्वट्टेहिं तिउत्तराए गुणेयव्या ॥ १३ ॥ ताहे-तियगाइ विउत्तराए अउणत्तीसं तु तितग ठावेतुं । पढमे णत्थि क्खेवो सेससु इमो भवे खेवो ॥ १४ ॥ दुग पण णवगं तेरस सत्तरस दुर्वास छच्च अट्टव । बारस चादस तह अट्टवीस छव्वीस पणुवीसा ॥ १५ ॥ एकारस तेवीसा सीयाला सतरि सतहत्तरी तह य । इग दुग सत्तासीहं एगुत्तरिमेव वावट्टी ॥ १६ ॥ अउणत्तरि चउवीसा छायाल सयं तहेव छव्वीसा । एए रासीक्खेवा तिगअंतता जहाकमसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वट्टेहिं दो दो टाण विसमुत्तरा णेया । जाउणत्तीसट्टाणे उणत्तीसं पुण छवीसाए ॥ १८ ॥ विसमुत्तरा य पढमा एवमसंख विसमुत्तरा णेया । सव्वत्थवि अंतिहं अक्खाए आदिसं टाणं ॥ १९ ॥ अउणत्तीसं वारे ठावेउं णत्थि पढमाए खेवो । सेसेसुउव्वीसाए सव्वत्थ दुगादिओ खेवो ॥ २० ॥

नन्दी-
हारिभद्राय
शुक्ता

॥११२॥

दुगाहएणुत्तरा दोवि गच्छति

१	३	५	८	९
२	४	६	७	१०

आवालिखा दूरगमणार्थो पंचासीहर्मै ठाणि चिहुंति तइया गंडिया,

अतः परं चतस्रो गण्डिका एकोत्तरिकादिकाः प्रदुर्धन्ते-शिवगतौ सर्वाथं च एवं असंखेज्जा चितंतरगंडिया, एगाइ एणुत्तरिया

१	५	९
३	७	११

वितिया

पढमा णेया, सिद्धा एत्तिया सव्वडे एत्तिया चैव, एवं जाव असंखेज्जा, एगादिविउत्तरा
चितंतर गण्डिया, सिद्धा एत्तिया संव्वडे एत्तिया चैव, एवं जाव असंखेज्जा

चितंतरगंडिया, एगादिविउत्तरा

१ ७ १३

तइया ततश्चतुर्थी ज्यादिका इयादिविषमोत्तरप्रक्षेपा एकोनत्रिंशत्त्रिदंकात् संस्थाप्य निदुर्धन्ते,

४ १० १६

एत्तिया सव्वडे
शिवगतौ सिद्धा

३	८	१६	२५	११	१७	२२	१४	५०	८०	५	७४	७२	४९	२९
५	१२	२०	९	१५	३१	२८	२६	७३	४	९०	६५	२८	१०३	०

गंडिकात्-
योगे
चित्रान्तर
गंडिकाः

॥११२॥

एत्थिथा पुणोवि	२९	३४	४२	५१	३७	४३	५५	४०	७६	१०६	३१	१००	९८	७१	५५
सिवांगती	३१	३८	४६	३५	४१	५७	५४	५२	९९	३०	११६	९१	५३	१२५	०

एवं पुनः पुनः पञ्च-

पञ्चाशदादा कृत्वा एकोनत्रिंशत् स्थानानि संस्थाप्य इत्यादिप्रक्षेपकेन यावत् पश्चिमस्थाने एकाशीतिर्भवति

५५	६०	६८	७७	६३	७९	८१	६६	१०२	१३२	५७	१२६	१२४	१०१	८१
५७	५४	७२	६१	६७	८३	८०	७८	१२५	५६	१४२	११७	७९	१५५	०

अनेन उत्तरा असंख्येयाश्चिन्नान्तरा-

ण्डिका नेया, सेसें गाहाणुसारेणं नेयव्वं जाव असंखेज्जा, शेषं निगदसिद्धं यावत् ' से तं अणुअंणे ' ,

'से किं तं मित्यादि ॥ चूडा इव चूडा, इह दृष्टिवादे परिकर्मस्वरपूर्वानुयोगोक्तानुकार्यसंग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयश्चूडा इति, एताश्चादानां चतुर्णामेव पूर्वार्णां भवन्ति, न शेषाणामिति, अत एवाह—' आदिह्यण ' मित्यादि, संख्याताः । सम्प्रति पूर्वार्णामियं यथासंख्यं ' चउ वारसद्ध दस या हंवाति चूडा चउण्ह पुव्वाणं । एए य चूलवत्थु सव्वुवरिं किल पट्टिज्जांति ॥ १ ॥ ' शेषमानिगमनं स्वसिद्धमेव, नवरं 'संखेज्जा वत्थु' ति पणुवीसुत्तराणि दो सयाणि, 'संखेज्जा चूलवत्थु' ति चउतीसं ॥ साम्प्रतमोषतो इन्द्रयागविषयमेव दर्शयन्नाह—

‘इच्छेय’ मित्यादि ॥ (५८-२४७) ॥ इत्येतस्मिन् द्वादशाङ्गो गणिपिटक इति पूर्ववत्, अनन्ता भावाः प्रज्ञप्ता इति योगः, तत्र भवन्तीति भावाः जीवादयः पदार्थाः, एते च जीवपुद्गलानन्तत्वात् अनन्ता इति, तथा अनन्ता अभावाः, सर्वभावानामेव पररूपेणासत्त्वात् त एवानन्ता अभावा इति, स्वपरसत्ताभावाभावोभयाधीनत्वात् वस्तुतत्त्वस्य, तथाहि-जीवो जीवात्मना भावोऽजीवात्मना चाभावोऽन्यथाऽजीवत्वप्रसंगाद्, अत्र बहु वक्तव्यं तसु नोच्यते गमनिकामात्रत्वात् आरम्भस्य, अन्ये तु धर्मापेक्षया अनन्ता भावाः अनन्ता अभावाः प्रतिवस्त्वस्वस्वित्त्वनास्वित्त्वाभ्यां प्रतिबद्धा इति व्याचक्षते, तथाऽनन्ता हेतवः, तत्र हिनोति-गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः, ते चानन्ता वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वात् तत्प्रतिबद्धधर्मविशिष्टवस्तुगमकत्वाच्च हेतोः, सूत्रस्य चानन्तगमपर्यायात्मकत्वादिति, यथोक्तहेतुप्रतिपक्षतोऽनन्ता अहेतवः, तथाऽनन्तानि कारणानि सूत्रपिण्डतन्त्वादीनि घट-पटादिनिर्वर्तकानि, तथाऽनन्तान्यकारणानि, सर्वकारणानामेव कार्यान्तराकारणत्वात्, न हि सूत्रपिण्डः पटं निर्वर्तयतीति, एवं भावाभावाः हेत्वहेतवः कारणाकरणानि, जीवाः-प्राणिनस्तथा अर्जीवा-इत्यणुकादयः, तथा भव्याः-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः इति योगः, तथा सिद्धा युक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः, तथा अभव्याः-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्ताः, एतेऽनन्ताः प्रज्ञप्ताः इति योगः, तथा सिद्धा अनन्ताः, तथा अनन्ता असिद्धाः प्रज्ञप्ता इति, इह भव्याभव्यानामानन्त्येऽभिहिते अनन्ता असिद्धा इति यत् पुनराभिधानं तत् सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वव्यापनार्थमिति ॥ साम्प्रतं द्वादशांगविराधनारानिष्यन्नं त्रैकालिकं फलमुपदर्शयन्नाह-‘इच्छेय’ मित्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं अतीतकाले अनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चतुरन्तं संसारकान्तारं ‘अणुपरियद्विस्तु’ चि अणुपरावृत्तिमन्त आसन्, इदं हि द्वादशांगं सूत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधं, ततश्चाज्ञया-सूत्राज्ञयाऽभिनिवेशतोऽन्यथापाठादिलक्षणाया विराध्य

चूलाः
द्वादशांग्य-
आराधना-
विराधना-
फलं

अतीतकाले अनन्ता जीवाश्चतुरन्तं संसारकान्तारं—नारकतिर्यङ्मनरामरविधिधृक्षजालदुस्तरं भवाटवीगहनमिन्त्यर्थः; अनुपरावृत्ता-
 आसन् जमालिबत्, अर्थाज्ञया पुनरभिनिवेशतोऽन्यथाप्ररूपणादिलक्षणया गोष्ठामाहिलवत्, उभयाज्ञया पुनः पंचविधाचार
 परिज्ञानकरणोद्यतगुवादृशादिलक्षणया गुरुप्रत्यनीकद्रव्यलिङ्गधारणेकभ्रमणवत्, अथवा द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽऽगमोक्तानुष्ठान-
 नमेवाज्ञा, एतद्विराधनयैवानुपरावृत्ता आसन्, उक्तंच—“सव्याओवि गतीओ अविरहिया पाणदंसणधरोहिं” इत्यादि, ‘इच्छेय-
 मित्यादि, गतार्थमेव, नवरं ‘परित्ता जीवा’ इति संख्येया जीवाः, वर्तमानविशिष्टविराधकमनुष्यजीवानां संख्येयत्वात्,
 ‘अणुपरियट्टन्ति’ चि अनुपरावर्तन्ते, भ्रमन्तीत्यर्थः; ‘इच्छेत्’मित्यादि, इदमपि भावितार्थमेव, नवरं ‘अणुपरियट्टिस्सन्ति’ चि
 अनुपरावर्त्तन्ते, पर्यट्टियन्ति इत्यर्थः ॥ ‘इच्छेत्’ स्मित्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं अतीतकालेऽनन्ता जीवा आराध्य
 चतुरन्तं संसारकान्तारं ‘चित्तिवइंसिव’ ति व्यतिक्रान्तवन्तश्चतुर्गतिकसंसारोल्लंघनेन मुक्तिमवाप्ता इत्यर्थः; ‘इच्छेय’ मित्यादि, गतार्थ
 नवरं ‘वीडवयंसि’ चि व्युत्क्रामन्ति, ‘इच्छेद्’ मित्यादि गतार्थमेव, नवरं ‘चित्तीवयिस्सन्ति’ चि व्युत्क्रामिष्यन्ते, एतद्व्रममा-
 वात् सेत्स्यन्तीत्यर्थः । यदिदमनिष्ठेतरभेदभिन्नं फलं प्रतिपादितमेतत् सदाऽवस्थायित्वे सति द्वादशांगस्योपजायत इत्यत आह-
 ‘इच्छेय’ मित्यादि, इत्येतद् द्वादशांगं गणिपिटकं न कदाचिन्नासीद् अनादित्वात्, न कदाचिन्न भवति सदैव भावात्, न कदाचि-
 न्न भविष्यति, अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि?—‘भुवि च’ त्यादि, भुवत्वादेव नियतं, पञ्चास्तिकायेषु लोकवचनवत्, नियतत्वादेव शा-
 श्वतं, समयावलिकादिषु कालवत्, शाश्वतत्वादेव वाचनादिप्रदानेऽप्यक्षर्यं, गंगासिन्धुप्रवाहेऽपि पाण्डरीकहृदवत्, अक्षयत्वाद्वाव्ययं,
 मानुषोत्तराद् बहिःसमुद्रवत्, अव्ययत्वादेव स्वप्नमाणेऽवस्थितं, जम्बूद्वीपादिवत्, अवस्थितत्वादेव नित्यमाकाशवत्, साम्प्रतं दृष्टा-

न्तमाह-सै जहा णामे'त्यादि, तद्यथा नाम पंचास्तिकायाः-धर्मास्तिकायादयः न कदाचिन्नासन् न कदाचिन्न सन्ति न कदाचिन्न भविष्यन्ति, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च, ध्रुवा इत्यादि पूर्ववत्, 'एवामेवे' त्यादि निगमनं निगदसिद्धमेव । 'सै समासार्थो' इत्यादि, तद् द्वादशांगं समासतश्चतुर्विधं ब्रह्मसं इत्यादि, प्रायो गतार्थमेव, नवरं द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सन् सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यत्राभिन्नदशपूर्वधरादिः श्रुतकेवली परिगृह्यते, तदारतो भजना, सा पुनर्मलविशेषतो ज्ञातव्येति, अत्राह-ननु पश्यतीति कथं?, सकलंगोचरदर्शनायोगाद्, अत्रोच्यते, प्रज्ञापनायां श्रुतज्ञानपश्यतायाः प्रतिपादितत्वादनुरविमानादीनां चाले-स्यकरणात् सर्वथा चादृष्टस्यालेख्यकरणानुपपत्तेः, एवं क्षेत्रादिव्यपि भावनीयमिति, अन्ये तु न पश्यतीत्यभिदधाति ॥ साम्प्रतं संहगाशामाह—

'अक्वर सक्षी' त्यादि ॥(*८६-२४९)॥ इयं गतार्थैव, नवरं सप्ताच्येते सप्रतिपक्षाः, ते चैवं-अक्षरश्रुतमन्नक्षरश्रुतमित्यादि, इदं पुनः श्रुतज्ञानं सर्वातिशयरत्नसमुद्रकल्पं, तथा प्रायो गुर्वायत्तत्वात् परार्थीनं, अतो विनेयानुग्रहार्थं यो यथा चास्य लाभस्तथा दर्शययन्नाह—

'आगम०' गाहा॥(*८७-२८९)॥ आगमनमागमः, आह अभिविधिभर्यादार्थत्वात् अभिविधिना भर्यादया वा गमः-परिच्छेद-आगमः, स च केवलमत्यवाधिलक्षणाऽपि भवति अतस्तद्द्रव्यवाच्छिन्न्यर्थमाह— शास्यतेऽनेनेति शास्त्रं-श्रुतं, आगमग्रहणं तु षष्टि-तंत्रादिकुशात्रव्यवच्छेदार्थं, तेषामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदरत्मकत्वाभावादित्यर्थः, शास्त्रतया च रूढत्वात्, तत आगम-

आसौ शास्त्रं च आगमशास्त्रं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं, यद् बुद्धेरुर्णैर्वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतैरष्टभिर्दृष्टं तद् भुवते श्रुतज्ञानस्य लाभः, श्रुतज्ञानलाभस्तं तदेव ग्रहणं भुवते, के १-पूर्वेषु विद्यारदा-विपश्चितो धीराः, व्रतानुपालने स्थिरा इत्यर्थः, अयं गार्थार्थः ॥ बुद्धिशुणैरष्टभिरित्युक्तं ते चामी—

‘सुस्ससति०’ गाहा ॥(*८८-२४९)॥ विनययुक्तो गुरुमुखात् श्रोतुमिच्छति शुश्रूषते, पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति, तत् श्रुतमयं- कितं करोतीति भावार्थः, पुनः कथितं सच्छृणोति, श्रुत्वा गृह्णाति, गृहीत्वा चेहते—पर्यालोचयति, किमिदमित्यमुतान्यथेति, च- शब्दः समुच्चयार्थः, अपिशब्दात् पर्यालोचयन् किंचित् स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते, ततस्तदनन्तरमपोहते च, एवमेतद्यदादिदृष्टमाचार्येणेति, पुनस्तमर्थमागृहीतं धारयति करोति च सम्यक् तदुक्तमनुष्ठानमिति, तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतप्राप्तिहेतुर्भवाति, तदावरणक्षयोप- शमादिनिमित्तत्वात्तस्येति, अथवा यद्यदाज्ञापयति गुरुस्तत् सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छतीति, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति पुनरादिष्टः सन् सम्यक् श्रूणोति, शेषं पूर्ववत् ॥ बुद्धिशुणा व्याख्यातास्तत्र शुश्रूषतीत्युक्तं; इदानीं श्रवणविधिप्रतिपादनायाह—

‘सूअं० गाहा ॥(*८९-२४९)॥ सूकमिति सूकं मृणुयात्, एतदुक्तं भवति—प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तूष्णीं खल्वासीत्, तथा द्वितीये हुंकारं च, ईषद्वन्दनं कुर्यादित्यर्थः, तृतीये वाढकारं कुर्यात्-वाढमेवमेतन्नान्यथेति, चतुर्थश्रवणे गृहीतपूर्वापरस्रज्जाभिप्रायो सनाक् प्रतिपृच्छां कुर्यात्, कथमेतदिति, पंचमे तु मीमांसां कुर्यात्, मातुमिच्छा मीमांसा प्रमाणाजिज्ञासेतियावत्, ततः षष्ठे

श्रवणे तदुचरोचरगुणप्रसंगपरगमनं चास्य भवति, परिनिष्ठाः सप्तमे श्रवणे भवति, एतदुक्तं भवति-शुरुवदनुभाषत एव सप्तमे श्रवणे इति ॥ एवं तावत् श्रवणविधिरक्तः, इदानीं व्याख्यानविधिप्रतिपादनादनुसाराह—

‘सुत्तरथो०’ गाथा ॥ (*९०-२४९) ॥ सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपरः सूत्रार्थः, अनुयोग इति गम्यते, खलुशब्दस्त्वेवकारार्थः, स चावधारणः, एतदुक्तं भवति-शुरुणा सूत्रार्थमात्राभिधानलक्षण एव प्रथमोऽनुयोगः कार्यः, सा भूत् प्राथमिकविनेयानां प्रतिगोहः, द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्पर्शिकनिर्मुक्तिप्रतिपादनपरः कार्य इत्येवंभूतो भणितो जिनेश्वरुदर्शपूर्णवैश्व, तृतीयश्च निरवशेषः, प्रसक्तानुप्रसक्तमप्युच्येत एवं-लक्षणा निरवशेषः काय इति ‘एवं’ उक्तलक्षणा विधानं विधिः प्रकार इत्यर्थो ‘भणितः’ प्रतिपादितो जिनादिभिः, क्व ?-सूत्रस्य निजेनाभिधेयेन सार्धमनुकूलो योगोऽनुयोगः सूत्रान्वाख्यानमित्यर्थः, तस्मिन्ननुयोग इति गार्थार्थः, आह-परिनिष्ठा सप्तम इत्युक्तं, त्रयश्चानुयोगप्रकाराः, तदेतत् कथामिति, अत्रोच्यते, विनेयणं विज्ञाय त्रयाणामन्यतमप्रकारेण सप्तवारकरणादविरोधादित्यो धविनेयविषयं तावत् सूत्रं, न पुनः स एव नियमविधिः, उद्घट्टितज्ञविनेयानां सकृत् श्रवण एवाशेषग्रहणदर्शनादलं विस्तरणं ॥

‘सेतमित्यादि ॥ (५९-२५९) ॥ तदेतत् श्रुतज्ञानमिति निगमनं, ‘सेत’मित्यादि, तत् परोक्षमिति निगमनमेव । नन्वाध्य-
नविवरणं समाप्तम् ॥

यादिहोत्सवमज्ञानाद्, व्याख्यातं तद् बहुश्रुतैः । क्षन्तव्यं कस्य सम्प्रोहश्छद्मस्थस्य न जायते ? ॥ १ ॥
नन्वाध्ययनविवरणं कृत्वा यद्वासासिंह मया पुण्यम् । तेन खलु जीवलोको लभतां जिनशासने नन्दीम् ॥ २ ॥

कविः सिताम्बराचार्यजिनभट्टपादसेवकस्याचार्यश्रीहरिभद्रस्येति । नमः श्रुतदेवतार्ये भगवत्यै । समाप्ता नन्दिटिका ॥ ग्रन्थाग्रं २३३६ ॥

स्वर्गस्वस्त्रुविहितावतषकन्यायान्मोनिधि श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपद्मम्बराद्वितीयप्रद्योतनसद्धर्मरक्षकश्रीमद्विजयकमलसूरिसार्वभौमपादपद्मो नमो नमः ।
श्रीजिनदासगणिमहत्तरवर्यविनिर्मितचूर्णिश्रीमद्धरिभद्रसूरिसंक्रन्दनसंहन्धवृत्तिसनाथिकृतम्
वन्यवर्यश्रीमद्देववाचकवर्यविरचितम्

श्रीमन्नन्दीसुत्रम् ।

श्रीसंशोधयितृपादाः—

110
9th Nov

श्रीसंशोधयितृपादाः—

प्रातःस्मरणीयश्रीमद्विजयकमलसूरिवराद्यपद्मालंकारप्रौढगीतार्थपूज्यप्रवेकाचार्यश्रीमद्विजयदानस्ररीशितारः
श्रीगुर्जरदेशीयभृशुकच्छनगरवास्तव्यश्रेष्ठिश्रीताराचन्द्रात्मजपीताम्बरस्य भार्याश्रीमती-‘उज्जम’-भगिन्या पीताम्बरान्तमजवीरचन्द्रस्य
भार्याश्रीमती-‘हरकोर’-भगिन्या च स्वश्रेयोऽर्थ प्रदत्तद्रव्यसहाय्येन सूर्यपुरनिवासि श्रीयुत्तरणल्लोडान्तमजहीरालालेन
इन्दौरनगरे श्रीजैनबन्धुमुद्रणालये श्रेष्ठीजुहारमलमिश्रीलालपालरेचा द्वारा मुद्रणयित्वा
साधुसाध्वीपठनार्थं प्राकाश्यपथं समानीतम्.

वीर सं. २४५७]

पण्यम्-पठनपाठनम्.

विक्रम सं. १९८८

(प्रतयः २५०)

[A. D. 1931

नन्दयुषोद्घातः

प्रेमोत्तुङ्गनगप्रभेदनपविद्धेपाद्विधिसंवर्त्तकः, कोपध्वान्तसमापनैकसविता मानेभकण्ठीरवः ।

मायाधारिधरप्रचण्डपवनो लोभाटवीपावकः, विश्वे रक्षतु नः प्रतापनुपतिर्जनेश्वरो जङ्गिमनः ॥ १ ॥

यस्यातन्यकलाश्रुतोऽन्तिमाविभोः पट्टावलीपुष्करे, भूयः कोविदरत्ननीरधिबरे सौहार्दपीयूषभाः ।

अप्राज्ञागुरुभक्तिकारुण्यसः कुर्वन्ति वृद्धिं सदा, कुन्दद्युतियशाः सदा विजयते श्रीदानसूरीश्रिता ॥ २ ॥

विनेयविमलज्ञापि-कैरविर्णोकलाभृते । एकारसमबीजायै, सरस्वत्यै सदा नमः ॥ ३ ॥

अथाधुनोपक्रम्यते पारमेश्वरप्रवचनपीयूषपानपीनचेतसां विनोदाय कोविदकुलचमत्कारकृद्दुष्यवैभवशालिश्रीमज्जिन-
दासगणिमहत्तरविनिर्मितचूर्णिचतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दशशतप्रकरणप्रणयनजनितजगज्जन्तूपकारयाकिनीमहत्तरास्रुविद्धुन्द-
हुन्दारकोत्तमांगविधुननशेमुषीयालिभगवच्छ्रीमद्भारिमद्भारिसंहब्धटीकासनाशीकृताभिदं श्रीनंदीसूत्रं देवार्थशासननभोनभोमाणि-
भगवद्देववाचकवय्यविरचितम् । एतेषां त्रयाणां सूत्रकृच्चूर्णिकारटीकाविनिर्मातृवर्याणां मान्यमताह्लिकानां प्रस्तावे
यात्कोच्चिद्रक्तुं प्रयत्यते ।

तत्राद्यस्तावत् देववाचकपूज्यप्रवरा एव नन्दीसूत्रसूत्रप्रधारः आसन् श्रीनन्दीसूत्रस्य सप्तदशमसूत्रटीकायां 'देववा-
चकविरचितोऽयं ग्रन्थः' इति श्रीहरिमद्भारिवचनात् । ते च देवर्द्धिगणिक्षमाश्रमणापरनामानोऽपि संभाव्यन्ते, यतस्त-

द्विप्रपत्क. त विक्रमसंवत्सरे स्वारमणिरमणाः संजाता इत्यनेकप्रमाणैस्तावज्ज्ञातुं शक्यते । प्रतीयते चैवं स्वरिसुरर्पमाणां विद्यमानता पृष्ठमवैक्रमशताव्यामेवाविमानतया ।

अत्र कल्पनाधारुढा आप्तोक्तिश्रद्धासुखरज्जुपराङ्मुखाः स्वातन्त्र्यवायुवर्मभृतः पतितपुरोगाः स्वकीयवचनान्ने त्रिकालावाध्यागमवाचमप्यसत्यतया भ्रान्त्यादिदोषजन्यतयाऽन्यथा प्रख्यापयितुमापि बद्धकक्षाः प्रलपन्ति कोचित्— “ ते स्वरिवरा अष्टमशताब्द्यां प्रादुष्यन्ति स्म ” इति । प्रमाण्यन्ति च ते प्रज्ञाप्रार्थारप्रक्रममाना वक्ष्यमाणविचारचतुरीचर्यया यथा—‘आद्यं तावत् स्वरिवरैस्तैः स्वसंबन्धनदीक्षत्रटीकायां चूर्णिकुडिनदासागणिमहत्तरशाक्तनप्राकृतव्याख्याया अनेकाव-तरणानि यथायथं समुद्भूतानि दृग्गोचरीक्रियन्ते, चूर्णिश्च शकसंवाति सिद्धिनिधाविशिखाभिते (त्रयास्त्रिंशदधिकसप्तशतविक्रम-संवत्सरे) समाप्ता बभूवोति प्रकटं प्रतीयतेऽन्तिमभागतः । तस्मान्चूर्णिकुदञ्चु तेषामस्ति त्वमष्टमशसंवत्सया संभाव्यते’ इति एतदप्यापातत एव रमणीयतामञ्चति । आद्यं तावच्चूर्णिकुत्काल एव निश्चेतुमशक्योऽस्ति, यत्पूर्वमुक्तं चूर्णि-कृत्परिचयप्रस्तावे । तस्मात् “ शकराजः पंचसु वर्षशतेषु व्यतिक्रान्तेष्वष्टनवतिषु नंयथ्ययत्नचूर्णिः समाप्ता ” इत्यपि केनचित् प्रशिक्षमिव विभाव्यतेऽन्यत्र प्रत्यन्तरे संवत्सरान्तरस्यापि दृश्यमानत्वात् । ततो हारिभ्यां टीकायां समुद्भूतानि चूर्णिकारा-वतरणान्यपि न तयोः पौर्वापर्यनियामकानि । यतः श्रीहरिभद्रस्वरिवरैश्चूर्णिकृतां चूर्णिकारैः टीकाकृतां वा वाक्यानि समुद्भू-तानीत्यत्र विनिगमकाभावप्रसञ्जनं दुर्वारम् । यदुक्तं ‘ नंदीक्षत्रवृहद्दीकायामाचाराङ्गज्ञविपयकव्याख्यावसरे श्रीमन्मल-यगिरिपादाः “ तथाचाह चूर्णिकृत् ” इत्युक्त्वा नंदीचूर्णनिष्ठं कंचित् पाठमुद्धर्यांचकुरस्तमेव पाठं श्रीहरिभद्रस्वरयः स्वटीका-

यामपि' इति तदपि न चूर्णिकारटीकानिर्मातृवर्ययोः पूर्वापरतां साधयितुमलम्, यतः पश्चान्तानामपि चूर्णिकृतां पाठस्यापि श्रीमन्मलयगिरिदेवैरुल्लेखकरणं संभावयितुं शक्यते । यदि च स्वपार्श्वे तदवसरं चूर्णिस्स्यात्तदा प्राक्तनीमपि टीकासुपेक्षयार्वाक्त-
नचूर्णित एवावतरणसमुद्धरणं न बाधावहम् । एवं यदा चूर्णिकारटीकाकृत्पूर्वापरभावसंभावना वैयर्थ्यशालितामियति तदा तत्र कल्पनाऽपि न सिद्ध्यतीति स्फुटमेवावगम्यते । यत एवमपि सम्भाव्यते यदुत श्रीनंदीद्विजोपरि चूर्ण्यन्तराण्यापि प्राकाले भवेयुस्तत्र-
त्यावतरणान्युभयत्रापि टीकाचूर्णयोः पुनः समीचीनतां घटन्ते यासां वर्तमानकाले समुच्छेद एवाकामेनापि त्वया कक्षीकरणियः
वहवोऽप्यनर्थग्रथरत्नाः समुच्छेदसंपत्तिसमापना इदानींतनसमये दरीदृश्यन्ते । यथाऽऽत्रश्यकोपरि पाणवह्यष्टीका अभवन्नित
श्रीहरिभद्रस्त्रिवासवा आवश्यकटीकामंगलाजुष्टाने प्राहुः— 'यद्यपि मयाक्षथान्यः कृतास्य विवृत्तित्तथापि संक्षेपात् । तद्विचित्रवानु-
ब्रह्महोतः क्रियते प्रयासोऽयमिति' ॥ अतोऽत्रगन्तुं शक्यमस्ति यदावश्यकस्यैका बृहद्टीका प्रस्तुतद्वारिद्वया चतुरशीतिसहस्रश्लो-
कप्रमाणप्रघोषा अनेका च अपराष्टीका अज्ञातपरिमाणादयो वरीवर्तन्तेस्म पाक्तानेहसि । एवं प्राक्संभावितनंदीद्विजचूर्ण्य-
न्तराण्यापि न कल्पनात्मकानि ।

द्वितीया विचारचातुरी पुनस्तेषां कल्पनाकृषिकृषिवलानां विश्वविख्यातोपमितिभवप्रपंचाख्यकथामनुधावति ।
' तत्रोपमितिभवप्रपंचाकाराः स्वकीयकथाप्रांतप्रशस्तावाचार्यश्रीमद्हरिभद्रस्त्रिवरस्य श्लोकं कर्तुं कामाः त्रिभिः श्लोकैः स्वधर्म-
गुरुतया ग्रन्थापयामासुस्तद्यथा—

“ आचार्यो हरिभद्रो मे, धर्मवैचकरो गुरुः । प्रस्तावे भावतो हन्व, स एवाद्ये निवेदितः ॥ १ ॥

प्रभावनादते नान्यत्किंचित् प्रदर्शितुमभवत्' इत्याहुः । एतद् बालजल्पितम् स्वकीयानभिज्ञतासूचकमेवाह तशास्त्रपरिचये । यतः प्रसिद्धपंचमहाव्रतपरिपुष्टशरीरामार्हतीप्रव्रज्यां प्रतिपन्ना ते विश्वविश्वोपकारका जैनाचार्यधुरन्धरा न प्राणान्तेऽपि मृषा वद्म्यु इति तैः कल्पनाभरकान्तहृदयैर्न विस्मर्तव्यम् । यदि चरित्रोपनायकसमयोपलम्भाभावे तत्र प्रतिपादितं भवेत् तदा नैप चरित्रसंहृद्यपादानां दोषः न वा चरित्रनायकस्य किन्तु तादृक्शंकाक्रांतचेतसाशुन्मत्तचित्तस्यैव, यद्यपि चरित्ररचयित्वरूपलम्भाभावे न लिखितमिति समीचीनं किन्तु चरित्रनियन्तवरैः स्वीयरचनायाभेव यो स्वसमयपरिचयाहुल्लेखो न विहितः इत्यपि न तेषां पूज्यप्रवराणां पूर्वोक्तोद्देशज्ञापकः किन्तु तेषामनन्यनिसृष्टिशिरःशेखरतापरिचायक एव । ते पूज्यप्राग्रहराः सर्वत्रस्वतन्त्राः सर्वज्ञाज्ञापरवशा एव नाधुनिकपिंडपेशलप्रज्ञानां कल्पनापरवन्तो बभूवुः । प्राक्तनाचार्याग्निमानां यथातथ्यप्रयासो जगज्जन्तूपचिकीर्षानुकूलः एवाभूत् न तु केवलं यद्वा तद्वा लेखनेनस्वीयधर्मप्रभावनाप्रवणः पूर्वोक्तजनमनोरंजकादिकार्यार्थमिति स्फुटमवगन्तुं शक्यते श्रद्धाञ्जनोन्मिलितनेत्रकैः यद्येतत्तथ्यवार्तापोऽपि यदाधुनिकपवनान्धतमसास्फुटितचक्षुर्षा न दृग्गोचरीभवति तदा स न कस्यचिदपि परस्य दोषः किंतु 'नो यूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणं' मितिन्यायेन स्वकीयाक्षिनिष्ठ एवेत्यलं विस्तरेण । प्रकृतमनुस्मियते । चूणिकुदासितत्वप्रस्तावे कस्यांश्चिन्नन्दीसूत्रचूणिप्रतौ शकराज्ञः पंचमशतार्हो दृश्यते तथापि प्राक्तनानेकप्रतिमध्ये कुत्रचिदिमान्यक्षराण्येव नोपलभ्यन्ते कुत्रचित्पन्थथाऽपि दृश्यन्तेऽतस्तद्क्षराणि प्रमाणास्पदानि न प्रतिभान्ति । ततो ये केचन बृहट्टीपाणिकादिषु स्वाभिलापपूर्त्यर्थं शकराज्ञः पंचशताधिक्राष्टनवतिसंवत्सरं प्रतिपादयन्ति तदपि प्रमाणानास्पदं द्रष्टव्यम् । यतः श्रीमद्विजयसेनसूरीश्वराः सेनप्रश्नीयास्थालासेऽपि तथैवोल्लेखयामासुः—

स्वार्थोऽपि संगच्छते, अर्थात् भविष्यन्तमपि मां तादृग्ज्ञानबलेनेदं विह्वलचित्तं परिज्ञाय ललितविस्तरा विहिता । अन्यथा
 'अनागतं' 'मदर्शव' इत्यनयोः शक्यार्थवैयर्थ्यप्रसंगो दुरपसारणीयस्त्यात् । केचनात्र स्वेष्टसिद्ध्याभिनिविष्टमतयो धनविज्जयादयः
 'अनागतम्' इत्यस्यानेकार्थपरतया व्यावर्णयन्ति यथा 'अनागतम्' इत्यस्य शक्यमतमर्मानार्थं गतं मां न आगतं दृष्ट्वा
 ललितविस्तरा निर्भिता इति । इदमपि स्वकीय वाग्विलासप्रतिपादकमेव । प्रसिद्धार्थहाने तदतिरिक्तार्थकल्पनायां च प्रमाणाभा-
 वात् 'मदर्शव' इति प्राक्पदार्थेन सह विरोधापत्तेश्च । 'मदर्शव' इत्यस्याप्यर्थान्तरकल्पनायामिवकारशक्यार्थस्य वैफल्यापत्तेर्दुर्वारत्वाच्च ।
 'अनागतम्' इत्यस्यान्येऽर्थाः पुनः केवलं स्वीयसंविचितिविपर्ययापादका एव, तादृक्क्लिष्टकल्पनायां प्रमाणाद्दृष्टत्वात् शक्या-
 र्थव्यमानेऽपि लक्ष्यार्थकक्षीकरणे सर्वत्रविरोधापत्तेर्दुर्निवारत्वाच्चेत्यलं पृच्छवित्तेन । एवमुपमितिप्रशस्तिवचनान्यपि श्रीहंरिभद्र-
 स्वरश्रीसिद्धर्षिगणिवरयोः समसमयं साधयितुं नालंभविष्णूनि । अपि च संश्रति प्रतिपादितोपमितिप्रशस्तिवचनात् उपमिति-
 रचनाया विक्रमदशमशताब्दीकालीनत्वात् श्रीसिद्धर्षिप्रस्तुतस्वरिप्रवेकयोः समसमयसिद्धबद्धबुद्धयोऽग्रेसाधयेष्यमाणष्टम-
 शताब्दीपुष्करपत्रं गतां प्रस्तुतस्वरिवरस्य कथा युक्त्या साधयेष्यन्तीत्यपि तेषां तादृक्प्रतिभादर्श एव प्रतिफलितुं शक्यम् । नाव्यत्र ।
 तृतीया तावत्तेषां पूज्यपादश्रीहंरिभद्रस्वरिवाञ्जिणामस्ति त्वस्याष्टमशताब्दीसाधकानां विचारवायुविहितादराणां कुवल-
 यमालाधिधानप्राकृतकथामनुधावति । तथाहि 'श्रीकुवल्यमालाव्यकथाकारोद्यतनस्वरिप्रभवो दाक्षिण्यचिह्नापरनामानो स्वकीय-
 कथाप्रान्तप्रशस्ती निजगुरुप्रम्परां प्राग् वर्णयित्वा विशिष्टोपकारिसंस्मरणार्थमेवं वर्णयामासुः—

"सीसेण तस्स एसा, हिरिदेवीदिन्नदंसणसणेण । रइया कुवल्यमाला, विलसिरदक्खिन्नइंधेण ॥ १ ॥

द्विभ्रजद्विच्छिद्यफलओ, बहुकिर्त्तौ कुसुमरोदिराभोओ । आयरियवीरभद्रे, अहावरो कण्णरक्खोव्व ॥ २ ॥
 सो सिद्धन्तभिभ गुरु, पमाणनाएण जस्स हरिभदो । बहुगन्थसत्थवित्थर-पयडसमतसुअसच्चत्थो ॥ ३ ॥” इति

अनुपदवर्त्तमानकारिकायां कुवलयमालानिर्मातारः प्रस्तुतद्वारिशक्रान् प्रमाणतर्काध्यापकतया आचार्यवीरभद्रपादांश्च-
 सिद्धान्तशिक्षकतया गुरुत्वेन व्याचक्षते । तेन कुवलयकारप्रस्तुतद्वारिवर्ययोः समसमयोऽनुमीयते । कुवलयमाला च शकसम-
 शताब्द्यां वैक्रमनवमशताब्द्यां पूर्णा बभूवेति ज्ञायते प्रान्तश्लोकात्, तद्यथा—
 “ सगकाले बोलीणे, वरिसेण सएहि सत्तहि गएहि । एगदिणेणूणोहिं, रइआ अवरणह्वेलाए ॥ ” इति

तस्मादपि प्रस्तुतद्वारिसुत्राण्यो विद्यमानतादृशमशताब्द्यामेव विभाव्यते’ इति ।

एतदप्यव्यावाधागमशुक्तिमुद्गरेण सशकलं खण्डितं मन्तव्यम् । ‘पमाणनाएण जस्स हरिभदो’ इत्येतावच्छब्दमात्रेण प्रमाणन्या-
 यस्याध्यापकतया द्वारिवरस्य प्रकल्पनं जंघालतया समुद्रलंघनमिव प्रतिभासते, तच्छब्दानां तादृगर्थपरत्वस्य स्वकपोलकल्प-
 नात्मकत्वात् । अपि तु श्रीहरिभद्रद्वारिशुम्भितानेकप्रमाणन्यायग्रन्थस्याध्ययनेन संजातवैदुष्यवैभवा उद्योतनाचार्यवर्य्यास्तं द्वारि-
 शार्दूलं गुरुतुल्यादरतया संस्मर्त्तमनघारीत्या येतिरे इत्येव भावो निष्कण्डुं कथं न शुज्यते । तस्मात् कुवलयमालाप्रशस्तिवचोभि-
 रापि कुवलयमाला भंकारप्रस्तुतद्वारिवरयोः समकालसाधनं भंगभावमभ्युत्ते । किं चोपमिति कुवलयमालानिष्ठप्रशस्तिवक्तव्याभ्यां
 श्रीमद्द्वारिभद्रद्वारिवराणां श्रीसिद्धसाधुश्रीउद्योतनद्वार्योरुभयोः समकालीनास्तित्वं साधयितुं कामा बुद्धयजीर्णाविगतमस्तकास्त्वयो-
 र्ग्रन्थकारयोस्त्रिंशद्दधिकशतसंवत्सरस्यान्तरं कीदृश्या विद्वज्जनाध्वर्यकारिण्या पण्डया पूरयिव्यन्तीत्यपि महत् कुतुहलं वर्ततेऽस्माकम् ।

यद्यप्युपसितिप्रान्तप्रशस्तौ प्रतिपादितसंबत्सरे तत्प्रवर्तकशिक्षानं नोपलभ्यते तथापि स वैक्रमीय एवानुमीयते यतोऽन्यस्य दुःसंभाव्यमानत्वात्तत एतावता श्रीहरिभद्रहरिपादानां विद्यमानताया अष्टमशताब्द्यां संभावनं बुद्धिमान्द्यग्रहशथिलत्वदर्शकत्वेनाकुशलं संजातम् । भूयांसि पुनः प्रस्तुतहरिभूभूतामस्तित्वस्य षष्ठमशताब्दीकालीनस्य साधकानि प्रमाणान्यनल्पग्रन्थरत्नेषु चक्षुष्पश्यान्शतां प्रयान्ति, तद्यथा—श्रीमन्मेस्तुंगाचार्याः स्वप्रणीतविचारश्रेण्यां प्राक्तनाचार्यप्रणीतानुपदोक्तकारिकांसमुद्धरयामासुः

“ पंचसष्ट पणसीष्ट, विक्रमकालाधो क्षति अत्थामिधो । हरिभद्रसूरिसूरो, भविषाणं दिसड कक्षाणं ” ॥ इति ॥

पुनरियमेवार्था पूज्यपादश्रीप्रद्युम्नहरिविरचितविचारसारप्रकरणे श्रीसमयसुंदरोप्राध्यायसंहृद्यनाथासाहस्र्यां नोत्रायनं समवतरति । अत्र केचन कल्पनात्पणुञ्जसमर्पितधीधना अत्रत्य विक्रमपदस्य गुप्तपरत्वं संभावयितुं प्रयतन्ते स्वाभिमतसंसिद्धये तदपि सार्वासिद्धान्तारामाविवर्तमानविविश्वदृक्षकार्यं तेषां चित्तालयेवर्तित्वालाजिब्वहज्वालां प्रकटीकरोति । परं त्विदं तान् प्राति स्तंभनवचनं यदुतागमानुगामिशब्दानां स्वमत्यनुकुलपरिवर्तनानुकुलयुगस्य तत्रस्थप्रकाशमानपदानां यथेच्छार्थव्यावर्णनानुकुलयुगस्य वा प्रतीक्षार्थं दुश्चरतपश्चर्यां तपन्तु भो वराकाः । जैनज्योतिर्जाज्वल्यमानेऽस्मिन् युगे तद्युगस्य सुषुप्तावापि भ्रान्तिर्न संभावनीया चारुचरित्राचरणचमत्कृतचेतोविपश्चिद्वन्द्वारवृन्द्वान्द्विप्रवारिजवाच्यंमाग्नेसरपूर्वाचार्यवक्तव्ये भ्रान्त्यादिदोषोद्भावनापेक्षया तु ‘मतिरल्पा शास्त्रार्थं गहनं’ मिति न्यायेन स्वकीयानर्थकफपोलकल्पनायामेव भ्रान्त्यादिदोषोद्भावनं स्फुटं पश्यन्तु चेद् सचक्षुष्का यूयमिति । सेव्यसत्तमश्रीकुलमंडनहरयः स्वनिवद्धविचारसुतसंग्रहे तद्वाहुः

“ श्रीवीरनिर्वाणत्वं सहस्रवर्षं पूर्वश्रुतं व्यवच्छिन्नं । श्रीहरिभद्रहरयस्तदनु पश्चंपचाशता वर्षादिवं प्राप्ताः ॥” इति ।

श्रीनन्दी

सूत्रं

सत्त्वार्ण-

श्रुतिकम् ।

॥ ६ ॥

श्रीधर्मसागरोपाध्यायास्तपोगच्छपट्टावल्यामप्येतद्विषयकाशयं प्रकटयामासुः—“श्रीवीरात् पञ्चपंचाशदीधकसह-
स्रवर्षे विक्रमात् पंचाशित्याधिकपंचशतवर्षे याकिनीस्रुः श्रीहरिभद्रस्वरिः स्वर्गमागिति ” ।

श्रीमद्भरिभद्रस्वरिसंख्यलक्षेत्रसमासश्रुतिप्राक्तनप्रतिप्रान्तकारिकायामपि यत्पंचशतोत्तरसप्तपंचशतोद्गत्सरशुकुल-
पंचमीशुकवासराद्युपलभ्यते तदप्येनमेवार्थं समर्थयतितराम् ।

एतदर्थं सहस्रावधानसाधकश्रीमुनिसुंदरस्वरिपादाः स्वपद्यगुर्वावल्यां समर्थयांचक्रुरनया रीत्या—

“अभूद् गुरुः श्रीहरिभद्रमित्रं, श्रीमानदेवः पुनरेव सूरिः । यो मान्द्यतो विस्मृतसूरिमंत्रं, लेभेऽन्विकाऽऽस्थ्यात्तपसोऽजयन्ते ॥”

अत्र श्रीमन्मुनिसुंदरस्वरयः श्रीमद्भरिभद्रस्वरिरं श्रीमानदेवस्वरिमित्रतया जसुः । तथा च पट्टावलीतः श्रीमानदेव-
स्वरिप्रभोरस्त्रित्वं षष्टमशताब्द्यां निश्चीयतेतराम् । ततः श्रीहरिभद्रस्वरिरा अपि षष्टमशताब्दीं स्वास्त्रित्वेनालं चक्रुः । एता-
वत्सु प्रमाणेषु प्रस्तुतसुरिसुत्रामास्त्रित्वस्य षष्टमशताब्दीसाधकेषु विद्यमानेष्वपि य एतच्च श्रवणार्तामप्यपलपितुमुत्सहन्ते ते
कीदृशा इति वाचकवृन्दा एवावधारयन्तु । तस्मात्सञ्चतुश्चत्वारिंशदुत्तरचतुर्दशशतप्रकरणप्रणेतृप्रस्तुतटीकाकारश्रीमद्भरि-
भद्रस्वरिसंक्रन्दनानामस्त्रित्वं निःशंकं षष्टमशताब्द्यां विश्राम्यति, प्राशिराकृतत्वेन तद्भाधकप्रमाणाभावात् तत्साधकानेक-
प्रमाणसद्भावाच्चेति पर्यावसानमधिगम्यते ।

अत्रापि केचनानार्थसंस्कृतिसंस्कृतवदयाः सर्वज्ञागमशैल्यनाभिज्ञास्तर्कयन्ति यदुत ‘प्रस्तुत टीकाकारस्वरिस्वामिनामनु-
पदोक्तग्रंथसंख्याप्रणेतृत्वमस्माद्दशाभिदानीतनकालीनासुमतां तु केवलं दृष्ट्याधिक्यपरिरोहितमर्थादतिशयोक्तिमयमेव प्रति-

ज्योद्धातः

॥ ६ ॥

भासते । नूनमेताद्विषयेऽष्टमनवमशताब्दीकालीनप्राक्तनाः पाठा अपि नेत्रसरणिमानेतुं पर्यन्ते । यद्यपि प्रतिपादितसंदर्भ-
संख्यायाः कञ्चिदप्यर्थपरत्वं भवतु तथाप्यपरिमितप्रकरणप्रणेतृत्वं प्रस्तुतद्वरिसुन्दराणां निर्विवादम्' इति लपन्ति । सत्यमेतत्
खलु यत्करालकालिकविकृतवाय्वाक्रांतचेतसां दुश्चरपंचमहाव्रतसमापन्नानिःस्वार्थेशिरःशेखराचिरंतनाचार्यपुरंदरवचनेषु
यदि भवभ्रमणनिबन्धनीभूतान्यथाभावं न स्यात्तर्हि परेषां केषां स्यात् । अत्रापि महादाश्वर्यमुपजायते खलु यदुत चतुश्चत्वा-
रिंशदधिकचतुर्दशशतप्रकरणप्रणेतृत्वमतिशयोक्तिसमयं संभाव्यमाना ऐतिहासिकतत्त्वग्रहग्रहश्रिथलमतयोऽपरिमितप्रकरणप्रणे-
तृत्वं स्वकीयप्रतिभादर्शो शीघ्रं प्रतिफलितुं कथा युक्तया शक्नुवन्तीत्यापि विज्ञातुं तैरेव पार्यते । अपरिमितप्रकरणप्रणेतृत्वापेक्षया
तु पूर्वोक्तसंख्यारूपपरिमितप्रणेतृत्वं सुतरामनतिशयोक्तिसमयं विभावयितुं शक्यं प्रतिभाति । अत्रापि बलवचरागसप्रमा-
णप्रतिपादनस्तित्वं जानन्तोऽपि तेऽश्वदाना क्षरणार्थं जगन्वञ्चुचार्वोकापितामहमनुधावन्ति न वेति विचारणार्थं
विचारवद्भिः स्वयमेव ।

अयं ग्रंथः कियद्दीर्घदिष्टात् प्रकाशयितुमारब्धोऽभवत् स च पुनः कारणवशात् दशपरिवत्सरप्रमाणदीर्घकालातिक्रमे
प्राकारयथानुकूलः कर्तुं शक्यो भवतीति पश्यंतु प्रेक्षाचतुष्काः प्रकटं । श्रीचूर्णिटीकोपेतस्य समग्रस्यास्य संदर्भस्य संशोधने
प्राचीनानर्थपुरतकरत्नसंशोधनादिकार्यसमर्पितनिरंतरजीवनाश्रियामज्ञानान्धवमसापासनानन्यागमाधित्याहर्मेणेरहर्मुखाभिस्म-
रणीयानुत्तमंगलाभिव्यानां दुश्चरतपश्चर्याचरणादिगुणप्रभवनिरंतरानवरताविच्छन्नप्रतापशालिनां तपान्गच्छाधिपतीनां
पूज्यप्रवेकश्रीमद्विजयदानन्दराणां परिश्रमपरिविधानाचक्षणं सादृक्पापमरजनवचनसामर्थ्यतिरस्कृतमेव । सर्वज्ञसाहित्य-

रत्नाकररचनारत्नस्यस्य पंचज्ञानविषयकसकलार्थसाध्यतारोऽव्यावाधज्ञानसम्पादनकप्रह्ला भवन्तित्रयेवान्तेऽभिलष्यते ।
 ग्रंथे श्रन्थनस्यैतावता परिश्रमेन संशोधनेऽपि 'अवश्यं भाविनो दोषाः छद्मस्थत्वाद्यनुभावतः' इति वचनात्,
 मुद्रणादिदोषतथावशिष्टाशुद्धवर्थं निरसैकानुग्रहप्रियसहृदयहृदयानां गुणगणग्रहणायग्रहशीहलानां साऽनुनयमनुग्रहमाशास्यमानो
 विदधामीममुपन्यासं समाप्तिसरणिसन्मुखम् ॥

प्रव्रज्यापीयूषप्रवेचितुप्रवीणपाठकप्रकाण्डश्रीमत्प्रेमविजयगणिवर्यान्तेवास्यलंका—
 राभिरूपानुत्तरश्रीमज्जम्बूविजय । चरणान्धीन्दीवरेन्द्रिराजभाणः ।

विनेयाणुरक्षितविजयः ।

सप्तसिद्धिनिधिक्षोणीभित्ते विक्रमवत्सरे । उपक्रांतिरियं पूर्णा मोहमय्यां विनिर्भिता ॥ १ ॥

॥ नमः श्रीमद्विजयानन्दसूरीभरणादारधिन्देभ्यः ॥

॥ पूज्यश्रीजिनादासगणिमहत्सरसन्द्वयचूर्णा पूज्यश्रीहरिभद्रसूरीभरसन्द्वयदृत्त्या च सहितम् ॥

॥ श्रीनन्दीसूत्रम् ॥

चूर्णिः—ॐ नमो वीतरागाय । सव्वसुतखंथतादीणिं मंगलाधिकारे णंदि त्ति वत्तन्वा, णंदणं-णंदी, नंदंति वा अणेण त्ति नंदी, नंदी पयोदो हारसो कंदप्पो इत्यर्थः । तस्स य चउत्तिवधो णिकत्तेवो, गयाओ णामद्ववणाओ, दव्वणंदी-जाणगो अणुव-उत्तो, अहवा जाणगभविद्यसरीरवत्तिरित्तो बारसविधो तूरसंघातो इमो—“ भंभा १ सुकुंद २ महल ३ कडंब ४ झळरि ५ हुडुक ६ कंसाळा ७ । काहल ८ तिलिमा ९ वंसो १०, पणवो ११ संवो १२ य बारसमो ॥१॥ ” भावणंदी-णंदिसइवउत्तभावो, अहवा इमं पंचविहणाणपरुवणं ‘ णंदि ’ त्ति अज्झयणं, तं च सुतंसेण सव्वसुतबभंतरभूतं, तं च सव्वसुतारंभेसु विणयोवसमण-त्थमादीए मंगलं पयुज्जति, तस्स य मंगलद्वणावसरपत्तसस गुरो वा विणेयस्स अत्थसुयगोरुवुण्णादणत्थं अविच्छेयसंताणागय-सुयप्यदरिसणत्थं इमं थेरावत्थियं कहेत्ता ततो से अत्थं कथयति, सव्वसुतत्था य जतो तित्थकरण्णवा, अतो भत्तीए पण्णवगसा-वगणदगत्तिताणा य पदमताए णयोकारं करेत्ता भणंति—

व्याख्या—नमः श्रीसर्वज्ञाय । जयति भुवनेकभानुः, सर्वत्राविहवकेवलालोकः । नित्योदिवः स्थिरस्ताप-वर्जितो वर्षमा-न-जिनः ॥१॥ इह सर्वेणैव संसारिणा सत्त्वेन नारकर्तियेइन्नरामगतिनिबन्धनानेकशारीरमानसातितीव्रतरदुःखौघसङ्घातपीडितेन

श्रीनन्दी-
सूत्रस्य
चूर्ण-
हार्त्रिभद्री-
यादृतिश्च

॥ १ ॥

जातिजरापरणशोकरोगाद्युपद्रववातरहितनिरतिशयालोकसुखस्वभावापवर्गगतिसम्भवे सति पीडानिवेदात्तत्परित्यागाय निरति-
शयालोकसुखाभिलाषाच्च तदवाप्तये आत्मपरतुल्यचित्तेन सर्वथा स्वपरोपकाराय प्रवर्तितव्यमिति । तत्रान्यपरिरक्षणदिना-
परोपकारपूर्वक एवात्मोपकार इति विशेषतस्तत्र । स पुनः परोपकारो द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो भोजनादिविचित्र-
विभवप्रदानजनितः, अयं चानैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्च । भावतस्तु सद्धर्मप्रदानजनितः, अयं चैकान्तिकस्तथाऽऽत्यन्तिकश्च ।
सद्धर्मश्च श्रुतधर्मोच्चारित्रधर्मोद्दादृदिभेदः । तत्र श्रुतधर्मो-जिनवचनस्वाध्यायः, चारित्रधर्मस्तु-तदुक्तश्रमणधर्मः इति । उक्तं च—
“सुयधम्मो सञ्जाओ, चरित्तधम्मो समणधम्मो ” । तत्र श्रुतधर्मसंपत्समन्विता एव प्रायश्चारित्रधर्मग्रहणपरिपालनसमर्था भव-
न्तीति तत्प्रदानमेवादौ न्यारयमिति । तथापि श्रुतप्रदाने सत्यापि नाविज्ञातार्थादेव तस्माद्भिलषितार्थोवाप्तिः प्राणिनामित्यतः
प्रारभ्यतेऽर्हद्वचनानुयोगः, अयं च परमपदप्राप्तिहेतुत्वाच्छ्रेयोभूतो वर्तते, श्रेयोसि (च) बहुविधानि भवन्ति, यथोक्तम्—“श्रेयोसि
बहुविधानि, भवन्ति महतामपि । अश्रेयोसि पवृत्तानां, कापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥ ” इति । अतोऽस्य पारम्भ एव विधन-
विनायकोपशान्तये मङ्गलाधिकारे नन्दिर्वक्तव्यः । अथ नन्दिरिति कः शब्दार्थः ? उच्यते—‘दुणादि समुद्धा’ इत्यस्य धातोः
, इदितो दुप् धातोः’ (पाणिनि ७-१-६८) इति दुप्पि विहितेऽनुबन्धलोपे च कृते उणादिकः ‘ इन् सर्वधातुभ्यः ’ इति
वचनात्, ‘अनुबन्धलोपे च कृते सति नन्दि, (तस्मात्) ‘सुखं विसर्जनीयश्चेति (कृते सति) नन्दिः, नन्दनं नन्दिः, नन्दन्त
अनेनेति वा, नन्दन्ति अस्मिन्निति वा, नन्दयतीति वा, तदभेदोपचाराच्चन्दिः हर्षः प्रमोदः इत्यनर्थान्तरम् । ‘ताभ्यामन्यत्रोणादयः’

१ न. इरपस्य लोपे. २ स्रोः सुपस्ययस्य रुन्धम्

नन्दी-
शब्दस्य
निर्धेयो-
ऽर्थश्च.

॥ १ ॥

इति वचनात्, ताभ्यामिति सभ्यदानापादानाभ्यामन्यत्र उणादयः प्रत्यया भवन्ति । अन्ये तु नन्दी इति अभिदधति, तत्रापि नन्दिरिति स्थिते 'इक् कृष्णादिभ्यः' (पा० वार्तिकम्) इति इक् प्रत्ययः, स च 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (पा० ३-३-११३) इति वचनाद्भावे करणे वाऽवगन्तव्य इति । ततः ' *कृदिकारादक्तिनः ' ' *सर्वतोऽक्तिन्मार्थादित्येके ' इति स्त्रीप्रत्ययः, अस्य भावार्थः—कृदिकारान्तो यः शब्दः किन्वर्जितः तस्मात्स्त्रीप्रत्ययो भवति, अपरे तु सर्वतोऽक्तिन्मार्थादिकारान्तात् स्त्रीप्रत्ययो भवतीति मन्यन्ते, अनुबन्धलोपे च कृते ' यस्य ' (यस्येति च ' पा० ६-४-१४८) इकारलोपे च नन्दी इति रूपं भवति । नन्दनं नन्दी, नन्दन्ति अनया इति वा भव्याः प्राणिन इति नन्दी इत्यल्पप्रस्तुतातिप्रसङ्गेनेति ।

अयं च नन्दिश्चतुर्विधः, तद्यथा—नामनन्दिः, स्थापनानन्दिः, द्रव्यनन्दिः, भावनन्दिश्चेति । तत्र नामस्थापने प्रकटार्थे । द्रव्यनन्दिर्दिग्धा आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो नन्दिपदार्थज्ञः तत्र चानुपयुक्तः, ' अनुपयोगो द्रव्यम् ' इति वचनात् । नो-आगमतस्तु ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः, भव्यशरीरद्रव्यनन्दिः, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यनन्दिः । तत्र ज्ञशरीरद्रव्यनन्दिः नन्दि-पदार्थज्ञस्य शरीरं जीवविषयुक्तम्, अनुभूतनन्दिभावत्वात् पश्चात्कृतभावस्य द्रव्यत्वात्, यथोक्तम्—' भूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं कथितम् ॥ १ ॥ ' भव्यशरीरद्रव्यनन्दिश्च नन्दिपदार्थपरिज्ञानभावयोऽयं बालादिशरीरं, पुरस्कृतभावत्वादस्य । व्यतिरिक्तः पुनः क्रियाविष्टो द्वादशविधस्तूर्याज्ञसङ्घातोऽयं, तद्यथा—' भंभा १ मउदं २ मरुल ३, कडंब ४ झल्लरि ५ हुडुक ६ कंसाळा ७ । काहल ७ तलिमा ९ वंसो १०, संखो ११ पणवो १२ य वारसमो ॥१॥'

* पतञ्जलिकहयं " ब्रह्मादिभ्यश्च " पा० ४-१-४६ इतिसूत्रस्यम्.

भावनन्दिरपि द्विविधैव (द्विविध एव) आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो भावनन्दिः नन्दिपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तः ' उपयोगो भावः ' इति कृत्वा, नोआगमतस्तु भावनन्दिः पञ्चप्रकारज्ञानसमुदायः, नोशब्दो देशवचनः, अथवा पञ्चप्रकारज्ञानस्वरूपमतिपादकोऽध्ययनविशेषः, नोशब्दो देशवचन एव, अयं चाध्ययनविशेषः श्रुतांशेन सर्वश्रुताभ्यन्तरभूतो वर्तते, अत एव सर्वश्रुता-रभ्येवैव विद्वविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थमभिधीयत इति, अस्य च मङ्गलस्थानावसरमाप्तस्य सत आचार्या विनेयानां सूत्रार्थगौर-वोत्पादनाविच्छेदेन सन्तानागतसूत्रार्थपददर्शनार्थं चादावेवावलिकामभिधाय व्याख्यानाय यतन्ते, सर्वश्रुतार्थश्च यतस्तीर्थकर-प्रथवा अतः प्रज्ञापकश्चावकपाठका अभिलषितार्थसिद्धये पर्वतमानाः प्रधानोपायत्वाद्भगवत एव नमस्कारपूर्वकं पर्वतन्त इत्यत आह ग्रन्थकारः—

जयद् जगजीवजोणी-विद्याणुं जगगुरु जगणुंदो । जगणाहो जगबंधू, जयद् जगत्पियामहो जयवं ॥१॥

चूर्णिः—'जयद्' गाहा-सोतिंदियादिविसयकसायपरिसहोवसगुवयाति कम्मदुष्णगारं वा परप्पवादिणो य जत्तेसु वा 'जयति' चि भण्णति । 'जग' चि खेत्तभावो तम्मि जे जीवा तेसिं जाओ जोणीओ-सच्चित्सीतसंबुडादिया चउरासीलरूखविहाणे वा विविहणगारेहिं जाणमाणो विद्याणओ, अहवा जेहिं कम्मोहिं जीए जोणीए उववज्जइ, तं तथा जाणनि चि विसिद्धो जाणगो विद्याणगो, अहवा जगणहणातो धम्माधम्मागासपोअलाहणं, 'जीव' चि सव्वजीवगहणं, 'जोणि' चि जीवाजीवुप्पत्तिट्ठाणं, जहा य जं उप्पज्जति विगच्छति धुवं वा तं तथा सव्वं जाणति चि विद्याणगो, अनेन वचनेन केव उणाणसापत्थतो सव्वथावे सव्वहा जाणति चि खयापितं भवति । 'जगगुरु' चि जगं ति सव्वसणिलोगो तस्स भगवानेव गुरुः, कथं ? उच्यते-गुणा ति शास्त्रार्थ-

मिति गुरुः ब्रवीतीत्यर्थः, तिरियमणुयसदेवासुराए परिसाए धम्ममकूवाह, जो वा जं पुच्छं तं सव्वं कथयति तेण गुरु, अनेन
 वचनेन परीपकारित्वं मदर्शितं भवति । जगा-सत्ता ताण आणंदकारी 'जगाणंदो' कहं ? उच्यते-सव्वेस्सि सत्ताणं अवावायणो-
 धदेसकरणत्तातो, जतो भणितं-" सव्वे सत्ता ण हंतव्वा, ण परियावेयव्वा, ण परिधेत्तव्वा, ण अज्जावेयव्व " चि विसेसतो
 सण्णीणं धम्मकथणत्ताओ आणंदकारी, ततोऽवि विसेसतो भव्वसत्ताणं ति, अनेन वचनेन हितोपदेशकर्तृत्वं दर्शितं भवति ।
 जगा-सत्ता ते अण्णेहिं परिभविज्जमणा रकूवइ चि 'जगाणहो' कहं ? उच्यते-मणावयणकाएहिं कलकारिताणुमतेहि रकूवंतो
 जगाणाहो भवति, अनेन वचनेन सव्वपाणीणं सणाहता दंसिता भवति । 'जगंबंधु' चि जगा-सत्ता तेसिं बंधू जगंबंधु, कहं ?
 उच्यते-जो अण्णो परस्स वा आवतीए वि ण परिच्चयति सो बंधू, भगवं च सुट्टु वि परीसहोवसणादिसु बाहिज्जमाणो-
 वि सत्तेसु बंधुत्तं अपरिच्चयंतो ण विराहेति चि, अतो जगंबंधु, अनेन वचनेन सव्वसत्तेसु सुबंधुता दंसिता भवति । ('जग)
 पितामहो' चि जो पितु पिता स पितामहो, सो य भगवं चेव सव्वसत्ताणं पितामहो, कहं ? उच्यते-सव्वसत्ताण अहिंसादिल-
 करवणो धम्मो पिता रकूवणत्तातो, सो य धम्मो भगवता पणीतो, अतो भगवं धम्मपिता, एवं च सव्वसत्ताणं भगवं पितामहो
 चि, अनेन वचनेन धम्मं पडुच्च आदिसुरिसत्तं ख्यापितं भवति । एताए गाहाए पच्छदस्स णाठंतरं इमं-" जिणवसभो सल्लिय-
 वसभविक्रमगती महावीरो " जिण एव वसभो जिणवसभो, वसभो चि संजमभास्वहणे चंक्रमतो सुभा गायसंचालणक्रिया स-
 ल्लितं भणति, वामदाहिणाणं वा पुरिमपच्छिमचलणाणं जं कसुकूस्वेवकरणं स विक्रमतो भणति, दुपदस्स पुण एगचलणुकूस्वेवो
 चेव विक्रमो । सैसं कंदं ॥ १ ॥ किं च

श्रीनन्दी-

सूत्रस्य
चूर्णहर्ष-

रिभद्री-
या वृत्तिश्च

॥ ३ ॥

व्याख्या—‘जयति’ भाषा—इन्द्रियविषयकधीययातिकर्मभवोपग्राहिकर्मशत्रुगणजयाजयतीत्युच्यते । किंविशिष्टो जयति ?
‘जगज्जीवयोनिविज्ञायकः’ इह जगच्छब्देन सकलधर्माधर्मकारणशुद्धलासितकायपरिग्रहः, जीवशब्देन तु सकलजीवास्तिकायपरि-
ग्रहः, उक्तं च—“जगन्ति जङ्गमान्याहुः, जगज्ज्ञेयं चराचरम्” । योनयः सचिचाद्याः, उक्तं च—“सचिच शीतसंहृत्तेतरमिश्रा-
स्तद्योनयः” जीवोत्पत्तिस्थाननीत्यर्थः । ‘यु मिश्रणे’ युवन्ति तेजस्रकार्माणशरीरवन्तः सन्त औदारिकादिशरीरेण मिश्रीभव-
न्त्यस्यामिति योनिः, उक्तं च—“जोष्ण कम्पणं, आहारेइ अणतरं जीवो । तेण परं मीसेण, जाव सरीरस्स णिष्कत्ती ॥१॥”
ततश्च जगच्च जीवाश्च योनयश्च जगज्जीवयोनयः, विविधं—अनेकथोत्पादाद्यनन्तधर्मसकं जानातीति—विज्ञायकः, इति समासः,
अनेन केवलज्ञानप्रतिपादनात् स्वार्थसम्पदमाह । तथा जगत् गृणातीति जगद्गुरुः यथोपलब्धभगद्वकेति भावना, अनेनापि
स्वार्थसम्पदमेवाह । तथा ‘जगदानन्दः’ इह जगच्छब्देन ‘संज्ञिजङ्गमपरिग्रहः, तेषां सद्धर्मदेशनाद्वारेणानन्दहेतुत्वाद्वैहिकासुषिक-
प्रमोदकारणत्वात् जगदानन्द’ इति, अनेन परार्थसंपदमाह । तथा ‘जगन्नाथः’ इह जगच्छब्देन सकलचराचरपरिग्रहः, तस्य
यथावस्थितस्वरूपपरूपणद्वारेण वितथपरूपणपाप्येभ्यः पालनात् नाथवत् नाथ इति, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा ‘जगद्गन्धुः’,
इह जगच्छब्देन सकलपाणिपरिग्रहः, तद्व्यापादानोपदेशप्रणयनेन सुखस्थापकत्वात् वन्धुवत् वन्धुः, तथा चोक्तम्—“सर्वे पाणा,
सर्वे भूया, सर्वे जीवा, सर्वे सत्ता, ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परित्तावेयव्वा, ण उवद्वेयव्वा, एस धम्मो भुवे णिनीए
सासते समेच्च लोयं खेदणेहिं पवेदिते” इत्यादि, अनेनापि परार्थसम्पदमिति । तथा ‘जयति जगत्पितामह’ इति, इह जग-

१ पञ्चेन्द्रिय इति वा पाठः कश्चित्

तीर्थकर-

नम-

स्कारः

॥ ३ ॥

च्छन्देन सकलसत्त्वपरिग्रह एव, तेषां च कुगतिगमनभयापायसंश्लेषात् पिता धर्मो वर्तते, तथा चोक्तम्—“दुर्गतिप्रसूतान् जीवान्,
 यस्माद्धारयते ततः । धत्ते चैतान् श्रुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” तस्यापि चार्थप्रणेतृत्वेन भगवान् पिता वर्तते,
 अतो जगत्पितामह इति । स्तवाधिकाराच्च पुनः क्रियाभिधानमदृष्टम्, उक्तं च—“सञ्ज्ञायज्ज्ञाणत्व—ओसहेसु उवणस्युइपयाणेसु ।
 सन्तगुणकिनेषु य, न हेांति गुणरुत्तदोसाओ ॥ १ ॥ ” अनेनापि परार्थसंप्रदमाह । ‘भगवान्’ इति, समग्रैश्वर्यादिलक्षणः,
 तथा चोक्तम्—“तुैश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यत्सः श्रियः । धर्मस्यथ प्रयत्नस्य, षणां भग इतीङ्गना ॥ १ ॥ ” भगोऽस्यास्तीति
 भगवानिति, अनेन चोभयसम्प्रदमाह, स्वपरोपकारत्वादैश्वर्यादेः, इत्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ १ ॥ ” व्याख्यानयन्ति केचित्
 स्तुतिमेनामन्यथाऽपि विद्वांसः, तत्राप्यर्पानरुक्तं सूक्ष्माधिया चिन्तनीयमिति ।

एवं तावदनादिमन्त्रो मतास्तीर्थाकरा इति ज्ञापनार्थं सामान्येन नमस्कारमभिधाय साम्प्रतमासर्वापकारित्वात् सकलदुःखपर-
 शेषथूलप्रवचनप्रणेतृत्वाद्दर्शमानतीर्थाधिपतेर्नमस्कारं प्रतिपादयन्नाह—

जयद्सुआणं पद्मवो, तिरथ्यराणं अपचिन्मो जयद् । जयद्गुरुदोगाणं, जयद्महंघ्यासहावीरो ॥ १ ॥

चूर्णिः—‘जयद् सुताणं’ गाहा-रागदोसादि अरी जिणतो जितेसु वा जयति त्ति सर्वं, ‘सुताणं’ ति सुतणाणस्थो भगवं-
 तातो ‘पद्मवो’ त्ति पद्मती, अणिद्वयणपरिहारातो पचिन्मो वि अपचिन्मो भणति, अहवा पच्छाणुपुव्वीए अपचिन्मो रिसमो
 पचिन्मो, अविंसिद्धजीवलोगसस विंसिद्धसणिजोवलोगसस वा, अहवा सममहिद्धोमादि संजतासंजतलोगसस गुरु, महं आया जसंस
 सो महणा, सो य अकम्मवीरियसामत्थतो महात्मा, केवलादिविसिद्धल्लिसामत्थतो वा महात्मा ॥ २ ॥ किं च—

व्याख्या—‘जयइ सु’ गाहा-जयतीति पूर्ववत् । श्रुतानां-आचारादिभेदभिन्नानां प्रभवः प्रभवन्त्यसमादिति प्रभवः-तदर्थी-
 भिषाणकत्वास्कारणमित्यर्थः । ऋषभादयोऽव्येकमभूता एव अत आह-तीर्थकरणामपश्चिमो जयति, तत्र तीर्थकरणशीलारतीर्थकराः
 तेषां तीर्थकराणां भरतेऽधिकृतावसर्पिण्यां पश्चिम एव अनिष्टशब्दपरिहारार्थमपश्चिम इत्युच्यते, पश्चानुपूर्व्यां वाऽपश्चिम इति ।
 जयति शुरुर्लोकानां गृणाति प्राक्कार्थमिति शुरुः, लोकानामिति-सत्त्वानां जयति । महात्मा-अनन्तज्ञानवीर्ययुक्तत्वात् महान् आ-
 म्ना यस्य स महात्मा महावीर इति ‘सूर वीर विक्रान्तौ’ इति कषयादिशत्रुजयात् महाविक्रान्तौ महावीरः, ‘ईर गतिप्रेरणयोः’
 इत्यस्य वा विपूर्वस्य, विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह क्षिबमिति वीरः, महँश्चासौ वीरश्च महावीर इति गाथार्थः ॥ २ ॥
 पुनरस्यैवातिशयपदार्थनद्वारेण स्तुतिमभित्सुराह—

नदं सब्रजगुज्जोयगस्स, नदं जिणस्स वीरस्स । नदं सुरासुरनमंसियस्स, नदं धुय्यरयस्स ॥ ३ ॥

वृत्तिः—‘भदं सब्व’ गाहा-भावतो भाविता भदं तं भगवतो भवतु चि कोगो अद्विषोऽवि कोगनिक्रुखेवो भणितव्वो,
 सेसं कंठं ॥ ३ ॥ इमं संघस्सेव णगरख्वगं—

व्याख्या—‘भदं’ गाहा-भद्रं-कल्याणं भवतु । कस्य ? सर्वजगदुद्योतकस्येति अनेन ज्ञानातिशयमाह । इह च “ चतुर्थी
 वामिषयायुष्यमद्रभद्रशुखसुखार्थहितैः ” (पा० २-३-७३) इतिवचनात् षष्ठ्यपि भवत्येव, यथा आयुष्यं देवदत्ताय आयुष्यं
 देवदत्तस्येति, एवं मद्रादिष्वपि वक्तव्यमिति । भद्रं जिनस्य, ‘जि जये’ अस्य औणादिकनकप्रत्ययान्तस्य जिन इति भवति,
 रागादिजयात् जिनः इति, अनेनापायातिशयमाह । अपायो-विश्लेषः, रागादिभिः सार्धमात्यन्तिकवियोग इत्यर्थः । आह-अपा-

यातिशये स्मृति ज्ञानातिशयभावात् व्यतिक्रमः क्रियर्थे ? 'फलप्रधानाः समात्मना' इति ज्ञापनार्थम् । भद्रं सुरासुरनामस्कृतस्य इति, अनेन पूजातिशयमाह, न हि विभवात्तुल्यां पूजामकृत्वैव सुरासुरा नामस्कारक्रियायां पवर्तन्ते इति, उक्तं च— 'अशोकदक्षः सुरपुण्यवृद्धि—दिव्यो ध्वनिश्चापरमात्मनं च । भाग्यदलं इन्दुधिरातपत्रं, सत्पातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥' इति । पूजातिशयान्यथानुपपत्त्यैव वागतिशयो गम्यते । भद्रं भुतरजस इति, अनेन सकलसंसारकलेशविनिर्मुक्तां सिद्धावस्थामेवाह । यतो बन्धमानकं कर्म रजो भण्यते, तदभावस्त्वयोगिसिद्धानामेव, न पुनरन्येषां, यत् आह—'जाव ण एस जीवो एयइ वेयइ चल्इ फंदइ (घट्टइ खुब्भइ उदीरइ तं तं भावं परिणमइ,) ताव णं अट्टविहबंघए वा, सत्तविहबंघए वा, ख्विहबंघए वा, एगविहबंघए वा" इत्यादि, तस्य—'सत्तविहबंघगा हेति, पाणिणो आज्जवज्जाणं तु । तइ सुट्टमसंपुराया, ख्विहबंघा विणिदिइ ॥ १ ॥ मोहाज्यवज्जाणं, पयडीणं ते उ बंधगा भणिया । ज्वसंतवीणमोहा, केवल्लिणो एगविहबंघा ॥ २ ॥ ते पुण दुसमयदिइयस्स, बंधगा न उण संपरायस्स । सेत्थेसीपडिवजा अबंधगा हेति विनेया ॥ ३ ॥' आह—भगवतः संसारातीतत्वात् परमकल्याणरूपत्वात् किमेवमुच्यते भद्रं भवतु (इति) ? न च 'स्तोत्रा भणितं सर्वमेव (तथा) भवतीति, अत्रोच्यते—सत्यमेतत् तथापि कुशलमनोवाक्कायप्रवृत्तिकारणत्वात् दोष इत्यलं पसंज्ञेन । इति गार्थः ॥ ३ ॥ एवं तावतीर्थकरनमस्काराः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं तीर्थकरानन्तरः सङ्घ इति कृत्वा तीर्थान्तरग्रामव्युदासेन नगररूपकेण तत्संस्तवं कुर्वन्नाह—

शुष्यन्नवणगहण ! सुयरयणन्नरिय ! दंसणविसुत्तरश्चागा । संघनगर ! नइं ते अखंनच्चारित्तपागारा ! ॥ ४ ॥

चूर्णिः—‘गुणभक्त्वागहण’ गाहा—तस्मि पुरिससंघणगरे इमे गुणा—पिंडविमुद्धिसमितिशुचित्द्ववादिअभिगहमासादिपिंडिमा-
 गोधरे य चरगादिया एमादि उत्तरगुणा । तस्मि संघणगरे भक्त्वा कया ‘भक्त्वा’ ति घशा तोहिं ‘गहण’ ति—णिरंतरसंठिया घणा
 तं च संघपुरिसणगरं अंगाणादि विचित्तसुत्तरयणभरियं खयोवसमितदिस्मत्तमहयत्थाया या मिच्छत्तादिकयवरवज्जिपत्त-
 णतो विसुद्धाओ । मूलगुणचरितं च से फागारो, सो य ‘अखंडो’ ति अविराधितो निरतिचार इत्यर्थः । सेसं कंडं ॥ ४ ॥ संघ-
 रसेव इमं चक्रत्वरंगं—

व्याख्या—‘गुण’ गाहा—गुणभवनगहन ! इह गुणाः—पिंडविशुद्ध्यादय उत्तरगुणा अभिशुद्धान्ते, यथोक्तम्—‘पिंडस्स जा
 विसोही समिइओ भाक्त्वा तवो दुविहो । पडिमा अभिगहा वि०य उत्तरगुणमो वियाणाहि ॥ १ ॥’ एत एव भवनानि,
 एभिर्गहनं पचुरत्वादुत्तरगुणानाम् एभिः सङ्कुलं सङ्गनगरमभिशुद्धान्ते, तस्यामन्त्रणं हे गुणभवनगहन ! तथा श्रुतत्त्वभूत ! श्रुतान्ये-
 वाचारादीनि निरूपमसुखहेतुत्वाद्गतानि, तैर्भूतं पूरितमित्यर्थः, तस्यामन्त्रणम् । तथा दर्शनविशुद्धरथ्याक ! इह दर्शनं—प्रथम-
 सर्वेगनिर्वेदानुक्रम्यासितकयाभिव्यक्तिकक्षणं सम्पन्नदर्शनं शुद्धान्ते, तच्चोपशमिकादिभेदात् पञ्चविधं, तथा चोक्तम्—“ तं च पंचधा
 सम्मं उवसमं सासायणं खओवसमियं वेदयं खइयं ” ति दर्शनमेव असारमिथ्यात्वात्तदिकचवररहिता शुद्धा रथ्या यस्य तत्
 तथाविधं, तस्यामन्त्रणं सङ्गनगर ! सङ्गः—चातुर्वर्णः श्रमणादिसङ्घातः, स नगरमिव सङ्गनगरं, तस्यामन्त्रणं, यथा पुरुषोऽयं
 व्याघ्र इव पुरुषव्याघ्रः, उक्तं च “ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ” (पा० २-१-५६) भद्रं—कल्याणं तव भवतु,
 अखण्डचारित्राकार ! चारित्रं मूलगुणाः, अखण्डं—अविराधितं चारित्रमेव प्राकारो यस्य तत्तथाविधं, तस्यामन्त्रणम् । इति

गाथार्थः ॥ ४ ॥ संसारीच्छेदित्वात्सङ्घस्यैव चक्ररूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह—

संजमतवतुंबारयस्स, नमो सम्मत्तपारियल्लस्स । अप्पनिचक्कस्स जञ्चो, दौउ सया संवचक्कस्स ॥५॥

चूर्णिः—‘संजम’ गाहा-विसुद्धभावचक्रस्स सत्तरसविधो संजमो तुंबं, तस्स वारसविहो तवो महाअरणा, ‘पारियल्लं’ ति जा वाहिरपुट्टयस्स वाहिरल्भमी से सम्मतं कतं, जग्हा अणोहिं चरणादिएहिं जेतुं ण सक्कति, तग्हा एयं जयति, अप्पदिचक्कं च एतं णमो एरिसस्स चक्कस्सेति ॥ ५ ॥ इमं चक्रस्स रहस्वगं—

व्याख्या—‘संजम’ गाहा-संयमतपस्तुत्वारकाय नमः संयमश्च तपांसि च संयमतपांसि, तुम्बं चारकाश्च तुम्वारकाः, तत्र यथासङ्ख्यं संयमतपांस्येव तुम्वारका यस्य तत्तथाविधं, तस्मै नमः, तत्र संयमाः (मः) पञ्चाशवादिरपणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः (चतुः) कषायजयः दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः, तपो द्वादशप्रकारं ब्राह्मणाभ्यन्तरं (च), तत्र ब्राह्मं षड्विधं, यथोक्तं—“अन-
श्नमूनोदरता, वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागः । कायक्लेशः संलीन-तेति ब्राह्मं तपः प्रोक्तम् ॥१॥” आभ्यन्तरमपि षड्विधम्, उक्तं च—
“प्रायश्चित्तं विनयो वैयाहृत्य स्वाध्यायो ध्यानं व्युत्सर्गश्चेति” । ‘सम्मत्तपारियल्लस्स ति’ पारियल्लं ब्राह्मपुष्टकस्य (पुष्टस्य) ब्राह्मा भ्रमिरुच्यते, ततश्च सम्यक्त्वब्राह्मभ्रमिणे नमः । व्याख्यातं गाथार्थम् । चरकादिभिस्तुल्यत्वात्तस्य प्रतिचक्रं विद्यत इत्यप्रतिचक्रं, तस्य जयो भवतु इति सुप्रणिधानमेतत्, सदा-सर्वकालं सङ्घश्चक्रमिव सङ्घचक्रं तस्य, इति गाथार्थः ॥ ५ ॥ इदानीं सङ्घस्यैव मार्गगामित्वतो रथरूपकेण स्तवं कुर्वन्नाह—

त्रदं सतिपकागुंसियस्स, तवनिचमतुरयजुत्तस्स । संघरहस्स जगवत्तं, सज्जायसुनंदियोसस्स॥६॥

चूर्णिः—‘भदं सिल्ल’ गाहा—रहो सामणतो पंचमहन्वतमइओ, ‘उस्सितो चि’ तस्सट्ठारससीलंगसहस्ससिता कता पट्ठागा । वारसविहो तवो इंदियनोइंदियो य णियमां, एते अस्सा । सज्जायसइहो णंदियोसो । सेसं कंठं ॥इमंणि॥६॥ संघस्सेव पजमस्ववगं—
व्यारण्या—‘भदं गाहा—भद्रं—कल्याणं भवतु, कस्य ? सङ्घस्यस्य भगवत इति योगः । किंविशिष्टस्य ? शीलोच्छ्रितपता-
कस्य प्राकृतशैल्याऽन्यथोपन्यासः, शीलग्रहणादष्टादशशीलाङ्गसहस्रपरिग्रहः । तपोनियमतुरगणयुक्तस्य—तपः संयमाभ्ययुक्तस्येत्यर्थः ।
(तथा) स्वाध्यायो—वाचनादिः, यथोक्तम्—‘वाचना पच्छन्ना परावर्तनाऽनुभेक्षा धर्मकथा ज्ञेति’, तत्र स्वाध्याय एव शोभनो
नन्दिवोषः—दूर्यरवः ‘नेमिनिर्घोषो वा यस्य स तथा तस्य । इह च शीलान्जनिरूपणे सत्यपि तपोनियमनिरूपणं प्रधानपरलो-
काङ्गत्वख्यापनार्थम्, अस्ति चायं न्यायो यदुत “ सामान्योक्तावपि प्राधान्यव्यापनार्थं विशेषाभिधानम् ” इति, यथा ब्राह्मणा
आयाता वशिष्ठोऽध्यायात इत्येवमन्यत्रापि योजनीयमित्यलं प्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ६ ॥ सङ्घस्यैव लोकासंश्लिष्टत्वतः प्रत्नरूपकेण
स्त्वं प्रतिपादयन्नाह—

कम्मरयजलोह विणिगयस्स, सुयरयणदीहनात्तस्स । पंचमहद्वय थिरक्क—द्वियस्स गुणकेसरालस्स ॥७॥
सावगजणमहुअरिपरि—वुरुस्स जिणसूरतेयवुरुस्स । संघपजमस्स त्रदं, समणगणसहस्सपत्तस्स ॥७॥
चूर्णिः—‘कम्मरय’ गाहा (‘सावग’ गाहा य)—कम्म एव रयो कम्मरयो, अहवा जं पुवं वदं तं कम्मं, वज्रमाणं रयो,

१ अयमर्थः ‘सज्जायसुनेमिषोसस्स’ इति पाठान्तरे प्रकृत्यः

तं सर्वंपि जलोहस्मि कलयति, अहवा शुक्लवर्द्धं कम्मपंकी, बज्रमाणं जलोहो, ततो विणिज्जतो संघपज्जपो । तस्स नाळो सुत
 एव रयणं सुतरयणं, तं से णाळो कतो । पंचमहव्वता य से 'थिर चि' दत्ता ते 'कणिय चि' बाहिरपत्ता कता । मूळतरणुणा
 य से अणेगविहा तेहिं गुणेहि 'आलस्स चि' अधिकयोगयुत्तस्य गुणकेसरालस्स-मूलादिगुणकेसरयुत्तरयर्थः । वितिय गाहाए
 'परिवुड चि' परिवारितं । जिणस्सरस्स धम्मकहणरकाणतेयेण पवोधिंतं । अणेगसमणसहस्सा य से अणिभतरपत्ता कता ।
 एरिसस्स संघपज्जमस्स भदं भवतु ॥ ७-८ ॥ इमं अंदसंघख्वगं—
 व्याख्या—'कम्मरय' गाहा 'सावय' गाहा (च)—सङ्घपज्जस्य भद्रं-मङ्गलं भवत्विति क्रिया । किम्भूतस्य ? कर्मरजोजळौष-
 विनिर्गतस्य, इह ज्ञानावरणादिलक्षणं कर्म, तदेवानेकथा जीवयुण्डनात् रजो भण्यते, तदेव भवकारणत्वाज्जळौषस्सस्माद्विनिर्गत
 इव निर्गतः, तथा चाविरतसम्यग्दुरेपरि अपार्थयुद्धख्यरावर्तेपरः संसार उक्त इत्यतो विनिर्गतस्य । अंतरत्नमेव दीर्घनालं यस्य
 स, तद्बलादेव निर्गत इति भावनीयम् । पञ्चमहाव्रतानि प्राणतिपातादिविनिवृत्तिलक्षणाति, तान्मेव स्थिरा-दृढा कर्णिका-मध्य-
 गण्डिका यस्य । गुणा-उत्तरणुणाः त एव तत्परिकरत्वात् केसरणि यस्य विद्यन्त इति गुणकेसरवत् तस्य गुणकेसरवतः । श्राव-
 कजनमधुकरीपरिवृतस्येति प्रकटार्थ, नवरपभ्युपेतसम्यक्त्वः प्रतिपद्याणुद्गतोऽपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः सकायात् साधुभाषणारिणां
 च सामाचारिं शृणोतीति श्रावकः, उक्तं च—“यो ह्यभ्युपेतसम्यक्त्वो, यतिभ्यः पत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसंबद्धामसौ श्रावक
 उच्यते ॥ १ ॥” जिनसुवर्तेजोबुद्धस्य केवलज्ञानभास्करविशिष्टसंवेदनप्रथमधर्मदेयानाबुद्धस्येति भावार्थः । श्रमणगणसहस्रपत्रस्येति
 प्रकटार्थमेव, नवरं श्राम्यतीति श्रमणः, “कल्यलयुतो बहुलम्” (पा० ३-३-११३) इतिवचनात्कर्त्तरि ल्युट्, श्राम्यतीति-तप-

श्रीनन्दी-
सूत्रस्य
चूर्णि-
र्हीतिश्च

॥ ७ ॥

स्यति एतदुक्तं भवति—प्रवज्यादिवसादारभ्य सकलसावधयोगविरतो मुख्यदेशादनशनादि यथाशक्त्या^१ प्राणोपरमात्तपश्चरतीति श्रमणः, उक्तं च—‘यः समः सर्वभूतेषु, स्यावरेषु त्रसेषु च । तपश्चरति शुद्धात्मा, श्रमणोऽसौ पकीर्तितः ॥ ११ ॥’ इति गाथा-
द्वयार्थः ॥ ७-८ ॥ इदानीं सङ्ख्येव सौम्यतया चन्द्ररूपकेण स्तवमाह—

तवसंजमभयलंढण, अकिरियराहुमुहदुद्धरिस निच्चं । जय संवचंद निरमव—सम्मत्तत्रिसुद्धजोणहागा ॥ ए

चूर्णिः—‘तवसंयम’ गाहा—संवचंदस्य मिया तवसंजमां तेहिं लंढितो । ‘अकिरिय चि’ णत्थियवादी से राहुमुहं तेहिं ‘दुआथरिसो चि’ ण सक्कते जेतुं ‘णिच्चं’ ति सच्चकालं, संकादिविसुद्धसम्मत्तं से जोणहा । सेसं कंठं ॥ ९ ॥ सूत्रसंघरूपगं इमं—

आख्या—‘तवसंयम’ गाहा—तपःसंयममुगललंढन—तपःसंयमभुगचिह्नं^२, अक्रिया (य) राहुमुखदुष्पष्टय, इह अक्रिया (य) शब्देन नास्तिका गृह्यन्ते, अनभ्युपगमात् अविश्रमत्तपरलोकक्रियाः अक्रियाः, त एव राहुमुखं, तेन दुष्पष्टयोऽनभिभवनीयस्तस्याभन्वणं । नित्यमिति सदा जय सङ्ख्यचन्द्रनिर्मलसम्भवत्वविशुद्धज्योत्स्नाक इह मिथ्यात्वभावतमोरहितं^३ निर्मलं सम्भवत्वमुच्यते, तदेव विशुद्धा-निर्मला ज्योत्स्ना—यस्य स तथाविधः तस्याभन्वणम् । इति गाथार्थः ॥ ९ ॥ अधुना सङ्ख्येव पकाशकतया सूर्य-
रूपकेण स्तवमाह—

परातिथियगहपहनासगस्स, तवतैयदित्तवेस्सस्स । नाणुज्जोयस्स जए, जइं दमसंघसूरस्स ॥ १० ॥

१ यथाशक्ति आ इति परच्छेदः २ भावमलरहितं इति वा पाठः

संघस्य
पक्षेनो-
पम्यम्
चन्द्रेणा-
पम्यम्

॥ ७ ॥

चूर्णिः—‘परतिस्थियं’ गाहा—हरिहरहिरण्यसक्रीडकचरणातावसादयो परतिस्थिया गहा तेषिं णाणतेयप्यमं सुतादिणाणप्य-
भाए णासेति, तवणियमकरणातो य अतीव द्विचि प्रंतलेस्सो ‘लेस्स’त्ति रस्सीयो सुतादिणाणुज्जोतसंपणस्स य इमम्मि जए संघ-
सूरस्स भइं भवतु । सेसं कंटं ॥ १० ॥ इमं संघसमुदख्वगं—

व्याख्या—‘परतिस्थियं’ गाहा—परतीर्थिकग्रहप्रभानाशरुस्य इह परतीर्थिकाः कपिलकणभक्षक्षपादादिप्रतावलम्बिनः त एव
ग्रहास्तेषां प्रभा एरुदुर्णयज्ञानलक्षणा, तां नाशयति अनन्तनपसङ्कुलप्रवचनसमुत्थज्ञानालोकेन अपनयतीति समासः तस्य । तपरस्ते-
जोदीसलेइपस्य तपरस्तेज एव दीप्ता—उज्ज्वला लेइया—दीधितयो यस्य । ज्ञानोज्जोतस्येति गतार्थम् । जगति—लोके भद्रं—मङ्गलं भवतु ।
कस्य ? दमसङ्खसूर्यस्य दम—उपजामी भण्यते, तत्प्रधानः सङ्खसूर्यः दमसङ्खसूर्यः तस्य । इति गाथार्थः ॥ १० ॥ साम्प्रतं सङ्खसूर्यैव
सहजया समुद्ररूपकेण स्तवमाह—

जइं धिइवेलापरिगयस्स, सउजायजोगमगरस्स । अस्कोहस्स जगवउ, संघसमुइस्स रंइस्स ॥ ११ ॥

चूर्णिः—‘भइं’ गाहा—जलवेदिप्रंतरे जं रमणं सा वेला, सा य मेरा वि भणति, एवं संघसमुदस्य धितीवेला ताए परिवुडो
त्ति वेइइत्तो वायणादिसज्जायजोगकरणं मगरो परभवदोपसर्गादिभिर्नं धुभयति । रंइो—महंतो । सेसं कंटं ॥ ११ ॥ इमं
संघस्स मेरख्वगं—

व्याख्या—‘भइं’ गाहा—सङ्खसमुद्रस्य भद्रं भवत्विति क्रिया । किम्भूतस्य ? धृतिवेलापरिगतस्य धृतिः—आत्मपरिणामः
सैव वेला—वेदिका जलान्तररमणलक्षणा मर्यादा वा, तथा परिगतः तस्य । स्वाध्याययोगमकरस्य कर्मचिदारणमहाशक्तिद्युक्तत्वाद्

स्वाध्याय एव मकरो यस्मिंस्तस्य । अक्षीभ्यस्य—परीवहोपसर्गसम्भवे निष्पकम्पस्य । भगवतः—समग्रैर्भयार्णैर्दियुक्तस्य । रुन्दस्येति—
विस्तीर्णस्येति गाथार्थः ॥ ११ ॥ इदानीं सङ्घस्यैव स्थितयाऽवलेन्द्ररूपकेण स्तुतिं कुर्वन्नाह—
सम्भदंसणवरवश्र—दृढरूढगाढावगाढपेढसस । धम्मवररथणमंदिश्र—चामीयरमेहदागसस ॥ १२ ॥
नियमूसिस्यकणयसिला—यत्तुजावजवंतचित्तकूरसस । नंदणवणमणहर—सुरासिसीवगंशुशुमायसस ॥ १३ ॥
जीवदयासुंदरकंदरु—इरियमुणिवरमद्ददशन्नसस । हेजसयथाजपगवंत—रथणदितोसहिशुहसस ॥ १४ ॥
संवरवरजलपगदिय—जउफरपवि रायमाणहारसस । स्वावगजणपजररवंतमोरनञ्चंतकुहरसस ॥ १५ ॥
विणयनयपवरमुणिवरशुरंतविज्जुजावंतसिहरसस । विविहगुणकण्णरक्कगफलन्नरकुसुमाजलवणसस ॥ १६ ॥
नाणवररथणदिप्पंतकंतवेरुदियविमलच्चुलसस । वंदामि विणयपणुं संघमहामंदरगिरिसस ॥ १७ ॥
चूर्णिः—तस्य य पव्वतसस इमे रुवगा, तसस य पव्वयसस इमे अवयवा—पेढं मेहला उस्सयो सिला मेहला सुक्खवा, मेह-
लाए वणं शुहा, गुहासु य मइदा, सुवणणादिधातवो, नाणाविधवीरियोसहिपज्जलितो णिञ्जारा य सलिलजुत्ता कुहरा य से मयू-
रादिपक्खिज्जवसोभिता अणुवणधातिव्विज्जुल्लतोवसोभितो य सो कण्णादिरक्खवुवसोभितो य अंतरंतरेसु य वेरुलित्तादिरत्तणसोभितो
एतेसिं पदानं पडिरूवेण इमाहिं जहिं गाहाहिं उवसंशरो—‘सम्मदंसण’ गाहा, ‘णियमू’ गाहा, ‘जीवदया’ गाहा, ‘संवर’
गाहा, ‘विणय’ गाहा, ‘पाणावरण’ गाहा । संघपव्वतसस सम्मादंसणं चैव वइरं, तं च संकादिसल्लरहियत्तणयो दढं ति रुढं

ति वदितं, कइं ? विमुञ्जमाणत्तणतो 'गाढं'ति-अतीव 'अवगाढं'ति-ओगाढं सहहाणत्तणतो जीवादिपदत्थेसु अतीव ओगाढं ति
 वुत्तं भवति, एतं पेढं । धम्मो दुविहो मूळत्तरणुणेसु, सो य दुविहोऽवि वरोत्ति-पथाणो, तत्थुत्तरणुणधम्मो रयणा, तेहि मंडिता
 जे मूलगुणा ते चाभीकरं ति-सुवणं तम्मयी मेखला तथा जुत्तस्स मेहलागस्स । नियमो चि इंदियनोइंदिएसु अणेगविधो सो य
 णियमो सिलायलो तेहि चेव उस्सितो अमुभञ्जवसाणविरहितत्तणतो कम्मविमुञ्जमाणत्तणतो वा उज्जलसुत्तथाणुसरणत्तणतो
 जलति चित्तं, चित्तिज्झ जेण तं चित्तं, तं चेव कूढं ति चित्तकूडस्स । णंदंति जेण वणयरजोइसभवणवेमाणिया विज्जाहरमणुया
 य तेण णंदणं, वणं ति-वणसंदं, तं च लतावल्लिविताणणेणसंठाणसंठितेहि गहणं, पत्तपल्लवपुष्पफलोववेतेहि मणहारित्तणतो
 मणहरं, गंधतो सुरभिगंधं, सीलवगसंदेऽवि जम्हा साधवो णंदंति प्रमोदन्ति (न्ते) रमन्तीत्यर्थः विविहल्लद्धिक्खिसेसतो य मणहरं
 सीलवणं, विमुद्धभावत्तणतो य सुगंधं, जहा दव्ववणसंदं गंधेण उडुभातं ति व्याप्तं, तथा सीलगंधेण संघस्स गंधुडुमायस्स । किं
 च जं पव्वतासाणं सिलारुक्खवगहणं तं कंदरं ति, भावेण जीवेसु दयाकरणसुंदरं जं तं कंदरं ति, तत्थ य उप्पावळे दरितो चि
 दप्पितो जीवदयाकरणदप्पितो चि वुत्तं भवति को य सो मुणिगणो सो चेव मुणिगणो मइंदो परप्पवादिसायणसंघमयाण इंदो,
 कइं ? सितवाद्दत्तमभावत्तणतो । हेतु चि-पक्खवधम्मो कारणं वा ते सत्तणसो सुत्ते संभवन्ति, ते य हेतवो धातू, ते य
 पालंति परव्वणगुहाए, सा य परव्वणगुहा णाणादिरत्तणादिएहिं दित्ता, खेलोसहिमादिओसहीहिं वा दित्ता, एत्वं दित्तोसहि-
 गुहस्स संघस्स । संवरो चि-पक्खत्तणं, तं चेव सल्लिलं किंचि पव्वत्तणाओ सरितं उच्चरं, इहावि खाइगभावाता खओवसमिप-
 उच्चरं, ततो पलंविता खतोवसमितसंवरदगधारा, सच्चेव धारा हारो, तेण विरायते सोभति चि । सावगज्जणो पजरो चि-वहुप-

चुरः सो य गीतद्धणीए परवति त्ति रडंती ते चेर मोरा णाङ्गादीहि य णचंति, जं पञ्चतस्स अद्धे समल्पदेसं रूक्खाकुलं च तं कुहरं, एवं संघपव्वतस्स पहवणमंडवादी कुहरं ति । विणयकरणत्तातो विणयमतो मुणी, सो य विणयकरणत्तेण फुरते, तं चैव फुरितं विज्जुतं ति—चकोरितं, तं च उज्जलं ति—निम्मलं, तेण उज्जलत्तेण संघसिहरं जलितमिव लक्खविज्जाति, संघसिहरं च पावयणिपुरिसा दद्धन्वा । तत्थ य विविहक्खुण्णणा साहवो कप्पस्सवा सीरांसवादिखड्दिफलेहि य फलभरा लद्धिहेतुद्धिता साहवो कुसुमिता कुलवण त्ति दद्धन्वा । मत्तिसुत्तादिनाणा वर त्ति पहाणा, ते चैव णाणा वेरल्लियादिरत्तण इव कंता कंता इति कंतिज्जता, कंतिज्जराणतो चैव सविसतेण जीवादिपदत्थस्सखोवलंभतो दिप्यंति, नाणस्स य भलो णाणा-वरणं, तद्विगमातो य विगतमलं, चूलामणिरिव सिहरोवरि चूला सा य णाणातिसयणुणेहिं जुत्तो जुगप्पहाणेण पुरिसो चूला इति, एवं संघपव्वतस्स पेढादिचूलपज्जवसाणकल्पियस्स वंदाप्पि विणयपणतो चि उक्क वि गाहाणं एतं कियापदं ति ॥ १२-१७ ॥ एवं चरमत्तित्थगारस्स संघस्स य पणमे कंते इमा अवसरपत्ता आवली भण्णति, सात्तिविहा तित्थकरा गणहरा थेरावली य, तत्थ तित्थगारावलि दंसणत्थं इमं भण्णति—

व्पाखया—‘सम्मदंसणं’ गाहा—सम्पण—अविपरीतं दर्शनं सम्पद्दर्शनं, तदेव पथमपोक्षाङ्गत्वात्सारत्वाद् अं सम्पद्दर्शनवज्जं, तदेव दढं रूढं गाढम् अवगाढं पीठं यस्य सङ्गमहासन्दरगिरेः स सम्पद्दर्शनवज्जदढरूढगाढावगाढपीठः तस्य वन्दे इति ‘द्वितीयाथं पष्ठी’ प्राकृतशैल्याऽऽर्पत्वाच्च तं वन्दे इत्यर्थः, तत्सम्पद्दर्शनवज्जपीठं दढमिति—निष्पकभयं शङ्कादिशल्परहितत्वात्, रूढमिति—दृढि-मुपगतं प्रतिसमयं विशुध्यमानत्वात् प्रशस्ताध्यवसायस्थानेषु वर्तनात्, गाढमिति—निविडं तीव्रतत्त्वश्चिरूपत्वात् सुष्ठुश्रद्धानरूपत्वा-

दित्यर्थः, अवगाढमिति-निमग्नं जीवादिपदार्थेषु सम्यगवबोधरूपतया प्रविष्टमित्यर्थः । 'धर्मवरे' त्यादि धारयतीति धर्मः, धर्म एव धरत्नमण्डिता प्रधानरत्नमण्डिता चापीकरमेखला यस्य स धर्मवरत्नमण्डितचापीकरमेखलाकः, क्रियायोजना पूर्ववदेवावसेया । इह धर्मो द्विविधः मूलगुणोत्तरगुणरूपः, तत्रोत्तरगुणधर्मो रत्नानि मूलगुणधर्मस्तु चापीकरमेखलेति, तथा च न राजते मूलगुणधर्म-चापीकरमेखला उत्तरगुणधर्मरत्नभूषणविकला इति गाथार्थः ॥ १२ ॥ 'नियमूसिध' गाहा-इहोच्छ्रितशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः, ततश्चैवं भवति-नियमः एव कनकशिलातलानि नियमकनकशिलातलानि, तेषु उच्छ्रितानि उज्ज्वलानि उज्वलन्ति चित्तान्येव प्राकृतशैल्या कूटानि यस्मिन् स तथाविधः । इह च नियम इन्द्रियनोदन्द्रियनियमः परिगृह्यते, उच्छ्रितानि अशुभाध्यवसाय-परित्यागात्, उज्ज्वलानि प्रतिसमयं कर्ममलविगमात्, उज्वलन्ति सदा सूत्रानुस्मरणरूपत्वात्, चिन्त्यन्ते यैस्तानि चित्तानि, उक्तं च-“ चित्तरत्नमसंकिलुष्टमानतरं धनमुच्यते । यस्य तन्मुषितं दोषैस्नस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १ ॥ इति । वनं-दृक्षसमुदायः, नन्दनं च तद्वनं च नन्दनवनं । तत्र नन्दन्ति यत्र सुरसिद्धदत्त्यवित्राधरादयस्तत् नन्दनं, वनमित्यथोकसहकारादिजालं । मनो हरतीति मनोहरं लजावितानत्रिविधगुणफलप्रवालाशुपपेतत्वात् । नन्दनवनं च तन्मनोहरं चेति “ विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ” (पा. २-१-५७) इति समासः, तस्य सुरभिश्चासीं शीलान्धश्च सुरभिशीलान्धः, तेनाध्यातः-व्याप्तो यः स तथाविधस्तरस्य, क्रिया पूर्ववत् । इह च सङ्गमन्दरगिरेः सन्तोष एव नन्दनवनं, तथाहि-नन्दन्ति तत्र साधव इति, तदेव विविधामर्षौषध्यादिलब्धशुपपेत-त्वान्मनोहरं, तस्य सुरभिशीलान्ध एवेति, अथवा मनोहरत्वं सुरभिशीलान्धविशेषणम्, इति गाथार्थः ॥ १३ ॥ ' जीवदया ' गाहा-जीवदयैव सुन्दराणि स्वपसनिर्दतिहेतुत्वात् कन्दराणि वस्तुतस्तपस्त्रिनिलपत्न्यात्, तथाहि-अहिंसाव्यवस्थितः तपस्वीति

मुनिवरा एव शाकपादिमुगपरजयान्मृगेन्द्रा मुनिवरमृगेन्द्राः, उत पावत्येन दीपिता उद्दीपिताः कर्मशत्रुजयं प्रति, उद्दीपिताश्च ते मुनिवरमृगेन्द्राश्चेति विशेषणसमासः, जीवदयासुन्दरकन्दरेषु उद्दीपितमुनिवरमृगेन्द्राः तैः आकीर्णो-व्याप्तो यस्त्वस्येति । हेतुशते-
त्याद, पगलन्ति च तानि रत्नानि च पगलद्रत्नानि निस्यन्दवन्ति चन्द्रकान्तादीनि परिगृह्यन्ते धातवः कनकादिधातवो गृह्यन्ते,
धातवश्च पगलद्रत्नानि च धातुपगलद्रत्नानि, दीप्ताश्च ता ओषधयश्च दीप्तिषयश्च, धातुपगलद्रत्नानि च दीप्तिषयश्च ता गृहासु
यस्य तथोच्यते । इह च सङ्गमन्दरगिरौ हेतुशतान्येव धातवः, अन्यव्यतिरेकलक्षणाश्च हेतवो गृह्यन्ते, पगलद्रत्नानि तु क्षयोप-
शक्तिकभावनिस्यन्दवन्ति श्रुतरत्नानि गृह्यन्ते, दीप्तिषयस्तु विशुद्धा आमर्षौषध्यादयो गृह्यन्ते, गृहास्तु समन्वायाः प्ररूपणगृहा वा
गृह्यन्ते इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ 'संवर' गाहा-संवरश्चासौ वरश्च संवरवरः, संवरः-प्रत्याख्यानरूपः सर्वप्राणतिपातादिविनि-
हृतिरूपत्वाद्दरः, असावेव कर्ममलशालनाज्जलमिव जलं संवरवरजलं, तस्मात्पगलितं च तदोज्झरं च संवरवरजलपगलितोज्झरं,
तथा च संवरवरजलादुपचारतः पगलिश्रुतज्ञानादोज्झरमिति, तदेव पविराजमानो हारो यस्य स तथाविधः । सात्रगजर्णेत्यादि,
रवन्तश्च ते मयूराश्च रवन्मयूराः, पचुराश्च ते रवन्मयूराश्च पचुररवन्मयूराः, श्रावका एव जनास्त एव पचुररवन्मयूराः, तैर्नृत्य-
न्तीव कुहराणि यस्येति समासः । इह च स्फुटिस्रोत्रगन्धर्वादिरवणं कुहराणि ब्राह्मणवृद्ध्यादीनि (इति) गाथार्थः ॥१५॥ 'त्रिणय'ं
गाहा-स्फुरन्त्यश्च ता विगुतश्च स्फुरद्विश्रुतः, विनयेन नता विनयनताः, विनयनताश्च ते प्रवरमुनिवराश्चेति, त एव स्फुरद्विश्रुतः
(ताभिः) ज्वलन्ति शिखराणि यस्येति समासः । इह च विनयस्यान्तरागोभेदत्वात्तपांस्येव स्फुरन्ति, पात्रचनिकाश्च विशिष्टा-
चार्यादयः शिखराणि । विविहृशुणेत्यादि, विविधा गुणा येषां ते विविधगुणाः विशेषणान्यथानुपपत्त्या साधवो गृह्यन्ते, त एव

विशिष्टकुलोत्पन्नत्वात्सत्त्वसुखहेतुधर्मफलप्रदानाच्च कल्पवृक्षकाः; विविधगुणकल्पवृक्षकाः; फलभरश्च कुसुमानि च (फलभरकुसुमानि) विविधगुणकल्पवृक्षकाणां फलभरकुसुमानि, तैराकुलानि वनानि यस्येति समासः । इह च फलभरो धर्मफलभरो गृह्यते, कुसुमानि—ऋद्धयः वनानि—गच्छा इति भावार्थः ॥ १६ ॥ 'णाण' गाहा—ज्ञानं च तद्वरं च ज्ञानवरं परमनिर्दिष्टिहेतुत्वात्, तदेव रत्नं, दीप्यमाना कान्ता विमला वैद्व्यैर्बुद्धा यस्य स तथाविधः । अत्र दीप्तिं यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपोपलम्भात्, कान्ता भव्यजनमनोहारित्वात्, विमला तदावरणाभावात् 'वन्दे' चि विनयप्रणतः सङ्गमहामन्दरगिरेर्माहात्म्यमिति (अध्याहार्यम्), कर्मणि वा षष्ठी इति गाथार्थः ॥ २७ ॥ एवं सङ्गन्मस्कारा अपि प्रतिपादिताः साम्प्रतमावलिका प्रतिपाद्यते, सा च त्रिविधा—तीर्थकरावाल्किा गणधरावलिका स्थविरावलिका च । तत्र तीर्थकरावलिकां प्रतिपादयन्नाह—

[^१वन्दे] जसन्नं अजियं संनवमात्तनदंण सुमद्दसुप्पन्न सुपासं । ससि पुप्फदंत सीयल—सिज्जांसं वासुपुज्जां च १८ ॥
 विमल मणंत य धम्मं, संतिं कुंशुं अरं च मद्धिं च । सुनिसुव्वय नमि नेमिं, पासं तह वरुमाणं च ॥ १९ ॥

चूर्णः—'वन्दे' जसन्नं, गाहा 'विमल', गाहा य) -कंठा ॥ १८-१९ चरमतित्थगरस्स इमा गणहरावली—
 व्याख्या—'वन्दे' गाहा 'विमल' गाहा—गाथाद्वयमपि निगदसिद्धम् ॥ १८-१९ ॥
 गणधरावलिका तु या यस्य तीर्थकृतः सा प्रथमानुयोगानुसारेण द्रष्टव्येति, महावीरवर्धमानस्य पुनरिग्रम्—

१ 'वन्दे' इति चतसृषु चूर्णिप्रतिषु चतसृषु वृत्तिप्रतिषु च कुर्यते, समित्या मुद्रापिन प्रतौ च नास्ति,

पढमिरथ इन्द्रभूर्दे, वीष् पुण होइ अणिभूइ चि । तइए य वाजभूर्दे, तउं वियत्ते सुहभमे य ॥ १० ॥
संक्रियसोरियपुत्ते, अकंपिष् चेव अयलजाया य । मेअज्जे य पहासे य, गणहया हुंति वीरस्स ॥ ११ ॥

चूर्णिः—कंथा ॥ २०-२१ ॥

व्याख्या—पढ० मंडिय० एतदपि गाथाद्वयं निगदसिद्धम् ॥ २०-२१ ॥

साम्प्रतं वर्तमानतीर्थाधिपतेः स्थविरावल्लिकां प्रतिपादयन्नतिशयप्रतया सामान्यतस्तच्छासनस्त्वर्वा प्रतिपादयन्नाह—

निव्वुइपहसासणयं, जयइ सया सव्वजावदेसणयं । कुसमयमयनासणयं, जिण्णिंदवरवीरसासणयं ॥ १२ ॥

व्याख्या—' निव्वुइपह ' रूपकम्—निर्वृत्तिपथशासनकमिति, अत्र यद्यपि 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारिणाणि निर्वाणमार्गः' तथापि अनेन दर्शनचरणपरिग्रहः, यत आह—जयति सदा सर्वभावदेशनकं—सर्वभावप्ररूपकमित्यर्थः, अनेन तु ज्ञानपरिग्रहः । अथवा निर्वृत्तिपथशासनकमित्यनेन संपूर्णनिर्वाणमार्गकथनमेवेति गृह्यते, जयति सदा सर्वभावदेशनकमित्यनेन तु विधिप्रतिषेधद्वारेण न निर्वृत्तिमार्गव्यतिरेकेण किञ्चिदस्तीति ख्याप्यते । यत् एवं भूतमत एव कुसमयपदानाशनकं कुसिद्धान्तावलेपनाशनकमित्यर्थः । जिनेन्द्रवरवीरशासनकं चरप्रतीर्थकरप्रवचनमिति हृदयम् । इति रूपकार्थः ॥ २२ ॥ अधुना 'येरविच्छेदेन स्थविरः क्रमेणैदं- युगिनामानानीतं तदावल्लिकां प्रतिपादयन्नाह—

सुहृमं अग्निर्वेसाणं, जंबूनामं च कासवं । पन्नवं कच्चायणं वंदे, बह्वं सिद्धांतवं तदा ॥ २३ ॥

चूर्णिः—एत्थ गणहरावलीतो सुधम्मतो शेरवली पवत्ता, जवो भण्णति—‘सुहृमं’ गाहा-संमणस्स णं महावीरस्स का-
सवगोत्तस्स सुहृममे अंतेवासी अग्निवेसायणसगोत्ते, सुहृमस्स अंतेवासी जंबूनामे कासवगोत्तेणं, जंबूणाप्पस्स अंतेवासी पभवे
कच्चायणसगोत्ते, पभवस्स अंतेवासी सीज्जंभवे वच्छसगोत्ते ॥ २३ ॥

व्याख्या—‘सुहृमं’ गाहा-इह सयविरावलिना सुधर्मस्वामितः प्रवृत्ता, उक्तं च—“तित्यं च सुधम्मोओ णिरवच्चां गण-
हरा सेस” ति । अतस्तमेव पुरस्कृत्येदं प्रतिपाद्यते सुधर्मं भगवद्गणधरम् अग्निवेशायनमिति—अग्निवेशायनसंगोत्रं, तथा तच्छिष्यं
जम्बूनामानं च काश्यपगोत्रं, तस्मात्पभवं-तच्छिष्यं पभवंनामानं कारयायनमिति—कात्यायनसंगोत्रं, वन्दे इति क्रिया मन्त्येकम-
भिसम्बध्यते, तथा तच्छिष्यं वच्छमिति-वत्ससंगोत्रं शशयमभवं तथा । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

जसन्नदं तुंगियं वंदे, संभूयं चैव मादरं । जदवाहुं च पादन्नं, शूलन्नदं च गोयमं ॥ २४ ॥

चूर्णिः—‘जसन्नदं’ गाहा-सेज्जंभवस्स अंतेवासी जसमहे तुंगियायणे वयावच्चसगोत्ते, जसमहेस्स अंतेवासी इमं दो-
शेरा-भदवाह पपीणगिसगोत्ते, संभूतविजए य मादरसगोत्ते, संभूतविजयस्स अंतेवासी शूलन्नदं गोत्तमसगोत्ते ॥ २४ ॥

व्याख्या—‘जसन्नदं’ गाहा-शशयमभवच्छिष्यं यशोभद्रं तुङ्गिरुमिति-तुङ्गिरुगणं व्याघ्रापत्यसंगोत्रं वन्दे । अस्य च द्वौ
प्रधानशिष्यौ वभूवतुः, तद्यथा-सम्भूतविजयो मादरसगोत्रः, भद्रवाहुः प्राचीनसंगोत्रः इति । तथा चाह—“सम्भूतं चैव मादरं

भद्रबाहुं पाचीनम् ” इति । तत्र सम्भृतस्य विनेयः स्थूलभद्रो गौतमसगोत्र आसीत्, आह च—“स्थूलभद्रं च गौतमम् ” इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

एलावच्चसगोत्रं, वंदामि महागिरिं सुहरिं च । तत्रो कोसियगोत्रं, बहुलसस सरिव्यं वंदे ॥१५॥

वृष्णिः—‘एलावच्च ’ गाहा—थूलभद्रसस अंतेवासी इमे दो थेरा—महागिरी एलावच्चसगोत्रे, सुहृथी य वासिष्ठसगोत्रे । सुहृथिसस सुद्वितसुपडिबुद्धादयो आवली ते जहा दसासु तथा प्राणितन्वा, इहं तेह अहिगारो णत्थि । महागिरिसस अंतेवासी बहुलो बलिससहो य दो जमलभतरो कोसियगोत्रा, तत्थ बलिससहो पावयणी जातो, तसस शुतिकरणे भणति ‘बहुलसस सरिव्यं वंदे’ सरिव्यं ति सरीसत्रयो, वयो य जम्मकालं पडुच्च जा जा सरीरपरिवड्डियवच्छा सा सा च तो भणति ॥ २५ ॥

उगाल्या—‘एलावच्च ’ गाहा—स्थूलभद्रस्यापि द्वावेव प्रधानशिव्यौ, तत्रथा—एलापत्यसगोत्रो महागिरिः, वसिष्ठसगोत्रः सुहृस्ती च, यत आह—“एलापत्यसगोत्रं वन्दे महागिरिं सुहस्तिनं च ” । तत्र सुहस्तिनः सुस्थितसुपतिबुद्धादिक्रमेणावलिका यथा दशासु तथैव द्रष्टव्या, न तथेहाधिकारः महागिरिर्वालिकयेहाधिकारः, तत्र महागिरेः बहुलबलिससहौ कौशिकसगोत्रो यमलञ्जातरौ द्वौ प्रधानशिव्यौ बभूवतुः । तयोरपि बलिससहः प्रावचनीय आसीत्, अत आह—ततः कौशिकगोत्रं बहुलसस स-दशवपसं यमलत्वात् वन्दे । इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

हारियगुत्तं साइं च वंदिमो हरियं च सामजां । वंदे कोसियगोत्रं संकिट्ठं अल्लजीयधरं ॥ २६ ॥

चूणिः—‘हारिय’ गाहा-बलिस्सहस्स अंतवासी-साती हारियसगोत्तो । सातिस्स अंतवासी सामज्जा हारितसगोत्तो वेव । सामज्जस्स अंतवासी संडिल्लो-कोसियसगोत्तो, सो य अज्जजीतधरोत्ति, ‘अज्ज’ ति आर्यमात्रं वा, ‘जीतं’ ति सुत्तं धरंति सुत्तथस्स अविच्चुत्तिधरणत्तातो, ‘वंदे’ ति वक्कसेसं । पाढंरं वा ‘जीवधरं’ ति आर्यत्वाज्जीवं धरेति रक्षतीत्यर्थः । अण्णे पुण भणंति-संडिल्लस्स अंतवासी जीव (त) धरो अणगारो, सो य अज्जसगोत्तो चि ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘हारिय’ गाहा-बलिस्सहस्रिष्यं हारीतसगोत्रं स्वातिं च वन्दे । तथा स्वातिशिष्यं हारीतं च हारीतसगोत्रमेव श्यामार्यं (श्यामार्यं) शिष्यं वन्दे कौशिकसगोत्रं शाण्डिल्यं किम्भूतं ? आर्यजीतधरम्—आराध्यातं सर्वहेयधर्मैभ्य इत्यार्यं, जीतमिति सूत्रं, जीतं मर्यादा व्यवस्था स्थितिः कल्प इति पर्यायाः, मर्यादादिकारणं च सूत्रमिति भावनीयं, धारयतीति धरः, आर्यजीतस्य धरः आर्यजीतधरः तम् । अन्ये तु व्याचक्षते—किल् शाण्डिल्यशिष्य आर्यसगोत्रो जीतधरनामा स्मिरासीत् । इति गाथार्थः ॥ २६ ॥ तिस्रमुदखायकिच्चिं, दीवस्समुद्वेसु गहियेपयातं । वंदे अज्जसमुद्वं, अक्खुत्तियस्समुद्वगंत्तीरं ॥ २७ ॥

चूणिः—‘तिस्रमुद्व’ गाहा-संडिल्लस्स सीसो पुव्वदक्खिणपापा ततो समुदा, उत्तरतो वेयड्ढो, एतंतरे स्वात्किच्चो । सेसं कंठं ॥ २७ ॥ तस्स सीसो इपो—

व्याख्या—‘तिस्रमुद्व’ गाहा-शाण्डिल्यशिष्यं वन्दे आर्यसमुद्रमिति क्रिया । किम्भूतं ? त्रिसमुद्रव्यातनीतिं पूर्वदक्षिण।परान्त्ययः समुद्रा उत्तरतस्तु हिमवान् वेताड्यो वा इति, अत्रान्तरे-पथितकीर्तिमित्यर्थः, द्वीपसमुद्रेषु गृहीतप्रमाणम् अतिशयेन द्वीप-सागरप्रज्ञसिद्धिज्ञायकमिति भावः अशुभितसमुद्रवत् गर्भीरः, अतस्तम्, इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

श्रीनन्दी-
सूत्रस्य
चूर्णि-
दृत्तिश्च.

॥१३॥

नृणां करणं झरणं, पञ्चात्रणं णाणदंसणशुणाणं । वंदामि अज्जमंयुं, सुयसागरपारणं धीरं ॥१८॥

चूर्णिः—‘भणगं’ गाहा—कालियशुन्वसुत्तयं भणतीति भणको, चरणकरणक्रियां करोतीति कारकः, सुत्तये य मणसा ज्ञायतो झरको, परप्पवादिजयेण पवयणत्पभावको, नाणदंसणचरणगुणाणं च पभावको आधारो य, सेसं कंठं ॥१८॥ तस्स सीसो इमो—
व्याख्या—‘भणगं’ गाहा—आर्षसमुद्रशिरः वन्दे आर्षमङ्गुमिति योगः । किम्भूतं ? भणकं—कालिकादिसूत्रार्थं भणतीति भणः, स एव प्राकृतशैल्या भणकस्तं, कारकं—कालिकादिसूत्रोक्तमेवोपधिप्रत्ययेक्षणदिक्क्रियाकलापं करोतीति कारकस्तं, ध्यातारं धर्मध्यानं ध्यायतीति ध्याता तम् । इहोपतः कारकमित्युक्ते प्रधानपरलोकज्ञातारव्यापनार्थं ध्यानस्य ध्यातारमिति विशेषाभिधानम् । यत इत्थम्भूतोऽत आह—प्रभावं ज्ञानदर्शनगुणानां यथावस्थितपदार्थावबोधदीनाम्, एकग्रहणात्तज्जातीयग्रहणाच्चरणपरिग्रहः । श्रुतसागरपारणं धीरम् इति गाथार्थः ॥ १८ ॥

नाणस्मि दंसणस्मि अ, तव विणए णिच्चकावमुज्जुतं । अज्जं नंदिवखमणं, सिरसा वंदे पसन्नमणं ॥१९॥

चूर्णिः—‘नाणस्मि’ गाहा—कंठ ॥ १९ ॥ तस्स सीसो—

व्याख्या—‘नाणस्मि’ गाहा—आर्षमङ्गुशिष्यम् आर्षनन्दिवलक्षणं शिरसा वन्दे पसन्नमनसं किम्भूतं ? ज्ञाने दर्शने च तपसि विनये च अनेन चरणमाह, नित्यकलमुशुक्तम्—अपमादिनम् इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

वड्ढज्ज वायगवंसो, जसवंसो अज्जनागहत्थीणं । वाणरणकरणन्तंगिय—कस्सपयकीपहाणाणं ॥३०॥

चूर्णिः—‘वड्डव’ति वड्दिं यातु, को य सो ? वायगवंसो—वायंति सिससागं कालियगुव्वसुत्तं ति वातागा—आचार्या इत्यर्थः, गुरुसण्णिहाणे वा सिससभावेण वाइतं सुतं जेहिं ते वायगा, ‘वंसो’ चि पुरिसपव्वंपरंपरेण ठितो भण्णति, सो ज्वेव जसोवज्ज-
णतो मंजमोवज्जणतो वा जसवंसो भण्णति, सो य अणागतवंसो इत्यर्थः, कस्स सो एरिसो वंसो भण्णत्ति ? अज्जनागहत्थीणं ति
करिसाणं नागहत्थीणंति पुच्छा भण्णत्ति—जीवादिपदत्थपुच्छासु वाकरणं सहपाहुडे वा पहाणाणं; एवं चरणकरणे कालकरणेसु वा
सव्वभंगविकरणासु य तत्परूपणे य तथा कम्मपपागडिपरूपणाए पयाणाणं पुरिसाणं वड्डवु वायगवंसो ॥ ३० ॥ तस्स सीसो—
व्माख्या—‘वड्डव’ गाहा—वर्थतां—वड्दिमुपयातु, कोऽसौ ? वाचकवंशः, तत्र विनेयेभ्यः पूर्वगतं सूत्रमन्यच्च वाचयन्तीति
वाचकाः, तेषां वंशः—भावियुरुष्यवर्षववाहः । किंभूतः वाचकवंश ? यशोवंशः, अनेन विपशंव्यवच्छेदमाह, तथाहि अलमयशःप्रधानस्य
संसारहेतोः परममुनिविद्युतलिङ्गविडम्बकस्य वड्दयेति । केषां सम्बन्धी सम्भूतः ? आर्यनन्दिलक्षपणशिव्याणामार्यनागहस्तिनाम् ।
किंभूतानां ? व्याकरणकरणमङ्गिकरुर्मप्रकृतिप्रधानानां, तत्र व्याकरणं—प्रशंव्याकरणं शब्दमाभूतं वा, करणं—पिण्डविशुद्ध्यादि
“ पिण्डविसोही समिती भावण पडिमा य इंदियनिरोहो । पडिलेहण गुत्तीओ अभिणहा ज्वेव करणं तु ॥ १ ॥ ” भङ्गिकाः—
चतुर्मङ्गिकायाः तच्छ्रुतं वा, कर्मप्रकृतिः—पतीता, एतेषु परूपणाप्रधिकृत्य प्रधानानाम्, इति गाथार्थः ॥ ३० ॥

जञ्जणधाजसमपपहाण, मुद्धियकुवलयनिहाणं । वड्डव वायगवंसो, रेवदनरक्कतनामाणं ॥ ३१ ॥

चूर्णिः—‘जञ्जण’ गाहा—जञ्जणगाहणं क्कित्तियवुदासत्थं सरीरवणेण तन्निभो; तथा सरसपक्कमुद्धियफल्लसंणिभो य; कुच्छित्तो
उवलो कुवलयो, सो य कण्हकापो, कुवलयं वालील्लपल्लं, कुवलयं वा रयणविससो, रेवतिवापगो चि । सेसं कंटं ॥ ३१ ॥ तस्स सोसो—

व्याख्या—‘जच्चंजण’ गाहा-जात्यथासावञ्जनधातुश्चेति समासः; तत्समा पभा-देहच्छाया येषां ते तथाविधारोषाम् । मा भूदत्यन्तकृष्णसम्पत्त्यय इत्यत आह-मुद्रिकाकुवलयनिभानां-पक्षसारसद्राक्षानीलोत्पलनिभानामित्यर्थः; रत्नविशेषः कुवलयमित्यन्ये तथाप्यविरोधः । वर्धतां वाचकवंशः । केषाम् ? आर्यनागहरिताश्रियाणां रेवतिनक्षत्रनाम्नां-रेवतिवाचकानाम्, इति गाथार्थः ॥३१॥ अथलपुरा णिरुक्ते, कादियसुयञ्छाणुओगिए धीरे । बंजदीवगसीहे, वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३२ ॥ चूर्णिः—‘अथलपुरा’ गाहा बंजदीवगसीहाणं आयरियाणं समीवे निरूवंतो सीहवायको उत्तमवायकचणं च तत्कालमुन संभवं पडुच्च, सेसं कंठं ॥ ३२ ॥ तस्म सीसो—

व्याख्या—‘अथलपुरा’ गाहा-अचलपुरात् निष्क्रान्तान् कालिकश्रुतानुयोगेन नियुक्ताः कालिकश्रुतानुयोगिकाः; तान्, यद्वा कालिकश्रुतानुयोगेण एषां विद्यत इति समासः; तान् कालिकश्रुतानुयोगिनः; धीरान्-स्थिरान्, ब्रह्मदीपिकान् सिधा(हा)न्-ब्रह्मदीपिकशास्त्रं रत्नं तान् चूर्णा(हा)चार्यान् रेवतिवाचकश्रियाण्, वाचकपदं तत्कालापेक्षया उत्तमं प्राप्तान् इति गाथार्थः ॥३२॥ जेसि इसो अणुलंगो, पयरद अज्जावि अडुत्तरहम्मि । बहु नयर निगयजसे, ते वंदे खंदिजाय रिए ॥३३॥

चूर्णिः—‘जेसि इसो’ गाहा-कहं-पुण तेहिं अणुओगो ? उच्यते-बारससंबच्छरिए दुभिकवकाले भत्तद्वा अण्णणतो ऋडितानं गहणणणणणुपेहाभावतो सुते विष्णुदे पुणो सुभिकवकाले जाते, मथुराए महंते साहुसमुदए खंदिजापरियप्पमुह-संवेण जो जं संभरति ति एवं संबडियं कालियसुत्तं, जम्हा य एत्तं मथुराए कत्तं तम्हा माथुरा वायणा भण्णति, सा य खंदि-

लायरियसंमय चि काउं तरसंतिओ अणुओगो भणति । सेसं कंठं । अणो भणति, जहा-सुतं ण णट्टं, तम्मि दुभिवक्वकाले जे अणो पहाणा अणुओगधरा ते विणट्टा, एगे खंदिलायरिए संठिरे, तेण मशुराए अणुओगो पुणो साधूणं पवत्तितो चि माशुरा वायणा भणति, तस्संतितो य अणुओगो भणति ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘जेसि’ गाहा-येषाम् अयम् अनुयोगः प्रचरति अद्यापि अर्थभरते वैताड्यादारतः बहुनगरेषु निर्गतं-पसिद्धं यशो येषां ते बहुनगरनिर्गतयशसः तान् वरं दे सिंहावाचकशिष्यान् स्कन्दिलाचार्यान् । कहां पुण तेसिं अणुओगो ? उच्यते-वारससंवच्छरिए महंते दुभिवक्वे काले भत्तट्टा फिडियाणं गहणणुणणुपेहाभावतो सुत्ते विष्णण्टे पुणो सुभिवक्वे काले जाते म-हुराए महंते समुदए खंदिलायरियप्पमुहसंवेण जो जं संभरइ चि एवं संघडितं कालियं सुयं, जम्हा एयं महुराते कयं तम्हा माहुरा वायणा भणति, सा य खंदिलायरियसंमव चि काउं तरसंतिओ अणुओगो भणति । अन्ने भणति, जहा-सुयं णो णट्टं, तम्मि दुभिवक्वकाले जे अन्ने पहाणा अणुओगधरा ते विणट्टा, एगे खंदिलायरिए संठिरे, तेण महुराए पुणो अणुओगो पवत्तिओ चि माहुरा वायणा भन्नइ, तस्संतितो अणुओगो भन्नइ । इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

तत्तो हिमवंतमहंत-विक्रमे धिदपरक्रममणंते । सज्जायमणं धरे, हिमवंते वांदिमो सिरसा ॥ ३४ ॥

वृष्णिः—‘तत्तो हिम’ गाहा हिमवंतपव्वतेण महंतत्तणं तुळं जस्स सो हिमवंतमहंतो, इह भरहे णत्थि अण्णो तत्तुळ्ळो चि, एस श्रुतिवादो, उत्तरतो वा हिमवंतेण सेसदिसासु य समुदएण निवारितो जसो हिमवंत निवारणो जसो महंतो चि अतो हिम-वंतमहंतो महंतविक्रमो, कहां ? उच्यते-सामत्थतो महंते वि कुलगणसंघप्पयोयणे तरति चि, परप्पवादिजयेण वा विसेसलद्धिसं-

श्रीनन्दी-

सुवस्य

चूर्णि-

द्वितिश्च

॥१५॥

पणत्तणतो वा महंतविक्रमो । अहवा परीसहोवसणो तवविसेसे वा धितिवलेण परिक्रमंतो महंतो अणंतगमपज्जवत्तणतो अणंतधरो
तं महंतं हिमवंतणामं वंदे । सेसं कंटं ॥ ३४ ॥ किंच

व्याख्या—‘ततो’ गाहा-ततः—स्कन्दित्राचार्यशिष्यं हिमवंतं वन्दे शिरसेति क्रिया । किम्भूतं ? हिमवन्महावक्रमं
हिमवत इव महाविक्रमो विहारव्याख्यादिलक्षणो यस्य स तथाविधस्तं । ‘धिइपरकमपणंतो चि’ अनन्तधृतिपराक्रमं, प्राकृत-
ज्ञेयता तु अन्यथोपन्यासः, अनन्तः धृतिप्रधानः पराक्रमः—कर्मशत्रुजयो यस्य स तथाविधस्तं । ‘सज्झायमणंतधरं’ ति अनन्तस्वा-
ध्यायधरं धरतीति धरः, अनन्तगमपर्यायत्वादनन्तं सूत्रं, तद्विषयः स्वाध्यायस्तस्य धर इति समासः तम् । इति गाथार्थः ॥ ३४ ॥
कालियसुयञ्जुगस्स, धारए धारए य पुद्वाणं । हिमवंत खमासमणे, वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ३५ ॥

चूर्णिः—‘कालिय’ गाहा-हिमवंतो चैव हिमवंतखमत्समणो तस्स सीसो णागज्जुणायरितो ॥ ३५ ॥ तस्स इया गुणकित्ता-
व्यरुपा—‘कालिय’ गाहा-कालिकश्रुतानुयोगस्य धारकान् धारकौश्च पूर्वोणामुत्पादादीनां हिमवत्खमाश्रमणान् वन्दे,
तथैतच्छिष्यानेव वन्दे नागाज्जुनाचार्यान् इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥ किम्भूतान् ?

मिजमद्वसंपत्ते, आणुपुट्टिवायगतणं पत्ते । ओहसुयसमायारे, नागज्जुणवायए वंदे ॥ ३६ ॥

चूर्णिः—‘मिजमद्व’ गाहा-आणुपुट्टी सामादियादिसुतगहणेण कालतो य पूरिमपरियायत्तणेण पुरिसाणुपुट्टितो य वाय-
गतणं पत्तो ओहसुतं च उसमणो तं च आयरति । सेसं कंटं ॥ ३६ ॥ णागज्जुणवायगस्स सीसो भूतदिणो आयरितो, तस्सि-
मा गुणकित्ताणा-तिहिं गाहाहिं—

क्यारह्या—‘मिड’ गाहा—मृदुमादेवसंपन्नान् उपलक्षणत्वात् मृदुत्वस्य कान् ? क्षमामादेवार्जवसन्तोषसम्पन्नान्तिर्यर्थः ।
 आनुपूर्व्या—वयःपर्यायकालगोचरया वाचकत्वं प्राप्तान्, ऐदंयुगीनानामपि सामाचारीषदर्शनपरमेवत्, न चाणुडं द्वितीयपदमा-
 श्रित्यैदंयुगीनानामपि युज्यते कालोचितानुपूर्वी विशय क्वचिदप्याचार्यत्वाद्यारोपणं, महापुरुषाणां गीतमाहीनाप्राशान्तानामसङ्गात्
 कृतं प्रसङ्गेन संसार एव दण्डो भगवदाज्ञावितथकारिणामिति । ‘ओयश्रुतसमाचरकान्’ आषश्रुतम्—उत्सर्गश्रुतं तत् समाचरन्नि-
 ये ते तथाविधास्तान् नागाजुंवाचकान् वन्दे इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

वरकणगतत्रियचंपग—विमज्जलवरकमलगन्धसखिन्ने । तत्रिअजणहिययददृष्ट्,दयागुणविसारएधोरे । ३७ ॥
 अह्णनरहएहाणे, बहुविहसज्जायसुसुणियपहाणे । अणुओगियवरवसन्ने, नाइत्तकुलवंसन्दिक्के ॥ ३८ ॥

नूय हिअपगन्ने, वंदेऽहं भूयद्विज्जमायरिण् । तत्रनयवुत्तेयकरे, सीसे नागज्जुणरिसीण ॥ ३९ ॥
 चूर्णिः—‘वरकणगतत्रिय’ गाहा, गन्धो त्ति पोमकेसरा, सेसं कंठं ॥ ३७ ॥ ‘अह्णनरह’ गाहा—बहुविहो सञ्जायो त्ति
 अंगणविट्ठो वारसविधो अंगणविट्ठो य कालियउक्कालितो अणोणविहो, सो य पयाणो त्ति सुमुणित्तणेग निरसंको त्ति कांडं,
 सेसं कंठं ॥ ३८ ॥ ‘भूयद्वि’ गाहा—भूतहितं त्ति अहिंसा, पगन्धं त्ति धारिडिं, अहिंसामावे पगन्धमता अतीव अप्पमत्तताए
 अहिंसाभावपरिणते इत्यर्थः । सेसं कंठं ॥ ३९ ॥ भूतदिग्गसस सीसो लोहिच्चो, तस्स इमा थुती—

व्याख्या—‘वरकण’ गाथा ‘अद्’ गाथा ‘भूयहिय’ गाथा—इदं गाथात्रयमपि प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं भव्यजन-
हृदयदयितान्—भव्यजनहृदयवल्लभान् । तथा सुविज्ञातबहुविधस्वाध्यायप्रधानान् बहुविध आचारादिभेदात् स्वाध्यायः । अनु-
योजिता यथोचिते वैयाहृत्यादीं वरवृषभाः—सुसाधवा येस्तान् । नागेन्द्रकुलवंशनन्दिकरानिति प्रमोदकरानित्यर्थः । भूतहितम-
गलभान्—अनेकधा सत्त्वहितनिष्पुणानिति भावः । वन्देऽहं भूतदिवाचार्यानििति, अत्रानुस्वारो (मकारो) ऽलाक्षणिकः । भवभय-
व्यवच्छेदकरान्—सदुपदेशादिना संसारभयव्यवच्छेदकरणशीलान् । (इति गाथात्रयार्थः) ॥ ३७—३८—३९ ॥

सुमुणिय निञ्चानिञ्चं, सुमुणियसुत्तरथधारयं वंदं । सवन्नावुब्बावणया, तत्थं लोहिच्चणामाणं ॥ ४० ॥

वार्त्ताः—‘सुमुणिय’ गाथा—सुहृमुणित सुमुणितं किं तं ? भणति—जीवो जीवत्तणेण निञ्चो, गतिमादिण्हिं अणिञ्चो, पर-
माण् अजीवत्तणेण सुत्तणेण य निञ्चो, दुण्णदेसादिण्हिं वण्णादिपज्जवेहि य अणिञ्चो । सुहृ य मुणितं सुत्तत्थं धरेति । णिञ्चकालं
पि स्वे भावे ठितो सबभावो सो सोभणो वा भावो सबभावो स विज्जमाणो वा भावो सबभावो तं उब्भासए तच्चत्तणे—तथ्यत्वे-
नेत्यर्थः, तं च लोहिच्चणामं आयसियं वंदे । सेसं कठं ॥ ४० ॥ तस्स लोहिच्चस्स सीसो दूसगणी, तस्स इमा शुती—

व्याख्या—‘सुमुणि’ गाथा—भूतदिवाचार्याणिष्यं वन्देऽहं लोहिच्चमिति क्रिया । किम्भूतं सुहृ विज्ञातं नित्यानित्यं येन स
तथाविधस्तं, किं विज्ञातं ? विशेषणान्यथानुपपत्तेर्वस्त्विति गम्यते, यथा सवत्सा धेनुरित्युक्ते गावडवाया विशेषणयोगात् इति ।
तच्च वस्तु सर्वतनाचेतन, तत्र सचेतनमात्मा चेतनत्वाद्यपेक्षया नित्यो, नारकतिर्यग्नरामरपर्यायापेक्षया चानित्यः, एवमचेतनम-
स्थवादि विज्ञातव्यं, तथाहि—परमाणुरजीवत्वपूर्तत्वादिभिर्नित्यः, वर्णादिभिर्द्वयणुकादिभिस्त्वनित्यः इति, उक्तं च—‘सर्वव्यक्ति-

दु नियतं, क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः ॥ सत्योश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥ १ ॥ ” इति । अब्र बहु वक्तव्यं, तच्च नोज्यते, ग्रन्थविस्तरभयात्, गमनिक्रामात्रप्रधानोऽयमारम्भ इति । अनेन न्यायवेदित्वमाह । सुविज्ञातसूत्रार्थधारकमिति अनेन त्वोचत एव स्वभ्यस्तसूत्रार्थधारकमिति । सद्भावोद्भावना तथ्यमित्यनेन सम्यक्प्ररूपकत्वमाह । इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

अत्यमहत्थस्काणि, सुस्ममणवस्काणकहणनिवाणि । पयर्द्द महुरवाणि, पयर्त्तं पणमामि दूस्गणि ॥४१॥

चूर्णिः—‘ अत्यमहत्थ ’ गाहा—खाणि चि आगरो, सा य अत्यस्स खाणि, किं विसिद्धस्स ? महत्थस्स, महत्थो य अणेण-पज्जायमेदभिण्णो, अहवा भासगरुवो अत्थो विभासगसव्वपज्जववचीकरो य महत्थो, एरिसस्स अत्यस्स खाणी, का सा वाणि चि संबज्जति सुभो समण सुस्समण तस्स सुस्समणस्स वक्खाणं ति अत्यकहणं, तम्मि अत्यकहणे सोत्तारण करेति वाणी जे-व्वाणि । अहवा वक्खाणं ति अणुयोगपरुवणं, कहणं ति अक्खेवमादियाहिं कहाहिं धम्मकहणं, तत्थ कुद्धाण वि आगताणं तस्स वाणी जेव्वाणि जणेति, किमंग पुण धम्मस्सवणमागताणं ? अहवा पाठो सुस्सवणं ति, तत्थ सवणं चि कण्ठा, तेसु सुहं जणेइ ति सुस्सवणा, एवं हकारजोवातो भण्णति । अहवा सुस्सवणा सुहस्सवा इत्यर्थः । सेसं कंठं ॥ ४१ ॥ इमा वि दूस्सगणिणो नेव चरणथुती—

व्याख्या—‘ अत्य ’ गाहा—लोहित्यखिद्यं प्रयतः सन् अनुत्सृष्टप्रयत्नपरः सन्नित्यर्थः, पणमामि दुष्यगणिनमिति क्रिया । कि-म्भूतं ? अर्थमहार्थखतिं खनित्तिव खनिः; अर्थमहार्थानां खानिः अर्थमहार्थखानित्तं, तत्र भाषाभिधेया अर्था विभाषावार्तिकगोचरा-महार्था इति । सुश्रवणव्याख्यानकथने निर्द्वितिर्यस्य स तथाविधस्तं, तत्र व्याख्यानं प्रतीतं, कथनं—संशये सति विनेयप्रश्नोत्तरका-

लभविद्याकरणं । अथवा व्याख्यानम्—अनुयोगः, कथनम्—ओषतो धर्मस्य धर्मकर्त्तव्यार्थः । प्रकृत्या—स्वभावेन मधुरवाचं—मधुर-
गिरम् । इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

सुकुमालभोजवतदो तेसिं, पणसासि लख्खणपसत्थे । पाए पावयणीं, पक्खिसयएहि पणिवडए ॥४२॥

चूर्णिः—‘सुकुमाल’गाहा—पयपणं दुवालसंगं गणिपिडगं जसस अत्थि सो पावयणीं गुरवो त्ति काडं बहुवयणं भणितं ॥ सेसं
कंठं ॥ ४२ ॥ एस जमोक्कारो आयरिययुगण्णपुरिसाणं विसेसणहणतो कतो, इमो पुण सामणतो सुतविसिद्धाण किज्जइ—

व्याख्या—‘सुकुमालकोमल’ गाहा—निगदसिद्धा ॥ ४२ ॥ एवमावलिकाक्रमेण महागुरुषाणां स्तवमभिधाय साम्प्रतं
सामान्येनैव श्रुतधरनमस्कारं प्रतिपिपादयिपुराह—

जे अन्ने भगवंते, कालिअसुयआणुजगिए धीरे । ते पणमिज्जए सिरसा, नाणसस परुवणं वोहं ॥४३॥

चूर्णिः—‘जे अन्ने’ गाहा—कंटा ॥ ४३ ॥ एतं च नाणपरुवणज्झयणं अरिहसस दिज्जति णो अणरिहसस, जतो भणितं—
व्याख्या—‘जे अन्ने भगवंते’ गाहा—ये चान्येऽतीता भाविनश्च भगवन्तः श्रुतरत्नोपेतत्वात् समग्रैश्वर्यादिवन्त इत्यर्थः ।

कालिरश्रुतानुयोगिनो धीराः सत्त्ववन्तस्सान् प्रणम्य शिरसा—उत्तमाङ्गेन ज्ञानस्य—आभिनवोधिकारदेः परुषणं वक्ष्ये । क एव-
माह ? दृढगणश्चिष्या देवत्वाच्च न इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ इदं च पञ्चप्रकारं ज्ञानमेतत्प्रतिपादकं चाध्ययनं योग्येभ्य एव विने-
येभ्यो दीयते नायोग्येभ्य इत्यतो योग्यायोग्यविभागोपदर्शनार्थमेव तावदिदमाह—

सेलघण १ कुकग २ चालणि ३, परिपूणग ४ हंस ५ महिस ६ भेसे ७ १ ।

ससग ८ जलूग ९ बिसाली १०, जाहग ११ गो १२ जेशी १३ आत्नीरी १४ ॥ ४४ ॥

चूर्णिः—‘सेलघण’ गाहा—एत्थ अरिहा इमे-कुडेसु अप्पसत्थवम्मसारिच्छा पसत्थभावितेसु य अक्कम्मसारिच्छा । तहा
-हंससेसजलगगाहगसारिच्छा अरिहा, गोभेशीआभीरेसु य पसत्थोवणतोवणीता अरिहा, सेसा ण अरिहा ॥ ४४ ॥

व्याख्या—‘सेलघण’ गाहा आह—शुभाध्ययनप्रदानाधिकारे सम्पभावव्यवस्थितानां सर्वसत्त्वहितानां महापुरुषाणामलं
योगयोगविभागनिरक्षणेन, न हि परहितार्थमिह महादानोच्चता महीयांसोऽर्थिगुणमपेक्ष्य प्रदानक्रियायां प्रवर्तन्ते दयालव इति
अत्रोच्यते—ननु यत एव शुभाध्ययनप्रदानाधिकारसमभावव्यवस्थिताः सर्वसत्त्वहिताय उच्यता महापुरुषाश्च गुरवः अत एव यो-
गयोगविभागोपदर्शनं न्याय्यं मा भूदयोग्यप्रदाने तत्सम्प्रप्रियोगाक्षमपिजनानर्थे इति, न खलु तत्त्वतोऽनुचितप्रदानेनायासहे-
तुनाऽविवेकिनमर्थिजनमनुयोजयन्तोऽप्यनवगतपरार्थसम्पादनोपाया भवन्ति दयालवः, इत्यवयूय मिथ्याभिमानमालोच्यतामे-
तदिति । आह—न इत्यायोग्यप्रदाने दोषः ? इत्युच्यते—स ह्यचिन्त्यचिन्तामणि कल्पमनेरुभवयातसहस्रोपात्तानिष्टदुष्टाष्टकर्मसाशि-
जनितदौर्गत्यविच्छेदरूपपीदमयोग्यत्वाद्वाप्य न विधिवशासेवते लाघवं चास्य समापादयति, ततो विधिसमासेवकः कल्याणमिव
महदकल्याणसासादयति, उक्तं च—“आमे वडे निहितं, जहा जलं तं षडं त्रिणासेइ । इय सिद्धंतरहससं, अप्पाहारं विणासेइ
॥ १ ॥ ” इत्यादि । अताऽयोग्यप्रदाने दातृकृतमेव वस्तुतस्तस्य तदकल्याणमिति अलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः—तत्राधिकृतगार्थां
प्रपञ्चत आवश्यकानुयागे व्याख्यासः, इह पुनः स्थानाशून्यार्थं भाष्यगार्थाभिर्व्याख्यायते—

तद्विजाण न संको, गजद श्य मुगसेवत रसे । तं संवद्वयमेहो, गंतुं तस्सोवरिं परुद ॥ १ ॥
 दविठ चि ठिठ मेहो, तद्वोमिह णव चि गजई सेवो । सेवसमं गाहेस्सं, निविजाद गाहगो एवं ॥२॥
 आय रिप् सुचस्मि य, परिवाओ सुचअत्थप तिमंथो । अन्नोसिं पि य हाणी, पुठा वि न डुरुया वंज ॥३॥
 वुडेऽवि दोणसेहे, न कएहोमाज वोहए उदगं । गहणधरणससत्थे, द्य देयमह्वित्तिकारस्मि ॥४॥
 नाविप द्यरे य कुना, अपसत्थपसत्थनाविपा डुविहा । पुफ्फाईहि पसत्था, सुरतेव्वाईहि अपसत्था ॥५॥
 वस्मा वि अवस्मा वि य, पसत्थवस्मा य होति अगेज्जाअपसत्थ अवस्मा वि य, तप्प निवस्का नवे गेज्जादि
 कुप्पवयणत्तसन्नोहिं, नाविथा एवसेव नावकुना । संविगेहि पसत्था, वस्मावस्मा य तह च्चेव ॥ ७ ॥
 जे पुण अनाविथा ते, चजविधा अधविमेगसो अन्नो ॥ विदुकुत्तिन्नखंके, सगदे य परुवणा तोसिं ॥८॥
 सेवेय विद्वचा विणि, मिहो कहा सोजमु ठियाणं तु । विदाऽऽह तत्थ विठो, सुमारिसु सरासि नेयाणि ॥९॥
 एणेण विसद बीएण, नीद क्खेण चातणी आह । धन्नोऽत्थ आह सेवो, जं पविसद नीद वा तुज्झं ॥१०॥
 तावसखजरक विणयं, चात णिप निवस्क न सवद दवं पिपरिपूणागस्मि य गुणा, गलंति दोसा य चिठंति ॥
 सव्वसुधामत्ता, दोसा हु न संति जिणसत्ते केइ । जं अणुवत्तकहणं, अपत्तमासज्जा व ह्वेज्जा ॥ ११ ॥

अंबत्तणेण जीहाए, कूचिया होइ खीरमुदयम्मि । हंसो मोत्तुण जवं, आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१३॥

सयमवि नपियइ महिसो, न य जूहं पिबति दो जियं उदगां विगह विकहाहि तहा, अथक्कपुत्ताहि य कुसीसो
अवि गोपयम्मि वि पिबे, सुठिठं तणुय तणेण तोंनस्स । न करेइ कलुसतोंयं, मेसे एवं सुसीसोऽवि ॥ १५ ॥
मसज व तुदं जच्चा-दिपहिं निहुब्जवइ कुसीसो वाजलुगा व अदूमितो, पियइ सुसीसोऽवि सुयणाणं ॥१६॥
बंभं उं नूमीए, खीरं जह पियइ दुठमंजासी । परिसुठियाण पासे, सिरकइ एवं विणयन्नंसी ॥ १७ ॥
पाउं थोवं थोवं, खीरं पासाइ जाहउं विहइ । एमेव जियं काउं, पुत्तइ मइमं न खेएइ ॥ १८ ॥

असो दोज्जिहि कल्ले, निरत्थयं से वहामि किं चारिं चउचरणगविउ मया, अवत्तहाणी उ बरुआणं ॥१९॥
मा मे होज्ज अवसो, गो वज्झा मा पुणो वि न दविजावयमवि दोज्जासो पुणो, अणुगं हो अन्नदूहेऽवि ॥२०॥
सीसा पफिह्णगाणं, नरो चि तेऽवियहु सीसगन्नरो चि । न करेति सुत्तहाणी, अन्नत्थ वि उल्लहं तेसिं ॥२१॥
कोसुदिया संगामिय, उब्भूतीगा उ तिच्चि नेरीउ । कल्लस्सासी उ तथा, असिवोवसमी चउत्थी उ ॥२२॥
सक्कपसंसा गुणगाहि, केसवो णेमि वंदसुणदंता । आसरयणस्स हरणं, कुमारन्नो य पुयजुज्झं ॥२३॥
णेहि जिउंमिहि चि अहं, असिवोवसमीए संपयाणं च । उभमासियधोसणया, पसमइ न य जायए अन्नो ॥२४॥

उद्धेज्जा न सक्रो, गज्जद द्य सुभगसेवत रक्षे । तं संवद्वयमेहो, गंतुं तस्सोवरे पक्रद ॥ १ ॥
 दविठ चि ठिठ मेहो, उद्धोभिह णव चि गज्जई सेवो । सेवसमं गार्हेससं, निविज्जद गाहगो एवं ॥१॥
 आयरिष् सुत्तम्मि य, परिवाओ सुत्तअत्थपत्तिमंथो । अन्नोसिं पि य हाणी, पुठा वि न डुऊया वंजा३।
 वुडेऽवि दोणमेहे, न कएहोमात वोहए उदगं । गहणधराणासमत्थे, द्य देयमत्तित्तिकारम्मि॥४॥
 त्राविय द्यरे य कुना, अपसत्थपसत्थत्राविया डुविहा । पुफ्फार्दीहि पसत्था, सुरतेह्वार्दीहि अपसत्था ॥५॥
 वस्मावि अक्वस्मावि य, पसत्थक्वस्मा य होंति अगेज्जाअपसत्थ अक्वस्मावि य, तप्पक्विक्का त्रवे गेज्जादि
 कुप्पवयणत्तसन्नोहिं, त्राविया एवमेव त्रावकुना । संविभोहि पसत्था, वस्मावस्मा य तह च्चैव ॥ ७ ॥
 जे पुण अत्राविया ते, चजविधा अथविमेगमो अन्नो॥ विहकुत्तन्नखंके, सगदे य परूवणा तोसिं ॥८॥
 सेवेय विहचालिणि, मिहो कहा सोजमुठियाणं तु । विहाऽऽह तत्थ विठो, सुमारिसु सरामि नेयाणि॥९॥
 एणेण विसद बीष्ण, नीद क्खेण चावणी आह । धन्नोऽत्थ आह सेवो, जं पविसद नीद वा तुज्झं ॥१०॥
 तावसखजरकटिणयं, चालणिपक्विक्क न सवद दवं पिपरिपूणगम्मि य गुणा, गळंति दोसा य चिदंति॥
 सवदुपामत्ता, दोसा हु न संति जिणमते केइ । जं अणुवत्तकहणं, अपत्तमासजा व ह्वेजे ॥ ११ ॥

अंबसणेण जीहाए, कूचिया होइ खीरमुदयमिम । हंसो मोत्तूण जवं, आविपइ पयं तह सुसीसो ॥१३॥
 सयमवि नपियइ महिसो, न य जूहं पिबति तो खियं उदगां विगह विकहाहि तहा, अथकपुत्राहि य कुसीसो ॥ १५ ॥
 अवि गोपयमिम वि पिबे, सुठिठं तणुय तणेण तोंत्सस । न करेइ कजुसतोयं, मेसे एवं सुसीसोऽवि ॥ १६ ॥
 मसज वतुदं जच्चा-दिपहिं निहुन्नवइ कुसीसो विजजुगा व अदूमितो, पियइ सुसीसोऽवि सुयणाणं ॥ १७ ॥
 बरुंठं चूमीए, खीरं जह पियइ दुठमज्जारी । परिसुठियाण पासं, सिखइ एवं विणयत्तंसी ॥ १८ ॥
 पाउं थोवं थोवं, खीरं पासाइ जाहउं बिहइ । एमेव जियं काउं, पुहइ मइमं न खेएइ ॥ १९ ॥
 असो दोज्जिहि कद्धे, निरत्थयं से वहामि किं चारिं चउचरणविज मया, अवसहाणी उ वरुआणं ॥ २० ॥
 मामे होज्जा अवसो, गोवज्झामा पुणो वि नद्विज्जावयमवि दोज्झामो पुणो, अणुगहो अन्नदूहेऽवि ॥ २१ ॥
 सीसा पफिह्णगाणं, तरो ति तेऽवियहु सीसगतरो ति । न करेंति सुत्तहाणी, अन्नत्थ वि डुद्धहं तेसिं ॥ २२ ॥

कोमुदियासंगामिय, उन्नूतीगा उ तिच्चि नेरीउ । कएहससासी उ तथा, असिवोवसमी चउत्थी उ ॥ २३ ॥
 सकपसंसा गुणगाहि, केसवो णेमि वंदसुणदंता । आसरयणस्सहराणं, कुमारत्तंगे य पुयजुज्झं ॥ २४ ॥

णेहि जिउंमिहि ति अहं, असिवोवसमीए संपयाणं च । बभमासियघोसणया, पसमइ न य जायए अत्तो ॥ २५ ॥

आगंतुं वा धिर्वाचने, महिष्टिमोक्षेण कं गदंरुणता । अठम आराहण अन्न, त्री अन्नसस उवणं च ॥१५॥
मुकं तथा अगहिते, दुपरिभहितं कयं तथा कलहो । पिष्टण अद्रचिरविक्रय, गतेसु चोरा यऊणयधं ॥१६॥
सा णिह्वत्र वि दाजं, उवजज्जिय देहि किं सिंचितेहि । वच्चासंलियदाणे, किलिरससो तं च हं चैव ॥१७॥
त्र णिया जोगाजोगा, सीसाशुरवो य तस्थ दोहं पि । वैयालिय गुणदोसो, जोगो जोगसस त्रासेज्जा ॥१८॥
एव तावद्विभागतो योगयायोगयविनेयविभागोपदर्शनं कृत्वा साम्प्रतं सामान्येन पर्पदं परूपयन्नाह—

सा ससासठं तिविहा पन्नता, तं जहा—जाणिआ अजाणिआ दुविअद्दा, जाणिआ जहा—
खीरमिव जहा हंसा, जे बुद्धंति इह शुरुणसमिद्धा । दोसेअ विवजांती, तं जाणसु जाणिअं परिसं-
॥ ४५ ॥ अजाणिआ जहा—जा होइ पगइ महरा, मियत्तावयसीहकुक्कुरयनूआ । रयणमिव असं-
उविया, अजाणिआ सा न्नेवे परिसा ॥ ४६ ॥

चूर्णिः—इमस्स य नाणपरूवणज्झयणस्स परूवणे परिसा ‘ जाणि ’ गाहा तिविहा जाणितव्वा, तस्थ जाणिय—“ गुणदो-
सविसेसणू, अणभिण्णहिता य कुस्सइमतेसु । सा खलु जाणगपरिसा, गुणतत्तिद्धा अयुणवज्जा ॥ १ ॥ ” ॥ ४५ ॥ इमा अजा-
णिया—“ पगतीसुद्धमजाणिप, मियत्तावयसीहकुक्कुरगभूता । रयणमिव असंउविया, सुहसंणप्पा गुणसमिद्धा ॥ १ ॥ ” ॥ ४६ ॥
इमा दुविययद्दा—

व्याख्या—‘सा संघस्यथै’ इत्यादि सूत्रम्—सा पर्वत समासतः—संश्लेषेण त्रिविधा—त्रिमकारा भ्रजसा—प्रतिपिदा, कैः ? तीर्थकरणधरैरिति गम्यते । तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । त्रिकेतयत्र ज्ञा अवबोधने इत्यस्य “इणुपयज्ञापीकिरः कः” (पा. ३-१-१३६) इति कप्रत्ययः, “आतो लोप इटि च” (पा. ६-४-६४) इत्याकारलोपः, परगमनं, टाप्, जानातीति ज्ञा, कप्रत्ययः, “प्रत्ययस्थानकारपूर्वस्थात इदाप्यस्युपः” (पा. ७-३-४४) इतीत्वं, ज्ञिका—परिज्ञानवती, न ज्ञिका अज्ञिका, तद्विलक्षणं दुर्विदग्धा—मिश्रयायलेपार्था । तत्स्थिता जाणिया—“गुणदोसविसेसण्णु, अणभिगहिद्या य कुस्सुइमएसुं । एसा जाणगपरिसा, गुणतत्तिज्जा अणुणवज्जा ॥ १ ॥” ४५ ॥ इमा तु अजाणिया—“पर्णसुद्ध अयाणिय, मिगज्जावगसीहकुकुड-गभूया । रयणमिव असंठविया, सुहसंणव्वा गुणसमिद्धा ॥ १ ॥” ४६ ॥ इमा पुण दुवियड्ढा—

द्वियड्ढा जहान-न य कत्थइ निम्माजं, न य पुच्चइ परिजवस्स दोसेणं ।
वरियइ वायपुस्सा, कुट्ठइ गासिदवयवियड्ढो ॥ ४७ ॥

वृणैः—‘किञ्चिन्मत्तगाही, पल्लवगाही य सुरियागाही य । दुवियड्ढिया उ एसा, भणिया तिविहा भवे परिसा ॥ १ ॥’
एतथ जाणिया अजाणिया य अरिहा ॥ ४७ ॥ एवं कत्तमंगलोवयारो येरावलिक्कममे य दंसिए अरिद्वेसु य दंसिते, दुस्सगणिसीसो देववायगो साहुजणहितट्ठाए इणमाह—

व्याख्या—‘किञ्चिन्मत्तगाही, पल्लवगाही य सुरियागाही य । दुवियड्ढिया उ एसा, भणिया तिविहा भवे परिसा ॥ १ ॥’ ॥ ४७ ॥
सारप्रतिभिद्धदेवतास्तत्रादिसंपादितसकलसौहित्यो देववाचकोऽधिकृताध्ययनविषयभूतस्य ज्ञानस्य परूपणां कुर्वन्निदमाह—

नाणं पंचविहं पक्षत्, तंजहा आनि णिवोहि अनाण सुअनाणं उहिनानं मणपज्जवनानं केवदानाणं (सू०१)

चूर्णिः—'नाणं पंचविहं' इत्यादि, णाति णाणं अववोहमेत्तं भावसाधणो, अहवा णज्जइ अणेणेति नाणं, खओवसमिय-
खाइएण वा भावेण जीवादिपदत्था णज्जति इति णाणं करणसाधणो, अहवा णज्जति एतमिह ति णाणं नाणभावे जीवो च्चि
अधिकरणसाहणो । पंच इति संख्या, विधमिति भेदो, पणत्तं पणवित्तं प्ररूपितमित्यनर्थान्तरं अत्यतो तित्थकरेहिं सुत्ततो गण-
धरोहिं । अहवा पण्णा-बुद्धी पहाणपणणेण अवासं पणत्तं सम्यहिट्ठिणा लद्धमित्यर्थः । अहवा पहाणपण्णातो अवासं पणत्त तित्थ-
करसमीवातो गणधरोहिं लद्धं ति बुत्तं भवति । अहवा पण्णा-बुद्धी तीए अवासं पणत्तं तित्थकरणधरायरिएहिं कहिज्जत्तं
बुद्धीए पणत्तमिति, तदित्तणेण अधिकतत्थं नाणं संबंज्जति, जे पुव्वसुवणत्था पंच णाणभेदा तेषां प्रनिपदमभ्युपगमे
जहा सद्दो अत्थाभिसुहो णियतो बोधो अभिणिवोधः स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिक । अहवा अभिनिबोधे भवं
तेण निवत्तं तप्तत्तं तप्पयोगणं वाऽऽभिणिवोधिकं । अहवा आता तदभिनिबुज्झए तेण वाभिनिबुज्झते तमहा वा बुज्झते तमिह
वाऽभिनिबुज्झए इत्ततो आभिनिबोधिकं स एवाभिनिबोधिकोपयोगातो अनन्यत्वादाभिनिबोधिकम् । तहा तच्छृणोति तेण वा
सुणेति तमहा वा सुणेति तमिह वा सुणेतीति सुत्तं आत्थव वा श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वात् शृणोतीति श्रुतम् । अन्वधीयते
इत्यवधिः, तेण वाऽन्वधीयते तमिह वाऽन्वधियते अवधाणं वाऽन्वधिः—मर्यादेत्यर्थः, ताए परंपरोपणिबंधणातो दव्वादतो अन्वधीयते
इत्यवधिः । परि सन्वतो भावेण गमणं पज्जवणं पज्जवः, मणसि मणसो वा पज्जवो मणपज्जवो, स एव नाणं मणपज्जवनानं,

तथा पञ्जयणं पञ्जयः, मणसि मणसो वा पञ्जयः मनःपर्ययः, स एव नाणं, मणपञ्जवनानं, तथा आयो पावणं लाभो इत्यनर्था-
 न्तरम्, सवतो आतो पञ्जातो मणसि मणसो वा पञ्जायो मणपञ्जायो स एव नाणं मणपञ्जवनानं अहवा मणसि मणसो
 वा पञ्जवा मणपञ्जवा तेसि तेसु वा नाणं मणपञ्जवनानं, तथा मणसि मणसो वा पञ्जया तेसि तेसु वा नाणं मणपञ्जयनाणं
 “ गमणपरावत्तेगो, लाभो भेदो य बहुपरावत्ता । मणपञ्जवणंमि नाणे, पिरत्तवयणत्थ पंचेते ॥ १ ॥ ” केवलमेणं सुद्धं सक-
 लमसाधारणं अनन्तं चेत्यर्थः, नाणसदो य सदत्थाभिनिबोदिकार्दण समाणाधिकरणो दृढव्वो, तं जहा—आभिनिबोधिकं च तं
 नाणं च आभिनिबोधिकनाणं, एवं सव्वेसु दृढव्वं । पुञ्जा य—किमेस मतिनाणदियो कपो ? एत्थ उत्तरं भणति—एस सकारणो
 उवण्णासो इमे य ते कारणो तुल्लसामि चणतो सव्वकालाविच्छेदात्तचणता इंदियाणिदियणिमि चणतो तुल्लखतो वसमकारणतो
 सव्वदव्वादिविसयसामणत्तणतो य परक्खवसामन्नत्तणथो तन्भावे य सेसणणसंभवातो अतो आदीए मतिसुताइं कताइं ।
 तेसु त्रि य मतिपुव्वतं सुतं ति पुव्वं मतिणाणं कतं, तस्स य पिट्ठतो सुतं ति । अहवा इंदियाणिदियुनिमि चत्तणमविसिद्धेवि
 मतिसुतेसु परोवदेसत्तणमेत्तभेदातो अरिहंतवयणकारण त्तणतो य मतिदिसेसत्तणतो य सुत्तस्स मतिअणंतरं सुतं ति । मतिसुंय-
 समाण कालत्तणतो मिच्छदंसणपरिग्गहत्तणतो तिव्वक्कयसाइमत्तणतो सामिसाइमत्तणतो य कत्थइ काखेगळाभत्तणतो य
 मतिसुताणंतरं अवधि त्ति भणितो । ततो य हउमत्थसामिसामणत्तणतो य पुण्णइविसयसामणत्तणतो य स्वओवसमभावसाम-
 णत्तणतो य पञ्चक्खभावसामणत्तणतो य अवहिसमणंतरं मणपञ्जवनानं ति । सव्वनाणुत्तमत्तणतो सव्वविसुद्धत्तणतो य विरत-
 सासिसामणत्तणतो सव्वावसाणलाभत्तणतो य सव्वुत्तमल्लि चणतो य तदंते केवलं भणितं ॥ १ ॥

व्याख्या—‘ नापं पंचविहं ’ इत्यादि, सूत्रम्-ज्ञातज्ञानं “ कुल्यत्युदो बहुलम् ” (पा. ३-३-११३) इति वचनाद्भाव-
साधनः संविदित्यर्थः । ज्ञायते वाऽनेनेति ज्ञानं तदावरणक्षयोपशमादेव, ज्ञायतेऽस्मिन्निति क्षयोपशमे सति ज्ञानम् आत्मैव विशि-
ष्टक्षयोपशमयुक्तो, ज्ञानातीति वा ज्ञानं तदेव स्वविषयसंवेदनरूपत्वात्तस्य । ‘ पञ्चविधम् ’ इति, अत्र पञ्चेति सङ्ख्यावाचकः,
विधानं विधा इति अत्र “ दुष्याब् धारणपोषणयोः ” इत्यस्यादुबन्धलोपे कृतेऽपि पूर्वस्य द्वियां वर्तमानायां “ षिद्धिदादिभ्योऽङ् ”
(पा. ३-३-१०४) इति वर्तमाने “ आतथोपसर्गे ” (पा. ३-३-१०६) इत्यनेनाङ्प्रत्ययः, अनुबन्धलोपे कृते “ आतो
लोप इति च ” (पा. ६-४-६४) इत्यनेन चाकारलोपे कृते परगमने च “ अजाद्यतष्टाप् ” (पा. ४-१-४) इति टाप् प्र-
त्ययः, अनुबन्धलोपः, परगमनं विधा, पञ्च विधाऽस्येति समासः, “ ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य ” (पा. १-२-४७)
इति वर्तमाने “ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ” (पा. १-२-४८) इत्यनेन ह्रस्वत्वं, सु, अमुभावः पञ्चविधं-पञ्चप्रकारम् इत्येतदेव-
मनवद्यं, कुव्याख्याव्यपोहार्यं चेतदेवं निर्दिशतमित्यलं प्रसङ्गेन । प्रज्ञप्तं-प्ररूपितं, कैः ? अर्थात्सतीर्थकरैः सूत्रतो गणधरैरिति ।
उक्तं च—“ अर्थं भासद् अस्हा, सुत्तं गंथति गणहरा निज्णं । सासणस्स हिअट्ठाए, तथो सुत्तं पवत्तइ ॥ १ ॥ ” इति, अनेन
स्वमनीषिकाव्यपोहमाह । अथवा प्राज्ञादाप्तं प्राज्ञात्-तीर्थकरात् आसामिति प्राप्तं गौतमादिभिः । अथवा प्राज्ञैराप्तं प्राज्ञाप्तं गौत-
मादिभिः । प्रज्ञया वाऽऽप्तं प्रज्ञाप्तं सर्वैरेव संसारिभिरिति । तथाहि-न प्रज्ञाविकलैरिदमवाप्यते इति भावनीयम् ।
तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासायः । आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं चेति । तत्रार्था-
भिमुखो नियतो बोधोऽभिनिबोधः, स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकम्, अभिनिबोधे वा भवं तेन वा निर्वृत्तं

तन्मयं तत्प्रयोजनं वेत्याभिनिबोधिकम्, अभिनिबुध्यते वा तदित्याभिनिबोधिकम्—अवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव, तस्य स्वसंविदितरूपत्वाद्भेदोपचारादित्यर्थः । अभिनिबुध्यतेऽनेनेत्याभिनिबोधिकं—तदावरणक्षयोपशमनामेति भावार्थः । अभिनिबुध्यतेऽस्मादिति वाऽऽभिनिबोधिकं तदावरणकर्मक्षयोपशम एव । अभिनिबुध्यतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सति आभिनिबोधिकम् । आत्सैव वाऽभ्यिनिबोधोपयोगपरिणामानन्यत्वादभिनिबुध्यत इत्यामिनिबोधिकम् । आभिनिबोधिकं च .. ज्ञानं चाभिनिबोधिकक्षानम् । तथा श्रूयत इति श्रुतं—शब्द एव भावश्रुतकारणत्वात् कारणे कार्योपचारादिति भावार्थः, श्रूयते वाऽनेनेति श्रुतं तदावरणक्षयोपशम इति हृदयं, श्रूय तेऽस्मादिति वा श्रुतं तदावरणक्षयोपशम एव, श्रूयतेऽस्मिन्निति वा क्षयोपशमे सति श्रुतं, आत्मैव श्रुतोपयोगपरिणामानन्यत्वात् श्रुणोतीति श्रुतं, श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानम् । तथाऽवधीयतेऽनेनेत्यवधिः, अवधीयत इत्यधोऽधो-विस्तृतं परिच्छिद्यते मर्यादया वेत्यवधिः—अवधिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशम एव तदुपयोगहेतुत्वादित्यर्थः । अवधीयतेऽस्मादित्यवधिः तदावरणकर्मक्षयोपशम एव, अवधीयतेऽस्मिन्निति वाऽवधिः, भावार्थः पूर्ववदेव, अवधानं वाऽवधिः विषयपरिच्छेदनमित्यर्थः, अवधिश्चासौ ज्ञानं चावधिज्ञानम् । तथा मनःपर्ययज्ञानमित्यत्र परिः सर्वतो भावे अयनम् अयः गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अयः पर्ययः पर्ययनं पर्ययः इत्यर्थः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः स एव ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानम्, अथवा मनसः पर्याया मनःपर्याया धर्मा बाह्यवस्वालोचनादिप्रकारा इत्यनर्थान्तरं तेषु ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, तेषां वा संबन्धिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानम्, इदं चार्धतरीरद्वीपसमुद्रान्तर्वातसंज्ञमनोगतद्रव्यात्मवचनमेवेति भावार्थः । केवलम्—असहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षं, शुद्धं वा केवलमावरणमलकलङ्काङ्गरहितं, सकलं वा केवलं तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावात्: संपूर्णोत्पत्तेः, अस्मा-

धारणं वा केवलमनन्यसदृशमिति हृदयं, श्रेयानन्तत्वादन्तं वा केवलं यथावस्थिताशेषभूतभवद्भाविभावस्वभावाविर्भासि इति भावना, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानम् । आह—एषां ज्ञानानामित्यमुपन्यासे किं प्रयोजनम् ? इत्युच्यते—इह स्वाधिकालकारण विषयपरोक्षत्वसाम्यात् तद्भावे च शेषज्ञानभावादादावेव मतिश्रुतज्ञानयोरुपन्यास इति । तथाहि—य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य “ जल्प मतिनाणं तस्य सुगुणानं ति ” वचनात्, तथा यावान्मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्तावानेवेतरस्य प्रवाहापेक्षयाऽतीतानगतवर्तमानः सर्व एव अप्रतिपत्तितैकजीवापेक्षया च षट्षष्टिसागरोपमाण्यधिकानीति, उक्तं च भाष्यकारेण—“ दो वारे विजयादिद्यु, गयस्स तिन्युए अहव ताइं । अइरेणं नरभविंयं, णाणजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥ ” यथा मतिज्ञानं क्षयोपशमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि, यथा च मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि, यथा मतिज्ञानं परोक्षमेवं श्रुतज्ञानमपीति । तथा मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोरेव चावध्यादिज्ञानभावात् इति । आह—एवमपि मतिज्ञानमादीं किमर्थम् ? इत्युच्यते—मतिपूर्वकत्वात् विज्ञाष्टमत्यंशरूपत्वाद्वा श्रुतस्यादौ मतिज्ञानमिति, उक्तं च—“मतिपुव्वं जेण सुयं, तेणादीए मतिविसिट्ठो वा । मतिभेओ चेव सुयं, तो मतिसमणंतरं भणिंयं ॥ १ ॥ ” इति, पर्याप्तं किरतरेण । तथा कालविपर्ययस्वामिलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमवोधज्ञानरयोपन्यासः । तथाहि—यावानेव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः । स्थितिकालः प्रवाहापेक्षयाऽप्रतिपत्तितैकसत्त्वाधारापेक्षया च तावानेवानधिज्ञानस्यापि, अतः स्थितिसाधर्म्यम्, तथा यथैव मतिज्ञानश्रुतज्ञाने विपर्ययज्ञाने भवत एवमिदं मिथ्यादृष्टिर्विभङ्गज्ञानं भवतीति विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि भवतीति स्वाभिसाधर्म्यं, तथा विभङ्गज्ञाननिह्लिदशादेः सम्यग्दर्शनावाप्त्तौ युगपदेव ज्ञानत्रयलाभसंभवाह्लाभसाधर्म्यं । तथा ह्यस्यविषयभावाध्यक्षत्वसाधर्म्यादिवधिज्ञानान-

तरं मनःपर्यायज्ञानस्योपन्यासस्तथाहि—यथाऽवधिज्ञानं ह्यन्नस्थस्य भवत्येवं मनःपर्यायज्ञानमपि ह्यमस्थस्यैवेति ह्यन्नस्थसाधर्म्यं, तथाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयमेवं मनःपर्यायज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाधर्म्यं, तथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशामिके भावे तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति भावसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षमेवं मनःपर्यायज्ञानमपीत्यव्यक्षसाधर्म्यम् । तथा मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः तस्य सकलज्ञानोत्तमत्वात् । तथा अप्रमत्तयतिस्वामिसाधर्म्यात् तथाहि—यथा मनःपर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेरेव भवत्येवं केवलज्ञानमप्यप्रमत्तभावयतेरेवेति साधर्म्यं, तथाऽवसानलाभाच्च, यो हि सर्वज्ञानानि समासादयति सा खल्वन्त एवेदमाप्नोतीति भावना, विपर्यायाभावसाधर्म्याच्च, तथाहि—यथा मनःपर्यायज्ञानं विपर्यायज्ञानं न भवत्येवं केवलज्ञानमपीति साधर्म्यमलं विस्तरणेति ह्यत्रार्थः ॥ १ ॥

तं समासओ द्विविहं पणत्तं, तं जहा-पञ्चकखं च परोकखं च (सू० २)

चूर्णिः—[सर्वं ए] तं समासतो द्विविहं पञ्चकखं परोरकं चेत्यादि, इह अप्यवत्तव्वत्तणतो पुञ्चं पञ्चकखं पणविञ्जति, इह जीवो अकखो, कहं ? उच्यते—अशू व्यासौ' इति णाणप्पणत्ताए अत्ये असइत्ति इच्चैवं जीवो अकखो, णाणभावेण वा बोधेति चि भणितं भवति, अहवा 'अस भोजने' इच्चैतस्स वा सव्वत्ये असइ चि अकखो पालयति शुङ्क्के इत्यर्थः, अकखं पति वट्टति चि पञ्चकखं अण्णिदियं ति वुत्तं भवति । चसहाड य से अविधिमार्दिभेदा दट्टवा । अकखातो परेसु जं णाणं उप्पज्जति तं परोकखं सभेदं (तं चेदं) चसहाड इदियमणोनिमित्तं दट्टव्वमिति ॥ २ ॥

धारणं वा केवलमनन्यसदृशमिति हृदयं, श्रेयानन्तत्वादनन्तं वा केवलं यथावस्थिताशेषभूतभवद्भ्राविभावस्वभावाविर्भासि इति भावना, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानम् । आह—एषां ज्ञानानामित्यमुपन्यासे किं प्रयोजनम् ? इत्युच्यते—इह स्वामिकालकारण विषयपरोक्षत्वसाम्यात् तद्भावे च शेषज्ञानभावादादावेव मतिश्रुतज्ञानयोरुपन्यास इति । तथाहि—य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्य “ जन्थ मतिनाणं तत्थ सुयणाणं ति ” वचनात्, तथा यावान्मतिज्ञानस्य स्थितिकालस्त्वावानेवेतरस्य प्रवाहापेक्षयाऽतीतानगतवर्तमानः सर्व एव अपतिपतितैकजीवापेक्षया च षट्षष्टिसागरोपमाण्यधिकानीति, उक्तं च भाष्यकारेण—“ दो वारे विजयादिसु, गयस्स तिन्नह्नुए अहव ताहं । अइरेणं नरभविंयं, णाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥ ” यथा मतिज्ञानं क्षयोपशमहेतुकं तथा श्रुतज्ञानमपि, यथा च मतिज्ञानमादेशतः सर्वद्रव्यादिविषयमेवं श्रुतज्ञानमपि, यथा मतिज्ञानं परोक्षमेवं श्रुतज्ञानमपीति । तथा मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोरेव चावध्यादिज्ञानभावात् इति । आह—एवमपि मतिज्ञानमादीं किमर्थम् ? इत्युच्यते—मतिपूर्वकत्वात् विद्वाद्भ्रमत्वंशरूपत्वाद्वा श्रुतस्यादौ मतिज्ञानमिति, उक्तं च—“मतिपुब्बं जेण सुयं, तेणादीए मतिविसिद्धो वा । मतिभेओ च्चेव सुयं, तो मतिसमर्णंतरं भणिंयं ॥ १ ॥ ” इति, पर्याप्तं विस्तरेण । तथा कालविपर्ययस्वामिलाभसाधर्म्यान्मतिश्रुतज्ञानानन्तरमर्वाधज्ञानरूपोपन्यासः । तथाहि—यावानेव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्थितिकालः प्रवाहापेक्षयाऽपतिपतितैकसत्त्वाधारापेक्षया च तावानेवानधिज्ञानस्यापि, अतः स्थितिसाधर्म्यम्, तथा यथैव मतिज्ञानश्रुतज्ञाने विपर्ययज्ञाने भवत एवमिदं मिथ्याहृष्टिर्विभ्रज्ञानं भवतीति विपर्ययसाधर्म्यं, तथा य एव मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः स्वामी स एवावधिज्ञानस्यापि भवतीति स्वामिसाधर्म्यं, तथा विभ्रज्ञानानिस्त्रिदशादेः सम्यग्दर्शनावाप्ती युगपदेव ज्ञानत्रयलाभसंभवाह्लाभसाधर्म्यं । तथा छद्मस्थविषयभावाध्यक्षत्वसाधर्म्यादवधिज्ञानान-

तरं मनःपर्यायज्ञानस्योपन्यासस्तथाहि-यथाऽवधिज्ञानं-ह्यन्नस्थस्य भवत्येवं मनःपर्यायज्ञानमपि ह्यमस्थस्यैवेति ह्यन्नस्थसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं रूपिद्रव्यविषयमेवं मनःपर्यायज्ञानमपि सामान्येनेति विषयसाधर्म्यं, तथाऽवधिज्ञानं क्षायोपशामिके भावे तथा मनःपर्यायज्ञानमपीति भावसाधर्म्यं, तथा यथाऽवधिज्ञानं प्रत्यक्षमेवं मनःपर्यायज्ञानमपीत्यध्यक्षसाधर्म्यम् । तथा मनः-पर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञानस्योपन्यासः तस्य सकलज्ञानोत्तमत्वात् । तथा अप्रमत्तयतिस्वामिसाधर्म्यात् तथाहि-यथा मनः-पर्यायज्ञानमप्रमत्तयतेव भवत्येवं केवलज्ञानमप्यप्रमत्तभावयतेरेवेति साधर्म्यं, तथाऽवसात्रलाभाच्च, यो हि सर्वज्ञानानि समा-सादयति स खल्वन्त एवेदमाप्नोतीति भावना, विपर्यायाभावसाधर्म्याच्च, तथाहि-यथा मनःपर्यायज्ञानं विपर्यायज्ञानं न भवत्येवं केवलज्ञानमपीति साधर्म्यमलं विस्तरेणेति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

तं समासञ्चो द्विविहं पणतं, तं जहा-पञ्चकखं च परोकखं च (सू० २)

चूर्णिः—[सर्वं ए] तं समासतो द्विविहं पञ्चकखं परोरकं चेत्यादि, इह अप्पवत्तव्यत्तणतो पुञ्चं पञ्चकखं पणविज्जाति, इह जीवो अक्खो, कहं ? उच्यते-‘अञ्ज व्यासो’ इति णाणप्पणत्ताए अत्थे असइत्ति इच्चेवं जीवो अक्खो, णाणभावणे वा बोधेति ति भणितं भवति, अहवा ‘अस भोजने’ इच्चेतस्स वा सव्वत्थे असइ ति अक्खो पालयति भुङ्क्ते इत्यर्थः, अक्खं पति वट्टति ति पञ्चकखं अण्णिदियं ति वुत्तं भवति । चसहाउ य से अवाधिमाम्दिभेदा दट्टया । अक्खतो परेसु जं णाणं उप्पज्जति तं परोकखं सभेदं (तं चेदं) चसहाउ इंदियमणेनिमित्तं दट्टव्यमिति ॥ २ ॥

व्याख्या—‘तं समासतो दुविहं’ इत्यादि सन्नम्-तत्-पञ्चप्रकारं ज्ञानं समासतः—संक्षेपण ‘द्विविधमिति’ द्वे विधेअस्येति द्विविध-द्विप्रकारं प्रज्ञसं-प्ररूपितं, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थं प्रत्यक्षं च परोक्षं च, तत्र प्रत्यक्षमित्यत्र जीवोऽक्षः कथं ?, ‘अश्रु व्याप्तो’ इत्यस्य ज्ञानात्मनाऽश्नुते-ऽर्थानित्यक्षः व्याप्तोतीत्यर्थः, ‘अश्रु भोजने’ इत्यस्य वाऽश्नाति सर्वार्थानित्यक्षः पालयति शुद्धते चेत्यर्थः, तमक्षं अति वर्तते इति प्रत्यक्षम्, आत्मनोऽपरानिमित्तमवध्याद्यतीन्द्रियमिति भावार्थः । चशब्दः स्वगताने-कमेदप्रदर्शनपरः, विचित्रता चास्योत्तरत्र वक्ष्यामः । परोक्षं चेत्यत्र अक्षस्य-आत्मनो द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्च पुद्गलम-यत्वात्पराणि दर्तन्ते पृथगित्यर्थः, तेभ्योऽक्षस्य यज्ज्ञानमुत्पद्यते तत्परोक्षं परानिमित्तत्वाद्धूमादिभिर्ज्ञानवत् । अथवा परैरक्षास-न्वन्धनं विषयविषयिभावलक्षणमस्येति परोक्षं, चशब्दः पूर्ववत्, एवमन्यत्रापि उत्प्रेक्ष्य चशब्दार्थो वक्तव्यः इति सन्नार्थः ॥ २ ॥ एवं भेदद्वये उपन्यस्ते सत्यनयोः सम्यक्स्वरूपमनवगच्छन्नाह चोदकः—

से किं तं पञ्चकखं ?, दुविहं पणत्तं तं जहा-इंदियपञ्चकख नोइंदियपञ्चकख च (सू०३)

चूर्णिः—से किं तं पञ्चकखं ? पुच्छा, ‘से’ ति से पञ्चकखनाणभेदो ‘किं तं’ ति परिपणहे कतिभेदं ति वृत्तं भवति, तं च किं सरूवं ति, आयरियो य भेदस्रुवणणसितुं तस्स रूवकहणं पञ्चकखसरूवं कहितुकामो आह—‘पञ्चकखं दुविहं पणत्तं’ ति पुग्गालेहि संटाणाणिव्वचित्खं दंविदियं सोइंदियमादिइंदियाणं सव्वातत्पदेसेहि, स्वावरणकखतोवसमातो जा लद्धी तं भाविदियं तस्स पञ्चकखंति इंदियपञ्चकखं (३-) ॥

व्याख्या—‘से किं तं पञ्चकखं’ ति सन्नम्-सेशब्दो माणधदेशीयप्रसिद्धो निपातोऽयशब्दार्थं वर्तते, स च प्रक्रियादि-

वाचकः, यथोक्तं—“अथ प्राक्रियामशानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिबन्धनसमुच्चयेषु” । इहोपन्यासार्थः । किमिति परिप्रश्ने-
तत्-प्रागुपदिष्टं प्रत्यक्षमिति सूत्रार्थः एवं चोदकेन प्रश्ने कृते सति न्यायप्रदर्शनार्थमाचार्यश्चोदकोक्तानुवादद्वारेण निर्वचनस-
मिधातुकाम आह—‘पञ्चकखं दुविहं पञ्चत्वं’ इत्यादि सूत्रम्, एवमन्यत्रापि यथायोगं प्रश्ननिर्वचनसूत्राणां पातनिका कार्याति ।
प्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तथाथा—इन्द्रियप्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च । इन्द्रियाणां प्रत्यक्षाभिन्द्रियप्रत्यक्षम्, इह इन्द्रः स्वरूपवो
ज्ञानाद्यैश्वर्ययुक्तत्वादात्मा, तस्येदमिन्द्रियं, तच्च द्विधा—द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च, तत्र पुरुर्लैवाहसंस्थाननिर्धृतिः कदम्ब-
पुष्पाद्याकृतिविशिष्टोपकरणं च द्रव्येन्द्रियं “निर्धृत्युपकरणे द्रव्येन्द्रियम्” इति वचनात्, श्रोत्रेन्द्रियादिविषयसर्वात्मप्रदेशानां
तदावरणक्षयोपशमलब्धिरुपयोगश्च भावेन्द्रियं, “लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियम्” इतिवचनात् । इन्द्रियप्रत्यक्षं न भवतीति नोइ-
न्द्रियप्रत्यक्षं नोशब्दः सर्वप्रतिषेधं (३) ।

से किं तं इन्द्रियपञ्चकखं?, इन्द्रियपञ्चकखं पञ्चविहंप्रणत्तं, तं जहा-सोइन्द्रियपञ्चरकखं चाकिंखदिय-
पञ्चकखं धाणिंदिअपञ्चकखं जिंभिदिअपञ्चकखं फासिंदिअपञ्चकखं, से तं इन्द्रिअपञ्चकखं (सू० ४)

वृर्णः— तं पञ्चविहं । पर आह—णणु दव्विदियावत्थियपदेसमेत्तगहणतो सेसप्पदेसेसु अणुवल्ल्ही खयोवसमानिरत्थता
वा भवति, अयपरिय आह—ण एवंपदीविदइत्तसामत्थतो, जहा चतुसालभवणेगदेसजालितो पदीवो सव्वंभवणमुज्जावेति
तहा दव्विदियमेत्तपदेसविसयपडिबोअओ सव्वत्तप्पदेसेवियोगत्थपरिच्छेययो खयोवसमसाफल्लया य भवति त्ति ण देसो,

भाविदियोवयारपच्चकखं तणतो एतं पच्चकखं, परमत्थओ पुण चित्तमाणं एतं परोखं, कम्हा ? , जहा परा दन्विदिया
भाविदियस्स य तदायत्तणतो (४)

न्याख्या—‘से किं तं’ इत्यादि,—अथ किं तदिन्द्रियप्रत्यक्षं ?, इन्द्रियप्रत्यक्षं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियप्रत्यक्ष-
मित्यादि, श्रोत्रेन्द्रियस्य श्रोत्रेन्द्रियप्रधानं वा प्रत्यक्षं श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तमित्यर्थः. एवं शेषेष्वपि वक्तव्यम् ।
एतच्चोपचारतः प्रत्यक्षं, न परमार्थतः । कथं ज्ञायते ?, इति चेत् सन्नप्रामाण्यात्, वक्ष्यति च—“परोखं दुविहं पणत्तं, तं
जहा—आभिणोहियणणपरोखं च सुयणणपरोखं च’ । न च मतिश्रुताभ्यामिन्द्रियमनोनिमित्तमन्यदस्ति यत्प्रत्यक्ष-
मञ्जसा भवेत्, भावे च षष्ठज्ञानप्रसङ्गादित्येव इति, तस्मात्परोक्षमेवेदं तत्त्वत इति । आह-इह लोके लिङ्गं परोक्षमिति प्रती-
तमिति, उच्यते-इह यदिन्द्रियमनोभिर्बालिगप्रत्ययमुत्पद्यते तदेकान्तनेवेन्द्रियणामात्मनश्च परोक्षं, परनिमित्तत्वात्, धूमाद-
ग्निज्ञानवत् इति, अतः परोक्षमिति प्रतीतिः । यत्पुनः साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्रैषामेव प्रत्यक्षं अलिप्तत्वात् आत्मनोऽ-
वध्यादिवत् न त्वात्मनः आत्मनस्तु तत्परोक्षमेव परनिमित्तत्वात् लैङ्गिकवत्, इन्द्रियाणामपि तदुपचारतः प्रत्यक्षं न परमा-
र्थतः, कथम्?, अचेतनत्वादिति, अत्र बहु वक्तव्यं, तच्चान्यत्र वक्ष्यामो मा भूत् प्रथमग्रन्थ एव प्रतिपत्तिगौरवमित्यलं विस्त-
रेण । आह-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणीति क्रमः, अयमेव च ज्यायान् पूर्वपूर्वलाभ एवोत्तरोत्तरलाभात्, अतः
किमर्थमुत्क्रमः ?, उच्यते-पश्चानुपूर्व्यादिन्यायज्ञापनार्थं स्पष्टसंवेदनद्वारेण सुखप्रतिपत्त्यर्थं चेति । इह मनोज्ञानमपी-न्द्रियज्ञा-
नतुल्ययोगक्षमेव द्रष्टव्यं, तथा चाभिनिर्वाधिकज्ञानप्ररूपणार्थां प्रवक्ष्यते इति । ‘से तं इदियपच्चकखं’ तदेतदिन्द्रियप्रत्यक्षम् (४)

से किं तं नोऽदियपच्चकखं ? नोऽदियपच्चकखं तिविहं पणत्तं, तं जहा-ओहिनाणपच्चकखं मण-
पज्जवनाणपच्चकखं केवलनाणपच्चकखं (सू० ५) से किं तं ओहिनाणपच्चकखं ? ओहिनाण-
पच्चकखं हुविहं पणत्तं, तं जहा-भवपच्चइअं च खओवसामिअं च (सू० ६) । से किं तं भव-
पच्चइअं ? २ दुणहं, तं जहा-देवाण य नेरइआण य [सू० ७] से किं तं खओवसामिअं?, खओ-
वसामिअं दुणहं, तं जहा-मणूसण य पंचिंदिअतिरिक्खजोणिआण य । को हेऊ खओवसामिअं ?
खओवसामिअं तयावराणिज्जाणं कम्मणं उदिण्णाणं खएणं अणुदिण्णाणं उवसमेणं ओहिनाणं
समुपज्जइ [सू० ८]

चूर्णिः—‘णोऽदियपच्चकखं’ ति इंदियातिरित्तं, तं तिविहं ओहिमादी अवहि चि सज्जाया, सा य रुविद्व्वेसु सि
रुविसस विधीत्ति वयणातो, तेसु णाणं ओहिणाणं । भत्रपच्चइयं ति भणिते भण्णति-णणु ओधी खयोवसामिते भावे णारगा-
दिभवो सो उदइए भावे (ततो) कइं भवपच्चइतो भण्णति चि?, उच्यते--सो वि खयोवसामितो च्चव, किंतु सो केव
खयोवसमो णारगदेवभवेसु अवससं भवति चि दिहुंतो-पक्खीणं आगासगमणं व एवं भत्रपच्चइतो भण्णति । खयोवसामियं
पुण णरतिरियाणं, तेसु णावससं उप्पज्जाति चि खयोवसमभवेक्खति खयोवसमसरुवं च सुत्तेणेव भणितं । को हेतु चि
इच्चादि । सो य खयोवसमो गुणमंतरेण गुणपडिवात्तितो वा भवति, गुणमंतरेण जहा-गणणञ्भच्छादिते अहापवात्तितो,

छिद्रं दिणकरकिरणं विणसिता द्रवमुज्ज्वलति, तद्वाऽविधावरणखयोवसेमे अविधिलंभो अथापवत्तितो विणतो (५-८)

वात्तिः—‘से किं तं णोइन्द्रियपञ्चकवं’ अथ किं तत् नोइन्द्रियप्रत्यक्षं ?, नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिविधं प्रज्ञंसं, तद्यथा अविधान्प्रत्यक्षमित्यादि । ‘से किं तं’ इत्यादि सूत्रम्-अथ किं तदविधानप्रत्यक्षं ?, अविधानप्रत्यक्षं द्विविधं प्रज्ञंसं, तद्यथा-भवप्रत्ययं च क्षयोपशमिकं च, तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः नारकादिजन्मेति भावः, भव एव प्रत्ययः-कारणं यस्य तद्भवप्रत्ययं । चः पूर्ववत् । तथा क्षयश्चोपशमश्च क्षयोपशमौ, ताभ्यां निर्द्वयं क्षयोपशमिकं । तत्र यद्येषां भवति तस्यैषामुपदर्शयन्नाह-‘दुर्लभं’ इत्यादि, द्वयोः जीवसमूहयोः भवप्रत्ययं, तद्यथा-देवानां नारकाणां च, तत्र दीव्यन्तीति देवाः निरुपमक्रीडामनुभवन्तीत्यर्थः तेषां, तथा नरान् कायन्तीति नरकाः योग्यतया शब्दयन्तीत्यर्थः तेषु भवानारकास्तेषाम् । अत्राह-नन्वविधानं क्षयोपशमिके भावे वर्तते, देवनारकभवश्चौदयिकः, तत्कथं तद्भवप्रत्ययमिति ?, उच्यते-क्षयोपशमिकमेव तत् किंतु स एव देवनारकभवेऽवश्यंभावी पक्षिणां गगनगमनलब्धिनिमित्तवत् इत्यतो भवप्रत्यय इति, उक्तं च-‘उदयखयखयोवसमोवसमा जं च कम्पुणो भणिथा । द्रवं खेत्तं कालं, भवं च भावं च संपप्य ॥ १ ॥’ तथा द्वयोः क्षयोपशमिकं, तद्यथा-मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनीनां च, न चैषाभवश्यंतया भवतीत्यतः सत्यपि क्षयोपशमिकत्वे भवप्रत्ययाद्भिन्नामिदमिति, तत्त्वतस्तु सर्वमेव क्षयोपशमिकमिति । अधुना क्षयोपशमस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह-‘को हेर्क इत्यादि, को हेतुः किं निमित्तं किं विषयं क्षयोपशमिकं ? यद्वा किं कारणं क्षयोपशमिकमुच्यते इत्यध्याहारः अत्र निर्वचनमाभिधातुकाम आह-क्षयोपशमिकं तदावरणीयानाम् अविधानावरणीयानां कर्मणामुदीर्णानाम्-उदयावलिकाप्राप्तानां क्षयेण

प्रलयेन अनुदीर्णानां च-आत्मनि व्यवस्थितानामुपशमेन उदयनिरोधेन अवाधिज्ञानमुत्पद्यत इति संबन्धः । यत एवमतः कर्मोदयविषयम् । अथवा येन तदावरणीयानां कर्मणामुदीर्णानां क्षयेणानुदीर्णानामुपशमेनावधिज्ञानमुत्पद्यते तेन क्षायोपशो-
 न्निभिस्त्युच्यते इति । स च क्षयोपशमो विशिष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेण तथागुणप्रतिपत्तितश्च भवति, तत्रान्तरेण यथाऽऽकाशे-
 वनपटलाच्छादितमूर्तेर्देवसकरमण्डलस्य कथञ्चिदुपजातरन्ध्रेण विनिर्गतास्तिमिरनिचयप्रलयहेतवः किरणाः स्वावपातदेव्या-
 स्पदं द्रव्यमुद्योतयन्ति तथा प्रकृतिभास्वरस्यात्मनो मिथ्यात्वाद्विजानितज्ञानावरणीयादिकर्ममलपटलतिमिरतिरस्कृतस्वभाव-
 स्थानादौ संसारे परिश्रमतो यथाप्रवृत्त्योपजातावाधिज्ञानावरणक्षयोपशमविवरस्यावाधिज्ञानालोकः प्रसाधयति स्वकार्यमिति,
 गुणप्रतिपत्तिस्तु मूलगुणादिप्रतिपत्तेर्भवति । यत आह—

अहवा गुणपड्विन्नसस अणगारसस ओहिनाणं समुपज्जह, तं समासओ द्विविहं पन्नत्तं, तं
 जहा-अणुगामियं १ अणुगामियं २ वह्ममाणयं ३ हीयमाणयं ४ पड्विवाइयं ५ अप्पड्विवाइयं
 ६ [सू० ९] ।

चूर्णः—गुणपड्विन्न इत्यादि—उत्तरुत्तरचरणगुणविसुद्धमाणवेकखातो अवाधिणाणदंसणावरणाण स्वयोवसमो भवति,
 तकखयोवसमेण अवधी उपज्जति । अणुगामियं ति अणुगमणसीलो अणुगामितो तदावरणखयोवसमातप्पदंसविशुद्धगमण-
 चातो लोपणं व ॥

वृत्तिः—‘अथवा’ इत्यादि, अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थम्, अन्तरेण प्रतिपत्तिमित्यस्मादिदं प्रकारान्तरमेव । गुणाः—मूलगुणादयस्तैः प्रतिपन्नो—गृहीतो गुणप्रतिपन्न इति, अनेनातिशयपात्रतामाह . यतः पात्राश्रयिणो, गुणाः, उक्तं च—‘नोदन्वानर्थतामेति, न चाम्भोभिर्न पूर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ १ ॥’ अथवा प्राकृतशैल्या पूर्वापरनिपातकरणात् प्रतिपन्नगुणस्य अनगारस्य, न गच्छन्तीत्यगाः—वृक्षास्तैः कृतमगारं—गृहं, नास्यागारं विद्यते इत्यनगारः—परित्यक्तद्रव्यभावगृह इत्यर्थः, तस्य प्रशस्ताध्यवसायस्य तदावरणकर्मक्षयोपशमे सत्यवाधिज्ञानं समुत्पद्यते । ‘तं समासतो’ इत्यादि, तत्त्वअवाधिज्ञानं समासतः—संक्षेपेण षड्विधं—षट्प्रकारं प्रज्ञसं-ग्रहपितं । तद्यथा—‘आनुगाशुकम्’ अनुगमनशीलमानुगाशुकमवाधिज्ञानं लोचनवद्रच्छन्तमनुगच्छतीति भावार्थः । ‘अनानुगाशुकं’ नावाधिज्ञानिनं गच्छन्तमनुगच्छति शृङ्खलाप्रतिबद्धप्रदीपवत् इति हृदयं । (वर्यते इति) वर्यमानं, तदेव वर्यमानकं, ‘संज्ञायां कन्’ (पा० ५-३-८७) उत्पत्तिकालादारभ्य प्रवर्यमानं महेन्धननिबन्धनोत्पद्यमानानलज्वालाकलापवदिति भावना ‘हीयमानकं’ हीयते इति हीयमानं, तदेव हीयमानकं कृत्सायां कन् (‘कृत्सिते’ पा० ५-३-७४, इत्यनुवर्तमाने ‘संज्ञायां कन्’ पा० ५-३-७५ इत्यनेन), उदयसमयसमनन्तरमेव हीयमानं दग्धेन्धनप्रायधूमध्वजाचिर्घ्रातवदित्यर्थः । ‘प्रतिपाति’ प्रतिपतनशीलं प्रतिपाति, ‘कथञ्चिदापादितजात्यसणिप्रभाजालवादिति गभार्थः । ‘अप्रतिपाति’ न प्रतिपाति अप्रतिपाति क्षारमृत्पुटपाकाद्यापाद्यमानजात्यसणिकिरणनिकरवादित्यभिप्रायः । आह—आनुगाशुकानानुगाशुकभेदद्वय एव शेषभेदानां वर्यमानकादीनामन्तर्भावात् किमर्थमुपन्यास इति?, उच्यते—सत्यप्यन्तर्भावे तद्विकल्पदयादेव तेषामपरिच्छिन्ने; तथाहि—नानुगाशुकमनानुगाशुकं चेत्युक्ते वर्यमानकादयो गम्यन्ते इत्यज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रे प्रवृत्तिरित्यलं प्रसङ्गेन ॥

से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ?, आणुगामियं ओहिनाणं दुविहं पणतं, तं जहा-अंत-
 गयं च मज्झगयं च । से किं तं अंतगयं ?, अंतगयं तिविहं पन्नतं, तं जहा-पुरओ अंतगयं
 मगओ अंतगयं पासओ अंतगयं । से किं तं पुरओ अंतगयं ?, पुरओ अंतगयं-से जहानामए
 केह पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा पुरओ काउं पणुहेमाणे २
 गच्छेज्जा, से तं पुरओ अंतगयं । से किं तं मगओ अंतगयं?, मगओ अंतगयं-से जहानामए केह
 पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा मगओ काउं अणुकहेमाणे २
 गच्छिज्जा, से तं मगओ अंतगयं । से किं तं पासओ अंतगयं ?, पासओ अंतगयं-से जहाना-
 मए केह पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा पासओ काउं परि-
 कहेमाणे २ गच्छिज्जा, से तं पासओ अंतगयं । से किं तं मज्झगयं ?, मज्झगयं-से जहानामए
 केह पुरिसे उक्कं वा चड्डलिअं वा अलायं वा मणिं वा पईवं वा जोइं वा मत्थए काउं समुव्वहमाणे
 २ गच्छिज्जा, से तं मज्झगयं ॥

धरणिः—‘अंतगयं’ ति जहा जलंतं वणंतं पव्वतंतं अवसिद्धो अंतसद्दो, एवं ओरालिखसरीरंते ठितं गतं ति एगडं, तं च

आतप्यदेसफड्ढगावहि एगादिसोवलंभाओ य अंतगतमोहिणाणं भण्णति, अहवा सव्वातप्यदेसविमुद्धेसु वि ओरालियसरीरगं-
तेण एगादिसि पासणं गतं ति अंतगतं भण्णति, अहवा फुडतरमत्थो भण्णति एगादिसावाधिउवलद्धेत्तातो सो अवाधिपुरिसो
अंतगतो चि जम्हा तम्हा अंतगतं भण्णति । मज्झगतं पुण ओरालियसरीरमज्झे फड्ढगाविसुद्धीतो सव्वातप्यदेसविमुद्धीतो
वा सव्वदिसोवलंभत्तणतो मज्झगतो चि भण्णति, अहवाज्वाधिउवलद्धिखेत्तस्स वा अवाधिपुरिसो मज्झगतो चि अतो वा
मज्झगतो ओही भण्णति । 'उकं' चि दीविया, 'चुडलि' चि तणपिंडी अणो पज्जालिता, 'अलातं' ति दाश्यं जलंतं, माणिं
वा जलिति 'जोइ' मज्झगादिठितं अगाणिं जलंतं, 'पदीवो' चि दीवतो, 'पुरतो' चि अग्गतो 'पणोच्छणं' ति 'णुद प्रेरणे'
हत्थगाहितस्स डंडगगाहितस्स वा परंपरेण जुदन्नित्यर्थः, 'मग्गतो' चि पिड्डतो, 'अणुकण्णं, ति हत्थगाहितस्स डंडगगाहियस्स
वा अणु-पच्छा या कण्णं ति, 'पासतो' चि दाहिणे वा वामे वा पासे दासु वा सयं जमलठितं, परिककड्डियं, ति हत्थडंड-
गाठितं वा परिपासतो ठितस्स कण्णं परिककण्णं ॥ सीसो पुच्छति—

श्रुत्तिः—'से किं तमाणुगामिकं' इत्यादि, अथ किं तदानुगामुकमवाधिज्ञानं ?, आनुगामुकमवाधिज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं,
तद्यथा-अन्तगतं च मध्यगतं च । इहान्तः-पर्यन्तो भण्यते, वनान्तवत् गतं स्थितमित्यनर्थान्तरम् । अन्ते गतमन्तगतम् अन्ते
स्थितं, तच्च फड्डका (स्पर्धका) वाधित्वादात्मप्रदेशान्ते सर्वात्मप्रदेशक्षयोपशमभावतो वा औदारिकशरीरान्ते एकदिगुपल-
म्भाद्वा तदुद्योतितक्षेत्रान्ते गतमन्तगतम्, इह तच्चात्मप्रदेशान्तगतमुच्यते सकलजीवोपयोगे सत्यपि साक्षादेकदेशेनैव दर्शनात्,
औदारिकशरीरान्तगतमपि औदारिकशरीरैकदेशेनैव दर्शनाच्च, यथाक्तं क्षेत्रान्तगतं त्ववाधिमत्तस्तदन्तवृत्तेरिति भावना ।
चशब्दः पूर्ववत् । 'मध्यगतं च' इह मध्यः प्रसिद्ध एव दण्डादिमध्यवत्, मध्ये गतं मध्यगतं मध्ये स्थितं, तच्च सर्वत्र फड्डके-

विशुद्धरात्ममध्ये सर्वात्ममध्ये सर्वात्मनो वा क्षयोपशमयोगाविशेषेऽर्थादारिकशरीरमध्योपलब्धेस्वतन्मध्ये सर्वादिशुपलम्भांक्षां तत्प्रकाशितक्षेत्रमध्ये गतं मध्यगतम्, अत्र चात्ममध्यगतमभिधीयते, सर्वात्मोपयोगे सत्यापि मध्य एव फट्टकसद्भावात् साक्षान्मध्यभागनोपलब्धेः, औदारिकशरीरमध्यगतमपि औदारिकशरीरमध्यभागनैवोपलब्धेः, प्रस्तुतक्षेत्रमध्यगतं पुनर-
 वधिज्ञानिनः तत्र मध्ये भावादिति भावार्थः चशब्दः पूर्ववत् । 'से किं तं' इत्यादि प्रायः सुगमम्, नवरं उल्का-दीपिका,
 चुडली-पर्यन्तज्वलिता तृणपूलिका, अलातम्-उल्मुकं, मणिः-पद्मरागादिः, प्रदीपशिखादिज्योतिः, मल्लिकाद्याधारोऽग्निः,
 प्रदीपः प्रतीतः पुरतः-अग्रतः, हस्तदण्डादौ गृहीत्वा 'पणोल्लेमाणे पणोल्लेमाणे' ति प्रेरयन् २ गच्छेत्-यायात्, 'से तं' तदे-
 तत् पुरतोऽन्तगतम्, अयमत्र भावार्थः-स हि गच्छन् उल्कादिभ्यः सकाशात् पुरत एव पश्यति, नान्यत्र एवं यतोऽवधि-
 ज्ञानाद्विषयप्रशमनमिति तत्वाद्देशपुरत एव पश्यति, नान्यत्र, तत्पुरतोऽन्तगतमभिधीयते इत्येतावता अंशेन दृष्टान्तः
 इत्येवं सर्वत्र योज्यम् । 'से किं तं' इत्यादि, निगदसिद्धं नवरं अणुकण्डुमाणे २ ति अनुकर्षन् २ । एवं 'परिकण्डुमाणे २' इति
 परिकर्षन् २ । 'अथ किं तन्मध्यगतम्' इत्यादि निगदसिद्धमेव, नवरं मस्तके-शिरसि कृत्वा गच्छेत् । तदेतन्मध्यगतमिति
 एतदुक्तं भवति-स तेन मस्तकस्थेन सर्वत्र तत्प्रकाशितमर्थं पश्यति, परमेवं यतोऽवधिज्ञानात्तदुद्योतितार्थाद्यगमस्तन्मध्यगत-
 मित्येतावता अंशेन दृष्टान्त इति ॥ इह व्याख्यातार्थं सम्यगनवगच्छन्नाह चोदकः—

अंतगयस्स मज्झगयस्स यको पइविसेसो?, पुरओ अंतगएणं ओहिनाणेणं पुरओ चैव संखि-
 ज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा जोष्णणइं जाणइ पासइ, मगगओ अंतगएणं ओहिनाणेणं मगगओ

त्रेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्येणाइं जाणइ पासइ, पासओ अंतगणं पासओ त्रेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्येणाइं जाणइ पासइ, पासओ अंतगणं पासओ त्रेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्येणाइं जाणइ पासइ मज्झगणं ओहिनाणं सव्वओ समंता संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा ज्येणाइं जाणइ पासइ । से तं आणुगामियं ओहिनाणं(सू०१०)

चूर्णिः— 'अंतगतस्स ' इच्चाइ । आयरियाह— 'पुरतो ' इच्चाइ । 'सव्वतो ' चि सव्वासु वि दिसिविदिसासु, समंता इति सव्वात्तप्पदसेसु सव्वेसु वा विसुद्धफडुगेसु वा, अहवा 'सव्वतो ' चि सव्वासु दिसिविदिसासु सव्वात्तप्पदसफडुगेसु य, 'स ' इति निदसे अवाधिपुरिसस्स 'मंता ' इति णाता, अहवा समं दव्वादयो तुल्ला, 'अत्ता ' इति प्राप्ता इत्यर्थः ।

वृत्तिः— 'अंतगतस्स मज्झगतस्स य ' इत्यादि स्वयं सिद्धं यावत् । 'मज्झगतेणं ' इत्यादि, मध्यगतेनवाधिज्ञानेन सर्वतः— सर्वासु दिग्बिदिक्षु समन्तात्—सर्वैरात्मप्रदेशैर्विशुद्धफडुकेर्वा सञ्ख्येयानि वा असंख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति, अथवा स मन्ता अवाधिज्ञान्येव च गृह्यते, संख्येयानि चेत्यत्र संख्यायन्त इति संख्येयानि एकादीनि शीर्षग्रहलिकापर्यन्तानि गृह्यन्ते, तव ऊर्ध्वमसञ्ख्येयानि, तदेतदानुगाशुकमवाधिज्ञानमिति ॥

से किं तं अणुगामियं ओहिनाणं ? अणुगामियं ओहिनाणं से जहा नामए केइपुरिसे णं महंतं जोहट्टाणं काळं तस्सेव जोहट्टाणस्स परिपरेत्तेहि २ परिधोलेमाणे २ तमेव जोहट्टाणं

पासइ, अन्नत्थ गए न पासइ, एवामेव अणाणुगामिअं ओहिनाणं जत्थेव ससुणजइ तत्थेव संखे-
जजाणि असंखेजजाणि वा संबद्धाणि वा असंबद्धाणि वा जोअणाइं जाणइ पासइ, अन्नत्थ गए ण
पासइ से तं अणाणुगामिअं ओहिनाणं (सू० ११) ।

चूर्णिः—णो गच्छति त्ति अणाणुगामिकं संकलापडिबद्धितपदीवो व्व, तस्स य खेतावेक्खखयोवसमलाभत्तणतो अणा-
णुगामितं. 'परंतं' ति समंततो अणाणिपासणं, तस्स य जोइस्स सब्वतो दिसिविदिसासु समंता 'परिबोलणं' ति णुणो २ इतो
२ परिसक्कणं ॥

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि प्रकटार्थमेव, नवरं ज्योतिःस्थानम्-अग्निस्थानं कृत्वा तस्यैव ज्योतिःस्थानस्य पर्यन्तेषु ।
किमेकादिज्योतेषु ? , नेत्याह-परिः सर्वतो भावे, ततश्च परिपर्यन्तेषु २ परिपूर्णन्-परिभ्रमन्नित्यर्थः, तदेव ज्योतिःस्थानं-ज्योतिः-
प्रकाशितं क्षेत्रमित्यर्थः पश्यति, अन्यत्र गतो न पश्यति, तदुपलम्भाभावात् तदावरणक्षयोपशमस्य तत्क्षेत्रसंबन्धसापेक्षत्वात्। एवमेव
अनानुगामुकमवधिज्ञानं यत्रैव क्षेत्रे व्यवस्थितस्य सतः समुत्पद्यते तत्रैव व्यवस्थितः सन् संबन्धेयानि वाऽसंबन्धेयानि वा
योजनानि संबद्धानि वाऽसंबद्धानि वा जानाति पश्यति, नान्यत्र, क्षेत्रसंबन्धसापेक्षत्वाद्वाधिज्ञानावरणक्षयोपशमस्य । तदे-
तदनानुगामुकम् ॥

से किं तं वद्धमाणयं ओहिनाणं ? २ पसत्थेसु अज्झवसाणट्ठाणसु वट्टमाणसस वट्टमाणचरि-

तस्स विसुद्धमाणस्य विसुद्धमाणचरितस्य सव्वओ समंता ओही वड्ढह--जावइया तिसमयाहार-
गस्स सुहुमस्स पणगजिवस्स । ओगाहणा जहन्ना-ओहीखित्तं जहन्नं तु ॥ ४८ ॥ सव्वबहुअगणि-
जीवा, निरंतरं जत्तियं भरिज्जंसु । खित्तं सव्वदिसागं, परमोही खेतानेहिट्ठो ॥ ४९ ॥ अंगुलमाव-
लिआणं, भागमसंखिज्ज दोसु संखिज्जं । अंगुलमावलिअंतो, आवलिआ अंगुलपुहुत्तं ॥ ५० ॥
हत्थमि सुहुत्तंतो, दिवसंतो गाउअमि बोद्धव्वो । जोयणादिवसपुहुत्तं, पक्खंतो पन्नवीसाओ ॥ ५१ ॥
अरहमि अद्धमासो, जंबूदीवमि साहिओ मासो । वासं च मणुअलोए, वासपुहुत्तं च रुअगमि
॥ ५२ ॥ संखिज्जमि उ काले, दीवसमुहाउवि हुंति संखिज्जा । कालमि असंखिज्जे, दीवसमुहा उ
भइअव्वा ॥ ५३ ॥ काले चउण्ह वुड्ढी, कालो भइअव्वु खित्तवुड्ढीए । वुड्ढीए दव्वपज्जव, भइअव्वा
खित्तकाला उ ॥ ५४ ॥ सुहुमो अ होह कालो, तत्तो सुहुमयरं हवइ खित्तं । अंगुलसेट्ठिमित्ते,
ओसपिणिओ असंखिज्जा ॥ ५५ ॥ से तं वड्ढमाणयं ओहिनाणं (सू० १२) ।

चूर्णिः—वद्धंतं वुड्ढी पुग्वावत्थातो उवरवरि वड्ढमाणं ति, तं च उस्सणं चरणगुणविमुद्धिमवेक्खत्तणतो पसत्थज्झवसाणट्ठा-
णातो जादि पसत्थलेसाणुगता भवंति, पसत्थदव्वलेसाहि अणुरंजितं चित्तं पसत्थज्झवसाणं भण्णति, पसत्थज्झवसाणातो च

चरणगतविमुद्धीतो य चरणपञ्चतलद्वीणं बुद्धी भवति । इमाश्चो य जहणुकोसविमःक्षिमोधिबुद्धीदंसणगाहाओ जहा-पेदीयाण् ।

वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तद्वर्धमानकं? र्वर्धमानमेव वर्धमानकं प्रशस्तेष्वभ्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य वर्तमानचारित्रस्य, इदौघतो द्रव्यलेख्योपरंजितं चित्तमध्यवसायस्थानमुच्यते, अस्य चानवस्थितत्वात् तद्द्रव्यसाचिव्ये सति विशेषभावात् बहुत्वमिति । तत्र प्रशस्तेष्वित्यनेनाप्रशस्तकृष्णलेख्यादिद्रव्योपरंजितव्यवच्छेदमाह । अध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य प्रशस्ताध्यवसायस्येत्यर्थः, सर्वतः-समंतादवाधिः परिवर्धत इति योगः, अनेनाविरतसम्यग्दृष्टेरपि वर्धमानक उक्तो वेदितव्यः । वर्तमानचारित्रस्येत्यनेन तु देशविरतसर्वविरतयोरिति । विशुद्धयमानस्य-तद्वावरणकर्ममलविगमादुत्तरोत्तरां शुद्धिमनुभवतः अविरतसम्यग्दृष्टेरव, अनेनावधेः शुद्धिजन्यत्वमाह, विशुद्धयमानचारित्रस्य देशसर्वविरतस्य सर्वतः समंतादवाधिः परिवर्धत इति, तत्र परिवर्धत इत्युक्तम् । अथ सर्वजघन्योऽयं कियत्प्रमाणा भवतीति प्रशंसंभवे क्षेत्रतः प्रतिपादयन्नाह-‘जावइया’ गाहा, व्याख्या-यावती-यावत्प्रमाणा, आहारयतीत्याहारकः, त्रिसमयमाहारकः त्रिन् वा समयानिति तस्य, सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्मस्तस्य, पनकश्चासौ जीवश्च पनकजीवः वनस्पतिविशेष इत्यर्थः तस्य, अवगाहन्ते यस्यां प्राणिनः साऽवगाहना तनुरित्यर्थः जघन्या-सर्वस्तोका, अवधेः क्षेत्रं जघन्यं-सर्वस्तोकं, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, तस्य चैवं प्रयोगः-अवधिक्षेत्रं जघन्यमेतावदेवेति । अत्र च सम्प्रदायसमाधिगम्योऽयमर्थः-‘योजनसहस्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः । उत्पद्यते हि सूक्ष्मः, पनकत्वेनेह स ग्राह्यः ॥१॥ संहृत्य चाद्यसमये, स ह्यायामं करोति च प्रतरम् । संख्यातीताख्यांगुल-विभागवाहल्यमानं तु ॥ २ ॥ स्व-तनुपृथुत्वमात्रं, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् । तमपि द्वितीयसमये, संहृत्य करोत्यसौ सूक्ष्मम् ॥ ३ ॥ संख्यातीतांगुल-विभा-

गविष्कम्भमानिनिर्दिष्टाम् । निजतनुपृथुत्वदीर्घां, तृतीयसमये तु संहृत्य ॥४॥ उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः । समयत्रयेण तस्यान्वगाहना यावती भवति ॥५॥ तावज्जघन्यमवधे-रालम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् । इदमित्थमेव मुनिगण-सुसम्प्रदायात्समवसेयम् ॥६॥' अत्र कश्चिदाह-किमिति महान् मत्स्यः किं वा तस्य तृतीयसमये निर्जेद्देहदेशे समुत्पादः त्रिसमयाहारकत्वं वा कल्पयत इति ? अत्रोच्यते-स एव हि महामत्स्यास्त्रिभिः समयैरात्मानं संक्षिपन् प्रयत्नविशेषात् सूक्ष्मावगाहनो भवति, नान्यः, प्रथमद्वितीयसमययोश्चातिसूक्ष्मः, चतुर्थादिषु चातिरथुरः, त्रिसमयाहारक एव च तद्योग्य इत्यतस्तद्ग्रहणमिति । अन्ये तु व्याचक्षते-त्रिसमयाहारक इति आयामविष्कम्भसंहारसमयद्वयं सूचिसंहारेणोत्पादसमयश्चैते त्रयः समया विश्रहाभावाच्चाहारक एतेष्वित्यत उत्पादसमय एव त्रिसमयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनश्च, अतस्तत्प्रमाणं जघन्यमवधिक्षेत्रमिति, एतच्चायुक्तं, त्रिसमयाहारकत्वस्य पनकजीवविशेषणत्वात्, मत्स्यायामविष्कम्भसंहरणसमयद्वयस्य च पनकसमयायोगात्त्रिसमयाहारकताख्यविशेषणानुपपात्तिप्रसंगादलं प्रसंगेनेति गाथार्थः । एवं तावज्जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्तमिदानीमुत्कृष्टविभागमभिधातुकाम आह-'सव्वबहुअणाणिजीवा' व्याख्या-सर्वेभ्यो-विवाक्षितकालावस्थायिभ्योऽनलजीवेभ्य एव बहवः सर्ववहवो न भूतभविष्यद्भ्यो, नापि शेषजीवेभ्यः, कुतः? असंभवात्, अत्रयश्च ते जीवाश्च अप्रिजीवाः, सर्ववहवश्च तेऽग्निजीवाश्च सर्ववह्वग्निजीवाः, निरन्तरमिति क्रियाविशेषणं यावत्-यावत्परिमाणं भूतवंतो-व्याप्तवन्तः क्षेत्रम्-आकाशम्, एतदुक्तं भवति-नैरन्तर्येण विशिष्टसूचीरचनया यावद्भूतवन्त इति, भूतकालनिर्देशश्चाजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्ववहवोऽनलजीवा भवन्ति अस्यामवसापिण्यामित्यर्थस्य ख्यापनार्थमिदमनन्तरोदितविशेषणं, क्षेत्रमेकदिकमपि भवत्यत आह-सर्वादिकम्, अनेन सूत्रीपरिभ्रमणप्रामितमेवाह, परमश्वासाववाधिश्च परमावधि क्षे-

त्रमनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानलजीवमितमंगीकृत्य निर्दिष्टः-क्षेत्रनिर्दिष्टः-प्रतिपादितो गणधरादिभिरिति । ततश्च पर्यायेण परभावधे-
 र्तावत्क्षेत्रमित्युक्तं भवति । अथवा सर्वबह्वग्निजीवा निरंतरं यावद् भूतवन्तः क्षेत्रं सर्वादिकं, एतावति क्षेत्रे यानि अवास्थितानि
 द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावाधिः क्षेत्रमंगीकृत्य निर्दिष्टः, भावार्थस्तु पूर्ववदेव, अयमक्षरार्थः, इदानीं साम्प्रदायिकः
 प्रतिपाद्यते-तत्र सर्वबह्वग्निजीवा बादराः प्रायोऽजितस्वामितीर्थकरकाले भवन्ति तदारम्भकपुरषबाहुल्यात्, स्रज्माश्रौत्कृष्टपदिन-
 स्तत्रैवावरुध्यन्ते, ततश्च सर्वबहवो भवन्ति, तेषां च स्वबुद्ध्या षोढाऽवस्थानं कल्प्यते, एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनया सर्व-
 तश्चतुरस्रो घनः प्रथमं, स एव जीवःस्वावगाहनया द्वितीयम्, एवं प्रतरोऽपि द्विभेदः, श्रेण्यापि द्विभेदा, तत्राद्याः पञ्चप्रकारा अनार-
 देयाः क्षेत्रस्याल्पत्वात् क्वचिस्समयाविरोधाच्च, षष्ठः प्रकारस्तु स्रजादेश इति, ततश्चासौ श्रेण्यविधज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्य-
 न्तेन भ्रान्त्यते, सा चासंख्येयानलोके लोकमात्रान् क्षेत्रविभागान् व्याप्नोति, एतावदवाधिक्षेत्रमुत्कृष्टमिति सामर्थ्यमंगीकृत्यं
 प्ररूप्यते' एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति (तर्हि) पश्यति, न त्वलोके द्रष्टव्यमस्तीति गाथार्थः । एतत्तावज्जघन्यमुत्कृष्टं चाव-
 धिक्षेत्रमभिहितम्, इदानीं विमध्यमप्रतिपादायिषया एतावत्क्षेत्रोपलम्भे चैतावत्कालोपलम्भः, तथैतावत्कालोपलम्भे चैतावत्क्षेत्रो-
 पलम्भ इत्यस्यार्थस्य प्रदर्शनाय चेदं गाथाचतुष्टयं जगाद् शास्त्रकारः- 'अंगुलमावलियाणं' गाहा, 'हृत्थाम्भि' गाहा, 'भरहम्भि' गाहा,
 'संखेज्जम्भि उ' गाहा, आसां व्याख्या-अंगुलं क्षेत्राधिकारात् प्रमाणांगुलं गृह्यते, अवध्याधिकारात्चोच्छ्रयांगुलमित्येके । आवाल-
 का-असंख्येयसमयसंधातोपलक्षितः कालः, उक्तं च- 'असंखेयाणं समयाणं समुदयसामितिसमागमेषं एगावलिया ति-
 बुच्चइह" । अंगुलं चावलिका चांगुलावलिके तयोरांगुलावलिकयोर्भागमसंख्येयं पश्यति अवाधिज्ञानी, एतदुक्तं भवति-क्षेत्रम-

गुलासंख्येयभागमात्रं पश्यन् कालतः आवलिकाया असंख्येयमेव भागं पश्यत्यतीतमनागतं चेति, क्षेत्रकालदर्शनमुपचारेणो-
च्यते, अन्यथा हि क्षेत्रव्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायांश्च विवक्षितकालान्तवर्तिनः पश्यति, न तु क्षेत्रकालौ मूर्त्तौ-
द्रव्यात्मव्यनत्वात्, एवं सर्वत्र भावना द्रष्टव्या, क्रिया च गाथाचतुष्टयेऽप्यध्याहार्या । तथा द्वयोरंगुलावलिकयोः संख्येयो भागो
पश्यति, अंगुलसंख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्नावलिकायाः संख्येयभागमेव पश्यतीत्यर्थः । तथाऽगुलं पश्यन् क्षेत्रतः आवलि-
कान्तः पश्यति भिन्नामावलिकामित्यर्थः । तथा कालत आवलिकां पश्यन् क्षेत्रतोऽगुलपृथक्त्वं पश्यति, पृथक्त्वं हि द्विप्रभृतिरा-
नवभ्यः, इति प्रथमगाथार्थः । द्वितीयगाथाव्याख्या-हस्त इति हस्तविषयः क्षेत्रतोऽवधिः, कालतो मुहूर्त्तान्तः पश्यति भिन्नमुहूर्त्त-
मित्यर्थः, अवध्यवधिमतोरभेदोपचारदवाधिः पश्यतीत्युच्यते, तथा कालतो दिवसान्तो-भिन्नादिवसं पश्यन्, क्षेत्रता गव्यूत इति
गव्यूतविषयो बोद्धव्यः, तथा योजनाविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा पक्षान्तः-भिन्नं पक्षं पश्यन् कालतः
पंचविंशतियोजनानि पश्यतीति द्वितीयगाथार्थः । तृतीयगाथाव्याख्या-भरत इति क्षेत्रतो भरतविषयेऽवधौ कालतः अर्धमास
उक्तः । एवं जम्बूद्वीपविषये चावधौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकाविषयेऽवधाविति, मनुष्यलोकः खल्वर्धतृतीयद्वीपसमुद्रप-
रिमाणः, वर्षपृथक्त्वं च रत्नकालव्यबाह्यद्वीपविषयेऽवधावगन्तव्यमिति तृतीयगाथार्थः । चतुर्थगाथाव्याख्या-संख्यायत इति
संख्येयः, स च संवत्सरलक्षणोऽपि भवति, तु शब्दो विशेषणार्थः । किं विशिनाहि ? संख्येयो वर्षसहस्रात् परतोऽपि गृह्यते
इति तास्मिन् संख्येये कलनं कालः तास्मिन् कालेऽवधेर्गोचरे सति क्षेत्रतस्तत्स्यैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च समुद्राश्च द्वीपसमुद्रा अपि
भवन्ति संख्येयाः, अपिशब्दान्महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपीति, तथा कालेऽसंख्येये पत्योपमादिलक्षणोऽवधेर्विषये सति

तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः कदाचिदसंख्येया एव, यदा इह कस्य-
 चिन्मनुष्यस्यासंख्येयद्वीपसमुद्रविषयोऽवधिरुत्पद्यत इति कदाचिन्महान्तः संख्येयाः कदाचिदेकदेशः स्वयन्भूरमणतिरश्चोऽव-
 धिविज्ञेयः, स्वयंभूरमणविषयमनुष्यबाह्यावधेर्वा योजनापेक्षया च सर्वपक्षेऽसंख्येयमेव क्षेत्रमिति गाथार्थः । एवं तावत्परिस्थु-
 रन्यायमंगीकृत्य क्षेत्रवृद्ध्या कालवृद्धिरनियता कालवृद्ध्या च क्षेत्रवृद्धिः प्रतिपादिता । साभ्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यस्य वृद्धौ
 यस्य वृद्धिर्भवति यस्य धान भवति अमुमर्थमभिधत्सुराह-‘काले’गाहा व्याख्या-‘काले’ऽवधिज्ञानगोचरे वर्धमाने चतुर्णां द्रव्यादीनां
 वृद्धिर्भवति, कालस्तु भाज्यो-विकल्पयितव्यः, क्षेत्रस्य वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तस्यां क्षेत्रवृद्धौ सत्यां कदाचिद्वर्धते कदाचिन्नोति, कुतः ?
 क्षेत्रस्य सूत्रमत्वात् कालस्य च स्थूलत्वात्, द्रव्यपर्यायौ तु वर्धते, सप्तम्यन्तता चास्य-‘ए होइ अकारंते, पयमिभ वीयाए बहुसु
 पुह्णिगे । तइयाइसु छट्टी सत्तमीण एककमि महिलत्थे ॥१॥’ अस्माच्छ्रृणत् सिद्धेत्येवमन्यत्रापि प्राकृतशैल्या इष्टविभक्त्यन्तता
 पदानामवगन्तव्येति । तथा वृद्धौ च द्रव्यं च पर्यायश्च द्रव्यपर्यायौ तयोर्वृद्धौ सत्यां भाज्यो-विकल्पनीया क्षेत्रकालावेव तुशब्दस्यै-
 वकारार्थत्वात्, कदाचिदनयोर्वृद्धिर्भवति कदाचिन्नोति, द्रव्यपर्याययोः सकाशात् परिस्थूरत्वात् क्षेत्रकालयोरिति भावार्थः । द्रव्य-
 वृद्धौ तु पर्याया वर्धन्त एव, पर्यायवृद्धौ च द्रव्यं भाज्यं, द्रव्यात्पर्यायाणां सूत्रमत्वात् एकस्मिन् भावे(अ)क्रमवर्तिनामपि च वृद्धिसंभ-
 वात् कालवृद्धयभावो भावनीय इति गाथार्थः । अत्र कश्चिदाह-जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिकयोरेवधिज्ञानसंवाचिनोः क्षेत्रकालयो-
 रंशुलावलिकाऽसंख्येयभागोपलक्षितयोः परस्परतः प्रदेशसमयसंख्यया परिस्थूरसूक्ष्मत्वे सति क्रियता भागेन हीनाधिकत्व-
 मिति ?, अत्रोच्यते-सर्वत्र प्रतियोगिनः सत्त्वावलिकाऽसंख्येयभागादेः कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं, कुत एतत् ? अत आह-‘सुहुमो
 य’ गाहा, व्याख्या-सूक्ष्मश्च-श्लक्ष्णश्च भवति कालः, यस्मादुत्पलपत्रशतभेदे समयः प्रतिपत्रमसंख्येयाः प्रतिपादितास्तथापि

ततः कालात्क्षस्मतरं भवति क्षेत्रं, कुतः ? , यस्मादंगुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रदेशपरिमाणं प्रतिप्रदेशं समयगणनयाऽवसर्पिण्यो-
ऽसंख्येयास्तीर्थाङ्गिः प्रतिपादिताः, एतदुक्तं भवति-अंगुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रमसंख्येयावसर्पिणीसमथराशिपरिमाणमिति
गाथार्थः । 'से तं' इत्यादि, तदेतद्वर्धमानकमवाधिज्ञानमिति ॥

से किं तं हीयमाणयं ओहिनाणं ? , हीयमाणयं अप्यसत्थेहिं अञ्जवसाणहाणेहिं
वट्टमाणस्स वट्टमाणचरितस्स सांकिलिस्समाणस्स सांकिलिस्समाणचरितस्स सव्वओ समंता ओही
परिहायइ, से तं हीयमाणयं ओहिनाणं ४ (सू० १३) ।

चूर्णिः—हाणी चि हस्समाणं पुव्वावत्थातो अथोऽथो हस्समाणं, तं च वट्टमाणविपक्खतो भणितव्वं अप्यसत्थलेस्सोवरं-
जितं चित्तं अणेगासुभत्थच्चित्तणपरं चित्तं सांकिलिद्धं भण्णति ॥

श्रुत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत् हीयमानकं ? , हीयमानकं कथंचिद्वासं सदप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु 'वर्तमानस्य'
सतोऽविरतसम्प्यग्दृष्टेर्वर्तमानचारित्रस्य' देशविरतादेः 'सांकिल्यमानस्य' बद्धयमानकर्मसंस्पर्धादुत्तरोत्तरं संकलेशमासादयतः अ-
विरतसम्प्यग्दृष्टेरेव 'सांकिल्यमानचारित्रस्य' देशविरतादेः सर्वतः-समन्तादवाधिः परिधीयते, तदेतद्धीयमानकमवाधिज्ञानमिति ॥

से किं तं पडिवाइओहिनाणं ? , पडिवाइओहिनाणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखिज्जयभागां
वा संखिज्जभागां वा वालगं वा वालगपुहत्तं वा लिक्खं वा लिक्खपुहत्तं वा जूयं वा जूयपुहत्तं वा जवं वा

जवपुहुत्तं वा अंगुलं वा अंगुलपुहुत्तं वा पायं वा पायपुहुत्तं वा विहत्थि वा विहत्थिपुहुत्तं वा
 रयणिं वा रयणिपुहुत्तं वा कुच्चिं वा कुच्चिपुहुत्तं वा धणुं वा धणुपुहुत्तं वा गाउअं वा गाउपुहुत्तं
 वा जोअणं वा जोअणपुहुत्तं वा जोअणसयं वा जोयणसयपुहुत्तं वा जोयणसहस्सं वा जोयणस-
 हस्सपुहुत्तं वा जोअणलक्खवं वा जोअणलक्खपुहुत्तं वा उक्कोसेणं लोणं वा पासित्ता णं पडिवइज्जा ।
 से तं पडिवाइ ओहिनाणं (सू० १४)

चूर्णिः—उप्यन्नोहिनाणस्स पुणो पातो त्ति पडिवाती नाञ्च इत्यर्थः, तं च खेत्ताविसेसोवलंभेणं भण्णति, ते य इमे असंखे-
 यंगुलभागादिया दुप्पमिति जाव णव त्ति अंगुलपुहुत्तं भण्णति, दो हत्था कुच्छी पडिवातिणो जाव उक्कोसो लोणमेत्तए वा ॥
 वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि अथ किं तत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानं?, प्रतिपात्यवाधिज्ञानं ‘जहन्नामिति, यद्वाधिज्ञानं जवन्थेन
 सर्वस्वोक्तया अंगुलस्यासंख्येयभागमात्रं वा उत्कर्षेण-सर्वप्रचुरतया यावल्लोके दृष्ट्वा लोकमुपलभ्य तथाविधक्षयोपक्रमजन्य-
 त्वात् प्रतिपत्तेत्-न भवेदित्यर्थः, तदेतत् प्रतिपात्यवाधिज्ञानमिति क्रिया, शेषं प्रायो निगदसिद्धं, नवरं पृथक्त्वमिति द्विप्रभृतिः आ-
 नवभ्य इति सिद्धान्तपरिभाषा, तथा हस्त्वद्वयं कुक्षिरुच्यते, चत्वारो हस्ता धनुरिति, ‘से त’मित्यादि, तदेतत्प्रतिपात्यवाधिज्ञानं ॥
 से किं तं अपडिवाइ ओहिनाणं ? अपडिवाइ ओहिनाणं जेणं अलोणस्स एगमवि आगा-
 सपएसं जाणइ पासइ तेण परं अपडिवाइ ओहिनाणं, से तं अपडिवाइ ओहिनाणं (सू० १५)

चूर्णिः—‘अपडिवाति’ चि सोऽवि खेत्तविसोवलंभातो चैव णज्जाति, अतो भण्णाति-‘अलोगस्स एणमवि’ चि, अविप-
दत्थो संभावणे, किमुत-दुपदंसादिउवलंभे इत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘सै कितं’ इत्यादि, अथ किं-तदप्रतिपाल्यवधिज्ञानं ? ‘जणं’ ति येनावधिज्ञानेनालोकस्य संवन्धिनमेकमप्या-
काशप्रदेशम्, अपिशब्दाद् बहून् वा परयेत्-शक्यपेक्षयोपलभेत एतावत्क्षयोपशमप्रभवं यद् तत ऊर्ध्वमिति तत आरभ्या-
प्रतिपाति आर्केवलशरैरवधिज्ञानमिति, अयमत्र भावार्थः- एतावत्क्षयोपशमसंश्रान्तात्मा विनिहतप्रधानमतिपक्षयोद्धसंघात-
इव नरपतिर्न पुनः कर्मशत्रुणा परिभूयते, किं तर्हि समासादितैवावदालोकजय एवाप्रतिनिवृत्तः । शेषमपि कर्मशत्रुं विनिर्जि-
त्याप्नोति केवलराज्याश्रयमिति । लोकालोकाविभागस्त्वयं- जीवादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत्क्षेत्रं तैर्द्रव्यैः सह लोकः,
तद्विपरीतं हालोकाख्यम् । ‘सै तं’ इत्यादि तदेतदप्रतिपाल्यवधिज्ञानमिति ॥ व्याख्याताः षड् भेदाः, साम्प्रतं द्रव्यादिविषया-
पेक्षया भेदतोऽवधिज्ञानमेव निरूपयन्नाह—

तं समासओ चउव्विहं पन्नतं, तंजहा- दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ, तत्थ दव्वओ णं
ओहिनाणी जहन्नेणं अणंताहं रुविदव्वाहं जाणह पासह, उक्कोसेणं सव्वाहं रुविदव्वाहं जाणह
पासह । खित्तओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं अंगुलस्स असंखिज्जरभागं जाणह पासह, उक्कोसेणं
असंखिज्जाहं अलोगे लोणप्पमाणामित्ताहं खंडाहं जाणह पासह कालओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं

प्रतिपाल्य-
वधिः
अप्रतिपा-
त्यवधिः

आवलिष्याए असंखिज्जहभागं जाणइ पासइ, उक्कोसेणं असंखिज्जाओ उस्सापिणीओ अवसापि-
 णीओ अईयमणागयं च कालं जाणइ पासइ । भावओ णं ओहिनाणी जहनेणं अणंते भावे जाणइ
 पासइ, उक्कोसेण वि अणंते भावे जाणइ पासइ, संवभावाणमणंतभागं जाणइ पासइ (सू० १६)

चूणिः— वित्थरेण खयेवसमविसेसतो असंखेज्जाविधमोहिण्णाणं ओहिमादिगतिपज्जवसाणं वा चउइसविधवित्थरो ते
 पडुच्च इमं चतुविहं समासतो भण्णाति- दव्वादि, दव्वओ ओधिण्णाणी जहण्णेणं तेयाभासंतरं अणंते दव्वे उवल्लभति,
 उक्कोसतो संववरूविदव्वाइं जाणइ चि नाणं, तं च जं विसेसग्गाहणं तं णाणं सागारमित्थर्थः, पासति चि दंसणं, तं च जं
 सामण्णगाहणं तं दंसणं अणगारमित्थर्थः । खेत्ततो कालतो य सुत्तसिद्धं । भावतो ओधिण्णाणी जहण्णेणं अणंते भावे उव-
 ल्लभति उक्कोसतोऽपि अणंते, जहणपदातो उक्कोसपदं अणंतगुणं, उक्कोसपदेऽपि जे भावा ते संवभावाण अणंतभागे वड्ढति ॥

वृत्तिः— 'तं समासओ' इत्यादि, तद्-अवधिज्ञानं समासतः- संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो
 भावत इति । तत्र द्रव्यतः 'णं' इति वाक्यालंकारे, अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि द्रव्याणि तैजसभाषाद्रव्याणामपान्तराल-
 वर्तीनि, यत उक्तम्- 'तेयाभासादव्वाण अंतरा एत्थ ल्लभइ पडुवउ चि उक्कुट्टतः सर्वरूपिद्रव्याणि वादरस्रक्ष्मभेदाभिन्नानि
 जानाति विशेषाकारेण, पठ्यति सामान्याकारेण । आह-आदौ दर्शनं ततो ज्ञानमिति क्रमः, तत्र किमर्थमेतं परित्यज्य प्रथमं
 जानातीत्युक्तम् ? अत्रोच्यते- इहावाधिज्ञानाधिकारान्त्प्राधान्यव्यापनार्थमादौ जानातीत्युक्तम्, अवधिदर्शनस्य त्ववाधिविभंग-
 साधारणत्वात्पश्चात्पठ्यतीति । अथवा सर्वा एव लक्ष्यः साकारोपयोगोऽप्रयुक्तस्योत्पद्यस्ते इति, अवधेश्च लक्षित्वादिद्वय-

स्वार्थस्य स्व्यापनार्थमादौ जानातीत्याह, ततः क्रमेणोपर्योगप्रवृत्तेः पश्यतीति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्यासंख्येय-
भागमुत्कृष्टतोऽसंख्येयानि अलोकं केवलाकाशास्तिकाये शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति । कालतोऽव-
धिज्ञानी जघन्येनावलिकाऽसंख्येयभागमुत्कृष्टतोऽसंख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरतीतं चानागतं च कालं जानाति पश्यतीति,
भावार्थः प्राक् प्रतिपादितः एव भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येनानन्तान् भावान् पर्यायात् आधारद्रव्यानन्तत्वात् न तु प्रतिद्रव्य-
मिति, उत्कृष्टतोऽनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, तेऽपि चोत्कृष्टपदिनः सर्वभावानां-सर्वपर्यायाणामनन्तभाग इति ॥
इत्थमवधिज्ञानं भेदतोऽप्यभिधाय साम्प्रतं संग्रहणार्थमाह—

**ओही भवपञ्चदशो, गुणपञ्चदशो अ वणिशो द्विहो । तरस य बहू विगणा, दन्वे खिते
अ काले अ ॥ ५६ ॥**

चूर्णिः—‘ओधी भव’ गाहा-दन्वतो बहुविगणा परमाणुमादिद्रव्यविसेसातो, खेचतोऽपि अंगुलअसंख्येयभागविक-
ल्पादिया, कालतोऽपि आवालिअसंखेज्जभागानादिया, भावतोऽपि वणपञ्जवादिद्या ॥

वृत्तिः—अवधिर्भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च वर्णितो-व्याख्यातः एषः अनन्तरं पाठान्तरं वा ‘वर्णितो द्विविधः’ तस्य
द्विविधस्यापि बहवो विकल्पा द्रव्यत इति-द्रव्यविषयाः परमाणुकादिद्रव्यभेदात्, क्षेत्रत इति- क्षेत्रविषया अंगुलासंख्येयभा-
गादिविशिष्टक्षेत्रभेदात् कालत इति- कालविषयाः आवालिकाऽसंख्येयभागान्छुपलक्षितकालभेदात् । चशब्दान्नावाविषयाश्च
वर्णाधनेकप्रकारत्वाद्भावानाम् इति भाष्यार्थः ॥ एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साम्प्रतं ये बाह्यावधयो ये चाभ्यन्तरावधयो
भवन्ति तानुपदर्शयन्नाह—

णरइयदेवतित्थंकरा य, ओहिससऽबाहिंसां हुंति । पासंति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति॥५७॥
से तं ओहिंणाणपच्चकखं ।

हुंतिः—नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति समासः, कशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः प्रयोग इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयोऽवधेः-अवधिज्ञानस्य न बाह्या अबाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवधुपलब्धक्षेत्रस्यान्तर्वर्तन्ते सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवत् अबाह्यावधय एव भवन्ति नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः । तथा पश्याति सर्वतः-सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽप्यवकारार्थः, स चावधारणे सर्वासुवेव दिक्ष्वति । आह-अवधेरबाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत इत्यस्य सिध्दत्वात्सर्वतो ग्रहणमतिरिच्यत इति अत्रोच्यते-ननु अभ्यन्तरत्वे सत्यपि न सर्वे सर्वतः पश्यन्ति दिगन्तरालादर्शनादवधैर्विचित्रत्वात् अतो नातिरिच्यत इति । शेषास्तिर्यग्भरा देशेनेति-एकदेशेन पश्यन्ति, अत्रोष्ठिताऽवधारणविधेः शेषा एव देशतः पश्यन्ति न तु देशत एवेति गाथार्थः ॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साभ्रतं ये नियताऽवधयो ये चानियतावधयो भवन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह-‘नेरइय’ गाहा, व्याख्या- नारका देवा स्तीर्थकरा एवावधेरबाह्या भवन्ति । किञ्चुक्तं भवति ? नियतावधयो भवन्ति नियमेनैषामवधिर्भवतीत्यर्थः, तेन चावधिना पश्यन्ति सर्वत एव न पुनर्देशतोऽपि । अत्राह-पश्यन्ति सर्वत एवेत्येतावदेवास्तु अवधेरबाह्या भवन्तीत्येतत्त्वन्तर्यकं नियतावधित्वस्यार्थासिध्दत्वात् तथा चोक्तम्- ‘द्वयोर्भवप्रत्ययः, तद्वथा-देवानां च नारकाणां च’ इति, अतोऽर्थगम्यमेवैषां नियतावधित्वं तीर्थकृतामपि प्रासिध्दतरपारभाविक्वावधिसमन्वागमादेव नियतावधित्वसिध्धिरिति, अत्रोच्यते-नियतावधित्वे सिध्धेऽपि न सर्व-

स्वार्थस्य ख्यापनार्थमादौ जानातीत्याह, ततः क्रमेणोपर्योगप्रवृत्तेः पश्यतीति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्यासंख्येय-
भागमुत्कृष्टतोऽसंख्येयानि अलोकं केवलाकाशास्तिकाये शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति । कालतोऽव-
धिज्ञानी जघन्येनावलिकाऽसंख्येयभागमुत्कृष्टतोऽसंख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरतीतं चानागतं च कालं जानाति पश्यतीति,
भावार्थः प्राक् प्रतिपादितः एव भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येनानन्तान् भावान् पर्यायात् आधारद्रव्यानन्तत्वात् न तु प्रतिद्रव्य-
मिति, उत्कृष्टतोऽनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, तेऽपि चोत्कृष्टपदिनः सर्वभावानां-सर्वपर्यायाणामनन्तभाग इति ॥
इत्थमवधिज्ञानं भेदतोऽप्याभिधाय साम्प्रतं संग्रहमाश्यामाह—

**ओही भवपञ्चइओ, गुणपञ्चइओ अ वणिओ दुविहो । तस्स य बहू विणप्पा, दव्वे खित्ते
अ काले अ ॥ ५६ ॥**

चूर्णिः— 'ओधी भव' गाहा-द्ववतो बहुविगप्पा परमाणुमादिद्रव्यविसेसातो, खेचतोऽवि अंगुलअसंख्येयभागविक-
प्पादिया, कालतोऽवि आवालिअसंखेज्जभागदिद्या, भावतोऽवि वणणपञ्जवादिद्या ॥

वृत्तिः—अवधिर्भवप्रत्ययो गुणप्रत्ययश्च वर्णितो-व्याख्यातः एषः अनन्तरं पाठान्तरं वा 'वर्णितो द्विविधः' तस्य
द्विविधस्यापि बहवो विकल्पा द्रव्यत इति-द्रव्याविषयाः परमाणुकादिद्रव्यभेदात्, क्षेत्रत इति- क्षेत्रविषया अंगुलासंख्येयभा-
गादिविशिष्टक्षेत्रभेदात् कालत इति- कालविषयाः आवलिकाऽसंख्येयभागाद्युपलक्षितकालभेदात् । चशब्दान्नावाविषयाश्च
वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद्भावानाम् इति माश्यार्थः ॥ एवं तावदवधिज्ञानमभिधाय साम्प्रतं ये बाह्यावधयो ये चाभ्यन्तरावधयो
भवन्ति तानुपदर्शयन्नाह—

णरइयदेवतित्थंकरा य, ओहिस्सज्वाहिंसां हुंति । पासंति सन्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति॥५७॥
 से तं ओहिनाणपच्चकखं ।

वृत्तिः—नारकाश्च देवाश्च तीर्थकराश्चेति समासः, कशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, अस्य च व्यवहितः प्रयोग इति दर्शयिष्यामः, एते नारकादयोऽवधेः-अवधिज्ञानस्य न बाह्या अवाह्या भवन्ति, इदमत्र हृदयम्-अवध्युपलब्धक्षेत्रस्यान्तर्वर्तिन्ते सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवत् अवाह्यावधय एव भवन्ति नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः । तथा परयति सर्वतः-सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चावधारणे सर्वास्वेव दिक्ष्विति । आह- अवधेरवाह्या भवन्तीत्यस्मादेव सर्वत इत्यस्य सिध्यत्वात्सर्वतो ग्रहणमतिरिच्यत इति अत्रोच्यते- ननु अभ्यन्तरत्वे सत्यपि न सर्वे सर्वतः परयन्ति दिगन्तरालादर्शनादवधेर्विचित्रत्वात् अतो नातिरिच्यत इति । शेषास्तिर्यग्भरा देशेनेति- एकदेशेन परयन्ति, अत्रोष्टिताऽवधारणविधेः शेषा एव देशतः परयन्ति न तु देशत एवेति गाथार्थः ॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-एवं तावदवधिज्ञानस्यभिधाय साम्प्रतं ये नियताऽवधयो ये चानियतावधयो भवन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह- 'नेरइय' गाहा, व्याख्या- नारका देवा स्तीर्थकरा एवावधेरवाह्या भवन्ति । किञ्चुक्तं भवति ? नियतावधयो भवन्ति नियमेनैषामवधिर्भवतीत्यर्थः, तेन चावधिना परयन्ति सर्वत एव न पुनर्देशतोऽपि । अत्राह- परयन्ति सर्वत एवेत्येतावदेवास्तु अवधेरवाह्या भवन्तीत्येतन्नर्थकं नियतावधित्वस्यार्थसिध्यत्वात् तथा चोक्तम्- 'द्वयोर्भवप्रत्ययः, तद्यथा- देवानां च नारकाणां च' इति, अतोऽर्थगम्यमेवैषां नियतावधित्वं तीर्थकतामपि प्रसिध्यतरपारभविक्वावधिसमन्तागमादेव नियतावधित्वसिधिरिति, अत्रोच्यते- नियतावधित्वे सिध्येऽपि न सर्व-

कालवस्थायित्वासिद्धिरित्यतस्तत्प्रदर्शनार्थमवधेरवाह्या भवन्तीति सदाऽवधिज्ञानवन्तो भवन्तीति ज्ञापनार्थत्वाददृष्टम् । यद्येवं तीर्थकृतां सर्वकालवस्थायित्वं विरुध्यत इति, न, ह्यवस्थकालस्यैव विवक्षितत्वात्, अलं विस्तरेण, येषं पूर्ववदिति गार्थार्थः ॥ से तं ओहिनानं' ति तदेतदवधिज्ञानम् ।

से किं तं मणपञ्जवनाणं ? मणपञ्जवनाणे णं भंते किं मणुस्साणं उण्णज्जइ अमणुस्साणं ? गोअमा ! मणुस्साणं नो अमणुस्साणं । जइ मणुस्साणं किं संसुच्छिममणुस्साणं गन्भवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा । नो संसुच्छिममणुस्साणं उण्णज्जइ गन्भवकंतिअमणुस्साणं उण्णज्जइ जइ गन्भवकंतिअमणुस्साणं किं कमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं अकमभूमियगन्भवकंतिअमणुस्साणं अंतरदीवगगन्भवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! कमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं नो अकमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं नो अंतरदीवगगन्भवकंतिअमणुस्साणं । जइ कमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं किं संखिज्जवासाउयकमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं असंखिज्जवासाउअकमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! संखेज्जवासाउअकमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं नो असंखेज्जवासाउअकमभूमिअगन्भवकंतिअमणुस्साणं । जइ संखेज्जवासाउअकमभूमिअगन्भवकंतिअमणु-

रसाणं किं पञ्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं अपञ्जत्तगसंखेज्जवासा-
 उअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! पञ्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भव-
 ककंतिअमणुस्साणं नो अपञ्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं । जइ
 पञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं किं सम्महिद्विपञ्जत्तगसंखेज्जवासा-
 उअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं मिच्छदिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भव-
 ककंतिअमणुस्साणं सम्ममिच्छाद्विद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं ?
 गोअमा ! सम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं नो मिच्छाद्विद्वि-
 पञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं नो सम्मामिच्छाद्विद्विपञ्जत्तगसं-
 खेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं । जइ सम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअक-
 म्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं किं संजयसम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भ-
 वककंतिअमणुस्साणं असंजयसम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणु-
 रसाणं संजयासंजयसम्महिद्विपञ्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमियगन्भवककंतिअमणुस्साणं ? गो-

यमा ! संजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखिज्जवासाउयकम्मभूमियगन्भवककंतिअमणुस्साणं नो असं-
जयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं नो संजयासंजयसन्महि-
द्विदृषज्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं । जह्म संजयसन्महिद्विदृषज्जत्तग-
संखिज्जवासाउयकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं किं पथत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखिज्ज-
वासाउयकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं अपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअ-
कम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं ? गोअमा ! अपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअ-
कम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं णो पयत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअ-
गन्भवककंतिअमणुस्साणंनोपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअ-
मणुस्साणं । जह्म अपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्सा-
णं किं इद्विदृषत्तअपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं
अणिद्विदृषत्तअपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखिज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं ?
गोअमा ! इद्विदृषत्तअपमत्तसंजयसन्महिद्विदृषज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगन्भवककंतिअमणुस्साणं

नो आणिद्धिपत्तअपमत्तसंजयसम्महिद्धिपज्जत्तगसंखेज्जवासाउअकम्मभूमिअगल्लभवकंतिअपणुस्साणं
मणपज्जवनाणं समुपज्जइ ॥ (सू० १७)

चार्णिः—मणपज्जवनानाणमिद्दार्णि—तस्स सरूवं बणिणतमादीए, इद्दार्णि सामी षिसेसिज्जइ पुच्छुत्तरेहिं 'किं मणुस्स' इत्यादि,
संसुच्छिममणुस्सा गल्लभवकंति यमणुस्साणं चैव वंतिपिच्चादिसु संभवंति, कम्मभूमगा पंचसु भरहेसु पंचसु एरवदेसु पंचसु
महाविदेसेसु य, हेमवतादिसु मिशुणा ते अकम्मभूमगा, तिणिज्जोयणसते लवणजलमोगाहिच्चा जुल्लहिमवंतिसिहरिपादपतिद्धिता
एगोरूनादिच्छपणअंतरदीवगा । 'किं पज्जत्तगाणं अपज्जत्ताणं' ति पज्जत्ती णाम सत्ती सामत्थं, सा य पुण्णलदव्वोवच्चा
उत्पज्जति, ताओ य छपज्जत्तीतो ता । आहार०सरीर०इंदिय०आणपाणू०भासा०मणपज्जत्ती चेति । तत्थ एगिंदियाणं चउत्तरो विग-
लिंदियाणं पंच, असंणीणं संववहारतो पंच चैव, सण्णीणं च छ । तत्थ आहारपज्जत्ती नाम- खलरसपरिणामणसत्ती आहार-
पज्जत्ती, सत्तथातुतथा परिणामणसत्ती सरीरपज्जत्ती, पंचण्हमिंदियाणं जोगा पोण्णला विथितु अणाभोगनिवाचितविरिय-
करणेण तल्लभावापायणसत्ती इंदियपज्जत्ती, पोण्णलज्जोगाणापाणूण गहणणिसिरणसत्ती आणापाणूपज्जत्ती, वहजोगे पोण्णले
वेत्तुण भासत्ताए परिणामेत्ता वहजोगत्ताए निसिरणसत्ती भासापज्जत्ती, मणजोगे पोण्णले वेत्तुणं मणत्ताए परिणामेत्ता
मणजोगत्ताए निसिरणसत्ती मणपज्जत्ती । एत्ताओ पज्जत्तीओ पज्जत्तयणामकम्मोदएणं णिविचित्तज्जंति, ता जेसिं अत्थ ते
पज्जत्तया, अपज्जत्तयणामकम्मोदएणं अणिव्वत्तातो जेसिं ते अपज्जत्तया । अप्पमत्तसंजता जिणकप्पिया परिहारविस्सुधिया

घटाभासत्वेत्तेण विडलतरौ भवति, एवं विडलमती अब्भहितरागं मणोलद्धिजीवद्वन्वाधारत्वेत्तं जाणति, तं च नियमा विपुलतरं इत्यर्थः । अहवा आयामाविकखभेणं अब्भहितरागं बाह्येण विडलतरं खेत्तं उपलभत इत्यर्थः । अहवा दोऽवि पदा एगदा विसिद्धविसुद्धिविसेसदंसगो तरसहो चि यथा शुक्लः शुक्लतर इति । किं च जहा पगासगदन्वविसेसातो खेत्तविसुद्धिविसेसो लक्खिज्जाति तहा मणपज्जवणाणवरणविसेसातो रिज्जमणपज्जवणाणिसमीवातो विपुलमणपज्जवणाणी विसुद्धतरागं जाणति, मणपज्जवणाणवरणखयोवसमुत्तमलंभत्तणतो वा वितिमिरतरागं ति भणति । अहवा पुण्वबद्धमण- पज्जवणाणवरणखयोवसमुत्तमलंभत्तणतो विसुद्धं ति भाणितं, तस्सेवावरणवज्झमाणस्सऽभावत्तणतो पुण्वबद्धस्स य अणुद- यत्तणतो वितिमिरतरागं ति भणति । अहवा दोऽवि एते एगद्धिया पदा मणपज्जवनाणस्स । सेसं कंठं । इदाणि केवलणाणं भणति मणपज्जवणाणांतरं सुत्तकमुद्धिच्चणतो विसुद्धिलाभुत्तरमयो य केवलं भणति ॥

श्रुतिः— एतन्वोत्पद्यमानं द्विधोत्पद्यते, तद्यथा- ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च मननं मतिः संवेदनमित्यर्थः, ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धनमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः ॥ एवं विपुला-विशेष- ग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूतमनोद्रव्य- विज्ञप्तिरिति भावार्थः, अस्यां व्युत्पत्तौ स्वतंत्रं ज्ञानमेव गृह्यत इति । अथवा ऋज्वी- सामान्यग्राहिणी मतिरस्य सोऽयमृजु- मतिस्तद्वानेव गृह्यते, एवं विपुला- विशेषग्राहिणी मतिरस्येति विपुलमतिस्तद्वानेव, भावार्थः प्राग्बदुत्तरत्र वा वक्ष्यामः । 'तं समासतो' इत्यादि तद् समासवशत्तुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- द्रव्यतः श्वेततः कालतः माषतः, तत्र द्रव्यतः 'णं' इति पूर्ववत्

ऋजुमतिः अनन्तान्-अपरिमितान् अनन्तपर माएवात्मकानित्यर्थः, स्कन्धात् विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् संज्ञिभिः पञ्चे-
 न्द्रियैः पर्याप्तैः अर्थावतीषद्दीपसमुद्रान्तर्वर्तिभिर्मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः. जानीत इति मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयो-
 पशमस्य पटुत्वात्साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदाजानीत इत्युच्यते । तदालोचितं पुनरर्थं घटादिलक्षणमध्यक्षतो न
 जानाति, किंतु तत्परिणामान्यथानुपपत्त्याऽनुमानतः पश्यतीत्युच्यते उक्तं च भाष्यकारेण--“जाणह बज्जेऽणुभाणाड चि ”
 इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, यतो मूर्त्तद्रव्यालम्बनभवेदं, मन्तारभस्त्वमूर्त्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन् न च तदनेन साक्षात्कर्तुं
 शक्यते । तथा चतुर्विधं चक्षुर्दर्शनादिदर्शनमुक्तमतो भिन्नालम्बनभवेदमवसेयम्, तत्र च दर्शनसंभवात् पश्यतीत्यपि न दु-
 ष्टम्, एकप्रयान्नपेक्षया तदन्तरमावित्राच्चोपन्यस्तामिति । ओघतो वैकविधक्षयोपशमलब्धौ विविधोपयोगसंभवाद्दिशेषसामा-
 न्यार्थापेक्षया जानाति पश्यति चेत्यदृष्टमित्यलं विस्तरेण । तानेव विपुलमातिरभ्याधिकतरान् स्कन्धान् द्रव्यार्थतया वर्णादि-
 भिश्च जानाति पश्यति च । क्षेत्रत ऋजुमतिरथो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्त्यानि शुल्लकप्रतराणीति,
 शुल्लकप्रतरपरिज्ञानार्थमिदं पण्णविज्जाति-तिरयलोकस्स उड्ढाहमद्धारसजोयणसयस्स बहुमज्जे एत्थ असंखेजंशुलभागमेत्ता
 लोणागासपतरा अलोणेण संघड्डिया सव्वसुड्ढातरा सुड्ढागपतर ति भण्णांति, ते य सव्वतो रज्जुप्पमाणा तैसि बहुमज्जे
 दो सुड्ढागपतरा, तैसि बहुमज्जे जवुदीवे रतणप्पभणुदवीबहुसमभूमिभागो मंदरस्स बहुमज्जे एत्थादुपएसो रुयगो जत्तोदि-
 सिविदिसिविभागो पवत्तो, एयं तिरियलोकमज्जे, एयातो तिरियलोकमज्जातो रज्जुप्पमाणसुड्ढागपतरेहितो उवरि तिरियं
 असंखेयंशुलथापवुड्डी उवरि हुत्तोऽवि अंशुलअसंखेयभागारोहो चैव एवं तिरियमुवरि च अंशुलासंखेयभागवुड्डीए ताव लोणे-

सावथैश्चेति समासः, तं प्रकटयति- प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं मानुषक्षेत्रम्- अर्थतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तच्चि-
बन्धनं, न तद्बहिर्व्यवस्थितप्राणिमनःपरिचिन्तितार्थविषयं भवति इत्यर्थः, गुणाः- क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः कारणानि
यरय तद्गुणप्रत्ययं, चारित्रमस्यास्ताति चारित्रवान् तस्य चारित्रवत् एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति- अप्रमत्तसंयतस्य
आमर्षाभ्यादिक्रद्धिप्राप्तस्य चेति गाथार्थः । 'से तं मणपञ्जवणाणं' तदेतत् मनःपर्यायज्ञानमिति ॥

मू०-से किं तं केवलनाणं ? केवलनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा- भवत्थकेवलनाणं च सिद्धकेवल-
नाणं च । से किं तं भवत्थकेवलनाणं ? भवत्थकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा- सजोगिभवत्थ-
केवलनाणं च अयोगिभवत्थकेवलनाणं च । से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ? सयोगिभवत्थकेवल-
नाणं दुविहं पणत्तं तं जहा- पढमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवल-
नाणं च, अहवा चरमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।
से तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं । से किं तं अयोगिभवत्थकेवलनाणं ? अयोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं
पन्नतं, तं जहा- पढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च,
अहवा चरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं
अजोगिभवत्थकेवलनाणं (सू० १९) .

चूर्णिः— 'से किं तं केवल' इत्यादि सूत्रम्, केवलनाणअभेदेऽपि भेदो भवसिद्ध्यावत्थादि एहि अर्णगथा इमो क-
ज्जाति, मणुस्सभवद्वितस्स जं केवलनाणं तं भवत्थकेवलनाणं, चसद्दो उस्सण्णे भेददंसणे, सव्वकम्मविष्णुक्को सिद्धो,
तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलनाणं । मणादितो जोगो, सो य जहा संभवतो तेण सह जोगेण सजोगी तस्स जं नाणं तं स-
जोगिभवत्थकेवलनाणं । अजोगी सव्वजोगिनिरुद्धो सन्भावठितो, तस्स जं णाणं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं । पढमसमयो
केवलणाणुप्पत्तिसमयो चेव, अपढमो वितियादिसमयो जाव सजोगित्तस्स चरमसमयेत्थर्थः । अहवा एस्सेवत्थो समयाविकर्षण
अण्णाहा दंसिज्जाति-सजोगिकालचारिमसमए चारिमो त्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्यर्थः, अचारिमो त्ति चारिमो
न भवति चारिमस्स आदिसमयातो आरब्भ ओमत्थगं भेज्झं जाव पढमसमयो ताव अचरमसमया भणत्ति, एत्तेसु जं
णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलनाणं, सेसं कंटं ॥

वृत्तिः— 'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि, अथ किं तत् केवलज्ञानं? केवलज्ञानं द्विविधं ब्रह्मसं, तद्यथा-भवत्थकेवलज्ञानं
च सिद्धकेवलज्ञानं च भवन्त्यस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः, भवो गतिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवत्थः,
तस्य केवलज्ञानं । भवत्थकेवलज्ञानं 'षिथो (धू) संराद्धो' 'राथ साध संसिद्धो' 'षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' सिद्ध्याति स्म सिद्धः,
यो येन गुणेन निष्पन्नः--परिनिष्ठितो न पुनः साधनीयः सिद्धौदनवत् स सिद्धः, स च कर्मासिद्धादि भेदादनेकविधः, उक्तं
च- 'कम्मं सिष्से य विज्जाए, मंते जोगे अ आगमे । अत्थजत्ताआभिष्पाए, तवे कम्मकखए इअ ॥ १ ॥ ' इह कर्मक्षयसि-
द्धेनाविकारः, स चाशेषकर्माशक्षयात् कर्मक्षयसिद्धः, सितध्यांसित्वात् सिद्धः 'सित वर्णवन्धनयोः' इति सितं-बद्धमष्टप्रकारं कर्म

श्रीनन्दी-
सूत्रं
सचूर्णि-
ष्टितिकम्

॥ ४१ ॥

बुद्धी ण्यन्वा जाव उड्डुल्लेयमज्झं, ततो पुणो तेणेव कमेणं संवट्ठी कायन्वो जाव उवरिमलोगंतो रज्जुप्पमाणा, ततो उड्डुलो-
ममज्झातो उवरि हेट्ठा य कमेण खुड्ढागपतरा भाणियन्वा जाव रज्जुप्पमाणा खुड्ढागपयर चि, तिरियल्लेयमज्झरज्जुप्पमाणा-
खुड्ढागपतरेहितोऽवि हेट्ठा अंगुलस्स असंखेयभागबुद्धी तिरियं अहोवगाहेण वि अंगुलस्स असंखेयभागो चेव, एवमहोलोगो
वड्डुयन्वो जाव अहोलोगंतो सत्तरज्जुओ सत्तरज्जुपतरेहितो वि उवरि कमेण खुड्ढागपयरा भाणियन्वा जाव तिरियल्लेयमज्झा
रज्जुप्पमाणा खुड्ढागपयर चि, एवं खुड्ढागपरूवणे कते इमं भन्नाइ--उवरिम चि तिरियल्लेयमज्झाओ अहो जाव नवजोयणस-
याणि ताव हमीसे रतणप्पभाए पुट्ठाते उवरिमखुड्ढागपतर चि भन्नाति, तदथो अधोलोगे जाव अहोलोगिया गाम चि, एए
हेट्ठिमखुड्ढागपयर चि भन्नाति, रिज्जुमती अहो ताव परस्सति चि, भाणियं होइ । अहवा अहोलोगस्स उवरिमा खुड्ढागपयरा ति-
रियल्लेगस्स य हेट्ठिमा खुड्ढागपयर चि ते जाव परयतीत्यर्थः । अन्ने भणंति--उवरिम चि अधोलोगोवरि जे ते उवरिमा,
के य ते ? उच्चयते--सन्वातिरियल्लेगवत्तिणो तिरियल्लेगस्स वा अहो नवजोयणसत्तवत्तिणो, ताण चेव जे हेट्ठिमा ते जाव परय-
तीत्यर्थः । इमं च ण धड्ढति, अहोलोइयगाममणपज्जवणाणसंभववाहल्लत्तणओ, उक्तं च--“इहाधोलौकिकान् ग्रामान्,
तिर्यण्लोकविवर्तिनः । मनोगतांस्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्तिनामापि ॥ १ ॥” अलं प्रसंगेन । एवमूर्ध्वं यावज्जाति-
श्चक्रस्योपरितलं तिर्यग्यावदन्तो मनुष्यक्षेत्रे मनुष्यलोकान्त्व इत्यर्थः । शेषं सुगमम् यावत् ‘सण्णीणं पंचादियाणं’ इत्यादि,
तत्र संज्ञिनोऽपान्तरालगतावपि तदायुक्कसंवेदनाद्भिधीयन्त एव, न तैरिहाधिकार इत्यतः पञ्चेन्द्रियग्रहणं, ततोऽपि चोपपात-
क्षेत्रप्राप्ता अपि मनःपर्याप्त्याऽपर्याप्तका अपि भण्यन्ते, न च तैरपीहाधिकार इत्यतः पर्याप्तकग्रहणमिति, स्वरूपकथनं वा सं-

क्षिणां पंचेन्द्रियाणां पर्याप्तकानामिति । अथवा संहिनो हेतुवादीपदेशेन विकलेन्द्रिया अपि भण्यन्ते, तद्व्यवच्छेदार्थं पञ्च-
 न्द्रियग्रहणं, तेऽप्यपर्याप्तका अपि भवन्ति, अतः पर्याप्तकग्रहणमिति । तं चेत्यादि, इह क्षेत्राधिकारस्यैव प्राधान्यात्तदेव म-
 नोलक्षिसमन्वितजीवाधारक्षेत्रमभिगृह्यते । विपुलमतिः अर्धं तृतीयस्य येषु तानि अर्धतृतीयानि, तैरभ्याधिकतरं प्रभूततर-
 मित्यर्थः, तदेव प्राकृतशैल्याऽभ्याधिकतरकं, एवं शेषेष्वपि द्रष्टव्यं, तत्रैकदिशमभ्याधिकतरं भवत्यतः सर्वत्राभ्याधिकतरमिति
 प्रतिपादनार्थमाह-विपुलतरं-विस्तीर्णतरम्, अथवाऽऽयामविक्रमभावाश्रित्याभ्याधिकतरं बाह्यमशाश्रित्य विपुलतरं, तथा विशु-
 द्धतरं-निर्मलतरमित्यर्थः, यथा चन्द्रकान्तादि प्रकाशकद्रव्यं विमलविमलतरविशेषाद्दिमलप्रकाशितद्रष्टुः सकाशाद्दिमलतर-
 प्रकाशितद्रष्टा विशुद्धतरं पश्यति, एवं विक्रमिमतौदयमनःपर्यायज्ञानावरणस्य कारणभेदतो मन्दमन्दतरविशेषभावात् क्र-
 जुमतेः सकाशाद्दिपुलमतिविशुद्धतरमिति उपशान्तावरणविशेषादापि ज्ञानस्य विशेष इत्येतावतांशेन दृष्टान्तः, तथा तदा-
 वरणक्षयोपशमविशेषाच्च वितिमिरतरं-निर्मलतरम् । अथवा प्राग्बद्धतदावरणकर्मक्षयोपशमस्य प्रधानत्वाद्दिविशुद्धतरं बध्य-
 मानावरणकर्मक्षयोपशमविशेषाच्च वितिमिरतरं बध्यमानाभावाच्च वितिमिरतरमित्यन्ये, अथवैकारिका एवैते शब्दा नाना-
 देशजानां विनेयानां कस्यचित्कश्चित्सिद्धो भवतीत्युपन्यस्ताः, क्षेत्रं तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति जानाति पश्यति । शेषं
 निगदसिद्धं यावत् ' मणपञ्जब ' गाहा, व्याख्या-मनःपर्यायज्ञानं प्राप्तिरूपितशब्दार्थं, पुनः शब्दो विशेषणार्थः, इदं
 हि रूपिनिबन्धनक्षयापशमिकप्रत्यक्षादिसाम्येऽपि सत्यवधिज्ञानात्स्वाम्यादिभेदेन विशिष्टमिति स्वरूपतः प्रतिपादयन्नाह-
 जायन्व इति जनाः, तेषां मनांसि जनमनांसि, जनमनोभिः परिचिन्तितः जनमनःपरिचिन्तितः, जनमनःपरिचिन्तितश्चा-

सावर्थश्चेति समासः, तं प्रकटयति- प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं मानुषक्षेत्रम्- अर्थवृत्तीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तन्नि-
बन्धनं, न तद्गह्विर्व्यवस्थितग्राणिमनःपरिचिन्तितार्थविषयं प्रवर्तत इत्यर्थः, गुणाः- क्षान्त्यादयः त एव प्रत्ययाः कारणानि
यस्य तद्गुणप्रत्ययं, चारित्रमरयास्ताति चारित्रवान् तस्य चारित्रवत एवेदं भवति, एतदुक्तं भवति- अप्रमत्तसंयतस्य
आमर्षिष्व्यादिक्रद्धिग्रासस्य चेति गाथार्थः । 'से तं मणपज्जवणाणं' तदेतत् मनःपर्यायज्ञानामिति ॥

मू०-से किं तं केवलनाणं ? केवलनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा- भवत्थकेवलनाणं च सिद्धकेवल-
नाणं च । से किं तं भवत्थकेवलनाणं ? भवत्थकेवलनाणं दुविहं पणत्तं, तं जहा- सजोगिभवत्थ-
केवलनाणं च अयोगिभवत्थकेवलनाणं च । से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ? सयोगिभवत्थकेवल-
नाणं दुविहं पणत्तं तं जहा- पढमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवल-
नाणं च, अहवा चरमसमयसयोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।
से तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं । से किं तं अयोगिभवत्थकेवलनाणं ? अयोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं
पन्नतं, तं जहा- पढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च अपढमसमयअयोगिभवत्थकेवलनाणं च,
अहवा चरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं
अजोगिभवत्थकेवलनाणं (सू० ११) .

द्वार्षिः— 'से किं तं केवल' इत्यादि सूत्रम्, केवलनाणश्रुतेर्देवो भवसिध्वावत्यादि एहि अर्णशधा इमो क-
ज्जाति, मणुस्सभवादितस्स जं केवलनाणं तं भवत्थकेवलनाणं, चसद्दो उस्सण्णे भेददंसणे, सव्वकम्मविप्पमुक्को सिद्धो,
तस्स जं णाणं तं सिद्धकेवलनाणं । मणादितो जोगो, सो य जहा संभवतो तेण सह जोगेण सजोगी तस्स जं नाणं तं स-
जोगिभवत्थकेवलनाणं । अजोगी सव्वजोगित्तिद्धो सन्भावठितो, तस्स जं णाणं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं । पढमसमयो
केवलणाणुप्पत्तिसमयो चैव, अपढमो चित्तिथादिसमयो जाव सजोगित्तस्स चरमसमयेत्यर्थः । अहवा एसेवत्थो समयविकर्पेण
अण्णाहा दंसिज्जाति-सजोगिकालचारिमसमए चरिमो त्ति पच्छिमो, ततो परं अयोगी भविष्यतीत्यर्थः, अचारिमो त्ति चरिमो
न भवति चरिमस्स आदिसमयातो आरब्ध ओमत्थगं भेज्झं जाव पढमसमयो ताव अचरमसमया भण्णात्ति, एत्तेसु जं
णाणं तं अचरमसमयभवत्थकेवलनाणं, सेसं कंटं ॥

द्वार्षिः— 'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि, अथ किं तत् केवलज्ञानं? केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-भवत्थकेवलज्ञानं
च सिद्धकेवलज्ञानं च भवन्त्यस्मिन् कर्मवशावर्तिनः प्राणिन इति भवः, भवो गतिर्जन्मेति पर्यायाः, भवे तिष्ठतीति भवत्थः,
तस्य केवलज्ञानं । भवत्थकेवलज्ञानं 'विधौ (धू) संराद्धौ' 'राध साध संसिद्धौ' 'धिधू शान्ते माङ्गल्ये च' सिध्यति स्म सिद्धः,
यो येन गुणेन निष्पन्नः--परिनिष्ठितो न पुनः साधनीयः सिद्धौदनवत् स सिद्धः, स च कर्मसिद्धादि भेदादनेकविधः, उक्तं
च- 'कम्मं सिर्पे य विज्जाए, मंते जोगे अ आगमे । अत्थजत्ताअभिप्पाए, तवे कम्मवत्तए इअ ॥ १ ॥ ' इह कर्मक्षयसि-
द्धेनाधिकारः, स चाशेषकर्माश्रय्यात् कर्मक्षयसिद्धः, सितध्वांसित्त्वात् सिद्धः 'सित वर्णवन्धनयोः' इति सितं-वद्धमष्टप्रकारं कर्म

तद्विधिसितुं शीलमस्येति सितध्वंसी सिद्धः तस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानम् । 'से किं तं' इत्यादि अथ किं तद्भवस्थकेवलज्ञानं? भवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, इह शुज्यन्त इति योगीणाः कायादयः, उक्तं च, "कायवाङ्मनःकर्म योगः," (तत्त्वा० ६-१) तत्रौदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहवागद्रव्यसमूहसाञ्चिव्याज्जीवव्यापारो वागयोगः, तथादारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाञ्चिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः, तद्यथा संभवं योगोऽस्य विद्यते इति सयोगी, सयोगी चासौ भवस्थश्च सयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं । एवं न योगी अयोगी, स च भवस्थश्च अयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानं अयोगिभवस्थकेवलज्ञानं शैलेश्यवस्थानात्स्येत्यर्थः । अथ किं तत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं ? सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च अप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, तत्र प्रथमसमयस्तत्प्रथमतयोत्पत्तिसमय एव गृह्यते, न प्रथमोऽप्रथमः द्वितीयादयः सर्वे एव शैलेश्यवस्थाप्राप्तेरप्रथमसमय इति । अथेत्यन्यथा प्रतिपाद्यते—चरमसमय इत्यादि, तत्र चरमः सयोगिकालान्त्यसमयः, न चरमोऽचरमः पश्चानुपूर्व्या चरमादारभ्य सर्वे एव आकेवलप्राप्तेरचरमा इति । 'से किं तं' इत्यादि, अत्रापि शैलेश्यवस्थाभाविकेवलज्ञानमवधीकृत्यैवमेव भावनीयम्, अलं विस्तरण । 'से तं' इत्यादि निगमनं तदेतद्भवस्थकेवलज्ञानम् ॥

मु०—से किं तं सिद्धकेवलनाणं ? सिद्धकेवलनाणं द्विविहं पण्णत्तं, तं जहा—अणंतरसिद्धके-

वलनाणं च परंपरसिद्धकेवलनाणं च (सू० २०)

चूर्णिः—से किं तं सिद्धकेवलनाणं इत्यादिद्वयं, तस्य सिद्धकेवलनाणं द्विविदं—अणंतरं, परंपरं तस्य अणंतरं णो समयंतरं पत्तं सिद्धत्वप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानं? सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रक्षरं, तद्यथा-अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च । तत्र शैलश्रयवस्थापर्यन्तवर्तिसमयसमासादितसिद्धत्वस्य तस्मिन्नेव समये यत्केवलज्ञानं तदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं, ततो द्वितीयादिसमयेष्वनन्ततामप्यनागतादां परंपरसिद्धकेवलज्ञानामिति ॥

से किं तं अणंतरसिद्धकेवलनाणं ? अणंतरसिद्धकेवलनाणं पञ्चरसविदं पणत्तं, तं जहा-
तित्थासिद्धा १ अतित्थासिद्धा २ तित्थयरसिद्धा ३ अतित्थयरसिद्धा ४ समयंबुद्धसिद्धा ५ पत्तेयंबुद्ध-
सिद्धा ६ बुद्धबोहियसिद्धा ७ इत्थालिंसासिद्धा ८ पुरिसालिंसासिद्धा ९ नपुंसगासिद्धा १० सल्लिंसासिद्धा
११ अन्नलिंसासिद्धा १२ निहिलिंसासिद्धा १३ एणासिद्धा १४ अणेगासिद्धा १५ से तं अणंतरसिद्ध-
केवलनाणं (सू० २१)

चूर्णिः—ते पंचदशविधाः तित्थासिद्धा इत्या, तित्थसिद्धा इति जे तित्थे सिद्धा ते तित्थासिद्धा, तित्थं च चाउव्वण्णो समयण-
संधो पटमगाहधरो वा, भणितं च ‘आसिसे तित्थं भंते तित्थं अहिहादि तित्थं ? गोतमा! अरहा ताव तित्थंकरे, तित्थं पुण

चाडव्यणो समणसंघो ।” तन्मि तित्थकालभावे उप्पणं ततो वा तित्थकालभावातो जे सिद्धा ते तित्थसिद्धा ॥ ६ ॥ अ-
 तित्थं चाडव्यणसंघस्स अभावो तित्थकालभावस्स वा अभावो, तन्मि अतित्थकालभावे अतित्थकालभावतो वा जे सिद्धा
 ते अतित्थसिद्धा, तं च अतित्थं तित्थंतरे तित्थे वा अपुप्पणं जहा मरुदेविसामिणिष्णभित्तयो २। रिसमादयो तित्थकरा, ते
 जम्हा तित्थकरणामकम्मुदयभावे ठिता तित्थकरभावातो वा सिद्धा तम्हा ते तित्थकरसिद्धा ३ । अतित्थकरा सामणकेव-
 लिणो गोतमादि, तन्मि अतित्थकरभावे ठिता अतित्थकरभावातो वा सिद्धा अतित्थकरसिद्धा ४ । समयमेव बुद्धा समयंबुद्धा
 समयमप्पणा जे वा जाइसरणादिकारणं पडुच्च बुद्धा समयंबुद्धा, स्फुटतरमुच्चये- बाह्यप्रत्ययमन्तरेण ये प्रतिबुद्धास्ते स्वयंबुद्धाः,
 ते य दुविहा- तित्थगरा तित्थगरवतिरिचा वा, इह वहरिचेहिं अधिकारो, किं च समयंबुद्धस्स चारसविहो वि उवही भवति,
 पुन्वाधीतं से सुतं भवति वा ण वा, जति से नत्थि तो लिंगं नियमा गुरुसणिहे पडिवज्जह गच्छे एव विहरति, अह पुन्वा-
 धीतसुतसंभवो अत्थि तो से लिंगं देवता पयच्छति गुरुसणिहे वा पडिवज्जति, जह य एवाविहारविहरणजोणो इच्छा वा
 से तो एको चैव विहरति, अणहा गच्छे विहरतीत्यर्थः, एतन्मि भावे ठिता सिद्धा एतातो वा भावातो सिद्धा समयंबुद्ध-
 सिद्धा ५ । पत्तेयबुद्धा पत्तेयं बाह्यं वृषभादिकारणमाभिसमीक्ष्य बुद्धाः अत्येकबुद्धाः, बहिःप्रत्ययं प्राति बुद्धानां च पत्तेयं नियमा
 विहारो जम्हा तम्हा य ते पत्तेयबुद्धा जहा करकंहुमादयो, किं च पत्तेयबुद्धाणं जहण्णण दुविहो उक्कोसेण नवविधो उवही
 नियमा पाउरणवज्जो भवति, किं च पत्तेय बुद्धाणं पुन्वाधीतं सुतं णियमा भवति जहण्णणं एकारसंगा उक्कोसेणं भिण्णदस-
 पुव्वा, लिंगं च से देवता पयच्छति, लिगवज्जितो वा भवति, जतो भणितं—“ रूपं पत्तेयबुद्धा ” इति, एतन्मि भावे ए-

तातो वा सिद्धा पत्तेशुद्धसिद्धा ६। बुद्धबोधिता जे सर्वं बुद्धेहिं तित्थकरादिएहिं बोधिता पत्तेशुद्धेहिं वा कविलादिएहिं बोधि-
 ता ते बुद्धबोधिता, अहवा बुद्धबोधिएहिं बोधिता बुद्धबोधिता, एवं सुहम्मादिएहिं जंबुणामादयो भवन्ति, अहवा बुद्ध इति
 प्रातिबुद्धाः तेहिं प्रातिबोधिता बुद्धबोधिताः प्रभवादिभिराचार्यैः एतन्भावे ठिता एतातो वा सिद्धा बुद्धबोधितासिद्धा ७। सलि-
 नासिद्धा दन्वलिगं प्राति रजोहरणसुहृपोत्तिपडिगाहधारणं सालिगं, एतामिम दन्वलिगे ठिता एतातो वा सिद्धा सालिगासिद्धा
 ८ । अणालिगासिद्धा तावसपरिव्वायगादिवक्कलकासायमादिदन्वलिगाठितां सिद्धा अणालिगासिद्धा ९। गिहिलिगेऽपि
 केसादिअलंकरणादिए दन्वलिगे ठिता सिद्धा गिहिलिगासिद्धा १० । इत्थलिगं ति इत्थीए लिगं इत्थलिगं, इत्थीए
 उवलक्खणं ति चुत्तं भवति, तं तिविहं वेदो सररीरनिव्वत्ती णेवत्थं च, इह सररीरनिव्वत्तीए आधिकारो, ण वेदणेवत्थेहिं,
 तत्थ वेदे कारणं जम्हा खीणवेदो जहण्णेण अंतो सुहुत्तातो उक्कोसेण देहणपुव्वकोडीतो सिञ्जति, णेवत्थस्स य आणिय-
 तत्तणतो, तम्हा ण तेहिं अहिकारो, सररीरकारणिव्वत्ती पुण णियमा वेदुदयातो णामकम्ममुदयाओ य भवति, तमिम सररीर-
 निव्वत्तिलिगे ठिता सिद्धा तातो वा सिद्धा इत्थलिगासिद्धा ११ । एवं पुरिसणपुंसकालिगा वि भाणितव्वा १२-१३ ।
 एकसिद्धत्ति एकमिम समए एको चेव सिद्धो १४ । अणेगसिद्ध ति एकमिम समए अणेगे सिद्धा दुगादि जाव अट्टमतं ति,
 भाणितं च-वत्तीसा अडयाला, सट्टी बावत्तरी य बोधव्वा । चुलसीति छण्णउती, दुरहित अट्टत्तरसंतं च ॥ १ ॥ १५ ।
 चोदक आह-णणु एते पण्णरसभेदा वि भेदठिताअण्णोणनिरवेक्खा ण भवन्ति कहं पण्णरसभेद ति पण्णत्ता ? आचार्य
 आह- णणु तित्थातित्थपुरिसविभागुप्पण्णणुप्पण्णकालभेदतो वा दो भेदां परोप्परविरुद्धा, तथा तित्थगरणामकम्ममुदयातो

अभावतो य दो भेदा परोत्परविरुद्धा, तथा लिगादिद्या दन्वलिगपडिद्यत्तिभेदा परोत्परविरुद्धा, तथा मोहुत्तरपगडिवेदभेदोदयतो त्थितिमादिसरीरलिगाणिव्वत्ती परोत्परविरुद्धा, एगाणेगाऽदि एककालसहचारिताचरितत्तणतो भिण्णा सयंबुद्धादयोऽवि णाणावरणक्खओवसमाविसेसपडिवोधविसेसत्तणतो प्रतिविसिद्धा, एवं तित्थादियाण अणोणलक्खणसभावाठिताणं पंचदस भेदा पणत्ता, किंच जहा मतिणाणे आदियाण चरिमपज्जवसाणाणं अणोणाणुवेक्खंतान्णऽपि भेदो इहं पि जइ तथा तो को दोसो ? किंच नाणपयाभिप्यायत्तणतो सुत्तस्स य अणंगमपज्जायत्तणतो अभिधाणभेदत्तणतो य पंचदसभेदकरणं ति ण दोसो ॥

शुक्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि प्रश्नसूत्रस्य निर्वचनम्, अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं पञ्चदशविधं प्रज्ञप्तं, सिद्धानामेवानन्तरभवगतोपाधिभेदेन पञ्चदशभेदभिन्नत्वात्, पञ्चदशभेदभिन्नतामेव दर्शयन्नाह तद्यथा-तीर्थसिद्धा इत्यादि, तत्र येनेह जीवा जन्मजरामरणसलिलं भिद्य्यादर्शानाविरतिगंभीरं विचित्रदुःखगणकरिमकरं रागद्वेषपवनप्रक्षोभितमनन्तसंसारसागरं तरन्ति तर्तीर्थमिति, तच्च यथावस्थितसकलजीवाजीवादिपदार्थप्ररूपकमत्यन्तानवधान्याविज्ञातचरणकरणक्रियाधारमचिन्त्यशक्तिसमान्विताविसंवाधुडुपकल्पं चतुस्त्रिंशदतिशयसमान्वितपरमगुरुप्रणीतं प्रवचनम्, एतच्च संघः प्रथमगणधरो वा, तथा चोक्तम्- "तित्थं भंते तित्थं तित्थकरे तित्थं ? गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुणे चाडवन्नो समणसंघो पटमणहरो वा" इत्यादि, ततश्च तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः १। अतीर्थसिद्धास्तीर्थान्तरसिद्धा इत्यर्थः, श्रूयते च- "जिणंतरे साहुवुच्छेओ त्ति" तत्रापि जातिस्मरणादिनाऽत्राप्तापवर्णमार्गाः सिध्यन्ति एव, मरुदेवीप्रभृतयो वाऽतीर्थ-

सिद्धाः, तदा तीर्थस्थानुत्पन्नत्वात् २ । तीर्थकरसिद्धास्तीर्थकरा एव ३ । अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः ४। स्वयं
बुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्धसिद्धाः ५ । प्रत्येकबुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धाः इति ६ । अथ स्वयंबुद्ध-
प्रत्येकबुद्धयोः क्रः प्रतिविशेषः इति ? उच्यते- बोध्युपधिश्रुतलिंगकृतो विशेषः, तथाहि- स्वयंबुद्धा बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव
बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु न तद्विरहेण, श्रूयते च बाह्यवृषभादिप्रत्ययसापेक्षा करकण्डवादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधिरिति ।
उपधिसत्तु स्वयंबुद्धानां द्वादशविधः पात्रादिः, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवर्जः । स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतश्रुतेऽनियमः,
प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव । लिंगप्रतिपत्तिः स्वयंबुद्धानामाचार्यसन्निधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता
प्रयच्छति इत्यलं विस्तरेण । बुद्धबोधितसिद्धाः बुद्धा-आचार्यास्तैर्बोधिताः सन्तो ये सिद्धास्त इह गृह्यन्ते ७ । एते च सर्वेऽपि
केचित्स्त्रीलिंगसिद्धाः ८ । केचित्पुंल्लिंगसिद्धाः ९ । केचिन्नपुंसकलिंगसिद्धाः इति १० । आह-तीर्थकरा अपि स्त्रीलिंगसिद्धा
भवन्ति ? भवन्तीत्याह, यत उक्तं-सिद्धप्राभृते-“सर्व्वत्थोवा तित्थगारिसिद्धा, तित्थगारितित्थे णो तित्थसिद्धा संखेज्जगुणा,
तित्थगारि तित्थे णो तित्थगारिसिद्धाओ संखेज्जगुणाओ, तित्थगारि तित्थे णो तित्थगारिसिद्धा संखेज्जगुणा ” इति । न तु
नपुंसकलिंगः, प्रत्येकबुद्धास्तु पुंल्लिङ्गा एव । स्वलिङ्गसिद्धा द्रव्यालिंगं प्रतित्य रजोहरणगोच्छकधारिणः ११ । अन्यलिङ्ग-
सिद्धाः परिव्राजकादिलिङ्गे सिद्धाः १२ । गृहलिङ्गसिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः १३ । एकसिद्धा इति एकस्मिन् समये एक
एव सिद्धः १४॥ अणेगसिद्धा इति एकस्मिन् यावददृशतं सिद्धं, यत उक्तम्-“ वतीसा अडयाला सट्ठी वावचरी य
वोद्धव्वा । चुलसीती छन्नउर्द, दुरहिय अट्टुत्तरसयं च ॥ १ ॥ ” १५ । अत्राह चोदकः—ननु सर्व एवैते भेदास्तीर्थसिद्धा-

तीर्थसिद्धभेददयान्तर्भावितः, तथाहि-तीर्थसिद्धा एव तीर्थकरसिद्धाः अतीर्थकरसिद्धा अपि तीर्थसिद्धा वा स्थुरतीर्थसिद्धा वेत्येवं शेषेष्वपि भावनीयमित्यतः किमेभिरिति ? अत्रोच्यते--अन्तर्भावे सत्यपि पूर्वभेददयादेवोत्तरोत्तरभेदाप्रतिपत्तेः अज्ञातज्ञापनार्थं च भेदाभिधानमिति । से तमित्यादि निर्गमनम् ॥

से किं तं परंपरसिद्धा केवलनाणं ? परंपरसिद्धकेवलनाणं अणुगविहं पणत्तं, तं जहा--अपद-मसमयासिद्धा दुसमयासिद्धा तिसमयासिद्धा चउसमयासिद्धा जाव दससमयासिद्धा संखिज्जसमयासिद्धा असं-खिज्जसमयासिद्धा अणंतसमयासिद्धा, से तं परंपरसिद्धकेवलनाणं । से तं सिद्धकेवलनाणं ॥ तं समा-सओ चउविहं पणत्तं, तं जहा--द्वओ खितओ कालओ भावओ । तत्थ द्वओ णं केवलनाणी-सव्वद्वोइं जाणइ पासइ, खितओ णं केवलनाणी सव्वं खितं जाणइ पासइ, कालओ णं केवल-नाणी सव्वं कालं जाणइ पासइ, भावओ णं केवलनाणी सव्वे भावे जाणइ पासइ । “अह सव्वद्वो-परिणामभावविणत्तिकारणमणत्तं । सासयमप्यडिवाइं एणविहं केवलं नाणं ” ॥ ५८ ॥ (सू०२२)

चूणिः--इदानीं तं चेव सिद्धकेवलनाणं समयभेदतो अणुगथा विसोसिज्जति--पदमसमयासिद्धस्स जो वितियसमयो तंमि सिद्धो सो परो, तस्स वि य अणो, एवं परंपरसिद्धकेवलनाणं भाणितव्वं, तं च अपदमसमय इत्यादि, नास्य प्रथमः समथो विद्यत इत्यप्रथमः द्वितीयसमयासिद्ध इत्यर्थः । स च परंपरसिद्धविसोसणस्स प्रथमः, तस्स परतो वितियादि समया भाणितव्वा ॥

तं सञ्चं पि चउच्चिहं दन्वादिद्यं, सञ्चदञ्चं ति धम्माधम्मागासादयो तेहिंतो जीवदञ्चा अणंतगुणा, तेहिंतोऽपि पुग्गलदञ्चा
 अणंतगुणा, एते सञ्चं सरुवतो जाणति, खेत्तं पि लोगालोगभेदभिण्णमणंतं सरुवओ जाणति, कालं पि समयवालिगादिद्यं
 तीयमणानंतं सञ्चद्धं वा सरुवतो सञ्चं जाणति, भावाऽपि दुविहा, जीवभावा अजीवभावा य, तत्थ जीवभावा कम्ममु-
 दयसतत्परिणामितलक्खणा गतिकसायादिया कम्मदयलक्खणा अणेगविधा । उवसमखयखयोवसमजीवसतत्तलक्खणा
 अणेगविहा, परिणामिता य जीवधन्वाधन्वादिया, अजीवाऽमुत्तदञ्चं सु धम्माधम्मागासागतिठितिअवगाहलक्खणा
 अशुल्लहुगा य अणंता, पुग्गलदञ्चा य सुहुमवादारविस्सापापरिणता अडिभदधणुमादिया अणेगविहा, परमाणुहुअणुगादीणि
 य वण्णादिपज्जवा एगादिया अणंता, एते दन्वादिया सञ्चे सञ्चधा सञ्चत्थ सञ्चकालं उवउत्तो सागाराणागारलक्खणेहिं
 णाणदंसणेहिं जाणति पासति य । एत्थ केवलणाणदंसणोवयोणेहिं बहुधा समयसञ्चभावं आयबुद्धीए पक्कपेता इमं भणंति-
 “केयी भणंति जुगवं, जाणइ पासति य केवली नियथा । अण्णे एगंतरियं, इच्छंति सुतोवदेसेणं ॥ १ ॥ अण्णे ण चेव वीसुं,
 दंसणाभिच्छंति जिणवरिदस्स । जं चिय केवलनाणं, तं चिय से दंसणं वेति ॥ २ ॥” तत्थ जे ते भणंति जुगवं जाणति
 पासति य ते इमं उववात्तं उवदिसेंति—“जं केवलइं सादी, अपज्जवसिताइं दोऽपि भणिताइं । तो वेति केइ जुगवं, जाणति
 पासति य सञ्चणू ॥ ३ ॥” किंच “इहराऽऽईनिहणत्तं, मिच्छावरणक्खयो चि व जिणस्स । इतरंतरावरणया, अहवा निक्कार-
 णावरणं ॥ ४ ॥ तह य असञ्चणुत्तं, असञ्चदरिसित्तणप्पसंगो य । एगंतरोवयोगे, जिणस्स दोसा बहुविहां य ॥ ५ ॥” एवं
 परेण बहुधा भणिते आगमवादी उत्तरं इमं आह- “मणइ भिन्नसुहत्तो- वयोगकालेऽपि तो तिनानिस्स । मिच्छा आबुद्धी

सागरोवमाहं स्वयोवसमो ॥ ६ ॥” जहा ह्युत्पत्त्यस्य मातिसुताविधिणाणसु अंतमुहुत्कालोवयोगसंभवे उवयोगाणुवयोगेण य
 छावाहुसागरो से ठितिकालो दिट्टो तथा जति जिणस्स पाणदंसणा सादिअपज्जवसाणा उवयोगाणुवयोगेण भवंति तो को
 दोसो? जइ एतं ते णाणुमतं तो इमं ते कहं अणुमतं भविस्सइ? “अह णवि एवं तो सुण, जहेव खीणंतराइओ अरहा । संतेऽवि
 अंतराय-क्खयमि पंचप्पगारमि ॥ ७ ॥ सततं ण देइ लभइ व, भुंजइ उवभुंजइ व सव्वण्णु । कज्जमि देइ लभइ व, भुंजइ
 व तहेव इहयं पि ॥ ८ ॥” किंच- “दितस्स लभंतस्स व, भुंजंतस्स व जिणस्स एस गुणो । खीणंतराययत्ते, जं से विभवं न
 संभवति ॥ ९ ॥ उवउत्तसेमेव य, नाणमि व दंसणमि व जिणस्स । खीणावरणगुणोऽयं, जं कसिणं सुणइ पासइ वा
 ॥ १० ॥” गुणो पर आह---“पासंतोऽवि ण जाणइ, जाणं व ण पासती जति जिणिंदो । एवं ण कदाइवि सो, सव्वण्णु
 सव्वदरिसी य ॥ ११ ॥ उत्तरं आचार्य आह- “जुगवमजाणंतोऽवि इ, चउहिं वि नाणेहिं जह चतुण्णाणी । भणइ तहेव
 अरहा, सव्वण्णु सव्वदरिसी य ॥ १२ ॥” पर एवाह- “तुल्ले उभयावरण-क्खयमि पुवं-समुभवो कस्स । दुविधुवयोगाभावे
 जिणस्स जुगवं ति चोदति ॥ १३ ॥” उत्तरमाचार्य आह- “भणति ण एस नियमो, जुगवुप्पणेण जुगवमेवेह । होयवं
 उवयोगेण, एत्थ सुण ताव दिट्ठंतं ॥ १४ ॥ जह जुगवुप्पचीएऽवि, सुत्ते सम्मत्तमइसुयाइणं । णत्थ जुगवोवयोगो, सव्वेसु
 तहेव केवलिणो ॥ १५ ॥” किंच- “भणितं पि य पण्णत्ती-पण्णवणादीसु जह जिणो समयं । जं जाणती ण पासति, तं अणु-
 रतणप्पभादीणि ॥ १६ ॥” जे भणंति केवलणाणदंसणाण एगत्तं, ते इमं हेतुज्जत्तिं भणंति- “जह किर खीणावरणे, देसण्णा-
 णाण संभवो ण जिणे । उभयावरणातीवे, तह केवलदंसणस्सावि ॥ १७ ॥” एस ते हेतुज्जत्तिं जहा अत्थसाधुणं ण संसदइ,

तहा उत्तरं हेतुञ्जनीए चैव भण्णति-‘देसण्णाणोवरमे, जह केवलण्णाणसंभवो भणितो । देसदंसणविगमे, तह केवलदंसणं होतु ॥ १८ ॥ अह देसनाणदंसण-विगमे तव केवलं मतं नाणं । न मतं केवलदंसणमिच्छामेत्तं णणु तवेदं ॥ १९ ॥’ किंच भण्णति जहोहिण्णाणि, जाणति पासति य भासितं सुत्ते । ण य णाम ओहिदंसण-नाणोत्तं तह इमं पि ॥ २० ॥’ एवं पराभिप्यये पडिसिद्धे एगतरोवयोगता सिद्धा तहविमं भण्णति- ‘जह पासइ तहा पासउ, पासति जेणेवदंसणं तं से । जाणइ जेणं अरिहा, तं से णाणं ति वेतव्वं ॥ २१ ॥’ किंच सिद्धाधिकारे एगतरोवयोगदंसिणा इमा कुडा गाहा-‘नाणम्मि दंस-णम्मि य एत्तो एगयरयम्मि उवउत्ता । सव्वस्स केवलिस्सा, जुगवं दो णत्थि उवयोगा ॥ २२ ॥’ किंच भगवतीए- ‘उव-योगो एगतरो पणुवीसतिमे सए सिणायस्स । भणितो विगडत्थो च्चिय छड्डइसे विसेसेणं ॥ २३ ॥’ किं च-‘कस्स व णाणुमतमिणं, जिणस्स जति होज्ज दोऽवि उवयोगा । णूणं ण होति जुगवं, जतो णिसिद्धा सुत्ते बहुसो ॥ २४ ॥’ अह सव्वदव्वं गाहा— (कंटा)

वृत्ति—‘से किं तं परंपर’ इत्यादि, न प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धाः परंपरसिद्धविशेषणं प्रथमसमयवार्तिनः सिद्धत्वसयाद्द्वितीयसमयवार्तिन इत्यर्थः, न्यादिषु तु द्विसमयासिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा सामान्येनाप्रथमसमयसिद्धा अभिधानविशेषतो द्विसमयादिसिद्धाभिधानमिति । शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘तं समासञ्चो’ इत्यादि, तदिति सामान्येन केवलज्ञानमभिगृह्यते, द्रव्यतः केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सक्षाज्जानाति पश्यति, क्षेत्रतः केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं लोकालोकभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, इह च धर्मास्तिकायादिसर्वद्रव्यग्रहणे सत्यप्याकाशास्तिकायस्य क्षेत्रत्वेन

रूढत्वाद्भेदेनोपन्यासः, कालतः केवलज्ञानी सर्वं कालमतीतानागतवर्तमानभेदभिन्नं साक्षाज्जानाति पश्यति, भावतः केवल-
ज्ञानी सर्वान् जीवाजीवगतान् भावान् गतिकषयाशुलघुलक्षणादीन् साक्षाज्जानाति पश्यति । इह च केवलज्ञानदर्शनोपयोग-
चिन्तायां क्रमोपयोगादौ क्षरीणामनेकविधा विप्रतिपत्तिः, अतः संक्षेपतो विनयेज्जानाद्युग्रहाय तत्प्रदर्शनं क्रियत इति, तत्र-
‘केयी भणति जुगवं, जाणइ पासइ य केवली णियमा । अन्ने एमांतरियं, इच्छंति सुओवएसेणं ॥ १ ॥ अन्ने ण केव वीसुं,
दंसणमिच्छंति जिणवरिंदस्स । जं चिय केवलनाणं, तं चिय से दंसणं विंति ॥ २ ॥’ गाथाद्वयम्, अस्य व्याख्या- केचन
सिद्धसेनाचार्यादयः भणन्ति, किं ? युगपत्- एकस्मिन्नेव काले जानाति पश्यति च, कः ? केवली, न त्वन्यः, ‘नियमात्’
नियमेन । अन्ये जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणप्रभृतयः एकान्तरितं जानाति पश्यति चेत्येवमिच्छन्ति श्रुतोपदेशेन-यथाश्रुतागमा-
नुसारेणेत्यर्थः । अन्ये तु वृद्धाचार्याः ‘न’ नैव विष्वक्-पृथक् दर्शनमिच्छन्ति जिनवरेन्द्रस्य-केवलिनः इत्यर्थः, किं तर्हि ?
यदेव केवलज्ञानं तदेव ‘से’तस्य केवलिनो दर्शनं भ्रुवते क्षीणावरणस्य देशज्ञानाभावत्केवलदर्शनाभावादिति भावना । अयं
गाथाद्वयार्थः । साम्प्रतं युगपदुपयोगवादिमतप्रदर्शनायाह- “जं केवलइ सादी, अपज्जवासियाइ दोज्जि भणियाइ । ता विंति
केइ जुगवं, जाणइ पासइ य सव्वन्नु ॥ ३ ॥” यस्मात् केवलज्ञानदर्शने साध्यपर्यवसिते द्वे अपि भणिते ततः भ्रुवते केचन
सिद्धसेनाचार्यादयः, किं ? ‘युगपत्’ एकस्मिन् काले जानाति पश्यति च, कः ? सर्वज्ञ इति गाथार्थः । ‘इहरादीणिषणत्तं,
मिच्छावरणकखयो चि व जिणस्स । इथेरतरावरणता, अहवा निकारणावरणं ॥ ४ ॥’ इतरथा’ अन्यथा आदिनिधनत्वं-
सादिपर्यवसानत्वं’ केवलज्ञानदर्शनयोरुपन्यन्तरमेव केवलज्ञानोपयोगकाले केवलदर्शनाभावात्, एवं केवलदर्शनोपयोगकालेऽपि

केवलज्ञानाभावात् । तथा मिथ्याऽऽवरणक्षय इति वा जिनस्य, न ह्यपनीतावरणौ द्वौ प्रदीपौ कर्मण प्रकाश्यत इत्य-
 भिप्रायः । तथेतेतरावरणता स्वावरणे क्षीणेऽप्यन्यतमभावेऽन्यतमाभावादिति भावना । अथवा 'निकारणावरणं' इति
 अकारणमेव अन्यतरोपर्योक्तकालेऽन्यतरस्यावरणं, तथा च सति सर्वदैव भावाभावप्रसंगः, तथा चोक्तम्- 'नित्यं सत्त्वमसत्त्वं
 वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षतो हि भावानां, कादाचित्कत्वसंभवः ॥१॥' इति गाथार्थः । तह य असव्वन्नुत्तं, असव्व-
 दरिसणत्पसंगो य । एतंतेरेवयोगे, जिणस्य दोसा बहुविहा य ॥ ५ ॥' व्याख्या-तथा- च सति असर्वज्ञत्वम् असर्वदार्शित्व-
 प्रसंगश्च पाक्षिकं वाऽसर्वज्ञत्वं यदा सर्वज्ञो न तदा सर्वदर्शी दर्शनोपर्योगाभावात्, एवं यदा सर्वदर्शी न तदा सर्वज्ञः ज्ञानो-
 पर्योगाभावात्, एवमेकान्तरोपर्योगेऽभ्युपगम्यमाने सति 'जिनस्य' केवलिनः दोषा बहुविधा इति गाथार्थः । एवं परेणोक्ते
 सति आणमवाद्याह- 'भणति भिन्नसुहृत्तोपर्योक्तकालेऽपि तो तिनानिस्स । भिच्छा छावट्टी सांगरोवमाहं खओवसमो ॥ ६ ॥'
 व्याख्या-यदुक्तमितरथाऽऽदिनिधनत्वमिति तदसदिति दर्शयति- उपयोगानुपर्योक्तकालापेक्ष्यैव साद्यपर्यवसितत्वात्केवलज्ञान-
 दर्शनयो रित्थमभिप्रायः, न चानार्थमिदं, कथं ? भणयते- अन्यथा हि भिन्नसुहृत्तोपर्योक्तकालेऽपि मत्थादीनां तत्तस्त्रिज्ञानिनः
 मिथ्या पद्मदिसागरोपमाणि क्षयोपशमः, प्रतिपादितश्च स्वये, न च शुभापदेव मत्थाद्युपर्योगः, एवं क्षायिकोपर्योगोऽपि भविष्यति
 जीवरथाभाव्यादिति गाथाभिप्रायः । न च क्षयकार्षेण अवश्यमनन्तरतमेव भवितव्यमिति दर्शयन्नाह- 'अह नावि एवं ता सुण
 जहेव खीणंतरायथो अरहा । संतेऽपि अंतराय-क्खयामि पंचप्पगारमि ॥ ७ ॥ सततं न देति लहति व, भुंजति उवभुंजई
 व सव्वणु । कज्जमिि देति लभति व, भुंजति व तहेव इहइं पि ॥ ८ ॥' किंच- 'दितस्स-लभंतस्स य, भुजंतस्स व जिणस्स

एस गुणो । खीणंतराययत्ते, जंसे विषयं न संभवइ ॥ उवउत्तस्सेमेव थ, नाणमिम व दंसणमिम व जिणस्स । खीणावरणगुणोऽयं
जं कसिणं सुणइ पासइ अ ॥ १० ॥ पासंतोऽवि न जाणइ, जाणं व न पासई, जइ जिणिंदो । एवं न कयाइ वि सो, सव्व-
ण्णु सव्वदरिसी य ॥ ११ ॥' व्याख्या- परयत्तापि न जानाति, जानन् वा न परयति यदि जिनेन्द्रः, एवं न कदाचिदप्यसौ
सर्वज्ञः सर्वदर्शी वा युगपदन्यतरौपयोगकालेऽन्यतरौपयोगाभावात् इति गाथार्थः । सिद्धान्तवाद्याह- 'जुगवमजाणंतोऽवि हु,
चउहि वि नाणेहि जह व चउनाणी । भन्नइ तहेव अरहा, सव्वन्नू सव्वदरिसी य ॥ १२ ॥' इयं तु निगदसिद्धा एव, नवरं
क्षायिकभावमाश्रित्येति गाथार्थः । पुनरप्याह तुल्ले उभयावरण-कखयमिम पुवं समुभवो कस्स । दुविहुवयोगाभावे, जिणस्स
जुगवं ति चोएइ ॥ १३ ॥ व्याख्या-तुल्ये उभयावरणक्षये-केवलज्ञानदर्शनावरणक्षये पूर्वतरं-प्रथमतरमुद्भव-उत्पादः कस्य ?
यदि ज्ञानस्य स किंनिबन्धनः ? इति वाच्यं, तदावरणक्षयनिबन्धन इति चेत् दर्शनेऽपि तुल्य इति तस्याप्युद्भव-
प्रसंगः, एवं दर्शनेऽपि वाच्यम्, अतः स्वावरणक्षयेऽपि दर्शनाभाववत् ज्ञानस्याप्यभावप्रसंगः विपर्ययो वा, एवंविधोपयोगा-
भावे जिनस्य युगपदिति चोदयत्ययं गाथार्थः । अत्र सिद्धान्तवाद्याह- 'भन्नति ण एस नियमो, जुगवुप्पण्णेण जुगवमेवेह ।
होयव्वं उवयोगेण, एत्थ सुण ताव दिहुतं ॥ १४ ॥ जइ जुगवुप्पत्तीएऽवि, सुत्ते सम्मतमइसुयाईणं । नत्थि जुगवोवओगो,
सव्वेसु तहेव केवलिणो ॥ १५ ॥ भणिधं चिय पणत्ती-पणवणार्हेसु जइ जिणो समयं । जं जाणइ न वि पासइ, तं अणुरय-
णप्पभादीणं ॥ १६ ॥' इदं गाथात्रयमपि प्रकटार्थम् । अधुना ये केवलज्ञानदर्शनाभेदवादिनस्तन्मतमुपन्यस्यन्नाह- 'जइ किर
खीणावरणे, देसत्ताणाण संभवो न जिणे । उभयावरणातीते, तह केवलदंसणस्सा वि ॥ १७ ॥' निगदसिद्धा । सिद्धान्त-

वाद्याह- 'देसन्नाणोवरमे, जह केवलणाणसंभवो भणिओ । देसदंसणविगमे, तह केवलदंसणं होऊ ॥ १८ ॥ अह देसणाण-
 दंसण- विगमे तव केवलं मयं नाणं । ण मतं केवलदंसण- मिच्छामित्तं नणु तवेदं ॥ १९ ॥ भन्नह जह ओहिनाणि, जाणह
 पासह य भासियं सुत्ते । ण य णाम ओहिदंसण-णाणेगत्तं तह इमं पि ॥ २० ॥ जह पासह तह पासतु, पायह जेणेह
 दंसणं तं से । जाणह जेणं अरिहा, तं से णाणं ति वेतव्वं ॥ २१ ॥' स्वपक्षसमर्थनार्थैव सिद्धान्तवाद्याह- 'नाणमि दंसणाभि-
 य, एत्तो एगतयमि उवउत्तो । सव्वस्स केवलिस्सा, जुगवं दो णत्थि उवओगा ॥ २२ ॥ उवओगो एगपर्रो, पणुविसि-
 तिमे सत्ते सिणायस्स । भणिओ वियडत्थो च्चिय छुट्ठुहेसे विसेसेणं ॥ २३ ॥' गाथाद्वयमपि निगदरिद्धं, नवरं भगवत्यां
 पंचविंशतितमे श्रुतेऽधिकारोपलक्षिते 'सिणायस्स ति' स्नातकस्य केवलिनः सिद्धान्तवाद्येवानुद्धतत्वामागममर्कितं च परां
 संख्यापयन्नाह- 'कस्स व नाणुमतमिणं, जिणस्स जदि होज्ज दोऽवि उवओगा । णूणं ण होति जुगवं, जेण णिसिद्धा सुते
 बहुसो ॥ २४ ॥ निगदसिद्धैवेत्यलं प्रसंगेन । प्रकृतं प्रस्तुमः- 'अह' गाहा- इह मनःपर्यायज्ञानानन्तरं द्धवक्रमोदेशतः शुद्धि-
 लाभतश्च प्राक्केवलज्ञानमुक्तं तदुपन्यस्यते इत्यतस्तदर्थोऽयमथशब्दः, उक्तं च- 'अथशब्दः प्राक्रियाप्रश्नानन्तर्यमंगलोपन्यास-
 प्रतिवचनसमुच्चयेषु' । सर्वाणि च तानि द्रव्याणि च सर्वद्रव्याणि जीवाजीविलक्षणाणि, तेषां परिणामाः प्रयोगविसृष्टौभ-
 याल्या उत्पादादयः सर्वद्रव्यपरिणामाः, तेषां भावः- सत्ता स्वलक्षणमित्यनर्थान्तरं, तस्य विशेषण ज्ञापनं विज्ञासिर्विज्ञानं वा
 विज्ञासिः तत्र भेदोपचारात्तस्या विज्ञासोः- परिच्छिन्नेः कारणं सर्वद्रव्यपरिणामभावाविज्ञासिकारणं, अथवा विज्ञासिरेव कारणं
 विज्ञासिकारणम्, अत एव सकलक्षेत्रकालविषयं तत्क्षेत्रादीनामपि द्रव्यत्वात्, तच्च ज्ञेयानन्तत्त्वादनन्तं । शश्वद्वावाच्छाश्वतं

सदापयोगादिति भावार्थः । प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति, न प्रतिपाति अप्रतिपाति सदाऽवस्थितामित्यर्थः । आह- यच्छाश्वतं तदप्रतिपात्येवातः किं विशेषणेनेति ? उच्यते- मा भूद्यावद्भवति तावच्छाश्वतमनवरतमेव भवतीति प्रतिपत्तिर्न पुनरवध्यादिव-दन्यथेत्यतो विशेषणमित्यनवरतं भवति सर्वकालं चेति, अथवैकपदव्यभिचारेऽपि विशेषणविशेष्यभावो भवतीति ज्ञापनार्थं, तथाहि- शाश्वतमप्रतिपात्येव, अप्रतिपाति तु शाश्वतमशाश्वतं वा अप्रतिपात्यवधेरप्यशाश्वतत्वादिति । एकविधम्-एकप्रकारम् आवरणाभावात्, क्षयस्यैकरूपत्वात्केवलं मत्यादितिरपेक्षं केवलं च तत् ज्ञानं चेति गाथार्थः ॥

इह तीर्थकृद् समुपजातकेवलः सत्त्वाद्युग्रहार्थं देशानां करोति तीर्थकरनामकर्मोदयाच्चतश्च ध्वनेर्द्रव्यशुक्लरूपत्वान्नस्य च भावश्रुतपूर्वकत्वाच्छ्रुतज्ञानसंभवादनिष्टापत्तिरिति मा भून्मतिमोहोऽव्युत्पन्नबुद्धीनामित्यतस्तद्विनिवृत्त्यर्थमाह—

केवलनाणेणऽस्थे, नाडं जे तस्थ पणवणजोगे । ते भासइ तित्थयो, वहजोग सुधं हवइ सेसं ॥ ५९ ॥ सेतं केवलनाणं । सेतं पञ्चकखननाणं ॥ (सू० २३)

चूर्णिः—‘केवलनाण’ गाहा- एताओ जहा पेडियाए, सेसं कंठ ॥ इदार्णि कमागतं बहुवत्तव्वं परोक्खं भणति—
वृत्ति—‘केवल’ गाहा । व्याख्या- इह तीर्थकरः केवलज्ञानेनार्थान् धर्मास्तिक्कायादीन्पूतार्णानामिलाप्यानभिलाप्यान् ज्ञात्वा-विनाश्रित्य केवलज्ञानेनैव ज्ञात्वा, न तु श्रुतज्ञानेन, तस्य क्षायोपशामिकत्वात्केवलिनश्च तद्भावात् सर्वशुद्धौ देशशुद्धयभावादित्यर्थः, तत्र-तेषामर्थानां मध्ये प्रज्ञापनं भ्रज्ञापना, तस्या योग्याः प्रज्ञापनायोग्याः, तान् भाषते-तानेव वक्ति नेतरानिति भ्रज्ञापनीयानिति । न सर्वानेव भाषतेऽनन्तत्वात् आयुषः परिमितत्वात्, किं तर्हि ? योग्यान्नेव गृहीतृशक्त्यपेक्षया

यो हि यावतां योग्य इति, तत्र केवलज्ञानोपलब्धार्थभिधायकः शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न श्रुतं, नामकमोदयनिबन्धनत्वात्, श्रुतस्य च क्षयोपशमिकत्वात्, स च श्रुतं भवति शेषं, शेषमित्यप्रधानम्, एतदुक्तं भवति-श्रोतॄणां श्रुतग्रन्थानुसारिभावश्रुतनिबन्धनत्वाच्छेषमप्रधानं द्रव्यश्रुतमित्यर्थः अन्ये त्वेवं पठन्ति- 'वहजोगं सुयं हवह तेसि' स वाग्योगः श्रुतं भवति तेषां श्रोतॄणां भावश्रुतकरणत्वादित्यभिप्रायः । अथवा वाग्योगः श्रुतं द्रव्यश्रुतमेवेति गार्थार्थः ॥ से तमित्यादि निगमनं तदेतत्केवलज्ञानम् । तदेतत्प्रत्यक्षम् ॥

एवं प्रत्यक्षे प्रातिपादिते सति परोक्षस्वरूपमनवगच्छन्नाह-चोदकः—

से किं तं परस्वनाणं ? परस्वनाणं दुविहं पन्नतं, तं जहा-आभिणिबोहियनाणपरोक्खं च सुअनाणपरोक्खं च जत्थ आभिणिबोहियनाणं तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थाभिणिबोहियनाणं, दोऽवि एयाइं अण्णमण्णमणुगायाइं, तहवि पुण इत्थ आयरिया नाणत्तं पण्णवयंति-अभिनिबुज्झइ सि आभिणिबोहिअनाणं, सुणइ सि सुयं, महपुवं जेण सुअं न महई सुअपुव्विआ (सू० २४)

वृत्तिः—अक्खा इंदियमणा परा तेसु जं णाणं तं परोक्खं, मातिश्रुते परोक्षम् आत्मनः परनिमित्तत्वात् अनुमानवत् । णणु सुत्ते इंदियपच्चक्खं भणितं ? उच्यते-सच्चामिणं, एत्थं जं इंदियमणेहि बहिलिणपच्चयसुप्पज्जाति तमेगेतेणेव इंदियाणं अत्तणो य परोक्खं अणुमाणत्तणतो धूमाओ अभिणाणं व, जं पुण सक्खा इंदियमणो निमित्तं तं तेसि चैव पच्चक्खं अलि-

गतगतो अत्तणो अवधिमादिव्व, अत्तणो तु तं एमंतेणव परोक्खं इंदियाणं पि तं संववहारतो पञ्चकखं, ण परमत्थतो, कम्हा ? जम्हा दव्विदिया अचेत्तणा इति । तं दुविहं-मतिणाणं सुत्तनाणं च, । इह मतिसुत्तनाणमुवण्णासकमे कारणं पुव्वुत्तं दडुव्वं । मतिसुत्तणं य अभेदसाभिणरूवणत्थं इमं सुत्तं-‘जत्थ मतिनाणो’त्यादि, जत्थ त्ति पुरिसे जत्थ वा इंदियनोइंदियख-योवसमे मतिणाणमत्थि तत्थेव सुत्तनाणं पि, अहवा जत्थाभिनिबोधियसरूवं तत्थेव सुत्तं पि नियमा अण्णोणानुगता भवंतेते आह-मतिसुत्तणं अण्णोणानुगतत्तणतो साभिकालकारणखयोवसमतुल्लत्तणतो य एगत्तं पावति णो दुगपरिकपणंति, अत्रोच्यते-मतिसुत्तणं अण्णोणानुगताण वि आयरिया भेदमाह दिहंतसामतथतो-जहा आगासपइड्डिताणं धम्माम्भमाणं अण्णोणानु-गताणं लक्खणभेदा भेदो दिट्ठो तहा मतिसुत्तणं वि साभिकालादिअभेदेऽवि भेदो भण्णाति-‘आभिणिवुज्झती’त्यादि, एवं लक्खणविधाण भेदा भेदो तेसि, अहवा इमो मतिसुत्तविसेसो-‘मतिपुव्वयं सुत्तं ण मती सुत्तपुव्विया’ इति, जतो सुत्तस्स मतिरेव पुव्वं कारणं, क्हं? उच्यते-मतीए सुत्तं पाविज्जति ण मतिमंतरेण प्रापयितुं शक्यते, गहितं च मतीए पालिज्जति, परिवचयतो णो पणस्सइ चि, जतो मतीएवं सुत्तपुव्वया ण भवति, णणु सुत्तं पि सोतुं मती भवति, उच्यते-तं दव्वसुत्तं न भावश्रुतादित्यर्थः, अहवा मतिसुत्तणं भेदकतो विसेसो-मतिणाणं अट्ठवीसइभेदाभिण्णं, सुत्तणाणं पुण अंगानंजाइभेदाभिण्णं अणोगहा, अहवा मतिसुत्तणं इंदियोवल्लिधिभागतो भेदो इमो-‘सोत्तिदियोवल्लदी’ गाहा पूर्ववद्व्याट्ठेया, अहवा मतिसुत्तभेदं भणंति-‘बुद्धि दिट्ठे’ गाहा, एतीए गाहाए अत्थो मतिसुत्तविसेसो य जहा विसेसावस्सरोतहा भाणितव्वो । अण्णे वण्णसमं मतिणाणं सुवसमं च सुत्तणाणं भणंति, तं च ण धडति, जम्हा वण्णसुवदिट्ठेणं महनाणस्सेव सुत्तपरिणामो दंसिज्जति जम्हा तं ण

जुज्जते इत्यर्थः । अहवऽणो मतिस्तुतभेदो-अकवराणुगतं सुतं अणकखरं मतानाणं ति । अहवाऽऽत्मप्रत्यायकं मतिणाणं, स्वपरप्रत्यायकं सुतणाणं । अहवा मतिस्तुताण आवरणभेदातो भेदो दिट्टो तक्खतोवसमविसेसातो चेव मतिस्तुताण भेदो भवति भणितो मतिस्तुतविसेसो, इटाणि जहा मतिस्तुतणाणाण कज्जकारणभेदेहि भेदो दिट्टो तथा मतीए सुतस्स य सम्म-मिच्छविसेसदंसणपरिग्हातो भेदो इति अतो सुतं भण्णाति ॥

वृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् परोक्षं ? परोक्षं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानपर्योक्षं च श्रुतज्ञानपरोक्षं च, चो पूर्ववत्, अनयोश्चेत्थं क्रमोपन्यासे प्रयोजनमुक्तमेव साम्प्रतं स्वाम्यभेदप्रतिपादनायाह—‘जत्थ आभिणिबोधिण्याणं’ इत्यादि, यत्र पुरुषे इन्द्रियनोद्भूतद्रव्यक्षयोपशमे वा आभिनिबोधिकज्ञानं तत्रैव पुरुषादौ श्रुतज्ञानं, तथा यत्र श्रुतज्ञानं, तत्राभिनिबोधिकज्ञानम् । आह—यत्राभिनिबोधिकं ज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानमित्युक्ते यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिक-ज्ञानमिति गम्यत एवेत्यतः किमनेनोक्तमेति ? अत्रोच्यते—नियमतो न गम्यत इति, अतो नियमार्थं, तथा चाह—दोऽवि एयाइं’ इत्यादि, हे अप्येते-आभिनिबोधिकश्रुते अन्योऽन्यानुभूते-परस्परं प्रतिबद्धे । स्यादेतदेवं सत्यभेद एवास्त्वनयोरित्या-शङ्क्याह-‘तह वि पुणो’ इत्यादि, तथापि पुनराचार्या नानात्वं-भेदं प्रज्ञापयन्ति-प्ररूपयन्ति, कथं ? लक्षणभेदात्, दृष्टान्योऽ-न्यानुभूतयोरप्येकाकाशस्थयोर्धर्माधर्मास्तिकाययोर्लक्षणभेदाद्भेद इति, तत्र यो हि गतिपरिणामपरिणतयोर्जावुद्गलयोर्ग-त्युपष्टम्भहेतुर्जलमिव क्षपस्य स खल्वसङ्ख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्तो धर्मास्तिकाय इति, तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जा-वपुद्गलयोरेव स्थित्युपष्टम्भहेतुर्विवक्षया क्षितिरेव क्षपस्य स खल्वसङ्ख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्ते एवाधर्मास्तिकाय इति, एवंमा-

भिनवोधिकश्रुतयोरपि लक्षणभेदाद्भेदः, तथा चाह—‘अभिनिबुद्धाह’ इत्यादि, अभिनिबुध्यत इत्याभिनिवोधिकम्-आत्मनः परिणामविशेषः एवं श्रुणोतीति श्रुतं-आत्मन एव परिणामविशेष इति, एतदुक्तं भवति-यदिन्द्रियमनोनिमित्तमात्मनो विज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारेणोपजायते तच्छ्रुतं, शेषमिन्द्रियमनोनिमित्तमाभिनिवोधिकमिति । इत्थं लक्षणभेदाद्भेदमभिधायानुना प्रकारान्तरेण भेदमभिधत्सुराह-‘मतिपुञ्जं सुतं, ण मती सुयपुत्रिव्या’ ‘पुं पालनपूरणयोः’ इत्येतस्य पूर्यते प्राप्यते पाल्यते वाऽनेन कार्यमिति पूर्व-कारणं, मतिः पूर्वमस्येति मतिपूर्वं श्रुतं-श्रुतज्ञानं, तथा चेदं मत्स्या पूर्यते-प्राप्यते पाल्यते वा, अन्यथा प्रणश्यतीत्यर्थः । न मतिः श्रुतपूर्वेत्ययं महान् भेद इति । अत्राह-मतिश्रुतयोर्युगपदेव सम्यक्त्वावाप्तौ भाव उक्तः, अज्ञानयोरपि विगमः, तत्कथं मतिपूर्वं श्रुतमिति ? किं च मतिपूर्वकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सति मतिज्ञानभावेऽपि तत्काले श्रुतमज्ञानं प्राप्नोति, अनापि चेदमिति, अत्रोच्यते-ननु लब्धि प्राति मतिश्रुते समकाले भवतः, न तूपयो-गोऽनयोः समकाले इति मतिपूर्वं श्रुतम्, इह पुनः को भावार्थः ? श्रुतोपयोगो मतिप्रभवः, यतो नासंचिन्त्य मत्स्या श्रुतग्रन्थानुसारिविज्ञानमुत्पद्यते । आह-एवं मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव, तथाहि-शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते सा श्रुतपूर्वाति प्रतीतम्, अतो न विशेषो यथा मतिपूर्वं श्रुतं तथा मतिरपि श्रुतपूर्वाति, अत्रोच्यते-ननु सा द्रव्यश्रुतोद्भवा वर्तते, इह तु न मतिः श्रुतपूर्वाति का भावना ? भावश्रुतात् सकाशात् मतिर्नास्तीति, यद्वा कार्यतया निषिध्यते, न पुनः क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगाच्च्युतस्य मत्यवस्थानमिष्यते एवेत्यलं प्रसङ्गेन । न चैतत्त्वमनीषिकयोच्यते, यतोऽभ्यधासि भाष्यकृता-‘णाणान्णाणानि य, समकालाहं यतो महसुयाहं । तौ न सुयं मतिपुञ्जं, मतिणान् वा सुयऽण्णानि ॥ १ ॥

इह लद्धिमहसुयाइं, समकालाईं न तूवयोगो सिं । मतिपुञ्चं सुयमिह पुण, सुतोवयोगो मतिप्पभवो ॥ २ ॥ सोऊण जा मती ते सुयपुञ्च चि तेण ण विसेसो । सा दंञ्चसुयप्पभवा, भावसुयाओ मती नत्थि ॥ ३ ॥ कज्जतया ण तु कमसो, कमेण को वा मतिं निवारइ । जं तत्थावत्थाणं, चुतस्स सुतोवयोगातो ॥ ४ ॥ ” इतश्च मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात्, तथाहि- अवग्रहादि-भेदादष्टाविधातिविधं मतिज्ञानम्, अज्ञप्रविष्टाद्यनेकभेदभिन्नं च श्रुतज्ञानम्, इन्द्रियोपयोगलाभ (इन्द्रियलब्धिविभाग) तो वा, उक्तं च- ‘सोइंदियोवल्लकी, होइ सुयं सेसयं तु मतिणाणं । मोचूणं दंञ्चसुयं, अक्खरलंभो य सेससु ॥ १ ॥’ इतश्च भेदः, अनक्षरमपि मतिज्ञानम् अक्षरानुगतं च श्रुतज्ञानमिति, अथवाऽऽत्मप्रत्यायकं मतिज्ञानं स्वपरप्रत्यायकं श्रुतज्ञानमिति, आवरणभेदाच्च भेद इत्यलमतिप्रसंगेन ॥

इह च यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभेदान्निमग्नो भेदस्तथा सम्प्रतिमध्यादर्शनपरिग्रहविशेषस्वरूपतोऽपि भेद इति दर्शयन्नाह-
 अविसेसिया मई महनाणं च महअन्नाणं च, विसेसिया सम्मादिट्टिस्स मई महनाणं, मिञ्छदिट्टिस्स मई महअन्नाणं । अविसेसिअं सुयं सुयनाणं च सुयअन्नाणं च, विसेसिअं सुयं सम्मादिट्टिस्स सुयं सुअन्नाणं, मिञ्छदिट्टिस्स सुअं सुयअन्नाणं (सू० २५)

चूर्णिः—‘अविसेसिता मती’ त्यादि, सामिणा अविसेसिता मती इमं वचञ्वा ‘आभिणिघोधिके’ त्यादि, चसहो समुच्चये, ‘विसेसिता मती’ त्यादि, जदा पुण इमेण सामिणा विसेसिता मती भवति तदा इमं वचञ्वा ‘सम्मादिट्टिस्स मती’ त्यादि, सन्नसिद्धं ।

‘अविसेसितं सुय’ मित्यादि, एतं पि उच्यते- एतं चैव वचनं, अहवा जाव विसेसणं अविसेसिता मती ताव मती चैव वत्तव्या, सत्त्वेव मती पाणणणसद्विसेसणतो इमं वत्तव्या आभिनिवोधिकेत्यादि सूत्रसिद्धं, पाणणणसद्विसेसणं कहं ? भण्णति- सम्मत्तामिच्छसाभिगुणत्तणतो सम्मद्विद्विस्स मतीत्यादि सूत्रसिद्धं, सुतेजि एवं चैव वत्तव्वं । पर आह- तुल्लखयोव- सम्मत्तणतो घडाइवत्थूण य सम्मपरिच्छेदत्तणतो सदादिविसयाण य समुवलंभातो कहं मिच्छदिद्विस्स मतिमुता अण्णाणं ति भणित्ता ? उच्यते- ‘सदसदविसेसणातो, भवहेतुजहिच्छओवलंभाओ । नाणफलाभावातो, मिच्छदिद्विस्स अण्णाणं ॥ १ ॥’ मतिपुब्बं सुतं ति काउं मतिनाणं चैव पुब्बं भणासि ॥

वृत्तिः—‘अविसेसिता’ इत्यादि, अविशेषिता मतिः सामान्येनैव मतिज्ञानं मत्यज्ञानं च सामान्येनोभयत्रापि मतिशब्द- प्रवृत्तेः । ‘विशेषिता’ इति स्वामिविशेषेण सम्यग्दृष्टेर्भूतिः- मतिज्ञानं निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वात् । मिथ्यादृष्टेर्भूतिः सत्यज्ञानं तत्त्वतः स्वफलरहितत्वादित्यर्थः । एवं श्रुतसूत्रमपि व्याख्येयम् । आह- क्षयोपशमादिकारणाभेदे घटादिपरिच्छेद- कार्याभेदे च कथं मिथ्यादृष्टेरज्ञाने इति ? तथा च मिथ्यादृष्टेरपि क्षयोपशमादेव मतिश्रुतप्रवृत्तिः, तथोर्ध्वादिदलक्षणाकारमेवं घटादिसंवेदनमिति, अत्रोच्यते मिथ्यादृष्टेरज्ञाने मतिश्रुते सदसतोरनिशेषादुन्मत्तकवत्, उक्तं च भाष्यकारेण- ‘सदसदविसे- सणातो, भवहेतुजहिच्छओवलंभाओ । पाणफलाभावातो, मिच्छदिद्विस्स अण्णाणं ॥ १ ॥’ विनेयजनानुग्रहार्थमियं लेखतो क्यात्यायत इति- मिथ्यादृष्टिः कथंचित्सन्तमपि पुरुषे देवादिधर्मं न प्रतिपद्यते पुरुष एवेत्यभ्युपगमात्, तथाऽसन्तमपि घटादिधर्मं प्रतिपद्यते अस्त्येवेत्यभ्युपगमात्, अतः सदसतोरनिशेष इत्यतश्च मिथ्यादृष्टेर्भूतिश्रुते अज्ञाने भवहेतुत्वाच्च

मिथ्यादर्शनवत्, इतश्चाज्ञानं यद्वच्छोपलब्धेरन्मतवत्, इतश्चाज्ञानं फलाभावादन्यप्रदीपवत्, ज्ञानस्य हि फलं विरतिः सा च मिथ्यादृष्टेर्न विद्यते इत्यलं प्रसंगेन । प्रकृतं प्रस्तुमः- इह मतिपूर्वं श्रुतमिति कृत्वा मतिज्ञानमेवाधिकृत्य प्रश्नप्रमाह—

सैकितं आभिणिबोहिअनाणं ? आभिणिबोहियनाणं दुविहं पन्नत्तं, तं जहा- सुयनिस्सियं च अस्सयानिस्सिअं च । सैकितं अस्सअनिस्सियं ? अस्सअनिस्सिअं चउव्विहं पन्नत्तं, तंजहा-उप्पत्तिआ १ वेणइआ २, कम्मया ३ परिणामिआ ४ । बुद्धी चउव्विहा वुत्ता, पंचमा णोवल्लभह ॥५१॥ सू० २६

चूर्णिः—‘सैकितं आभिणिबोधिके’त्यादि सुत्तं, तत्थ ‘सुतानिस्सत्तं’ ति, सुत्तं ति सुत्तं, तं च सामाहयादिबिंदुसारपञ्जव-साधं, एतं दव्वसुत्तं गाहितं, तं अणुसरतो जं मतिणाणमुप्पज्जति तं सुताणिस्साए उप्पण्णंति सुतातो वा णिस्सितं तं सुताणिस्सितं भण्णति, तं च उग्गहेहावायधारणाठितं चतुब्भेदं । ‘असुतणिस्सितं च’ सि जं पुण दव्वभावसुतणिरयेक्खं आभिणिबोधिकमुप्पज्जति तं असुयभावतो सम्मुप्पणं ति असुतानिस्सितं भण्णति, तं च उप्पत्तियादिबुद्धिचउक्कं इमं-‘उप्पत्तिया’ गाहा—

वृत्तिः—‘सैकितं’ इत्यादि, अत्र निर्वचनं- द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- श्रुतानिश्रितं चाश्रुतानिश्रितं च, चो पूर्ववत्, श्रुतमिह सामायिकादिलोकविन्दुसारान्तं द्रव्यश्रुतं गृह्यते, तदनुसारेण श्रुतपरिकर्मितमतेस्वदपेक्षमेव चोत्पादकाले यदुत्पद्यते तच्छ्रुत-निश्रितमवग्रहादि, यत्पुनस्तदनपेक्षं तथाविधक्षयोपशमप्रभवमेव वर्तते तदश्रुतानिश्रितमौत्पत्तिकयादि । आह- इदमप्यवग्रहादि-रूपमेव, सत्यं, किंतु श्रुतानुसारमन्तरेणोत्पत्तेर्भेदेनांकं । तत्राल्पतरवक्तव्यत्वाद्श्रुतानिश्रितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह- ‘सैकितं’

इत्यादि, 'उत्पत्तिषां' गाहा, व्याख्या- उत्पत्तिरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, आह- क्षयोपशमः प्रयोजनमस्याः, सत्यं, किंतु स खल्वन्तरंगत्वात्सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रस्वकर्मभ्यासादिकर्मपक्षत इति । विनयो-
गुरुशुश्रूषा स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैनायिकी । अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पं, नित्यव्यापारः कर्म, कादाचित्कं शिल्पं कर्मजेति कर्मणो जाता कर्मजा परि-समन्तात् नमनं परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थावलोकनादिजन्य आत्मधर्म इत्यर्थः स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा पारिणामिकी । बुध्यतेऽन्येति बुद्धिः सातिरित्यर्थः; सा चतुर्विधोक्ता तीर्थकरणधरैः, किमिति ? यस्मात् पंचमी नोपलभ्यते केवलानाऽप्यसत्त्वादिति गाथार्थः । औत्पत्तिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

पुवं अदिदृमस्सुअ-मवेइयतक्खणविमुद्धगाहिअत्था । अन्वाहयफलजोगा, बुद्धी उत्पत्तिआ नाम
॥ ६० ॥ भरहसिल १ पणिय २ रुक्खे ३, खुड्डग ४ पड ५ सरड ६ काय ७ उच्चारे ८ । गय ९
वयण १० गोल ११ खंभे १२ खुड्डग १३ मणिगत्थि १४ पइ १५ पुत्ते १६ ॥ ६१ ॥ भरह १ सिल २
मिंढ ३ कुक्कुड ४, वाळुअ ५ हत्थी ६ अगड ७ वणसंडे ८ । पायस ९ अइया १० पत्ते ११,
खाडहिला १२ पंच पिअरो अ १३ ॥ ६२ ॥ महुसित्थ १७ मुहि १८ अंके १९, नाणए २० भिक्खु २१
चेडगनिहाणे २२ । सिक्खाय २३ अत्थसत्थे २४, इच्छा य महं २५ सयसहस्से २६ ॥ ६३ ॥

श्रुतिः—'पुवं' गाहा, 'भरह' गाहा, 'भरह' गाहा, 'मधु' गाहा, उत्पत्तिषां गता, इमा वेणतिया—

श्रुतिः—पूर्वमिति बुद्ध्युत्पादात् प्राक् स्वयमदृष्टः अन्यतश्चाश्रुतः अवेदितो- मनसाऽऽप्यनालोचितः तस्मिन्नेव क्षणे विशुद्धो यथावास्थितः गृहीतो-ज्वधारितः अर्थः- अभिप्रेतपदार्थो यथा सा तथा, इहैकान्तिकमिहपरलोकविरुद्धं फलान्तरा- वाधितं चाव्याहृतमुच्यते, फलं-प्रयोजनम् अव्याहृतं च तत्फलं चाव्याहृतफलं, योगोऽस्या अस्तीति योगिनी, अव्याहृतफलेन योगिनी अव्याहृतफलयोगिनी, अन्ये पठन्ति- 'अव्याहृतफलयोगा' अव्याहृतफलेन योगोऽस्याः साऽव्याहृतफलयोगा बुद्धिः औत्पत्तिकी नामेति गांधार्थः ॥ ६० ॥ साम्प्रतं विनयेजनावुग्रहायास्या एव स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणानि प्रतिपादयन्नाह- 'भरहसिल' गाहा, 'भरह' गाहा, 'महुसित्थ' गाहा, आसामर्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चावसरप्राप्तान्यपि गुरुनि- योगान्न ब्रूमः, किं त्वावश्यकं वक्ष्यामः । अधुना वैनयिक्या लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

भरनिस्तरणसमत्था, तिवगगसुतत्थगहिअपेआला । उभओ लोणफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ६४ ॥ निमित्ते १ अत्थसत्थे अ २, लेहे ३ गणिण् अं ४ क्वव ५ अस्से अ ६ । गहम् ७ लक्खण ८ गंठी ९, अण्ण १० रहिण् अ ११ गणिया य १२ ॥ ६५ ॥ सीया साडी दीहं च, तण्णं अंवसव्वयं च कुंचस्स १३ । निव्वोदण् अ १४ गोणे, वोडगण्डणं च रुक्खाओ १५ ॥ ६६ ॥

चूर्णिः—'भरनि' गाहा, 'निमित्ते' गाहा, 'सीता' गाहा । इमा कम्मइया—

श्रुतिः—'भरनिस्तर' गाहा- इहातिगुरुकार्यदुर्निर्वहत्वाद्भर इव भरस्तरन्निस्तरणे समर्था भरनिस्तरणसमर्था, त्रयो वर्णा-

त्रिवर्गमिति लोकरुद्धर्मार्थकामाः तदर्जनपरोपायप्रतिपादननिबन्धनं सूत्रं, तदन्वयाख्यानं त्वर्थः, पेयालं- प्रमाणं सारो वा, त्रिवर्गद्वयार्थयोरुर्हीतं प्रमाणं सारो वा यथा सा तथाविधा । अथवा त्रिवर्गसैलोक्यम् । आह- त्रिवर्गद्वयार्थयुहीतसारत्वे सत्यश्रुतनिश्चितत्वं विरुद्धयत इति, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गद्वयार्थयुहीतसारत्वं संभवाति, अत्रोच्यते- इह प्रायोवृत्ति-मंणीकृत्याश्रुतनिश्चितत्वमुक्तम्, अतः स्वल्पश्रुतनिश्चितभावेऽपि न कश्चिदोष इति 'उभयलोकफलवती' ऐहिकामुष्मिकफलवती' 'विनयसमुत्था' विनयोद्भवा भवति बुद्धिरिति गार्थार्थः । अस्या एव विनेयजनानुग्रहार्थमुदाहरणैः स्वरूपमुपदर्शयन्नाह- 'निमित्ते' गाहा, 'सीआ' गाहा, गाथाद्वयार्थः कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चोत्तरत्र वक्ष्यामः ॥ साम्प्रतं कर्मजाया बुद्धैर्लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

उवओगादिदुसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाला । साहुकारफलवई, कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ६१ ॥ हेरणिणए १ करिसए २ कोलिअ ३ डोवे अ ४ मुत्ति ५ वय ६ पवए ७ । तुजाए ८ वडई य ९ पूयइ १० वड ११ चित्तकारे अ १२ ॥ ६८ ॥

श्रुतिः— ' उवओग ' गाहा, ' हेरणिण ' गाहा, कम्मसहआ गता ॥ इमा पारिणामिया—

श्रुतिः— ' उवयोग० ' गाहा-उपयोजनमुपयोगः विवक्षिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः, सारः-तस्यैव कर्मणः परमार्थः, उपयोगेन दृष्टः सारो यथेति समासः, अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्यर्थः, कर्मणि प्रसङ्गः-कर्मप्रसङ्गः प्रसङ्गोऽभ्यासः, परिघोलनं

विचारः, कर्मप्रसङ्गपरिधोलनाभ्यां विशाला कर्मप्रसंगपरिधोलनविद्याला अभ्यासविचारविस्तीर्णति भावार्थः । साधुकृत-
 मिति सुष्ठुकृतमिति विद्वद्ब्रह्मः प्रशंसा-साधुकारः, तेन फलवतीति समासः, साधुकारेण वाऽशेषमपि फलं यस्याः सा तथा ।
 ' कर्मसमुत्था ' कर्मोद्भवा भवति बुद्धिरिति गार्थार्थः । अस्या अपि विनेयवगानुकम्पयोदाहरणैः स्वरूपसुपदर्शयन्नाह- ' हे-
 रत्रिए ' गाहा, अस्या अप्यर्थं वक्ष्यामः । साम्प्रतं पारिणामिकया लक्षणं प्रतिपादयन्नाह—

अणुमाणहेउदिदंत-साहिआ वयविवागपरिणामा । हिआनिसेअसफलवइ-बुद्धी परिणामिआ
 नाम ॥ ६९ ॥ अमए १ सिद्धि २ कुमारे ३, देवी ४ उदिओदए हवइ राया ५ । साहू य नीदि-
 सेणे ६ धणदते ७ सावग ८ अमच्चे ९ ॥ ७० ॥ खमए १० अमच्चपुते ११, चाणके १२ केव
 थूलभदे अ १३ । नासिकसुंदरिन्दे १४, वइरे १५ परिणामबुद्धीए ॥ ७१ ॥ चलणाहण १६
 आमंडे १७, मणी अ १८ सपे अ १९ खणिगि २० थुभिंदे २१ । परिणामियबुद्धीए, एवमाई उदा-
 हरणा ॥ ७२ ॥ से तं असुअनिस्सियं ॥

चार्णिः— ' अणुमाण ' गाहा, ' अमए ' गाहा, ' खमए ' गाहा, ' चलण ' गाहा । एताओ सव्वाओ जहा णमो-
 क्कारे तथा-दद्वन्वाओ ॥ इदाणिं सुताणिस्सियं उणगाहयं सवित्थरं भण्णाति—

वृत्तिः— 'अणुमाण' गाहा अनुमानहेतुदृष्टान्तैः साध्यमर्थं साध्यतीति अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका । इह लिङ्ग-
ज्ञानमनुमानं स्वार्थमित्यर्थः, तत्रातिपादकं वचो हेतुः परार्थमित्यर्थः, अथवा ज्ञापकमनुमानं, कारको हेतुः, दृष्टमर्थमन्तं नय-
तीति दृष्टान्तः । आह—अनुमानग्रहणादेव दृष्टान्तस्य गतत्वादलक्ष्युपन्यासेन, न, अनुमानस्य तत्त्वत एकलक्षणत्वात् उक्तं
च—'अन्यथाऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम्' इत्यादि, साध्योपमाभूतश्च दृष्टान्तः, उक्तं च—'यः साध्यस्योपमाभूतः,
स दृष्टान्तं कथ्यते' इति कालकृतो देहावस्थाविशेषो वय इत्युच्यते तद्विपाकेन परिणामः पुष्टतायस्याः सा तथाविधा हितम्-
अभ्युदयः तत्कारणं वा, निःश्रेयसं-मोक्षः तन्निबन्धनं वा, हितानिःश्रेयसाभ्यां फलवती बुद्धिः पारिणामिकी इति गाथार्थः ।
अस्या अपि शिष्यगणहितायोदाहरणैः स्वरूपं दर्शयन्नाह—'अभए' गाहा, 'खमए' गाहा, 'चलणा' गाहा, आसामर्थः
कथानकेभ्य एवावसेयः, तानि चान्यत्र वक्ष्यामः । से तमित्यादि तदेतदश्रुतनिश्चितम् ॥

से किं तं सुअनिसिधं ? २ चण्विहं पणत्तं, तं जहा-उगहा १ ईहा २ अवायो ३ धारणा ४
(सू. २६)

चूर्णिः— इह सांमणस्स रुवादिअसेसविसेसानिरवेणखस्स आणेदेसस्स अवग्रहणं अवग्रहः, तस्सेवत्थस्स विचारण-
विसेसेणहणमीहा, तस्स विसेसणविसिद्धस्सत्थस्स अवसातोऽवायः तव्विसेसावगमइत्यर्थः, तव्विसेसावगमत्थस्स धरणं—आवि-
चुती धारणा इत्यर्थः ॥

वृत्तिः— 'से किं तं' इत्यादि, चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा--अवग्रह ईहा अपायो धारणा । इह अवग्रहणमवग्रहः सामान्य-
 मात्रानिर्देश्यार्थग्रहणमित्यर्थः । तथा ईहनमीहा सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, एतदुक्तं भवति-अवग्रहादुत्तीर्णः अपायत्पूर्वं
 सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषत्यागाभिमुखश्च प्रायो मधुरत्वादयः शब्दादिशब्दधर्मा अत्र घटन्ते,
 न खरकर्कशनिष्ठुरतादयः शार्ङ्गादिशब्दधर्मा इति मतिविशेष ईहा इति । तथा तदर्थार्थ्यवसायोऽपायः निर्णयो निश्चयोऽ-
 वगम इत्यनर्थान्तरम्, एतदुक्तं भवति-शार्ङ्ग एवायं शार्ङ्ग एव वेत्याद्यवधारणात्मकः प्रत्ययोऽपायः इति । तथा तदर्थविशेष-
 धरणं धारणा अविच्युतिस्मृतिवाचनारूपा ॥

से किं तं उगहे ? उगहे दुविहे पणते, तं जहा-अत्युगहे अ वंजणुगहे अ (सू०२७)

वृत्तिः— तस्य उगगहो दुविहो-अत्युगगहो वंजणउगगहो य एत्थ वंजणोगगहस्स पच्छाणुणुवितो अत्युगगहातो वा
 पुवं वंजणउगगहो भवइ त्ति वंजणोगगहमेव पुवं भणामि—

वृत्तिः— 'से किं तं' इत्यादि, अथ कोऽयमवग्रहः ? अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-अर्थान्वगहश्च व्यञ्जनान्वग्रहश्च
 अर्थत इत्यर्थः, अर्थस्यावग्रहोऽर्थान्वग्रहः सकलविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यार्थग्रहणमेकसामयिकमिति भावार्थः । व्यञ्जनेन
 अर्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं, तत्रोपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरिणतद्रव्यसंघातो वा ततश्च व्यञ्जनेनोपकरणेन्द्रियेण
 व्यञ्जनानां शब्दादिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनान्वग्रहः । अथार्थान्वग्रहस्य तु लक्ष्यत्वात्सकलेन्द्रियार्थव्यापकत्वाच्च प्रथम-
 मुपन्यासः, ततो दुर्लक्ष्यत्वात्सकलेन्द्रियार्थव्यापकत्वाच्चैतरस्य ॥

से किं तं वंजणगहे ? वंजणगहे चउव्विहे पणत्ते, तं जहा सोहंदियवंजणगहे घाणिंदियवं-
जणगहे जिंभिदियवंजणगहे फासिंदियवंजणगहे । से तं वंजणगहे (सू० ३८)

चूर्णिः— वंजणाणं अवणगहो वंजणोवणगहो, एत्थ वंजणगहणेण सहाइपरिणता दव्वा वेतव्वा, वंजणे अवणगहो, एत्थ
वंजणगहणेण दव्विदियं वेतव्वं, एतोसिं दोणह वि समासाणं इमो अत्थो जेण करणभूतेण अत्थो वंजिज्जह तं वंजणं जहा
पदीयेण षड्ढो, एवं सहादिपरिणतेहिं दव्वेहिं उवकरणिंदियपत्तेहिं चित्तेहिं संबद्धेहिं संपपसत्तेहिं जमहा अत्थो वंजिज्जह चि
तमहा ते दव्वा वंजणावणगहो भणति, एस वंजणावणगहो सुतसिद्धो चउव्विहो ॥

शक्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ कोऽयं व्यञ्जनावग्रहः? इत्यत्र पुनरुत्पत्तिक्रम एवाश्रितो यथासंभवमिति सुश्लि-
ष्टमेतदिति, प्रकृतमुच्यते—व्यंजनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रह इत्यादि सत्रासिद्धम् । आह—पञ्च-
न्द्रियमनःसद्भावे सति किमित्ययं चतुर्विधः ? अत्रोच्यते—नयनमनसोरप्राप्तकारित्वात्, अप्राप्तकारित्वं च विषयकृतानुग्रहो-
पधातश्चान्यत्वात्, प्राप्तकारित्वे पुनरनलजलशूलाद्यालोकने दहनकलेदनपाटनादयः स्युः, अत्र च विषयदर्शं गत्वा न पश्यति
प्राप्तं चार्थं नालम्बते इत्येतावान्वियम्यते, सूर्तिमता पुनः प्राप्तेन भवत एवानुग्रहोपघातौ भास्करकिरणादिनेति, अन्यस्त्वाह-
व्याहृतार्थानुपलब्धेरनुमानात्प्राप्तकारित्वं लोचनस्येति, एतद्व्युक्तम्, अनेकान्तिकत्वात्, रचोऽभ्यपदलस्फटिकान्तरितोपलब्धेः,
स्यादेतत् नायना रश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्तीति दर्शने रश्मीनां तैजसत्वात्तेजोद्रव्यैरश्रातिस्वकनाददोष इति, एतदप्य-
व्युक्तम्, महाज्वालादौ प्रतिस्खलनोपलब्धेरिति, अत्र बहु वक्तव्यं, तनु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरभयात्, गमनिकामात्रमेतादिति ॥

संकेतं अत्युगहे ? अत्युगहे छविहे पणते, तंजहा- सोइंदियअत्युगहे चकिंखदियअत्यु-
गहे धाणिंदियअत्युगहे जिंभिंदियअत्युगहे फासिंदियअत्युगहे नोइंदियअत्युगहे (सू० २९)

चूर्णिः—‘संकेतं अत्योगहे’ इत्यादि ख्वं । अत्यस्स उगहो अत्योगहो, सो य वंजणावगहातो चरिमसमयाणंतरं
एकसमयं अविंसिद्धसंविदियविसयं गेह्वतो अथावगहो भवति, चकिंखदियस्स मणसो य वंजणाभावे पढमं चैव जं अविंसिद्ध-
मत्थगहणकाले यो एगसमयं सो अत्योगहो भाणितव्वो सर्वोवि सो विभागेण छविहो दींसिज्जति, ण पुण वस्सोगगहस्स
काले सदादिविसेससुद्धी अत्थ, णोइंदियो चि मणो, सो य दुविहो दव्वमणो य, भावमणो य तत्थ मणपज्जत्तिणामकम्ममुदयातो
तज्जोवो मणोदव्वे वेसुं मणजोगपरिणामिता दव्वा दव्वमणो भणति, जीवो पुण मणणपरिणामकक्रियावणो भावमणो
एस उभयरूवो मणदव्वालंबणो जीवस्स णाणव्वावारो भावमणो भणति, तस्स जो उक्करणिंदियदुवारानिरवेक्खो वडाइअत्थ-
सरूवचित्तणपरो बोधो उप्पज्जति सो णोइंदियत्थावगहो भवति ॥

वृत्तिः—‘संकेतं’ इत्यादि, अथ कोऽयमर्थविग्रहः ? अर्थविग्रहः पञ्चविधः मन्त्रसः, तद्यथा-श्रौत्रोन्द्रियार्थावग्रह इत्यादि
मन्त्रसिद्धं यावत् ‘तस्स णं इमे’ इत्यादि ॥

तस्स णं इमे एगद्धिआ नाणाधोसा नानावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा- ओगेणह-
णया उवधारणया सवणया अवलंबणया मेहा । से तं उगहे (सू० ३०)

वृत्तिः—‘घोस’ति उदात्तादिया सरविससो घोसा भणति, ‘वंजणं’ ति अभिलावक्खरा तेसिं इमे एगाडिया पंच ‘ओणि-
पहणता’ इत्यादि, एते ओगगहसामणतो पंच वि णियमा एगाडिता, उगगहविभाणे णुण कज्जमाणे उगगहविभागंसेण
भिण्णत्था भवंति, सो य उगगहो तिविहो- विसेसावगगहो सामणत्थावगगहो विसेससामणत्थावगगहो य, एगाडियाण इमो
भिण्णत्थो वंजणोगगहसस पढससमयपविट्ठुपोगगलाण गहणता ओणिणहणता भणति आइल्ले ति काळं, वितियादिसमयादिसु
जाव वंजणोगगहो ताव उवधारणता भणति, एगसामगंसामणत्थावगगहकाले सवणता भणति, विसेससामणत्थावगगह-
काले अवलंबणता भणति, उत्तरतरविसेससामणत्थावगगहेसु जाव मेहया धावति ताव मेधा भणइ, जत्थ वंजणावगगहो
नत्थ तत्थ सवणदिया तिणि एगाडिता भणति, आह- णणु भिण्णत्थदंसणे एगाडित्ति विरुद्धं, उच्यते- ण विरुद्धं, जतो
सव्वविकर्पेसु उगगहस्सेव सरुवं दंसिज्जति ॥

वृत्तिः—तस्यावग्रहस्यासूनि वक्ष्यमाणानि, णं पूर्वत्, अवग्रहसामान्यापेक्षया एकार्थिकाणि नानाव्यंज-
नानि पंच नामधेयानि भवन्ति । घोषा- उदात्तादयः, कादीनि व्यंजनानि, नामैव नामधेयम्, अवग्रहविशेषापेक्षया तु
कथंचिद्धिन्नाथानि । त्रिविधश्चावग्रहः सामान्यावग्रहः विशेषावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्च, तत्र भिन्नार्थता निदर्शयते
तं जहा- ‘ओणिणहता’ इत्यादि अवगृह्यतेऽनेनेति अवग्रहणं, ‘करणे ल्युट्’ व्यंजनावग्रहश्चमसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यादानपरि-
णाम इत्यर्थः तद्भावः अवग्रहणता । धार्यतेऽनेनेति धारणं, उप-सामीप्येन धारणमुपधारणं व्यंजनावग्रहद्वयादिसमयेष्ववसा-
नान्तं प्रतिसमयेव शब्दादिद्रव्यादानधारणपरिणाम इति भावना, तद्भाव उपधारणता । श्रूयतेऽनेनेति श्रवणम् एकसामयिक-

सामान्यार्थिवग्रहावधोधपरिणाम इत्युक्तं भवति, तद्भावः अथवा । अवलम्बत इत्यवलम्बनं “ कृत्यत्युटो बहुलम् ” (पा० ३-३-११३) इति वचनात् कर्मणि ल्युट्, तद्भावः अवलम्बनता विशेषसामान्यार्थवग्रह इति भावार्थः, तथाहि— उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्येहादयः प्रवर्तन्ते किमयं शाब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, अतस्तदनन्तर-मेवेहादिग्रहत्तविशेषसामान्यार्थवग्रहोऽवलम्बनमिति । एवमुत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां विशेषसामान्यार्थवग्रहेषु मर्यादया-थावतो मेधोच्यते यावदाधिगच्छति यथा शाब्दः स किं मन्द्रः ? किं वा तारः ? इत्यादि, यत्र व्यञ्जनवग्रहो नास्ति तत्राद्यभेदद्वयाभाव इति । ‘ से तं उगहे ’ सोऽयमवग्रहः ॥

से किं तं ईहा ? ईहा छ्विहा पणता, तं जहा-सोऽंदिग्रहहा चक्खिंदिग्रहहा धाणिंदिअईहा जिंभिदिअईहा फासिंदिअईहा नोऽंदिअईहा । तीसे णं इमे एगाडिआ नाणाधोसा नाणावंजणा पंच नामधिजा भवंति, तं जहा-आभोगणया मगणया गवेसणया चिंता विमंसा । से तं ईहा ॥ (सू० ३१)

धूर्णिः—इदाणि उगहसमणंतरं ईहा, सा छ्विहा सुचसिद्धा । इमे तस्सेगाडिता, तेविं ईहासामणतो एगाडिता चेव, अत्यधिकषणतो पुणाभिणत्था इमेण विधिणा—‘ आभोयणता ’ इच्चादि, उगहसमयाणंतरं सन्भूतविसंस्तथाभिधुहमालोयण आभोयणता भणति, तस्सेव विसंस्तथस्स अणयवइरेगधम्मसमालोयणं मगणा भणति, तस्सेवत्थस्स वइरेगधम्मपरिच्चाओ अणयधम्मसमालोयणं च गवेसणता भणति, तस्सेव तद्धम्मणुगतत्थस्स पुणे पुणे समालोयणत्तेण चिंता भणति,

तमेवत्थं णिच्चाणिच्चादिएहिं दक्खभावेहिं विभरिसता वीमंसा भण्णति । एवं बहुधा अत्थमालोगतं तस्स उक्कोसतो अंतमुहुत्तकालं सव्वा ईहा भवति ॥

श्रुतिः— 'से किं तं' इत्यादि सूत्रं निगदसिद्धं यावत् आभोगनता ईहा, अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषा-भिमुखमालोचनमाभोगनमुच्यते, तद्भाव आभोगनता । मुख्यतेऽनेन परिणामकरणेनेति मार्गणं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणमिति हृदयं, तद्भावो मार्गणता, एवम् अन्विष्यते गवेष्यतेऽनेनेति गवेषणं, तत ऊर्ध्वं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्माध्यासेनालोचनमिति गर्भः, तद्भावो गवेषणता, ततो मुहुर्मुहुः क्षयोपशमविशेषतः स्वधर्मानुगतसद्भूतार्थविशेषचिन्तनं चिन्ता, विमर्षणं विमर्षः क्षयोपशमविशेषादेवोर्ध्वं स्पष्टतरावबोधतः सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्मालोचनं विमर्शः, नित्यानित्यादिद्रव्यभावालोचनमित्यन्ये । से तं ईहा ॥

से किं तं अवाए ? अवाए छविहे पणत्ते, तं जहा--सोइदिअअवाए चकिंवादिअअवाए चाणिदिअअवाए जिंभिदिअअवाए फासिदिअअवाए नोइदिअअवाए तस्स णं इमे एगाट्टिआ नाणाओसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा--आउट्टणया पच्चाउट्टणया अवाए बुद्धी विण्णाणे । से तं अवाए ॥ (सू० ३२)

चूर्णिः—ईहाणतरं अवातो, सो छिव्हो सुत्तसिद्धो, तस्सेगाट्टिता इमे पंच, ते य अवायसामणत्तणतो णियमा एगाट्टिता
 चैव, अभिधाणभिभणत्तणतो पुण भिण्णत्था । इमेण विधिणा-‘आउट्टणता’ इत्यादि, ईहणभावनियद्दस्स अत्थसरूवपाडिवोध-
 बुद्धस य परिच्छेदमुत्पादंतस्स आउट्टणता भणति । इहणभावनियद्दस्स वि तमत्थमालोपंतस्स पुणो पुणो णियट्टणं पच्चाउट्टणं
 भणति । सव्वहा ईहाए अवणयणं कातुं अवधारणावधारितत्थस्स अवधारयतो अवातोत्ति भणइ । पुणो पुणो तमत्थाव-
 धारणावधारितं बुद्धतो बुद्धी भवइ । तस्मि चैवावधारितमत्थे विसेसे परकतो अवधारयतो य विण्णाणे त्ति भणति ॥

धृत्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि सन्नसिद्धं यावत् आवर्तनता, वर्त्यतेऽनेनेति वर्तनं क्षयोपशमकरणमेव ईहाभावनिवृत्त्य-
 भिसुखस्यापायभावप्रतिपत्त्यभिसुखस्य चार्थविशेषावबोधविशेषस्य आ-मर्याद्या वर्तनमावर्तनं, तद्भाव आवर्तनता । ततः
 प्रतिपमावर्तनं प्रत्यावर्तनम् अर्थविशेष एव विवाक्षितापायप्रत्यासन्नतर्बोधविशेषाणां सुदुर्मुदुवर्तनमित्यर्थः, तद्भावः प्रत्या-
 वर्तनता । अप अयः अपायः विशेषतः सङ्कलनेन निश्चयो निर्णयोऽवगम इत्यनर्थान्तरं, सर्वथेहाभावाभिवृत्तस्यावधारणावधा-
 रितमर्थमवगच्छतोऽपाय इति भावार्थः । ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरवया पुनः पुनः स्पष्टतरमेव बुद्ध्य-
 मानस्य बुद्धिः । विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं क्षयोपशमविशेषादवधारितार्थविषयमेव तीव्रतरधारणाकारणमित्यर्थः । ‘से तं अवाए’
 सोऽयमपायः ॥

से किं तं धारणा ? धारणा छिव्हो पणत्ता, तं जहा-सोइंदिअधारणा चकिंखिंदिअधारणा
 धाणिंदिअधारणा जिभिंदिअधारणा फासिंदिअधारणा नोइंदिअधारणा । तीसे णं इमे एगाट्टिआ

नाणायोसा नाणावजणा पंच नामधिजा भवति, तं जहा-धारणा साधारणा ठवणा पइडा कोडे । से
तं धारणा ॥ (सू० ३३)

श्रुणिः—अवायाणंतरं धारणा, सा य छविहा सुतसिद्धा, तस्सेगाडिता पंच, ते य सामणधारणं पइच्च णियमा
एगाडिया, धारणत्थविकपणताए भिणत्था इमेण विधिणा—‘ धारणा ’ इत्यादि, अवायाणंतरं तमत्थं अविच्चुतीए जह-
णुकोसेण अंतमुहुत्तं धरतस्स धारणा भण्णाति, तमेव अत्थं अणुवयोगत्तणतोडविच्चुत्तं जहण्णेणं अंतमुहुत्तातो परतो दिव-
सादिकालविभागसु संभरतो य धारणा भण्णाति । ‘ ठवण ’ चि ठावणा सा य अवायावधारियमत्थं पुव्वावरमालोइयं
हितयामि ठावयंतस्स ठवणा इति भण्णाति पूर्णघटस्थापनावत् । ‘ पतिट्ट ’ चि सोवि य अवधारितत्थो हितयामि प्रभेदेन पइडा-
इतमाणो पतिट्टा भण्णाति जले उपलभक्षेपप्रतिष्ठावत् । ‘ कोडे ’ चि जहां कोडुणे सालिमादिगीया परिकत्ता अविनट्टा
धारिज्जति तहा अवातावधारितमत्थं गुरुवदिट्टं सुत्तमत्थं वा आविण्डं धारयतो धारणाकोडुगसमात्ति कातुं कोडेति वत्तव्वा ॥

श्रुतिः—‘ से किं तं ’ इत्यादि निगदसिद्धं यावद्धारणेत्यादि, अपायानन्तरमवगतार्थमविच्चुत्था जपन्योत्कृष्टमन्त-
र्मुहूर्त्तमात्रं कालं धारयतो धारणेति भण्यते । ततस्तमेवार्थमुपयोगाच्च्युत्तं जपन्येनान्तर्मुहूर्त्तादुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयकालात्
परतः स्मरतो धरणं धारणोच्यते । स्थापनं स्थापना, ततोऽप्यायावधारितमर्थं पूर्वापरालोचितं हृदि स्थापयतः स्थापनां
पूर्णघटस्थापनावत् वासनेत्यर्थः । अन्ये तु धारणास्थापनयोर्व्यत्ययेन स्वरूपमाचक्षते । प्रतिष्ठापनं प्रतिष्ठा अपायावधारित-

मेवार्थं हृदि प्रभेदेन प्रतिष्ठापयतः प्रतिष्ठा भण्यते जले उपलभ्यक्षेप्रप्रतिष्ठावत् । ' कोष्ठक ' इति अविनष्टस्रत्रार्थवीजधारणात्-
कोष्ठकवद्धारणा कोष्ठक इति । इहात्मनो ज्ञानस्वभावत्वाज्ज्ञानावरणीयादिकर्ममलपटलाच्छादितस्वभावत्वात् गुरुवदनसमुत्थ-
शब्दाद्यनेकाविधकारणापाद्यमानत्रयोपशमसामर्थ्यादवबोधः, ज्ञेयस्य चानन्तधर्मात्मकत्वात्कालत्रयोपशमविशेषतो ज्वग्रहेहापाया-
वबोधविशेषो भावनीयः/कथञ्चिदेकाधिकरणत्वात् अन्यथा परिच्छेदग्रहृत्तिलक्षणसकललोकाग्रासिद्धसंव्यवहारोच्छेदप्रसंग इत्यलं
प्रसंगेन, गमानिकाभावमेतत् ॥ अवग्रहादिकालप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

उग्राहे इकसमहए, अंतोमुहृत्तिया ईहा, अंतोमुहृत्तिए अवाए, धारणा संखेजं वा कालं
असंखेजं वा कालं (सू० ३४) एवं (इच्चेतस्स) अट्टावीसइविहस्स आभिणिबोहियनाणस्स
वंजणुगहस्स परूवणं करिस्सामि पडिबोहगदिट्टंतेण मल्लगदिट्टंतेण य । से किं तं पडिबोहगदि-
ट्टंतेण ? पडिबोहगदिट्टंतेणं से जहानामए केइ पुरिसं केचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहिज्जा अमुगा
अमुग सि, तत्थ चोअगे पन्नवणं एवं वयासीकिं एग समयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति ?
दुसमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति? जाव दससमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति? संखिज्जस-
मयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति ? असंखिज्जसमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति ? एवं वदंतं
चोअगं पणवए एवं वयासी-नो एगसमयपविट्टा पुगला गहणमाणच्छंति, नो दुसमयपविट्टा पुगला

गहणमागच्छंति, जाव नो दससमथपविद्वा पुगला गहणमागच्छंति, नो संखिजत्तमयपविद्वा पुगला गहणमागच्छंति, असंखिजत्तमयपविद्वा पुगला गहणमागच्छंति, से तं पडिबोहगादिदुत्तेणं । से किं तं मल्लगादिदुत्तेणं? मल्लगादिदुत्तेणं से जहा नामए केइ पुरिसे आवागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेणं उदगाबिंदुं पक्खविज्जा, से नट्टे, अण्णोवि पक्खत्ते सओवि नट्टे, एवं पक्खत्तपमाणेसु २ होही से उदगाबिंदुं जे णं तं मल्लगं रावोहिइ सि, होही से उदगाबिंदुं जे णं तंसि मल्लत्तसि टाहिति होही से उदगाबिंदुं जे णं तं मल्लगं भरिहिति होही से उदगाबिंदुं जे णं तं मल्लगं पवाहोहिति, एवामेव पक्खत्तपमाणेहिं २ अणत्तेहिं पुगलेहिं जाहे तं वंजणं पूरंअं होइ ताहे हुंति करेइ, नो चेव णं जाणइ केओवि एस सहाइ ? तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ असुगे एस सहाइ, तओ अवायं पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ णं धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं, से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सहं सुणिज्जा तेषं सहो सि उग्गाहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सहाइ, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ, असुगे एस सहं, तओ णं अवायं पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं

वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिज्जा तेषं रूव चि उग्गाहिए, नो चैव
णं जाणइ के वेस रूवात्ति, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ, अमुगे एस रूवे चि, तओ अवायं
पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ, संखेज्जं वा कालं असं-
खिज्जं वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं गंधं अग्गाइज्जा, तेषं गंध चि उग्गाहिए,
नो चैव णं जाणइ के वेस गंधे चि, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस गंधे, तओ अवायं
पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं
वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा, तेषं रसो चि उग्गाहिए, नो चैव
णं जाणइ के वेस रसेत्ति, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस रसे, तओ अवायं पविसइ,
तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा
कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसंवेइज्जा, तेषं फासे चि उग्गाहिए नो चैव
णं जाणइ के वेस फासओ चि, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस फासे, तओ अवायं
पविसइ, तओ से उवगयं हवइ, तओ धारणं पविसइ, तओ णं धारेइ संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं

वा कालं । से जहा नामए केई पुरिसे अव्वत्तं सुमिणं पासिज्जा, तेषं सुमिणो ति उग्गहिए, नो
 चव णं जाणइ के वेस सुमिणे ति, तओ ईहं पविसइ, तओ जाणइ अमुगे एस सुमिणे, तओ
 अवायं पविसइ, तओ से उवगयं होइ, तओ धारणं पविसइ, तओ धारेइ संखेज्जं वा कालं असंखे
 ज्जं वा कालं । से तं मल्लगादिट्ठेणं ॥ (सू० ३५)

चूर्णिः—‘इच्चैतस्से’त्यादि सुत्तं, इतिः उपप्रदर्शने एतस्स ति जं अतिकंतं । अट्टावीसतिभेदं, ते य के अट्टावीसं भेदाः? उच्यते—चउव्विहो वंजणावग्गहो, छव्विहो अत्थावग्गहो, छव्विहो ईहा, छव्विहो अवायो, छव्विधा धारणा, एते सव्वे अट्टावीसं । एयस्स अट्टावीसइविहस्स मच्चत्तातो जो वंजणावग्गहो चउव्विहो तस्स दुगादिट्ठेण परूवणा, ‘से जहा णामए’ इत्यादि, ‘से’ चि पाडिबोधकस्स णिदेसे, ‘जहा णामए’ चि जहा णाम संभवत आत्माभिप्रायकृतादित्यर्थः, सव्वणुप्पणीयमत्थं तदणुसारि सुत्तं वा अप्पबुद्धिविण्णणत्तणयो अणवगच्छमाणो सीसो पुच्छाचोदणातो चोदको, अहवा तमेव सुत्तमत्थं वा अधडमाणं ति मण्णमाणो तदा स चोदयतो चोदगो भण्णति, पवयणमविरुद्धं निहोसं सुत्तथं पण्णवतो पण्णवगो विरुद्धपुणरुत्तसुत्तं वा अत्थतो अविरुद्धं दरिसेतो पण्णवेति जो सो वा पण्णवगो भण्णति, यथावत्संशयच्छेदीत्यर्थः, चोदको संसयमावन्नो पण्णवगं पुच्छति—‘किं एगसमयादिपविट्ठा’ इत्यादि कंठं, एवं चोदकं पुच्छाभिप्यायेण वंदंतं पण्णवगोआह-‘णोएगसमयप विट्ठा’ इत्यादि, जो एस पाडिसेहो कतो एस सहाइफुद्धविण्णणजणत्तेणं ति णो गहणमाणच्छंति इहरा पोण्णला

गहणमागच्छन्त्येवैतर्थः, एवं एगादिसमयपविट्टपोगलपडिसिद्धेसु इमा अणुणा असंखेज्जसमयपविट्टा पोगला गहणमाग-
 च्छंति चि, इमस्स अणुणुयोगत्थो अणुयोगत्थो य, तत्थ अणुणुयोगो इमो-जहा पवासी सागिहमेतो अट्ठाणं पंचाहेण दसाहेण
 वा वीतीवतिता सगिहं पविट्टो चि, एवं असंखेज्जोहिं समयेहिं आगता पविट्टा कण्णाविलेसु पोगला गेणहति चि, एवं
 अणुणुयोगो भवति, इमो अणुणुयोगत्थो पढमसमयादारब्ध पतिसमयं पविसमाणेसु असंखेज्जइमे समए जे पविट्टा ते गहण-
 मागच्छंति, ते य सदादिविण्णाणजणग चि काउं अतो तेसिं गहणमुवादिट्ठं, सो य असंखेज्जइमो समयो किं पमाणे असंखेज्जए
 भण्णति ? उच्यते-जहण्णेणं आवाल्याए असंखेज्जभागमेत्तेसु समयेसु गतेसु चि, उक्कोसेणं संखेज्जासु आवलियासु आणा-
 पाणुकालपुहचे वा उभयथाऽपि अवरुद्धं, गतां पडिबोधकदिट्ठंतो, इदाणिं आवागसीसगादिट्ठंतो-तत्थ आवागसीसगं ति
 पागट्ठाणमेव, अहवा आपागट्ठाणस्स आसण्णं समंता परिपेरंतं, अहवा आपागस्सुचारियाण जं ठाणं तं आपागसीसयं भण्णति,
 अणंतोहिं ति प्रथमसमयादारभ्य प्रतिसमयं अणंता प्राविशन्तीत्यतोऽनन्ता, जाहे तं वंजणं पूरितं भवति चि, एत्थ वंजण-
 गहणेण सदाइणुगलदव्वा दव्विदियं वा उभयसंबंधो वा घेतव्वं तिधाऽपि ण विरोधो, वंजणं पूरियं ति कहं ? उच्यते-जदा
 पुगलदव्वा वंजणं तदा पूरियंति पभूता ते पोगलदव्वा जाता स्वं प्रमाणमागता सविसयपडिबोधसमत्था जाता इत्यर्थः । जदा
 पुण दव्विदियं वंजणं तदा पूरियं ति कहं ? उच्यते-जाहे तेहिं पोगलेहिं तं दव्विदियं आव्हतं भरितं वा वि तं तदा पूरियं
 ति भण्णति, जदा तु उभयसंबंधो वंजणं तदा पूरियं ति कहं ? उच्यते दव्विदियस्स पुगला अंगीभावमागता पुगला य
 दव्विदिए अनुपक्ताः एस उभयभावो, एतस्मि उभयभावे पुगलेहिं इंदियं पूरितं, पूरितं इंदियेण विसयपडिबोधकप्यमाणा

‘ पद्विबोधएज्ज ’ ति प्रतिबोधयेत्, कथं ? अमुक ! अमुक ! इति, तत्र ‘ चोपगो ’ इत्यादि, इह ज्ञानावरणकर्मादयतः
 कथितमपि स्वार्थमनवगच्छन् प्रश्नचोदनाच्चोदकः, अविशिष्टक्षयोपशमभावतो वाऽगृहीतशास्त्रगर्भार्थपूर्वापरिविरोधचोदना-
 च्चोदकः । यथावस्थितं स्वार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः श्रौतार्थापेक्षया विरुद्धं पुनरुक्तसूत्रं वाऽर्थतोऽविरुद्धं अपुनरुक्तं प्रज्ञा-
 पयतीति प्रज्ञापकः । तत्र चोदकः प्रज्ञापकमेवमुक्तवानिति, भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः । किमेकसमय-
 प्राविष्टेत्यादि सुगमं यावत् एवं वदन्तं चोदकं प्रज्ञापक एवमुक्तवान्-नो एकसमयप्राविष्टेत्यादि प्रकटार्थं यावत् नो संख्येय-
 समयप्राविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नवरमयं प्रतिपेधः स्फुटशब्दविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यः शब्दविज्ञानजनक-
 त्वेनेत्यर्थः, अन्यथा संबन्धमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य ग्रहणमागच्छन्त्येव । ‘ असंखेज्ज ’ इत्यादि, प्रतिसमयप्रवेशनादि-
 त आरभ्यासंख्येयसमयैः प्राविष्टैः असंख्येयसमयप्राविष्टाः, न पुनर्विशत्याऽहोभिः पथिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमया-
 पेक्षयाऽसंख्येयसमयप्राविष्टा इति । पुद्गलाः शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छन्ति, अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः ।
 इह च धरमसमयप्राविष्टा एव ग्रहणमागच्छन्ति तदन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमोपकारिण इत्योषतो ग्रहणमुक्तामिति, असंख्येय-
 मानं चात्र जघन्यभावलिकाऽसंख्येयभागसमयतुल्यम्, उत्कृष्टं तु संख्येयावलिकासमयतुल्यं, तच्च प्राणापानपृथक्त्वकाल-
 समयमिति उक्तं च - ‘ वंजणवग्गहकालो, आवलियाअसंखभागमेत्तो उ । थोवो उक्कोसो पुण, आणापाणुपुहत्तं ति ॥१॥ ’ ‘ से
 तं ’ इत्यादि निगमनं, संधं प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहरूपणोति वाक्यशेषः । ‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ कोऽयं
 महकदृष्टान्तः ? महकदृष्टान्तो नाम तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः ‘ आपाकशिरसः ’ आपाकः-प्रतीतः तच्छिरसश्च महकं-

शरावं गृहीत्वा, इदं रूक्षं भवतीत्यतोऽस्य ग्रहणमिति, तत्र मल्लके एकमुदकविंदुं प्राक्षिपेत् स नष्टः तत्रैव तद्भावपरिणामि-
पन्न इत्यर्थः, शेषं सुगमं यावत् ' ज णं तं मल्लगं रावेहिइ चि ' आर्द्रतां नेष्यति, शेषं सुगमं यावत् ' एवाभेव ' इत्यादि,
अतिबहुत्वात्प्रतिसमयमनन्तैः पुद्गलैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति तदा ' हुमिति करोति ' तमर्थं गृह्णाति
इत्युक्तं भवति, अत्र व्यञ्जनशब्देन त्रयमभिगृह्यते द्रव्यमिन्द्रियं संबंधो वा, यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा पूरितमिति
प्रभृतीकृतं स्वप्रमाणमानीतं स्वविषयव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनमिन्द्रियं तदा पूरितमिति आभूतं व्याप्त-
मित्यर्थः, यदा द्वयोरपि संबंधोऽधिक्रियते तदा पूरितमिति अङ्गाङ्गीभावमानीतमनुपकृतमित्यर्थः, एवं यदा पूरितं भवति
तदानीं तमर्थं गृह्णाति, किंविशिष्टं ? नामजात्यादिकल्पनारहितं, तथा चाह--" णो चैव णं जाणाइ के वेस सदाइ चि "
न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः इत्येकसामयिकत्वाद्भावग्रहस्य, अत्रार्थावग्रहात् पूर्वं सर्वो व्यञ्जनावग्रह इति ' ततो
इदं पविसइ ' इत्यादि सुगमं यावत् ' संखेज्जं वा असंखेज्जं वा कालं ति ' । अत्राह--सुप्तमङ्गीकृत्य युज्यतेऽयं न्यायः,
जाग्रत्सु शब्दश्रवणसमनन्तरमेवावग्रहेहाव्यतिरेकेणैवापायज्ञानमुत्पद्यते, तथोपलम्भात्, न चैतदनापं, यत आह--द्वत्रकारः--
' से जहा नामए ' इत्यादि, अथवा यदुक्तं न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिः किं तर्हि नामजात्यादिकल्पनारहितं
गृह्णातीत्येतदुक्तं, यत एवमागमः--' से ' इत्यादि, अथवा सुप्तप्रतिबोधकमल्लकदृष्टान्ताभ्यां व्यंजनार्थावग्रहयोः सामान्येन
स्वरूपमभिधाय अधुना मल्लकदृष्टान्तनेव प्रतिपादयन्नाह--' से जहा ' इत्यादि, तद्यथा नाम काश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं
शृणुयात्, अव्यक्तमिति आनिर्देश्यस्वरूपं नामादिकल्पनारहितमित्यनेनार्थावग्रहमाह, तस्य च श्रोत्रेन्द्रियसंबन्धिनो व्यञ्ज-

महुत्कालं ईह ति, ततो विसिद्धमतिनाणखयोवसमभावत्तणतो अंतमुहुत्कालरुभंतर एव जाणति अमुए एस सद्दो संख-
संगादिए चि दुखबोधत्तणतो पुण अत्यस्स अविस्सिद्धमइण्णाणखयोवसमयत्तणतो वा ईहोवयोगे अतोमुहुत्ते वुत्ते अणवणत्तथो
पुणोऽवि अणं अंतमुहुत्तं ईहते । एवं ईहोवयोगविच्छेदसंताणतो बहुएऽवि अंतमुहुत्ते ईहेज्जा ण दोसो । ततो ईहाणंतरं
अवातो, सो य सद्दाइअत्थपहुप्पणस्स जे परधम्मा तेसु विमुहस्स सधम्मे य अन्नधारयतो ण एस संगसद्दो णिद्धमधुरगंभीर-
त्तणतो संखसद्दोऽयामिति, एवमवणत्तथो असंखेज्जसमयितो उक्कोसतो णियमा एणांतमुहुत्तिओ जो अवबोधो यो एस अत्थ-
परिच्छेदो सो अवातो भवति । ततो अवायाणंतरं धारणं पविसइ ति, सा य धारणा जहण्णतो असंखेज्जसमते अविच्चुतीए-
तमत्थं धरोति, उक्कोसतो अंतमुहुत्तं अणुवयोगतो पुण तमत्थं विस्सृतं पुणोऽवि संभरइ ति धारणा, एवं सा संखेज्जवासा-
उयाणं मुहुत्तादियसादिकालसंखाए संखेज्जं कालं भवेज्ज, असंखेज्जवासाउयाणं पुण असंखेज्जकालं हवेज्जा एवं चर्किखादिएऽ-
वि रूवं भाणितव्वं वंजणोणहवज्जं, धाणरसफासिदिएसु वि जहा सोईदिते तथा सव्वं भाणितव्वं संवेदेज्जति, एते सद्दादि-
इंदियत्थे पहुप्पण्णे इंदियं स्वं स्वं इंदियत्थं आधारवयोवसमपणुरूवं सुभमसुभं वा वेदेज्ज ति, एते सद्दाई चक्खुइंदियवज्जं
संसोदिएहि पत्तामिदियत्थं पायसो इट्ठमणिट्ठं वा स्वमात्मानुगतं वेदनं वेदते न सररीरेण अनुपलंभं वा वेदयतीत्यर्थः, फासि-
दियमत्थं पुण स्वमनुगतं सररीरानुगतं च दुहाऽवि फुडं वेदइ ति संवेदेज्जति, अतो भाणितं, एवं मणसो सुविणंमि सद्दादि-
विसएसु अवग्रहादयो णेया । अणत्थ वा इंदियवावारअभावे मणो माणसीए चि इह सुत्ते णं निदरिसणं मणे, 'से जहा णामए'
इत्यादि सुत्तं कंठं । सुविणो मे दिट्ठो चि सुविणददं अव्वत्तं सुभरइ, तच्च प्रतिबोधप्रथमसमये सुविणमिति संभरतो अत्थावज्जगहो

तस्य पूर्वमवस्थायां व्यञ्जनावग्रहः परत ईहादि, शेषं पूर्ववत् । जगतो अणिदित्यथावारेऽपि मणसो जुजते वंजणावग्नाहो, उवयोगसस असंखेज्जसमयत्तणयो उवयोगद्वाए य प्रतिसमयमणोद्वग्गहाणतो मणोद्व्वाणं च वंजणववदेसतो समए य असंखेज्जातिमे मनसो नियमार्थग्रहणं भवेत्तस्य च प्रथमसमयार्थप्रतिबोधकालेऽर्थावग्रहः तस्य पूर्वमसंख्येयसमयेषु व्यञ्जनावग्रहः, शेषमीहादि पूर्ववत् । सीसो पुच्छति-उग्गहादीणं उ कमातिक्रमे एकतरअभावे वा किं सहादिवत्थुपरिच्छेदो ण भवति ? आचार्य आह--आमं ण भवति, अत एव च क्रमे नियमः, जम्हा णो अगहितं ईहति, तम्हा, पुवं उग्गहो, जम्हा य अणीहितं णो अवगच्छति, ईहाणंतरं तम्हा अवायो, जम्हा य अणावायं ण धारिज्जाति वत्थुं, अवायाणंतरं तम्हा धारणा, जम्हा य एष क्रमनियमो तम्हा सन्वो आभिनिवोधिचनाणावगमो नियमा एवं भवति, अत एव च कारणा सन्वे अवग्रहादयो मातिनाणभेदा भवन्तीत्यर्थः ॥

वृत्तिः—‘उग्गहे’त्यादि, अर्थावग्रह एकसामयिकः, आन्तमौहृत्तिकोऽप्यायः, धारणा सङ्ख्येयं वाऽसङ्ख्येयं वा कालं स्मृतिवासनारूपा, सङ्ख्येयवर्षायुषां सङ्ख्येयमसङ्ख्येयवर्षायुषामसङ्ख्येयम् । ‘एवं अट्टावीसाविधस्स’ इत्यादि, एवम्-उक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिविधस्य, कथमष्टाविंशतिविधम् ? चतुर्विधो व्यञ्जनावग्रहः, षड्विधोऽर्थावग्रहः, षड्विधा ईहा, षड्विधोऽप्यायः, षड्विधा धारणा, एवमष्टाविंशतिविधस्य आभिनिवोधिकज्ञानस्य सम्बन्धी यो व्यञ्जनावग्रहस्तस्य प्ररूपणं--प्रतिपादनं करिष्यामि । कथं ? प्रतिबोधकदृष्टान्तेन मह्यकदृष्टान्तेन च ‘से किं तं’ इत्यादि, प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः, स एव दृष्टान्तस्तेन, तद्यथा नाम काश्चिदानिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः कञ्चिदन्यतममनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सुप्तं सन्तं

‘ पडिवोधएज्ज ’ ति प्रातिबोधैव, कथं ? अमुक ! अमुक ! इति, तत्र ‘ चोयगो ’ इत्यादि, इह ज्ञानावरणकर्मोदयतः कथितमपि सूत्रार्थमनवगच्छन् प्रश्नचोदनाच्चोदकः, आविशिष्टक्षयोपशमभावतो वाऽगृहीतशास्त्रगमार्थपूर्वापरविरोधचोदनाच्चोदकः । यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः श्रौतार्थापेक्षया विरुद्धं पुनरुक्तसूत्रं वाऽर्थतोऽविरुद्धं अपुनरुक्तं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकः । तत्र चोदकः प्रज्ञापकमेधुक्त्ववानिति, भूतकालनिर्देशोऽनादिमानागम इति ख्यापनार्थः । किमेकसमय-प्राविष्टेत्यादि सुगमं यावत् एवं वदन्तं चोदकं प्रज्ञापक एवमुक्तवान्—नो एकसमयप्राविष्टेत्यादि श्रकटार्थं यावत् नो संख्येय-समयप्राविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नवरमयं प्रातिपेधः स्फुटशब्दविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यः शब्दविज्ञानजनक-त्वेनेत्यर्थः, अन्यथा संबंधमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य ग्रहणमागच्छन्त्येव । ‘ असंखेज्ज ’ इत्यादि, प्रातिसमयप्रवेशनादि-त आरभ्यासंख्येयसमयैः प्राविष्टैः असंख्येयसमयप्राविष्टाः, न पुनार्शित्याऽहोभिः पार्थिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमया-पेक्षयाऽसंख्येयसमयप्राविष्टा इति । पुद्गलाः शब्दद्रव्यविशेषाः ग्रहणमागच्छन्ति, अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः । इह च चरमसमयप्राविष्टा एव ग्रहणमागच्छन्ति तदन्ये त्विन्द्रियक्षयोपशमोपकारिण इत्याद्यतो ग्रहणमुक्तमिति, असंख्येय-मानं चात्र जघन्यमावलिकाऽसंख्येयभागसमयतुल्यम्, उक्तं तु संख्येयावलिकासममयतुल्यं, तच्च प्राणापानपृथक्त्वकाल-समयमिति उक्तं च - ‘ वंजणवणहकालो, आवलियाअसंखभागमेत्तो उ । थोवो उक्कोसो पुण, आणापाणुपुहत्तं ति ॥१॥ ’ ‘ से-तं ’ इत्यादि निगमनं, संघं प्रातिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणोति वाक्यशेषः । ‘ से किं तं ’ इत्यादि, अथ कोऽयं मल्लकदृष्टान्तः ? मल्लकदृष्टान्तो नाम तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः ‘ आपाकशिरसः ’ आपाकः—प्रतीतः ताच्छिरसश्च मल्लकं-

शरावं गृहीत्वा, इदं रूक्षं भवतीत्यतोऽस्य ग्रहणमिति, तत्र महत्के एकमुदकविदुं प्राक्षिपेत् स नष्टः तत्रैव तद्भावपरिणामि-
पत्र इत्यर्थः, शेषं सुगमं यावत् ' जे णं तं महत्तं रावेहिइ ति ' आर्द्रतां नेष्यति, शेषं सुगमं यावत् ' एवामेव ' इत्यादि,
आतिवहुत्वात्प्रतिसमयमनन्तैः पुद्गलैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यञ्जनं पूरितं भवति तदा ' हुमिति करोति ' तमर्थं गृह्णाति
इत्युक्तं भवति, अत्र व्यञ्जनशब्देन त्रयमाभिगृह्यते द्रव्यमिन्द्रियं संबंधो वा, यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा पूरितमिति
प्रभृतीकृतं स्वप्रमाणमानातं स्वविषयव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः, यदा व्यञ्जनमिन्द्रियं तदा पूरितमिति आभूतं व्याप्त-
मित्यर्थः, यदा द्वयोरपि संबंधोऽधिक्रियते तदा पूरितमिति अङ्गाङ्गीभावमानातमनुषकतामित्यर्थः, एवं यदा पूरितं भवति
तदानीं तमर्थं गृह्णाति, किंविशिष्टं ? नामजात्यादिकल्पनारहितं, तथा चाह--" णो चेव णं जाणाइ के वेस सहाइ चि "
न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः इत्येकसामयिकत्वादर्थावग्रहस्य, अत्रार्थावग्रहात् पूर्व सर्वा व्यञ्जनावग्रह इति ' ततो
ईहं पविसइ ' इत्यादि सुगमं यावत् ' संखेज्जं वा असंखेज्जं वा कालं ति ' । अत्राह-सुप्तमङ्गीकृत्य मुज्यतेऽयं न्यायः,
जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनन्तरमेवावग्रहेहाव्यातिरेकौवापायज्ञानमुत्पद्यते, तथोपलम्भात्, न चैतदनापं, यत आह-सूत्रकारः--
' से जहा नामए ' इत्यादि, अथवा यदुक्तं न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिः किं तर्हि नामजात्यादिकल्पनारहितं
गृह्णातीत्येतदुक्तं, यत एवमागमः--' से ' इत्यादि, अथवा सुप्तप्रतिबोधकमहत्कदृष्टान्ताभ्यां व्यंजनार्थान्नग्रहयोः सामान्येन
स्वरूपमभिधाय अधुना महत्कदृष्टान्तेनैव प्रतिपाद्यन्नाह--' से जहा ' इत्यादि, तद्यथा नाम काश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं
शृणुयात्, अव्यक्तमिति आनिर्देश्यस्वरूपं नामादिकल्पनारहितमित्यनेनाश्चावग्रहमाह, तस्य च श्रोत्रेन्द्रियसंबन्धिनो व्यञ्ज-

नावग्रहपूर्वकत्वात् व्यञ्जनावग्रहं च । आह--न ह्यत्रैवं क्रम उपलभ्यते, किं त्वक्षेपेण शब्दापायज्ञानमेव वेद्यते, सूत्रे व्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतम्, अतोऽव्यक्तं सादिग्धं पुरुषादिशब्दभेदेन शब्दं शृणुयादिति न्याय्यं, तथा चोत्तरसूत्रमभ्यतदेवाह-- 'तेषां सद्दे त्ति उग्गाहिते ' तेन श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतं, ' णो चैव णं जाणति को वेस सदादि ' न पुनरेवं जानाति क एष पुरुषादिसमुत्थानामन्यतमः शब्द इति, आदिशब्दाद्रसादिष्वपि अयमेव न्याय इति ज्ञापयति ' ततो ईहं पविसति ' इत्याद्यापि संबद्धमिति, नैतदेवमुत्पन्नशतव्यातिभेददृष्टान्तेन कालभेदस्य दुर्लक्षत्वात्क्षेपेण शब्दापायज्ञानानुपपत्तेः, यच्च तेन शब्द इत्यवगृहीतमित्युक्तम्, अत्र शब्द इति भणति वक्ता सूत्रकार इति करणनिर्देशाच्छब्दमात्रं वा शेषविशेषाविशुखं न तु शब्दबुद्ध्या, तस्यैवापायप्रसंगात्, अवग्रहादिश्रुतव्यतिरेकेण च मतिज्ञानानुत्पत्तेः, तथा चाह--' णो चैव णं ' इत्यादि, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थः सामान्यमात्रप्रतिभासनात्, आह च भाष्यकारः--" अव्वत्तमणिद्देसं, सरूवणामादिकप्पणा- राहितं । जादि एवं जं तेषां, गहियं सद्देत्ति तं कह णु ॥ १ ॥ सद्दे त्ति भणति वक्ता तन्मत्तं वा ण सहबुद्धीए । जादि होज्ज सहबुद्धी, तोज्वाओ चैव सो होज्जा ॥२॥ जादि सहबुद्धिमेत्तय--मवगर्हे तन्विसेसणमवाओ । णणु सद्दो णासद्दो, ण य रूवादी विसेसोऽयं ॥३॥ शोवन्मि य णावाओ, तन्भेयाविकखणं अवाओ त्ति । तन्भेयाविकखाए, णणु शोवन्मिणं पि णा- वाओ ॥४॥ " इत्यादि । अन्ये त्वाचार्या इदं सूत्रं विशेषसामान्यार्थावग्रहविषयं व्याचक्षते--अव्यक्तम्--अनिर्धारितविशेषस्वरूपम्, अशब्दव्यवच्छेदेन शब्दं शृणुयात् तेन शब्द इति शब्दमात्रमवगृहीतं, न पुनरेवं जानाति क एष शब्दः सांख्यशास्त्रादीनामन्यतमः ? आदिशब्दाद्रसादिपरिश्रहः, तत्रापीयमेव वार्त्तति युक्तियुक्ता चेयं व्याख्येयति । तत ईहां प्रविशति सदर्थ-

पर्यालोचनां करोति । इह च दुरवबोधत्वाद्भवतु नः अपहृत्वाच्च मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्यासंजातापाय एवेहोपयोगाच्च्युतः पुनरप्यन्यमन्तर्मुहूर्त्तमीहते, एवमीहोपयोगाविच्छेदत एव प्रभूतानप्यन्तर्मुहूर्त्तानीहते इति संभवः, ततो जानातीत्यादि, वस्तुतः गतार्थं यावत्स्पर्शान्द्रियवक्तव्यता, उक्तं च भाष्यकारेण-‘सेसेसु वि रूवादिषु, विसएसु वि होइ रूवलक्खाइं । पायं पच्चासन्न-त्तणेणमीहादिवरूणि ॥१॥ थाणुपुरिसादि कुद्धुप्पलादि संभिन्नकरिह्लमंसादी । सपुप्पलनालाइ य समाणरूवाइ विसयाइं ॥२॥ एवं चिय सुमिणादिषु, मणसो सदादिएसु विसएसु । हांति दियवावारा-भावोवि अवनगहादीया ॥३॥’ इत्यादि ‘से जहा णामए’ इत्यादि, इह प्रतिबोधप्रथमसमयेऽव्यक्तमनिर्धारितस्वरूपं स्वप्नं प्रति संवेदयेत् तस्य तदार्थावग्रहः, तत ऊर्ध्वमीहादय इति । अन्ये तु मनसोऽप्यर्थवग्रहात् पूर्वं व्यंजनावग्रहं मनोद्रव्यव्यंजनग्रहणलक्षणं व्याचक्षते तत्पुनरयुक्तम् अनापत्त्वात् व्यंजनावग्रहस्य श्रोत्रादिभेदेन चतुर्विधत्वात् । शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘से तं मल्लगादिद्वैतेण’ इह च सुखप्रतिपत्त्यर्थं स्वप्नमाधिकृत्य नोद्द्विधार्थावग्रहादयः प्रतिपादिताः, अन्यथाऽन्यत्रापीन्द्रियव्यापाराभावे सति मनसा पर्यालोचयतोऽवगन्तव्या इति । अत्राह- किमुक्तलक्षणमवग्रहादिक्रमं विहाय क्वचिदपि मतिज्ञानं नोत्पद्यते येनैवं क्रम इति ? अत्रोच्यते- नोत्पद्यते, तथाहि- नानवगृहीतमीहते, न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यते, इत्यलं प्रसंगेन ॥ सर्वमेवेदं द्रव्यादिभिर्निरूपयन्नाह—

तं समासओ चउव्विहं पणत्तं, तं जहा-द्व्वओ खित्तओ कालओ भावओ । तत्थ द्व्वओ णं आभिणिवोहिअनाणी आएसेणं सन्वाइं द्व्ववाइं जाणइ न पासइ, खेत्तओ णं आभिणिवोहि-

अनाणी आप्सेणं सर्वं खेतं जाणह न पासइ, कालओ णं आभिणिबोहिअनाणी आप्सेणं सर्वं
 कालं जाणह न पासइ, भावओ णं आभिणिबोहिअनाणी आप्सेणं सर्वे भावे जाणह न पासइ ।
 उगह ईहाऽवाओ य, धारणा एव हुंति चत्तारि । आभिणिबोहियनाणस्स, भेयवत्थू समासेणं ॥७३॥
 उंत्थाणं उगहणमि, उगहो तह विआलणे ईहा । ववसायमि अवायो, धरणं पुण धरणं विति
 ॥ ७४ ॥ उगह इक्कं समयं, ईहावाया सुहुत्तमद्धं तु । कालमसंखं संखं च, धारणा होइ नायव्वा
 ॥ ७५ ॥ पुट्टं सुणेइ सहं, रूवं पुण पासइ अपुट्टं तु । गंधं रसं च फासं च, बद्धपुट्टं वियागरे
 ॥ ७६ ॥ भासासमसेदीओ, सहं जं सुणइ मीसियं सुणइ । वीसेदी पुण सहं, सुणेइ नियमा
 पराथाए ॥ ७७ ॥ ईहा अपोह वीमंसा, मगणा य गेसेणा । सत्ता सहं महं पत्ता, सर्वं आभिणि-
 बोहियं ॥ ७८ ॥ से तं आभिणिबोहियनाणपरोक्खं [से तं महंनाणं] (सू० ३६)

श्रुतिः—तं च मतानाणं समासतो चउत्तरेहं' त्यादि सुत्तं, तं च मतानाणं खयोवसमरुत्ततो एगविहं पि होतं पेय-

१ अत्थाणं उगहणं च, उगहं तह विआलणं ईहं । ववसायं च अवायं, धरणं पुण धारणं विति ॥ १ ॥ इति मूलपाठान्तर-
 पक्षिणीयं व्याख्या.

भेदत्तणतो नाणाभेदा, दब्वादिथा से भवंति, 'दब्वतो णं' ति दब्वतो वत्तब्बो 'णं' ति वयणालंकारे देसीवयणतो वा णं, अहवा अपादाने पंचमी विभक्तिः तत्थ पायतवयणसेलीतो दब्वतो णं, एवं आभिनिबोधिचनाणी लभति, 'आदेसेणं' इत्यादि, इहादेसो नाम अकारो, सो य सामणतो विसेसतो य, तत्थ दब्वजातिसामणणादेसेणं सव्वदब्बाणि धम्मत्थिकायादिथाणि जाणति, विसेसदब्बेऽवि जहा धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसेत्यादि केयी जाणति सव्वे ण याणति जहा सुहुमपरिणता अवि सतत्था उष्प-
 णवणणादिथा, ण पस्सइ त्ति सव्वे सामणणविसेसा दसविहे धम्ममादिए चक्खुअचक्खुदंसणेण रूवसदाहतो केसिं पासावि त्ति वत्तब्बं, अहवाऽऽदेसो सुत्तं तस्सादेसतो सव्वदब्बे जाणतीत्यादि । चोदक आह-जति सुत्तं कहं मतिनाणं ति ? उच्यते-सुतोवलद्धत्थेसु अणुस-
 रतो तन्भावणहुद्धिसामत्थतो सुतोवयोगाणिरवेक्खाऽवि मती पवत्तइ त्ति ण सुत्तादेसो विरुद्धति । खेत्तंपि सामणणविसेसादेसतो, तत्थ सामणतो खेत्तमाणासं दं चेंगं सव्वगतममुत्तं अवागाहलरकणं सव्वं जाणति, विसेसतोऽवि लोगालोणुहुहतिरियादि-
 विसेसे खेत्ते जाणति, ण जाणइ य केयी, क्षेत्रं न पश्यत्येव । कालेऽवि आदेसो सामणणविसेसतो, तत्थ सामणतो इमं भण्णति ण य दरिसणतो, णिच्चमणिच्चं वा मुत्तममुत्तं वा कलासमूहं सव्वदब्बाणि वा कलेइ त्ति कलणं वा कालो, तमेगविहं सामणतो सव्वकालं जाणति, विसेसादेसो समयावालियादि उस्सत्थिणिमादि वा विसेसकालो केयी जाणति ण जाणति केयी-
 कालं ण पश्यत्येव । भाव इति भवनं भूतिर्वा भावः; एवं सव्वभावे भावजातिमेत्तसामणतो जाणति, विसेसादेसतो जीवा-
 जीवभावे तत्थ नाणकसायादिथा जीवे अजीवे वण्णषज्जवादिए अणेगहा वीससपयोगपरिणते एत्थ मतिनाणविसयत्थे जे ते जाणति सेसे ण याणति सव्वभावे ण पासइ त्ति, मतिणाणस्स अ सव्वणेयविसयत्तणयो । 'उगह ईहा' गाहा, 'अत्थाणं'

गाहा, ' उग्राह एकं ' गाहा, ' पुष्टं सुणोह ' गाहा, ' भासासम ' गाहा, ' ईहा ' गाहा, एताओ गाहाओ जहा पेठियाए तहा भाणितव्यो इति । ' से तं मतिणाणं ' ति एस आदीए जा पुच्छा तस्स सव्वहा सरुवे वाणिजे । इमं परिसमात्ति दंसणं णिगमणवाक्यं से तं मतिणाणं ति, अहवा सीसो पुच्छति-जो एस वाणियसरुवेण ठितो णाणविसेसो सो किं वत्तव्वो ? आचार्य आह--' से ' इति निहेसे ' तं ' ति पुव्वपन्हामरिसणे तं एतत् मतिणाणं ति स्वनामाख्यानमित्यर्थः, अहवा ' से ' ति अस्य व्यञ्जनलोपे कृते एतं मतिणाणं ति भवति एतावत् मतिज्ञानमित्यर्थः ॥ इदाणि सव्वचरणकरणक्रियाधारं जहुदिदं कमप्पत्तं सुतणाणं भण्णाति—

श्रुतिः—'तं समासतो' इत्यादि, द्रव्यत आभिनयोधिकज्ञानी आदेशेन आदेशः-प्रकारः, स च सामान्यतो विशेषतश्च, तत्र द्रव्यजातिसामान्यादेशेन द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देश इत्यादि, न पश्यति सर्वात्मना धर्मास्तिकायादीन्, घटादीन् तु योन्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि, श्रुतादेशतो वा जनाति, एवं क्षेत्रादिष्वपि भावनीयं, नवरं तान्न पश्यत्येव, तथा चोक्तं भाष्यकारेण- 'आदेशो चि पणारो, ओहादेशेण सव्वद्ववाहं । धम्मत्थिकाइयाहं, जाणइ न उ सव्वभावेणं ॥ १ ॥ खेतं लोणालोणं, कालं सव्वद्धमहव तिविधोऽवि । पंचोदइयादीए, भावे जं नेयमेवतियं ॥ २ ॥ आदेशो चि व सुत्तं, सुतोवल्लेसु तस्स मतिणाणं । पसरइ तन्भावणया, विणाऽवि सुत्ताणुसारेणं ॥ ३ ॥' साम्प्रतं संग्रहगाथा उच्यन्ते- तत्र 'उग्राह' गाहा, व्याख्या- अवग्रहः प्राभिनरूपितशब्दार्थः, तथा ईहा अपायश्च, चशब्दः पृथगावग्रहादिस्वरूपस्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः अवग्रहादीनामीहादयः पर्याया न भवन्तीत्युक्तं भवति, समुच्चयार्थो वा,

यदा समुच्चयार्थस्तदा व्यवहितो दृष्टव्यः धारणा च, एवकारः क्रमपरिदर्शनार्थः, एवमनेनैव क्रमेण भवन्ति चत्वारि आभिनि-
बोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदा-विकल्पा अंशा इत्यनर्थान्तरं, त एव वस्तुनि भेदवस्तुनि, कथं ? यतो नानवशुहीतमीहते,
न चानीहितमवगम्यते, न चानवगतं धार्यत इति । अथवा कावचा नीयते- एवं भवन्ति चत्वार्याभिनिबोधिक ज्ञानस्य
भेदवस्तुनि समासेन-संक्षेपेण विशिष्टावग्रहादिस्वरूपापेक्षया, न तु विस्तरत इति, विस्तरतोऽष्टाविंशतिभेदाभिन्नत्वात्स्योति
गाथार्थः । इदानीमनन्तरोपन्यस्तानामवग्रहादीनां स्वरूपं प्रतिपिपादायिषयाऽऽह- 'अत्थाणं' गाहा, व्याख्या- तत्र अर्थन्ते
इत्यर्थाः, अर्थन्ते गम्यन्ते परिच्छिद्यन्त इति यावत्, ते च रूपादयः, तेषामर्थानां प्रथमदर्शनानन्तरं च ग्रहणमवग्रहं भुवत इति
योगः । आह- वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विश्लिष्टत्वात् किमिति प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञानमिति ? उच्यते- तस्य प्रबला-
वरणत्वात् दर्शनस्य चाल्पावरणत्वादिति । तथेत्यानन्तर्ये विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति वर्तते, ईहनमीहा तां भुवत इति
संबन्धः, विविधोऽवसायो व्यवसायः-निर्णयः तं व्यवसायं च अर्थानामिति वर्तते अपायं भुवत इति, संसर्गो धृतिर्धारणम् अर्था-
नामिति वर्तते, परिच्छिन्नस्य वस्तुनोऽविच्युतिस्मृतिवासनारूपं तद्धरणं पुनर्धारणं भुवत इति, अनेन शास्त्रपारतन्व्यमाह
इत्थं तीर्थकरणधरा भुवते । अन्ये त्वेवं पठन्ति- 'अत्थाणं उगहणम्मि उगहो' इत्यादि, अत्राप्यर्थानामवग्रहणे सत्यवग्रहो
नाम मतिविशेष इत्येवं भुवते, एवमीहादिष्यपि योज्यम्, भावार्थस्तु पूर्ववदिति गाथार्थः । इदानीमभिहितस्वरूपाणामवग्रहा-
दीनां कालप्रमाणमभिधत्सुराह- 'उगहो' गाहा व्याख्या- इहाभिहितलक्षणोऽर्थवग्रहो यो जवन्यो नैश्चपिकः स खल्वेकं समयं
भवतीति संबन्धः, तत्र कालः परमनिकृष्टः समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदाद्वाहरणाऽर्जीर्ण-

पट्टशाटिकापाटनदृष्टान्ताच्चावसेय इति । तथा सांव्यावहारिकार्थावग्रहव्यंजनावग्रहौ तु पृथक् अन्तर्मुहूर्त्तकालं भवत इति ज्ञातव्या, ईहा चापायश्च ईहापायौ, प्राकृतशैल्या, बहुवचनं, उक्तं च-बहुवचणेण दुवयणं, छट्टविभतीए भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया, णमोऽत्थु देवाहिदेवाणं ॥ १ ॥' तर्वाहापायौ मुहूर्त्तार्द्धं ज्ञातव्यौ भवतः, तत्र मुहूर्त्तशब्देन घटिकाद्वयपरिमाणः कालोऽभिधीयते, तस्यार्धं मुहूर्त्तार्धं, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनाष्टि ? व्यवहारोपेक्षयैतन्मुहूर्त्तार्धमुक्तं, तत्त्वतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमवसेयामिति । अन्ये त्वेवं पठन्ति-‘मुहूर्त्तमंतं तु’ मुहूर्त्तान्तरतु द्वे पदे, अयमर्थः-अन्तर्मध्यकरणे, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति ईहापायौ मुहूर्त्तान्तः भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ भवतः अन्तर्मुहूर्त्तमेवेत्यर्थः । कलनं कालः तं कालं न विधत्ते संख्या इत्यन्तः पक्षमासत्त्वयनसंवत्सरादय इत्येवंभूता संख्या यस्यासावसंख्यः पत्योपमादिलक्षणः इत्यर्थः, तं कालमसंख्यं, तथा संख्यायते इति संख्यः इत्यन्तः पक्षमासत्त्वयनादय इत्येवं संख्याप्राप्त इत्यर्थः, तं संख्यं च, चशब्दादन्तर्मुहूर्त्तं च धारणा-अभिहितलक्षणा भवति ज्ञातव्या । अयमत्र भावार्थः-अपायोत्तरकालमविच्युतिरूपान्तर्मुहूर्त्तं भवत्येव स्मृतिरूपाऽपि वासनारूपा तु तदावरणक्षयोपशमाख्या स्मृतिधारणाया बीजभूता संख्येयवर्षाद्युषां सत्त्वानां संख्येयकालमसंख्येयवर्षाद्युषां पत्योपमादिजीविनां चासंख्येयामिति गार्थार्थः । इत्थमवग्रहादीनां स्वरूपमाभिधायेदानीं श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपिपादायेपुराह-‘पुट्टं सुणेह’ गाहा, व्याख्या-तत्र स्पृष्टमिति आलिंगितं तनौ रेणुवत्, भ्रुणोति-गुह्णाति, किं ? शब्द-शब्दद्रव्यसंघातं कुतः ? तस्य स्रक्षमत्वात् भावुकत्वात् प्रचुरद्रव्याकुलत्वात् श्रोत्रेन्द्रियस्यान्येन्द्रियगणात्प्रायः पट्टतरत्वात् । रूप्यत इति रूपं तद्वृषं पुनः पश्यति- गुह्णाति अस्पृष्टम्-अनालिंगितमसंबद्धमित्यर्थः । पुनः शब्दो विशेषणार्थः, तुशब्द-

स्तवेवकारार्थः, ततश्चायमर्थः-अस्पृष्टमेव पश्यति, पुनः शब्दादस्पृष्टमपि योऽप्यदेशावस्थितं नायोऽप्यदेशावस्थितमथोलोकादि,
 कृतः ? अत्रासकारित्वात् परिमितदेशस्थविषयग्राहित्वाच्चक्षुष इति । द्रायत इति गंधस्तं, रस्यत इति रसस्तं च, स्पृश्यत इति
 स्पर्शस्तं च, चशाब्दौ पूरणसमुच्चयार्थौ, बद्धस्पृष्टमिति बद्धभाश्चिष्टं तोयवदात्मप्रदेशैरात्मीकृतमित्यर्थः, स्पृष्टं पूर्ववत्, ग्राकृत-
 शैल्या चेत्यमुपन्यासो 'बद्धपुट्टं'ति, अर्थतस्तु स्पृष्टं च बद्धं च स्पृष्टवद्धमिति विज्ञेयम् आलिंगितानन्तरमात्मप्रदेशैरागृहीत-
 मित्यर्थः, गन्धादेः स्तोकद्रव्यत्वाद्भावुकत्वात् द्राणादीनां चापद्रत्वात् विनिश्चिन्तातीत्येव व्यागुणीयादिति गार्थार्थः । इह
 स्पृष्टं शृणोति शब्दमित्युक्तं, तत्र किं शब्दप्रयोगोत्सृष्टान्येव केवलानि शब्दद्रव्याणि गृह्णाति उतान्यानि तद्भावितानि आहो-
 भिन्निमश्राणीति चोदकाभिप्रायमाशंक्य न तावत् केवलानि, तेषां वासकत्वात्तद्योऽप्यद्रव्याकुलत्वाच्च लोकस्य, किंतु मिश्राणि
 तद्भासितानि वा गृह्णातीति, अमुमर्थमभित्सुराह- 'भासा' ग्राहा, भाष्यत इति भाषा वक्त्रा शब्दतयोत्सृज्यमाना द्रव्य-
 संहतिरित्यर्थः तस्याः समश्रेणयो भाषासमश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणिव्यवच्छेदार्थम्, इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशश्रेणयोऽभिधीयन्ते,
 ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य षट्सु दिक्षु विद्यन्ते, यासु उत्सृष्टा सती भाषाऽऽद्यसमये एव लोकान्तमनुधावतीति, ताः इतः
 भाषासमश्रेणीतः, इतो गतः ग्रासः स्थित इत्यनर्थान्तरम्, एतदुक्तं भवति- भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इति, शब्दधर्तृजनैरिति
 शब्दः- भाषात्वेन परिणतः पुद्गलराशिः, तं शब्दं यं पुरुषाश्चादिसंबन्धिनं शृणोति गृह्णाति उपलभत इति पर्यायाः, यत्तदो-
 नित्यसंबन्धात्तं मिश्रं शृणोति, एतदुक्तं भवति- उत्सृष्टद्रव्यभावितापान्तरालस्थशब्दद्रव्यमिश्रमिति विश्रेणि पुनः इत इति
 वर्तते, ततश्चायमर्थो भवति- विश्रेणिव्यवस्थितः पुनः श्रोता शब्दं शृणोति नियमेन पराधाते सति, यानि शब्दद्रव्याणि

उत्सृष्टव्याभिधाते वासितानि तान्येव, न पुनरुत्सृष्टानीति भावार्थः, कुतः ? तेषामनुश्रेणिगमनात्प्रतिघाताभावाच्च, अथवा विश्रेणिसिथत एव विश्रेणिरभिधीयते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनात् भीमसेनः सेनः सत्यभामा भामेति यथा इति गाथार्थः । ताम्प्रतं विनेयगणसुखप्रातिपत्तये मतिज्ञानपर्यायशब्दानभिधत्सुराह- 'ईहा' गाहा, व्याख्या- ईहनमीहा-सदर्थपर्यालोचनचेष्टेत्यर्थः, अपोहनमपोहो निश्चय इत्यर्थः. विमर्षणं विमर्षः ईहापायमध्यवर्त्तो प्रत्ययः, तथाऽन्वयधर्मान्वेषणा मार्गणा, चः समुच्चयार्थः, व्यतिरेकधर्मालोचना भवेपणा, तथा संज्ञानं संज्ञा व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः, स्मरणं स्मृतिः पूर्वानुभूतार्थालम्बनप्रत्ययः, मननं मतिः कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्नावापि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिरित्यर्थः, तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा संविदिति भावना, सर्वमिदमभिनिबोधिकं मतिज्ञानमित्यर्थः । एवं किञ्चिद्भेदाद्भेदः प्रदर्शितः, तत्त्वतस्तु मतिवाचकाः सर्वे एते पर्यायशब्दा इति गाथार्थः, । 'से तं' इत्यादि, तदेतदाभिनिबोधिकज्ञानमिति ॥ साम्प्रतं प्रागुपन्यस्तसकलचरणक्रियाधारश्रुतज्ञानस्वरूपजिज्ञासयाऽऽह—

से किं तं सुयनाणपरोक्खं ? सुयनाणपरोक्खं चोहसविहं पन्नतं, तं जहा-अक्खरसुयं १ अण-
क्खरसुयं २ साणिसुयं ३ असणिसुयं ४ सम्मसुयं ५ मिच्छसुयं ६ साहअं ७अणाहअं ८सपज्जव-
सिअं ९ अपज्जवसिअं १० गमिअं ११ अगमिअं १२ अंगपविडं १३ अणंगपविडं १४ (सू० ३७)

चूर्णिः—'से किं तं सुतनाण' इत्यादि, तं च सुतावरणखयोवसमत्तणतो एगविहं पि तं अक्खरादिभावे पड्ढञ्च जाव

प्राप्त्याप्रा-
प्यकारिवा
भापाश्रुतिः
मति-
पर्यायाः
श्रुतभेदाः

अंगवाहिरं ति चोद्दसविधं भणति, तस्य अक्षरं तिविहं-नाणकखरं अभिलावकखरं वणकखरं च तस्य नाणकखरं 'क्षर संचरणे' न क्षरतीत्यक्षरं न प्रच्यवतेऽनुपयोगोऽप्यित्यर्थः अभिलावत्तणतो, तं च णाणं अविसेसतो चेतनेत्यर्थः, आह-एवं सन्व-माविसेसतो णाणमकखरं क्रन्हा सुतं अकखरमिति भणति ? उच्यते-रूढिविसेसतो अभिलाववणणा अकखरं भणिता पंकजवत्, एवं ताव अभिलावदेतुत्तणतो सुतविण्णणस्स अकखरता भणिता, इदानीं वणकखरं वाणिज्जति-अण्णेणाभिहितो अत्थो इति वण्णे स चार्थस्य कुड्ये चित्रवर्णकवत्, अहवा द्रव्ये गुणविशेषवर्णकवत् वर्णते-अभिलप्यते तेन वर्णाक्षरम्, एत्थ सुत्तं-

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तच्छ्रुतज्ञानं ? श्रुतज्ञानमुपाधिभेदाच्चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-अक्षरश्रुतम् १ अनक्षरश्रुतम् २ सांज्ञिश्रुतम् ३ असंज्ञिश्रुतम् ४ सम्यक्श्रुतम् ५ मिथ्याश्रुतम् ६ सादि ७ अनादि ८ सपर्यवसितम् ९ अपर्यव-सितम् १० गामिकम् ११ अगामिकम् १२ अज्ञप्रविष्टम् १३ अनज्ञप्रविष्टम् १४ । एतेषां च भेदानां स्वरूपं यथावसरं वक्ष्यामः । अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्वयान्तर्भावोऽपि शेषभेदानामुपन्यासोऽज्ञातज्ञापनार्थः, न च भेदद्वयादेवाव्युत्पन्नमतीनां शेषभेदावगम इति प्रतीक्ष्यते, अलं विस्तरेण ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तश्रुतभेदानां स्वरूपमनवगच्छन्नाद्यं भेदमाधिकुल्य प्रव्रनस्वप्नमाह-

से किं तं अकखरमुअं ? अकखरमुअं तिविहं पन्नत्तं, तं जहा-सन्नकखरं वंजणकखरं लद्धि-अकखरं । से किं तं सन्नकखरं ? सन्नकखरं अकखरस्स संठाणाणिई, से तं सन्नकखरं । से किं तं वंज-णकखरं ? वंजणकखरं अकखरस्स वंजणाभिलावो, से तं वंजणकखरं । से किं तं लद्धिअकखरं ?

लद्धिअकखरं अकखरलद्धियस्स लद्धिअकखरं समुणज्जइ, तं जहा--सोइंदिअलद्धिअकखरं चखिंदिय-
लद्धिअकखरं धाणिंदियलद्धिअकखरं रसाणिंदियलद्धिअकखरं फासिंदियलद्धिअकखरं नोइंदियलद्धि-
अकखरं, से तं लद्धिअकखरं । से तं अकखरसुअं । से किं तं अणकखरसुअं ? अणकखरसुअं अणे-
गाविहं पुण्णत्तं, तं जहा-असासियं नीससियं, निच्छुद्धं खासियं च डीअं च । निस्सियमणुसारं,
अणकखरं डेलिआईअं ॥१॥ से तं अणकखरसुअं (सू० ३८)

चूर्णिः—‘से किं तं अकखरसुत्तं’ इत्यादि, अकखरसदं सुणतो भासतो वा अकखरसुत्तं तत्थकखरलंभो अभिलावो वा
दन्वसुत्तं, खयोगसमलद्धी भावसुत्तं, तच्च वर्णाक्षरं त्रिविधं सण्णकखरादि, तत्थ सण्णकखरं अकखरागाराविसेसो, सो य ब्रह्मादि-
लिविविधाणां अणेणाविधो आगारो, तेसु आगारेसु जम्हा अकारे अकारसण्णा एव भवति, एवं सेसेसु वि, तम्हा ते सण्णकखरा
भणिता, जहा वट्टं पड्डागारं ददुहुं ठकारसण्णा उप्पज्जतीत्यर्थः । व्यक्तीकरणं वंजणं, व्यज्यतेऽनेनार्थ इति वा व्यञ्जनं यथा
प्रदीपेन घटः, व्यञ्जनं च तदक्षरं चेति व्यञ्जनाक्षरं, तच्चेह सर्वमेव भाष्यमाणमकारादिहकारान्तमर्थीभिव्यञ्जाकत्वाच्छब्दस्य
तमेवं अकखरं अर्थीभिव्यञ्जकं वंजणकखरं भवति जहा घटः पटः इत्यादि, लद्धिकखरं ति अकखरलद्धी जस्सत्थि तस्स इंदिय-
मणोभयविण्णणतो इह जो अकखरलाभो उप्पज्जति तं लद्धिअकखरं, तं च पंचविहं सोइंदियादि जहा सोइंदियलद्धिओ सदं
सोतुं संख इति अकखरदुयलाभो भवति, एवं सत्तं लद्धिअकखरं भाणितत्त्वं, इह सण्णवंजणकखरे दोऽपि दन्वसुत्तं संगहितं,

सुतविष्णुणकारणत्वात्, लद्धिकखरं तु भावसुतं, लद्धीए विष्णुणमयत्तणतो भयणा वा । इदाणि अणकखरसुतं-अणकखरसइसवणता कारणतो वा अणकखरसुतं भवति, तं च अणेगविहं इमं-‘ऊसासितं’ गाहा पूर्ववत् कंठा ॥ इदाणि साण्णिमसाणिसुतं-

धात्तिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तदक्षरश्रुतं ? ‘क्षर संचलने’ न क्षरतीत्यक्षरं तच्च ज्ञानं चेतनेत्यथः जीवस्वाभा-

व्यादनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवत इत्यर्थः, इत्थंभूतभावाक्षरकार्यकारणत्वाद्काराद्यप्यक्षरमुच्यते, तत्राक्षरात्मकं श्रुतमक्षर-

श्रुतं द्रव्याक्षराण्याधिकृत्य, अथवा अक्षरं च तच्छ्रुतं चाक्षरश्रुतं, भावाक्षरमाधिकृत्येदमक्षरश्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्, अक्षरस्यैव त्रिभेदत्वात्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह-संज्ञाक्षरं व्यञ्जनाक्षरं लब्धक्षरं । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् संज्ञाक्षरं ? संज्ञानं

संज्ञा, संज्ञायते वाऽनयोति संज्ञा, तन्निरन्धनमक्षरं संज्ञाक्षरम्, इदं चाक्षरस्याकारादः संस्थानस्य आकृतिः संस्थानाकारः, यतः तन्निरन्धनैवैतेष्वकारादिसंज्ञा प्रवर्तत इत्येतच्च ब्राह्म्यादिलिपीविधानाद्नेकविधं, ‘से तं सन्नकखरं’ तदेतत्संज्ञाक्षरं । ‘से

किं तं’ इत्यादि, अथ किं तद्व्यञ्जनाक्षरं? व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं, व्यञ्जनं च तदक्षरं च व्यञ्जनाक्षरं, तच्चेदं सर्वमेव भाष्यमाणमकारादिहकारान्तम् अर्थाभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दस्य, तथा चाह स्रजकारः—अक्षरस्याकारादेर्व्यञ्जना-

भिलापः शब्दोच्चारणं । ‘से तं’ इत्यादि, तदेतद्व्यञ्जनाक्षरम् । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत्लब्धक्षरं ? लब्धिः—

क्षयोपशम उपयोग इत्यर्थः, ‘अकखरलद्धियस्स’ इत्यादि, इहाक्षरे लब्धिर्भस्य सोऽक्षरलब्धिकस्तस्य इन्द्रियमनउभयविज्ञान-

समुत्पद्यदाद्यक्षरलब्धिसमानन्वितस्येत्यर्थः, अनेन विकलेन्द्रियादिव्यवच्छेदमाह—लब्धक्षरं समुत्पद्यते कृताश्चिच्छब्दादीनिमित्ता-
त्संजातं तदावरणकर्मक्षयोपशमस्य लब्धक्षरं समुत्पद्यते अक्षरोपलभ्यः संजायते, एतदुक्तं भवति—शब्दादिग्रहणसमनन्तर-

मिन्द्रियमनोनिमित्तं श्रुतग्रन्थानुसारि शाह्व इत्याद्यक्षरानुपकं विज्ञानमुत्पद्यते, तच्चानेकप्रकारं, तद्यथा--श्रोत्रेन्द्रियलब्ध-
क्षरम्' इत्यादि, इह श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शाह्वोऽप्यमित्याद्यक्षरद्वयलाभः श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षर-
मिति एवं शेषेष्वपि भावनीयम् । 'से तं' इत्यादि, तदेतल्लब्धक्षरम् 'से तं' इत्यादि, तदेतदक्षरात्मकम् अक्षरं च तादिति
वा श्रुतं चाक्षरश्रुतं । तत्र संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं, लब्धक्षरं पुनर्भावश्रुतं, लब्धोर्विज्ञानरूपत्वात् । 'से किं तं' इत्यादि,
अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरशब्दकारणकार्यमनक्षरश्रुतम् अनेकविधम्--अनेकप्रकारं ब्रह्मसम्, तद्यथा--'उत्सासिधं' गाहा,
उच्छ्वसनमुच्छ्वसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वसितं, निष्ठीवनं निष्ठयूतं, कासनं कासितं, चशब्दः समुच्च-
यार्थः, क्षवणं क्षुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य व्यावाहितसम्बन्धः, कथं ? सेंटितं चानक्षरं श्रुतमिति वक्ष्यामः, निःसंधनं
निःसंधितम्, अनुस्वारवदनुस्वारम् अक्षरमपि यदनुस्वारवदुच्चार्यते, अनक्षरमिति एतदुच्छ्वसिताद्यनक्षरश्रुतामिति, सेंटनं
सेंटितं तच्छ्रुतितं चानक्षरश्रुतामिति । इदं चोच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुताविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः
सर्व एव व्यापारः श्रुतं तस्य तद्भावेन परिणतत्वात् । आह--यद्येवं किमित्युपयुक्तस्य वैष्टाऽपि श्रुतं नोच्यते ? येनोच्छ्वसिता-
द्योच्यत इति ? अत्रोच्यते--रूढ्या, अथवा श्रूयत इति श्रुतम् अन्वर्थसंज्ञामधिकृत्योच्छ्वसिताद्येव श्रुतमुच्यते, न
वैष्टा, तदभावादिति, अनुस्वारादयस्त्वर्थगमकत्वादेव श्रुतामिति । 'सं तं' इत्यादि, तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥

से किं तं सणिंसुधं ? सणिंसुधं तिविहं पणत्तं, तं जहा--कालिओवएसेणं हेऊवएसेणं

दिद्विवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ? कालिओवएसेणं जस्स णं अत्थि ईहा अबोहो मग्गणा गवेसणा चिंता वीमंसा से णं सण्णीति लब्भइ, जस्स णं णत्थि ईहा अबोहो मग्गणा गवेसणा चिंता वीमंसा से णं असवीति लब्भइ । से तं कालिओवएसेणं । से किं तं हेऊवएसेणं ? जस्स णं अत्थि अभिसंधारणपुव्विआ करणसत्ती से णं सण्णीति लब्भइ, जस्स णं नात्थि अभिसंधारणपुव्विआ करणसत्ती से णं असण्णीति लब्भइ । से तं हेऊवएसेणं । से किं तं दिद्विवाओवएसेणं ? दिद्विवाओवएसेणं सण्णिसुअस्स खओवसमेणं सण्णी लब्भइ, असण्णिसुअस्स खओवसमेणं असण्णी लब्भइ । से तं दिद्विवाओवएसेणं । से तं सण्णिसुअं, से तं असण्णिसुअं । (सू० ३८)

चूर्णिः— ' से किं तं सण्णिसुतं ' इत्यादि, सण्णिसस सुतं सण्णिसुतं, असण्णिसस सुतं असण्णिसुतं । तत्र संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी । सो य सण्णी तिविहो कालिओवदेसेणेत्यादि । चोदक आह-जइ सण्णासंबंधयो सण्णी-तो सव्वे जीवा सण्णी, जतो एणिदिद्याण वि दस आहारादिसण्णातो पटिज्जाति, आचार्य आह-इहेहसण्णा शोवत्तणतो णाधिक्रियते, जहा णो करिसावण्णेण धणवं भवइ चि, सेसा आहारादिसण्णादितोवि भूयिष्ठतराऽवि णाधिक्रियंते अपिडुत्तणतो, जइ वा हुंडसंठितो ण सुत्तत्तणतो रूववं भण्णाति, एते अधिकत्तसण्णाए अणुवणयादिदुंता, इमे उवणयादिदुंता जहा बहुधणो धणवं पसत्थणिव्वत्ति-

सन् किं शब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, तथा गवेषणा-व्यतिरेकधर्मस्वरूपालोचना यथा खरादय एवंभूता इति, तथा चिन्ता-
 अन्यधर्मपरिज्ञानाभिमुखचष्टा यथा मधुरत्वादयस्त्वेवंभूता इति, तथा विमर्षः-त्याज्यधर्मपरित्यागेनोपादेयधर्मग्रहणाभिमुखो
 यथा न शार्ङ्गः, प्रायोऽयं मधुरत्वादियोगाच्छब्द इति, 'से षं सण्णीति लभ्यति', 'त्ति स-प्राणी ' षं ' इति वाक्यालङ्कारे
 संज्ञीति लभ्यते मनःपर्याप्त्या पर्याप्तोऽवग्रहादिमतिज्ञानसंपत्समन्वित इत्यर्थः । अथवा यस्यास्ति ईहा-किमेतदिति चेष्टा,
 इदमित्यवगमोऽपोहः, अवगताश्रीभिलाषे तत्प्रार्थना मार्गणा, तदप्राप्तौ च निपुणोपायतोऽन्वेषणं गवेषणा, प्रयुक्तप्रतिहतोपाय-
 स्योपायान्तरचिन्तनं चिन्ता, तद्विषय एवोपायालोचनात्मकः प्रत्ययो विमर्षः, स संज्ञीति लभ्यते, अयं च गर्भव्युत्क्रान्तिकः
 पुरुषादिरौपपातिकश्च देवादिरेव मनःपर्याप्तप्रयुक्तो विज्ञेयः यथोक्तविशेषणकलापसमन्वितत्वात्, न पुनरन्यस्ताद्विशेषणविकलः
 इति, आह च-' जस्स ' इत्यादि यस्य नास्ति ईहाऽपोहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्षः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं च
 संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिज्ञेयः, अल्पमनोलब्धित्वादभावाच्च । 'से त' मित्यादि सोऽयं कालिक्युपदेशेन । 'से
 किं त' इत्यादि, अथ कोऽयं हेतूपदेशेन ? हेतुः कारणम्, उपदेशनमुपदेशः, हेतोरूपदेशो हेतूपदेशस्तेन कारणोपदेशेनैत्यर्थः,
 यस्य-प्राणिनः अस्ति-विद्यते अभिसंधारणम्-अव्यक्तेन विज्ञानेनालोचनं तत्पूर्विका-तत्कारणिका कारणशक्तिः-क्रियाशक्तिः,
 कारणं क्रिया, शक्तिः सामर्थ्यम्, अव्यक्तविज्ञानालोचननिबन्धनचेष्टासामर्थ्यामिति भावना, स प्राणी ' षं ' इति वाक्या-
 लंकारे संज्ञीति लभ्यते, अयं च द्वीन्द्रियादिः संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियावसानो विज्ञेयः, तथाहि-कृम्यादयोऽपीष्टेष्वाहारादिषु
 प्रवर्तन्तेऽन्तिष्टेभ्यश्च निवर्तन्ते, स्वदेहपरिपालनार्थं प्रायो वर्तमान एव, न चासंचिन्त्येष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसम्भव इति

संज्ञी, उक्तलक्षणविकलस्त्वसंज्ञी, तथा चाह—‘जसस’ इत्यादि यस्य नास्ति अभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं चैकेन्द्रियः पृथिव्यादिरवसेयः, मनोलब्धिराहितत्वात्, आह—यदि स्वल्पसंज्ञायोगादिकलेन्द्रियादयः संज्ञिन इष्यन्ते, (तर्हि) पृथिव्यादयः किं नेष्यन्ते? यतस्तेषामपि दशविधा संज्ञा विद्यन्त एव, तथा चोक्तम् परमशुक्तिभिः—‘कति णं भंते! एभिंदियाणं सन्नाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! दस, तं जहा—आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिगहसन्ना कोहसन्ना माणसन्ना मायासन्ना लोभसन्ना ओहसन्ना लोगसन्ना य’ ति । उपयोगमात्रमोघसंज्ञा, लोकसंज्ञा स्वच्छंदविकल्पिता विद्यगमा लोकेके-राचरिता, तद्यथा—‘अनपत्यस्य न सन्ति लोका’ इत्यादि । अन्ये तु व्याचक्षते—ओघसंज्ञा दर्शनोपयोगः, लोकसंज्ञा ज्ञानोपयोगः इति । अत्रोच्यते—इहौघसंज्ञा स्तोत्रत्वादाहारादिसंज्ञाश्चानिष्टत्वान्नाधिक्रियन्ते यथा न कार्पापणमोत्रेण धनवानभिधीयते मूर्त्तिमात्रेण वा रूपवानिति, किंतु यथा प्रभूतरत्नादिसमन्वितो धनवान् अशस्तमूर्त्तियुक्तश्च रूपवानभिधीयते, एवं महती शोभना च संज्ञा यस्यास्त्यसौ संज्ञीति विशिष्टतरा च विकलेन्द्रियसंज्ञेत्यलं विस्तरण, ‘से तं’ इत्यादि, सोऽयं हेतुप्रदर्शनेन । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन ? दृष्टिदर्शनं, वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, तदुपदेशेन—तन्मतापेक्षया संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञीति लभ्यते, अयंभन्न भावार्थः—संज्ञानं संज्ञा तद्योगात् संज्ञी तस्य श्रुतं संज्ञिश्रुतम्, इदं सम्यक्-श्रुतमेव, अन्यथा संज्ञानाभावात् न हि मिथ्यादृष्टेः संज्ञानमस्ति हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावाद्भागानादिप्रवृत्तेः, उक्तं च—‘तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, दिनकरकिरणप्रतः स्थानुम् ॥ १ ॥’ सम्यग्दृष्टिस्तु तन्निग्रहपरत्वाद्गीतरागसम एव, उक्तं च—‘कलुसफलेण ण जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगतराओ । संतेऽवि

यमनोनिमित्तं श्रुतग्रन्थानुसारि शाह्व इत्याद्यक्षरानुपक्तं विज्ञानमुत्पद्यते, तच्चानेकप्रकारं, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियलब्ध-
क्षरम्' इत्यादि, इह श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति शाह्वोऽप्यमित्याद्यक्षरद्वयलाभः श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वाच्छ्रोत्रेन्द्रियलब्धक्षर-
मिति एवं शेषेष्वपि भावनीयम् । 'से तं' इत्यादि, तदेतल्लब्धक्षरम् 'से तं' इत्यादि, तदेतदक्षरात्मकम् अक्षरं च तदिति
वा श्रुतं चाक्षरश्रुतं । तत्र संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं, लब्धक्षरं पुनर्भावश्रुतं, लब्धोर्विज्ञानरूपत्वात् । 'से किं तं' इत्यादि,
अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरशब्दकारणकार्यमनक्षरश्रुतम् अनेकविधम्-अनेकप्रकारं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-'उत्सासियं' गाहा,
उच्छ्वसनमुच्छ्वासितं, भावे निष्टाप्रत्ययः, तथा निःश्वसनं निःश्वसितं, निष्ठीवनं निष्ठयूतं, कासनं कासितं, चशब्दः समुच्च-
यार्थः, क्षवणं क्षुतं, चशब्दः समुच्चयार्थ एव, अस्य व्यवहितसम्बन्धः, कथं ? सेंटितं चानक्षरं श्रुतमिति वक्ष्यामः, निःसंघनं
निःसंघितम्, अनुस्वारवदनुस्वारम् अक्षरमपि यदनुस्वारवदुच्चार्यते, अनक्षरमिति एतदुच्छ्वासिताद्यनक्षरश्रुतमिति, सेंटनं
सेंटितं तच्छेंटितं चानक्षरश्रुतमिति । इदं चोच्छ्वासितादि द्रव्यश्रुतमात्रं ध्वनिमात्रत्वात्, अथवा श्रुताविज्ञानोपयुक्तस्य जन्तोः
सर्व एव व्यापारः श्रुतं तस्य तद्भावेन परिणतत्वात् । आह-यद्येवं किमित्युपयुक्तस्य चेष्टाऽपि श्रुतं नोच्यते ? येनोच्छ्वासिता-
द्योच्यत इति ? अत्रोच्यते-रूढ्या, अथवा श्रूयत इति श्रुतम् अन्वर्थसंज्ञामधिकृत्योच्छ्वासिताद्येव श्रुतमुच्यते, न
चेष्टा, तदभावादिति, अनुस्वाररादयस्त्वर्थगमकत्वादेव श्रुतामिति । 'सं तं' इत्यादि, तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥

से किं तं सणिमुञ्जं ? सणिमुञ्जं तिविहं पण्णत्तं, तं जहा-कालिओवएसेणं हेऊवएसेणं

दिद्विवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ? कालिओवएसेणं जस्स णं अत्थि ईहा अवोहो
मग्गणा गवेसणा चिंता वीमंसा से णं सण्णीति लब्भइ, जस्स णं अत्थि ईहा अवोहो मग्गणा गवेसणा
चिंता वीमंसा से णं असन्धीति लब्भइ । से तं कालिओवएसेणं । से किं तं हेऊवएसेणं ? जस्स णं
अत्थि अभिसंधारणपुंविआ करणसत्ती से णं सण्णीति लब्भइ, जस्स णं नात्थि अभिसंधारणपुंविआ
करणसत्ती से णं असण्णीति लब्भइ । से तं हेऊवएसेणं । से किं तं दिद्विवाओवएसेणं ? दिद्विवाओ-
वएसेणं सण्णिसुअस्स खओवसमेणं सण्णी लब्भइ, असण्णिसुअस्स खओवसमेणं असण्णी लब्भइ ।
से तं दिद्विवाओवएसेणं । से तं सण्णिसुअं, से तं असण्णिसुअं । (सू० ३८)

चार्णिः— ' से किं तं सण्णिसुतं ' इत्यादि, सण्णिसस सुतं सण्णिसुतं, असण्णिसस सुतं असण्णिसुतं । तत्र संज्ञाऽस्या-
स्तीति संज्ञी । सो य सण्णी तिविहो कालिओवदेसेणेत्यादि । चोदक आह-जइ सण्णासंबंधयो सण्णी तो सव्वे जीवा सण्णी,
जतो एत्थिदियाण वि दस आहारादिसण्णातो पटिज्जाति, आचार्य आह-इहोहसण्णा थोवत्तणतो णाधिक्रियते, जहा णो करि-
सावणेण धणवं भवइ चि, सेसा आहारादिसण्णादितोवि भूयिष्ठतराऽवि णाधिक्रियते अणिट्ठत्तणतो, जह वा हुंडसंठितो ण
सुत्तत्तणतो रूववं भण्णाति, एते अधिकतसण्णाए अणुवणयादिट्ठता, इमे उवणयादिट्ठता जहा बहुधणो धणवं पसत्थणिव्वत्ति-

यदेहमुत्तिक्षणतो य रूखवं भणति, तथेह महती सुभा य संज्ञाऽधिक्रियते, सा य संज्ञानं संज्ञा-मनोविज्ञानं तत्संबन्धात्
सर्वात्यर्थः, उक्तः प्रसङ्गः, प्रकृतमुच्यते-कालितोवर्दसेणं ति इहादिपदलोचो दृढ्वो, तस्मुच्चरणा दीहकालितोवर्दसेणं ति
वत्तवं, दीहमायतं कालितो ति विसेसणं, कस्स ? उच्यते-उवर्दसेस्स जहा जिणभवणे सुहुत्तकालितो दीहकालितो वा पुया-
संज्वो कतो तहा दीहकालितोवर्दसेणं ति भाणितव्वो उवर्दसेणमुवर्दसो उवर्दसो ति वा आर्दसो ति वा पणवण ति वा
परुवण ति वा एगट्टा, दीहकालिओ उवर्दसो दीहकालिउवर्दसो, तेण दीहकालितोवर्दसेणं जस्स सण्णा भणति सो आदि-
पदलोवातो कालिओवर्दसेणं सण्णीत्यर्थः, अहवा कालियं आयारादिसुत्तं, तदुवर्दसेणं सण्णी भणति, सो य इयेरिसो जो
य अतीतकाले सुदीहेऽवि इदं तादिति कृतमणुभूतं वा सुमरति, वट्टमाणे य इंदियणोइंदियएण वा अणत्तरं सहाइअत्थमुव-
लद्धं अणयवइरेगधम्मोहिं ईहते ति ईहा, तस्सेव परधर्मपरिच्चागे सधम्ममाणुगतवधारणे य अवोहोति अवातो, विसेसधम्मण-
सणा मग्गणा, जहा मधुरगंभीरत्तणतो एस संखसइ इति, वीससप्योगुब्भवणिच्चमाणिच्चेत्यादि गवेसणा, जो यऽणगते य
चित्तयति कहं वा तं तत्थ कातव्वामिति अण्णोणालंबणाणुगतं चित्तं चिंता, आसपर इह परत्त य हिताहितविमरिसो वीमंसा,
अहवा किमेयं ति ईहा, णिच्छयावधारितो अत्थो अवोधो, अभिलसियत्थस्स मणोवयणकाएहिं जायणा मग्गणा, अभिलसि-
तत्थे चैव अपडुपपन्नमाणे गवेसणा, अणोगहा संकप्पकरणं चिंता, इन्द्रमर्थेषु वीमंसा, जहा णिच्चमणिच्चं हितमाहितं धूरं
कृशं शोवं बहू इत्यादि, अहवा संकप्पतो चैव विविधा आमरिसणा वीमंसा, अहवा अवोहो ति अवातो, सेसा ईशा एगाठिया,
जस्सेवं अणयराविकप्पेण मणोद्व्वमणुगतं चित्तं वा वत्तात्ति एस कालिओवर्दसेण सण्णि ति, सो य अणंते मणोजोणे खंधे

धेतुं मर्णति एस लद्धिसंपणणे मणविण्णाणावरणखयोवसमहेतुत्तणत्तो य जहा चरकुमतो पदीवादिप्पगासेण फुडा रूवोवलद्धी
 भवति तहा मणखयोवसमलद्धिमतो मणोद्व्वप्पगासेण मणोछट्ठेहिं इंदिएहिं फुडमत्थं उवलभतीत्यर्थः, कालितोवदेससण्णी,
 विवक्खे असण्णी जहेह अविमुद्धचक्खुमतो मंदमंदप्पगासे रूवोवलद्धी अमुद्धा, एवं संमुच्छिमपच्चंदियअसाणस्स उकोसखयोव-
 समेऽवि अप्पमणोद्व्वग्गहणसामत्थे मंदपरिणामत्तणत्तो य असण्णिणो अविमुद्धमप्पा य अर्थोपलब्धिरित्यर्थः, ततोऽवि अवि-
 सुद्धा चतुरिंदियाणं, ततो तेइंदियाणं, ततोऽवि अविमुद्धा बेइंदियाणं अत्थुवलद्धी, जस्स य जह इंदिया स तहा तेसु अवग्ग-
 हादिसु पवत्तते, विग्गालिंदियाण वि आदेसंतरतो मणोद्व्वग्गहणं अमुद्धमप्पत्तणत्तो य भाणितव्वं, सो य मणो तेसिं अमणो
 च्वेव दट्ठव्वो, अमुद्धत्तणत्तो असीलवत् अज्ञानवद्धा, तयो बेइंदिएहितोऽवि समीवातो अव्वत्तरं विण्णाणं एभिंदियाण जहा
 मत्तमुच्छियविसभावितस्स य तहा एभिंदियाण सव्वधा मणाभावे विण्णाणं सव्वजहणं कालितोवदेससण्णिणो, एते संमुच्छि-
 मादयो सव्वे असण्णिणो भवन्तीत्यर्थः । इदाणि ' हेतुवाओवदेसेणं ' ति हेतुः कारणं निमित्तमित्यनर्थान्तरम्, उवदेसेणं ति
 पूर्ववत्, हेतुतो सण्णी भवति चि जेण तेण सो हेतुउवदेसेण सण्णी भवति, जस्स चि जीवस्स, णं वाक्यालंकारे, देसीवयणउ
 वा आत्मस्वरूपप्रदर्शनवचनोपन्यासे वा अव्यक्तेन विज्ञानेन अभिसंधार्यं पूर्वं ततः विज्ञानस्यैव करणशक्तिः करणं—क्रिया
 शक्तिः—सामर्थ्यम्, अथवा करण एव शक्तिः करणशक्तिः, तच्चाभिसंधारणं संचिन्त्य संचिन्त्य इट्ठेसु विसयवत्थुसु आहा-
 रादिसु प्रवर्तन्ते, अण्डेसु य णियत्तंते, एवं सदेहरिपालणहेतो पवत्तं ति, ते य पायं पडुप्पणकाले ण तीत्ताणागतकाला-
 वलंघिणो भवंति, उस्सण्णमेवं, केचित्तु तीत्ताणागतकालावलंघिणो वि भवंति, ते पुण ण दीहकालाणुसारिणो, किं च तेसु वि

आगतो सुहुमो संताणचोदको अविस्मरणहेतु ददुब्धो, एवं तेषि विकलैदियाणं संमुच्छिमपंचैदियाण या हेतुवायसण्णा भाणिता ते पडुच्च असण्णी, जे णिच्चेद्दा इद्धानिद्विसयविणिपइवावारा मत्तमुच्छियविसोपयुत्तादिसारित्थचेतणाद्धिता पुढवादिएणिदिया इत्यर्थः । इदाणि दिद्धिवाओवदेसेणत्ति दृष्टिः- दर्शनं वदनं वादः उपदेशनमुपदेशः इति, अनेन दृष्टिवादोपदेशेन संशीत्यभिधीयते, सो य मम्मदिद्धी सण्णी, तस्स मम्मदिद्धिणो साणिस्स जं सुतं तं साणिस्सुतं, तेषा साणिस्सुतखयोवसमभावेण जुत्तत्तणतो दिद्धिवात्तसण्णी लब्भति, अहवा दिद्धिवायसणि चि मिच्छत्तस्स सुतावरणस्य य खयोवसमेणं कतेणं साणिस्सुतस्स लंभो भवति, एवं सो दिद्धिवात्तसण्णी लब्भति, तस्स सुतं दिद्धिवात्तसणिस्सुतमित्यर्थः तं खयोवसामियभावत्थं मम्मदिद्धिं साणिं पडुच्च मिच्छदिद्धी असण्णी भाणितो, सो य मिच्छत्तस्सुदयतो अस्सण्णी भवति, तस्स सुतं असणिस्सुतं, तं च सुतअनाणोवरणखयोवसमेणं लब्भति, एवं दिद्धिवात्तअसण्णीत्यर्थः, तस्स सुतं दिद्धिवात्तअसणिस्सुतं, एवं दिद्धिवाते साणिअसणिस्सु सुतखयोवसमभावसुतं वेतव्वं इति । पर आह- खयोवसमभावाद्धितसणित्तणतो लक्खिज्जति, खाइगभावाद्धितो केवली किण्ण साणि चि ? उच्चये- अतीतभावसरणत्तणतो पडुप्पणभावाण पबुज्झणतो अणागतभावाच्चित्तणतो य साणि चि, तं तहा जिणे अणुसरणं णत्थि, जेण सो सव्वदा सव्वधा सव्वत्थ सव्वभावे जाणतीत्यर्थः, तमहा केवली णो सण्णी णो असण्णी भवति । पुनरप्याह परः- इह मिच्छादिद्धिणोऽवि केवि, हिताहितनाणवावारसण्णासंजुत्ता दीसंति, किं ते असणिण्णो भाणिता ? उच्चये- तस्स जा सण्णा सा जतो कुच्छिता, जहेह कुच्छित्तवयणमवयणं कुच्छित्तसीलमसीलं वा तहा तस्स सण्णा कुच्छित्तत्तणतो असंज्ञैव दृष्टव्या । अण्णं च तस्स मिच्छत्तपरिगहातो

श्रीनन्दी-
खं
सच्चाणि
श्रुतिकम्

॥ ७४ ॥

नाणमनाणमेव दद्व्यं, भणितं च-‘सदसदविसेसणतो’ गाहा कंठा । एवं पि ते असण्णी । आह-एणिंदियाण ओहसण्णा
तदप्पत्तातो ते असण्णी चैव, तेहिं तो वेइंदिया जाव संमुच्छिमपंचेदी, एते विसिद्धतरसण्णाए हेतुवायसण्णी भणिता, कालितो-
वदेसं पुण पड्डच्च तेऽवि असण्णी, विण्णाणअविसिद्धत्तणतो दिट्ठिवातोवदेसं पुण पड्डच्च कालिकोपदेसाऽवि असण्णी अविसिद्ध-
त्तणतो चैव, अतो णज्जाति दिट्ठिवातसण्णी सच्चुत्तमो सुत्ते य उवर्णि ठवितो, जुत्तमेतं, कालियहेतुसण्णीणं पुण उक्कमकरणं
कम्हा! उच्चते-सच्चरथ सुत्ते सण्णिणग्रहणं जं कतं तं कालितोवदेससण्णिस्स, अतः सर्वत्र तत्संब्यवहारज्ञापनार्थमादौ कालिक-
ग्रहणं कृतमित्यर्थः । किंच सण्णिअसण्णीणं समनस्कामनस्का इति क्रमश्च दर्शितो भवति, अत्र विकलेन्द्रिया अमनस्का इति
अल्पमनोद्रव्यग्रहणसामर्थ्यं, प्रविषद्यते पुनर्मनस्तेषां यस्मादुक्तम्-“कुमीकीटपतंगाद्याः, समनस्का जंगमाश्चतुर्भेदाः । अमन-
स्काः पंचविधाः, पृथ्वीकायादयो जीवाः ॥१॥” इति भणितं सण्णिअसण्णिस्तुतं, इदाणि सम्मभिच्छास्तुतं, तत्थ सम्मस्तुतं-
वृत्तिः-‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तत् संज्ञितं ? संज्ञानं संज्ञा, संज्ञाऽस्यास्तीति संज्ञी, तस्य श्रुतं त्रिविधं प्रज्ञप्तं
संज्ञिनं एव त्रिभेदकत्वात्, त्रिभेदतामेव दर्शयन्नाह, तद्यथा-कालिक्युपदेशेन हेतूपदेशेन दृष्टिवादापदेशेन । ‘से किं तं’
इत्यादि, अथ कोऽयं कालिक्युपदेशेन ? इहादिपदलोपादीर्घकालिका कालिक्युच्यते, संज्ञेति प्रकरणाद्ग्रन्थते, उपदेशानमुपदेशः
कथनमित्यर्थः, दीर्घकालिक्याः सम्यन्धी दीर्घकालिक्या वा मतेनोपदेशो दीर्घकालिक्युपदेशः तेन, यस्य प्राणिनः अस्ति-
विद्यते ईहा-शब्दाद्यग्रहणोत्तरकालमन्वयव्यतिरेकधर्मालोचनचेष्टेत्यर्थः, तथाऽपोहो-व्यतिरेकधर्मपरित्यागेनान्वयधर्माध्या-
सेनावधारणात्मकः प्रत्यय इति भावना यथा शब्द इति, तथा मार्गणा-विशेषधर्मान्वेषणरूपा सांघोदित्यर्थः यथा शब्दः

सन् किं शब्दः किं वा शार्ङ्ग इति, तथा गवेषणा--व्यतिरेकधर्मस्वरूपालोचना यथा खरादय एवंभूता इति, तथा चिन्ता-
 अन्यधर्मपरिज्ञानाभिमुखचेष्टा यथा मधुरत्वादयस्त्वैवंभूता इति, तथा विमर्षः--त्याज्यधर्मपरित्यागेनोपादेयधर्मग्रहणाभिमुखो
 यथा न शार्ङ्गः, प्रायोऽयं मधुरत्वादियोगाच्छाङ्ख इति, 'से णं सण्णति लब्भति', 'त्ति स--प्राणी 'णं' इति वाक्यालङ्कारे
 संज्ञाति लभ्यते मनःपर्याप्त्या पर्याप्तोऽवग्रहादिमतिज्ञानसंपत्समान्वित इत्यर्थः । अथवा यस्यास्ति ईहा-किमेतदिति चेष्टा,
 इदमित्यवगमोऽपोहः, अवगताथार्थिभिलाषे तत्प्रार्थना मार्गणा, तदप्रार्थौ च निपुणोपायतोऽन्वेषणं गवेषणा, प्रयुक्तप्रातिहतोपाय-
 स्योपायान्तरचिन्तनं चिन्ता, तद्विषय एवोपायालोचनात्मकः प्रत्ययो विमर्षः, स संज्ञाति लभ्यते, अयं च गर्भव्युत्क्रान्तिकः
 इति, आह च-'जस्स' इत्यादि यस्य नास्ति ईहाऽपोहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्षः सोऽसंज्ञाति लभ्यते, अयं च
 संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिज्ञेयः, अल्पमनोलब्धित्वादभावाच्च । 'से त' मित्यादि सोऽयं कालिक्युपदेशेन । 'से
 किं तं' इत्यादि, अथ कोऽयं हेतूपदेशेन ? हेतुः कारणम्, उपदेशनमुपदेशः, हेतोरूपदेशो हेतूपदेशस्तेन कारणोपदेशेनेत्यर्थः,
 यस्य-प्राणिनः अस्ति-विद्यते अभिसंधारणम्-अव्यक्तेन विज्ञानेनालोचनं तत्पूर्विका-तत्कारणिका करणशक्तिः--क्रियाशक्तिः,
 करणं क्रिया, शक्तिः सामर्थ्यम्, अव्यक्तविज्ञानालोचननिबन्धनचेष्टासामर्थ्यमिति भावना, स प्राणी 'णं' इति वाक्या-
 लंकारे संज्ञाति लभ्यते, अयं च द्वीन्द्रियादिः संमूर्द्धिमपञ्चेन्द्रियावसानो विज्ञेयः, तथाहि-कम्पादयोऽपीष्टेव्याहारादिषु
 प्रवर्तन्तेऽनिष्टेभ्यश्च निवर्तन्ते, स्वदेहपरिपालनार्थं प्रायो वर्तमान एव, न चासंचिन्त्येष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसम्भव इति

संज्ञी, उक्तलक्षणविकलस्त्वसंज्ञी, तथा चाह—‘जस्स’ इत्यादि यस्य नास्ति आभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसंज्ञीति लभ्यते, अयं चैकोन्द्रियः पृथिव्यादिरवसेयः, मनोलब्धिग्रहितत्वात्, आह—यादि स्वल्पसंज्ञायोगाद्विकलेन्द्रियादयः संज्ञिन इष्यन्ते (तर्हि) पृथिव्यादयः किं नेष्यन्ते? यतस्तेषामपि दशविधा संज्ञा विद्यन्त एव, तथा चोक्तम् परमशुक्तिभिः—‘कति णं भंते! एणिंदियाणं सन्नाओ पन्नत्ताओ ? गोयसा ! दस, तं जहा--आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिणहसन्ना कोहसन्ना माणसन्ना सायासन्ना लोभसन्ना ओहसन्ना लोगसन्ना य’ चि । उपयोगमात्रमोघसंज्ञा, लोकसंज्ञा स्वच्छंदविकल्पिता विश्वगमा लोकिकै-
राचारिता, तद्यथा- ‘अनपत्यस्य न सान्ति लोका’ इत्यादि । अन्ये तु व्याचक्षते- ओघसंज्ञा दर्शनोपयोगः, लोकसंज्ञा ज्ञानोप-
योगः इति । अत्रोच्यते- इहोघसंज्ञा स्तोत्रत्वादाहारादिसंज्ञाश्चानिष्टत्वानाधिक्रियन्ते यथा न कार्षापणमोत्रेण धनवानभिधीयते
मूर्त्तिमात्रेण वा रूपवानिति, किंतु यथा प्रभूतरत्नादिसमान्वितो धनवान् प्रशस्तमूर्त्तियुक्तश्च रूपवानभिधीयते, एवं महती
शोभना च संज्ञा यस्यास्त्यसौ संज्ञीति विशिष्टतरा च विकलेन्द्रियसंज्ञेत्यलं विस्तरण, ‘से तं’ इत्यादि, सोऽयं हेतुप्रदर्शनेन ।
‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन ? दृष्टिदर्शनं, वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, तदुपदेशेन-तन्मतापेक्षया
संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन संज्ञीति लभ्यते, अयमत्र भावार्थः- संज्ञानं संज्ञा तद्योगात् संज्ञी तस्य श्रुतं संज्ञिश्रुतम्, इदं सम्यक्-
श्रुतमेव, अन्यथा संज्ञानाभावात् न हि मिथ्यादृष्टेः संज्ञानमस्ति हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्यभावाद्भागानादिप्रवृत्तेः, उक्तं च-
‘तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, दिनकरकिरणप्रतः स्थानुम् ॥ १ ॥’
सम्यग्दृष्टिस्तु तान्निग्रहपरत्वाद्धीतरागसम एव, उक्तं च- ‘कलुसफलेण ण जुज्जइ, किं चित्तं तत्थ जं विगतराओ । संतेऽवि

जो कसए, णिणिह्वती सोऽवि तजुहो ॥ १ ॥' चीत्यादि, अलं प्रसेनेन । तदित्यभूतस्य संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन सता संज्ञाति लभ्यते, अयं च सम्यग्दृष्टिरेव क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तो रागादिनिग्रहपरः, तदन्यस्त्वसंज्ञी, यत आह ग्रन्थकारः- असंज्ञिश्रुतस्य- मिथ्याश्रुतस्य क्षयोपशमेनासंज्ञाति लभ्यते । 'से तं' इत्यादि, सोऽयं दृष्टिवादोपदेशेन । एवं संज्ञिनस्त्रिभेद- भिन्नत्वात् श्रुतमपि तदुपाधिभेदात् त्रिविधमेवेति । अत्राह- कालिक्युपदेशेनेत्यादिक्रमः किमर्थम् ? उच्यते- इह प्रायः सत्रे यत्र क्वचित्संज्ञिग्रहणं तत्र दीर्घकालिक्युपदेशेन समनस्कसंज्ञिपरिग्रह इति प्रथमं तदुपन्यासः, अप्रधानत्वाच्चेतरयोः, अन्ते च प्रधानाभिधानमिति न्याय्यं । 'से तं' इत्यादि, तदेतत्संज्ञिश्रुतम्, असंज्ञिश्रुतं तु प्रातिपक्षाभिधानादेव प्रातिपादितम्, तदेतद- संज्ञिश्रुतम् ॥

से किं तं सम्मसुखं ? जं इमं अरहंतेहिं भगवंतेहिं उष्णनाणदंसणधरेहिं तेलुक्कनिरिक्खिअ-
महिअपूइएहिं तीयपडुपणमणागयजाणएहिं सव्वण्णहिं सव्वदरिसीहिं पणीअं दुवालसंगं गाणि-
पिडगं, तं जहा- आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवाओ ४ विवाहपणत्ती ५ नायाधम्मकहाओ
६ उवासगदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाइयदसाओ ९ पल्लावागरणाइं १० विवागसुअं
११ दिट्ठिवाओ १२, इच्चेअं दुवालसंगं गाणिपिडगं चोइसपुव्विस्स सम्मसुअं आभिणदसपुव्विस्स
सम्मसुअं तेण परं भिणोसु भयणा । से तं सम्मसुअं (सू० ४०)

चूर्णः—से किं तं सम्मसृतं' इत्यादि, जं इति अणिदिङ्स्स गगहणं, इमं ति पञ्चकखभावे, बंदणनमंसणपूयणादि
 अरहंतीति अरहंता अरिणो वा हंता अरिहंता, तेसिं गुणसंपदाए विसेसणं भगवंतेहिं 'धम्मजसअत्थलच्छीपयत्तविभव' एते
 छप्पदत्था भगसण्णा ते जोसिं अत्थि ते भगवंतो, केवलनाणदंसणण आवरणकखते केवलनाणदंसणा उप्पज्जांति, ते य जुगवं-
 समुप्पण्णे, सव्वमणागतद्धा जशुप्पणसरूवे णिरावरणे सव्वदव्वगुणपज्जवाविसेससामणविसएवि जुगवं पवत्ते णाणदंसणधरे ते
 तेहिं नाणदंसणेहिं तीयद्धाए सव्वदव्वगुणभावे जाणंति, तथा पडुप्पण्णे अणानते य जाणंति तिकालजे दव्वभावे य पडुप्पण्णे
 काले जाणंतीत्यर्थः, हिशब्दो सर्ववचनेषु करणार्थे बहुवचनप्रतिपादकः, 'तेलोकं' ति तिण्णि लोगा तेलोककं, ते य ऊर्ध्वार्थस्तिर्यग्,
 अत्र तच्चैवासिग्रहणं, भवनवासिनो अहोलोगानिवासी, वणयरजोतितिरियं च मणुस्सा तिरियलोकनिवासी, ऊर्ध्वं वैमानिका,
 एवं प्रायोवृत्त्या अहोलोइयग्रामसंभवाद्वाच्यं, 'महितं' ति श्रेक्षितं निरीक्षितं दृष्टमित्यनर्थान्तरं, त्रैलोक्येन महिता मनोरथदृष्टिदृष्टा
 अथवा गोसीसचंदनादिना चर्चिता त्रैलोक्यस्य मनोहिता महिता, अथवा माहिमाकरणेन महिता, सा च माहिमा महाजन-
 समुदायेन गीतनृत्यनाटकाद्यनेकश्रेक्षणकरणविधानैः अणालियमणवज्जसब्भूतत्थविसारयवयणेहिं शुत्ता पइया, अथवाऽन्योऽन्य-
 विषयप्रसिद्धा ह्येते एकार्थवचना 'पणीतं' ति तिसततिसट्टपवादिसेते अभूतत्थरूवे वज्जेऊण इमं जहत्थं दुवालसंगं पणीतं जह
 णवणीतं दहियातो, भूतत्थेण वा जुत्तं प्रकरिसेण णीतं प्रणीतं 'दुवालसंगं' इत्यादि, कंठं । इहंगगतं आयारादि, अणंगगतं च
 आवस्सगादि, एतं सव्वं दव्वद्धितणयमतेण सामिणा असंबद्धं पंचत्थिकाया इव णिच्चं सम्मसृतं भणति, अथवा एतं चेव
 दुवालसंगादि सामिणा संबद्धं भयणिज्जं सम्मसृतं मिच्छसुत्तं वा, कहं तं चेव सम्मसृतं मिच्छसुत्तं ? उच्यते-सम्ममदिङ्स्स सम्मसृतं

मिच्छदिद्विस्स मिच्छसुतं, इमं चैव सुतपरिमाणतो णियमिज्जाति-जो चोदसपुव्वी तस्स सामादियादिविदुसारपज्जवसाणं सव्वंपि नियमा सम्मसुतं, ततो ओमत्थगपरिहाणीए जाव अभिण्णदसपुव्वी एताण वि सामाइयादि सव्वं सम्मसुतं सम्मत्त-
शुणत्तणतो चैव भवति, मिच्छदिद्वी पुण मिच्छणुभावत्तणतो अभिण्णदसपुव्वे ण पावति, दिद्वंतो जहा अभव्वो अभव्वाणुभा-
वत्तणतो ण सिञ्जतीत्यर्थः, 'तेण परं' ति अभिण्णदसपुव्वेहितो हेट्ठा ओमत्थगपरिहाणीए जाव सामादितं ताव सव्वे सुतट्ठाणा
सामिसम्मत्तशुणत्तणतो सम्मसुतं भवति, ते चैव सुतट्ठाणा सामिमिच्छत्तशुणत्तणतो मिच्छसुतं भवति ॥ इदाणि मिच्छसुतं—
वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत्सम्यक्शुतं ? सम्यक्शुतं यादिदं प्रणीतमिति सम्बन्धः, तत्राशोकाद्यष्टमहा-
प्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः, तथा चोक्तम्—“अयोक्वृक्षः सुरपुष्पवृष्टि-दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । भामण्डलं
दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥१॥ ” तैरर्हन्ति; तत्र शुद्धद्रव्यास्तिकनयमताजुसारिभिः अनादिशुद्धा एव
मुक्तात्मानोऽभ्युपगम्यन्ते, यथोक्तम्—“ज्ञानमप्रातिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्ट-
यम् ॥१॥ ” इत्यादि, बहवश्च कैश्चिद्व्यन्ते, तेऽपि च स्थापनाद्वारेण पूजार्हत्वादर्हन्तो भवन्त्येव अतो 'भगवद्भिः'
भगः खलु समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, यथोक्तम्—“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, वृणां भग-
इतीहाना ॥१॥ ” भगो विद्यते येषां ते भगवन्तः तैर्भगवद्भिः, न चानादिशुद्धानां समग्ररूपमुपपद्यते अशरीरित्वात् शरीरस्य
च रागादिकार्यत्वात् तेषां च तद्भावादिति । स्वेच्छानिर्माणतः समग्रशरीरसंभवाजुल्यतामेवाशङ्क्याह—'उत्पन्नज्ञानदर्शन-
धरैः' न च तेऽनादिशुद्धा उत्पन्नज्ञानदर्शनधराः 'ज्ञानमप्रातिघं यस्य' इत्यादिवचनविरोधात्, एवं शुद्धद्रव्यास्तिकनयमता-

नुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थोऽयं ग्रन्थः । अधुना पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तव्यवच्छेदार्थमाह—‘त्रैलोक्य-
 निरीक्षितमहितपूजितैः’ निरीक्षिताश्च महिताश्च पूजिताश्चेति समासः, त्रैलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिता इति विग्रहः,
 विशेषणसाफल्यं पुनारित्थमवसेयं, त्रैलोक्यग्रहणाद्भवन्व्यन्तरनरविधाधरज्योतिर्कैवैमानिकपरिग्रहः, निरीक्षिता--भाक्तिनर्भैर्मनो-
 रथदृष्टिभिर्दृष्टाः, महिता- यथावस्थितान्यासाधारणगुणोत्कीर्तनलक्षणेन भावस्त्ववेन, पूजिताः--सुगन्धिपुष्पप्रकरप्रक्षेपादिना
 द्रव्यस्त्ववेनेति । तत्र सुगतादयोऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिन्नैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता इष्यन्त एव, आह च
 स्तुतिकारः--“ देवानामनभोगान--चामरादिविभूतयः । मायाविष्वपि दृश्यन्ते, नातस्त्वमासि नो महान् ॥१॥” इत्यादि, अत
 आह--‘अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञैः’ न चैकान्तक्षणिकवादिनो यथोक्तविशेषणसम्भवः, अतीतानागताभावात्, तथा चागमः
 --“ ण णिहाणगया भग्गा, पुंजो नत्थि अणागतं । णिव्वुया णेव चिद्धंति, आरग्गे सरिसोवमा ॥१॥ ” असतां च ग्रहणा-
 योगादित्यादि, अत्र च बहु वक्तव्यं, न च तदुच्यते, गमनिकामात्रत्वादस्य प्रारम्भस्य । व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु कैश्चि-
 दतीतानागतार्थग्राहिण इष्यन्त एव ऋषयः, यथाहुरेके--“ ऋषयः संयतात्मानः, फलमूलानिलाशनाः । तपसैव प्रपश्यन्ति,
 त्रैलोक्यं सच्चराचरम् ॥१॥ अतीतानागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत? ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसंगा जितेन्द्रियाः ॥३॥”
 इत्यादि, अत आह--‘सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः’ ते तु सर्वज्ञा न भवन्तीति अभिप्रायः । एवं प्रधानोभयनयमतानुसारिपि-
 कल्पितमुक्तव्यवच्छेदेनेदं नीयते, अन्यथा वाऽविरोधेन नेतव्यमिति । प्रणीतम्--अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितं, किं तत् ?
 ‘द्वादशाङ्गं’ श्रुतपरमपुरुषोत्तमस्याङ्गानि द्वांशानि द्वादश अङ्गानि आचारादीनि यस्मिंस्त्वत् द्वादशाङ्गं, गुणगणोऽस्यास्तीति

गर्णी-आचार्यः तस्य पिटकं-सर्वस्वं गणिपिटकम्, अथवा गणिशब्दः परिच्छेदवचनः, तथा चोक्तम्--“ आचारामि अहीए, जं पातो होइ समणधम्मो उ । तम्हा आचारधरो, भण्णाति पढमं गणिङ्घणं ॥१॥ ” परिच्छेदस्थानमित्यर्थः, ततश्च परिच्छेदसमूहो गणिपिटकं, तद्यथा--‘ आचार ’ इत्यादि, पाठसिद्धं यावद्दृष्टिवादः, अनंगप्रविष्टिभावश्रयकादि, ततोऽहर्त्तृणीत्वान्द्रस्तुत उक्तत्वाद्भुक्तमपि गृह्यते । इदं सर्वमेव द्रव्यास्तिकनयमतेन तदाभिधेयपंचास्तिकायभाववान्तर्यं सत् स्वाम्यसम्बन्धचिन्तायां द्वात्रयोभयरूपं सम्यक्श्रुतमेव भवति, स्वामिसम्बन्धचिन्तायां तु भाज्यं, स्वामिपरिणामविशेषात्कदाचित्सम्यक्श्रुतं कदाचिद्विपर्ययः, तत्र सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिसम्यक्परिणामोपेतत्वात् स्वरूपेण प्रतिभासनात्सम्यक्श्रुतं पित्तोदयानभिभूतस्य शर्करादिरिवेति, मिथ्यादृष्टेः पुनरप्रशमादिमिथ्यापरिणामोपेतत्वाद्भ्रुतः स्वरूपेणाप्रतिभासनानिमिथ्याश्रुतं पित्तोदयाभिभूतस्य शर्करादिवदिति, देशतो दृष्टान्तः, अशर्करादित्वं च तं प्रति तत्कार्यकरणत्वं तथाप्यभ्युपगमे चातिप्रसंगात् इत्यलं प्रसंगेन । श्रुतप्रमाणत एव सम्यक्परिणामनियमनायाह--‘ इच्चेदं ’ इत्यादि इत्येतद्वादशांगं गणिपिटकं चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतमेव, तथाऽभिन्नदशपूर्विणोऽपि सम्यक्श्रुतमेव, ‘तेण परं भिन्नेसु (दससु) भयण’ चि पश्चानुपूर्व्या ततः परं भिन्नेषु दशसु भजना कदाचित्सम्यक्श्रुतं कदाचिन्मिथ्याश्रुतं परिणामविशेषात्, एतदुक्तं भवति-आसन्नभव्योऽपि मिथ्यादृष्टिः संपूर्णदशपूर्वरत्ननिधानं न प्राप्नोति मिथ्यात्वपरिणामकलंकितत्वाद्द्वारिश्चनिबन्धनपापकलंकाकितपुरुषवत् चिन्तामणिमिति । ‘से तं’ इत्यादि, तदेतत्सम्यक्श्रुतम् ॥

से किं तं मिच्छासुखं ? २ जं इमं अण्णाणिएहिं मिच्छादिद्विएहिं सच्छंदबुद्धिमइविगाणियं, तं जहा- भारहं रामायणं भीमासुरकखं कोडिल्लयं सगडभदिआओ खोड (घोडगा) मुहं कण्णासिअं नाग- सुहुमं कण्णासत्तरी वइसेसिअं बुद्धवयणं तेरासिअं काविलिअं लोगाययं सट्टिनंतं माढरं पुराणं वागरणं भागवं पायंजली पुस्सदेवयं लेहं गणिअं सट्टणरुअं नाडयाहं, अहवा वावत्तरि कलाओ चत्तारि अ वेआ संगोवंगा, एआहं मिच्छदिद्विस्स मिच्छत्तपरिगाहिआहं मिच्छासुअं, एयाहं चेव सम्मदिद्विस्स सम्मत्तपरिगाहिआहं सम्मसुअं, अहवा मिच्छदिद्विस्स वि एयाहं चेव सम्मसुअं, कम्हा ? सम्मतहेउत्तणओ, जम्हा ते मिच्छदिद्विआ तेहिं चेव सम्एहिं चोइआ समाणा केइ सपक्खदिद्वीओ चयंति, से तं मिच्छासुअं (सू० ४१)

ब्राणिः—‘से किं तं मिच्छासुखं’ इत्यादि, अण्णाणं इतोहिं अण्णाणितेहिं अण्णाणं-अवोओ विवरीयत्थवोओ वा तेण इतो अणुगतत्थर्थः, मिच्छादिद्विं इतोहिं मिच्छादिद्वितेहिं मिच्छंति-अनुतं दिद्विति- दरिसणं मिच्छादिद्विणा अणुगतोहिं वि भणितं भवति, स इत्यात्मनिर्देशः छन्दः- अभिप्रायः, तत्थ आत्थ्येण वा अत्थस्स जो बोहो स बुद्धिःअवग्रहमात्रं, उत्तरत्र इहादि- विकल्पा सर्व्वे मती, अहवा नाणावरणखयोवसमभावो बुद्धी, सो चेव जदा मणोदब्बणुसारतो पक्कह तदा मती भण्णाति,

एवमात्माभिप्रायबुद्धिमतिभिः यच्छ्रुतं विविधकल्पनाविकल्पितं रचितं, तच्च भारधादि, जाव चत्तारि य वेदा संगोवंगा स्रवे ते लोणसिद्धा लोगतो चैवेसि स्ररुवं जाणितव्वं, एतं स्रवं मिच्छभावठितं ति काडं मिच्छसुतं भाणितव्वं, एतन्मि स्रममिच्छसुतविकल्पे चतुरो विकल्पा भाणितव्वा इमेण विधिणा- स्रमसुतं स्रमदिट्टिणो स्रमसुतं चैव, स्रमसुतं मिच्छदि- ट्टिणो मिच्छसुतं, मिच्छसुतं स्रमदिट्टिणो स्रमसुतं, मिच्छसुतं मिच्छदिट्टिणो मिच्छसुतं चैव, इच्चेत्ताइं स्रमदिट्टिस्स स्रमत्त- परिणाहिताइं स्रमसुतं, एत्थ सुते पढमतइयविकल्पा दट्टव्वा, 'इच्चेत्ताइं' ति स्रममिच्छसुताइं अहवा मिच्छसुताइं चैव, सेसं कंठं, मिच्छदिट्टिस्स इच्चादिसुते विइयच्चउत्थविकल्पा दट्टव्वा, तत्थ पढमविकल्पे स्रमसुतं स्रमत्तगुणेण स्रमं परिणामतो स्रमसुतं चैव भवति, वितियविकल्पे जहा खंडसंजुत्तं खीरं पित्तजरोदयतो ण स्रमं भवइ, तथा मिच्छसुदयतो स्रमसुते मिच्छाभिणिवसतो मिच्छसुतं भवति, ततियविकल्पे तिफलादिमणिट्टं पि उवउत्तं उवकारकारित्तणतो स्रमं भवति, तथा मिच्छसुते मिच्छभावोवलंभाओ स्रमसुते दट्टतरभावुप्पायकरणत्तणतो तं से स्रमसुतं भवति, चरिमविकल्पे मिच्छसुतं तं चैव मिच्छाभिणिवसतो मिच्छसुतं चैव भवति, तस्स वा मिच्छदिट्टिणो तं चैव मिच्छसुतं स्रमसुतं भवति, कम्हा एवं भण्णति- ? उच्यते-परिणामवित्सेसतो, जम्हा ते मिच्छदिट्टिणो तेहि चैव पुन्वावरविरुद्धेहि मिच्छसुतभाणितेहि चोदिता-भाणित्ता स्रमणा इति-सन्तः चोदणाणंतरं आत्मकालावस्थायार्थं सन्त इत्यर्थः; पुव्वं जं सासणं पडिवण्णो तं से सपक्खो तम्मि जा दिट्ठी तं वमेति-परिचयांति छड्ढंति ति बुत्तं भवति, जम्हा एवं तम्हा तं पुव्वमिच्छसुतं स्रमसुतं से भवति ! पर आह-तत्तावगसस्रभा- वसामण्णे स्रमत्तसुताणं को पतिवित्सेसो ? जेण भण्णति स्रमत्तपरिणाहिताइं स्रमसुतं ? उच्यते-जहा णाणदंसणाणं अवबोध-

सामाण्ये भेदो तदा सम्मसृताणं पि भविस्सति । कदा ? उच्यते जहा विसेसाणं बोधमवातधारणे नाणं अवग्रहेहाबोधे च दंसणं तहा इमं तत्ते जा रुती तं सम्मत्तं, तत्थेव जं रोचकं तं सुतं, एवं मिच्छत्तपरिणहेऽवि वत्तव्वं ॥ इदाणि सादिसपज्जवसाणे-
 वृत्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तान्मिथ्याश्रुतं ? मिथ्याश्रुतं यदिदमज्ञानिकैस्त्वत्राल्पज्ञानभावात् अधनवत्
 अशीलवद्वा सम्यग्दृष्टयोऽप्यज्ञानिकाः श्रोच्यन्ते, अत आह— ' मिथ्यादृष्टिभिः ', किं ? ' स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम् '
 इहावग्रहेहे बुद्धिः, अपायधारणे मतिः, स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रायेण स्वतः, सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारमन्तरेण बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं
 स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितमित्यर्थः । तद्यथा-भारतमित्यादि सुत्रसिद्धं यावच्चत्वारश्च वेदाः
 साङ्गोपाङ्गाः, एतानि स्वरूपतोऽन्यथावस्त्वाभिधानात् मिथ्याश्रुतमेव, स्वाभिसम्बन्धाचिंतायां तु भाज्यानि, तथा चाह-मि-
 थ्यादृष्टोर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि विपरीताभिनिवेशहेतुत्वान्मिथ्याश्रुतम्, एतान्येव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि असारता-
 दर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामहेतुत्वात् सम्यक्श्रुतम्, अथवा मिच्छदिदृस्स वि सम्यक्श्रुतमित्यादि, अथवा मिथ्यादृष्टे-
 रप्येतानि सम्यक्श्रुतं, कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, तथा चाह— ' जम्हा ते मिच्छदिद्विद्या ' इत्यादि, यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयः
 ' तेहि च्चव समएहि चोइथा समाण ' ति तेरेव समये सिद्धान्तैः पूर्वापरविरोधद्वारेण यद्वाऽतीन्द्रियार्थदर्शने स्यात्कथाञ्चिदर्थ-
 प्रातिपत्तिरित्यादिना चोदिताः सन्तः केचन विवेकिनः सत्यकयादय इव किं सपक्खदिद्विओ चयंति स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्तीत्यर्थः।
 ' से तं ' इत्यादि, तदेतन्मिथ्याश्रुतम् ॥

से किं तं साइअं सपज्जवसिअं अणाइयं अपज्जवसियं च ? इच्चेयं दुवात्संगं गाणिपिड्ढां

वृच्छतिनयद्वयाए साहअं सपज्जवसिअं, अंबुच्छतिनयद्वयाए अणाहअं अपज्जवसिअं, तं समा-
 सओ चउविवहं पणत्तं, तंजहा- द्दवओ खितओ कालओ भावओ, तत्थ द्दवओ णं सम्मसुअं
 एणं पुरिसं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाहयं अपज्जवसियं, खेतओ
 णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, पंच महाविदेहाइं पडुच्च अणाहयं अप-
 ज्जवसिअं, कालओ णं उस्साण्णिणं ओसाण्णिणं च पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं नो उस्साण्णिणं
 नो ओसाण्णिणं च पडुच्च अणाहयं अपज्जवसिअं, भावओ णं जे जया जिणपन्नता भावा आधावि-
 ज्जंति पणाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति तथा ते भावे पडुच्च
 साहअं सपज्जवसिअं, खाओवसमिअं पुण भावं पडुच्च अणाहअं अपज्जवसिअं । अहवा भवसि-
 द्वियस्स सुयं साहयं सपज्जवसिअं च, अभवसिद्वियस्स सुयं अणाहयं अपज्जवसियं च सव्वागास-
 पएसणं सव्वागासपएसोहिं अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खरं निफज्जइ, सव्वजीवाणं पि अणं अक्खरस्स
 अणंतभागो निच्चुग्धाडिओ, जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा तेणं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा, सुदहुवि
 मेहससुदए, होइ पभा चंदसूराणं । से तं साहयं सपज्जवसिअं, से तं अणाहयं अपज्जवसिअं (सू. ४२)

चूर्णिः—‘से किं तं साइयं’ इत्यादि, इह पज्जातद्धितो वोच्छिञ्चिणतो तस्स मतेणं दुवालसंगं पि सादिसपज्जवसाणं, कहे ? जहा णरगादि भवमेवखतो जीवो व्व, दव्वद्धितो पुण अव्वोच्छिञ्चिणतो तस्स मयेणं दुवालसंगं पि अणादिअपज्जवसाणं च त्रिकालवत्थायी जहा पंचत्थिकायव्व, एसेवत्थो दव्वादिचउकं पडुच्च चित्तज्जति, तत्थ दव्वतो सम्मसुतं एगपुरिसे सादि जं पढमंताए पढति, सपज्जवसाणं देवलोगगमणतो गेलणतो वा णट्टे पमादेण वा केवलणाणुपत्तितो वा मिच्छादंसणगमणतो वा सपज्जवसाणं, अहवा एगपुरिसस्सेव सादिसपज्जवसाणत्तणतो, दव्वतो चव बहवे पुरिसे पडुच्च अणादिअपज्जवसाणं अणोण्यद्धितिसंताणाविच्छेयत्तणतो मणुयत्तणं व जहा, खत्ततो भरहेरवएसु तित्थगरधम्मसंघादियाण उप्पादवोच्छेदत्तणतो सादिसपज्जवसाणं, महाविदेहेसु अबुच्छेदत्तणतो(अणादिअपज्जवसाण), कालतो ओसप्पिणिए तिसु उस्सप्पिणीए दोसु साद्यतं, णोओसप्पिणीणोउस्सप्पिणि ततियं महाविदेहकालपडिभागं पडुच्च तिसुवि कालेसु अद्यत्तत्तणतो अणादिअपज्जवसाणं, इदाणि भावतः जे इति अणिदिट्टस्स णिद्दसो जदा इति काले पुव्वण्हे अवरण्हे वो दिया वा रातो वा पुव्वि जिणेहिपणत्ता भावा पच्छा त एव गौत्तमादिभिः ‘आद्यविज्जंति’इत्यादि, आख्यायंते समणतो विवेससामणो वा, ‘पणविवज्जंति’ भेदप्रभेदिहि तेसिं भेदप्रभेदाणं सरूवमक्खाणं परूवणा, ‘दसिज्जंति’ उवसामेत्तेण जहा गो तथा गवय इति, णिदंसणं हेतुदिडंतेहिं, उवदंसणा उवणयोवसंधारेहिं सव्वणएहिं वा, अहवा एगद्धिता एते, ते इति पणवणिज्जाण णिद्दसो, तथा इति पणवगं पणवणिज्जे वा पडुच्च सादिसपज्जवसाणं भवति, तत्थ पणवगं पडुच्च उवयोगतो सराविसेसतो पयत्तयो आसणविसेसतो य सादिसपज्जवसाणं, पणवणिज्जे पडुच्च गतीतो ठाणतो दुपदेसादिभेदतो तेहगपदेसादिमवगाहतो एगसमयादिमवत्थाणतो

वृच्छितिनयद्वयाए साहअं सपज्जवसिअं, अंबुच्छितिनयद्वयाए अणाहअं अपज्जवसिअं, तं समा-
 सओ चउव्विहं पणत्तं, तंजहा- दव्वओ, खित्तओ कालओ भावओ, तथ दव्वओ णं सम्मसुअं
 एणं पुरिसं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाहयं अपज्जवसियं, खित्तओ
 णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं, पंच महाविदेहाइं पडुच्च अणाहयं अप-
 ज्जवसिअं, कालओ णं उस्साण्णिं ओसाण्णिं च पडुच्च साहअं सपज्जवसिअं नो उस्साण्णिं
 नो ओसाण्णिं च पडुच्च अणाहयं अपज्जवसिअं, भावओ णं जे जया जिणपन्नता भावा आघवि-
 ज्जंति पणाविज्जंति परवविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति तथा ते भावे पडुच्च
 साहअं सपज्जवसिअं, खाओवसामिअं पुण भावं पडुच्च अणाहअं अपज्जवसिअं । अहवा भवसि-
 द्वियस्स सुयं साहयं सपज्जवसिअं च, अभवसिद्वियस्स सुयं अणाहयं अपज्जवसियं च सव्वाणास-
 प्पसग्गं सव्वाणासप्पसेहिं अणत्तगुणियं पज्जवग्गकखरं निष्पज्जइ, सव्वजीवाणं णि अणं अकखरस्स
 अणत्तभग्गो निच्चुग्गाडिओ, जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा तेणं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा, सुदट्ठवि
 मेहसमुदए, होइ पभा चंदरसराणं । से तं साहयं सपज्जवसिअं, से तं अणाहयं अपज्जवसिअं (सू. ४२)

चूर्णिः—‘से किं तं साइयं’ इत्यादि, इह पज्जातद्वितो वोच्छित्तिगतो तस्स मतेणं दुवालसंगं पि सादिसपज्जवसाणं, कहं ? जहा णरगादि भवमवेक्खतो जीवो न्व, दन्वाद्धितो पुण अन्वोच्छित्तिगतो तस्स मयेणं दुवालसंगं पि अणादिअपज्जवसाणं च त्रिकालवत्थायी जहा पंचत्थिकायव्व, एसेवत्थो दन्वादिचउकं पडुच्च चित्तज्जति, तत्थ दन्वतो सम्मसुतं एगपुरिसे सादि जं पढमतए पढति, सपज्जवसाणं देवलोगगमगतो गेलणगतो वा णट्टे पमादेण वा केवलणाणुप्पत्तितो वा मिच्छादंसणगमगतो वा सपज्जवसाणं, अहवा एगपुरिसस्सेव सादिसपज्जवसाणत्तगतो, दन्वतो चेव बहवे पुरिसे पडुच्च अणादिअपज्जवसाणं अणोणगुदितिसंताणाविच्छेयत्तगतो मणुयत्तणं व जहा, खेततो भरहेरवएसु तित्थगरधम्मसंघादियाण उप्पादवोच्छेदत्तगतो सादिसपज्जवसाणं, महाविदेहेसु अबुच्छेदत्तगतो(अणादिअपज्जवसाण), कालतो ओसप्पिणिए तिसु उस्सप्पिणीए दोसु साद्यतं, णोओसप्पिणीणोउस्सप्पिणि ततियं महाविदेहकालपडिभागं पडुच्च तिसुवि कालेसु अवाद्धितत्तगतो अणादिअपज्जवसाणं, इदाणिं भावतः जे इति अणिदिदुस्स णिहेसो जदा इति काले पुव्वणहे अवरणहे वां दिया वा रातो वा पुच्चि जिणेहिपणत्ता भावा पच्छा त एव गौतमादिभिः ‘आधविज्जांति’ इत्यादि, आख्यायंते सामणगतो विवेससामणो वा, ‘पणविज्जांति’ भेदप्रभेदेहि तेसि भेदप्रभेदाणं सरुवमक्खाणं परुवणा, ‘दांसिज्जांति’ उवमामेत्तेण जहा गो तथा नवय इति, णिदंसणं हेतुदिदुंतेहि, उवदंसणा उवणयोवसंधारेहि सव्वणएहि वा, अहवा एगाद्धिता एते, ते इति पणवणिज्जाण णिहेसो, तथा इति पणववणं पणवणिज्जे वा पडुच्च सादिसपज्जवसाणं भवति, तत्थ पणवणं पडुच्च उवंयोगतो सरविसेसतो पयत्तयो आसणविसेसतो य सादिसपज्जवसाणं, पणवणिज्जे पडुच्च गतीतो ठाणतो दुपदेसादिभेदतो तहेगपदेसादिभवगाहतो एगसमयादिसवत्थाणतो

वण्णादिपञ्चवे य आसज्ज सादिसपज्जवसाणं पाठांतरं वा ते तदा पडुच्च' तथा इति कालं अनाद्यपर्यवसितं, भावतः श्रुतज्ञानं क्षायोपशामिके भावे नित्यं वर्तते स्वाभित्तसंबन्ध इति, अहवा सादिसपज्जवसाणं सपडिपक्खपदेसु भंगच्चउक्को पढमभंगो सम्मसहितसुतभावो चित्तियव्वो, अणोणविहं वा खर्योविसमभावं पडुच्च दव्वादिउवयोणं वा पडुच्च पढमभंगो भवति, वितिय-भंगो सुव्वो, अहवा अभव्वाणं अणानतद्धसंजोगेण सुतभावो भाणितव्वो, चरिमततियभंगेसु अविंसिहुसुतभावो अभव्वभव्वे पडुच्च जोएतव्वो, 'अभव्वसिद्धियस्स' इत्यादि सुतसिद्धं । इह चरिमततियभंगेसु अणादिसुतभावो दिट्ठो सुताधिकारतो, इधरा मतिभावोऽपि दट्टव्वो मतिसुताण अणोणोणायुगतत्तणतो, सो य अणादिणाणभावो जहणो अजहणमणुकोसो वा हवेज्ज, उक्कोसो ण भवति, कम्हा ? जम्हा उक्कोसनाणभावो केवलिणो भवति, तस्स य सुत्ते इमं पमाणं पडिज्जति 'सव्वानासपदेस' इत्यादि सूत्रं, सव्वमिति अविसेससव्वणं आधिकेच्चवं भण्णाति-सव्वं आकासं सव्वाकासं, सव्वानासस्स पदेसा सव्वानासपदेसा जं एतेसि अणं जं परिमाणं ति वुत्तं भवति, एतं सव्वानासपदेसरसिअणं अणत्तेण रासिणा अण्णेण गुणितं ताहे जं रासिप्पमाणं लब्भति तं सव्वपज्जवाण अणं भवति, पज्जाया णाम एककेकस्सानासप्पदेसस्स जावंतो अणरलहुयादी पज्जवा ते पण्णाए सव्वे संपिण्डिता, तेसि संपिण्डिताणं जं अणं एतप्पमाणं अक्खरं लब्भति । इह अक्खरं ति इविधं णाणं अकारादिदव्वसुतक्खरं च, तत्थ नाणमक्खरं ति अविसेसतो सव्वनाणमक्खरं, जम्हा तं जीवातो उप्पण्णं अण्णभावत्तणतो णो क्खराति ति, इह पुण सव्वपज्जापयतुल्लत्तणतो केवलणाणं धेतव्वं, जम्हा केवलं सव्वदव्वपज्जायावि-ण्णात्तिसमत्थं भवति, तं च केवलं णेय पवत्तइ, तस्स वि परिमाणं इमेणं चैव विधिणा भाणितव्वं सव्वानासपदेसणं इत्यादि

पूर्ववत्, ते य सव्वपज्जाया समासतो तीसं इमेण चैव विधिणा-गुरु लह् अगुरुलह् एते चउरो पंचवण्णा दीगंधा पंचरसा
 अट्टफासा अणित्थसंठाणसंठिता छसंठाणा, एते सुत्तदव्वे सव्वे संभवंति, अमुत्तदव्वेसु अगारुलह् चैव एकको पज्जायो
 संभवइ, एत्थ य एककोके भेदे अणंता भेदा संभवंति । किंच सुत्तदव्वेसु णयविसेसतो अणियोगधरा अट्टावीसं मूलपज्जाया-
 भवंति, कहं ? उच्यते- ते चैव तीसं सव्वगुरुसव्वलहुपज्जाएहिं विहणा, जतो भाणितं-‘निच्छयतो सव्वगुरुं, सव्वलहुं वा ण
 विज्जते दव्वं । ववहारतो तु जुज्जति, वादरखंधेसु णण्णेसु ॥ १ ॥’ णिच्छयनयमतेण सव्वधा गुरुं लहुं वा नात्थि दव्वं,
 जदि हवेज्ज तो तस्स पडमाणस्स ण विरोधो केणइ हवेज्ज, सव्वलहुस्स वा उप्पयमाणस्स जतो य णिच्छपडणं उप्पयणं
 वा ण विज्जते, तस्हा सव्वधा गुरुं लहुं वा दव्वं नात्थि ववहारणयादेसेणं पुण दोऽवि अत्थि, जहा सव्वगुरु कोट्टिसिला वज्जं
 वा, सव्वलहुं च धूमउल्लापतादी, एवं ववहारणयादेसतो वादरपरिणामपरिणत्तेसु खंधेसु गुरुभावो लहुभावो य भवति,
 णण्णेसु चि ण सुहुमपरिणामेसु चि वुत्तं भवति, के पुण सुहुमपरिणता दव्वा के वा वादरपरिणता ? उच्यते परमाणुतो
 आरद्धं एगुत्तरवड्ढितेसु ठाणेसु जाव सुहुमो अणंतपदेसिओ खंधो, एतेसु ठाणेसु सुहुमपरिणता दव्वा लभंति, एतेसिं च अगारु-
 लहुपज्जाया भवंति, वादरो पुण परमाणुतो आरब्भ जाव असंखेज्जपदेसितो खंधो भवति ताव ण लभंति, परतो वादरपरि-
 णामो खंधो लभंति, सो य जहण्णोऽवि अणंतपदेसिओ नियमा भवति, ततो एगुत्तरवड्ढिया अणंता अणंतटाणावडिया वादरा
 खंधा, ते य उरालविउव्वाहारतेयवगणासु भवंति, णियमा य ते गुरुलहुपज्जाया भवंति । सीसो पुच्छति- जे रूवी गुरुलह्
 दव्वा अगुरुलह् य तेसिं के थोवा बह् वा उच्यते- थोवाणि गुरुलहुदव्वाणि, तेहितो रूवी अगारुलहुयदव्वा अणंतगुणा,

कहं पुण ते अणंतगुणा भवंति उच्यते-धूरणं अणंतपदेसिताणं खंधाणं सङ्घाणे अणंतातो वग्गणातो सुहुमाणं पि अणंतातो वग्गणातो धूरवग्गणठागेहितो उवरिं भासादिवग्गणठाणेसु एक्केक्के अणंतातो वग्गणातो हेढातोऽवि धूरवग्गण-
ठाणाणं परमाणूणं एका वग्गणा, एवं जाव दसपदेसियाणं संखेज्जपदेसियाणं संखेज्जातो वग्गणातो असंखेज्जपदेसियाणं असंखेज्जाओ वग्गणाओ, एतेणं कारणेणं गुरुलहुद्वेवेहितो रूवी अगारलहुद्वेवाणि अणंतगुणाणि भवंति, आदेसंतरेण वा वादरठाणेसु वि सुहुमपरिणामो अविरुद्धो ति भाणिताव्वो, उक्तंच-गुरुलहुद्वेवेहितो, अगारलहुपज्जया अणंतगुणा । उभय-
पडिसेहिता पुण, अणंतकप्पा बहुविकप्पा ॥ १ ॥ गुरुलहुपज्जायजुत्ता जे दव्वा तेसिं चैव जे गुरुलहुपज्जाया तेहिं तो रूवि अगारलहुयदव्वाण जे अगारलहुपज्जाया ते आधारअणंतगुणत्तणतो अणंतगुणा एव भवंतीत्यर्थः, उभयपडिसेहिता णाम अगारलहुया पुण विसेसणे किं विसेसति उच्यते- अरूविदव्वाधारा इत्यर्थः, अहवा उभयपडिसेहिता णाम वादरसुहुमभाव-
वज्जिता जे दव्वा अवरूविण इत्यर्थः, तेसु अणंतकप्पा णाम एक्केका अणंतप्रकारा, कहं उच्यते-आकासस्थिकाए देसपदेसपारिकप्प-
णाए, एवं धम्ममादिमुवि बहुविकप्प ति तेसिं अणंतकप्पाणं एक्केक्को अणंतप्रकारो कहं पुण ! उच्यते-जम्हा एक्केक्के आगासपदेसे अणंता अगारलहुयपज्जाया भवंति तम्हा ते बहुविकप्प ति, ते यं सव्वणुवयणतो सद्धेया इति, रूविअरूवि-
दव्वाण यं पज्जायअपवहुचं इमं भणति-रूविदव्वाणं जे यं अगारलहुपज्जाया ते पण्णाच्छेदेण पिडिता एतेहितो एक्कस्स चैव अस्सत्तदव्वरस जे अगारलहुपज्जाया ते अणंतगुणा भवंतीत्यर्थः । एत्थ सीसो भणति- केवतितेहिं पुण भागेहिं सुत्त-
दव्वाणं पिडितपज्जाएहितो अमुत्तदव्वाणं अगारलहुपज्जाया अणंतगुणा भवंति ? उच्यते- नास्सय्य परिमाणं, बहुधा वि

अणंतएणं गुणिज्जमाणे अमुत्तद्व्वपज्जाएसु णत्थि परिमाणं, एवं गते परिमाणार्थे इमं भण्णति- 'केण ह्वेज्ज निरोधो,
 अगारलहुपज्जायाण तु अमुत्ते । अच्चंतमसंजोगो, जाहियं पुण तिव्वकखस्स ॥१॥' जतो अमुत्तद्व्व्वाणं बहुहा वि अणंतएण
 गुणिज्जमाणे पज्जायणं ण भवति, ततो केनेति केनान्येन प्रकारेण ह्वेज्ज चि भवे ? णिरोहो णाम परिमाणं परिच्छेदत्थर्थं,
 किं मुत्तद्व्वेहिंते अमुत्तद्व्व्वाणं अगारलहुयपज्जायपरिमाणं भविस्सति चि ? नेत्थुच्यते- अच्चंतमसंजोगो अच्चंतं- अतीव
 अयुज्जमाणो जम्हा संजोगो जाहियं चि यत्र, पुण विसेसणे, किं विसेसति ? रूविद्व्वे, तदित्यनेन अमुत्तद्व्वपकखो तस्स
 विवकखो मुत्तद्व्वपगारो तेसु पज्जायथोवत्तणतो अमुत्तद्व्वेसु य पज्जायाण अतीव बहुयत्तणतो, अतो मुत्तद्व्वेहिंते अमुत्त-
 द्व्वपज्जायाण परिमाणकरणसंजोगो एणंतणेव ण जुज्जेते ण वटतेत्यर्थं; 'एवं तु अणंतोहि, अगारलहुयपज्जाएहि संजुत्तं ।
 होति अमुत्तं द्व्वं, अरूविकायाण तु चउण्हं ॥ १ ॥' एवमिति यथेदमुत्तं, सेसं कंटं, णवारि 'अरूविकायाण तु चतुण्हं' ति
 धम्ममाधममाणसजीवाणं ति एतेसि चउण्ह वि नियमा पत्तेयं अणंता अगारलहुयपज्जाया भवंति, कहं? उच्यते- जम्हा एतेसि
 एककेवको पदेसो अणंतोहि अगारलहुयपज्जाएहि संजुत्तो तम्हा धम्ममाधमगेजीवस्स य असंखेज्ज पदेसत्तणतो असंखेज्ज-
 मणंता पत्तेयं भवंति, आगासपदेसअपरिमाणत्तणतो पुण तस्स नत्थि परिमाणं तहावि संववहारतो अणंता उक्ता इत्यर्थं; एवं
 ताव ज्ञेयमनन्तमुत्तं, अथेदानीं तत्केवलज्ञानं यथाऽनन्तं तथेदमुच्यते- 'उवलद्धी' गाहा, सव्वे रूविद्व्व्वा रूविद्व्व्वाण य जाव-
 तिया गुरलहुपज्जाता ते सव्वेऽवि अरूविद्व्व्वाण य जे अगारलहुयपज्जाया एते सव्वे जुगवं जाणति पासति य, जतो एवमनन्तं
 केवलनाणमकखतं ति सप्रसंगमभिहितम् । इदानीं अकारादिद्व्वसुत्तमकखरं ति, जादि अविसेसतो णाणमकखरमुत्तं णेयं वा

तहावि रुदिवसतो जहा पंकयं तथा सरक्खरं वंजणक्खरं वणणक्खरं वा भण्णति, तत्थ सरक्खरं सरंति गच्छंति सरंति वा इत्यतो सरक्खरं अकारादि, वंजणस्स वा फुडमभिधाणं सरंति, ण वा सरक्खरमंतरेण अत्थो संभरिज्जह्ति सरक्खरं, कक्रा-
 रादि वंजणक्खरा, व्यंजतेज्जेनार्थ इति प्रदीपेन घटादिवत् व्यंजनाक्षरं, तेहिं केव सरवंजणक्खरोहिं जदा अत्थो वणिणज्जत्ति अभिलप्यते वा तदा ते वणणक्खरं भण्णंति । इह एकैककस्स अकारादिहकारान्तसरक्खरस्स सपरपज्जायभेदा इमे, अकारस्स य पज्जाया जहा दीहहस्वप्लुतास्त्रयः, तत्थ दीहो उदात्तानुदात्तस्वरितस्त्रिभेदः, एवं हस्वप्लुतावपि, पुनरप्येकैकः सानुना-
 सिको निरनुनासिकश्च इत्येवमष्टादशभेदः, एवं सेसक्खराण वि जहासंभवं भेदा भाणितव्वा, अहवा सरविसेसतो एकैककम-
 क्खरस्स अणंता पज्जाया, एत्थ अकारजातीसामण्णतो सपज्जया अट्टारस्स सेसा परपज्जाया, एवं संखेज्जा पज्जाया । अहवा अकारादिसरा ककारादिवंजणा केवला अण्णसहिता वा जं अभिलावं लभते स तस्स सपज्जाया, सेसा तस्स परपज्जाया, ते य सव्वेऽपि अणंता, जतो सुते भणितं-अणंता गमा अणंता पज्जाया, भणितं च-पण्णवणिज्जा' गाहा, 'अक्खरलंभेण' गाहा,
 अणभिलप्याण अभिलप्या अणंतभागो तेसिं पि अणंतभागो सुतानिबद्धो इति । अहवा अकारादिअक्खराण पज्जाया सव्व-
 दव्वपज्जायरासिप्पमाणमेत्ता भवंति, कहं ? उच्यते-जे अभिलावतो संजुत्तासंजुत्तेहिं अक्खरोहिं उदात्ताणुदात्तेहिं य सेरोहिं जावतिए अभिलोवे अभिलप्यं य लभति ते सव्वे तस्स सपज्जया सेसा सव्वे तस्सेव परपज्जाया, आकासं मोत्तुं सव्वस्स सपज्जएहिंतो परपज्जाया अणंतगुणा, आकासस्स सपज्जएहिंतो परपज्जाया अणंतभागो । पर आह- कहं तस्सेव परपज्जया य णु विरुद्धं ? उच्यते- सव्वक्खराण घडादिवत्थुणो वा दुविहा पज्जया चित्तिज्जंति संबद्धा असंबद्धा य, तत्थ अकारस्स

अकारपञ्जया अकारभावत्तणतो अत्थित्तेण संबद्धा घडागारावस्थायां घटपर्यायवत्, ते चैव णत्थित्तेण असंबद्धा नात्थित्तस्स
 अभावत्तणतो जहा घटाकारावस्थायां सुत्पर्यायवत्, अकारे इकारादिपर्याया णत्थित्तेण संबद्धा अकारे णत्थित्तभावत्तणतो जहा
 सुदवस्थायां पिण्डाकारपर्यायवत्, ते चैव अत्थित्तेण असंबद्धा अत्थित्तभावत्तणतो घटाद्यवस्थायां पटपर्यायवत्, एवं अक्खरेसु
 णत्थित्तभावत्तणतो घडाइपञ्जयाा वि चित्तिणिज्जा, घडादिसु य अकारपञ्जयाा, इच्चैवं एककेक्कमक्खरं सव्वपज्जायमयं,
 एवं सर्वात्मकाः सर्वपर्यायाः, अतो भण्णति- सव्वानासपदेसणं अणंतगुणितं पज्जवणं अक्खरं निष्पज्जति, एवं नाणक्खरं
 अकारादिअक्खरं णेयअक्खरं च तिणिण वि अणंतमभिहिता, एत्थ नाणक्खरं जं तं जीवस्स संसारत्थस्स ण कताइ ण भवति
 चि, जतो भणितं- 'सव्वजीवाणं पि य णं' इत्यादि सुत्तं, सव्वजीवणहणेऽवि सति, अवि पदं संभावणे, किं संभावयति ?
 इमं सिद्धे मोत्तुं, च सहातो य भवत्थकेवली मोत्तुं, णंकारो वाक्यालंकारे, अक्खरं ति नाणं तस्स अणंतभागो निच्चुग्घा-
 डियतो सो केवलस्स न संभवति, केवलस्स अविभागसंपुणत्तणतो य ओधीए वि ण संभवति, अणंतभागस्स अभावत्तणतो
 अवधेः असंखेयप्रकृतिसंभवादित्यर्थः, मणपज्जवनाणेऽवि रिजुविपुलदुभेदसंभवतो अणंतभागो ण भवति । किंच अवधिमण-
 पज्जवाणं णिच्चुग्घाडअभावत्तणतो इह अणधिकारो, परिसिद्धे मत्तिसुत्ते चि अक्खरस्स अणंतभागो णिच्चुग्घाडियओ, अधिक्क-
 तसुतस्स वा अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडियओ, जत्थ सुत्तं तत्थ मत्तिणाणं पि धेतव्वं णिच्चं ति सव्वकालं,
 उग्घाडिततो चि णावरिज्जति, सो य अणंतभागो पुढवादिएभिंदियाण वि पंचक्कं निच्चुग्घाडो, अहवा सव्वजहणो अणंतभागो
 निच्चुग्घाडो पुढविकाइए चैतन्यमात्रमात्मनः, तं च उक्कोसत्थीणिद्धिसहितनाणदंसणारवणोदए वि णो आवरिज्जति,

जाति पुण सोऽपि अपरिज्जेज्ज तेण जीवो अजीवयं पावे, 'सुट्ठवि मेहसमुदए होति पहा चंदखराणं' जम्हा सो णावरिज्जाति तम्हा जीवो जीवत्तं ण परिच्चयति, सो य कम्हा णावरिज्जाति, ? उच्यते-द्वन्वसभावसरूवत्तणतो, इह दिट्ठतो जहा-सुट्ठवि मेहच्छादिए नभे चंदखरपहा मेहपडलं भेतुं दव्वे ओभासति, तथा अणंतोहि णाणदंसणावरणकम्मपोगलेहि एकेको आतप्प-दंसो आवेदियपरिवेदियतो ते कम्भावरणपडले भेतुं नाणस्स अणंतभागो उच्चरति, ततो य से अव्वत्तं नाणमक्खरं सव्वजह-णं भवति, ततो पुढवाकाइतेहिंतो आउकातियाण अणंतभागेण विसुद्धतरं नाणमक्खरं, एवं कमेणं तेउवाउवणस्सइवेइंदियतेइं दियचतुरिंदियअसाणिणपंचिंदियसाणिपंचिंदियाण वि विसुद्धतरं भवतीत्यर्थः । भाणितं सादिसपज्जवसितं अणादिअपज्जवसितं च । एत्थेव प्रसंगतो अक्खरपडलं भाणितं, एत्थ बहुवत्तवं, अक्खरपडलं समासतोऽभिहितं, वित्थरतो से अत्थं जिणच्चोइस-पुव्विया कहेइ ॥ इदाणिं गामियागमियं—

श्रुतिः— 'से किं तं' इत्यादि, सादिसपर्यवसितमनाद्यपर्यवसितं च, अधिकारवशाद्युपपद्यते, अथ किं तत् सादि? सह आदिना वर्तत इति सादि, इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपटकं व्यवाच्छित्तिप्रातिपादनपरो नयः व्यवाच्छित्तिनयः पर्यायास्तिक इत्यर्थः तस्यार्थो व्यवाच्छित्तिनयार्थः तद्भावो व्यवाच्छित्तिनयार्थात् तथा व्यवाच्छित्तिनयार्थभावेन पर्यायापेक्षयेत्यर्थः, किं ? 'सादिसपर्यवसितं' पर्यवसानं पर्यवसितं, भावे निष्ठाप्रत्ययः, सह पर्यवसानेन (सितेन) सपर्यवसितं, नारकादिभवापेक्षया एव जीव इति । तथाऽव्यवाच्छित्तिप्रातिपादनपरो नयः अव्यवाच्छित्तिनयः द्रव्यास्तिक इत्यर्थः, तस्यार्थोऽव्यवाच्छित्तिनयार्थः तद्भाव अव्यवाच्छित्तिनयार्थात् तथाऽव्यवाच्छित्तिनयार्थभावेन द्रव्यापेक्षयेत्यर्थः, किं अनादि अपर्यवसितं? त्रिकालवस्थायि-

त्वाञ्जीववत् । अधिकृतमेवार्थं द्रव्यादिचतुष्टयमधिकृत्य प्रतिपाद्यन्नाह— ' तं समासतो ' इत्यादि, तत्-श्रुतज्ञानं समासतः
 संक्षेपेण चतुर्विधं ब्रह्मसं, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतः, तत्र द्रव्यतः ' णं ' इति वाक्यालङ्कारे, सम्यक्श्रुतम् एकं
 पुरुषं प्रतीत्य सादि सपर्यवसितं, कथं ? सम्यक्त्वावाप्तौ तत्प्रथमपाठो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ सति वा सम्यक्त्वे
 प्रमादजलानसुरलोकगमनकेवलोत्पत्तिभावात्सपर्यवसितम् । बहून् पुरुषान् प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितं सन्तानेन प्रवृत्तत्वात् पुरुष-
 त्ववत् । तथा क्षेत्रतः पञ्च भरतानि पञ्च एरवतानि प्रतीत्य सादिसपर्यवसितं, कथं? तेषु सुषमदुःषमादिकाले तीर्थकारधर्म-
 सङ्घानां तत्प्रथमतपोत्पत्तेः सादि, एकान्तदुःषमादिकाले च तदभावे सपर्यवसितं, तथा महाविदेहादि प्रतीत्य प्रवाहरूपेण
 तीर्थकारादीनामव्यवच्छिन्नेरनाद्यपर्यवसितं । कालतः ' णं ' इति वाक्यालङ्कारे अवसर्पिणीमुत्सर्पिणीं च प्रतीत्य सादिसपर्यव-
 सितं, कथं ? यतोऽवसर्पिण्यां त्रिसृज्वेव सुषमदुःषमा-दुःषमास्त्विति उत्सर्पिण्यां द्वयोः दुःषमसुषमा-सुषमदुःषम-
 योरिति, न परत इत्यतः सादिसपर्यवसितं । अत्र कालचक्रं विंशतिसागरोपमकोटिकोटिपरिमाणं विनेयजानानुग्रहार्थं प्ररूप्यते-
 " चत्वारि सागरोवम-कोडा कोडीउ संतर्ह्य उ । एतत्सुरसमा खलु, जिणेहि सन्वोहि निदिट्टा ॥ १ ॥ तीए पुरिसाणमायुं
 तित्ति य पलियाइं तह पमाणं च । तिन्नेव गाउयाइं, आदीए भणंति समयणू ॥२॥ उवभोगपरीभोगा, जन्मंतरसुकयवीयजा-
 याओ । कप्पतरुसमूहाओ, होंति किलेसं विणा तोसि ॥३॥ ते पुण दसप्पगारा, कप्पतरु समणसमयकेत्तहि । धीरेहि विणिदिट्टा,
 मणोरहापूरगा एए ॥४॥ मत्तंनया १ य भिंनारा, तुडियंगारा ३ दीवि ४ जोइ ५ चित्तंगार्द । चित्तरसा ७ मणियंगार, गेहानारा ९
 अणिय (णि) णा १० य ॥६॥ मत्तंनएसु मज्जं, सुहपेज्जं भायणाणि भिंनेसु । तुडियंगेसु य संगय-तुडियाणि बहुप्पगाराणि

॥ ६ ॥ दीवसिहा जोतिसणामया य णिच्चं करेति उज्जोयं । चित्तंगेसु य मल्लं, चित्तरसा भोयणट्ठाए ॥ ७ ॥ माणियंगेसु
 य भूसणवराणि भवणाणि भवणरुक्खेसु । आयत्ते (आणिणिणे) सु य इच्छियवत्थाणि बहुप्पगाराणि ॥ ८ ॥ एएसु य
 अत्तेसु य, नरनारिगणाण ताणमुवभोगा । भवियपुण्णभवरहिया, इय सव्वन्नु जिणा विति ॥ ९ ॥ तो तिच्चि साणरोवम-
 कोडाकोडीउ वीयरगोहिं । सुसमत्ति समकखाया, पवाहरूवेण धीरेहिं ॥ १० ॥ तीए पुरिसाणमायुं, दोणिण य पलियाइं
 तह पमाणं च । दो चैव गाउयाइं, आईए भणांति समयन्तू ॥ ११ ॥ उवभोगपरीभोगा, तेसिं पि य कप्पपादवेहिंतो । होंति
 किलेसेण विणा, पायं पुण्णाणुभावेणं ॥ १२ ॥ तो सुसमदूसमाए, पवाहरूवेण कोडिकोडीओ अयराण दोणिण सिट्ठा, जिणेहि
 जियरागदोसेहिं ॥ १३ ॥ तीए पुरिसाणमाउं, एयं पलियं तहा पमाणं च । एयं च गाउयं तीहि, आदीए भणांति समयणू
 ॥ १४ ॥ उवभोगपरीभोगा, तेसिं पि य कप्पपादवेहिंतो । होंति किलेसेण विणा, नर्वरं पुण्णाणुभावेणं ॥ १५ ॥ सुसमदु-
 समावसेसे, पट्टमजिणो धम्मनायगो भयवं । उप्पणो कयपुण्णो, सिप्पकलादंसगो उसहो ॥ १६ ॥ तो दूसमसुससूणा, वा-
 यालीसाइ वरिससहसेहिं । सागरकोडाकोडी, एगेव जिणेहि पणत्ता ॥ १७ ॥ तीए पुरिसाणमायुं, पुव्वपमाणेण तह पमाणं
 च, । धणुसंखा निदिट्ठं, विसेससुत्तादो णायवं ॥ १७ ॥ उवभोगपरीभोगा, पवरोसहिमाइएहिं विणयेया । जिणचक्किक्खासु-
 देवा, सव्वेऽवि इमीए वेलीणा ॥ १९ ॥ इगवीससहस्साइं, वासाणं दूसमा इमीए य । जीवियमाणुवभोगा-दियाइ दीसिंति
 हायंता ॥ २० ॥ एत्तो उ किलिट्ठवरा, जीतपमाणादिएहिं निदिट्ठा । अतिदूसमत्ति घोरा, वाससहस्साइ इगवीसं ॥ २१ ॥

१ पायं उणाणुभावेण , प्र०

ओसपिणीए एसो, कालविभागो जिणेहि निहिट्टो । एसो चिचय पडिलोमं, विनेशुरसापिणीए वि ॥२२॥ एतं तु कालचक्रं,
 सिरसजणाणुगहङ्कया भाणियं । संखेवेण महत्थो, विसेससुत्ताथो णायव्वो ॥२३॥'णो उत्सापिणी' इत्यादि, नो उत्सापिणी नो
 अवसपिणीं च प्रतीत्यानाद्यपर्यवसितं महाविदेहेष्वेव कालस्यावस्थितत्वादिति भावः । भावतः ' णं ' इति पूर्ववत्, य इत्य-
 निर्दिष्टनिर्देशे ये केचन यदा पूर्वाह्णादौ जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः-पदार्थाः ' आधाविज्जांति , चि प्राकृतशैल्याऽऽख्यायन्ते सामा-
 न्यविशेषाभ्यां कथ्यन्त इत्यर्थः, प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदाभिधानेन, प्ररूप्यन्ते नामादिस्वरूपकथनेन यथा पर्यायानभिधेयमि-
 त्यादि, दर्शयन्ते उपमानमात्रतः यथा गौस्तथा गवय इत्यादि, निदर्शयन्ते हेतुदृष्टान्तोपन्यासेन, उपदर्शयन्त उपनयनिगमना-
 भ्यामिति, सकलनयाभिप्रायतो वा शिष्यबुद्धौ स्थाप्यन्ते, तान् भावान् तदा-तत्कालापेक्षया प्रतीत्य सादिसपर्यवसितम्,
 एतदुक्तं भवति-प्रज्ञापकोपयोगस्वरप्रयत्नासनविशेषतः प्रातिक्षणमन्यथा चान्यथा चावस्थितेः सादि सपर्यवसितं, तथा चोक्तम्
 " उवयोप्रासरपयता, आसणभेदादिया य पतिसमयं । भिक्खा पन्नवगस्सा, सादिसपज्जंतणं तमहा ॥ १ ॥" अथवा प्रज्ञाप-
 नीयभावापेक्षया गतिस्थितिद्वयणुकाद्येकप्रदेशाद्यवगाहैकादिसमयस्थित्यैकवर्णादिप्रतिपादनात् सादिसपर्यवसितं, क्षायोपशामि-
 क्रभावापेक्षया पुनरनाद्यपर्यवसितं, प्रवाहरूपेण तस्यानाद्यपर्यवसितत्वात्, अथवाऽत्र चतुर्भङ्गिका-सादिसपर्यवसितं १
 साद्यपर्यवसितं २ अनादिसपर्यवसितम् ३ अनाद्यपर्यवसितम्, तत्र प्रथमभङ्गकप्रदर्शनायाह-' भवासिद्धियस्स ' इत्यादि,
 भवासिद्धिको भव्यः तस्य श्रुतं-सम्यक्श्रुतं सादिसपर्यवसितम्, उपयोगाद्यपेक्षया भावितमेव, द्वितीयभंगकस्तु शून्यः-प्ररूप-
 णामात्रतो वाऽभव्यस्य वर्तमानकालापेक्षयाऽनागतताद्भासाधिकृत्य भिष्याश्रुतामिति, तृतीयभंगकस्तु सम्यक्त्वावाप्सो

भव्यस्य मिथ्याश्रुतं, चतुर्थं भणं पुनरुपदर्शयन्नाह--'अभव ' इत्यादि, अभवासिद्धिको अभव्यस्तस्य श्रुतम् अनाद्यपर्यवसितं तस्य सदैव संसारवर्तित्वात्, इह च श्रुतस्य प्रक्रान्तत्वात् तृतीयचतुर्थभङ्गकद्रयेऽनादिश्रुतभाव उक्तोऽन्यथा मतेरप्येवमेव द्रष्टव्यः मतिश्रुतयोरन्योन्यानुत्वात् । अत्राह-सोऽनादिज्ञानभावः किं जघन्य उत विमध्यम आहोश्चिदुत्कृष्टः इति? अत्रोच्यते जघन्यो विमध्यमो वा, न तूत्कृष्टः, यतस्तस्येदं प्रमाणं 'सव्वागासपदसभ्यं' इत्यादि, सर्वं च तदाकाशं च सर्वाकाशं लोकालोकाकाशमित्यर्थः तस्य 'प्रदेशाः' प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निविभागा भागा इत्यर्थः तेषामग्र-परिमाणं सर्वाकाशप्रदेशाग्रं 'सर्वाकाशप्रदेशैः' किं? 'अनन्तगुणितमनन्तशो गुणितमनन्तगुणितम् एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तानुसलधुपर्यायभावात् 'पर्यायाग्राक्षरं' पर्यायपरिमाणक्षरं निष्पद्यते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमिति भावार्थः, स्तोत्रत्वाच्चैह धर्मास्तिकायादयो नोक्ताः, अर्थतस्तु गृहीता एव । इह च ज्ञानमक्षरं गृह्यते, तथा तज्ज्ञेयं तथा अकारादि च, सर्वथाऽप्यविरोध इति, अस्य च सर्वजीवानामपि चाक्षरस्थानन्तभागो नित्योद्घाटितः--सदाऽग्राह्यत इत्यर्थः, स पुनरनन्तभागोऽप्यनेकविधः तत्र सर्वजन्यश्चैतन्यमात्रं तत्पुनर्न कदाचिदुत्कृष्टावरणस्याप्याधियते जीवस्वाभाव्यात्, आह च ग्रन्थकारः-- 'जह पुण ' इत्यादि, यदि पुनः सोऽपि आविश्येत् ततः किं तेन जीवोऽजीवतां प्राप्नुयात्, तेनावृतेन जीवः चैतन्यलक्षणः स्वलक्षणपरित्यागादजीवत्वं प्राप्नुयात्, न चैतद् दृष्टमिष्टं वा सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्कारात्, अत्रैव दृष्टान्तमाह सुदृढवि, इत्यादि, सुष्ठु अपि मेधसमुदये चन्द्रसूर्यप्रभाजालतिरस्कारिणि सति भवति प्रभा चन्द्रसूर्ययोः सर्वस्य सर्वथा स्वभावातिरस्कारादिति, अत्राह--" सव्वागासपसभ्यं सव्वागासपदसेहि अणंतगुणियं पञ्जवगकखरं निष्कज्जति " इत्यत्राविशेषितमेवाक्षरमुक्तम्,

साधादि-
श्रुतम् ।
पर्यायाः
अक्षरभेदाः

अविशेषाभिधानाच्चेदं केवलमिति गम्यते, इह तु श्रुताधिकारादकारादिप्रकृतं यतस्तत्कथं केवलपर्यायपरिमाणतुल्यं भवेत् ?
 उच्यते-नन्वत्राप्यपर्यायसितश्रुताधिकारादकाराद्येव गम्यते, अथ मतिः 'सब्वजीवाणं पि यं अक्खरस्स अणंतभागो
 निच्चुपयाडिओ त्ति ' सर्वजीवग्रहणाच्च तच्छ्रुतं यतः समस्तद्वादशांगाविदां तत्समस्तामिति, यद्येवं केवलस्यापि न सर्वजीवाना-
 भेवानन्तभागोऽवतिष्ठते सर्वज्ञसद्भावात्, अतो न तत्केवलाक्षरमपि कस्यासावनन्तभागोऽस्तु तथाऽविशेषेण सर्वजीवग्रहणे
 सत्यपि प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायान्येषामनन्तभागो गम्यते, अत एव किं न श्रुतात्मकमक्षरमंगीकृत्य समस्त-
 द्वादशांगाविदोऽपि विहायान्येषामनन्तभागो गम्यते, तस्मात्स्वपर्यायभेदादुभयमप्यविरुद्धमिति, तथाप्यत्राप्यवसितश्रुता-
 धिकारादकाराद्येव न्यायानुपाति, तत्पुनरनन्तपर्यायम्, इह अ अ इत्यकार उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितः स सातुनासिको
 निरनुनासिकश्च, एवं दीर्घः प्लुतः, एवं तावद्वादशप्रभेदं अवर्णं भ्रुवते, एवं यावतः केवल एवाकारो लभते सातुनासिकादीन्
 तथाऽन्यवर्णसाहितो वा तेऽप्यस्य स्वपर्यायाः ते चानन्ताः, कथं ? अभिलाष्य बाह्यनिमित्तभेदात् तस्य च परमाणुद्वयणुकादि-
 भेदेनानन्तत्वात्, ध्वनेश्च तथा तथाभिधायकत्वपरिणामे सति त-त्तदर्थप्रतिपादकत्वादिति, सांकेतिकशब्दार्थसम्बन्धवादिमत-
 मप्यावश्यकं नयाधिकारे विचारयिष्यामः, ततश्चैते स्वपर्यायाः शेषास्तु सर्व एव घटादिपर्यायाः परपर्याया इति, ते पुनः
 स्वपर्यायेभ्योऽनन्तगुणाः । आह-स्वपर्यायाणां तावत् पर्यायता श्रुक्ता, घटादिपर्यायास्तु विभिन्नवस्त्वाश्रितत्वात्कथं तस्योति
 व्यपदिश्यन्ते ? उच्यते-स्वपर्यायविशेषणोपयोगात् । इह ये यस्य स्वपर्यायविशेषणतयोपयुज्यन्ते ते तस्य पर्यायतया व्यपदि-
 श्यन्ते यथा घटस्य रूपादयः उपयुज्यन्ते चाकारस्वपर्यायाणां विशेषणतया घटादिपर्यायाः, तानन्तरेण स्वपर्यायव्यपदेशा-

भावात्, तथा वस्तुस्थित्याऽपि च घटादिपर्यायाभावरूपेणाकारस्य व्यवस्थितत्वात् घटादिपर्यायाणामकारपर्यायताऽविरोध इति, इयमत्र भावना--घटादिपर्यायाणामनन्तत्वात्तेभ्यश्चाकारस्य स्वभावभेदेन व्यावृत्तत्वात्, स्वभावभेदेन व्यावृत्त्यनभ्युपगमे च घटादिपर्यायाणामेकत्वप्रसंगात्, अतः स्वभावभेदनिबन्धनत्वाद्कारपर्यायता तेषामिति, तस्मात्स्वपरपर्यायापेक्षया खल्वकारस्य सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मताऽविरोध इति । न चेद्रसूत्रं, यत आगमेऽप्युक्तं--“ जे एगं जाणति से सव्वं जाणति, जे सव्वं जाणति से एगं जाणति चि ” अस्यायमर्थः--य एकं वस्तूपलभते सर्वपर्यायैः स सर्वमुपलभते, कश्चैकं सर्वपर्यायरूपलभते ? य एव सर्व सर्वथोपलभते इत्यतः सर्वमजानानो नाकारं सर्वथोपलभत इति, ततश्चास्मात्सूत्रात्सर्वमेव वस्तु सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यधर्मकम्, इह त्वक्षराधिकारादक्षरमुक्तमिति । इतश्चैतदकाराद्येव प्रतिपत्तव्यम्, अस्मिन्नेवाधिकारेऽक्षरस्यानन्तभागो नित्याद्घटादित इत्युपन्यस्तत्वात्, केवलस्य चाविभागसम्पूर्णत्वेन निकृष्टानन्तभागसम्भवात्, अवधेरप्यसङ्ख्येयप्रकृतिभेदाभिन्नत्वात्, मनःपर्यायज्ञानस्याप्योषत ऋजुविपुलभेदाभिन्नत्वात् पारिशेष्यादकारादिश्रुताक्षरस्य निबन्धनज्ञानस्यैवासाविति अलं प्रसंगेन । ‘ से तं ’ इत्यादि, निगमनद्रयमपि निगदासिद्धम् ॥

से किं तं गमिअं? गमिअं दिट्ठिवाओ, अगमिअं कालिअं सुअं, से तं गमिअं, से तं अगमिअं ।
अहवा तं समासओ दुविहं पणत्तं, तं जहा--अंगपविडं अंगवाहिरं च । से किं तं अंगवाहिरं ?
अंगवाहिरं दुविहं पणत्तं, तं जहा--आवस्सयं च आवस्सयवहरितं च । से किं तं आवस्सयं ?
आवस्सयं छविहं पणत्तं, तं जहा--सामाहयं चउवीसत्थओ वंदणयं पडिकमणं काउस्सगो पञ्च-

कर्वाणं, से तं आवस्सयं । से किं तं आवस्सयवहरितं ? आवस्सयवहरितं दुविहं पणत्तं, तं जहा-
 कालिअं च उक्कालिअं च । से किं तं उक्कालिअं ? उक्कालिअं अणेगविहं पणत्तं, तं जहा-दस्से-
 आलिअं कण्णिआकण्णिअं चुल्लकण्णसुअं महाकण्णसुअं उववाइअं रायपसेणिअं जीवाभिगमो पण-
 वणा महापणवणा पमायण्णमायं नंदी अणुओगदारइं देविंदत्थओ तंदुल्लवेआलिअं चंदाविज्झयं
 रूरपणत्ती पोरिसिमंडलं मंडलपवसेो विजाचरणविणिच्छओ गणिविजा ज्ञाणविभत्ती मरणविभत्ती
 आयविसोही वीयरगसुअं संलेहणासुअं विहारकण्णो चरणविही आउरपच्चक्खाणं महापच्चक्खाणं
 एवमाइ, से तं उक्कालिअं । से किं तं कालिअं ? कालिअं अणेगविहं पणत्तं, तं जहा-उत्तरज्झय-
 णाइं दसाओ कण्णो ववहारो निसीहं महानिसीहं इसिभासिआइं जंबूदीवपन्नत्ती दीवसागरपन्नत्ती चंद-
 पन्नत्ती खुड्ढिआ विमाणपविभत्ती महल्लिआ विमाणपविभत्ती अंगचूलिआ वगगचूलिआ विवाहचूलिआ
 अरुणोववाए वरुणोववाए गरुलोववाए धरणोववाए वेसमणोववाए वेळंधरोववाए देविंदोववाए उट्टा-
 णसुए समुट्टाणसुए नागपरिआवणिआओ निरयावालियाओ कण्णिआओ कण्णवडिसिआओ पुण्णि-
 आओ पुण्णचूलिआओ वहीदसाओ, एवमाइयाइं चउरासीहं पइन्नगसहस्साइं भगवओ अरहओ

उसहसामिस्स आइतित्थयरस्स तहा संखिज्जाहं पइन्नगसहस्साहं माञ्झिमगाणं जिणवरणं चोइस-
पइन्नगसहस्साणि भगवओ वद्धमाणसामिस्स, अहवा जस्स जत्तिआ सीसा उप्पत्तिआए वेणइआए
कमियाए पारिणामिआए चउव्विहाए बुद्धीए उव्वेआ तस्स तत्तिआहं पइण्णगसहस्साहं, पत्तेअ-
बुद्धा वि तत्तिआ चेव, से तं कालिअं, से तं आवस्सयवइरित्तं, से तं अणंगपविट्ठं (सू० ४३)

चूर्णः— गमबहुलचणतो गामियं, तस्स लक्खणं आदिमज्झवसाणे वा किंचि विसेसजुत्तं सुत्तं दुगादिसतणसो तेमेव
पटिज्जमाणं गामियं भण्णति, तं च एवंविहसुस्सणं दिट्ठिवातो, अण्णोणकखराभिधाणाठितं जं पटिज्जति तं अगमितं, तं च
प्रायसो आथारादिकालियसुत्तं । उक्तं गमियागामियं, इदाणि अंगणंगपविट्ठं, तं च गमियागामियं चेव समासतो अंगणंगपविट्ठं
भण्णति, कहं ? उच्यते- सव्वसुतस्स तन्भावतगतचणतो, अहवा अरिहंतमणोवादिट्ठाणुसारि सुत्तं जं तं समासतो इविहं
इत्यादि सुत्तं, 'पायदुगं जंधोरू, गातदुगद्धं तु दो य बाहू य । गीवा सिरं च पुरिसो, बारसअंगो सुत्तविस्सिट्ठो ॥ १ ॥'
इच्चेतस्स सुत्तपुरिसस्स जं सुत्तं अंगभावभाणठितं तं अंगपविट्ठं भण्णति, जं पुण एतस्सेव सुत्तपुरिसस्स वइरेणे ठितं तं
अंगवाहिरं ति भण्णति, अहवा 'गणहरकत्तमंगगतं, जं कत्त थेरोहि बाहिरं तं च । णियतं अंगपविट्ठं, आणियतसुत्त बाहिरं
भाणितं ॥ १ ॥' 'से किं तं अंगवाहिरं' इत्यादि कंथं । आवस्सगवत्तिरित्तं इविहं- कालियं उक्कालियं च, तत्थ कालियं जं
दिणरतीणं पटमचरमपोरिसीसु पटिज्जति, जं पुण कालवेलवज्जं पटिज्जति तं उक्कालियं । तत्थ उक्कालियं अणंगविहं

दसवेयालियादि, कप्यसकप्यं च जत्थ सुते वणिज्जाति तं कपियाकापियं । कप्यं जत्थ सुते वणिगतं तं कप्यसुत, अणगावह-
 चरणकप्यणा कप्यं च कप्यसुतं, तं दुविहं- चुल्लं महंतं च, चुल्लं ति लहुतरं अवित्थरत्थं अप्पगंथं च चुल्लकप्यसुतं । महत्थं
 महागंथं च महाकप्यसुतं । एसेव पणवणत्थो सवित्थरो अणो य सवित्थरत्था जत्थ भणिता सा महापणवणा । मज्जादियो
 पंचविहो पमातो, तेसु चैव आभोगपुविद्या उवरती अप्पमातो, एते जत्थ सवित्थरत्था दंसिज्जाति तमज्झयणं पमादप्पमादं ।
 स्ररचरितं पणवणिज्जाते जत्थ सा स्ररपणत्ती । पुरीसो चि संक्क पुरिससरिरं वा ततो पुरिसातो निप्पणणा पोरिसी, एवं
 सव्वस्स वत्थुणो जदा स्वप्पमाणा छाया भवति तदा पोरिसी भवति, एतं पोरिसिप्पमाणं उत्तरायणस्स अंते दक्खिणायणस्स
 य आदीए एककं दिणं भवति, अतो परं अट्टएकसट्ठिभागा अंशुलस्स दक्खिणायणे वहुंति उत्तरायणे हरसंति, एवं मंडले
 मंडले अणणणा पोरिसी जत्थ अज्झयणे दंसिज्जाति तमज्झयणं पोरिसिमंडलं । चंदस्स स्ररस्स य दाहिणत्तेरसु मंडलेसु
 जहा मंडलातो मंडले पवेसो तथा वणिज्जाति जत्थज्झयणे तमज्झयणं मंडलपवेसो । ' विज्ज ' चि नाणं ' चरणं ' चारित्तं
 विविधो विसिट्ठो वा णिच्छओ-सब्भावो स्वरूपमित्थर्थः फलं वा निच्छयो तं जत्थज्झयणे वणिज्जाति तमज्झयणं विज्जा-
 चरणविणिच्छयो । सवालवुड्ढाउलो गच्छो-गणो जस्स अत्थि सो गणी ' विज्ज ' चि णाणं, तं च जोइसनिमित्तगतं णाडं
 पसत्थेसु इमे कज्जे करेति, तं जहा-पव्वावणा सामाहारोवणं उवट्ठावणा सुतस्स उहेससमुहेसाणुणातो गणारोवणं दिसा-
 णुणा खत्तेसु य णिग्गमपवेसा एमाइया कज्जा जेसु तिहिकरणकवत्तमुहुत्तजोगेसु य जे जत्थ करणिज्जा ते जत्थज्झयणे
 वणिज्जाति तमज्झयणं गणिज्जा । थिरमज्झवसाणं ज्ञाणं विभयणं विभत्ती सभेदं ज्ञाणं जत्थ वणिज्जाति अज्झयणे तम-

ज्ञयणं ज्ञाणविभेत्ती । मरणं-पाणञ्चागो विभयणं विभेत्ती पसत्थमपसत्थाणि सभेदाणि मरणाणि जत्थ वाणिज्जाति
 अज्ञयणे तमज्ञयणं मरणाविभेत्ती । ' आत ' चि आत्मा तस्स विसोही तवणे चरणगुणेहि य आलोयणाविहाणेण य जहा
 भवति तथा जत्थ अज्ञयणे वाणिज्जाति तमज्ञयणं आतविसोही । सरागो वीतरागो य एतोसिं जत्थ सरुवकहणा विसेसतो
 वीतरागस्स तमज्ञयणं वीतरागसुतं । वाधाते निव्वाधाते वा भत्तसंलेहो कसायादिभावसंलेहो य जो जहा कातन्वो तथा
 वाणिज्जाति जत्थज्ञयणे तमज्ञयणं संलेहणासुतं । विहरणं विहारो तस्स कप्पो विधिवुत्तं भवति सो जिणकप्पे थेरकप्पे वा
 जिणकप्पे पडिसं अहालंदं परिहारिया य दडुव्वा, एतोसिं सवित्थरो विधी जत्थ अज्ञयणे तमज्ञयणं, विहारकप्पो । चरणं
 चारितं तस्स विही चरणविही, सभेदो चरणविही, वाणिज्जाति जत्थ अज्ञयणे तमज्ञयणं चरणविही । आउरो-णिलाणो तं
 किरियातीतं णातुं गीतत्था पच्चक्खवावोति दिणे दिणे दव्वहासं करोता अंते य सव्वदव्वदायणत्ताए भत्ते वेरयं जणेत्ता भत्ते
 वित्तिण्हस्स भवचारिमपच्चक्खणं कारोति एतं जत्थज्ञयणे सवित्थरं वाणिज्जइ तमज्ञयणं आउरपच्चक्खणं । थेरकप्पेणं वा
 जिणकप्पेण वा विहारिचा अंते थेरकप्पिया वारसवासं संलेहं करेत्ता जिणकप्पिया पुण विहारेणंवं संलीढा तथा वि जहाजुत्तं
 संलेहं करेत्ता निव्वाधातं सचेद्दा चैव भवचारिसं पच्चक्खति, एतं सवित्थरं जत्थज्ञयणे वाणिज्जाति तमज्ञयणं महापच्चक्खलाणं
 एतं अज्ञयणा जहाभिधाणत्था भाणता । उक्कतं उक्ककालियं, इदाणि कालियं- ' से किं तं कालियं ' इत्यादि सुत्तं, जं इमस्स
 निसीहस्स सुत्तत्थेहि विच्छिण्णतरं तं महानिसीहं । सोहम्मादिसु जे विमाणा ते आवलितेतराठिते प्रतिविभाणेण विभयइजम्मि
 अज्ञयणे तं विमाणपविभेत्ती भण्णाति, ते य दो अज्ञयणा, तत्थेयं सुत्तत्थेहिं संखिततरं खुडं ति, वितियं सुत्तत्थेहिं विच्छि-

णतरं महल्लंति । अंगस्स चूलिता जहा आथारस्स पंच चूलातो दिट्ठिवातस्स वा चूला । वग्गो चि विवक्खवसातो अञ्जय-
 णादिसमूहो वग्गो, जहा अंतगडदसाणं अट्ट वग्गा, अणुत्तरोववातियदसाणं तिण्णि वग्गा, तेसिं चूलां वग्गचूला । विवाहो
 भगवती तीए चूला विवाहचूला पुव्वभणितो अभणित्थो य समासतो चूलाए अर्थो भण्यते इत्यर्थः । अरुणे णाम देवे तस्स-
 मयनिवद्धे अञ्जयणे जाहे तं अञ्जयणं उवउत्ते समाणे अणगारे परियट्ठेति ताहे से अरुणे देवे ससमयनिवद्धत्तणतो चलितासण
 जेणेव से समणे तेणेव आगच्छति उववूहति, ताहे समणस्स पुरतो अंतट्ठिते कतंजली उवउत्ते सुणेमाणे चिट्ठति, से समत्ते य भणति
 “ सुभासितं वरेह वरं ” ति । इहलोगणिप्पिवासे से समणे पडिभणति-“ ण मे वरेण अट्टो ” ति । ताहे से पदाहिणं क-
 रत्ता णमंसित्ता य पडिगच्छति । एवं वरुणे गरुले धरणे वेसमणे वेलंधरे सक्के देविदे य चि । उट्टाणसुतं ति अञ्जयणं सिंग-
 णाइयकज्जे जस्स णं गामस्स वा जाव रायहाणीए वा एगकुलस्स वा समणे आसुरुत्ते रुट्टे उवउत्ते तं उट्टाणसुते चि अञ्ज-
 यणं परियट्ठेति एक्कं दो तिण्णि वा वारे ताहे से गामे वा जाव रायहाणी वा कुलं वा उट्टेति उव्वसइ चि बुत्तं भवति । से
 चेव समणे तस्स गामस्स वा जाव रायहाणीए वा तुट्टे समाणे पसण्णे पसण्णलेस्से सुहासणत्थे उवउत्ते समुट्टाणसुतं परि-
 यट्टइ एक्कं दो तिण्णि वा वारे ताहे से गामे वा जाव रायहाणी वा आवासेति समुवट्टाणसुयंति वत्तव्वे, वगारलोवातो समुट्टा-
 णसुयं ति भणितं अप्पणा पुव्वुट्टियं पि कतसंकप्पस्स आवासेति । णागपरियाणिय चि अञ्जयणं णागत्ति-नागकुमारो तस्स
 समयनिवद्धं अञ्जयणं तं जदा समणे उवउत्ते परियट्ठेति तथा अकतसंकप्पस्स वि ते णागकुमारा तत्थत्था चेव परियाणंति
 वंदंति णमंसंति भत्तिवहुमाणं च करेति, सिंगणाइयकज्जेसु य वरया भवन्तीत्यर्थः । निरयावलियासु आवलियपविट्टेत्तरे य

निरया तन्नामिणो य णरतिरिया पसंगतो वाणिज्जति । सोहम्मीसाणकप्यसु जे कप्यविमाणा ते कप्यवडंसया ते वाणिता, तेसु य देवीओ जा जेण तवोविसेस्येण उववणा ता वाणिता, ताओ य कप्यवडंसिया भणिया । संजमभावविगसितो पुफिकतो संजमभावचुतो अवपुफिकतो अगारभावं परिद्ववेत्ता पव्वज्जाभावेण विगसितो पच्छा सीयइ जो तस्स इह भवे परभवे य विलंबणा दंसिज्जइ जत्थ ता पुफिया । एसेवडत्थो सविसेसो पुफकूलए दंसिज्जति । अंधगवणिहणो जे कुले ते अंधगसद्-लोवाओ वाणिहणो भणिया, तेसिं चरियं गती सिज्जयणा य जत्थ भणिता ता वाणिहदसातो, दस ति अवत्था अज्जयणा वा । भगवओ उसभस्स चउरासीतिसमणसाहस्सीतो हेत्था पइणगज्जयणा वि सव्वे कालियउक्कालिया चतुरासीतिसह-स्सा, कहं ? जतो ते चतुरासीति समणसहस्सा अरहंतमगउवादिद्वे जं सुतमणुसरित्ता किंचि णिज्जहंते ते सव्वे पइणगा, अहवा सुत्तमणुस्सरतो अप्पणो वयणकोसल्लेण जं धम्मदेसणादिसु भासंते तं सव्वं पइणगं, जम्हा अणंतगमपज्जयं सुत्तं दिद्वं, तं च वयणं नियमा अणत्तरगमाणुपाती भवति, तम्हा तं पइणगं, एवं चतुरासीति पइणगसहस्सा भवन्तीत्यर्थः । एतेणैव विधिणा मज्झिमत्तिथगराणं संखेज्जा पइणगसहस्सा, समणस्स वि भगवतो जम्हा चोदससमणसाहस्सीतो उक्को-सिया समणसंपदा तम्हा चोदस पइणगज्जयणसहस्सा भवंति, अहवा 'जत्तिया सिस्सा' इत्यादि सुत्तं, इह सुत्ते अपरिमाणा पइणगा पइणगसाभिअपरिमाणत्तणतो, किंच इह सुत्ते पत्तेयवुद्धपणीयं पइणगं भाणितव्वं, कम्हा? जम्हा पइणगापरिमा-णण चैव पत्तेयवुद्धपरिमाणं करेइ चि भणितं, 'पत्तेयवुद्धावि तीत्तया चैव चि' । चोदक आह-णणु पत्तेयवुद्धा सिस्सभावो य विरुज्जते, आचार्य आह-त्तिथगरपणीयसासणपाडिवणत्तणतो तस्सीस्सा भवन्तीत्यर्थः ॥ भणितं कालियसुत्तं अंगवाहिदं च, इदंणि अंगपविदं ॥

वासिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तत् गामिकं ? इहादिमध्यावसानेषु किञ्चिद्विशेषतः पुनः पुनस्तत्त्वत्रोच्चार-
 णलक्षणो गमः, यथाऽऽदिविशेषे तावत् " इह ह्रज्जीवाणिका " इत्यादि, गमा अस्य विद्यन्त इति " अत इतिठनौ " (पा-
 ४-२-११) इति गामिकम्, इदं च प्रायोहृत्या दृष्टिवादे तस्यैव गमबहुलत्वात्, अगामिकं तु प्रायो गाथाद्यसंमानग्रन्थत्वात्का-
 लिकश्रुतमाचारादि । ' से तं ' इत्यादि निगमनद्वयं कण्ठ्यम् । तं समासतो दुविहं पञ्चतं तत्-गामिकागामिकम्, अथवा तद्दो-
 षश्रुतमर्हदुपदेशानुसारि समासतः-संक्षेपेण द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा अङ्गप्रविष्टमङ्गवाह्यं च । अत्राह--पूर्वमेव चतुर्दशभेदोद्देशाधि-
 कारे ' अङ्गप्रविष्टं चाङ्गवाह्यं च ' इत्युपन्यस्तं, किमर्थं पुनस्तत्समासत इत्याद्युपन्यासेन तद्देवोद्दिश्यत इति ? अत्रोच्यते-सर्व-
 भेदानामेवाङ्गानंगप्रविष्टभेदद्वयान्तर्भावेनाहर्त्प्रणतित्वेन च प्राधान्यव्यापनार्थमिति । तत्र--" पाददुर्गं रजंघो ररू २ गातदुर्गं-
 द्दंरतु दो य बाहूओ २ । गीवा १ सिरं १ न्व पुरिसो, बारसअंगो सुयाविसिद्धो ॥ १ ॥ ' श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टमंगभावव्यव-
 स्थितमित्यर्थः । अथवा-'गणधरकयमंगगयं, जं कत थेरहि वाहिरं तं तु । नियतं चंगपविट्टं, अणिययसुय वाहिरं भणियं॥१॥'
 तत्रालपतरवक्तव्यत्वादङ्गवाह्यमधिकृत्य प्रशस्त्रमाह--' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तद्ङ्गवाह्यं-श्रुतपुरुषाद् व्यतिरिक्तं? अङ्ग-
 वाह्यं द्विविधं, तद्यथा-आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्तं च । ' से किं तं ' इत्यादि, अथ किं तदावश्यकं आवश्यकक्रियानुष्ठा-
 नादावश्यकं गुणानां वा अभिविधिना वश्यकमात्मानं करोतीत्यावश्यकं षड्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-सामाधिकमित्यादि, " सावज्ज-
 जोगविरती, उक्कित्तण गुणवयो य पाडिवती । खलियस्स णिदणा वण-तिणिच्छुणधारणा चेव ॥१॥ " आधिकारगाथैतदनु-
 सारेण आवश्यकपिण्डार्थो वक्तव्यः । ' से तं ' इत्यादि, तदेतदावश्यकं । ' से-किं तं ' इत्यादि, अथ किं तदावश्यकव्यतिरि-

कर्तुं? आवश्यकव्यतिरिक्तं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-कालिकं च उत्कालिकं च, यदिह दिवसानिशिश्रमपाश्रिमपौरुषीद्वय एव पठ्यते तत् कालेन निर्दृष्टं कालिकं, यत् पुनः कालवर्जं पठ्यते तदुत्कालिकं, तत्रालपतरवकत्वव्यत्वाद्दुत्कालिकमधिकृत्य प्रशस्त्रमाह- 'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तदुत्कालिकम्? उत्कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-दशवैकालिकं प्रतीतं कल्पाकल्पप्रतिपादक-कल्पाकल्पं । तथा कल्पनं कल्पः-स्थविरकल्पादिः तत्प्रतिपादकं श्रुतं कल्पश्रुतं, तत्पुनर्द्विभेदं-त्रुल्लकपसुयं महाकपसुयं च एकमल्पग्रन्थमल्पार्थं च, द्वितीयं महाग्रन्थं महार्थं च । शेषभेदाः प्रायो निगदसिद्धाः, तथापि लेशतोऽप्रासिद्धतरान् व्याख्या-स्यामः— जीवादीनां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना (सैव) बृहतरा महाप्रज्ञापना । प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलविपाकप्रतिपादकमध्ययनं प्रमादाप्रमादं, प्रमादस्वरूपमाह— महाकर्मेन्धनप्रभवाविध्यातदुःखानलज्वालाकलापपरीतमशेषमेव संसारवासगृहं पश्यन् तन्मध्यवर्त्यपि सति तन्निर्गमनोपाये वीतरागप्रणीतधर्मचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाचिव्यजनितत् परिणामविशेषाद-पश्यन्निव तद्भयमविणाय्य विशिष्टपरलोकक्रियाविमुख एवास्ते सत्त्वः स खलु प्रमादः इति, तद्भेदा मद्यादयः, तत्कारण-त्वात्, उक्तं च- 'मज्जं विसयकसाया, निदा विगहा य पंचमी भणिया । एए पंच पमाया, जीवं पाडंति संसारे ॥ १ ॥' एतस्य च पंचप्रकारस्यापि प्रमादस्य फलविपाको दासुणः, उक्तं च- 'श्रेयो विषमुपभोक्तुं, क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन । संसारवन्धनगतैर्न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥ अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद्विषं हुताशो वा । आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥ यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् । तत्र निमित्तमनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥ संसारवन्धनगतो, जातिजराव्याधिमरणदुःखार्तः । यन्नोद्धिजते सत्त्वः, स ह्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥

आज्ञाप्यते यदवशः, तुल्योदरपाणिपादवदनेन । कर्म च करोति बहुविध-मेतदपि फलं प्रमादस्य ॥ ५ ॥ इह हि प्रमत्तमनसः,
 सोन्मादवदनिभृतोन्द्रियाश्चपलाः । यत्कृत्यं तदकृत्वा, सततमकार्यैर्ध्याभिपतन्ति ॥ ६ ॥ तेषामभिपतितानां- मुद्भ्रान्तानां
 प्रमत्तहृदयानाम् । वर्धन्त एव दोषाः, वनतरव इवाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥ इह्वाऽप्यालोकं नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीताऽपि
 आस्यते वायुना नौः । लब्धा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, चित्रं व्यावृत्तो ब्रह्मदत्तो नरेशः ॥ ८ ॥ इत्यादि । एवं प्रतिप-
 क्षद्वारेणाप्रमादस्वरूपादयो वाच्या इति । 'नन्दी'त्यादि सुगमं । 'सूर्यप्रज्ञप्तिः सूर्यचरितप्रज्ञापनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा सूर्य-
 प्रज्ञप्तिः । 'पौरुषीमण्डलं' पुरुषः- शंक्रुः शरीरं वा तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी, इयमत्र भावना- यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा
 च्छायोपजायते तदा पौरुषीति, एतच्च पौरुषीमानमुत्तरायणान्ते दक्षिणायनादौ चैकं दिनं भवति, तत ऊर्ध्वमंगुलस्याष्टावेक-
 षट्तिभागा दक्षिणायने वर्धन्ते उत्तरायणे च हसन्तीति, एवं यत्र पौरुषी मण्डले मण्डलेऽन्याऽन्या प्रतिपाद्यते तदध्ययनं
 पारुषीमण्डलं । 'मण्डलप्रवेशः' यत्र हि सूर्यचन्द्रयोर्दक्षिणोत्तरेषु मण्डलेषु मण्डलान्मण्डलप्रवेशो व्यावर्धते तदध्ययनं मण्डल-
 प्रवेश इति । 'विद्याचरणविनिश्चयः' विद्येति- ज्ञानं तच्च दर्शनसहचारितम् अन्यथा ज्ञानाभावात्, चरणं- चारित्र्यम् एतेषां
 फलविनिश्चयप्रतिपादको ग्रन्थः विद्याचरणविनिश्चय इति । 'गणिविद्या' गुणगणोऽस्यास्तीति गणी, स चाचार्यः, तस्य विद्या-
 ज्ञानं गणिविद्या, तत्राविशेषेऽप्ययं विशेषः- 'जोतिसणिमित्तगणं, गणिणो पन्वावणादिकज्जेसु । उवयुज्जह तिहिकरणादि-
 जाणणट्ठञ्जहा दोसो ॥ १ ॥' 'ध्यानविभक्तिः' ध्यानानि- आर्तध्यानादीनि तेषां विभजनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा ध्यानवि-
 भक्तिः । मरणानि- प्राणत्यागलक्षणानि अनुसमयादीनि वर्तन्ते, यथोक्तम्- 'अणुसमयं संतरं च' इत्यादि, एतेषां विभजनं

यस्यां सा मरणविभक्तिः । आत्मनो- जीवस्य आलोचना- प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविनामलक्षणा प्रति-
पाद्यते यत्र तदध्ययनमात्मविशुद्धिः । 'वीतरागशुतं' सरागव्यपेहेन वीतरागस्वरूपं प्रतिपाद्यते यत्राध्ययने तद्वातरागशुतं ।
'संलेखनाशुतं' द्रव्यभावसंलेखना प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनं संलेखनाशुतं, तत्र द्रव्यसंलेखनोत्सर्गतः 'चत्वारि विचिन्ताइं,
विगतीणिज्ज्ञाहिद्याइ चत्वारि । संवच्छरे य दोत्रि उ, एणंतरियं च आयामं ॥ १ ॥ णातिविगिदुो य तवो, छम्मासे पंरिभियं
च आयामं । अत्रेऽवि य छम्मासे, होति विगिदुं तवोकम्मं ॥ २ ॥ वासं कोडीसहिंयं, आयामं काउमाणुपुव्वीए । गिरिकंदर-
म्मि भंतुं, पादवगमणं अह करेइ ॥ ३ ॥' भावसंलेखना तु क्रोधादिकषायप्रतिपक्षाभ्यास इति । 'विहारकल्पः' विहरणं
विहारस्तस्य कल्पो- व्यवस्था स्थविरकल्पदीनामुच्यते यत्र ग्रन्थेऽसौ विहारकल्पः । 'चरणविधिः' चरणं- व्रतादि, तथा
चोक्तम्- 'वयसमणधम्म' गाहा, एतत्प्रतिपादकमध्ययनं चरणविधिः । 'आतुरप्रत्याख्यानम् आतुरः- क्रियातीतो ग्लानः
तस्य प्रत्याख्यानम्, एत्थ विधी- गिलाणं किरियातीतं णाउं गियत्था पच्चक्खावोति दिणे दिणे दव्वहासं करेत्ता संत अंत
य सव्वदव्वदायणाएण भत्ते वेरणं जणेत्ता भत्ते वितिण्हस्स भवचरिमपच्चक्खाणं करेति, एयं जत्थ उज्झयणे सवित्थरं
वणिणज्जति तदज्झयणं आउरपच्चक्खाणं । 'महाप्रत्याख्यानं' महच्च तत्प्रत्याख्यानं चेति समासः, एसित्थ भावत्थो-
शेरकप्पेण जिणकप्पेण वा विहरित्ता अवे शेरकप्पिया बारसवासे संलेहणं करेत्ता, जिणकप्पिया पुण विहारेणेव संलीढा
तहावि जहाजुत्तं संलेहणं करेत्ता निव्वाधात्तं सचेद्धा चैव भवचरिमं पच्चक्खाति, एयं सवित्थरं जत्थ उज्झयणे वणिणज्जइ तम-
ज्झयणं महापच्चक्खाणं । एयाणि अज्झयणाणि जहा अभिधाणत्थाणि तहा भणियाणि । 'से तं' इत्यादि निगमनं, तदेतदुत्कालिकम्,

उपलक्षणं चैतदिति उक्तवस्तुत्कालिकं, 'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत् कालिकं ? कालिकमनेकविधं यज्ञसं, तद्यथा-'उत्तराध्ययनानि', उत्तराणि प्रधानानि रूढ्या चोत्तराध्ययनानि, 'दसे' त्यादि प्रायो निगदासिद्धं । निशिथयवान्निशीथम्, इदं प्रतीतमेव । अस्मादेव ग्रन्थार्थार्थ्यां महत्तरं महानिशीथं । जम्बूद्वीपयज्ञसिः । इहावलिकाप्रावेष्टतरविमानप्राविभजनं यत्राध्ययने तद्विमानप्राविभक्तिः, तच्चैकमल्पग्रन्थार्थं तथाऽन्यन्महाग्रन्थार्थम्, अतः जूलिका विमानप्राविभक्तिर्महती विमानप्राविकिरिति । 'अङ्गचूलिका' अङ्गस्य-आचारादेः चूलिकाऽङ्गचूलिका यथाऽऽचारस्यानेकविधा, इहोक्तानुक्तार्थसङ्ग्रहात्मिका, चूलिका । वर्गाचूलिका' इह वर्गोऽध्ययनादिसमूहः, यथाऽन्तकृद्दशास्वष्ट वर्गा इत्यादि, तेषां चूलिका वर्गाचूलिका । व्याख्या-भगवती तस्याश्चूलिका व्याख्याचूलिका । 'अरुणोपपातः' इहारुणो नाम देवस्तत्समयानिवद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुः अरुणोपपातः जाहे तमज्ज्ञयणं उवउत्ते समणे समणे परियद्देति ताहे से अरुणे देवे ससमयानिवद्धतणओ चालियासणे संभमुढभंतलयणे पउत्तावही वियाणिय हडे पहेडे चलचवलकुंडलधरे दिव्याए दुतीए दिव्याए विभूइए दिव्याए गतीए जेणामेव से भगवं समणे (णिजगंथे अज्ज्ञयणं परियद्दे माणे अचछइ) तेणामेव उवागच्छति, उवागच्छिता भात्तिभरे णयवयणे विमुक्कवरकुसुमगंधवासे ओवयइ, ओवात्तिता ताहे से समणस्स पुरओ ठिए कयंजल्लिए उवउत्ते संवेगविमुज्झमाणज्झवसाणे सुणेमाणे चिडइ, समत्ते य अज्झयणे भणइ-' भयवं ! सुसज्झाइयं वरं वरेहि " त्ति ततो से इहलोगणिपिवासे समतिणमणिमुत्तलेद्धुकंचणे सिद्धिवयुणिढभराणुरायचित्ते समणे पडि-भणइ-' ण मे वरेण अट्टोत्ति, " ततो से अरुणे देवे आधिगतरजातसंवेगे पयाहिणं करेत्ता वंदित्ता णमंसित्ता पडिगच्छइ, एवं

१ सर्वाण्यध्ययनानि प्रधानान्येव अत आह रूढ्येत्यादि, २ तृतीयान्तमेतत्,

वरुणोववादादिसु वि भाणियञ्चं ” । ‘उत्थानश्रुतम्’ अथयनं तं पुण सिंगणाइयकज्जेसु जस्सेगकुलस्स वा गामस्स वा जाव रायहाणीए वा सच्चेव समणे कयसंकप्पे आसुरुत्ते अप्पसन्ने अप्पसन्नेलेसे विसमासणत्थे उवउत्ते समणे उट्टापणसुअञ्जयणं परियइएति एकं दो तिनि वा वारे ताहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणीए वा ओहयमणसंकप्पे विलवंते दुवं दुवं पहावंते उट्टेति- उच्चसति चि चुत्तं भवति, तथा ‘समुत्थानश्रुतम्’ अथयनं तं पुण समत्तकज्जेसु तस्सेव कुलस्स वा गामस्स वा जाव रायहाणीए वा सच्चेव समणे कयसंकप्पे तुट्टे पसण्णे पसण्णलेसे समसुहासणत्थे उवउत्ते समाणे समुट्टापणसुत्तञ्जयणं परियइएति एकं दो तिनि वा वारे ताहे से कुले वा जाव रायहाणीए वा पट्टुच्चित्ते पसन्नमणे कलयलं कुणमाणे मंदाए गतीए सललिअं आगच्छइ २ चा समुट्टेति- आवासोति चि चुत्तं भवतीत्यर्थः, एवं कयसंकप्पस्स परियइत्तस्स पुच्चुट्टितं समुट्टेति । ‘णागपरियावणियाओ’ नागपरिज्ञा नाग चि- नागकुमारा तस्समयणिबद्धमञ्जयणं से जया समणे उवउत्ते परियइएति तदाऽ- कयसंकप्पस्स वि ते णागकुमारा तत्थत्था चेव तं समणं परियाणंति वंदंति नमसंति बहुमाणं च करंति सिंगणादियकज्जेसु वरदा भवन्तीत्यर्थः । ‘णिरयावलिआओ’ चि जासु आवालियपविट्टेत्तरे य णिरया तग्गासिणो य णरतिरिया पसंगओ वणिणज्जंति । ‘कप्पियाओ’ चि सौधर्मादिकल्पगतवक्तव्यतागोचरा ग्रन्थपद्धतयः कल्पिका उच्यन्ते । एवं ‘कल्पपावतंसिका’ सोध- र्मीसाणकप्पेसु जाणि कप्पविमाणणि ताणि कप्पवडिसयाणि, तेसु य देवीओ जा जेण तवोविसेसेण उववन्ता इड्ढिं च पत्ता एवं वणिणज्जंति जासु ताओ कप्पवडिसियाओ चुच्चंति । तथा ‘पुक्फियाओ’ चि इह यासु ग्रन्थपद्धतिषु गृहवाससुकुलनपरि- त्यागेन प्राणिनः संयमभावपुष्पिताः सुखिताः पुनः संयमभावपरित्यागतो दुःखावाप्पिसुकुलित्ताः, पुनस्वत्परित्या-

गादेव पुष्पिताः प्रतिपाद्यन्ते ताः पुष्पिता उच्यन्ते । अधिकृतार्थविशेषप्रतिपादिकास्तु पुष्पचूला इति । तथा अन्धकदृष्टि-
 नराधिपवक्तव्यताविषया अन्धकदृष्टिदशा उच्यन्ते । 'एवमाइयाइं' इत्यादि, एवमादीनि सर्वथा कियन्त्याख्यास्यन्ते ?
 चतुरशीतिश्रकौर्णकसहस्राणि भगवतोऽर्हतः श्रीऋषभस्यादितीर्थकरस्य, तथा संख्येयानि श्रकौर्णकसहस्राणि मध्यमानामजि-
 तादीनां पार्श्वपर्यन्तानां जिनवराणां तीर्थकराणामित्यर्थः, एतानि च यावन्ति तानि प्रथमानुयोगतोऽवसेयानि, तथा चतुर्दश-
 श्रकौर्णकसहस्राणि अर्हतः, कस्य ? वर्धमानस्वामिनः । अयमत्र भावार्थः- भगवतो उसहस्रं चउरासीति समणसाहस्रितो
 होत्था पयन्नगज्झयणाणि य सन्वाणि कालियउककालियाणं चउरासीति सहस्राणि, कथ ? यतो ताणि चउरासीतिसमण-
 सहस्राणि अरहतमगोवादिइं जं सुयमणुसारिचा किंचि णिज्जूहंतं ताणि सन्वाणि पइन्नगाणि, अहवा सुयमणुसारतो अप्पणो
 वयणकोसलत्तेण जं धम्मदेसणादिस्सु भासेते तं सव्वं पइन्नगं, जम्हा अणंतगमपज्जवं सुत्तं दिइं, तं च वयणं णियमां अन्न-
 यरगमाणुपाती तम्हा तं पइन्नणं एवं चउरासीति पइन्नगसहस्राणि भवंतीत्यर्थः, एएण विहिणा मज्झिमतित्थगराण संखेज्जाइ
 पइन्नगसहस्राणि, समणस्स वि भगवओ महावीरस्स जम्हा चोइस समणसाहासिसओ उकोसिया स्समणसंपया तम्हा चोइस-
 पइन्नगज्झयणसहस्राणि भवंति । एत्थ पुण एगे आयरिया एवं पन्नाविति- किल एतं चुलसीतिसहस्रादिगं उसभादिजिण-
 वराणं समणपरिमाणं पहाणसुत्तानिज्जूहणसमत्थसमणे पडुच्च भणियं, सामन्नसमणा पुण बहुतरा तत्काले, अन्ने भणंति-
 उसभादीणं भवत्थाणं संचराणं एतं चुलसीदिसहस्रादिगं पमाणं पवाहेण पुणो एगतित्थेसु बहुगा दडुच्वा, तत्थ जे पमा-
 णभूयसुत्तणिज्जूहणसमत्था अन्नकालिगा वि ते एत्थ अहिगया एए ते सुप्पसिद्धप्पइन्नगणिज्जूहगा वेव दडुच्वा, यत आह-

‘अथवे’त्यादि अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनं यस्य क्रमभादेस्तीर्थकृतः यावन्तः शिष्या औत्पत्तिकया वैनयिकया कर्मजया पारिणामिकया च चतुर्विधया बुद्ध्या उपपेताः-समन्विताः तस्य तावन्त्येव प्रकीर्णकसहस्राणि, प्रत्येकबुद्ध्या अपि तावन्त एव, अत्रैके व्याचक्षते- किल प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वान्येव तान्यवगन्तव्यानि, प्रकीर्णकप्रमाणेन प्रत्येकबुद्धप्रमाणप्रतिपादनात्, स्यादेतत् प्रत्येकबुद्धानां शिष्यभावो विरुध्यते, इत्येतदप्यसत् तेषां प्रत्येकबुद्धत्वादाचार्यैर्भावाधिकृत्य शिष्यभावस्य निषिद्धत्वात्तीर्थकर-प्रणीतशासनप्रतिपन्नत्वेन तु ताच्छिष्यभावो न विरुध्यत इति । अन्ये पुनरित्यभाभिदधाति-सामान्येनेह प्रकीर्णैस्त्वत्यत्वात्प्र-त्येकबुद्धानामत्राभिधानं न तु नियोगतः प्रत्येकबुद्धद्वन्द्वानि प्रकीर्णकानीत्यलं विस्तरेण । ‘से तं’ इत्यादि, तदेतत्कालिकं, तदेतदावश्यकव्यतिरिक्तं, तदेतदनंगप्रविष्टामिति ॥

से किं तं अंगपविट्टं ? अंगपविट्टं दुवालसविहं पणत्तं, तं जहा- आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवाओ ४ विवाहपन्नती ५ नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७ अंतगडदसाओ ८ अणुत्तरोववाहअदसाओ ९ पणहावगणगहं १० विवागसुअं ११ दिट्ठिवाओ १२ (सू० ४४) से किं तं आयारे ? आयारे णं समणाणं णिगंधाणं आयारगोअरविणयवेणइयंभिक्खामासाअभा-साचरणकरणजायामायावित्तीओ आवविज्जंति, से समासओ पंचविहे पणत्ते, तंजहा- नाणायारे दंसणायारे चरित्तायारे तवायारे वीरियाओरे, आयारे णं परित्ता वायणा संखेज्जा अणुओगदारा

संखिजा वेढा संखेजा सिलोगा संखिजाओ निज्जुत्तीओ संखिजाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगदुयाए
 पढमे अंगे, दो सुअकखंधा, पणुवीसं अज्झयणा, पंचासीई उहेसणकाला, पंचासीई समुहेसणकाला,
 अट्टारस पयसहस्साणि पयगेणं, संखिजा अकखरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा,
 अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइआ जिणपणता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति
 दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया से एवं नाया एवं विणया एवं चरणकर-
 परुवणा आधविज्जइ, से तं आयारे (सू० ४५)

चूर्णिः--' से किं तं अंगपविट्ठं ' इत्यादि सत्रम्, आयरणं आयारो गोयरो भिक्खुणागहणविधाणं, विणयो णाणाइयो
 तिविहो वावणविधाणो वा, वेणइया सीसा, तेसिं जहा आसेवणसिक्खा, भासा सच्चा असच्चा मोसा सच्चा-
 मोसा य, चरणं 'वयसमणधम्म' गाहा, करणं 'पिट्ठस्स जा विसोही' गाहा, जत्त चि संजमजत्ता तस्स साहणत्थं आहारो मत्त
 चि मात्राजुत्तो वेतव्वो, वर्तेनं वृत्तिः, एतं सव्वं आयारे आधविज्जइ चि आख्यायते, सुत्तस्सत्थस्स पदाणं वायणा सा परिता
 अणंता ण भवंति आदिअतोवलंभत्तणतो, अहवा ओसपिणिकालं वा पडुच्च परिता तीताणागतसव्वद्धं च पडुच्च
 अणंता, उवकमादिणामादिणिकखेवकरणं च अणुयोगदारा ते आयारे संखेज्जा, तेसिं पणवगवयणगोयरत्तणतो, वेढो छंदजाती
 पडिवत्तीओ चि दव्वादिपदत्थञ्जुवगमो पडिमा-अभिगहविसेसा य पडिवत्तीओ ते समासतो सुत्तपडिवद्धा संखेज्जा, तिविहा

जेण निक्खेवमादिनिज्जुत्ती तेण संखेज्जा, णव वंभचेरा पिंडेसणा सेज्जा इरिया भासज्जाया वत्थेसणा पत्तेसणा उग्गहपडिमा सत्तसत्तिकया भावणा विमोत्ती, एवं एते णिसीहवज्जा पणुवीसं अज्झयणा, पंचासीती उद्देसणकाला, कहं? उच्यते-अंगस्स सुतक्खंधस्स अज्झयणस्स उद्देसणस्स एते चउरोडवि एको उद्देसणकालो, एवं सत्थपरिणाए सत्त उद्देसणकाला, लोगविजयरस्स छ, सीतोसणिज्जस्स चतुरो, सम्मत्तस्स चतुरो, लोगसारस्स छ, युयस्स पंच, महापरिणाए सत्त, विमोहज्झयणस्स अहु, उवधाणसुतस्स चतुरो, पिंडेसणाए एकारस, सेज्जाए तिण्णि, इरियाए तिण्णि, भासज्जाताए दौ, वत्थेसणाए दौ, पात्तेसणाए दौ, उग्गहपडिमाए दौ, सत्तिकयाणं सत्त, भावणाए एक्को, विमोत्तीए एक्को, एते सव्वे पंचासीति । चोदक आह-जदि दौ सुतक्खंधा पणुवीसं अज्झयणा य अट्टारसपदसहस्सा पदग्गेणं भवंति, तो जं भणितं णव वंभचेरमहओ अट्टारस-पदसहस्सतो वेदो चि, एतं विरुज्जाति, आचार्य आह-णणु एत्थ वि भणितं सपंचचूलो अट्टारसपदसहस्सतो वेदो चि, इह सुतालवयपदेहि सहितो बहु बहुतरो य वक्तव्येत्यर्थः-अहवा दौ सुतक्खंधा पणुवीसं अज्झयणा य एतं आयारग्गसहितस्स आयारस्स पमाणं भणितं, अट्टारसपदसहस्सा पुण पढमसुतक्खंधस्स णव वंभचेरमहयस्स पमाणं, विचित्तत्थवद्धा य सुत्ता गुरुवदेसा तेसि अत्थो भाणितत्त्वो, अक्खररयणाए संखेज्जा अक्खरा, अभिधाणाभिधेयवसती गमा भवंति, ते य अणंता इमेण विधिणा-सुतं मे आउसं तेणं भगवता तं, सुतं मे आउसंतेहि, सुतं मेआ आसुतं मेआ तं, सुतं मया आ तदा, सुतं मदा आ तदि सुतं मदा आ, एवमादिगमेहि भणणमाणं अणंतगमं, अक्खरपज्जएहि अत्थपज्जएहि य अणंतं, परित्ता तसा अणंता ण भवंति, अणंता थावरा वणफ्हसहिता, सासतात्ति पंचत्थिकायाइया, कड चि कित्तिमा पयोगतो वीससापरिणात्ततो

वा जहा अन्भा अन्भरक्खादी, एते सन्वे आपारे सुत्तेण निबद्धा णिज्जुत्तिसंगहणिहेत्तूदाहरणादिएहि य णिकाइया, किंच एते अण्णे य जिणपण्णत्ता जिणत्पणीया भावा आधविज्जाति जाव उवदांसिज्जाति, एतेसिं पदाणं पूर्ववद् व्याख्या, एवंविहमाचारं अहिज्जितुं से पुरिसे एवं ति जहा आयारे निबद्धा परूविता य तथा सन्वद्व्वभावाणं णाता भवति, विविध चि अणेगधा जाणमाणो विण्णाता भवति, अण्णया वा दुगेहितो वा विसिद्धतरे विसिद्धयरं वा जाणमाणो विण्णाता भवति, सेसं निगमणंतं सुत्तं कटं । से तं आयारे ॥

दृष्टिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तदंगप्रविष्टं ? अंगप्रविष्टं द्वादशविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा- ‘आचारः सूत्रकृतम्’ इत्यादि । ‘से किं तं’ इत्यादि, अथ किं तदाचारवस्तु ? यद्वा अथ कोऽयमाचारः ? आचरणमाचारः, आचर्यत इति वाऽऽचारः शिष्टाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति भावार्थः, तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्याचार एवोच्यते, अनेन आचारेण करणभूतेन श्रमणा-नामाचारादि आख्यायत इति योगः । अथवाऽऽचारे णमिति वाक्यालंकारे ‘श्रमणानां’ प्राग्निरूपितशब्दार्थानां ‘निर्ग्रन्थानां’ बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, आह-श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवन्ति विशेषणं किमर्थम् ? उच्यते- शाक्यादिव्यवच्छेदार्थम्, उक्तं च- ‘निर्ग्रन्थ सक्र तावस, गेरुय आजीव पंचहा समणा’ । तत्राचारो- ज्ञानाद्यनेकभेदभिन्नो गोचरो- भिक्षाग्रहणविधिलक्षणः विनयो-ज्ञानादि वैनायिकंफलं कर्मक्षयादि, शिक्षा ग्रहणासेवनभेदभिन्ना विनेयशिक्षेत्यन्ये, विनेयः-शिष्यः, भाषा-सत्या १ असत्यामृषा च २ अभाषा-असत्या १ सत्यमृषा २ च, चरणं-त्रतादिकरणं पिण्डविशुद्ध्यादि ‘जायामायाविचीओ’ चि यात्रा-संयमयात्रा यात्रा- तदर्थमेवाहारमात्रा वर्तनं दृष्टिः विविधैरभिग्रहविशेषैरिति, आचारश्च गोचरश्चेत्यादिद्वन्द्वः क्रियते, ततश्चा-

चारणोचरविनयवैनाथिकशिक्षाभाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तयः आख्यायन्ते, इह च यत्र क्वचिदन्यतरोपादानेऽन्यतर-
 गतार्थाभिधानं तत्सर्वं तत्प्राधान्यव्यापनाथर्मैवावसेयं । 'से समासतो' इत्यादि 'स' आचारः 'समासतः' संक्षेपतः पंचविधः
 प्रज्ञप्तः, तद्यथा- 'ज्ञानाचार' इत्यादि, तत्र ज्ञानाचारः- 'काले दिग्गुण बहुमाणे, उग्रहाणे तहा अनिहवर्णे । वंजण अत्थ
 तदुभये, अद्विविहो पाणमायारो ॥ १ ॥' दर्शनाचारः- 'णिससंकिय णिककंखिय, णिव्वित्तिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह
 थिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अदु ॥ १ ॥' (प्रभावकाश्रामी)- 'आतिसेस इडु आयरिय, वादी धम्मकथि खमग नेमिस्सी ।
 विज्जा राया गणसम्मया य तित्थं पभावेंति ॥ १ ॥' चारित्राचारः 'पणिहाणजोगज्जत्तो, पंचहिं समितिहिं तिहि य गुत्तीहिं ।
 एस चरित्तायारो, अद्विविहो होति पायव्वो ॥ १ ॥' तथाचारः- वारसविहम्मि वि तवे, सन्निभतरवाहिरे जिणुवदिट्ठे ।
 अनिलाए अणाजीवी, पायव्वो सो तवायारो ॥ १ ॥' वीर्याचारः- 'अणिगूहियवलविरओ, परक्कमती जो जहुत्तमाउत्तो ।
 जुंजह य जहाथामं, पायव्वो वीरियायारो ॥ १ ॥' आचारे णं परिता वायणा' आचारे णाभिति वाक्यालंकारे 'परित्ता'
 संख्येया आधन्तोपलब्धेरनन्ता न भवंतीत्यर्थः का ? वाचना- ह्यत्रार्थप्रदानलक्षणा अवसर्पिणीकालं वा प्रतीत्य परित्ति सि,
 संख्येयान्यनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि अव्ययनानामेव संख्येयत्वात् प्रज्ञापकवचनगोचरत्वात् । संखेज्जा वेढा' वेढाः-
 छन्दोविशेषाः, 'संखेज्जा सिलोगा' श्लोकाः-प्रतीता अनुदुपुल्लन्दसा, 'संखेज्जाओ णिज्जुत्तीओ' निर्युक्तानां युक्तिनिर्युक्तयुक्ति-
 रिति वाच्ये युक्तशब्दलोपान्निर्मुक्तिरिति, एताश्च निक्षेपनिर्मुक्त्याद्याः संख्येया इति । 'संखेज्जाओ पडिवत्तीओ' द्रव्यादि-
 पदार्थाभ्युपगमाः प्रतिपत्तयः प्रतिमाद्याभिग्रहविशेषा वा । 'से णं' इत्यादि, स- आचारः णामिति वाक्यालंकारे अंगार्थतया-

अंगार्थत्वेन अर्थग्रहणं परलोकादितां प्रति ह्यत्रादर्शस्य गरीयस्त्वख्यापनार्थं, ह्यत्रार्थोभयरूपो वाऽयमिति ख्यापनार्थं, 'प्रथम-
 मंगं' स्थापनामधिकृत्याद्यमंगमित्यर्थः, द्वौ श्रुतस्कन्धौ- अध्ययनसमुदायलक्षणौ, पंचविंशतिरध्ययनानि, तद्यथा- 'सत्थप-
 रित्रा १ लोण- विजयो २ सीतोसणिज्ज ३ सम्मतं ४ । आवंति ५ भुज ६ विमोहो ७ महापरित्रो ८ वहाणसुयं ९ ॥ १ ॥'
 पदभो सुयखंधो 'पिंडेसण १ सेज्जि २ रिया ३, भासज्जाया ४ य वत्थ ५ पाएसा ६ । उग्गहपडिमा ७ सत्तय- सत्तिकया
 १४ भावण १५ विमुत्ती १६ ॥ २ ॥' एवमेतानि निशीथवर्जानि पंचविंशतिरध्ययनानि । तथा पंचाशीत्युद्देशनकालाः,
 कथं ? उच्यते- अंगस्य श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैतेषां चतुर्णामपि एक एव, एवं सत्थपरित्राए सत्त उद्देसणकाला,
 लोणविजयस्स ह, सीओसणिज्जस्स चउरो, सम्मतस्स चउरो, लोणसारस्स ह, भुतस्स पंच, विमोहाज्झयणस्स अट्ट, महा-
 परित्राए सत्त, उवहाणसुतस्स चउरो, पिंडेसणाए एक्कारस, सेज्जाए तिन्नि, इरियाए तिन्नि, भासज्जाए दोन्नि, वत्थेसणाए
 दो, पाएसणाए दोन्नि, उग्गहपडिमाए दोन्नि, सत्तिकयाए सत्त, भावणाए एक्को, विमोत्तीए एक्को, एवमेए संपिडिया
 पंचासीई भवंति । एत्थ संगहणाहा- 'सत्त य ह चउ चउरो, ह पंच अट्टेव सत्त चउरो य । एक्कार ति य ति य दो दो, दो
 दो सत्तेक्क एक्को य ॥ १ ॥' एवं समुद्देसणकाला वि भाणियन्वा । अथादश पदसहस्राणि पदात्रेणेह, यत्रार्थोपलब्धिस्तत्
 पदम् । चोदक आह- यदि दो सुतकखंधा पणुवीसं अज्झयणाणि अट्टारस पदसहस्राणि पदत्रेणं भवंति तो जं भणियं- 'णव
 वंभेत्तरमइओ अट्टारस पदसहस्रिसओ वेओ'ति एयं विरुज्झह, आचार्य आह- णणु एत्थएवि भणियं 'हवइ य सपंचचूलो
 चहु-वहुअयरो पयणेणं ति, इह सुचालावयपदेहि सहितो बह-वहयरो य वत्तव्य इत्यर्थः, अथवा दो सुयकखंधा पणुवीसं

अद्वयगणानि एषं आधारगणसहितस्य आधारस्य पमाणं भणियं, अद्वारसं पर्यसहस्राणि पुण पदमसुखसंधस्य णवबंधेरमति-
यस्य पमाणं, विचितत्थवद्वाणि य सुत्ताणि शुरुवदेसतो तेसिं अत्थो जाणियव्वो, 'संखेज्जा अक्खरा' संख्येयान्यक्षराणि
वेदादीनां संख्येयत्वात्, अनन्ता गमाः, इह गमा- अर्थगमा गृह्यन्ते अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते चानन्ताः एकस्मादेव सूत्रात्-
चद्धर्मविशिष्टानन्तधर्मत्मकवस्तुप्रतिपत्तेः । अन्ये तु व्याचक्षते- अभिधानाभिधेयवशतो गमा इति, ते चानन्ताः, ते पुनरनेन
विधिनाज्वसेयाः, तद्वथा-सुयं मे आउसं तेण भगवथा, आउसंतेण भगवथा सुयं मे आउसंवदा, सुयं मे आउसंते हि, सुयं मे
आउसं सुयं मे आसुयं मया आतथा सुयं मया आतहिं सुतं मया आ एवमादिभिर्भण्यमानं किलानन्तगममिति । 'अणंता
पज्जवा ' स्वपरभेदभिन्ना अक्षरार्थपर्याया इत्यर्थः, 'परित्ता तसा ' त्रस्यन्तीति त्रसा द्वीन्द्रियादयः ते च परित्ता । अणंता
थावरा वनस्पतिकायसहिताः परिगृह्यन्ते । 'सासयकडनिवद्धणिकाइय ' चि शाश्वता-द्रव्यार्थतयाऽविच्छेदेन प्रवृत्तेः कृताः
पर्यायार्थतया प्रतिसमयमन्यथात्वावासेः निवद्धाः-सत्र एव निकोचिता-निर्युक्तिसङ्ग्रहणिहेतूदाहरणादिभिः, 'जिणपन्नता '
जिनैः प्रज्ञप्ता भावाः-पदार्थाः आधविज्जतीत्यादि ध्रुवगंडिका पूर्ववत् । साम्प्रतमाचाराङ्गग्रहणफलप्रतिपादनायाह- 'से एवं '
इत्यादि, स इत्याचारांगप्राहकोऽभिसंबध्यते, एवमायाति अस्मिन्नर्थतः सम्यगधीते सति एवमात्मा भवति तदुक्तक्रियापरिणाम-
व्यातिरेकात्स एवाचारो भवतीत्यर्थः, एवं क्रियासारमेव ज्ञानमिति ख्यापनार्थं क्रियापरिणाममभिधायानुना ज्ञानमधिकृत्याह-
' एवं णाय ' चि इदमधीत्यैवं ज्ञाता भवति यथैवेहोक्तामिति, 'एवं विनाय चि एवं विविधो विशिष्टो वा ज्ञाता विज्ञाता
भवति, तन्त्रान्तरीयज्ञातुभ्यः प्रधानतर इत्यर्थः, एवं चरणकरणपरुषणया आधविज्जतीत्यादि निगमनवाक्यं भावितार्थमेव ॥

से किं तं सूअगडे ? सूअगडे णं लोए सूइज्जइ अलोए सूइज्जइ लोआलोए सूइज्जइ, जीवा
 सूइज्जंति अजीवा सूइज्जंति जीवाजीवा सूइज्जंति, ससमए सूइज्जइ परसमए सूइज्जइ ससमय-
 परसमए सूइज्जइ । सूअगडे णं असीअस्स किरियावाइसयस्स चउरासीइए अकिरियावाइणं सत्तट्ठीए
 अण्णाणिअवाइणं वत्तीसाए वेणइअवाइणं तिण्हं तेसट्ठाणं पासंढिअसयाणं वूहं किच्चा ससमए ठावि-
 ज्जइ । सूअगडे णं परिता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिलोणा संखि-
 ज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगट्ठयाए विइए अंगे दो सुअक्खंधा तेवीसं-
 अज्झयणा तित्तीसं उहेसणकाला तित्तीसं समुहेसणकाला छत्तीसं पयसहस्साणि पयगेणं संखिज्जा
 अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा परिता तसा अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइया
 जिणपन्नता भावा आघविज्जंति परुविज्जंति दीसिज्जंति निदीसिज्जंति उवदीसिज्जंति, से एवं आया
 से एवं नाया से एवं विणयाया एवं चरणकरणपरुवणा आघविज्जइ । से तं सूअगडे २ (सू. ४६)

चूर्णिः— 'से किं तं सूअगडे' इत्यादि सुत्तं, सूइज्जइति जथा नट्ठा सूई तंतुणा सूइज्जइ- उवलब्धते इत्यर्थः । अहवा-
 जहा सूयी पडं सूतेइ तथा सूअगडे जीवादिपदत्था सूइज्जंति वूहं किच्चति प्रतिय्यूहं तेण प्रतिय्यूहेन ते परप्पवादी णिप्पडु-

परिपूर्णं काष्ठं ससमयस्स सबभावे ढाविज्जति । उद्देशयपरिमाणं नातुं उद्देशणकाला जाणेज्जा । सेसं कंठं । से तं सूयगण्डे ।

वृत्तिः... 'से किं तं सूयगण्डे' 'सूत्रं सूत्रार्थं' सूत्रनात्सूत्रं सूत्रेण कृतं सूत्रकृतं रूढोच्यते तत्र लोकयते अनेन वाऽस्मिन्वा लोकः सूच्यत इत्यादि निगदासिद्धं यावत् 'अर्सातस्स किरियावादि'सतस्स' अशीत्यधिकस्य क्रियावादिशतस्य व्यूहं कृत्वा स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषपदेष्वपि क्रिया योजनीयेति, तत्र न कर्तारं विना क्रियासंभव इति तामात्मसमवाधिनीं वदन्ति, ये तच्छीलाश्च ते क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्वित्त्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अमुनोपायेनाशीत्यधिकशतसंख्या विज्ञेयाः—जीवाजीवाश्रवन्धसंवरनिर्जरापुण्यपापमोक्षाख्याचव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदादुपन्यसनीयौ, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतस्वभावभेदाः पंच न्यसनीयाः, पुनश्चैवं विकल्पाः कर्तव्याः- अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं- विद्यते खल्वात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च कालवादिनः, उच्यतेनैवाभिलापेन- द्वितीयो विकल्प ईश्वरकारणिनः, तृतीयविकल्प आत्मवादिनः 'पुरुष एवेदं सर्वम्' इत्यादि, नियतिवादिनश्चतुर्थविकल्पः, पंचमविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पंच विकल्पाः, परत इत्यनेनापि पंचैव लभ्यन्ते, नित्यत्वापरित्यागेन चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एते विंशतिजीवपदार्थेन लब्धाः, अजीवादिष्वप्यष्टस्वमेव प्रतिपदं विंशतिविकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनांसिति । 'चउरासीए अकिरियावादीणं' चतुरशीतेरक्रियावादिनां, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिद्व्यवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, सद्भावे चावस्थितेरभावादित्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः, तथा चाहुरेके- 'क्षणिकाः सर्वसंस्काराः', अस्थितानां कुतः क्रिया ? । भूतिर्येषां

क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥ १ ॥' इत्यादि, एते चात्मादिनास्ति त्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्द्रष्टव्याः,
 एतेषां हि गुण्यागुण्यविवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव, जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्य-
 भेदौ न स्तः, कालादीनां तु पंचानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, पश्चाद्विकल्पाभिलापः- नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको
 विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः, सर्वे च षड् विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः परतः कालतः इति षडेव विकल्पाः,
 एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः, एवं द्वादश सप्तगुणाश्चतुरशीतिविकल्पा नास्तिकानामिति ।
 'सत्तद्गीए अन्वाणियवादीणं'ति सप्तषष्टिरज्ञानिकवादिनां, क्रिया प्राभवत्, तत्र कृत्सितं ज्ञानमज्ञानं तद्देषामस्तीत्यज्ञानिकाः ।
 नन्वेवं लघुत्वात् भ्रमस्य प्राग्वह्यग्रीहिणा भवितव्यं, ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं मिथ्यादर्शन-
 सहचरितत्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वाद्गौरखरवदरण्यमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवाज्ञानेन चरन्ति तत्प्रयोजना वाऽज्ञा-
 निकाः असंचित्य कृतबन्धवैफल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः ते च अमुनोपायेन सप्तषष्टिर्ज्ञातव्याः-तत्र जीवादीन्वय पदार्थान् पूर्ववद्
 व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदाद्य उपन्यसनीयाः सत्त्वंसत्त्वं सदसत्त्वंसत्त्वं सत्त्वंसत्त्वं असदत्त्वा-
 च्यत्वं सदसदत्त्वाच्यत्त्वमिति चैकैकस्य जीवादेः सप्त सप्त विकल्पाः, त एते नव सप्तकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या
 विकल्पास्तद्यथा- सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वंसत्त्वाच्यत्वं चेति त्रिषष्टिमध्ये प्रक्षिप्ताः सप्तषष्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः साचित्येको
 विकल्पः, ज्ञातेन वा किं ? एवं सदसदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरपि किं सतोऽसतः सदसतोऽवाच्यस्येति वा को जाना-
 तीति एतत् ? न कश्चिदपीत्यभिप्रायः । 'वत्तीसाए वेणइयवादीणं' द्वात्रिंशतो वैनोयिकवादिनां, क्रिया पूर्ववत्, तत्र त्रिनयेन

परिणं काठं ससमयस्स सञ्भावे ठाविज्जति । उद्देसयपरिमाणं नातुं उद्देसणकाला जाणंज्जा । सेसं कंठं । से तं सूयणढे ।

श्रुतिः... 'से किं तं सूयणढे' 'सूत्रं सूत्रायां' सूचनात्सूत्रं सूत्रेण कृतं सूत्रकृतं रूढोच्यते तत्र लोकप्रते अनेन वाऽस्मिन्ना-
लोकः सूच्यत इत्यादि निगदासिद्धं यावत् 'असीतस्स किरियावादिशतस्स' अशीत्यधिकस्य क्रियावादिशतस्य व्यूहं कृत्वा-
स्वसमयः स्थाप्यत इति योगः, एवं शेषपदेऽपि क्रिया योजनीयेति, तत्र न कर्तारं विना क्रियासंभव इति तामात्मसमवा-
धिनीं वदन्ति, ये तच्छीलाश्च ते क्रियावादिनः, ते पुनरात्माद्यस्त्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अमुनोपायेनाशीत्याधिकशतसंख्या
विज्ञेयाः—जीवाजीवाश्रवन्धसंवरनिर्जरापुण्यापामोक्षाख्यान्वव पदार्थान् विरचय्य परिपाठ्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदा-
द्युपन्यसनीयौ, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालेश्वरात्मनियतिस्वभावभेदाः पंच न्यसनीयाः, पुनश्चैवं विकल्पाः
कर्तव्याः- अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं- विद्यते खल्वात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च
कालवादिनः, उक्तेनैवाभिलापेन द्वितीयो विकल्प इश्वरकारणितः, तृतीयविकल्प आत्मवादिनः 'पुरुष एवेदं सर्वम्' इत्यादि,
नियतिवादिनश्चतुर्थविकल्पः, पंचमविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पंच विकल्पाः, परत इत्यनेनापि
पंचैव लभ्यन्ते, नित्यत्वापरित्यागेन चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एते विंशतिजीवपदार्थेन लब्धाः, अजी-
वादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विंशतिविकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । 'चउरासीए अकिरि-
यावादीणं' चतुरशीतिरक्रियावादिनां, क्रिया पूर्ववत्, न हि कस्यचिद्व्यवास्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, सद्भावे चाव-
स्थितरभावादित्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः, तथा चाहुरेके- 'क्षणिकाः सर्वसंस्काराः', अस्थितानां कृतः क्रिया ? । भूतिर्येषां

क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥ १ ॥' इत्यादि, एते चात्मादिनास्त्विद्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्दृष्टव्याः,
 एतेषां हि गुण्यापुण्याविवर्जितपदार्थसमकन्यासस्तथैव, जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्य-
 भेदौ न स्तः, कालार्दीनां तु पंचानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, पश्चाद्विकल्पाभिलापः- नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको
 विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः, सर्वे च षड् विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः परतः कालतः इति षडेव विकल्पाः,
 एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि षट्सु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः, एवं द्वादश समगुणाश्चतुरशीतिविकल्पा नास्तिकानामिति ।
 'सत्तद्दीए अत्राणियवादीणं'ति समषष्टिरज्ञानिकवादीनां, क्रिया प्राग्वत्, तत्र कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेवामस्तित्यज्ञानिकाः ।
 नन्वेवं लघुत्वात् भ्रकमस्य प्राग्वह्यब्रीहिणा भवितव्यं, ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं मिथ्यादर्शन-
 सहचारितत्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वाद्गौरखरवदरथमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवाऽज्ञानेन चरन्ति तत्प्रयोजना वाऽज्ञा-
 निकाः असंचित्य कृतबन्धवैकल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः ते च अमुनोपायेन समषष्टिर्ज्ञातव्याः-तत्र जीवादीन्वव पदार्थान् पूर्ववद्
 व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सम सदाद्य उपन्यसनीयाः सत्त्वंसत्त्वं सदसत्त्वंसवाच्यत्वं सदवाच्यत्वं असदवा-
 च्यत्वं सदसदवाच्यत्वामिति चैकैकस्य जीवादेः सम सम विकल्पाः, त एते नव समकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या
 विकल्पास्तद्यथा- सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वंसवाच्यत्वं चेति त्रिषष्टिमध्ये प्रक्षिप्ताः समषष्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः साञ्चित्येको
 विकल्पः, ज्ञातेन वा किं ? एवं सदसदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरपि किं सतोऽसतः सदसतोऽवाच्यस्येति वा को जाना-
 तीति एतत् ? न कश्चिदपीत्यभिप्रायः । 'वत्तीसाए वेणइयवादीणं' द्वात्रिंशतो वैनायिकवादीनां, क्रिया पूर्ववत्, तत्र विनयेन

चरन्ति विनयो वा श्रयोजनमेषामिति नयिकाः, एते चानवधुतलिगाचारशास्त्रा विनयप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन द्वात्रिंशद्वगन्तव्याः- सुररूपतिज्ञातिथितस्थविराधममातृपितृणां प्रत्येकं कार्येन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नेन विनयः कार्य इत्येते चत्वारो भेदाः सुरादिव्यष्टसु स्थानेषु एकत्र मेलिता द्वात्रिंशदिति । सर्वसंख्यां प्रतिपादयन्नाह- 'ति०हं तेसदृशाणं' इत्यादि, त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां प्रावाहुकशतानां विचित्रैकैकनयमतावलाम्बिनां प्रवादिशतानामित्यर्थः 'व्यूहं' प्रतिक्षेपं कृत्वा 'स्वसमयः' स्वसिद्धान्तः स्थाप्यते, शेषं किञ्चिद् व्याख्यातं किञ्चित्सुगममिति, यावत् 'से तं ह्यगडे' ति कंठ्यम् ॥

से किं तं टाणे ? टाणे षं जीवा टाविज्जंति, अर्जावा टाविज्जंति, ससमए टाविज्जइ, परस-
मए टाविज्जइ, ससमयपरसमए टाविज्जइ, लोए टाविज्जइ, अलोए टाविज्जइ, लोआलोए टावि-
ज्जइ, टाणे षं टंका कूडा सेला सिंहरिणो पब्भारा कुंडाहं गुहाओ आगरा दहा नईओ आधवि-
ज्जंति । टाणे षं परिता वायणा, संखेजा अणुओगदारा, संखेजा वेदा, संखेजा सिलोगा, संखे-
जाओ निज्जुत्तीओ, संखेजाओ संगहणीओ, संखेजाओ पडिवत्तीओ, से षं अंगदुयाए तइए अणे
एणे सुअक्खंधे, दस अज्झयणा, एणवीसं उद्देसणकाला, एक्कवीसं समुद्देसणकाला, बावत्तरि पयस-
हस्सा, पयग्गणे संखेजा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा,
सासयकडनिबद्धनिकाइओ, जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परवविज्जंति दांसिज्जंति

निदांसिज्जति उवदंसिज्जति, से एवं आया एवं नाया एवं विणया एवं चरणकरणपरूवणा आव-
विज्जइ से तं ठाणेइ (सू० ४७)

चूर्णिः--'से किं तं ठाणे' इत्यादि सुत्तं, 'ठाविज्जति' चि स्वरूपतः स्थाप्यन्ते--प्रज्ञाप्यन्ते इत्यर्थः, छिण्णतडं टंक्कं 'कूड' चि जहा वेतडुस्सोवरि णव सिद्धायतणाइया कूडा, हिमवंतादिया सेला, सिहरेण सिहरी जहा वेतडु, जं कूडा उवरि अंबसुज्जयं तं पळभार जं वा पव्वयस्स उवरिभागे हत्थिकुंभाभिई कूडहं निगयं तं पळभारं, गंगादिया कुंड', तिभिसादिया गुहा, रूपसुवण्णरतणादिया आगरा, पोंडरीयादिया दया, गंगासिंधुमादियाओ णदीओ, सेसं कंटं, से तं ठाणं ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, अथ किं तत् स्थानं ? तिष्ठन्त्यास्मिन् प्रतिपाद्यतया जीवादय इति स्थानम्, तथा चाह--
'ठाणे णं' इत्यादि, स्थानेन स्थाने वा जीवाः स्थाप्यन्ते यथावस्थितस्वरूपप्रतिपादनायेति हृदयं, शेषं प्रायो निगदसिद्धमेव, नवरं 'टंक्क' चि छिन्नतडं टंक्कं, 'कूड' चि पव्वतोवरिं जथा वेयडुस्सोवरि नव सिद्धायतणादिया कूडा, 'सेल' चि हिमवंता-
दिया सेला, 'सिहारिणो' चि सिहरेण सिहारिणो चि ते य वेयडुातिया, पळभार चि जं कूडं उवरि अंबसुज्जयं तं पळभारं जं वा पव्वयस्स उवरिभागे हत्थिकुंभागिती कुडुहं निगयं तं पळभारं भवइ, 'कुंड' चि गंगादीणि कुंडानि, 'गुह' चि तिभिसा-
दिया गुहा, 'आगर' चि रूपसुवन्नरयणादिउप्पत्तिट्टाणा आगरा, 'दह' चि पोंडरीयादयो दहा, 'णदीओ' चि गंगासिंधु-
मादीओ, शेषं क्षुण्णार्थं यावन्नियमनमिति ॥

से किं तं समवाए ? समवाए णं जीवा समासिज्जति, अजीवा समासिज्जति, जीवाजीवा

समासिज्जंति, ससमए समासिज्जइ, परसमए समासिज्जइ, ससमयपरसमए समासिज्जइ, लोए समासिज्जइ, अलोए समासिज्जइ, लोअलोए समासिज्जइ, समवाए णं एगाइआणं एणुत्तरिआणं टाणसयविवाहुआणं भावाणं परूवणा आधविज्जइ दुवालसविहस्स य गाणिपिडगस्स पल्लवगो समासिज्जइ, समवायस्स णं परिता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तिओ, संखिज्जाओ पडिवत्तिओ, से णं अंगट्टयाए चउत्थे अंगे, एगे सुअकखंधे, एगे अज्झयणे, एगे उहेसणकाले, एगे समुहेसणकाले, एगे चोअालेसयसहस्से पयग्गेणं, संखेज्जा अकखरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्ध-
निकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया से एवं नाया एवं विणया एवं चरणकरणपरूवणा आधविज्जइ, से तं समवाए ॥

चूर्णिः--'से किं तं समवाए' इत्यादि, ममवाए निक्खेवो चतुव्विहो, दव्वे सच्चितादिदव्वसमवातो, भावसमवातो इमं चैव अंगं, अहवा जत्थ वा एगत्थं उदइयाई वह्म भावा सांणिवादियसंयोगा वा भावसमवातो भावसमवाए वा इमं णिरुत्तं

जीवा समासिज्जन्ति-समं आसइज्जन्ति समं ति-ण विसमं जहावत्थितं अन्नातिरिक्तं इत्यर्थः, आसइज्जन्ति-आश्रीयन्ते
 बुद्ध्या ज्ञानेन गृह्यन्ते इत्यर्थः, अहवा समासत्ति इह मय्येज्जिहितं सव्वपदत्थाण समासतो विमरिसो चि, सेसं कंठं, उक्तः
 समवायः ॥

वृत्तिः-‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कोऽयं समवायः ? सम् अव अयः समवायः सम्यग्नाधिकपरिच्छेद इत्यर्थः तद्धेतुकश्च
 ग्रन्थोऽपि समवायः, तथा चाह-समवायेन समवाये वा जीवाः समाश्रीयन्ते-अविपरीतस्वरूपगुणभूषिता बुद्ध्याऽङ्गीक्रियन्त
 इत्यर्थः, अथवा जीवाः समस्यन्ते-कुरूपरूपणाभ्यः सम्यक् प्ररूपणायां क्षिप्यन्ते । शेषं निगदसिद्धमानिगमनं नवरं एणादियाणं
 इत्यादि, अत्रैकाद्येकोत्तरं स्थानशतं भवति, यथा एगे आया इत्यादि । शेषं सन्नसिद्धं यावान्निगमनमिति ॥

से किं तं विवाहे ? विवाहे णं जीवा विआहिज्जन्ति, अजीवा विआहिज्जन्ति, जीवाजीवा
 विआहिज्जन्ति, ससमए विआहिज्जन्ति, परसमए विआहिज्जन्ति, ससमयपरसमए विआहिज्जन्ति,
 लोए विआहिज्जन्ति, अलोए विआहिज्जन्ति, लोयालोए विआहिज्जन्ति, विवाहस्स णं परित्ता,
 वायणा, संखिज्जा अणुअंगदारा, संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोणा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ,
 संखेज्जाओ संगहणीओ, संखिज्जाओ पड्विक्कीओ, से णं अंगट्टयाए पंचमे अंगे एगे सुअक्खबंधं,
 एगे साहरेगे अज्झयणसए, दस उद्देसगसहस्साइं, दस समुद्देसगसहस्साइं, छत्तीसं वागरणसहस्साइं,

दो लक्ष्वा अट्टासीहं पयसहस्साहं पयगणं, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा,
परित्ता तसा, अणंता थावरा सासयकडनिवद्धनिकाइया जिणपन्नता भावा आघविज्जंति पन्न-
विज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं
विणणाया एवं चरणकरणपरुवणा आघविज्जइ, से तं विवाहे ५ (सू. ४९)

चूर्णिः— ' से किं तं वीवाहे ' इत्यादि, ' विवाहे ' ति व्याख्या इह जीवादयो व्याख्यायन्ते, इह सतं चैव अज्झयण-
सत्तं, गोतमादिएहिं पुडे अणुडे वा जो पण्हो तं वागरणं । सेसं कंठं । सेतं विवाहे ॥

शक्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, अथ कैयं व्याख्या ? व्याख्यानं व्याख्या, तथा चाह—व्याख्यायां जीवादयो व्या-
ख्यायन्ते, इह सयं चैव अज्झयणसत्तं । शेषं प्रकटार्थं यावत् ' से तं विवाहे ' ति निगमनम् ॥

से किं तं नायाधम्मकहाओ ? नायाधम्मकहासु णं नायाणं नगराहं उज्जाणाहं चेइआहं वण-
संडाहं समोसरणाहं रायाणो अम्मापियरो धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइया इड्ढिविसेसा
भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परिआया सुअपरिगहा तवोवहाणाहं संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाहं
पाओवगमणाहं देवल्लोगमणाहं सुकुलपच्चायाहंओ पुणवोहिलाभा अंतकिरिआओ अ आघविज्जंति,

दस धम्मकहाणं वग्गा, तत्थ णं एग्गमेगाए धम्मकहाए पंचपंचअक्खाइआसयाइं, एग्गमेगाए अक्खा-
 इआए पंचपंचउवक्खाइआसयाइं, एग्गमेगाए उवक्खाइआए, पंचपंचअक्खाइउवक्खाइआसयाइं,
 एवमेव सपुब्बावरेणं अद्दुद्दाओ कहाणगकोडीओ हवंति त्ति समक्खायं, नायाधम्मकहाणं परिता
 वायणा, संखिज्जा अणुओगद्वारा, संखिज्जा वेढा, संखिज्जा सिलोणा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ,
 संखिज्जाओ संगहणीओ संक्खिज्जाओ पडिक्कीओ, से णं अंगद्वयाए छट्ठे अंगे, दो सुअक्खंधा,
 एग्गवीसं, णातज्झयणा, एग्गवीसं उद्देसणकाला, एग्गवीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जा पयसहस्सा
 पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंताग्गमा, अणंता पज्जवा, परिता तस्सा, अणंता थावरा, मासयकड-
 निवद्धनिकाइया जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति
 उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विण्णया एवं चरणकरणपरूवणा आधविज्जइ, से तं
 नायाधम्मकहाओ ६ (सू० ५०)

चूर्णिः—‘ से किं तं णायाधम्मकहा ’ इत्यादि सुत्तं, एक्कणवीसं णातज्झयणा ‘ णाय ’ त्ति आहरणा दिट्ठंति यो वा
 णज्जति जे हत्थो ते णाता एते पदमसुयक्खंधे, अहिंसादिलक्खणस्स धम्मस्स कहा धम्मकहा, धम्मिसयाओ वा कहाओ

धम्मकहाथो अक्खाणग ति वुत्तं भवति, एते वितियसुतकखंधे, पढमवितियसुतकखंधे भाणिताणं पाताधम्मकहाणं णगरादिया भणंति, वितिये सुयकखंधे दस धम्मकहाणं वग्गा, वग्गो ति समूहो, तव्विसेसणविसिद्धा दस अज्झयणा चैव दडुव्वा, एणू- णवासं पाता दस य धम्मकहाथो, तत्थ णातेसु आदिमा दस पाता चैव, णेतेसु अक्खाइयासंभवो, सेसा णव पाता, तेसु एक्के पाते चत्तालीसं चत्तालीसं अक्खाइयाथो भवंति, तत्थऽवि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच पंच उवक्खाइयसताइं भवति, तेसु वि एक्केकाए उवक्खाइयाए पंच पंच अक्खाइओवक्खाइयसताइं भवंति, एवं एते णव कोडीओ, एताओ धम्मकहासु सोहेतव्व ति काउं एणूणवीसाए पाताणं दसण्ह य धम्मकहाणं विसेसो कज्जति दस पाता दसनव य धम्मकहातो दसाहिं परोप्परं सुद्धा, एवं विसेसे कते सेसा णव पाता, ते पाता चत्तालीसाए गुणिता जाता तिणिण सता सट्टा अक्खाइयाणं, एते अक्खाइया पंच सतेहितो सोधिता, तत्थ सेसं चत्तालं सतं तं उवक्खाइय पंचसतेहिं गुणितं जाता उवक्खाइताणं सत्तरि सहस्सा, ते पंचहिं अक्खाइतोवक्खाइयसतेहिं गुणिता, एवं जाता अद्भुद्धातो अक्खाइयकोडीतो, पदग्गेणं ति, उवस्सग्गपदं णिवातपदं णामियपदं अक्खातपदं मिससपदं च एते पदे अहिकिच्च पंच लक्ख झ्वावत्तरि च सहस्सा पदग्गेणं भवंति, अहवा सुत्तालावयपदग्गेणं संखेज्जाइं पदसहस्साइं भवंति, अहवा झाहचराहियसहस्सपंचलक्खा वि संखेज्जपदसहस्सेहिं ण विरु- ज्जाति । सेसं कंठं । से तं पाताधम्मकहाओ ॥

श्रुतिः—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ कास्ता ज्ञाताधर्मकथाः ? ज्ञातानि-उदाहरणानि तत्रप्रधाना धर्मकथा ज्ञाता-धर्मकथाः, आह च-‘णायाधम्मकहासु णं’ इत्यादि, ज्ञातानाम्-उदाहरणभूतानां नगरादीन्याख्यायन्ते, ‘दस धम्मकहाणं

वग्गा' इत्यादि, एत्थ भावणा-एणूणवसिं णायज्झयणाणि 'णाय' ति आहरणा दिट्ठंतिओ उवाणज्जाति, जेहिं वा ताणि
 णाताणि-अज्झयणा एए पढमसुयखंधे, अहिंसादिलखणस्स धम्मस्स कहाओ धम्मकहाओ, धम्मियाओ वा कहाओ धम्म-
 कथाओ अक्खाणग ति बुत्तं भवति, एयाणि वितियसुतकखंधे, पढमवितियसुयखंधमणियाणं णायाधम्मकहाणं नगरादिया
 भन्ति, वितियसुयखंधे दसधम्मकहाणं वग्गा, वग्गो ति समूहो, तन्निसेसणविसिट्ठा' दस अज्झयणा च्चैव ते द्ढव्वा, एणूण-
 वसिं णाया दस धम्मकहाओ, तत्थ णातेसु आदिमा दस णाता णाया च्चैव, ण तेसु अक्खादियादिसंभवो, सेसा णव णाया,
 तेसु पुण एक्के णाते च्चालाई पंच पंच अक्खाइयामयाई, एत्थ वि एक्केकाए अक्खाइयाए पंच पंच उक्खलाइयसयाई, तत्थ
 वि एक्केकाए उक्खलाइयाए पंच पंच अक्खाइयोक्खलाइयसयाई, एवमेयाई संपिंडियाई किं संजावं ? एगवीसं कोडिसयं,
 लक्खा पन्नास च्चैव बोधव्वा । एवं टिते समाणे, आधिगतसुत्तस्स पत्थावो ॥१॥" तं जहा-दस धम्मकहाण वग्गा, तत्थ णं
 एगमेगाए धम्मकहाए पंच पंच अक्खाइयसयाई, एगमेगाए अक्खाइयाए पंच पंच उक्खलाइयसयाई, एगमेगाए उक्खलाइयाए
 पंचपंचाक्खलाइयोक्खलापइयसयाई, एवमेयाई संपिंडियाई किं संजातं ? 'पणुवीसं कोडिसयं, एत्थ य समलक्खणादिगा
 जग्गहा । णवणायगसंवद्धा, अक्खाइयमाइया तेषं ॥१॥ ते सोहिज्जाति कुडं, इमाओ रासीओ वेगलाणं तु । पुणरुत्तवाज्जियाणं,
 पमाणमित्थं विणिट्ठिं ॥२॥" सोधिए य समाणे अद्दुट्ठाओ कहाणगकोडीओ च्चैव हवंति, अत एवाह-एवमेव सपुन्वावरेणं
 भणियपगारेणं गुणणसोहणं कते ति बुत्तं भवति, अद्दुट्ठाओ कहाणयकोडीओ भवंतीतिक्खायं प्रकटार्थमित्थेवं गुरवो
 व्याचक्षते । अन्ये पुनरन्यथा तदधिप्रायं पुनर्वयमातिगंभीरत्वात्तावगच्छामः, परमार्थं त्वन्न विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीत्यलं

प्रसेनेन । शेषं सुगमं यावत् संखेज्जा पदसयसहस्सा पदगणेणं, ते य किल पंच लक्खा छावत्तरिं च सहस्सा पदगणेणं, अहवा सुचालावयपयगणेणं संखेज्जा पदसहस्सा भवंति, एवं सन्वत्थ भावेयत्वं, शेषं सूत्रसिद्धं यावान्निगमनमिति ॥

से किं तं उवासगदसाओ ? उवासगदसासु णं समणोवासयाणं नगराहं उज्जाणाहं चेइआहं वणसंडाह समोसरणाहं रायाणो अममापियरो धम्मायरिआ धम्मकहाओ इहलोइअपरलोइआ इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चाया पव्वज्जाओ परिआगा सुअपरिगहा तवोवहाणाहं सीलव्वयगुणवेरमण- पच्चक्खाणपासहोववासपडिवज्जणया पडिमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाहं पाओव- गमणाहं देवलगेगमणाहं सुकुलपच्चायाईओ पुणबोहिलाभा अंतकिरिआओ अ आघाविज्जंति, उवासगदसाणं परित्ता वायणा संखेज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेडा संखेज्जा सिलेणा संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ संखेज्जाओ संगहणीओ संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगह्याए सत्तये अंगे एगे सुअक्खंधे दस अज्झयणा दस उहेसणकाला दस समुहेसणकाला संखेज्जा पयसहस्सा पयगणेणं संखेज्जा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जवा परित्ता तसा अणंता थावरा सासयकडनिबद्ध- निकाहआ जिणपन्नत्ता भावा आघाविज्जंति पन्नविज्जंति परुविज्जंति दांसिज्जंति निदीसिज्जंति उव-

दंसिज्जाति, से एवं आया एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आवविज्जह, से तं उवासगदसाओ, (सू० ५१)

वृषिः--'से किं तं उवासगदसातो' इत्यादि सुत्तं, उवासकदसा 'उवासक' चि सावता तोसिं अणुवत्तणुसीलव्वतोव-
दसणा दससु अञ्जयणेसु अवखाइज्जाति चि उवासगदसा भणिता, तासु सुत्तपदगं एकारस लक्खा वावणं च सहस्सा
पदगणेणं सुत्तालावयपदेहिं संखेज्जाणि वा पदसहस्साइं पदगणेणं, सेसं कंठं, से तं उवासगदसाओ ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, उपासकाः--श्रावकाः तद्गतिक्रियाकलापनिबद्धा दशाः--दशाध्ययनोपलक्षिता उपासकदशाः,
तथा चाह--'उवासगदसासु णं' इत्यादि खत्रासिद्धं यावत् 'संखेज्जा पदसहस्सा पदगणेणं' ते च किल एकारस लक्खा वावन्नं
च सहस्सा पयगणेणं ति, येयं कंठ्यमानिगमनमिति ॥

से किं तं अंतगडदसाओ ? अंतगडदसासु णं अंतगडाणं नगराइं उज्जाणाइं चेइआइं वण-
संडाइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापियरो धम्ममायरिया धम्मकहाओ इहलोइअपरलोइआ इड्ढिविसेसा
भोगपरिच्चाणा पव्वज्जाओ परिआगा सुअपरिगहा तवोवहाणाइं संलेहणाओ भत्तपच्चवखाणाइं
पाओवगमणाइं अंतकिरिआओ आवविज्जाति, अंतगडदसासु णं परिता वायणा, सांखिज्जा अणु-
ओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोणा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखे-

जाधो पडिवत्तीधो, से णं अंगदुयाए अट्ठमे अंगे एणे सुअकखंधे, अट्ठ वग्गा, अट्ठ उहेसणकाला, अट्ठ समुहेसणकाला, संखेजा पयसहस्सा पयगणं, संखेजा अकखरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निर्दंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जइ, से तं अंतगडदसाओ ८ (सू० ५२)

चार्णिः--'से किं तं अंतगडदसातो' इत्यादि सूत्रं, 'अंतकडदस' चि कम्मणो संसारस्स वा अंतो कडो जेहि ते अंतकडा, ते य तित्थकरादी 'दस' चि पढमवग्गे दस अज्झयण चि तस्संखलतो अंतकडदस चि, अहवा दस चि अयत्था तदंते जा अयत्था सा वणिज्जति चि अतो अंतकडदसा सरीरायुदसाण वा दसकं अंत कडो चि अंतकडदसा, णवरं 'अंतकड-किरियाओ चि' अस्य व्याख्या--अंतकडाणं किरिया अंतकडाकिरिया बहूणं ता अंतकडाकिरियाओ चि भणिता 'किरिय चि' क्रिया चर्था इत्यर्थः, अहवा किरिय चि कर्मक्षपणक्रिया, सा य सेल्लेसिअयत्थाए, अहवा किरिय चि सुहुमकिरियज्जाणं, अहवा यातिकम्मसु अंतकडेसु किरिय चि कम्मबंधो, सो य इरियावाहितो चि भणितं होति, एवं च आधविज्जति, वग्गा चि समूहो, सो य अंतकडाणं अज्झयणणं वा सव्वे अज्झयणा जुगवं उदिसीति, तासु सुत्तपदगं तेवोसं लक्खा चतुरो य सहस्सा पदगणं, संहेज्जाणि वा पदसहस्साणि सुत्तालावगपदगणं, सेसं कंटं, से तं अंतगडदसा ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, अन्तो-विनाशः स च कर्मणः तत्फलभूतस्य वा संसारस्य कृतो यैस्ते अन्तकृतः, ते च तीर्थकरादयः तेषां दशाः, प्रथमवर्गो दशाध्ययनानीति तत्सङ्ख्ययाऽन्तकृद्दशा इति, तथा चाह--'अंतगल्दसासु णं' इत्यादि पाठसिद्धं यावत् 'अंतकिरियाओ चि' भवापेक्षयाऽन्त्याश्च ताः क्रियाश्चेति समासः, ताश्च शैलेश्यवस्थाया गृह्यन्ते, शेषं प्रकटार्थं यावत् 'अद्द वणगा' एत्थ 'वणो' चि समूहो, सो य अंतगल्दणं अङ्क्षयणाणं वा सव्वाणि अङ्क्षयणाणि जुगव उद्दिंसांति, अतो भणियं--'अद्द उद्दसणकाला' इत्त्यादि, संखेज्जा पद्सहस्सा पयणोणं ते य किल एवतिया--तेवीसं लक्खा चउरो य सहस्सा पदणोणं ति । शेषं सन्नसिद्धं यावात्तगमनमिति ॥

से किं तं अणुत्तरोववाहअदसाओ ? अणुत्तरोववाहअदसासु णं अणुत्तरोववाहआणं नगराहं उज्जाणाहं वेहआहं वणसंडाहं समोसरणाहं रायाणो अम्मापिअरो धम्मयारिआ धम्मकहाओ इह-लोहअपरलोहआ इहिविसेसा भोगपरिच्चागा पव्वज्जाओ परिआगा सुअपरिगहा तवोवहाणाहं पडिमाओ उवसणा संखेहणाओ भत्तपच्चक्खवाणाहं पाओवगमणाहं अणुत्तरोववाहयत्ते उववत्ती सुकुलपच्चायाहंओ पुणवोहिलाभा अंतकिरिआओ आधाविज्जंति, अणुत्तरोववाहअदसासु णं परिता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोणा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहणीओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगदयाए नवमे अंगे, एणे सुअक्खंधे,

तिन्नि वग्गा, तिन्नि उहेसणकाला, तिन्नि समुहेसणकाला, संखेज्जाहं पयसहस्साहं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाइआ जिणपन्नता भावा आधविज्जांति पन्नाविज्जांति परूविज्जांति दंसिज्जांति निदंसिज्जांति उवदंसिज्जांति, से एवं आया एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरूवणा आधाविज्जइ, से तं अणुत्तरोववाइ- अदसाओ १ (सू० ५३)

चूर्णिः--'से किं तं अणुत्तरोववाइअदसाओ' इत्यादि सुतं, णत्थि जस्सुत्तरं सो अणुत्तरो उववज्जणमुववातो उपपत्तीत्यर्थः, अणुत्तरो उववातो जस्स सो अणुत्तरोववाइओ तेषिं बहुवयणातो अणुत्तरोववाइय चि वग्गे वग्गे य दसज्झयण चि अतो अणुत्तरं, अणुत्तरदेवेषु जासिं उववातो तेषिं णयरदिवा कहिज्जांति, इह वग्गे चि समूहो, सो य अज्झयणाणं वग्गे वग्गे दस अध्ययना इत्यर्थः, तेषिं पदग्गं छातालसिं लक्ख्वा अहु य सहस्सां संखेज्जाणि वा पदसहस्साणि । सेसं कंटं । सेतं अणुत्तरोववाइयदसा ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, उत्तरः- प्रधानः नास्योत्तरो विद्यत इति अनुत्तरः, उपपत्तनमुपपातः जन्मेत्यर्थः, अनुत्तरः- प्रधानः संसारं ज्ञ्यस्य तथाविधस्याभावात् उपपातो येषामिति समासः, तद्वक्तव्यताप्रतिबद्धा दशा--दशाध्ययनोपलक्षिता अनुत्तरोपपातिकदशाः, तथा चाह--'अणुत्तरोववातियदसासु णं' इत्यादि सूत्रसिद्धं यावत् 'तिन्नि वग्गा चि' इहाध्ययनसमूहो

वर्गः, वर्गे वर्गे दशाध्ययनानि, वर्गश्च युगपदेवोदित्यत इत्यत आह--'तिन्नि उद्देसणकाला' इत्यादि 'संखेज्जा पदसहस्सा पदभ्रमणं, ते य किल ह्यायालीसं लक्खा अठ य सहस्स' ति, शेषं प्रकटार्थं यावान्निगमनामिति ॥

से किं तं पणहावागरणाहं ? पणहावागरणेषु णं अदद्दुत्तरं पसिणसयं अदद्दुत्तरं अपसिणसयं अदद्दुत्तरं पसिणापसिणसयं तं जहा-अंगुट्टपसिणाहं बाहुपसिणाहं अहागपसिणाहं अन्नेज्जि विचित्ता विज्जाइसया नागसुवण्णाहिं साद्धिं दिव्वा संवाया आधविज्जंति, पणहावागरणाणं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोगा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखेज्जाओ संगहण्णिओ, संखेज्जाओ पडिवत्तीओ, सेणं अंगट्टयाए दससे अंगे एगे सुअक्खंधे, पणयालीसं अज्झयणा, पणयालीसं उद्देसणकाला, पणयालीसं समुद्देसणकाला, संखेज्जाहं पयसहस्साहं पयग्गणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासयगाडनिबद्ध-निकाइआ जिणपन्नत्ता भावा आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परूविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया से एवं नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरूवणा आधविज्जह, से तं पणहावागरणाहं १० (सू० ५४)

चूर्णिः--'से किं तं पण्हावागर्णाइ' इत्यादि सुत्तं, पण्हो चि पुच्छा पडिवयणं वागर्णं भ्रत्युत्तरमित्यर्थः, तमिह पण्हा-
वागर्णाअणे पंचासवदारारादिका व्याख्येयाः परत्पवादिणो य अंगुडवाहुपसिणादियाणं च पसिणाणं अट्ठत्तरं सत्तं, किंच जे
विज्जमंता विधीए जविज्जमाणा अपुच्छिता चैवं सुभासुभं कहयंति तारिसाणं अपसिणाणं अट्ठत्तरं सत्तं, अंगुडादिपसिण-
भावं अपसिणभावं च करंति तारिसाणं पसिणापसिणविज्जाणं अट्ठत्तरं सत्तं, अहवा अणंतरं जे कहंति ते पसिणा परंपरं
पसिणापसिणं, तं पुण विज्जा कहितं तस्स परंपरं भवति, अण्णे य विविधा विज्जातिसता कहिज्जंति, किंच णाणा सुवण्णा
अण्णे य भवणवासिणो ते विज्जामंतारिसिता आगता साहुणा सह संवदंति जल्पं करंति । पाठांतरं वा दिव्वा संघाणा
संघणंति तदुन्मुखा भवंति वरदाश्च गजित्तादि वा कुर्वन्ति । दसममंगस्स पदग्गं वाणजतिं लक्खा सोलस य सहस्सा पदग्गेणं,
सखेज्जाणि वा पदसहस्साणि । सेसं कंठं । सेतं पण्हावागर्णं ॥

वृत्तिः--'से किं तं' इत्यादि, प्रश्नः--भ्रतीतः तर्कवचनं--व्याकरणं, बहुत्वाद्बहुवचनं, प्रश्नव्याकरणेषु 'अट्ठत्तरं पसिण-
सयं' इत्यादि, अंगुडवाहुपसिणादियाओ पसिणाओ जे पुण विज्जामंता विधीए जविज्जमाणा अपुच्छिया चैव सुभासुभं
कहंति एता अपसिणातो तहा अंगुडपासिणभावं अपसिणभावं च पडुच्च साधंति जा विज्जाओ ताओ पसिणापसिणाओ
सि, अथवा अणंतरं जा कहंति ता पसिणा परंपरं पसिणापसिण चि, तं पुण विज्जाकहितं । तस्स परंपरं भवति । अन्ने य
दिव्वा विचिता विज्जातिसया । शेषं निगदसिद्धं यावत् सखेज्जा पदसहस्सा पदग्गेणं, ते य किल एवतिया--वाणजति
लक्खा सोलस य सहस्स सि । शेषं गतार्थं यावदन्त इति ॥

१ 'संघाया संवयति' चि प्र०

से किं तं विवागसुअं ? विवागसुए णं सुकडदुकडाणं कम्माणं फलविवागे आधविज्जइ, तत्थ
 णं दस दुहविवागा, दम सुहविवागा, से किं तं दुहविवागा ? दुहविवागेसु णं दुहविवागाणं नगराई
 उज्जाणाइं वणसंडाईं चेइआइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापिअरो धम्मायरिआ धम्मकहाओ इह-
 लोइअपरलोइआ इड्ढिविसेसा निरयगमणाइं संसारभवपवंचा दुहरंपराओ दुक्कुलपच्चायाईओ दुल्लह-
 वो हिअतं आधविज्जइ, से तं दुहविवागा । से किं तं सुहविवागा ? सुहविवागेसु णं सुहविवागाण
 नगराईं उज्जाणाइं वणसंडाईं चेइआइं समोसरणाइं रायाणो अम्मापिअरो धम्मायरिआ धम्मकहाओ
 इहलोइअपरलोइया इड्ढिविसेसा भोगपरिच्चाणा पव्वज्जाओ परिआणा सुअपरिगहा तवोवहाणाइं
 संश्रहणाओ भत्तपच्चक्खाणाइं पाआवगमणाइं देवलोगगमणाइं सुहरंपराओ सुकुलपच्चायाईओ
 पणवोहिलाभा अंतकिरिआओ आधविज्जांति । विवागसुयस्स णं परिता वायणा, संखिज्जा अणु-
 ओगदारा, संखेज्जा वेदा, संखेज्जा सिलोणा, संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ संगहणीओ,
 संखिज्जाओ पडिवतीओ, से णं अंगट्टयाए इकारसमे अंगो दो सुअक्खंधा, वीसं अज्झयणा, वीसं
 उहेसणकाला, वीसं समुहेसणकाला, संखिज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखेज्जा अक्खरा, अणंता

गमा, अणंता पञ्जवा, परिता तसा, अणंता थावरा, सासयकडनिबद्धनिकाडआ जिणन्नता भावा
 आधविज्जंति पन्नाविज्जंति परुविज्जंति दंसिज्जंति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया एवं
 नाया एवं विनाया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जह, से तं विवागसुयं ११ (सू० ५५)

वृणिः—'से किं तं विवागसुतं' इत्यादि, विविधो पाकः विपचनं वा विपाकः कर्मणां शुभोऽशुभो वा जमिम सुते
 विपाको कहिज्जति तं विपाकसुतं । विपाकसुतस्स सुत्तपदगं एणा पदकोडी चुलसीति च लक्खा वत्तीसं च सहस्सा पदग्गेणं
 संखेज्जाणि वा पदसहस्साहं पदग्गेणं । सेसं कंठं । से तं विवागसुतं ॥

वृत्तिः—'से किं तं' इत्यादि, विपचनं विपाकः शुभाशुभकर्मपरिणाम इत्यर्थः तत्प्रातिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतं, शेषमानि-
 गमनं सन्नसिद्धमेव, नवरं संखेज्जा पदसहस्सा पदग्गेणं एते य एणा पद कोडी चुलसीति च लक्खा वत्तीसं च सहस्स ति ॥

से किं तं दिट्ठिवाए? दिट्ठिवाए णं सव्वभावपरुवणा आधविज्जह, से समामओ पंचविहे पन्नत्ते,
 तं जहा--परिकम्मे १ सुत्ताहं २ पुव्वणए ३ अणुओगे ४ चूलिआ ५ । से किं तं परिकम्मे परिकम्मे
 सत्तविहे पन्नत्ते, तं जहानसिद्धसेणिआपरिकम्मे १ मणुस्ससेणिआपरिकम्मे २ पुट्ठसेणिआपरिकम्मे ३
 ओगाहसेणिआपरिकम्मे ४ उवसंपञ्जणसेणिआपरिकम्मे ५ विपजहणसेणिआपरिकम्मे ६ चुआचुओसे-

णिआपरिक्रममे ७ । से किं तं सिद्धसेणिआपरिक्रममे ? सिद्धसेणिआपरिक्रममे चउहसविहे पन्नते, तं
 जहा-माउगापयाइं १ एगाट्टिअपयाइं २ अट्टपयाइं ३ पाढोआमासपयाइं ४ केउभूअं ५ रासिबद्धं ६
 एगगुणं ७ दुगुणं ८ त्तिगुणं ९ केउभूअं १० पडिगहो ११ संसारपडिगहो १२ नंदावत्तं १३ सिद्धावत्तं
 १४ से तं सिद्धसेणिआपरिक्रममे १ । से किं तं मणुस्ससेणिआपरिक्रममे ? मणुस्ससेणिआपरिक्रममे चउह
 सविहे पन्नते, तं जहा-माउयापयाइं १ एगाट्टिअपयाइं २ अट्टपयाइं ३ पाढोआमासपयाइं ४ केउ-
 भूअं ५ रासिबद्धं ६ एगगुणं ७ दुगुणं ८ त्तिगुणं ९ केउभूअं १० पडिगहो ११ संसारपडिगहो १२
 नंदावत्तं १३ मणुस्सावत्तं १४ से तं मणुस्ससेणिआपरिक्रममे २ । से किं तं पुट्टसेणिआपरिक्रममे ?
 पुट्टसेणिआपरिक्रममे इकारसविहे पन्नते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूअं २ रासिबद्धं ३ एग-
 गुणं ४ दुगुणं ५ त्तिगुणं ६ केउभूअं ७ पडिगहो ८ संसारपडिगहो ९ नंदावत्तं १० पुट्टावत्तं ११
 से तं पुट्टसेणिआपरिक्रममे ३ । से किं तं ओगाढसेणिआपरिक्रममे ? ओगाढसेणिआपरिक्रममे इकार-
 सविहे पन्नते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूअं २ रासिबद्धं ३ एगगुणं ४ दुगुणं ५ त्तिगुणं ६
 केउभूअं ७ पडिगहो ८ संसारपडिगहो ९ नंदावत्तं १० ओगाढावत्तं ११ से तं ओगाढसेणिआ-

परिक्रमे ४ । से किं तं उपसंपञ्जणसेणिआपरिक्रमे ? उवसंपञ्जणसेणिआपरिक्रमे इकारसविहे
 पन्नते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूयं २ रासिबद्धं ३ एगणुणं ४ दुगुणं ५ तिगुणं ६ केउ-
 भूअं ७ पाडिगहो ८ संसारपाडिगहो ९ नंदावतं १० उवसंपञ्जणावतं ११ से तं उवसंपञ्जणसेणि-
 आपरिक्रमे ५ । से किं तं विष्णजहणसेणिआपरिक्रमे ? विष्णजहणसेणियापरिक्रमे एकारसविहे
 पन्नते, तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूयं २ रासिबद्धं ३ एगणुणं ४ दुगुणं ५ तिगुणं ६ केउ-
 भूअं ७ पाडिगहो ८ संसारपाडिगहो ९ नंदावतं १० विष्णजहणावतं ११ सेतं विष्णजहणसेणिआ-
 परिक्रमे ६ । से किं तं चुआचुअसेणिआपरिक्रमे ? चुआचुअसेणिआपरिक्रमे एकारसविहे पन्नते
 तं जहा-पाढोआमासपयाइं १ केउभूअं २ रासिबद्धं ३ एगणुणं ४ दुगुणं ५ तिगुणं ६ केउभूअं ७
 पाडिगहो ८ संसारपाडिगहो ९ नंदावतं १० चुआचुअवतं ११ से तं चुआचुअसेणिआपरिक्रमे
 ७ । छ चउकनइआइं सत्त तेरासिआइं से तं परिक्रमे १ । से किं तं सुत्ताइं? सुत्ताइं बावीसं पन्न-
 ताइं, तं जहा-उज्जुसुयं १ परिणयापरिणयं २ बहुभंगिअं ३ विजयचारियं ४ अणंतरं ५ परं परं ६
 मासाणं ७ संजहं ८ संभिणं ९ आहन्वायं १० सावत्थिअवतं ११ नंदावतं १२ बहुलं १३ पुहापुहं

१४ विभावत्तं १५ एवंभूअं १६ दुयावत्तं १७ वत्तमाणप्यं १८ ममभिरूढं १९ संव्वओमिहं २०
 पस्सासं २१ दुण्णडिगहं २२ इच्चेइआहं वावीसं सुत्ताहं छिन्नच्छेअनइआणि ससमयसुत्तपरिवाडीए
 इच्चेइआहं वावीसं सुत्ताहं अच्छिन्नच्छेअनइयाणि आज्जिविअसुत्तपरिवाडीए इच्चेइआहं वावीसं
 सुत्ताहं तिगणइयाणि तेरासिअसुत्तपरिवाडीए इच्चेइआहं वावीसं सुत्ताहं चउक्कनइआणि ससमय-
 सुत्तपरिवाडीए एवामेव सपुव्वावरणं अट्टासीइं सुत्ताहं भवंतीति मरकायं, से तं सुत्ताहं २ । से किं
 तं पुव्वगए ? पुव्वगए चउइसविहे पणत्ते, तं जहाउण्णायपुव्वं १ अगणियं २ वीरिअं ३ अत्थि-
 नत्थिप्यवायं ४ नाणप्यवायं ५ सच्चप्यवायं ६ आयप्यवायं ७ कम्मप्यवायं ८ पच्चक्खाणप्यवायं ९
 विज्जाणुप्यवायं १० अवंझं ११ पाणाऊ १२ किरिआविसालं १३ लोकविंदुसारं १४ । उण्णायपुव्वस्स
 णं दस्स वत्थू चत्तारि चूलिआवत्थू पन्नत्ता, अगणियपुव्वस्स णं चोइस वत्थू हुवालसचूलिआवत्थू
 पणत्ता, वीरियपुव्वस्स णं अट्ट वत्थू अट्ट चूलिआवत्थू पणत्ता, अत्थिनत्थिप्यवायपुव्वस्स णं अट्टा-
 रम वत्थू दस्स चूलिआवत्थू पणत्ता, नाणप्यवायपुव्वस्स णं वारस वत्थू पणत्ता, सच्चप्यवायपुव्व-
 स्स णं दोणिण वत्थू पणत्ता, आयप्यवायपुव्वस्स णं सोलिस वत्थू पणत्ता, कम्मप्यवायपुव्वस्स णं

तीसं वत्थू पणत्ता, पच्चरकाणपुव्वस्स णं वीसं वत्थू पणत्ता, विज्जाणुपवायपुव्वस्स णं पन्नरस
 वत्थू पणत्ता, अवंझपुव्वस्स णं बारस वत्थू पणत्ता, पाणाउपुव्वस्स णं तेरस वत्थू पणत्ता, किरि-
 आविसालपुव्वस्स णं तीसं वत्थू पणत्ता, लोकविंहुसारपुव्वस्स णं पणुवीमं वत्थू पणत्ता “ दस १
 चोहस २ अट्ट ३ द्वारसव ४ बारस ५ हुवे ६ अ वत्थूणि । नोलस ७ तीमा ८ वीसा ९, पन्न-
 रस १० अणुपवायमि ॥ १७९ ॥ बारस इक्कारसमे, बारसमे तेरसेव वत्थूणि । तीसा पुण तेर-
 समे, चोहसमे पणवीमाओ ॥१८०॥ चत्तारि १ हुवालस २ अट्ट ३ चेव दस ४ चेव चुल्लवत्थूणि ।
 आइल्लाण चउण्हं, सेसाणं चूलिआ नत्थि ॥ १८१ ॥” से तं पुव्वगए ३ । से किं तं अणुओगो?
 अणुओगे हुविहे पणत्ते, तं जहा-मूलपढमाणुओगे गंडिआणुओगे य, से किं तं मूलपढमाणुओगे
 णं अहंताणं भगवताणं पुव्वभवा देअमणाहं आउं चवणाहं जमणाणि अभिसेआ रायवरासिरीओ
 पव्वज्जाओ तवा य उग्गा केवलनाणुपयाओ तित्थपवत्तणाणि अ सीसा गणा गणहरा अज्जपव-
 त्तिणीओ भंघरस चउविहस्स जं च परिमाणं जिणमणपज्जवओहिनाणी सम्मत्तसुअनाणिणे अ चाई
 अणुत्तरगई अ उत्तरवेउव्विणो अ सुणिणो जत्तिआ सिद्धा सिद्धापहो जह देसिओ जच्चिरं च कालं

पाओवगया जे जहिं जतिआइं भताइं छेइत्ता अंतगडे मुणिवरुत्तमे तमर ओघाविष्णुमुक्के मुकवसुहमणु-
त्तरं च पत्ते एवमन्ने अ एवमाइभावा मूलपढमाणुओगे कर्हिआ, से तं मूलपढमाणुओगे । से किं
तं गंडिआणुओगे ? गंडिआणुओगे कुलगरगंडिआओ तित्थगरगंडिआओ चककवाट्टिगंडिआओ
दमारगंडिआओ बलदेवगंडिआओ वासुदेवगंडिआओ गणधरगंडिआओ भहबाहुगंडिआओ तवो-
कम्मगंडिआओ हरिवंसगंडिआओ उस्सप्पिणीगंडिआओ ओस्सप्पिणीगंडिआओ चितंततरगंडिआओ
अमरनरतिरिअनिरयगइगमणविहपरियट्टणेसु एवमाइआओ गंडिआओ आघविज्जंति पणवि-
ज्जंति से तं गंडिआणुओगे, से तं अणुओगे ४ । से किं तं चूलिआओ ? चूलिआओ आइल्लणं
चउण्हं पुव्वाणं चूलिआ सेमाइं पुव्वाइं अचूलिआइं, से तं चूलिआओ ५ । दिडिवायस्स णं परित्ता
वायणा संखेज्जा अणुओगदारा संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिलोगा संखेज्जाओ पडिवत्तीओ संखि-
ज्जाओ निज्जुत्तीओ संखेज्जाओ संगहणीओ, से णं अंगइयाए वारसमे अंगे एणे सुअक्खंधे चो-
इस पुव्वाइं संखेज्जा वत्थु संखेज्जा चूलवत्थु संखेज्जा पाहुडा संखेज्जा पाहुडपाहुडा संखेज्जाओ पा-
हुडिआओ संखेज्जाओ पाहुडपाहुडिआओ संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयगोणं संखेज्जा अक्खरा अ-

पंता गमा अणंता पञ्जवा परिता तसा अणंता थावरा भासथकडनिबद्धनिकाइआ जिणपन्नता
 भावा आधविज्जंति पणविज्जंति परुविज्जंति दंमिज्जंति निदंमिज्जंति उवदंसिज्जंति, से एवं आया
 एवं नाया एवं विज्जया एवं चरणकरणपरुवणा आधविज्जति, से तं दिट्ठिवाए १२ (सू० ५६)

शूर्णिः— ' से किं तं दिट्ठिवाते ' ति दृष्टिः-दर्शनं वदनं वादः दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः तत्र वा दृष्टीनां धातो दृष्टि-
 पातः सभेदाभिणायो सव्वणयदिट्ठीओ तत्थ वदंति पतंति व चि अतो दिट्ठिवातो सो य पंचभेदो परिकम्मादि, तत्थ परिक-
 म्म चि जोगाकरणं, जहा-गणितस्स सोलस परिकम्मा, तग्गाहितसुत्तथो सेसगणितस्स जोगो भवति, एवं गहियप-
 रिकम्मसुत्तथो सेसादिट्ठिवादसुत्तस्स जोगो भवति तं च परिकम्मसुत्तं सिद्धसेणियपरिकम्मादिमूलभेदतो सत्तविहं
 उचरभेदतो तेसीतिविहं मातुयपदादी, तं च सव्वं समूच्छरभेदं सुत्तत्थतो वोच्चिणं, जहागतसपदातं वा वच्चं,
 किंच एतेसिं सत्तण्हं परिकम्माणं छ आदिमा परिकम्मा ससमइका-स्वसिद्धान्तप्रज्ञापना एवेत्यर्थः आजीविका
 पासंडत्था गोसालपवाचित्ता तेसिं सिद्धंतमतेण चुताचुत्तसहिता सत्तं परिकम्मा पणविज्जंति । इदाणि परिकम्मे
 णयचित्ता-णेगमो दुविहो-संगाहितो असंगाहितो य, संगहितो संगहं पविट्ठो, असंगाहितो ववहारं, तम्हा संगहो ववहारो
 रिजुसुत्तो सदाइया य एको, एवं चउरो णया, एतेहिं चतुहिं णएहिं छ ससमइकाइं परिकम्माइं चित्तिज्जंति चि, अतो
 भणितं-छ चउकणइयाइं ति, ते चैव आजीविका तेरासिया भणित्ता, कम्हा ? उच्यते-जम्हा ते सव्वं जगं ज्यत्सकं इच्छंति,
 जहा जीवो अजीवो जीवाजीवा, लोए अलोए लोयालोए, संते असंते संतासंते एवमादि । णयचित्ताएऽपि ते तिविहं णय-

मिच्छन्ति, तं जहा-द्व्यद्वितो पञ्जवद्वितो उभयाद्वितो य. अतो भणियं 'सत्त तेरासियाइं' ति सत्त परिकम्मइं तेरासियपासंडत्था
 विविधाए णयच्चिताए चित्तयतीत्यर्थः 'सुत्ताइं' ति उज्जुसुताइयाइं वावीसं सुत्ताइं ताणि य सुत्ताइं सव्वदव्व्याण सव्वपज्जवाण
 सव्वणताण सव्वभंगविणप्पाण य दंसगाणि, सव्वस्स य पुव्वगतसुत्तस्स अत्थस्स य स्यग चि, अतो ते स्यणत्तातो सुत्ता
 भणित्ता जहाभिधाणत्थातो, ते य इदाणि सुत्तत्थतो वोच्छिण्णा, जहागतसंप्रदायतो वा वच्चा, ते चैव वावीसं सुत्ता विभागतो
 अट्टासीति सुत्ता भवन्ति इसेण विधिणा वावीसं सुत्ता छिण्णहेदणताभिप्पायतो, कइं छिण्णहेदणतो चि भणन्ति ? उच्यते-
 जो णयो सुत्तं छिण्णं हेदण इच्छति जहा- " धम्मो मंगलमुक्किट्टं " ति सिलोगो, एस्स सिलोगो सुत्तत्थतो पत्तेयं हेदण
 ठितो णो वितियादिसिलोगो अवेक्खइ चि, वुत्त भवत्ति, छिण्णो हेदो जस्स स भवत्ति छिण्णहेदः, प्रत्येकं काल्पितपर्यंत
 इत्यर्थः । एते एवं वावीसं ससमतसुत्तपरिवाडीए सुत्ता ठित्ता, एते चैव वावीसं अच्छिण्णहेदणताभिप्पायतो आजीवियसुत्त-
 परिवाडीए ठित्ता, अच्छिण्णहेदणतो जहा एसेव दुमपुप्फियपटमसिलोगो अत्थतो वितियाइसिलोगो अवेक्खमाणाो वितियादिया
 य पटमं अच्छिण्णहेदणताभिप्पायतो भवत्ति, एवं पि वावीसं सुत्ता अक्खररयणविभागठित्ता वि अत्थयो अण्णोणसवेक्खमाणा
 अच्छिण्णहेदणयठित चि भणन्ति, णयच्चिताए वावीसं चैव सुत्ता 'तेरासियाणं तिकणइयाइं' ति त्रिकनयाभिप्रायतः चित्तयन्ते
 इत्यर्थः । तथा ससमयेऽपि णयच्चिताए वावीसं चैव सुत्ता चउक्कणइया, एवं चतुरो वावीसतो अट्टासीति सुत्ता भवन्ति, से तं
 सुत्ताइं । 'से किं तं पुव्वगतं' ति ? उच्यते-- जम्हा तित्थकरो तित्थपवत्तणकाले गणधराण सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुव्वं
 पुव्वगतसुत्तत्थं भासति तम्हा पुव्वं ति भणित्ता, गणधरा पुण सुत्तरयणं करेन्त्ता आयाराइकमेण रएंति ठवेत्ति य, अण्णयरिय-

सतेषां पुण पुव्वगतसुत्तरथा पुव्वं अरहता भासितो गणहरेहि वि पुव्वगतं सुतं चैव पुव्वं रइतं पच्छा आयाराइ, एवमुक्ते चोदक
 आह—णणु पुव्वावरविरुद्धं, कम्हा ? जम्हा आयारनिज्जुत्तीए भणितं 'सव्वेसिं आयारो' गाहा, आचार्य आह--सत्यमुकतं,
 किंतु सा ठवणा इमं पुण अक्खररयणं पडुच्च भणितं पुव्वं पुव्वा कता इत्यर्थः, ते य उप्पायपुव्वादिया चोइस पुव्वा पणणात्ता,
 पदमं उप्पायपुव्वंति, तत्थ सव्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाउं पण्णवणा कता, तस्स पदपरिमाणं एक्का पदकोडी ।
 वितियं अग्गेणियं, तत्थ वि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवविसेसाण य अण्णं-परिमाणं वणिणज्जइ चि अग्गेणीतं, तस्स
 पदपरिमाणं छण्णज्जति पदसतसहस्सा । ततियं वीरियपवायं, तत्थ वि अजीवाणं जीवाण य सक्कम्मतराण वीरियं प्रवदंति चि
 वीरियप्पवादं, तस्स वि सचरिं पदसतसहस्सा । चउत्थं अत्थिणत्थिप्पवादं, जं लोए जहा अत्थि जहा वा णत्थि, अहवा
 सितवादाभिप्पादतो तदेवास्सि नास्तीत्येवं प्रवदतीति अत्थिणत्थिप्पवादं भणितं, तं पि पदपरिमाणतो साहुं पदसतसह-
 स्साणि । पंचमं णाणप्पवादं ति, तस्मि मतिणाणाइपंचकस्स सप्रभेदप्ररूपणा जम्हा कता तम्हा णाणप्पवादं, तस्मि पदपरि-
 माणं एणा पदकोडी एगपदूणा । छडुं सच्चप्पवादं, सच्चं-संजमो सच्चवयणं वा तं सच्चं जत्थ सभेदं सपडिवक्खं च वणिणज्जति
 सच्चप्पवादं, तस्स पदपरिमाणं एणा पदकोडी छप्पदाधिया । सत्तमं आयप्पवादं, आय चि आत्मा सोऽण्णेगहा जत्थ
 दरिसणेहि वणिणज्जति तं आयप्पवादं, तस्सवि पदपरिमाणं छयीसं पदकोडीओ । अडुमं कम्मप्पवादं णाणावरणाइयं
 विहं कम्मं पणातिठित्तिअणुगागप्पदेसादिएहि भेदेहि अण्णेहि य उत्तरुत्तरभेदेहि जत्थ वणिणज्जति तं कम्मप्पवादं, तस्स
 वि पदपरिमाणं एणा पदकोडी असीति च पदसहस्साणि भवंति । णवमं पच्चक्खाणं, तस्मि सव्वपक्खाणसरूवं वणिणज्जति चि

अतो पञ्चकलाण्यपवादं, तस्स य पदपरिमाणं चतुरासीति पदसतसहस्साणि भवति । दसमं विज्जाणुप्यवादं, तत्थ य अणो गो
 विज्जातिसया वणिता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी दस य पद सतसहस्साणि । एगादसमं अवंशं ति वंशं णाम निष्कलं
 ण वंशं अवंशं सफलमित्यर्थः, सव्वे णाणतवसंजमजोगा सफला वणिज्जाति अप्पसत्था य पमादादिया सव्वे असुभफला
 वणिता, अतो अवंशं, तस्स वि पदपरिमाणं छव्वीसं पदकोडीओ । बारसमं पाणडं, तत्थ आयुग्गाणविधाणं सव्वं सभेदं
 अणो य प्राणा वणिता, तस्स पदपरिमाणं एगा पदकोडी छप्पणं च पदसतसहस्सा । तेरसमं किरियाविसालं, तत्थ
 कायाकिरीयादियाओ विसाल ति-सभेदा संजमकिरियाओ य वंधकिरियाविहाणा य, तस्स वि पदपरिमाणं णव कोडीओ ।
 चोइसमं लोगविदुसारं, तं च इमन्मि लोए सुतलोए वा विदुमिव अक्खरस्स सव्वुत्तमं सव्वक्खरसणिणवातपाठित्तणतो
 लोगविदुसारं भणितं, तस्स पदपरिमाणं अडुत्तरस पदकोडीओ । इदाणं अणुओगो ति अनुयोग इत्येतत्, अनुरूपो योगोऽ-
 नुयोगः इत्येवं सर्वं एव सूत्रार्थो वाच्यः, इह जन्मभवपर्यायश्लेष्यादियोगविवक्षतोऽनुयोगो वाच्यः, स च द्विविधः— मूल-
 पदमाणयोगो गंडिकाविशेषश्च तत्थ मूलपदमाणयोगो ति, इह मूलभावस्तु तीर्थकरः तस्य प्रथमं पूर्वभवादि, अहवा मूल
 एव प्रथमः मूलपदमाणयोगो एत्थ तित्थगरस्स अतीतभवभावा वट्टमाणभवे य जम्मादिया भावा कहिज्जाति, अहवा
 मूलस्स जे पदमा भावा ते मूलपदमाणयोगो भणति, एत्थ तित्थकरस्स जे भावा प्रसव्वास्ते परियायसुतसिस्साइया भाणि-
 तव्या । गंडियाणुओगो ति इक्खुमादिपर्वगंडिकावत् एककाहिकारत्तणतो गंडियाणुओगो भणति, ते य कुलकरादियाओ
 विमलवाहणादिकुलकराणं पुव्वभवजम्पणामप्पमाणं । गाहा, एवमादि जं किंचि कुलकरस्स वत्तव्वं तं सव्वं कुलकरगंडियाए

एतेऽपि लम्बा सिद्धा, एवं जाव असंखेज्जा आवलिया दुगादि एगुत्तरा दोऽपि गच्छति ।

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

“सिवगतिसव्वहेहिं, चिंततरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगाइविउत्तरा बितिया ॥ ९ ॥ तति एगाइ-
तिउत्तरा, तिगमाइविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धेको, दोण्णि य सव्वहुसिद्धम्मि ॥ १० ॥ ततो तिण्णि नरिदा, सिद्धा
चचारि होति सव्वहे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वहुसिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ” ठवणा—(पढमा गंडिका)

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चिंततरगंडिया एतिया सिद्धा एतिया सव्वहे.
“ताहे विउत्तराए, सिद्धेको तिन्नि होति सव्वहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोण्णि ति ॥ १२ ॥ ” ठवणा—(बितिया)
एतिया सिद्धा एतिया सव्वहे.
एवं असंखेज्जा एगादिविउत्तरा बितिया चिंततरगंडिया ।

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्जा होति ते दोऽपि सिवगतिसव्वहेहिं, तिउत्तराए मुणेत्तव्वा ॥ १३ ॥ ” ठवणा (ततिया)
एतिया सिद्धा एतिया सव्वहे.
एवं जाव असंखेज्जा एगादिविउत्तरा ततिया चिंततरगंडिया, सेसे गाहाणुसारेण णेतव्वं जाव असंखेज्जा ।

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

यालोए, संते असंते संतासंते, एवमादि, णयचिंताए ते तिविहं णयभिच्छंति, तं जहा-दव्वद्धितो पज्जवद्धितो उभयद्धितो, अओ भणियं 'सत्त तेरासियाइ'ति सत्त परिकम्माइं तेरासियपासंडत्था तिविहाए णयचिंताए चिंतयंतीत्यर्थः, 'से तं परिकम्मं' ति निगमनं । 'से किं तं सुत्ताइं ?' 'सुत्ताइं उज्जुसुयादियाइं बावीसं भवंति' इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि, अमू-
न्यपि च सूत्रार्थतो व्यवच्छिन्नान्येव यथाऽऽगतसंप्रदायतो वा वाच्यानि, एतानि चैव बावीसं सुत्ताइं विभागतो अट्टासीति हवंति, कहां ? उच्यते-- 'इच्चेयाइं बावीसं सुत्ताइं छिन्नछेदणयाइं ससमयसुत्तपरिवाडीए' ति सुत्तं, एत्थं जो णओ सुत्तं छिन्नं छेदण इच्छइ सो छिन्नछेदणयो, जहा-- 'धम्मो मंगलमुक्किहुं' ति सिलोगो सुत्तथओ पत्तेयं छेदण ठिओ ण वितियादि-
सिलोए अवेक्खइ प्रत्येकं कल्पितपर्यत इत्यर्थः, एयाणि एवं बावीसं ससमया सुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठिताणि, तथा इच्चेइ-
याइं बावीसं सुत्ताइं अच्छिन्नछेदणइयाइं आजीवियसुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठियाणि सुत्तमेव इह जो णओ सुत्तं अच्छिन्नं छेदण इच्छइ सो अच्छिन्नछेदणओ, जधा- 'धम्मो मंगलमुक्किहुं' ति सिलोगो, एस चैव अत्थओ वितियादािसिलोपसंडपरिवाडीए अक्खर-
त्ति चितियादिया य पढमं ति अन्योऽन्यसापेक्षा इत्यर्थः । एयाणि बावीसं आजीवियगोसालपवत्तियपासंडपरिवाडीए अक्खर-
रणविभागाहुयाणि वि अत्थतो अन्नोन्नमवेक्खमाणानि हवंति, 'इच्चेताइं' इत्यादि सुत्तं, तत्थ 'तिकणइयाइं' ति नयत्रि-
काभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः । त्रैराशिकाश्चाजीविका एवोच्यन्ते । तथा 'इच्चेताइं' इत्यादि सूत्रं, एत्थ 'चउक्कणइयाइं' ति नयचतुष्काभिप्रायतश्चिन्त्यन्त इति भावना । 'एवमेवे'त्यादि सूत्रं, एवं चतुरो बावीसाओ अट्टासीति सुत्ताइं भवंति, 'से तं सु-
त्ताइं' ति निगमनंवाक्यं । 'से किं तं पुव्वगतं' इत्यादि कम्हा पुव्वगतं उच्यते जम्हा तित्थगरो तित्थपवत्तणकाले गण-

क्षराण सन्वसुत्ताश्चारत्तणतो पुब्बं पुब्बगयसुत्तत्थं भासइ तम्हा पुब्बं चि भणिया, गणभरा पुण सुत्तस्यणं करेत्ता आयारादि-
 क्रमेण रयंति ठवेत्ति य, अन्नायरियमतेणं पुण पुब्बगयसुत्तत्थो पुब्बं अरहया भासिओ गणधरेहि वि पुब्बगयं सुयं केव पुब्बं
 रइयं पच्छा आयारादि । चोदक आह-णणु पुब्बावरविरुद्धं, कम्हा ? जम्हा आयारणिज्जुत्तीए भणियं-- 'सन्वेसिं आयारो'
 गाहा, सत्तयम्, उक्तम्, किंतु सा ठवणा, इमं पुण अक्खररयणं पडुच्च भणियं पूर्वं पूर्वाणि कृतानीत्यर्थः; ताणि य उप्पाय-
 पुब्बादीणि चोदस पुब्बाणि पन्नत्ताणि । पढमं उप्पायपुब्बं, तत्थ सन्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाउं पन्नवणा
 कया, तस्स य पयपरिमाणं एगा पयकोडीओ । वितियं अग्गेणीयं, तत्थ वि सन्वदव्वाण पज्जवाण य सन्वजीवचिसेसाण य
 अग्गं-परिमाणं वन्निज्जति चि अग्गेणीयं, तस्स पयपरिमाणं छन्नउत्ति पयसयसहस्साणि । ततियं वीरियपवायं, तत्थ वि
 अजीवाणं जीवाण य सकम्मेतरं वीरियं पवदइ चि वीरियप्पवायं, तस्स वि सत्तरि पयसयसहस्साणि । चउत्थं अत्थिणत्थि-
 प्पवायं, जं लोए जधा वा अत्थि जधा वा णत्थि अथवा सियवादाभिप्पायतो तदेवास्तितनास्तीत्येवं प्रवदतीति अत्थिणत्थि-
 प्पवायं भणियं, तं पि पदपरिमाणतो सट्ठि पदसयसहस्साणि । पंचमं णाणप्पवादं ति तम्मि मत्तिणाणादिपंचकस्स सभेयपरू-
 वणा जम्हा क्या तम्हा णाणप्पवायं, तम्मि पदपरिमाणं एगा कोडी एगपदूणा । छट्ठं सन्वदव्वादं, सन्व-संजमो सन्वव-
 यणं वा तं सन्वं अत्थ सभेयं सपडिक्खं च वन्निज्जइ तं सन्वदव्वादं तस्स पदपरिमाणं एगा पयकोडी छप्पयाहिया ।
 सत्तमं आयप्पवादं आय चि आत्मा, सोऽणगहा जत्थ णयदरिसणेहि वन्निज्जइ तं आयप्पवायं, तस्स वि पदपरिमाणं छ-
 व्वीसं पदकोडीओ । अट्ठमं कम्मप्पवायं णाणावरणादियं अट्ठविहं कम्मं पयत्तिठित्तिअणुभागपदेसादिएहि भेदेहि अन्नेहि य

सिद्धा
सव्वट्टे लक्खा

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सिद्धा एत्थिया, सव्वट्टं गया एत्थिया
लक्खा, एवं पि असंखेज्जा पुरिसजुगा
सिद्धा, एसा बीया ।

अओ परं-“तेण परं दुलक्खादी, दो दो ठाणा य समग वच्चांति सिवगतिसव्वट्टेहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥
दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वट्टे एवं तिलक्ख चउ पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥” ।

सिद्धा लक्खा
सव्वट्टे लक्खा

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

सिद्धा एत्थिया लक्खा सव्वट्टेऽवि गया एत्थिया लक्खा एवं जाव असंखेज्जा आवलियादुगाइएगुत्तरा दोऽवि गच्छंति,
आवलिया दूरगमणओ पंचासइमे ठाणे चिहंति, तथा गंडिया । अतः परं चत्तस्रो गण्डिका एकोत्तरिकादिकाः प्रदर्शयन्ते-
“सिवगतिसव्वट्टेहिं, चित्तंतरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगादि बिउत्तरा बितिया ॥९॥ततिएगादितिउत्तरा तिगमादि-
बिउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धिको, दोनि य सव्वट्टसिद्धिम्मा ॥१०॥ततो तिन्निणरिंदा, सिद्धा चचारि होंति सव्वट्टे । इय जाव
असंखेज्जा, सिवगतिसव्वट्टसिद्धेहिं ॥११॥”

शिवगती

सर्वार्थे

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चिंतंरगंडिया एगाइ
एगुत्तरिया पढमा गेया ।

“ताहे विउत्तराए, सिद्धिको तिन्नि होति सव्वहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्ज दोण्णि ति ॥ १२ ॥”

सिद्धा एतिया

सव्वहे एतिया

एवं जाव असंखेज्जा एगादिविउत्तरा
चित्तिया चिंतंरगंडिया ।”

“एग चउ सत्त

सिद्धा एतिया

सव्वहे एतिया

दसगं, जाव असंखेज्ज होति ते दोऽवि । सिवगंतिसव्वहेहि, ति उत्तराए मुण्येव्वा ॥ १३ ॥”

एवं जाव असंखेज्जा चिंतंरगंडिया
एगादि तिउत्तरा तइया ।

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

ततंश्चतुर्था ज्ञ्यादिका इत्यादि विषमोत्तरप्रक्षेपा एकोनत्रिंशत्त्रिकान् संस्थाप्य निदर्शयन्ते “ताहे तियगाइविसमुत्तराए
अउणतीसं तु तियग ठावेतु । पढमे णत्थि उक्खेवो, सेसेसु इमो भवे खेवो ॥ १४ ॥ दुग पण गवगं तेरस सत्तरस दुवीस छच्च
अडेव । बारस चोइस तह अट्टवीस छ्व्वीस पणुविसा ॥ १५ ॥ एकारस तेवीसा, सीयाला सत्तरि सत्तहत्तरिया । इग दुग
सत्तासीई, एगुत्तरमेव बावट्टी ॥ १५ ॥ अउणत्तरि चउवीसा, छायाल संयं तहेव छ्व्वीसा । एए रासिक्खेवा, तिगअंतंतां जहा
कमसो ॥ १७ ॥ सिवगंतिसव्वहेहि, दो दो ठाण विसमुत्तरा गेया । जावुणतीसट्टाणे, उणतीसं पुण छ्व्वीसाए ॥ १८ ॥”

भणितं, एवं तिरश्चकरादिगण्डियास्तु वि । 'चिन्तरगण्डियं' चि चित्रा इति अनेकार्था अन्तरे इति उसभअजियन्तरे वा दिट्ठा गण्डिया इति खडं, अतो चिन्तरगण्डिका दिट्ठा, तासिं परूवणा पुव्वायरिएहिं इमा निदिट्ठा--'आदिच्चजसादीणं, उसभस्स परंपरा नरवर्हणं । समरसुताण सुबुद्धी, इणमो संखं परिकेहई ॥१॥ चोइस लक्खा सिद्धा, निवर्हणको य होइ सव्वडे । एवकेके ठाणे, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥२॥ पुणरवि चोइस लक्खा, सिद्धा निवर्हण दोब्बि सव्वडे । दुगठाणेऽवि असंखा, पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥३॥ जाव य लक्खा चोइस, सिद्धा पणास होंति सव्वडे । पनासडाणेऽवि य, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उ ठाणा, सव्वडं केव जाव पनासा । एकेकंतरठाणे, पुरिसजुगा होंतिऽसंखेज्जा ॥५॥ इमा एतासिं ठवणा ॥

एवं जाव असंखेज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा,

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	१०	१०	५०

एतिया लक्खा सिद्धा.

एतिया सव्वडे.

अतो परं--' विवरीयं सव्वडे, चोइस लक्खा उ निव्वुतो एगो । सव्वेव य परिवाडी, पनासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥

एतिया सिद्धा

सव्वडे एतिया लक्खा.

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

एवमपि असंखिज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा.

“तेण परं दुलक्खादी, दो दो ठाणा य समग वच्चन्ति । सिवणातिसव्वडेहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वडे । एवं तिलक्ख चतु पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ ” ठवणा—

सिद्धा लक्ष्मा

सव्वहे लक्ष्मा.

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

“सिवगतिसव्वहेहिं, चिंतंरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगाइविउत्तरा बितिया ॥ ९ ॥ ततिएगाइ-
तिउत्तरा, तिगमाइविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धेको, दोण्णि य सव्वहुसिद्धम्मि ॥ १० ॥ ततो तिण्णि नरिंदा, सिद्धा
चचारि होंति सव्वहे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वहुसिद्धेहिं ॥ ११ ॥ ” ठवणा—(पढमा गंडिका)

एतिया सिद्धा

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एतिया सव्वहे.

एवं असंखेज्जा चिंतंरगंडिया
एगाइएगुत्तरा पढमा णेया ।

“ताहे विउत्तराए, सिद्धेको तिन्नि होंति सव्वहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोण्णि ति ॥ १२ ॥ ” ठवणा—(वितिया)

एतिया सिद्धा

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एतिया सव्वहे.

एवं असंखेज्जा एगादिविउत्तरा
वितिया चिंतंरगंडिया ।

“एग चउ सत्त दसगं, जाव असंखेज्जा होंति ते दोऽवि सिवगतिसव्वहेहिं, तिउत्तराए मुणेत्तव्वा ॥ १३ ॥ ” ठवणा (ततिया)

एतिया सिद्धा.

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एतिया सव्वहे

एवं जाव असंखेज्जा एगादितिउत्तरा ततिया
चिंतंरगंडिया, सेसे गाहाणुसारेण णेतव्वं जाव
असंखेज्जा ।

भाषितं, एवं तित्थकरादिगंडियासु वे । 'चित्तंतरगंडिय' चि चिजा इति अनेकार्थी अंतरे इति उसभअजिधंतरे ता दिट्ठा गंडिया इति खंडं, अतो चित्तंतरगंडिका दिट्ठा, तासिं परूवणा पुव्वायरिएहिं इमा निदिट्ठा—“आदिच्चजसादीणि, उसभरस्स परंपरा नरवईणं । सगरसुताण सुबुद्धी, इणमो संखं परिकहेई ॥१॥ चोइस लकखा सिद्धा, निवईणको य हेइ सव्वइ । एवकेके ठाणे, पुरिसजुगा होंतिउसंखेज्जा ॥२॥ पुणरवि चोइस लकखा, सिद्धा निवईण दोअि सव्वइ । हुगठाणेअवि असंखा, पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥३॥ जाव य लकखा चोइस, सिद्धा पण्णास होंति सव्वइ । पन्नासट्ठाणेअवि य, पुरिसजुगा होंतिउसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उ ठाणा, सव्वइ चैव जाव पन्नासा । एकेकंतरठाणे, पुरिसजुगा होंतिउसंखेज्जा ॥५॥ इमा एतासिं ठवणा ॥

एवं जाव असंखेज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा,

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०	५०	५०

एतिया लकखा सिद्धा.

एतिया सव्वइ.

अतो परं—“ विवरीयं सव्वइ, चोइस लकखा उ निवुतो एणो । सव्वेव य परिवाडी, पन्नासा जाव सिद्धीए ॥ ६ ॥

एतिया सिद्धा

सव्वइ एतिया लकखा.

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

एवमपि असंखिज्जा

पुरिसजुगा सिद्धा.

“ तेण परं हुलकखादी, दो दो ठाणा य समग वच्चाति । सिधगतिसव्वइहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लकखा सिद्धीए, दो लकखा नरवतीण सव्वइ । एवं तिलकख चतु पंच, जाव लकखा असंखेज्जा ॥ ८ ॥ ” ठवणा—

सिद्धा लक्षणा
सव्वट्टे लक्षणा.

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

एतेऽपि लक्षणा सिद्धा, एवं जाव असंखेज्जा
आबलिया दुगादिएगुत्तरा दोऽपि गच्छति ।

“सिवगतिसव्वट्टेहिं, चित्तंरगंडिया तओ चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगाइविउत्तरा वितिया ॥ ९ ॥ ततिएगाइ-
तिउत्तरा, तिगमाइविउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धेको, दोण्णि य सव्वट्टिसिद्धम्मि ॥ १० ॥ ततो तिण्णि नरिदा, सिद्धा
चचारि होंति सव्वट्टे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वट्टिसिद्धेहिं ॥ ११ ॥” ठवणा—(पढमा गंडिकां)

एतिया सिद्धा
एतिया सव्वट्टे.

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चित्तंरगंडिया
एगाइएगुत्तरा पढमा णेया ।

“गाहे विउत्तराए, सिद्धेको तिजि होंति सव्वट्टे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोण्णि चि॥१२॥” ठवणा—(वितिया)
एतिया सिद्धा
एतिया सव्वट्टे.

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एवं असंखेज्जा एगादिविउत्तरा
वितिया चित्तंरगंडिया ।

“एग चउ सत्त दसंभं, जाव असंखेज्जा होंति ते दोऽपि सिवगतिसव्वट्टेहिं, तिउत्तराए मुणेत्तवा॥१३॥” ठवणा (ततिया)

एतिया सिद्धा.
एतिया सव्वट्टे

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एवं जाव असंखेज्जा एगादितिउत्तरा ततिया
चित्तंरगंडिया, सेसे गाहाणुसारेण णेतव्वं जाव
असंखेज्जा ।

“ताहे तिथगाद्विसमुत्तराए अउणतीस तु तिथग ठावेउं । पढमे नत्थि उ खेवो, सेसेसु इमो भवे खेवो ॥१४॥ दुग पण नवगं तेरस, सत्तरस दुवीस छच्च अहेव । बारास चोइस तह अदुवीस छव्वीस पणुवीसा ॥१५॥ एकारस तेवीसा, सीयाला सतरि सत्तहत्तरिया । इग दुग सचासीई, एयुत्तरमेव बावट्टी ॥ १६ ॥ अउणत्तरि चउवीसा, छायाल सयं तहेव छव्वीसा । एए रासिक्खेवा, तिगअंतता जहाकमसो ॥ १७ ॥ सिवगतिसव्वहेहिं, दो दो ठाण विसमुत्तरा नेया । जाव उणतीसट्टाणे, उणतीसं पुण छवीसाए ॥ १८ ॥ ” ठवणा—

सिवगति सव्वहे.

३	८	१६	२५	११	१७	२९	१४	५०	८०	५	७४	७२	४९	२९
५	१२	२०	९	१५	३१	२८	२६	७३	४	९०	६५	२७	१०३	०

सिवगति सव्वहे.

२९	३४	४२	५१	३१	४३	५५	४०	७६	१०६	३१	१००	९८	७५	५५
३१	३८	४६	३५	४१	५७	५४	५२	९९	३०	११६	९१	५३	१२९	०

एवं जाव असंखेज्जा । “ विसमुत्तरा य पढमा, एवमसंखविसमुत्तरा णेया । सव्वत्थ उवि अतिल्लं, अण्णाए आदिमं ठाणं ॥ १९ ॥ अउणतीसं वारे, ठावेतुं नत्थि पढम उक्खेवो । सेसे अडवीसाए, सव्वत्थ दुगाइउक्खेवो ॥ २० ॥ सिवगति पढमादीए, वितियाए तह य होति सव्वहे । इय एणांतरियाई, सिवगतिसव्वट्टठाणाई ॥ २१ ॥ एवमसंखेज्जाओ, चित्तंतर गंडिया उ णेतव्वा । जाव जियसत्तुराया, अजितजिणपिता समुत्पण्णा ॥२२॥ एवं गाहाहिं चित्तंतरगंडिया सम्मत्ता । ‘चूल’

सि-सिहरं दिद्विवाते ङं परिकम्मसुत्ते पुव्वअणुयोगे य ण भणितं तं चूलासु भणितं, ता य चूलाओ आदिल्लपुव्वाण चउण्हं
 वे चूलवत्थु भणित्ता ते चेव सव्वुवरि ठवित्ता, पठिज्जंति य, अतो ते सुयपव्वयचूला इव चूला, तेसिं जहक्कमेण संखा-चत्तु
 वारस अट्ट दस य, भवंति चूडा चउण्हपुव्वाणं । एए य चूलवत्थु, सव्वुवरिं किल पठिज्जंति ॥ १ ॥ संखेज्जा वत्थु पणु-
 वीसुत्तरा दो सत्ता संखेज्जा चूलवत्थु चि चत्तुतीसं ॥

वृत्तिः— ' से किं तं ' इत्यादि, दृष्टयो-दर्शनानि वदनं वादः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः दृष्टीनां वा पातो यत्रासौ
 दृष्टिपातः सर्वनयदृष्टय एवेहाख्यायन्त इत्यर्थः । तथा चाह-दृष्टिवादेन दृष्टिपातेन दृष्टिवादे दृष्टिपाते वा सर्वभावप्ररूपणा
 आख्यायते । ' से समासओ पंचविहे पन्नत्ते ' इत्यादि, सर्वाभिदं प्रायो व्यवच्छिन्नं तथापि लेशतो यथागतसंप्रदायं किञ्चिद्
 व्याख्यायते इति, तत्र यत्रादिग्रहणयोभ्यतासंपादनसमर्थानि परिकर्माणि गणितपरिकर्मवत् तं च परिकम्मसुयं सिद्धसेणियादि-
 परिकम्ममूलभेदतो सत्तविहं, उत्तरभेदतो तेरासीतिविहं माउगपदानि, एवं च सव्वं मूलुत्तरभेदं सुत्तथतो वोच्छिन्नं यथागत-
 संप्रदायं वा वाच्यं, एएसिं परिकम्माणं छआदिमा य परिकम्मा ससमइया चेव गोसालगपवात्तिया, आजीवगपासंडिसिद्धं-
 तसएणं पुण चुयअच्चुयसेणिया परिकम्मसाहिया सत्त पन्नविज्जंति । इयाणिं परिकम्मे णयत्तित्ता-णेगामो दुविहो संगहितो
 असंगाहियो य, संगहिओ संगह पविट्ठो, असंगाहियो ववहारं, तमहा संगहो ववहारो ऋजुसुत्तो सहादिया य एको एवं चउरो
 । एतेहिं चउहिं णएहिं छ ससमइयाइं परिकम्माइं चित्तिज्जंति, अतो भणियं-छ चउक्कणया भवंति, ते चेव आजीविया
 सया भणिया, कम्हा ? उच्यते-जम्हा ते सव्वं जगत् ज्यात्तकभिच्छंति यथा जीवोज्जीवो जीवाजीवो, लोए अलोए लो-

या लोए, संते असंते संतासंते, एवमादि, णयच्चिताए ते तिविहं णयमिच्छंति, तं जहा-द्व्वद्धितो पज्जवद्धितो उभयद्धितो, अथो भणियं 'सत्त तेरासियाहं'ति सत्त परिकम्महाइं तेरासियपासंडत्था तिविहाए णयच्चिताए चित्तयतीत्यर्थः, 'से तं परिकम्मं' ति निगमनं । 'से किं तं सुत्ताहं ?' 'सुत्ताहं उज्जुसुयादियाहं वावीसं भवंति' इह सर्वद्रव्यपर्यायनयाद्यर्थसूचनात् सूत्राणि, अमु-
न्यापि च सूत्रार्थतो व्यवाच्छिन्नान्येव यथाऽऽगतसंप्रदायतो वा वाच्यानि, एतानि चैव वावीसं सुत्ताहं विभागतो अट्टासीति हवंति, कहं ? उच्यते--' इच्चंयाहं वावीसं सुत्ताहं छिन्नछेदणयाहं ससमयसुत्तपरिवाडीए ' चि सुत्तं, एत्थं जो णओ सुत्तं छिन्नं छेदण इच्छइ सो छिन्नछेदणयो, जहा--' धम्मो मंगलमुक्किहं ' ति सिलोगो सुत्तत्थओ पत्तेयं छेदण ठिओ ण वितियादि-
सिलोए अवेक्खइ प्रत्येकं कलिपत्तपर्यंत इत्यर्थः, एयाणि एवं वावीसं ससमया सुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठित्ताणि, तथा इच्चेइ-
याहं वावीसं सुत्ताहं आच्छिन्नछेदणइयाहं आजीवियसुत्तपरिवाडीए सुत्ताणि ठियाणि सुत्तमेव इह जो णओ सुत्तं आच्छिन्नं छेदण इच्छइ सो आच्छिन्नछेदणओ, जथा-'धम्मो मंगलमुक्किहं' ति सिलोगो, एस चैव अत्थओ वितियादासिलोगमवेक्खमाणो
त्ति चित्तियादिया य पढमं ति अन्योऽन्यसापेक्षा इत्यर्थः । एयाणि वावीसं आजीवियगोसालपवत्तियपासंडपरिवाडीए अक्खर-
रणणविभागाड्डियाणि वि अत्थतो अब्बोन्नमवेक्खमाणानि हवंति, ' इच्चंताहं ' इत्यादि सुत्तं, तत्थ ' तिकणइयाहं ' ति नयान्नि-
काभिप्रायताश्चिन्त्यन्त इत्यर्थः । त्रैयायिकाश्वाजीविका एवोच्यन्ते । तथा ' इच्चंताहं ' इत्यादि सूत्रं, एत्थ ' चउकणइयाहं ' ति
नयचतुष्काभिप्रायताश्चिन्त्यन्त इति भावना । 'एवमेवे'त्यादि सूत्रं, एवं चतुरो वावीसाथो अट्टासीति सुत्ताहं भवंति, 'से तं सु-
त्ताहं' ति निगमनवाक्यं । 'से किं तं पुव्वगतं' इत्यादि क्रमहा पुव्वगतं उच्यते जम्हा तित्थगरो तित्थपक्वत्तणकाले गण-

धराण सव्वसुत्ताधारत्तणतो पुव्वं पुव्वगयसुत्तत्थं भासह तम्हा पुव्वं चि भणिया, गणधराणुण सुत्तरयणं करेत्ता आयारादि-
 क्रमेण रयंति ठवोति म्, अन्नायरियमतेणं पुण पुव्वगयसुत्तत्थो पुव्वं अरहया भासिओ गणधरोहि वि पुव्वगयं सुयं च्चैव पुव्वं
 रहयं पच्छा आयारादि । चोदक आह-णणु पुव्ववावरविरुद्धं, कम्हा ? जम्हा आयारणिज्जुत्तीए भणियं-- सव्वेसिं आयारो
 गाहा, सत्यम्, उक्तम्, किंतु सा ठवणा, इमं पुण अक्खररयणं पडुच्च भणियं पूर्वं पूर्वाणि कृतानीत्यर्थः; ताणि य उप्पाय-
 पुव्वादीणि चोदस पुव्वाणि पन्नत्ताणि । पढमं उप्पायपुव्वं, तत्थ सव्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पायभावमंगीकाउं पन्नवणा
 कया, तस्स य पयपरिमाणं एणा पयकोडीओ । वितियं अग्गेणीयं, तत्थ वि सव्वदव्वाण पज्जवाण य सव्वजीवविसेसाण य
 अग्गं-परिमाणं वन्निज्जाति चि अग्गेणीयं, तस्स पयपरिमाणं छब्जतिं पयसयसहस्साणि । ततियं वीरियपवायं, तत्थ वि
 अजीवाणं जीवाण य सकम्मेतरं वीरियं पवदइ चि वीरियप्पवायं, तस्स वि सत्तरि पयसयसहस्साणि । चउत्थं अत्थिणत्थि-
 प्पवायं, जं लोए जथा वा अत्थि जथा वा णत्थि अथवा सियवादाभिप्पायतो तदेवास्तिनास्तीत्येवं भवदतीति अत्थिणत्थि-
 प्पवायं भणियं, तं पि पदपरिमाणतो सद्धिं पदसयसहस्साणि । पंचमं गाणप्पवादं ति तम्मि मात्तिणाणादिपंचकस्स सभेयपरू-
 वणा जम्हा कया तम्हा णाणप्पवायं, तम्मि पदपरिमाणं एणा कोडी एणपदूणा । छट्ठं सव्वचप्पवादं, सव्वचं-संजमो सव्वच-
 यणं वा तं सव्वचं जत्थ सभेयं सपडिकखं च वन्निज्जइ तं सव्वचप्पवायं तस्स पदपरिमाणं एणा पयकोडी छप्पयाहिया ।
 सत्तमं आयप्पवादं आय ति आत्मा, सोऽण्णेगहा जत्थ णयदरिसणेहि वन्निज्जइ तं आयप्पवायं, तस्स वि पदपरिमाणं छ-
 व्वीसं पदकोडीओ । अट्ठमं कम्मप्पवायं गाणावरणादियं अट्ठविहं कम्मं पयात्तिटितिअणुभागपदेसादिएहि भेदेहि अबेहि य

उत्तररभेदेहि जत्थ वणिणज्जइ तं कम्मएववायं, तस्स वि पयपरिमाणं एणा पयकोडी असीति च पयसहस्सा भवंति । नवमं पच्चकखाणं, तमिंम सव्वपच्चकखाणसरूवं वन्निज्जति चि, अतो पच्चकखाणएववायं, तस्स य पदपरिमाणं चउरसीति पयसय सहस्साणि भवंति । दसमं विज्जाणुएववायं, तत्थ अणेमे विज्जातिसया वणिणता, तस्स य पदपरिमाणं एणा पयकोडी दस पयसयसहस्सा । एकारसमं अवंझं ति वंझं णाम णिफ्फलं, ण वंझमवंझं सफलमित्यर्थः, सव्वे णाणतवसंजमजोगा सफला वन्निज्जति अप्पसत्था य पमादादिया सव्वे असुहफला वन्निया, अतो अवंझं, तस्स वि पयपरिमाणं छव्वीसं पदकोडीओ । बारसमं पाणाडं, तत्थ वि आडं प्राणविधानं सव्वं समेयं अत्ते य प्राणा वणिणता, तस्स पयपरिमाणं एणा पयकोडी छप्पन्नं च पदसयसहस्सा । तेरसमं किरियाविसालं, तत्थ कायकिरिया हिंसादओ विसालं ति समेया संजमकिरियाओ वंधकिरिया विहाणा य, तस्स पदपरिमाणं णव कोडीओ । चोइसमं लोगविंदुसारं, तं च इम्ममि लोए सुतलोए वा विंदुमिव अक्खरस्स सव्वुत्तमं सव्वक्खरसानिवायपरितत्तणओ लोगविंदुसारं भाणियं, तस्स य पयपरिमाणं अद्धतेरस पयकोडीओ । से तं पुव्वगते । ' से किं तं ' इत्यादि, अनुरूपोऽनुक्कला वा योगोऽनुयोगः सूत्रस्य निजेनाभिधेयेन सार्धमनुरूपः संबन्ध इत्यर्थः, स च द्विविधः प्रश्नसः--तद्यथा- मूलप्रथमानुयोगश्च गण्डिकानुयोगश्च । ' से किं तं ' इत्यादि, इहैकवक्तव्यताप्रणयनान्मूलं तावतीर्थकराः तेषां प्रथमं-सम्यक्त्वावासिलक्षणपूर्वभवादिगोचरोऽनुयोगो मूलप्रथमानुयोगः, तथा चाह-' मूलपदमाणुयोगेण ' इत्यादि, सूत्रसिद्धं यावत् ' से तं मूलपदमाणुयोगे ' । से किं तं ' इत्यादि, इहैकवक्तव्यताधिकादानुगता गण्डिका उच्यन्ते, तासामनुयोगोऽर्थकथनविधिर्गण्डिकानुयोगः, तथा चाह--' गण्डियाणुयोगेण ' इत्यादि, तत्थ कुलगरगण्डियासु कुलगराणं विमल-

वाहणादीणं पुण्वजम्मणामादि कहिज्जइ, एवं सेसासु वि अभिधाणवसतो भावेयच्चं जावचितंतरगण्डियाओ, चित्राः--अने-
कार्या अन्तरे--ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे गण्डिका एकवक्तव्यताधिकारानुगताः, तत्रश्च ता अन्तरगण्डिकांश्च चित्रान्तरगण्डिकाः,
एतदुक्तं भवति--ऋषभाजिततीर्थकरान्तरे तद्वंशजभूपतीनां शेषंगतिगमनव्युदासेन शिवगतिगमनानुत्तरोपपातप्राप्तिपादि-
काश्चिन्नान्तरगण्डिका इति । एयासिं परूवणे पुव्वायारिएहिं इमो विही दिट्ठो--' आदिच्चजसार्हणं, उसभस्स परंपरा णरव-
तीणं । सगरसुताण सुवुद्धी इणसो संखं परिकहेइ ॥१॥ चोइस लक्खा सिद्धा, णिवर्हीणिको य होति सव्वडे । एकेकट्टाणे पुण
पुरिसजुगा होतिउसंखेज्जा ॥ २ ॥ पुणरवि चोइस लक्खा, सिद्धा निवतीण दोन्नि सव्वडे । दुगठाणेजवि असंखा, पुरिस-
जुगा होति णायव्वा ॥ ३ ॥ जाव य लक्खा चोइस, सिद्धा पन्नास होति सव्वडे । पन्नास ट्टाणेजवि तु, पुरिसजुगा होति-
उसंखेज्जा ॥ ४ ॥ एयुत्तरा उट्टाणा, सव्वडे चैव जाव पन्नासा । एकेकंतरट्टाणे, पुरिसजुगा होतिउसंखेज्जा ॥ ५ ॥ ”
इमा य एयासिं ठवणा, एत्तिया लक्खा सिद्धिगया एत्तिया सव्वट्टगया, एवं जाव असंखा पुरिसजुगा सिद्धा, एसा पट्टमा-

सिद्धा लक्खा

सव्वडे

१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
									५०

अथो परं--“ विवरीयं सव्वडे, चोइस लक्खा उ णिव्वुतो एणो । सव्वेवि य परिवाडी, पन्नासं जाव सिद्धीए ॥६॥

सिद्धा

सव्वट्टे लक्खा

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	५०
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४

सिद्धा एत्थिया, सव्वट्टं गया एत्थिया लक्खा, एवं पि असंखेज्जा पुरिसज्जुणा सिद्धा, एसा वीया ।

अनुयोगः

अथो परं-“तेण परं दुलक्खादी, दो दो ठाणा य समग वञ्चंति सिवगतिसव्वट्टेहिं, इणमो तेसिं विही होइ ॥ ७ ॥ दो लक्खा सिद्धीए, दो लक्खा नरवतीण सव्वट्टे एवं तिलक्ख चउ पंच, जाव लक्खा असंखेज्जा ॥ ८ ॥” ।

सिद्धा लक्खा

२	३	४	५	६	७	८	९	१०
२	३	४	५	६	७	८	९	१०

सव्वट्टे लक्खा

सिद्धा एत्थिया लक्खा सव्वट्टेज्जि गया एत्थिया लक्खा एवं जाव असंखेज्जा आवलियादुगाइएगुत्तरा दोऽवि गच्छंति, आवलिया दूरगमणथो पंचासइमे ठाणे चिट्ठंति, तइया गंडिया । अतः परं चतस्रो गण्डिका एकोत्तरिकादिकाः प्रदश्यन्ते-“सिवगतिसव्वट्टेहिं, चित्ततराण्डिया तथो चउरो । एगा एगुत्तरिया, एगादि विउत्तरा वित्तिया॥९॥ततिएगादित्तित्तारा त्तिगमादि-विउत्तरा चउत्थेयं । पढमाए सिद्धिको, दोवि य सव्वट्टसिद्धम्मि॥१०॥ततो तिन्नि णरिदा, सिद्धा चचारि-होति सव्वट्टे । इय जाव असंखेज्जा, सिवगतिसव्वट्टसिद्धेहिं ॥११॥” ।

शिवगात्री

सर्वाथ

१	३	५	७	९	११	१३	१५	१७	१९
२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०

एवं असंखेज्जा चितंतरगंडिया एणाइ
एगुत्तरिया पढमा णेया ।

एवं असंखेज्जा दोणिण ति ॥ १२ ॥ ”

“ताहे विउत्तराए, सिद्धिको तिचि होंति सब्बहे । एवं पंच य सत्त य, जाव असंखेज्जा दोणिण ति ॥ १२ ॥ ”

सिद्धा एतिया

सवडे एतिया

१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७
३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९

एवं जाव असंखेज्जा एणादिविउत्तरा
चितिया चितंतरगंडिया । ”

एवं जाव असंखेज्जा ॥ १३ ॥ ”

“एग चउ सत्त दसरां, जाव असंखेज्जा होंति ते दोजवि । शिवगातिसब्बद्वेहिं, ति उत्तराए सुणेयव्वा ॥ १३ ॥ ”

सिद्धा एतिया

सवडे एतिया

१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	४९	५५
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८

एवं जाव असंखेज्जा चितंतरगंडिया
एणादि तिउत्तरा तइया ।

ततश्चतुर्था ज्यादिका इयादि विषमोत्तरप्रक्षेपा एकोनात्रिंशत्त्रिकान् संस्थाप्य निदर्शयन्ते । “ताहे तियगाइविसमुत्तराए

अउणतीसं तु तियण ठावेतु । पढमे णत्थि उक्खेवो, सेसेसु इमो भवे खेवो ॥ १४ ॥ दुग पण णवगं तेरस सत्तरस दुवीस छच्च

अट्टेव । बारस कोइस तह अट्टवीस छव्वीस पणुविसा ॥ १५ ॥ एकारस तेवीसा, सीयाला सत्तरि सत्तहत्तरिया । इण दुग

सत्तासीई, एगुत्तरमेव वावट्टी ॥ १५ ॥ अउणत्तरि चउवीसा, जयाल सयं तहेव छव्वीसा । एए रासिकखेवा, तिगअंततां जहा

क्रमसो ॥ १७ ॥ शिवगातिसब्बद्वेहिं, दो दो ठाण विसमुत्तरा णेया । जावुणतीसट्टाणे, उणतीसं पुण छव्वीसाए ॥ १८ ॥ ”

सिद्धा एतियां

सव्वडे एतिया

३	८	१६	२५	११	१७	२९	१४	५०	८०	५	७४	७२	४९	२९
५	१२	२०	९	१५	३१	२८	२६	७३	४	९०	६५	२७	१०३	०

सिद्धा एतिया

सव्वडे एतिया

२९	३४	४२	५१	३७	४३	६५	४०	७६	१०६	३१	१००	९८	७५	५५
३१	३८	४६	३५	४१	५७	५४	५२	९९	३०	११६	९१	५३	१२९	०

सिवगतौ सिद्धा एतिया सव्वडे एतिया पुणोऽवि सिवगतौ सव्वडुसिद्धौ तु एवं पुनः पंचपंचाशदादौ कृत्वा एको-

नत्रिशत्स्थानानि संस्थाप्य द्वयादिप्रक्षेपन यावत् पश्चिमस्थाने एकाशीतिर्भवति । “ विसमुचरा य पढमा, एमसंखविसमुचरा

णया । सव्वत्थ वि अंतिल्लं, अण्णाए आदिसं ठाणं ॥ १९ ॥ अउणत्तीसं वारे, ठावेउं णत्थि पढमउक्खेवो । सेसे अडवीसाए

सव्वत्थ दुगादि उक्खेवो ॥ २० ॥ सिवगति पढमादीए, वितियाए तह य होति सव्वडे । इय एगंतरियाहं, सिवगतिसव्वडु-

ठाणाहं ॥ २१ ॥ एवमसंखेज्जाओ, चितंतरगंडिया उ णेयन्वा । जाव जियसतुराया, अजितजिणपिता समुप्पणो ॥ २२ ॥”

अनेन उत्तरा असख्येयाश्चित्रान्तरगण्डिका ज्ञेयाः । सेसं गाहाणुसारेण नेयन्वं जाव असंखेज्जा, एवं गाहाहिं चितंतर-

गंडियाओ समत्ताओ । शेषं निगदसिद्धं यावत् ‘सेतं अणुओगे ।’ ‘से किं तं’ इत्यादि, चूडा-इव चूडा, इह दृष्टिवादे परि-

कर्मस्वप्नपूर्वानुयोगेऽनुक्तार्थसंग्रहपरा श्रंथपद्धतयश्चूडा इति, एताश्चाद्यानां चतुर्णामेव पूर्वाणां भवन्ति, न शेषाणामिति, अत्र एवाह—‘ आदिह्यणं ’ इत्यादि, संख्याताः । संप्रति पूर्वार्णामियं यथासञ्ज्वयं “चउ वारस अट्ट दस य, हवंति चूडा चउण्ह पुव्वाणं । एए य चूलवत्थु, सव्वुवरिं किल पढिज्जंति ॥१॥ शेषमानिगमनं स्वप्नसिद्धमेव, नवरं ‘संखेज्जा वत्थु’ चि पणुवी सुत्तराणि दो सयाणि ‘संखेज्जा चूलवत्थु’ चि चउचीसं । साम्प्रतमोषतो द्वादशाङ्गविषयमेव दशयथाह—

इच्चयंमिं हुवालसंगे गणिपिडगे अणंता भावा अणंता अभावा अणंता हेऊ अणंता अहेऊ अणंता कारणा अणंता अकारणा अणंता जीवा अणंता अजीवा अणंता भवसिद्धिया अणंता अभवसिद्धिया अणंता सिद्धा अणंता असिद्धा पणत्ता—“ भावमभावा हेऊमहेऊ कारणमकारणे चैव । जीवाऽजीवा भविअमभविआ सिद्धा असिद्धा य ॥ १ ॥ इच्चैअं हुवालसंगं गणिपिडगं तीए काले अणंता जीवा आणाए विराहिता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरिअट्टिसु, इच्चैअं हुवालसंगं गणिपिडगं पडुण्णकाले परिता जीवा आणाए विराहिता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरिअट्टिसु, इच्चैअं हुवालसंगं गणिपिडगं अणगए काले अणंता जीवा आणाए विराहिता चाउरंतं संसारकंतरं अणुपरिअट्टिसंति । इच्चैयं हुवालसंगं गणिपिडगं तीए काले अणंता जीवा आणाए आरा-

हिता चाउरतं संसारकन्तारं वीर्ह्वहंसु, इच्चैअं दुवालसंगं गणिपिडिगं पडुण्णकाले परिता जीवा
 आणए आराहिता चाउरतं संसारकन्तारं वीर्ह्वयन्ति, इच्चैयं दुवालसंगं गणिपिडिगं अणणए काले
 अणतां जीवा आणए आराहिता चाउरतं संसारकन्तारं वीर्ह्वहस्सन्ति । इच्चैअं दुवालसंगं गणि-
 पिडिगं न कयाइ नासी, न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ । भुविं च भवइ अ भविस्सइ
 अ, धुवे निअए सासए अक्खए अवए अवड्डिए निच्चै, से जहा नामए पंचत्थिकाए न कयाइ नासी,
 न कयाइ नत्थि, न कयाइ न भविस्सइ, भुविं च भवइ अ, भविस्सइ अ, धुवे नियए सासए अक्खए
 अवए अवड्डिए निच्चै, एवमेव दुवालसंगे गणिपिडिगे न कयाइ नासी न कयाइ नत्थि, न कयाइ
 न भविस्सइ, भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ, धुवे निअए सासए अक्खए अवए अवड्डिए निच्चै ।
 से समासओ चउविहे पन्नत्ते, तं जहा—द्व्वओ खित्तओ कालओ भावओ, तत्थ द्व्वओ णं सुअ-
 नाणी उवउत्ते सव्वद्व्वाहं जाणइ पासइ, खित्तओ णं सुअनाणी उवउत्ते सव्वं खेतं जाणइ पासइ,
 कालओ णं सुअनाणी उवउत्ते सव्वं कालं जाणइ पासइ, भावओ णं सुअनाणी उवउत्ते सव्वे भावे
 जाणइ पासइ (सू० ५७)

श्रुणिः—‘अणंता भाव’ चि भवनं भूतिर्वा भावः, ते य जीवाजीवात्मका अणंता प्रतिबद्धाः ! ‘अणंता अभाव’ चि अ-
 भवनमभावः अभूतिर्वा जहा जीवो अजीवत्तेण अभावो, अजीवो य जीवत्तेण, धडो पडत्तेण पडो य धडत्तेण, एणादि अणंता
 अभावा प्रतिबद्धा । अहवा जे जहा जावहया भावा तेसि पडिवक्खतो तावहया चैव अणंता अभावा भवंति । ‘अणंता हेड’ चि
 पंचदसावयवयणेषु पक्खधम्मसत्तं सपक्खसत्तं, अभिलसितमत्थसाधकं वयणं हेतू भण्णति, अहवा सव्वजुच्चिजुत्तं वयणं हेतू
 भण्णति, अहवा सव्वे जिणवयणपहा हेतू प्रतिपादकत्तणतो णिदोसहेतुवयणं वासुत्तस्स य अणंतगमत्तणतो, एवं अणंता अहेतू
 भणितपडिवक्खतो य अणंता चैव अहेतू । ‘अणंता कारण’ चि कज्जसाधयं कारणं ति, ते य पयोगवीससातो अणंतो भाणि-
 त्त्वा, जं च जस्स असाधकं तं तरस्स अकारणं, जहा चक्कदंडादयो पडस्स, एवं अणंता अकारणा । ‘अणंता जीवा’ इत्यादि
 कंठं । ‘इच्चेयं दुवालसंभं गणिपिडभं तीते काले अणंता जीवा आणाए विराहेत्ता’ इत्यादि, ‘दुवालसंभं गणिपिडभं’ ति
 तिविहं पण्णत्तं-सुत्ततो अत्थतो तदुभयतो य । एसेव आणा तिविहा-सुत्ताणा अत्थाणा तदुभयआणा य, एए एणाडिता
 तहावि अभिधाणतो विसेसो कज्जति-यदाऽऽज्ञाप्यते एभिस्तदाऽऽज्ञा भवति, तंतुभिः पटं व्यय, देवदत्तवत् आज्ञाप्यते यथा
 हितोपदेशत्वेन साज्ञेति । इदाणि एतेसि विराहणा चित्तिज्जाति, जं सुत्ततो दुवालसंभं गणिपिडभं तं अत्थतो अभिनिवेशेण
 अण्णहा पण्णवेंतो ताए अत्थाणाए सुत्तं विराहेत्ता तीते काले अणंता जीवा संसारं भमितपुव्वा गोड्डामाहिलवत्, अहवा
 जं अत्थतो दुवालसंभं गणिपिडभं तं सुत्ततो अभिनिवेशेण अण्णहा पट्टेतो ताए सुत्ताणाए अत्थं विराहेत्ता तीते काले अणंता
 जीवा संसारं भमितपुव्वा जमालिवत्, अहवा आणं ति पंचविहायारायरणसीलस्स गुरुणो हितोवदेसवयणं आणा तमण्णहा

आयस्तेण गणिपिडगं विराधितं भवति, एवं तीए काले अणंता जीवा संसारं भमितपुन्वा । एसो अक्खरसमो अत्थो । इमो अणक्खरसमो आणाए विराहेत्ता इति, जहा छायाए भुंजित्ता गतो, णो छायाए करणभूयाए भुंजित्ता, किंतु छायायां भुत्त्वा गत इति, एवमाज्ञायां विराधनं कत्वा, सा य आणा इमा, इच्चेयं दुवालसंगं गणिपिडगं आणाए विराहेत्ता, सेसं पूर्ववत् । पडुप्पणअणागतेसु वि सुत्तेसु एवं चैव वत्तव्वं, णवरं पडुप्पणं काले परित्ता जीवा इति अणंता असंखेज्जा य ण भवति, साणिगमपुयाणं संखेज्जत्तणतो तिसु आराधणसुत्तेसु एवं चैव वत्तव्वं । 'ण कयाह णासी' इत्यादि, त्रिकाले नास्ति-त्वभावप्रतिषेधकं स्रवं, 'भुवि च' इत्यादि, त्रिकालेऽस्मित्वभावप्रतिपादकं स्रवं । 'ण कयाह णासी' इत्यादि, त्रिकाले नास्ति-भुवं मेवादिचत्, भुवत्तणतो चैव जीवादिणवपदत्थेसु नियुक्तं नियतं जहा लोकवचनं पंचास्तिकार्योविव, णियत्तत्तणतो चैव, 'सासतं' शश्वद्भवतीति शश्वतं, प्रतिसमयावलिकामुहूर्त्तदिनादिविव कालः; सासतत्तणतो वायणादिसु 'अक्खयं' नास्य क्षयोऽक्षयं गज्जासिन्धुप्रवाहेवपि पुण्डरीकहृदवत्, अक्खयत्तणतो चैव 'अव्वयं' नास्य व्ययोऽव्वयं मानुषोत्तराद्बहिः समुद्र-वत्, अव्वयत्तणतो चैव स्वप्नमाणे अवहितं जम्बूद्वीपादिचत्, अवहितत्तणतो चैव सव्वहा चित्तिज्जमाणं निच्चं आकाशवत्-अविनाशीत्यर्थः । अहवा एते भुवादिद्या एग्गहिता । चोदक आह-इच्चैइयं दुवालसंगं भुवादिपदप्ररूपितं किं आणाभोज्झं दिट्ठत्तो वा स भोज्झं ? आचाय आह-जम्हा जिणा अणणहावादिणो तम्हा तेसिं वयणं सव्वं आणातो चैव भोज्झं, काहिं चि दिट्ठत्तोऽवि भोज्झं । इह दुवालसंगसस भुवादिपरुवितत्थसस साधको इमो दिट्ठतो- 'से जहानामते' इत्यादि कंठं । तं च दुवालसंगं सुतं चतुव्विहं दव्वादि, अभिण्णदसपुन्वादिद्याण जाय सुयनाणकेवलीऽन्ते पडुच्च भणितं-दव्वतो णं सुतनाणी

सुतणाणेणोवयुत्तो सुतविणत्तीए सव्वदव्वाणि जाणति पासति य । णणु पासइ चि विरोहो ? उच्यते जम्हा अदिट्ठाण वि मेरुमादियाण सुतनाणपासणत्ताए आगारमालिहइ ण याडिदुं लिखइ, पणवणए य भणिता सुतणाणपासणत्ति ण विरोधो । आरतो पुण जे सुतनाणी ते सव्वदव्वाण पासणतासु भइता, सा य भयणा मतिविसेसतो जाणितव्वा । एवं खेत्तकालभावेसु वि भाणितव्वा । सुतनाणदंसणत्थं भणति—

धृत्तिः—‘इच्चयेभिम्’ इत्यादि, इत्येतस्मिन् द्वादशाङ्गे गणिपिटक इति पूर्ववत्, अनन्ता भावाः प्रज्ञप्ता इति योगः, तत्र भवन्तीति भावाः—जीवादय पदार्थाः, एते च जीवपुद्गलानन्तत्वादनन्ता इति, तथाऽनन्ता अभावाः सर्वभावानामेव पररूपेणासत्त्वात् त एवानन्ता अभावा इति, स्वपरसत्ताभावाभावोभयाधीनत्वात् वस्तुतत्त्वस्य, तथाहि—जीवो जीवात्मना भावोऽजीवात्मना चाभावः अन्यथाऽजीवित्वप्रसङ्गात्, अत्र बहु वक्तव्यं, तत्तु नोच्यते गमनिकामात्रत्वात् आरंभस्य । अन्ये तु धर्मापेक्षयाऽनन्ता भावा अनन्ता अभावाः प्रतिवस्त्वस्वित्वनास्वित्वाभ्यां प्रतिबद्धा इति व्याचक्षते । तथाऽनन्ता हेतवः, तत्र हिनोति—गमयति जिज्ञासितधर्मावेशिष्ठानर्थानिति हेतुः, ते चानन्ता वस्तुनोऽनन्तधर्मात्मकत्वात् तत्प्रतिबद्धधर्मविशिष्टवस्तु-गमकत्वाच्च हेतोः सूत्रस्य चानन्तगमपर्यायात्मकत्वादिति । यथोक्तहेतुप्रतिपक्षतोऽनन्ता अहेतवः । तथाऽनन्तानि कारणानि मृत्पिण्डवत्त्वादीनि घटपटादिनिर्वर्तकानि, तथाऽनन्तान्यकारणानि, सर्वकारणानामेव कार्यान्तराकारणत्वात्, न हि मृत्पिण्डः पटं निर्वर्तयतीति । एवं भावाभावाः हेत्वहेतवः कारणाकारणानि, जीवाः-प्राणिनः तथाऽजीवाः द्रव्यशुकादयः, तथा भव्याः-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्ताः, एतेऽनन्ताःप्रज्ञप्ताः तथाऽभव्याः-अनादिपारिणामिकाभव्यभावयुक्ताः एते अनन्ताः प्रज्ञप्ता

इति योगः । तथा सिद्धा अनन्ताः, तथाऽनन्ता असिद्धाः प्रज्ञासाः इति । इह भव्या भव्यानामानन्त्येऽभिहिते अनन्ता असिद्धा इति यत्पुनराभिधानं तत् सिद्धेभ्योऽनन्तगुणव्यापनार्थमिति । साश्रयं द्वादशांशविराधनाराधनानिष्पन्नं त्रैकालिकं फलमुपदर्शयन्नाह 'इच्छेयं' इत्यादि, इत्येतत् द्वादशांशं गणिपटकमतीतकालेऽनन्ता जीवा आज्ञया विराध्य चतुरन्तं संसारकान्तारं अणुपरियद्दिसु'ति अनुपराहृता आसन्, इदं हि द्वादशांशं क्षत्रार्थोभयभेदेन त्रिविधं, ततश्च आज्ञया-सूत्राज्ञयाऽभिनिवेशतोऽन्यथापाठादिलक्षणया विराध्यातीतकालेऽनन्ता जीवाश्चतुरन्तं संसारकान्तारं नारकर्तियेभ्यो नारविधिवदृक्षजालदुस्तरं भवादवी-गहनमित्यर्थः अनुपराहृता आसन् जमालिवत् । अर्थाज्ञया पुनराभिनिवेशतोऽन्यथा प्ररूपणादिलक्षणया गोष्ठामाहिलवत्, उभयाज्ञया पुनः पंचविधाचारपरिज्ञानकरणोद्यतगुर्वादशादिलक्षणया गुरुप्रत्यनीकद्रव्यलिङ्गभार्यनेकश्रमणवत्, अथवा द्रव्यक्षेत्र-कालभावापेक्षयाऽऽगमोक्तानुष्ठानमेवाज्ञा, एतद्विराधनयैवानुपराहृता आसन्, उक्तं च- 'सव्वाधो वि गतीओ अविराहिया-णाणदंसणधरोहि' इत्यादि । 'इच्छेयं' इत्यादि गतार्थमेव, नवरं 'परिता जीवा' इति संख्येया जीवा वर्तमानविशिष्टविरा-धकमनुष्यजीवानां संख्येयत्वात् । अणुपरियद्दिति'ति अनुपरावर्तन्ते भ्रमन्तीत्यर्थः । 'इच्छेयं' इत्यादि, इदमपि भावितार्थ-मेव, नवरं 'अणुपरियाद्दिसंति'ति अनुपरावर्तिष्यन्ते पर्यटिष्यन्तीत्यर्थः । 'इच्छेयं' इत्यादि, इत्येतत् द्वादशांशं गणिपटक-मतीतकालेऽनन्ता जीवा आराध्य चतुरन्तं संसारकान्तारं 'वीतिवहंसु'ति व्यतिक्रान्तवन्तश्चतुर्गतिकसंसारोच्छ्रयनेन मुक्तिम-वाप्ता इत्यर्थः । 'इच्छेयं' इत्यादि गतार्थं, नवरं 'वीतिवयंति'ति व्युत्क्रामन्ति । 'इच्छेयं' इत्यादि गतार्थमेव, नवरं वीति-वहसंति' ति व्युत्क्रामिष्यन्ते एतत्प्रभावात् सेत्स्यन्तीत्यर्थः । यद्विदमानिष्टेतरभेदाभिन्नं फलं प्रतिपादितमेतत् सदावस्थापि-

त्वे सति द्वादशाङ्गस्योपजायत इत्यत आह— ' इच्छेयं ' इत्यादि, इत्येतत् द्वादशाङ्गं गणितिकं न कदाचिन्नासीत् अनादि-
 त्वात्, न कदाचिन्न भवति सदैव भावात्, न कदाचिन्न भविष्यति अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि? ' भुवि च ' इत्यादि, अभूत्
 भवति भविष्यति च, ततश्चेदं त्रिकालभावित्वादचलत्वात् भुवं मेर्वादिवत्, भुवत्वादेव नियतं पञ्चास्तिकायेषु लोकवचनवत्,
 नियतत्वादेव शाश्वतं समयवालिकादिषु कालवत्, शाश्वतत्वादेव वाचनादिप्रदानेऽप्यक्षयं गङ्गासिन्धुप्रवाहेऽपि पुण्डरीकहृद्-
 वत्, अक्षयत्वादेवाव्ययं मानुषोत्तराद्वाहिःसमुद्रवत्, अव्ययत्वादेव स्वप्नमाणेऽवस्थितं जम्बूद्वीपादिवत्, अवास्थितत्वादेव नि-
 त्यमाकाशवत् । साम्प्रतं दृष्टान्तमाह— ' से जहा णामए ' इत्यादि, तद्यथा नाम पञ्चास्तिकायाः-धर्मास्तिकायादयः न कदा-
 चिन्नासन्, न कदाचिन्न सन्ति, न कदाचिन्न भविष्यन्ति, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च । ' भुवे ' इत्यादि पूर्ववत् ।
 ' एवामेव ' इत्यादि-निर्गमनं निरदसिद्धमेव । ' से समासर्थो ' इत्यादि, तत् द्वादशाङ्गं समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तमित्यादि-
 प्रायो गतार्थमेव, नवर द्रव्यतः श्रुतज्ञानी उपयुक्तः सन् सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति इति, अत्राभिन्नदशपूर्वधरादिश्रुतके-
 वली परिगृह्यते, तदारतो भजना, सा पुनर्मतिविशेषतो ज्ञातव्येति । अत्राह-ननु पश्यतीति कथं कथञ्चन सकलगोचरदर्शना-
 योगात् ? उच्यते-प्रज्ञापनायां श्रुतज्ञानपश्यतायाः प्रतिपादितत्वात् अनुत्तरविमानादीनां चालेख्यकरणात् सर्वथा चादृष्टस्या-
 लेख्यकरणानुपपत्तेः, एवं क्षेत्रादिव्यपि भावानीयमिति । केचित्तु न पश्यतीत्यभिदधाति ॥ साम्प्रतं संग्रहगाथामाह—

अक्खर सन्धी सम्भं, साइअं खलु सपज्जवसिअं च । गमिअं अंगपविट्ठं, सत्त वि एए सपडि-
 वक्खवा ॥१८२॥ आगमसत्थगगहणं, जं बुद्धियुणेहिं अट्टहिं दिट्ठं । विंति सुअनाणलंभं, तं पुब्बवि-

सारया धीरा ॥१८३॥ सुरसुसह १ पडिपुच्छइर, सुणेइ ३ गिणहइ अ४ ईहए याऽवि ५ । ततो अ
 पोहए वा ६, धारेइ ७ करेइ ८ वा सम्मं ॥ १८४ ॥ मूअं हुंकारं वा, बाढकार पडिपुच्छ वीमंसा ।
 ततो पसंगपारा-यणं च परिणिट्ट सत्तमए ॥ १८५ ॥ सुत्तथो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमी-
 सिओ भणिओ । तइओ य निरविसेसो, एस विही होइ अणुओगे ॥ १८६ ॥ से तं अंगपविट्टा
 से तं सुअनाणं । से तं परोक्खनाणं । से तं नंदी । (नंदी) समत्ता (सू० ५८) ॥ गंथाग्रं ७०० ॥

चूर्णिः—'अक्खर' गाहा, एसा चोइसाविहसुतभावपरूवणा कता, एत्थं आयारादिगणधरपणीतस्स पत्तेगबुद्धभासितस्स
 वा तथाकालाणुभावतो बलबुद्धिमेधायुहाणिं जाणिरुण जे य सुतभावा आधरिएहिं निज्जटा तेसु गहणविही दंसिज्जइ-
 'आगम' गाहा । इमं ते अट्ट बुद्धियुगा--'सुस्ससति' गाहा । विणेत्तस्स अत्थसवणे इमा विही--'मूयं हुंकारं' गाहा । गुरुणो
 अणुयोगकहणे इमा विही--'सुत्तथो खलु' गाहा । ' जं णु भणितमूणं वा, आतिरिचं चावि अहव विवरीतं । तं सम्मणुयोगधरा,
 कहंतु काठं मम खंति ॥१॥ णिरणमत्तणहसदाजि कया, पसुपतिसखगजठिताऽक्क (वार) इला कम्मठिता धीमताच्चितियक्खरा,
 पुडं कहयंतभिधाणं कत्तुणो ॥ १ ॥ इति श्रीनन्दीअध्वयनचूर्णि समाप्ता ॥ श्रेयोऽस्तु लेखकवाचकयोः । श्रीमदिष्टदेवप्रसादात्
 भद्रं भूयात् ॥ ग्रन्थाग्रं १५०० ॥

वृत्तिः—'अक्खर सर्वा' इत्यादि, इयं गतार्थैव, नवरं ससाप्येते पक्षाः सप्रतिपक्षाः, ते चैवम्- अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुत-
 भित्त्यादि, इदं पुनः श्रुतज्ञानं सवाक्षिशयधरत्नसमुद्रकल्पं, तथा प्रायो गुर्वाथत्त्वात् परार्थानि अतो विनेयानुग्रहार्थं यो यथा

श्री

द्वादशाङ्ग
शाश्वतत्वम्

श्रुतभेदाः
बुद्धिभेदाः

श्रवण-
विधिः

व्याख्यान
विधिः

चास्य लाभस्तथा दर्शयन्नाह- 'आगम' गाहा, व्याख्या- आगमनमागमः आडोऽभिधिपर्यादर्थत्वात् आभिधिना पर्यादया वा गमः- परिच्छेद आगमः, स च केवलमत्यवाधिलक्षणोऽपि भवति, अतस्तद्व्यवच्छिन्न्यर्थमाह- शास्यतेऽनेनेति शास्त्रं-श्रुतम् आगमग्रहणं तु पठितन्त्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदार्थं, तेषामनागमत्वात्सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वाभावादित्यर्थः शास्त्रतया च रूढत्वात्, तत आगमश्चासौ शास्त्रं चागमशास्त्रं, तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं । यद्बुद्धेर्गुणैर्वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूते- रष्टभिर्दृष्टं तद् भुवते, श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञानलाभस्तं, तदेव ग्रहणं भुवते, के? पूर्वेषु विशारदा-विपश्चितः धीरा-व्रतानुपालने स्थिरा इत्यर्थः अयं गाथार्थः । बुद्धिगुणैरष्टाभिरित्युक्तं, ते चासी- 'सुस्वसति' गाहा, व्याख्या- विनययुक्तो गुरुमुखाच्छेत्तु- मिच्छति शुश्रूषते, पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति तच्छ्रुतमशंकितं करोतीति भावार्थः, पुनः कथितं सच्छृणोति, श्रुत्वा गृह्णाति, गृहीत्वा चेहते- पर्यालोचयति किमिदमित्यमुतान्यथेति, चशब्दः समुच्चयार्थः, अपिशब्दात् पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽ- प्युत्प्रेक्षते, ततस्तदनन्तरमपोहते च एवमेतद्यदादिष्टमाचार्येणेति, पुनस्तमर्थमागृहीतं धारयति करोति च सम्यक् तदुक्तमनु- ष्ठानमिति, तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतप्राप्तिहेतुर्भवति तदावरणक्षयोपशमादिनिमित्तत्वात्तस्येति, अथवा यद्यदाज्ञापयति गुरुस्त- त्सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छतीति, पूर्वसादिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति, पुनरादिष्टः सन् सम्यक् ऋणोति, शेषं पूर्ववत् । बुद्धिगुणा व्याख्यातास्तत्र शुश्रूषतीत्युक्तम्, इदानीं श्रवणविधिप्रतिपादयन्नाह- 'मूर्ध' गाहा, व्याख्या- मूर्कमिति मूर्कं शृणुयात्, एतदुक्तं भवति- प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तृष्णीं खलवासीत, तथा द्वितीये हुंकारं चेषद्ददनं कुर्यादित्यर्थः, तृतीये वाढकारं कुर्यात् वाढम्- एवमेतन्नान्यथेति, चतुर्थश्रवणे गृहीतपूर्वापरस्त्रनाभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां

कुर्यात् कथमेतदिति, पंचमे तु मीमांसां कुर्यात् मातृमिच्छा मीमांसा प्रमाणजिज्ञासेति यावत्, ततः षष्ठे श्रवणे तदुत्तरोत्तर-
 गुणप्रसंगः पारगमनं चास्य भवति, परिनिरुद्धा सप्तमे श्रवणे भवति, एतदुक्तं भवति- गुरुवदनुभाषत एव सप्तमे श्रवणे इति ।
 एवं तावच्छ्रवणविधिरुक्तः, इदानीं व्याख्यानविधिमाभिव्यक्तुराह- 'सुचर्यो गाहा, व्याख्या-सन्नार्थमात्रप्रतिपादनपरः
 सन्नार्थोऽनुयोग इति गम्यते, खलुशब्दस्त्वेवकारार्थः, स चावधारणे, एतदुक्तं भवति- गुरुणा सन्नार्थमात्राभिधानलक्षण एव
 प्रथमोऽनुयोगः कार्यः मा भूत् प्राथमिकविनेयानां मतिमोहः, द्वितीयोऽनुयोगः सन्नस्पष्टिकनिर्युक्तिमिश्रः कार्य इत्येवंभूतो
 भणितो जिनैश्चतुर्दशपूर्वधरेश्च तृतीयश्च निरवशेषः प्रसक्तानुप्रसक्तमप्युच्यते एवंलक्षणा निरवशेषः कार्य इति, एष उक्तलक्षणा
 विधानं विधिः प्रकार इत्यर्थः भणितः- प्रतिपादितो जिनादिभिः, क्व ? सन्नस्य निजेनाभिधेयेन सार्थम् अनुकूलो योगोऽनु-
 योगः सन्नार्थव्याख्यानमित्यर्थः तस्मिन्ननुयोग इति गाथार्थः आह- परिनिरुद्धा सप्तम इत्युक्तं त्रयश्चानुयोगप्रकारस्तदेतत्
 कथमिति ? अत्रोच्यते- विनेयगणं विज्ञाय त्रयाणामन्यतमप्रकारेण सप्तवारकरणादविरोधादित्योषाविनेयविषयं तावत्सन्नं, न
 पुनः स एव नियमविधिरुद्घाटितज्ञाविनेयानां सकृच्छ्रवणत एवाशेषग्रहणदर्शनात् अलं विस्तरेण । 'से तं' इत्यादि तदेतच्छ्रव-
 नानामिति निगमनं । 'से तं' इत्यादि, तत् परोक्षमिति निगमनमेव । नन्वध्ययनविवरणं समाप्तम् ॥ यदिहोत्सन्नमज्ञानात्,
 व्याख्यातं तद्वदुत्थृतैः । क्षन्तव्यं कस्य सम्मोहः, उन्नस्यस्य न जायते ॥ १ ॥ नन्वध्ययनविवरणं, कृत्वा यद्वाप्तमिह मया
 पुण्यम् । तेन खलु जीवलोको, लभतां जिनशासने नन्दीम् ॥ २ ॥
 कृतिः सिताम्बराचार्यजिनभट्टपादसेनकस्याचार्यश्रीहरिभद्रस्येति॥नमः श्रुतदेवतायै भगवत्यै॥समाप्ता नन्दीटीका॥ग्रन्था ग्र० २३३६

श्रुत भेदाः
 शुद्धिगुणाः
 श्रवण-

विधिः

व्याख्यान-
 विधिः

